Міністерство юстиції України
Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса

Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого

INDEX COPERNICUS INTERNATIONAL

DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ І КРИМІНАЛІСТИКИ

Збірник наукових праць

Виходить двічі на рік

Заснований у 2001 р.

Збірник наукових праць

2019

Харків
«Право»

ISSN 1993–0917

DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019
УДК 343.98
Т33

Внесено до переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (наказ Міністерства освіти і науки України від 11.07.2016 № 820)

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Харківського НДІСЕ
(протокол № 13 від 4 грудня 2019 р.)
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
№ КВ № 23467–13307ПР від 06.08.2018

Т33 **Теорія та практика судової експертизи і криміналістики** : зб. наук. пр. / редкол.: О. М. Клюєв, В. Ю. Шепітько та ін. — Харків : Право, 2019. Вип. 20. — 644 с.

Засновники: Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Редакційна колегія при формуванні ювілейного, двадцятого випуску збірника наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» додержувалася традиційної рубрикації: у ньому подано матеріали щодо висвітлення сучасних проблем криміналістики, вирішення загальних питань теорії судової експертизи, організації та нормативно-правового регулювання судово-експертної діяльності, а також розділи, що формувалися із праць, у яких розкрито теоретичні й практичні проблеми за окремими класами, родами, видами та підвидами судових експертиз. У виданні читач знайде поздоровлення ювілярам, новини наукового життя науково-дослідних судово-експертних установ України та зарубіжжя, інформацію про підготовку кадрів вищої кваліфікації. У підготовці статей для збірника взяли участь представники судово-експертних установ, закладів вищої освіти, правоохоронних органів не тільки України, а й зарубіжних країн.

Висловлюємо щиру вдячність усім авторам, які надали матеріали для оприлюднення в збірнику, а також фахівцям, які взяли участь у його виданні; запрошуємо вчених і практиків до підготування статей у наступний випуск.

Статті пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування

Адреса редакційної колегії: 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8а,
Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса
Тел. : +380 (57) 372–20–01

© Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, 2019
© Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2019

Редакційна колегія

Голова редколегії:

Клюєв Олександр Миколайович, директор Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України.

Заступник голови редколегії:

Шепітько Валерій Юрійович, завідувач кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України.

Відповідальний секретар:

Сімакова-Єфремян Елла Борисівна, заступник директора з наукової роботи Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник.

Члени редколегії:

Богданюк Ігор Васильович, завідувач лабораторії Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, кандидат юридичних наук;

Восканян Патвакан Степанович, заступник директора Національного бюро експертиз Національної Академії Наук Республіки Вірменія, кандидат хімічних наук, старший науковий співробітник (Республіки Вірменія);

Гаргін Віталій Віталійович, професор кафедри паталогічної анатомії Харківського національного медичного університету, доктор медичних наук, професор;

Дереча Лариса Миколаївна, вчений секретар Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник;

Журавель Володимир Андрійович, головний учений секретар Національної академії правових наук України, дійсний член (академік) Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України;

Житний Олександр Олександрович, завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, доктор юридичних наук, професор;

Іванович Александар, директор Судово-експертного центру Чорногорії, доктор права, професор (Республіка Чорногорія);

Капліна Оксана Володимирівна, завідувач кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,

доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України;

Катарага Ольга Семенівна, директор Національного Центру Судових Експертиз при Міністерстві юстиції Республіки Молдова (Республіка Молдова);

Коновалова Віолетта Омелянівна, доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України;

Крайнов Ігор Павлович, головний науковий співробітник Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, доктор технічних наук, професор, дійсний член (академік) Міждержавної Академії наук прикладної радіоелектроніки, заслужений діяч науки і техніки України;

Курапка Відмантас Егідіус, доктор права, професор Університету Міколаса Ромеріса (Республіка Литва);

Мазурайтіс Гедрюс, директор Центру судової експертизи, доктор права (Республіка Литва);

Малєвскі Гендрик, доктор права, професор Університету Міколаса Ромеріса (Республіка Литва);

Можаєв Михайло Олександрович, завідувач сектору Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, кандидат технічних наук;

Ольховський Василь Олексійович, завідувач кафедри судової медицини, медичного правознавства ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса Харківського національного медичного університету, доктор медичних наук, професор, член-кореспондент Міжнародної академії інтегративної антропології;

Петрова Ірина Анатоліївна, головний науковий співробітник Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, доктор юридичних наук, професор;

Попович Євген Миколайович, головний науковий співробітник Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. п роф. М. С. Бокаріуса, доктор юридичних наук, доцент, заслужений юрист України.

Россіхіна Галина Володимирівна, професор Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, доктор юридичних наук, професор;

Свідерський Олександр Олександрович, заступник директора з експертної роботи Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, кандидат юридичних наук;

Семиноженко Володимир Петрович, доктор фізико-математичних наук, професор, академік НАН України, голова Північно-Східного наукового центру НАН України та МОН України, заслужений діяч науки і техніки України;

Снігерьов Олександр Петрович, головний науковий співробітник Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, доктор юридичних наук, професор;

Угровецький Олег Петрович, перший заступник директора Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, доктор юридичних наук, доцент, заслужений юрист України;

Хоша Вадим Віталійович, завідувач відділу Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, кандидат юридичних наук;

Шевчук Віктор Михайлович, професор кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

Щербаковський Михайло Григорович, завідувач кафедри Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор;

Юодкайте-Гранскієнє Габріелє, член Верховного Суду Литовської Республіки, доктор права, доцент (Республіка Литва).

Актуальна інформація для авторів і читачів

Редакційна колегія інформує, що збірник наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» включено до міжнародної наукометричної бази «Index Copernicus International». Паспорт видання в базі даних можна переглянути за посиланням:

https://journals. indexcopernicus.com/search/details?id=49713

Збірник включено до рейтингу видань, що мають бібліометричні профілі в Google Академії, за версією проекту «Бібліометрика української науки».

Доступ до статей видання в Google Академії: https: //surl.li/fps.

Електронна копія видання безоплатно розміщується у відкритому доступі на веб-сайті видання (https://khrife-journal.org/index. php/journal/issue/archive), на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України» (http://surl.li/fpt), у репозиторії Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса.

Редколегія Збірника співпрацює з Агентством Crossref, усім опублікованим матеріалам присвоюється ідентифікатор DOI.

Більш детальну інформацію про збірник наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» дивіться на сайті видання за адресою: https://khrife-journal.org/index. php/journal.

За достовірність наукового матеріалу, професійного формулювання, фактичних даних, цитат, власних імен, географічних назв, а також за розголошення фактів, що не підлягають відкритому друку тощо, відповідають автори публікацій.

Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії.

При передруку посилання на збірник наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» обов’язкове.

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Шановні колеги!

Вийшов у світ ювілейний, 20-й випуск фахового видання «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики». Двадцять випусків — начебто й невелике число — усі випуски у моєму робочому кабінеті та бібліотечному фонді інституту займають небагато місця. Беру в руки перший випуск — невелика книга, обсягом трохи більше трьохсот сторінок — присвячена 55-річчю видання роботи Сергія Михайловича Потапова «Введение в криминалистику», роботи, що заклала фундамент розвитку теорії криміналістичної ідентифікації. Концепція щодо криміналістичної ідентифікації професора Потапова — доктора юридичних наук, який отримав цей науковий ступінь у 1949 році, до речі, без захисту дисертації — полягала у тому, що головним завданням та основною метою всіх методів криміналістики є одержання судових доказів тотожності в результаті дослідження, що іменується ідентифікаційним. Пізніше основи самої теорії ідентифікації критикувалися, доповнювалися, але принципи її залишилися незмінними й дотепер. У формуванні наукового матеріалу збірки брали участь науковці Азербайджану, Вірменії, Казахстану. Дванадцять докторів, тридцять два кандидати наук, інші провідні фахівці склали авторський колектив цієї книги. До речі, цю високу якісну планку, що запропонували на той час члени редакційної колегії Михайло Леонідович Цимбал, Елла Борисівна Сімакова-Єфремян, Лариса Миколаївна Дереча та інші, ми не знижуємо, а підвищуємо.

У наступному, другому випуску вже було опубліковано у два рази більше — сто шістнадцять статей, у авторах — 29 докторів,

© О. М. Клюєв, 2019

74 кандидати наук. У збірнику розмістили свої статті 43 зарубіжні автори з Литви, Казахстану, Азербайджану, Вірменії, Сполучених Штатів Америки. Збільшилась кількість рубрик. До редколегії долучаються знані науковці — доктори юридичних наук, професори М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, М. В. Салтевський, Г. А. Матусовський, В. А. Журавель, доктор медичних наук, професор В. О. Татаренко та інші — що не прізвище, то взірець наукової думки України. Збірник наукових праць почав виходити у співзасновництві з ученими Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого (зараз — Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого).

До редагування випуску, що ви тримаєте в руках, долучились тридцять членів редколегії, серед яких зарубіжні вчені — Відмантас Егідіус Курапка, доктор права, професор Університету Міколаса Ромеріса (Литовська Республіка); Гедрюс Мазурайтіс, директор Центру судових експертиз, доктор права (Литовська Республіка); Гендрик Малєвскі, доктор права, професор Університету Міколаса Ромеріса (Литовська Республіка); Габріелє Юодкайте-Гранскієнє, член Верховного Суду Литовської Республіки, доктор права, доцент; Іванович Александар, директор Судово-експертного центру Чорногорії, доктор права, професор; Патвакан Степанович Восканян, заступник директора Національного бюро експертиз Національної академії наук Республіки Вірменія, кандидат хімічних наук, старший науковий співробітник; Ольга Семенівна Катарага, директор Національного Центру Судових Експертиз при Міністерстві юстиції Республіки Молдова. Не побоюся того слова, що й вітчизняні вчені, які входять до складу редакційної колегії, – видатні знавці у галузі криміналістики та судової експертизи.

На цей час значно збільшився науковий інтерес авторів до видання — досліджуються сучасні проблеми криміналістики, загальні положення судової експертизи, історія її розвитку, судова та експертна практика, методичні підходи до вирішення завдань тощо. Жоден з видів судових експертиз, які сьогодні виконуються в системі судово-експертних установ України — а їх понад дев'яноста — не залишився поза увагою науковців. Кількість рубрик у збірнику доходить до двох десятків.

Сторінки нашого збірника відкриті не тільки знаним фахівцям криміналістики і судової експертизи. У кожному випуску є певна кількість статей молодих науковців, експертів, котрі вбачають власні шляхи вирішення тих чи інших фахових проблем, втілення нових ідей у

криміналістичну та експертну практику. Досвід і допитливість молодих учених — це важелі, за допомогою яких поповнюється якісним змістом наше видання. Скажу більше — популярність його зросла настільки, що Міністерство юстиції України підтримало нашу пропозицію збільшити кількість випусків — з 2019 року збірник виходить двічі на рік без зменшення обсягу.

Усього за два десятиліття побачили світ більше ніж 1700 наукових статей, авторами яких є понад 350 докторів та понад 800 кандидатів наук, 350 науковців із зарубіжжя. Ми тішимося не тільки кількісними показниками — за ними висока якість статей, що пройшли наукове рецензування. Наш збірник включено до міжнародної наукометричної бази «Index Copernicus International», а також до рейтингу видань, що мають бібліометричні профілі в Google Академії, за версією проєкту «Бібліометрика української науки». Електронна копія видання безоплатно розміщується у відкритому доступі на веб-сайті видання (https://khrife-journal.org/index.php/journal/issue/archive), на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України», у репозиторії Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса. Редколегія збірника активно співпрацює з Агентством Crossref, усім опублікованим матеріалам присвоюється ідентифікатор DOI. З урахуванням високого рівня публікацій у збірнику, схвальних відгуків наукової спільноти країни і зарубіжжя, видання внесено до переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора та кандидата наук (доктора філософії).

Інтерес науковців викликає одна з постійних рубрик «Новини наукового життя», в якій висвітлюються заходи, що проводяться під егідою Європейської мережі судово-експертних установ (ENFSI), а також конференції, семінари тощо у зарубіжних країнах та в нашій державі. На кожному науково-комунікативному заході презентація збірника «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» отримує високу оцінку і розширює коло наших авторів. Цьому сприяє паралельне видання збірника «Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics» англійською мовою. Завдяки англійській версії нашого збірника ми поширюємо новітні знання з дослідження проблем науково-методичного й інформаційного забезпечення судово-експертної діяльності, завдання і тенденції криміналістики на сучасному етапі розвитку держав-членів Європейського Союзу, історії, теорії та методології судової експертизи, законодавчого забезпечення

судово-експертної діяльності в Європі та пострадянському просторі, сучасних методів та технологій судової експертизи, експертної дидактики, шляхів розвитку та вдосконалення науки й освіти у галузі судової експертизи та криміналістики тощо.

«Сумлінне служіння істині» — це гасло Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса цілком відповідає й духу нашого фахового збірника наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики». Вітаю всіх, хто опікується виданням, бере участь у підготовці матеріалів для опублікування, бажаю нових творчих і фахових досягнень.

Голова редакційної колегії
збірника наукових праць
«Теорія та практика судової експертизи і криміналістики»,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

О. М. Клюєв

DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.01
УДК 343.98

В. Ю. Шепітько,
доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, завідувач кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна,
ORCID: https://0000–0002–0719–2151
e -mail: kafkrim1@gmail.com

Г. К. Авдєєва,
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна,
ORCID: https://orcid.org/0000–0003–4712–728
e-mail: gkavdeeva@gmail.com

ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ НАУКОВО-ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ ТА ІННОВАЦІЙНИХ ПРОДУКТІВ У ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПРАВОПОРЯДКУ

Розглянуто сутність та значення науково-технічних засобів, інновацій та інноваційних продуктів у діяльності органів правопорядку, запропоновано визначення даних термінів. За результатами аналізу матеріалів анкетування слідчих і узагальнення кримінальних проваджень встановлено низький рівень забезпечення органів правопорядку сучасними науково-технічними засобами та інноваційними продуктами, визначено причини цих явищ. Проведено огляд та здійснено аналіз сучасних інноваційних продуктів, які використовуються в діяльності органів правопорядку.

Запропоновано алгоритм розроблення інновацій для потреб правоохоронних органів.

Ключові слова: науково-технічні засоби, інновації, інноваційні продукти, інноваційна діяльність, органи правопорядку, інформаційні технології, розслідування злочинів.

Постановка наукової проблеми. З розвитком інноваційного потенціалу пов'язаний не лише фінансовий успіх, а й безпека та суверенітет держави, її конкурентоспроможність у сучасному світі. Відповідно до індексу інноваційного розвитку, наданого агентством Bloomberg у 2018 р., Україна посіла 53 місце серед 60 досліджуваних держав. При цьому за технологічними можливостями наша країна потрапила на 58 місце, а за рівнем витрат на дослідження та розробки у валовому внутрішньому продукті — на 54. Обсяг фінансування інноваційної діяльності в Україні щороку зменшується, а основним джерелом її підтримки залишаються розробники інноваційних продуктів[1].

[1] Див.: Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. № 526-р.

© В. Ю. Шепітько, Г. К. Авдєєва, 2019

За даними агентства Bloomberg, опублікованими до Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ), який відбувся 2019 р. у Давосі, в рейтингу інновацій Україна за останній рік втратила 5 позицій і вибула з топ-50 найбільш інноваційних країн світу[1]. При цьому в Україні, як і в усьому світі, у галузі інформаційних і телекомунікаційних технологій останніми роками швидкими темпами відбувається науково-технічний розвиток.

На тлі науково-технічного прогресу зростає кількість нових видів злочинів. Зокрема, у 2018 р. в Україні зафіксовано у 10 разів більше кіберзлочинів, аніж у 2017 році[2]. Така тенденція спостерігатиметься і надалі тому, що кіберзлочинці спочатку використовують певні інноваційні продукти для вчинення правопорушень, а лише після цього розпочинається розроблення заходів протидії, відповідних механізмів щодо їх запобігання і розкриття. Тобто умовно правопорушники завжди йдуть «на крок вперед» відносно осіб, які їм протидіють.

На сьогодні співробітники органів правопорядку мають потребу у високій швидкості одержання необхідної інформації, її накопиченні і оцінці з використанням різного роду інноваційних продуктів. Актуальність даної публікації обумовлена необхідністю всебічного наукового дослідження інноваційної діяльності в органах правопорядку, що сприятиме підвищенню якості та ефективності боротьби зі злочинністю.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблемам дослідження та розвитку сфери інноваційної діяльності в Україні присвячено низку наукових публікацій, публічних обговорень, науково-практичних конференцій та інших заходів. Дослідники зазначають вкрай низький рівень інноваційної діяльності в усіх галузях в Україні[3]. Задля належного розвитку інноваційного потенціалу нашої країни Кабінетом Міністрів України схвалено «Стратегію розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року», в якій детально проаналізовані проблеми, які мають бути розв’язані за допомогою інструментів державної політики. Зокрема, в документі зазначено, що на етапі створення інновацій спостерігається недостатнє бюджетне фінансування та відсутність налагоджених комунікацій між науковцями-розробниками і представниками замовника інноваційних

Київ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526–2019-%D1%80 (дата звернення 20.09.2019).

[1] *Перепадя О.* То вниз, то вгору: чому Україна ніяк не закріпиться в ТОП інноваційних країн. *Deutsche Welle, DW, Українська редакція*. 24.01.2019. URL: https://p.dw.com/p/3C3rZ (дата звернення 10.09.2019).

[2] *Игорь Серов.* Криминальная статистика 2018 года: стало больше убийств и атак хакеров. *Сегодня.* 14 января. URL: https://www.segodnya.ua/ukraine/kriminalnaya-statistika–2018-goda-stalo-bolshe-ubiystv-i-atak-hakerov–1205078.html (дата звернення 08.09.2019).

[3] Проблеми та перспективи розвитку інноваційної діяльності в Україні : матеріали XI Міжнародного бізнес-форуму (Київ, 22 березня 2018 р.) / відп. ред. А. А. Мазаракі. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. 200 с.

продуктів[1]. Такі проблеми є перешкодами і для інноваційної діяльності в криміналістиці та органах досудового розслідування.

Протягом останніх років учені-криміналісти та співробітники органів правопорядку вказують на низький рівень оснащення органів правопорядку новими науково-технічними засобами та інноваційними продуктами[2]. При цьому в Україні спостерігається збільшення кількості тяжких та особливо тяжких злочинів певних категорій. Зокрема, у 2018 р. в Україні зареєстровано умисних вбивств на 418 більше, ніж у 2017 р., викрадень людей — на 49, а корупційних правопорушень зареєстровано на 100 більше[3].

У криміналістиці науково-технічними засобами є «розроблені з орієнтацією на потреби слідчої, експертної, судової та оперативно-розшукової практики прилади, пристосування та матеріали, які використовуються для збирання, дослідження та використання доказів або створення умов, що ускладнюють вчинення злочинів»[4]. Такими засобами є прилади, апаратура, обладнання, інструменти, матеріали, спеціалізовані комплекти техніко-криміналістичних засобів тощо.

Термін «інновація» вперше використав австрійський вчений-економіст Й. А. Шумпетер (Joseph Alois Schumpeter) та визначив його як зміни з метою впровадження і використання нових видів споживчих товарів, нових виробничих і транспортних засобів, ринків та форм організації в промисловості[5]. Пізніше це визначення було доповнено ознаками обов'язкового надбання новим інтелектуальним товаром (винаходом або будь-якою інформацією) економічного змісту завдяки досягненню позитивних результатів після його реалізації на ринку[6].

Згідно із Законом України «Про інноваційну діяльність», під інноваціями слід розуміти «новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоспроможні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого,

---

[1] Див.: Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. № 526-р. Київ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526–2019-%D1%80 (дата звернення 19.09.2019).

[2] Інноваційні засади техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції : монографія / кол. авт.: В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, Г. К. Авдєєва та ін.; за заг. ред. В. Ю. Шепітька, В. А. Журавля. Харків : Апостіль, 2017. 238 с.

[3] Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Статистична інформація 2018 рік. *Генеральна прокуратура України. Офіційний сайт.* URL: https://www.gp.gov.ua/ua/statinfo.html (дата звернення 11.09.2019).

[4] Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 1 / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. С. 38.

[5] *Шумпетер Й. А.* Теория экономического развития. Москва : Прогресс, 1982. С. 169–172.

[6] Див.: *Твисс Б.* Управление научно-техническими нововведениями. Москва : Экономика, 1989. 456 с.

адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери»[1]. Інноваційним продуктом є готовий до впровадження та використання новий або модернізований прилад, технологія та/або метод. Основною ознакою такого продукту є відсутність фактів попереднього використання запропонованого для використання продукту в обраній його розробниками галузі.

Зміст терміна «інновації в криміналістиці» дещо відрізняється від сутності поняття «науково-технічні засоби в криміналістиці» та є значно ширшим. Інноваціями в криміналістиці є «розроблені та впровадженні в практику нові сучасні методи, прийоми, технології, технічні засоби, прилади, апаратура, інструменти, метою яких є оптимізація розслідування злочинів (судового розгляду), підвищення якості та ефективності правозастосовної діяльності і зменшення помилок»[2]. Інноваціями в криміналістиці та досудовому розслідуванні слугують як новостворені результати науково-дослідної і (або) дослідно-конструкторської роботи, що спеціально розроблені для потреб співробітників органів правопорядку, так і вже відомі, але використані за іншим призначенням та (або) в іншій галузі діяльності людини, і (або) вдосконалені криміналістичні засоби, а також організаційно-технічні рішення методичного, наукового або іншого характеру, що суттєво впливають на підвищення якості розслідування злочину та скорочують терміни досудового розслідування[3]. Такі продукти розробляються і використовуються в галузі криміналістичної техніки, тактики та методики розслідування злочинів.

Напрямами впровадження науково-технічних засобів та інноваційних продуктів в слідчу діяльність є такі: 1) розроблення і використання нових науково-технічних засобів для виявлення, збирання, попереднього дослідження та фіксації доказів; 2) пропонування новітніх інформаційних технологій та їх використання в роботі слідчого; 3) створення (розроблення) і пропонування до застосування нових прийомів, методів, методик проведення окремих слідчих дій і розслідування злочинів у цілому[4]. П. В. Берназ,

---

[1] Про інноваційну діяльність : Закон України від 04.07.2002 р. № 40-IV URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40–15 (дата звернення 20.09.2019).

[2] *Шепітько В. Ю., Авдєєва Г. К.* Інновації в криміналістиці. *Велика українська енциклопедія : у 20 т. Т. 20 : Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія* / редкол. : В. Ю. Шепітько (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2018. С. 337–338.

[3] *Шепітько В. Ю., Авдєєва Г. К.* Інновації у правозастосовній діяльності. Інноваційні засади техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції : монографія / кол. авт.: В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, Г. К. Авдєєва та ін.; за заг. ред. В. Ю. Шепітька, В. А. Журавля. Харків : Апостіль, 2017. С. 19–23.

[4] *Шепитько В. Ю.* Проблемы разработки, внедрения и использования инноваций в следственной деятельности. *Использование современных*

визначивши три основні напрями розроблення інновацій в криміналістиці (техніко-криміналістичний, тактико-криміналістичний та напрямок забезпечення методики розслідування окремих видів злочинів), справедливо вважає, що найбільш активно в інноваційному плані розвивається техніко-криміналістичний напрямок[1]. Однак аналіз численних публікацій щодо інновацій в криміналістиці показав, що проблеми безпосереднього розроблення та впровадження науково-технічних засобів та інноваційних продуктів в діяльність органів правопорядку не достатньо висвітлені в наукових публікаціях. Більшість публікацій зазначеної проблематики присвячена висвітленню позитивного досвіду застосування науково-технічних засобів у слідчій діяльності. У даних публікаціях вкрай рідко містяться докладні описи конкретних новітніх технічних засобів та інноваційних продуктів, методики їх практичного застосування. Також відсутній аналіз вірогідності появи помилок щодо використання приладів при вимірах окремих показників. Тобто науковці недостатню увагу приділяють експериментальній роботі та розробленню реальних інноваційних продуктів для їх використання у роботі органів правопорядку.

Мета статті — аналіз сутності і значення науково-технічних засобів та інноваційних продуктів у діяльності органів правопорядку, огляд сучасних інноваційних продуктів у криміналістиці та органах правопорядку, виокремлення проблем розроблення інновацій і впровадження їх у практичну діяльність, визначення шляхів подолання перешкод на шляху інноваційної діяльності у боротьбі зі злочинністю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незважаючи на те, що в засобах масової інформації періодично з`являються повідомлення про отримання поліцією нової техніки[2], за результатами анкетування 295 співробітників органів досудового розслідування встановлено, що, на думку 95 % респондентів, рівень їх оснащеності науково-технічними засобами та інноваційними продуктами є низьким. При цьому більшість слідчих вважає за необхідне використання науково-технічних засобів під час проведення слідчих (розшукових) дій (56 % опитаних).

Під час узагальнення матеріалів анкетування 295 слідчих встановлено, що, на думку 9,6 % респондентів, наявні техніко-криміналістичні засоби не є досконалими та компактними. Це заважає

информационных технологий в правоохранительной деятельности и региональные проблемы информационной безопасности : сб. материалов междунар. науч.-практ. конф. Вып. VII (ч. 1). Калининград : Калинингр. юрид. ин-т МВД России, 2006. С. 126.

[1] Див.: *Берназ П. В.* Інновації – основа криміналістичного забезпечення діяльності з розслідування злочинів. *Південноукраїнський правничий часопис.* № 4. 2015. С. 49.

[2] Див.: Поліція та підрозділи ДСНС отримали нову техніку. *Прес-центр МВС.* URL: https://mvs.gov.ua/ua/news/12946_Policiya_ta_pidrozdili_DSNS_otrimali_novu_tehniku_FOTO_.htm (дата звернення 21.09.2019).

слідчим виявляти мікросліди і мікрочастинки (32,7 %), вилучати їх (16,9 %) та фіксувати (10,3 %). Респонденти висловили такі побажання щодо поліпшення характеристик техніко-криміналістичних засобів вітчизняного виробництва: оновлення до рівня зарубіжних (2,7 %), зменшення габаритних розмірів і маси (3,7 %), підвищення ефективності і точності вимірів (1,7 %), можливості комп'ютерної обробки доказової інформації (3,2 %), збільшення швидкості дії (0,7 %), створення спеціалізованих комплектів науково-технічних засобів для різних відомств (76,2 %) та ін.[1].

Дослідження матеріалів 650 кримінальних проваджень дозволило виокремити низку проблем, що обумовили низький рівень використання науково-технічних засобів та інноваційних продуктів при провадженні слідчих (розшукових) дій. Так, установлено відсутність оновлення техніко-криміналістичних засобів; втрату професійного ядра співробітників слідчого апарату і оперативних підрозділів органів внутрішніх справ; недостатність наявних тактичних засобів здійснення слідчої діяльності в сучасних умовах; складнощі у залученні спеціалістів різних експертних спеціальностей до участі у слідчих (розшукових) діях; наявність проблем взаємодії слідчого з обізнаними особами; недостатність інформації про розслідувану подію через перевантаженість слідчих і нестачу часу; недостатність надійних джерел отримання інформації; наявність протидії розслідуванню з боку зацікавлених осіб та ін. Під час дослідження встановлено, що низький рівень використання науково-технічних засобів та інноваційних продуктів при провадженні досудового розслідування зумовлює низький рівень розкриття злочинів, а впровадження інновацій як заключний етап інноваційної діяльності сприяє оптимізації розслідування злочинів.

Поняття «інноваційна діяльність» є більш вузьким ніж поняття «інноваційний процес», яке додатково може охоплювати безпосередньо не пов'язані із створенням інноваційного продукту дії, зокрема, створення інноваційної інфраструктури і забезпечення належного її функціонування[2]. Інноваційний процес у криміналістиці і практичній діяльності органів досудового розслідування триває певний період часу, який розпочинається з народження інноваційної ідеї в межах криміналістики і закінчується впровадженням готового до використання інноваційного продукту у практику боротьби зі

[1] *Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Авдєєва Г. К.* Інновації в криміналістиці та їх впровадження в діяльність органів досудового слідства. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. праць / редкол.: В. І. Борисов та ін. Харків : Право, 2011. Вип. 21. С. 39–46.

[2] *Некрасов В. Н.* Классификация преступлений в области инновационной деятельности (по критерию «область применения инновации»). *Научно-практический журнал Вологодского институт права и экономики ФСИН России «Вестник института: преступление, наказание, исправление».* 2018. С. 43–48.

злочинністю. Цей процес включає поступові, цілеспрямовані етапи, що відрізняються за характером дій, але поєднані однією метою — створенням інноваційного продукту і його впровадженням у практику.

Нами виокремлено такі основні взаємозалежні етапи інноваційної діяльності в органах досудового розслідування: 1) вивчення та аналіз сучасного стану та можливих шляхів упровадження інновацій у практику боротьби зі злочинністю; 2) виділення найбільш перспективних напрямів інноваційної діяльності з урахуванням потреб слідчої практики і досягнень природничих і технічних наук; 3) генерація ідей і їх фільтрація; 4) планування науково-дослідної роботи (НДР); 5) розроблення інновацій відповідно до плану НДР; 7) апробація результатів НДР; 8) упровадження інновацій у практичну діяльність органів досудового розслідування та оцінка ефективності їх використання[1].

Сучасні інноваційні продукти у вигляді методик розслідування нових видів злочинів та тактичних рекомендацій і операцій створюються на основі криміналістичних алгоритмів, що є системами послідовно виконуваних визначених законом положень і розроблених криміналістикою розпоряджень у вигляді рекомендацій, спрямованих на ефективне вирішення завдань з розкриття, розслідування і запобігання злочинам. За результатами узагальнення 75 кримінальних проваджень та опитування 295 слідчих прокуратури та СБУ України встановлено, що криміналістичний алгоритм має певну специфіку, засновану на наявності відносно стійкої типової структури, що допускає вільний пошук слідчим оптимальних шляхів дій. Криміналістичний алгоритм, записаний мовою програмування, передбачає його функціонування за допомогою комп'ютерної техніки в інтерактивному (діалоговому) режимі, що дозволяє підвищити ефективність його використання[2].

Основними принципами застосування інноваційних продуктів у боротьбі зі злочинністю є такі: 1) принципи законності і етичності їх використання; 2) принцип науковості; 3) принцип безпеки; 4) принцип незмінності об'єктів дослідження; 5) принцип ефективності. Використання інноваційних продуктів у роботі органів досудового

---

[1] *Авдеева Г. К.* Инновационная деятельность в судебной экспертизе: проблемы и перспективы. *Криміналістика XXI століття* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Харків : Право, 2010. С. 566.

[2] *Шепитько В. Ю., Авдєєва Г. К.* Проблемы формирования «криминалистических алгоритмов» и возможности их практической реализации. *Использование современных информационных технологий и проблемы информационной безопасности в деятельности правоохранительных органов* : сб. науч. тр. Калининигр. юрид. ин-та МВД России. Калининград, 2009. С. 6–18; *Шепітько В. Ю., Авдєєва Г. К.* Проблеми алгоритмізації слідчої діяльності. *Актуальні проблеми держави і пр*ава. Одеса : ОНЮА, 2008. С. 46–49.

розслідування є допустимим за умови дотримання законних прав і інтересів громадян, моральних та етичних норм[1].

Таким принципам відповідають безпілотні літальні апарати (БПЛА). На сьогодні на озброєнні Національної поліції України перебуває 2,5 тис. БПЛА[2]. Вони використовуються поліцією для профілактики злочинності, з метою фіксації протиправних дій, для створення фотознімків, карт та схем під час огляду місця події, при проведенні інших слідчих (розшукових) дій (наприклад, при проведенні слідчого експерименту для встановлення обставин дорожньо-транспортної події) та ін. На шляху ефективного використання БПЛА в діяльності органів досудового розслідування поки що існує кілька невирішених проблем: відсутність нормативно-правового регулювання використання інформації, отриманої за допомогою БПЛА; відсутність вимог до безпеки польотів певних класів БПЛА; відсутність методик використання БПЛА в певних слідчих ситуаціях; недостатній рівень підготовки користувачів та ін.

При впровадженні інноваційного продукту в практичну діяльність органів правопорядку важливу роль відіграє відповідність кадрового забезпечення. Д. В. Швець справедливо вважає, що успіх впровадження нововведень у діяльність органів досудового розслідування залежить від здатності працівників подолати власну інерцію і навчитися працювати в нових умовах. [3] Тому для відбору співробітників до роботи в органах досудового розслідування, під час кадрових та службових перевірок, а також для отримання орієнтуючої інформації при побудові слідчих версій використовується інструментальна детекція осіб з використанням поліграфа — різновиду спеціального психофізіологічного технічного засобу, який за допомогою спеціального програмного забезпечення здійснює фіксацію динаміки протікання не менше п’яти незалежних психофізіологічних процесів в організмі людини (грудного і діафрагмального дихання, серцево-судинної активності, електропровідності шкіри, рухової активності)[4]. Такі процеси виникають

---

[1] *Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Авдєєва Г. К.* та ін. Інновації в судовій експертизі. Інноваційні засади техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції : монографія ; за заг. ред. В. Ю. Шепітька, В. А. Журавля. Харків : Апостіль, 2017. С. 122–137.

[2] Поліція у роботі використовує безпілотники – має їх уже 2,5 тисяч. *Молодий буковинець: Новини України*. URL: https://molbuk.ua/ukraine/143170-policiya-u-roboti-vykorystovuye-bezpilotnymy-maye-yikh-uzhe–25-tysyach.html (дата звернення 19.09.2019).

[3] *Швець Д. В.* Готовність до інноваційної діяльності в контексті професійної підготовки слідчих. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні питання досудового розслідування та тенденції розвитку криміналістичної методики»* (м. Харків, 21 листопада 2018 р.). URL: http://univd.edu.ua/uk/dir/1956 (дата звернення 18.09.2019).

[4] Інструкція про поліграф в нацполіції. Чи все однозначно? Всеукраїнська асоціація поліграфологів. URL: https://polygraph.ua/instrukcija-pro-poligraf-v-nacpolicii-chi-vse-odnoznachno/ (дата звернення 22.09.2019).

внаслідок постановки особі запитань за спеціальною методикою або демонстрації певних зображень і предметів. Оскільки результати опитування особи за допомогою поліграфа залежать від якості програмного забезпечення приладу, від психологічного стану і стану здоров`я опитуваного, від певної послідовності постановки запитань, яка може призвести до маніпуляцій з боку спеціаліста та інших чинників, використовувати результати роботи даного приладу для отримання доказової інформації без науково обґрунтованих методик зарано.

Експертні підрозділи МВС України сьогодні оснащені лазерними сканерами FARO®Laser Scanner Focus3D виробництва США зі спеціальним програмним забезпеченням[1], які використовуються для фіксації ходу й результатів огляду місця події[2]. Такі прилади мають високу роздільну здатність і точність вимірювань, дозволяють отримати зображення місця події у тривимірному вигляді з можливістю змінювати ракурс перегляду окремих ділянок і предметів. Лазерні 3D-сканери сканують місце події з декількох позицій та визначають відстані між окремими предметами. Учені-криміналісти з інших країн пропонують використовувати 3-D сканери й для визначення траєкторії польоту кулі, під час ідентифікації зброї за її слідами, побудови схеми розташування плям крові на місці події та з іншою метою[3].

Останніми роками у літературних джерелах криміналістичної спрямованості все частіше пропонується використання смартфонів[4] у роботі органів правопорядку. Сучасні смартфони, окрім мобільного зв'язку, виконують багато інших функцій та повною мірою можуть замінити значну кількість науково-технічних засобів. За допомогою програмних додатків ними здійснюється фото- і відеозйомка високої якості (в т. ч. — панорамна і масштабна), звукозапис, сканування документів, вимірювання розмірів предметів і визначення відстаней між ними, вихід до мережі Інтернет для пошуку інформації, листування і відправлення повідомлень, користування компасом і калькулятором, перекладання текстів з іноземних мов, перегляд і редагування текстів і

---

[1] Центр САПР. Офіційний представник FARO Technologies Inc. в Україні. URL: http:// www.faro.in.ua/focus3d.html (дата звернення 19.09.2019).

[2] Див.: *Дуфенюк О. М., Ковальська М. Ю.* Новітні технології у практиці досудового розслідування на прикладі 3D-сканерів та смартфонів під час огляду місця події. *Порівняльно-аналітичне право*. № 2. 2014. С. 302–305; *Данець С. В.* Дослідження обставин дорожньо-транспортних пригод за допомогою новітніх технологій лазерного сканування. *Актуальні проблеми застосування нового кримінального процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф (Харків, 5 жовтня 2012 р.) МВС України ; Харк. нац. ун-т внутр. справ; Кримінологічна асоціація України. Харків : ХНУВС, 2012. С. 231–243.

[3] *Raneri Domenic*. Enhancing forensic investigation through the use of modern three-dimensional (3D) imaging technologies for crime scene reconstruction. *Australian journal of forensic sciences*. Vol. 50. № 6, 2018. Pp. 697–707.

[4] Смартфон (пер. з англ. Smartphone) «розумний» телефон.

таблиць, накопичення і зберігання документів і фотознімків та ін. Перспективним напрямом використання смартфонів є відправлення з місця події до криміналістичних обліків зображень слідів і предметів та оперативне отримання результатів їх перевірки для швидкого розкриття злочинів «за гарячими слідами».

В умовах глобальної інформатизації органи правопорядку потребують використання інформаційних технологій, автоматизованих баз даних, інформаційних й інформаційно-пошукових систем для пошуку, накопичення, аналізу і використання значних обсягів інформації у цифровому вигляді. Для оптимізації роботи зі значними обсягами інформації розроблено низку автоматизованих робочих міст слідчого, прокурора, судді, судового експерта та ін. Зокрема, Автоматизоване робоче місце (АРМ) слідчого «Інсайт»[1] призначено для використання у практичній діяльності слідчих, суддів, адвокатів, у педагогічній та науковій діяльності в галузі криміналістики та судової експертизи, для підвищення кваліфікації практичних працівників правоохоронних органів України. АРМ містить такі розділи: «Законодавство», «Процесуальні документи», «Слідчі дії», «Криміналістичні методики», «Судові експертизи», «Науково-технічні засоби», «Слідча практика», «Бібліографія», «Словник термінів», «Навчання», «Правоохоронні органи та експертні установи», «Довідкова корисна інформація».

Для підвищення якості та ефективності процесів планування розслідування злочину, обрання оптимальної системи тактичних прийомів, побудови слідчих версій використовуються спеціальні криміналістичні бази даних (БД) та інформаційно-пошукові системи. Їх прикладами слугують БД «Практика слідчого»[2] та БД «Слідчий прецедент»[3], які отримали позитивну оцінку практичних працівників під час їх апробації в органах правопорядку. БД «Практика слідчого» являє собою сукупність декількох тисяч окремих довідок про процеси і результати розслідування в Україні та країнах колишнього СНД злочинів різних категорій (за останні 70 років), про особливості використання криміналістичних засобів і спеціальних знань у кримінальному провадженні. Тексти у БД систематизовані за видами злочинів відповідно до Кримінального кодексу України та характером криміналістичних засобів, які застосовуються слідчими під час розслідування злочинів. БД «Слідчий прецедент» являє собою електронну інформаційно-пошукову систему, яка містить більше двох тисяч матеріалів кримінальних проваджень за тяжкими та особливо

[1] *Шепітько В. Ю., Авдєєва Г. К.* Автоматизоване робоче місце слідчого «Інсайт». Свідоцтво № 22566 про реєстрацію авторського права на твір від 6 листопада 2007 р.

[2] *Шепітько В. Ю., Авдєєва Г. К.* База даних «Практика слідчого». Свідоцтво № 49389 про реєстрацію авторського права на твір від 30 травня 2013 р.

[3] *Шепітько В. Ю., Авдєєва Г. К.* База даних «Слідчий прецедент». Свідоцтво № 60084 про реєстрацію авторського права на твір від 9 червня 2015 р.

тяжкими злочинами. Обидві БД призначені для використання співробітниками органів правопорядку для побудови слідчих (судових) версій, планування та найбільш ефективного провадження слідчих (судових) дій тощо. Також вони використовуються науковцями і викладачами кафедри криміналістики безпосередньо на практичних заняттях з курсів криміналістики, методики розслідування злочинів та судової експертизи як інтерактивний довідник.

Для побудови фоторобота розшукуваної особи в органах правопорядку інших країн найчастіше використовуються комп'ютерні системи «SketchCop Facette Face Design System Software», «Identi-Kit 2000», «FACES», «E-FIT» і «PortraitPad». Прикладом такої вітчизняної системи слугує «RAIPS-портрет»[1], що являє собою автоматизовану систему побудови фоторобота на основі комп'ютерної бази портретів (у фас). Під час побудови комп'ютерного фоторобота оператор здійснює в діалоговому режимі управління базою даних відповідно до ходу бесіди з очевидцем про ознаки зовнішності особи, що встановлюється. Основними характеристиками запропонованого способу складання фоторобота є такі: база даних охоплює картотеку 300 осіб різної статі, національності та віку; невелика тривалість сеансу — до 30–40 хв.; можливість графічного редагування портрету на будь-якому етапі роботи; схожість суб'єктивного портрета з розшукуваною особою (за словами очевидців) складає 80–85 %.

Останнім часом учені-криміналісти значну увагу приділяють інформаційному забезпеченню підтримки прийняття рішень співробітниками органів правопорядку за допомогою автоматизованих інформаційних систем (АІС). Такі системи допомагають у складанні плану розслідування, обранні системи тактичних прийомів, визначенні оптимального комплексу судових експертиз та науково-технічних засобів. Однією з таких АІС є інформаційна система «Профіль вбивці»[2], яка призначена для побудови типової моделі особи вбивці та мотивів вчиненого злочину і складається з двох частин. Перша частина системи є незалежною попередньо створеною базою даних, яка містить результати узагальнення матеріалів 1100 кримінальних проваджень та 200 вироків суду щодо вбивств, а друга частина є залежною від першої частини та призначена для автоматизованої побудови соціально-психологічного профілю ймовірного вбивці за кожним конкретним кримінальним провадженням.

На шляху впровадження інновацій у практику боротьби зі злочинністю існує низка перешкод і бар'єрів, а саме: недостатність

[1] Див.: *Шепітько В. Ю., Фурса В. І.* Спосіб формування суб'єктивного портрету «RAIPS-портрет» (комп'ютерного фотороботу). Патент на корисну модель № 69248 від 24 квітня 2012 р.

[2] *Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Авдєєва Г. К., Стороженко С. В.* «Науково-практичний твір «Профіль вбивці». Свідоцтво № 67454 про реєстрацію авторського права на твір від 26.08.2016 р.

знань співробітників слідчих органів в даній галузі і відсутність можливості їх отримати, професійна деформація або неправильне ставлення до всього нового, передового та ін.[1]. Гальмує впровадження інновацій у слідчу діяльність і те, що в усіх країнах світу існують проблеми визнання «цифрових» доказів судом[2].

Висновки. В Україні відбувається поступове зменшення інноваційного потенціалу через існування низки перешкод на шляху розроблення і впровадження науково-технічних засобів і інноваційних продуктів у всі галузі діяльності людини, в тому числі — у діяльність органів правопорядку. Основними перешкодами на шляху інноваційної діяльності є низький рівень фінансування наукових досліджень і недостатній рівень підготовки співробітників.

За результатами анкетування слідчих і узагальнення матеріалів кримінальних проваджень встановлено, що на сьогодні органи досудового розслідування недостатньо оснащені науково-технічними засобами та інноваційними продуктами, а тому їх розроблення є одним із пріоритетних завдань криміналістики на сучасному етапі.

У статті дано визначення науково-технічних засобів і інноваційних продуктів, виокремлено проблеми їх розроблення і впровадження у діяльність органів правопорядку, обґрунтовано необхідність подальших досліджень щодо процесуальної регламентації процесів використання новітніх науково-технічних засобів у кримінальному провадженні і фіксації результатів їх застосування та розроблення шляхів подолання перешкод, які виникають під час інноваційної діяльності.

На думку авторів, подолання існуючих проблем розроблення і впровадження інноваційних продуктів у практику боротьби зі злочинністю є можливим шляхом впровадження інновацій у навчальний процес всіх рівнів освіти та за умови системної державної підтримки, яка передбачає тісну співпрацю розробників і користувачів інноваційних продуктів та державне фінансування процесів розроблення і впровадження інновацій у практику боротьби зі злочинністю.

References

Arshad, Humaira, Bin Jantan, Aman, Abiodun Oludare, Isaac. (2018). *Digital Forensics: Review of Issues in Scientific Validation of Digital Evidence.*

[1] *Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Авдєєва Г. К.* Інновації в криміналістиці. Інноваційні засади техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції : монографія / за заг. ред. В. Ю. Шепітька, В. А. Журавля. Харків : Апостіль, 2017. С. 18.

[2] Див.: *Arshad Humaira, Bin Jantan Aman, Abiodun Oludare Isaac.* Digital Forensics: Review of Issues in Scientific Validation of Digital Evidence. *Journal Of Information Processing System*s. Volume 14, № 2 (2018), pp. 346–376. URL : http://xml.jips-k.org/full-text/view?doi=10.3745/JIPS.03.0095 (дата звернення 19.09.2019).

Journal of information processing systems. Volume 14, № 2. URL : http://xml. jips-k.org/full-text/view?doi=10.3745/JIPS.03.0095 [in English].

Avdeeva, G. K. (2010). *Innovatsionnaya deyatelnost v sudebnoy ekspertize: problemyi i perspektivyi*. *Kryminalistyka XXI stolittia* : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. Kharkiv: Pravo [in Russian].

Avdeeva, G. K. (2017). *Innovatsii v sudovii ekspertyzi. [Innovation in forensic examinations] Innovatsiini zasady tekhniko-kryminalistychnoho zabezpechennia diialnosti orhaniv kryminalnoi yustytsii* ; za zah. red. V. Yu. Shepitka, V. A. Zhuravlia. Kharkiv: Apostil [in Ukrainian].

Bernaz, P. V. (2015). *Innovatsii — osnova kryminalistychnoho zabezpechennia diialnosti z rozsliduvannia zlochyniv*. *Pivdennoukrainskyi pravnychyi chasopys*. № 4 [in Ukrainian].

Danets, S. V. (2012). *Doslidzhennia obstavyn dorozhno-transportnykh pryhod za dopomohoiu novitnikh tekhnolohii lazernoho skanuvannia*. *Aktualni problemy zastosuvannia novoho kryminalnoho protsesualnoho zakonodavstva Ukrainy ta tendentsii rozvytku kryminalistyky na suchasnomu etapi*: mater. Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 5 zhovtnia 2012 r.). Kharkiv: KhNUVS [in Ukrainian].

Dufeniuk, O. M., Kovalska M. Iu. (2014). *Novitni tekhnolohii u praktytsi dosudovoho rozsliduvannia na prykladi ZD-skaneriv ta smartfoniv pid chas ohliadu mistsia podii. Porivnialno-analitychne pravo*. № 2 [in Ukrainian].

Innovatsiini zasady tekhniko-kryminalistychnoho zabezpechennia diialnosti orhaniv kryminalnoi yustytsii (2017). Kharkiv: Apostil [in Ukrainian].

Instruktsiia pro polihraf v natspolitsii. *Chy vse odnoznachno?* (2019). Vseukrainska asotsiatsiia polihrafolohiv [in Ukrainian].

Kryminalistyka : pidruchnyk: u 2 t. T. 1 (2019). V. Yu. Shepitko, V. A Zhuravel, V. O. Konovalova ta in. ; za red. V. Yu. Shepitka. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

Nekrasov, V. N. (2018). *Klassifikacziya prestuplenij v oblasti innovaczionnoj deyatel`nosti (po kriteriyu «oblast` primeneniya innovaczii»). Nauchno-prakticheskij zhurnal Vologodskogo institut prava i e`konomiki FSIN Rossii «Vestnik instituta: prestuplenie, nakazanie, ispravlenie»* [in Russian].

Perepadia, O. (2019). *To vnyz, to vhoru: chomu Ukraina niiak ne zakripytsia v TOP innovatsiinykh krain. Deutsche Welle, DW, Ukrainska redaktsiia* [in Ukrainian].

Politsiia ta pidrozdily DSNS otrymaly novu tekhniku (2019). Pres-tsentr MVS [in Ukrainian].

Politsiia u roboti vykorystovuie bezpilotnyky — maie yikh uzhe 2, 5 tysiach (2019). Molodyi bukovynets: Novyny Ukrainy [in Ukrainian].

Pro innovatsiinu diialnist: Zakon Ukrainy vid 04. 07. 2002 r. № 40-IV (2002) [in Ukrainian].

Pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia Statystychna informatsiia 2018 rik (2019). Heneralna prokuratura Ukrainy [in Ukrainian].

Problemy ta perspektyvy rozvytku innovatsiinoi diialnosti v Ukraini : materialy KhI Mizhnarodnoho biznes-forumu (Kyiv, 22 bereznia 2018) [in Ukrainian].

Raneri, Domenic (2018). *Enhancing forensic investigation through the use of modern three-dimensional (3D) imaging technologies for crime scene reconstruction. Australian journal of forensic sciences.* Vol. 50. № 6 [in English].

Serov, I. (2019). *Kriminal`naya statistika 2018 goda: stalo bol`she ubijstv i atak khakerov*. Segodnya. 14 yanvarya [in Russian].

Shepit`ko, V. Yu. (2006). *Problemy` razrabotki, vnedreniya i ispol`zovaniya innovaczij v sledstvennoj deyatel`nosti. Ispol`zovanie sovremenny`kh informaczionny`kh tekhnologij v pravookhranitel`noj deyatel`nosti i regional`ny`e problemy` informaczionnoj bezopasnosti* : sb. materialov mezhdunar. nauch. -prakt. konf. Vy`p. VII (ch. 1). Kaliningrad: Kaliningr. yurid. in-t MVD Rossii [in Russian].

Shepit`ko, V. Yu., Avdyeyeva, G. K. (2009). *Problemy` formirovaniya «kriminalisticheskikh algoritmov» i vozmozhnosti ikh prakticheskoj realizaczii. Ispol`zovanie sovremenny`kh informaczionny`kh tekhnologij i problemy` informaczionnoj bezopasnosti v deyatel`nosti pravookhranitel`ny`kh organov* : sb. nauch. tr. Kaliningr. yurid. in-ta MVD Rossii. Kaliningrad [in Russian].

Shepit`ko V. Yu., Avdyeyeva G. K. (2008). *Problemy alhorytmizatsii slidchoi diialnosti. Aktualni problemy derzhavy i prava*. Odesa: ONIUA [in Ukrainian].

Shepit`ko, V. Yu., Avdyeyeva, G. K. (2017). *Innovatsii u pravozastosovnii diialnosti. Innovatsiini zasady tekhniko-kryminalistychnoho zabezpechennia diialnosti orhaniv kryminalnoi yustytsii* / kol. avt. V. Yu. Shepit`ko, V. A. Zhuravel, G. K. Avdieieva ta in. ; za zah. red. V. Yu. Shepit`ka, V. A. Zhuravlia. Kharkiv: Apostil [in Ukrainian].

Shepit`ko, V. Yu., Avdyeyeva G. K. (2018). *Innovatsii v kryminalistytsi. Velyka ukrainska entsyklopediia* : u 20 t. T. 20 : *Kryminalistyka, sudova ekspertyza, yurydychna psykholohiia* / redkol. : V. Yu. Shepit`ko (holova) ta in. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

Shepitko, V. Yu., Zhuravel, V. A., Avdieieva, G. K. (2011). *Innovatsii v kryminalistytsi ta yikh vprovadzhennia v diialnist orhaniv dosudovoho slidstva. Pytannia borotby zi zlochynnistiu*: zb. nauk. prats / redkol. : V. I. Borysov ta in. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

Shumpeter, J. *Teoriya e`konomicheskogo razvitiya*. Moskva: Progress [in Russian].

Shvets, D. V. (2018). *Hotovnist do innovatsiinoi diialnosti v konteksti profesiinoi pidhotovky slidchykh. Mat-ly vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Aktualni pytannia dosudovoho rozsliduvannia ta tendentsii rozvytku kryminalistychnoi metodyky».* (m. Kharkiv, 21.11.2018) [in Ukrainian].

Stratehiia rozvytku sfery innovatsiinoi diialnosti na period do 2030 roku. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10 lypnia 2019 r. № 526-r. Kyiv. (2019) [in Ukrainian].

Tviss, B. (1989). *Upravlenie nauchno-tekhnicheskimi novovvedeniyami*. Moskva: E`konomika [in Russian].

Yedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia po derzhavi za serpen 2019 roku vid 04.09.19 [in Ukrainian].

В. Ю. Шепитько, Г. К. Авдеева

ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКИХ СРЕДСТВ И ИННОВАЦИОННЫХ ПРОДУКТОВ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ ПРАВОПОРЯДКА

Инновационное развитие Украины связано с активным внедрением цифровых (информационных) технологий, оно обусловливает необходимость

использования новых научно-технических средств и инновационных продуктов в работе органов правопорядка.

В статье определена сущность и значение научно-технических средств и инновационных продуктов в деятельности органов досудебного расследования, выделены проблемы разработки инноваций и внедрения их в практическую деятельность, предложены пути преодоления препятствий на пути инновационной деятельности в борьбе с преступностью.

Рассмотрены сущность и значение научно-технических средств, инноваций и инновационных продуктов в деятельности органов досудебного расследования, даны определения данных терминов. По результатам анализа материалов анкетирования следователей и обобщения уголовных производств установлен низкий уровень обеспечения органов досудебного расследования современными научно-техническими средствами и инновационными продуктами, определены причины этих явлений. Осуществлен обзор и анализ современных инновационных продуктов, используемых в деятельности органов правопорядка.

Предложен алгоритм разработки инноваций для нужд органов правопорядка. Выделены проблемы, возникающие на отдельных этапах процесса разработки инноваций, предложены пути их преодоления. Выявлены причины возникновения препятствий на пути внедрения инноваций в практику борьбы с преступностью. Определена роль объективных и субъективных факторов, препятствующих инновационной деятельности в криминалистике и органах досудебного расследования.

Проанализированы тенденции развития инновационного потенциала в области криминалистики. Обосновывается необходимость государственной поддержки инновационной деятельности в органах досудебного расследования и внедрение инноваций в учебные процессы всех уровней образования.

Ключевые слова: научно-технические средства, инновации, инновационные продукты, инновационная деятельность, органы досудебного расследования, информационные технологии, расследование преступлений.

V. Shepitko, G. Avdeeva

PROBLEMS OF USE OF SCIENTIFIC AND TECHNICAL MEANS AND INNOVATIVE PRODUCTS IN THE ACTIVITIES OF PRE-JUDICIAL INVESTIGATION BODIES

The general innovative development of Ukraine is associated with the active introduction of information technology, necessitates the use of the latest scientific and technical means and innovative products in the work of enforcement agencies.

The essence and significance of scientific and technical means and innovative products in the activities of law enforcement agencies are identified, the problems of developing innovations and their use are highlighted, ways to overcome the obstacles of innovative activities in the fight against crime are proposed.

The essence and significance of scientific and technical means, innovation and innovative products in the activities of enforcement agencies are examined, definitions of these terms are given. Based on the results of questionnaires from investigators and generalization of criminal cases, a low level of provision of pre-trial investigation bodies with modern scientific and technical means and innovative products is established, the reasons for these phenomena are determined. A review and analysis of modern innovative products that are used in law enforcement is done.

An algorithm for developing innovations for the needs of enforcement agencies is proposed. The problems that arise at certain stages of the innovation development process are highlighted and ways to overcome them are proposed. The causes of obstacles in the practice introduction of innovation to the combating crime are highlighted. The role of objective and subjective factors that impede innovation activity for criminalistic purposes is determined.

An analysis of the trends in the development of innovative potential in criminalistics is made. The necessity of state support of innovation activity in pre-trial investigation bodies and the introduction of innovations in the educational processes at different levels of education in Ukraine is substantiated.

Keywords: scientific and technical means, innovations, innovative products, innovative activities, enforcement agencies, information technology, crimes investigation.

Надійшла до редколегії 12.10.2019 р.

DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.02
УДК 348.98

В. М. Шевчук,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри криміналістики
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна,
ORCID: http://orcid.org / 0000–0001–8058–3071
e-mail: Shevchuk_viktor@ukr.net

Оглядова стаття

ТАКТИКО-КРИМІНАЛІСТИЧНІ КОМПЛЕКСИ В ТЕОРІЇ КРИМІНАЛІСТИКИ ТА ПРАКТИЦІ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ: ПРОБЛЕМИ, ДИСКУСІЇ, НОВАЦІЇ

Досліджуються проблеми тактико-криміналістичних комплексів у теорії криміналістики та практиці протидії сучасній злочинності.

Розглянуто наукові підходи стосовно розуміння тактичних операцій та тактичних комбінацій, визначено критерії їх розмежування. Зазначається, що тактична комбінація і тактична операція є динамічними категоріями, сутністю яких є система процесуальних і непроцесуальних дій (заходів), взаємодія та вплив. Незважаючи на деяку зовнішню схожість, вони є самостійними тактичними засобами, а їх розмежування відбувається на основі певних критеріїв, перелік та зміст яких запропоновано та розглянуто.

Запропоновано перспективні напрямки подальших наукових розробок окресленої проблематики.

Ключові слова: тактико-криміналістичний комплекс, тактична операція, тактична комбінація, спеціальна операція, оперативно-тактична операція, комплексне використання тактичних засобів, концепція тактичних операцій.

Постановка наукової проблеми. Однією з визначальних тенденцій сучасного розвитку криміналістики та практики протидії злочинності є комплексна реалізація слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових, забезпечувальних організаційно-технічних та інших заходів з метою вирішення в певній слідчій ситуації окремих проміжних тактичних завдань, розв'язання яких в інший спосіб є неефективним або взагалі неможливим. На сьогодні усе більшою мірою виявляється тенденція в розвитку криміналістичної тактики до розробки комплексів процесуальних та непроцесуальних дій (заходів) для досягнення цілей і вирішення тактичних завдань, що виникають у процесі досудового розслідування та судового провадження. У зв'язку з цим досить слушно зауважує Б. В. Щур, що прийшов час перейти від розрізнених методичних рекомендацій щодо тактичної доцільності проведення окремих слідчих (розшукових) дій до відповідного комплексного підходу, встановлення певних залежностей із проміжним (тактичним) завданням розслідування[1]. При цьому слід враховувати, що

[1] *Щур Б. В.* Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : монографія. Харків : Харків юрид., 2010. С. 185.

© В. М. Шевчук, 2019

тактико-криміналістичні комплекси при розслідуванні злочинів (прийоми, комбінації, операції) являють собою певні інструменти збирання і перевірки доказової інформації. Вони розглядаються як процесуальна та організаційно-тактична форма здійснення оптимальних, допустимих способів дій, лінії поведінки в процесі вирішення проміжних тактичних завдань, що реалізується для досягнення цілей розслідування злочину[1].

Варто зазначити, що у спеціальній літературі неодноразово зверталася увага на те, що одиничні слідчі дії та окремі тактичні прийоми неефективні у всіх випадках. Вони досягають мети, як правило, лише тоді, коли реалізуються у сукупності з іншими слідчими діями та іншими заходами, а також у комбінації з іншими тактичними прийомами. Виходячи з цього, сама постановка проблеми про комплексне використання засобів криміналістичної тактики є правильною і своєчасною. Такі висновки підтверджуються результатами проведеного нами анкетування й інтерв'ювання слідчих прокуратури, МВС (поліції) та СБУ щодо їхньої думки про те, яким чином необхідно здійснювати слідчі (розшукові), негласні слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові, організаційно-технічні й інші заходи, зокрема, 68,85 % респондентів вказали на комплексний характер їх реалізації, 28,28 % зазначили, що вони проводяться ізольовано, 2,85 % — інше. Тому в сучасних умовах оновлення кримінального процесуального законодавства, реформування кримінальної юстиції дослідження проблем комплексного використання тактичних засобів є актуальним, зумовленим потребами слідчої та судової практики.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Науковим підґрунтям цього дослідження є праці відомих учених-криміналістів, які розглядали загально-теоретичні проблеми криміналістики та звертались до розроблення окремих її дискусійних питань, пов'язаних із аналізом стану, тенденцій формування сучасної концепції тактико-криміналістичних комплексів та перспективних напрямків таких досліджень: Ю. П. Аленіна, В. П. Бахіна, Р. С. Бєлкіна, О. Ю. Головіна, А. В. Дулова, В. М. Ісаєнко, В. А. Журавля, І. М. Комарова, В. О. Коновалової, Г. А. Матусовського, М. В. Салтевського, В. І. Перкіна, С. Б. Россинського, В. В. Тіщенка, В. Ю. Шепітька, В. І. Шиканова, Б. В. Щура, С. Ю. Якушина та ін.[2].

---

[1] *Якушин С. Ю.* Криминалистическая тактика: вопросы теории и практики : учеб. пособ. Казань : Казан. ун-т, 2010. С. 50.

[2] *Див.: Головин А. Ю.* Криминалистическая систематика / под ред. Н. П. Яблокова. Москва : ЛексЭкст, 2002; *Журавель В. А.* Системи слідчих дій та тактичні операції в структурі окремої криміналістичної методики розслідування злочинів. *Вісн. Акад. прав. наук України*. 2009. № 2 (57). С. 197–208; *Исаенко В. Н.* Проблемы теории и практики использования тактических комплексов в расследовании убийств. *«Черные дыры» в российском законодательстве*. 2004. № 1. С. 269–276; *Комаров И. М.* Основы частной теории криминалистических операций досудебного производства : монография.

Разом із тим на сьогодні існує низка теоретичних та практичних проблем, які залишаються нерозробленими у криміналістиці або відносяться до дискусійних. На даний час малодослідженими залишається ціла низка питань, які є визначальними у розробленні проблем тактико-криміналістичних комплексів та можливостей їх застосування у слідчий та судовій практиці, зокрема, сутність та поняття тактико-криміналістичних комплексів, їх різновиди, наукові підходи стосовно розуміння тактичних операцій та тактичних комбінацій, визначення критеріїв їх розмежування, «новації» окремих науковців щодо авторського бачення деяких «нових» засобів криміналістичної тактики та різновидів тактико-криміналістичних комплексів тощо. Тому дослідження, розробка та аналіз концепції тактико-криміналістичних комплексів у сучасних умовах, її теоретико-методологічних проблем є актуальними та необхідними. Ці та інші обставини зумовлюють необхідність комплексного підходу до вивчення зазначеної проблематики та вимагають фундаментальних напрацювань і подальших наукових розробок.

Мета статті – розглянути проблеми тактико-криміналістичних комплексів та застосування їх у слідчій та судовій практиці, встановити роль та місце тактичних операцій та тактичних операцій у системі засобів криміналістичної тактики, визначити критерії їх розмежування. Передбачається аналіз найбільш актуальних дискусійних проблем тактико-криміналістичних комплексів, визначення напрямків їх удосконалення, дослідження теоретико-методологічних проблем та окреслення перспективних напрямків подальших наукових досліджень цієї проблематики. Висновки та результати дослідження спрямовані на розроблення й удосконалення окремих положень криміналістичної теорії тактичних операцій, специфіки побудови тактико-криміналістичних комплексів та практики їх реалізації у кримінальному провадженні.

Москва : Юрлитинформ, 2010; Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 2 / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель, В. М. Шевчук та ін.: за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. С. 233–237; *Перкін В. І.* Тактичні комплекси та їх роль у розслідуванні вбивств, пов'язаних із заволодінням матеріальними цінностями. *Наук. вісник Нац. акад. внутр. справ*. 2003. № 1. С. 174–178; *Россинский С. Б.* Обыск в форме специальной операции : учеб. пособие / под ред. В. Н. Григорьева. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2003; *Салтевський М. В.* Криміналістика : підручник: у 2 ч. Ч. 2. Харків : Консум, 2001. С. 78–84; *Шиканов В.И.* Теоретические основы тактических операций в расследовании преступлений. Иркутск : Изд-во Иркут. гос. ун-та, 1983; *Шепітько В. Ю., Журавель В. А.* Організаційно-тактичні засоби: поняття та значення. *Питання боротьби із злочинністю* : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. Харків : Право, 2009. Вип. 18. С. 185–192; *Щур Б. В.* Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : монографія. Харків : Харків юрид., 2010; *Якушин С. Ю.* Актуальные проблемы тактико-криминалистического обеспечения уголовного судопроизводства в современных условиях. Криміналістика XXI століття : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 25–26 листоп. 2010 р. Харків : Право, 2010. С. 556–560 та ін.

Викладення основного матеріалу дослідження. Для позначення комплексних тактичних засобів у спеціальній літературі та практиці кримінального провадження використовують різноманітні терміни. Нерідко їх іменують «тактичний комплекс»[1], «криміналістичний комплекс»[2], «тактико-криміналістичний комплекс» або «тактичний (криміналістичний) комплекс»[3], «організаційно-тактичний комплекс»[4] та ін. Часто спостерігаються різні підходи до тлумачення зазначених понять, певні дискусії щодо їх сутності та змісту. У зв'язку із цим О. Ю. Головін слушно зазначає, що усталеного розуміння сутності цих дій, заходів і прийомів немає досі, так само як і немає єдиного напряму їх систематизації[5].

Виходячи з викладеного, одним із нагальних завдань теоретичної розробки проблематики комплексного використання тактичних засобів є вирішення проблеми понятійного апарату. Адже на початку будь-якого наукового дослідження необхідно визначити значення, місце і взаємозв'язок досліджуваного явища (категорії), розібратися в загальних теоретичних положеннях, сформулювати вихідні поняття і тільки тоді безпосередньо приступити до наукової розробки проблеми. Нехтування цим правилом призводить лише до плутанини, а іноді змушує «відкидати» вже наявний досвід теоретичних і прикладних досліджень і починати розгляд тих чи інших питань буквально від початку, з першооснов[6]. У цьому аспекті, безсумнівно, значний науковий і практичний інтерес має поглиблене дослідження поняття

---

[1] *Селиванов Н. А.* Советская криминалистика: система понятий. Москва : Юрид. лит., 1982. С. 92; *Головин А. Ю.* Криминалистическая систематика / под ред. Н. П. Яблокова. Москва : ЛексЭкст, 2002. С. 216–221; *Перкін В. І.* Тактичні комплекси та їх роль у розслідуванні вбивств, пов'язаних із заволодінням матеріальними цінностями. *Наук. вісник Нац. акад. внутр. справ*. 2003. № 1. С. 174–178; *Исаенко В. Н.* Проблемы теории и практики использования тактических комплексов в расследовании убийств. *«Черные дыры» в российском законодательстве*. 2004. № 1. С. 368–382; *Шмонин А. В.* Методология криминалистической методики : монография. Москва : Юрлитинформ, 2010. С. 321–333 та ін.

[2] *Матусовский Г. А.* Экономические преступления: криминалистический анализ. Харьков : Консум, 1999. С.155; *Савельева М. В., Смушкина М. В.* Криминалистика : учебник. Москва : Дашков и К, 2008. С. 312.

[3] *Асташкина Е. Н., Марочкин Н. А., Михальчук А. Е.* Расследование преступлений. Криминалистические комплексы : учеб.-практ. пособ. Москва : Приор-издат, 2003. С. 5.

[4] *Шмонин А. В.* Методика расследования преступлений : учеб. пособ. Москва : Юстицинформ, 2006. С. 331–343; *Шепітько В. Ю., Журавель В. А.* Організаційно-тактичні засоби: поняття та значення. *Питання боротьби із злочинністю* : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. Харків : Право, 2009. Вип. 18. С. 185–192.

[5] *Головин А. Ю.* Криминалистическая систематика / под ред. Н. П. Яблокова. Москва : ЛексЭкст, 2002. С. 215.

[6] *Асташкина Е. Н., Марочкин Н. А., Михальчук А. Е.* Расследование преступлений. Криминалистические комплексы. С. 3.

«тактико-криміналістичний комплекс», його структури, співвідношення компонентів, що в ньому поєднуються, їх вплив один на одного тощо.

Формулювання поняття «тактико-криміналістичний комплекс» потребує передусім ретельного аналізу і з'ясування сутності терміна «комплекс», під яким розуміється (англ. *complex* < лат. *complexus* сплетіння, поєднання, зв'язок) сукупність предметів, понять або асоціації, які становлять одне ціле[1]. У тлумачних словниках термін «комплекс» трактується як сукупність, поєднання явищ та властивостей[2] або сукупність предметів, пристроїв, програм, явищ, дій, властивостей, що становлять одне ціле, які діють в єдиній системі і мають загальне призначення, у комплексі — спільно, воєдино, не роз'єднуючи з чим-небудь[3]. У понятійному апараті науки криміналістики термін «тактичний (криміналістичний) комплекс» виник як наслідок намагання науковців об'єднати під «один дах» усі існуючі організаційно-тактичні засоби[4]. У цьому сенсі О. Ю. Головін справедливо зауважує, що завдання побудови чіткої та логічної системи понять у сучасній криміналістиці обумовлює необхідність введення в науку спеціального терміна, що позначає різні, об'єднані необхідністю вирішення певних завдань розслідування, комплекси дій слідчого[5].

Разом з тим у теорії криміналістики питання щодо поняття «тактичний (криміналістичний) комплекс» залишається дискусійним. Зокрема, М. О. Селіванов під тактичним комплексом розуміє поєднання (комбінацію) тактичних прийомів у рамках однієї процесуальної дії[6]. В. І. Сорокотягін та О. А. Шмідт, навпаки, вважають, що криміналістичний комплекс являє собою поєднання безлічі слідчих, організаційно-перевірочних, контрольно-ревізійних заходів, а також дій із використанням спеціальних знань, що проводяться слідчим та іншими учасниками кримінального судочинства з метою своєчасного виконання окремих значних за обсягом завдань[7].

На думку Є. Г. Джакішева, поняття «тактико-криміналістичний комплекс» поєднує дві категорії — «тактична операція» і «тактична комбінація». Такий підхід, як зазначає науковець, до позначення різних

---

[1] Большой словарь иностранных слов / сост. *А. Ю. Москвин*. Москва : Полюс, 2001. С. 299.

[2] Див.: Толковый словарь русского языка / под ред. Д. Н. Ушакова. Т. 1. Москва : «Астрель», «АСТ», 2000. С. 428.

[3] Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. *В. Т. Бусел*. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. С. 445.

[4] *Колдин В. Я.* Логико-информационная структура следственного действия и тактической комбинации. Криминалистика: учебник для вузов: отв. ред. Н. П. Яблоков. Москва, 1996. С. 369.

[5] *Головин А. Ю.* Криминалистическая систематика. С. 216–217.

[6] *Селиванов Н. А.* Советская криминалистика: система понятий. Москва : Юрид. лит., 1982. С. 92.

[7] *Сорокотягин И. Н., Шмидт А. А.* Использование специальных познаний в криминалистическом комплексе «установление неопознанного трупа или его частей». Свердловск : Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1986. С. 98.

сукупностей слідчих дій є оптимальним, оскільки і тактична операція, і тактична комбінація взаємно доповнюють одна одну «і можуть бути використані одночасно для характеристики всієї системи із сукупності слідчих заходів»[1]. Окремі вчені вважають, що тактико-криміналістичний комплекс являє собою сукупність слідчих дій, оперативно-розшукових, контрольно-ревізійних, технічних та інших заходів, а також сукупність тактичних прийомів, які реалізуються в рамках окремої слідчої дії. Вказані комплекси застосовуються з метою вирішення конкретних завдань, які виникли на певних етапах розслідування злочинів в умовах тих чи інших слідчих ситуацій[2].

У свою чергу С. Ю. Якушин у системі тактико-криміналістичних комплексів розрізняє окремі тактичні прийоми та комплексні тактичні засоби — тактичні комбінації та тактичні операції[3]. При цьому науковець наголошує, що поняття тактико-криміналістичного комплексу не повинно ототожнюватись з поняттям криміналістичного комплексу, яке є більш широким за своїм змістом[4]. На думку О. Ю. Головіна, тактичні комплекси — це різнорівневі системи слідчих, оперативно-розшукових і організаційних дій, прийомів, спрямованих на вирішення поставлених завдань при розслідуванні кримінальної справи[5].

Досліджуючи ці проблеми, А. В. Шмонін зазначає, що термін «тактичний комплекс» — це організаційно упорядкована сукупність (система) тактичних прийомів та процесуальних дій і оперативно-розшукових та інших заходів, спрямованих на вирішення завдань попереднього розслідування або обумовлених цим завданням та слідчою ситуацією. На його думку, тактичні комплекси можуть включати до свого складу такі елементи: тактичні прийоми; слідчі дії; інші процесуальні дії; організаційні заходи; технічні заходи; оперативно-розшукові заходи; ревізії та документальні перевірки (податкові перевірки); заходи щодо вивчення документальної інформації; заходи щодо використання засобів масової інформації та інтернет-технологій у процесі розслідування злочинів; заходи,

---

[1] *Джакишев Е. Г.* Проблемы совершенствования криминалистических приемов и средств борьбы с хищениями и иными корыстными преступлениями в сфере экономики : автореф. дисс. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Алматы, 1994. С. 25.

[2] *Асташкина Е. Н., Марочкин Н. А., Михальчук А. Е.* Расследование преступлений. Криминалистические комплексы : учеб.-практ. пособ. Москва : Приор-издат, 2003. С. 5.

[3] *Якушин С. Ю.* Актуальные проблемы тактико-криминалистического обеспечения уголовного судопроизводства в современных условиях. Криміналістика XXI століття : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 25–26 листоп. 2010 р. Харків : Право, 2010. С. 556–560.

[4] *Якушин С. Ю.* Тактические задачи и средства их решения при расследовании преступлений. *Криміналіст першодрукований*. 2011. № 3. С. 63–66.

[5] *Головин А. Ю.* Вказана праця. С. 216.

пов'язані з використанням допомоги громадськості (громадських організацій, інших об'єднань громадян тощо)[1].

Викладену позицію А. В. Шмоніна було піддано критиці на сторінках криміналістичних видань. Зокрема, Б. В. Щур вважає, що важко уявити поєднання різнопорядкових засобів криміналістичної тактики — систем тактичних прийомів (або окремих тактичних прийомів) і процесуальних (слідчих) дій чи інших заходів, оскільки тактичні прийоми не існують самі по собі, вони застосовуються в межах слідчої дії. Тому й поєднуватися можуть слідчі дії та інші (процесуальні чи непроцесуальні) заходи. Інша справа, що існують різновиди тактичних операцій: 1) система слідчих дій; 2) комплекс слідчих дій та оперативно-розшукових заходів; 3) комплекс слідчих дій та організаційно-технічних заходів тощо. Ось такі поєднання можна було б віднести до тактичних комплексів, які використовуються як елемент окремої криміналістичної методики[2].

Відмінну від попередніх і доволі оригінальну позицію з розглядуваного питання висловлює В. М. Ісаєнко, зазначаючи, що тактичний комплекс — це система слідчих, інших процесуальних, оперативно-розшукових та інших допоміжних дій, спрямованих на отримання доказів, які мають значення для вирішення відносно локалізованого конкретного завдання досудового розслідування, підкореного загальній його меті, і яке є, таким чином, *локальною методикою розслідування*[3]. Він пропонує розрізняти зміст тактичного комплексу у вузькому і широкому сенсі. Тактичний комплекс у вузькому сенсі — це система тактичних прийомів, які застосовуються при виконанні будь-якої однієї слідчої дії (наприклад, допиту). Тактичний комплекс в широкому розумінні є системою декількох видів дій — слідчих, оперативно-розшукових, інших (або лише слідчих), спрямованих на вирішення окремого завдання розслідування[4].

На думку цього дослідника, терміни «тактичний комплекс» і «тактична операція (комбінація)» — це споріднені поняття, оскільки мають єдину природу походження і спрямовані на реалізацію загальної мети розслідування. Але разом з тим ці поняття не тотожні. Для тактичної операції (тактичної комбінації) характерна підлегла роль по відношенню до тактичного комплексу, роль одного з інструментів його

---

[1] *Шмонин А. В.* Методология криминалистической методики : монография. Москва : Юрлитинформ, 2010. С. 346.

[2] *Щур Б. В.* Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : монографія. Харків : Харків юрид., 2010. С. 188–189.

[3] *Исаенко В. Н.* Проблемы теории и практики использования тактических комплексов в расследовании убийств. *«Черные дыры» в российском законодательстве*. 2004. № 1. С. 269–276.

[4] *Исаенко В. Н.* Тактические комплексы в расследовании убийств с использованием сведений о материальных ценностях, похищенных преступниками у потерпевших : дис... канд. юрид. наук : 12.00.09. Москва, 1990. С. 77.

здійснення, однієї зі складових його елементів. Тактична операція (комбінація) має певну комплексну побудову, але на меншому рівні складності та спрямованості. Крім того, вони мають різний зміст і структуру, а основна їх відміна полягає в різному значенні отриманих шляхом їх використання результатів. За своїм характером всі вони є комплексами з різним змістом. Зокрема, тактична операція більше асоціюється з поняттям методу оперативно-розшукової роботи. Об'єм і характер дій, які намічаються до здійснення в рамках тактичної операції, значно вужче, аніж у рамках тактичного комплексу. Тактична операція здійснюється у більш стислий проміжок часу. Однією з відмінностей також є те, що тактичний комплекс завжди орієнтований на отримання конкретного локального результату шляхом провадження певної сукупності слідчих дій, які перебувають у жорсткому взаємозв'язку та взаємообумовленості. Кожна слідча дія, яка до нього входить, має конкретне призначення і не може бути замінена іншою слідчою дією[1].

Окремі положення, викладені В. М. Ісаєнком, викликають заперечення. По-перше, не поділяємо позицію автора щодо доцільності поряд з «тактичною операцією» і «тактичною комбінацією» виокремлювати «тактико-криміналістичний комплекс» як побудову більш високого рівня складності та спрямованості, тим більш поданої у такій формі, як локальна методика розслідування. По-друге, не можемо погодитися зі спірним твердженням, що у систему елементів тактичної операції слідчі дії, як правило, не входять, а якщо і включаються до неї, то спрямовані не на досягнення мети отримання доказів, а головним чином на створення умов для їх отримання. Це положення суперечить усталеним у криміналістичній доктрині поглядам на поняття, природу, призначення тактичних операцій.

У криміналістичній літературі стосовно комплексного використання тактико-криміналістичних засобів розслідування злочинів висловлені різні позиції науковців. Так, одні вчені-криміналісти[2] пропонують розглядати тактичну комбінацію як найбільш загальне збірне поняття всієї сукупності комбінаційних тактичних дій у криміналістиці, тобто вони по суті ототожнюють такі поняття, як «тактична комбінація» і «тактико-криміналістичний комплекс». Активним прибічником цієї позиції виступав Р. С. Бєлкін, який спочатку запропонував термін «тактична комбінація» для позначення тих тактичних прийомів допиту, які іменувалися «психологічними пастками» або «слідчими хитрощами», а пізніше, розширивши поняття тактичної комбінації, включив до нього поєднання не тільки тактичних прийомів, а й слідчих дій. На його

[1] *Исаенко В. Н.* Проблемы теории и практики использования тактических комплексов в расследовании убийств. С. 269–276.

[2] *Аверьянова Т. В.* Криминалистика : учеб. для вузов / под ред. Р. С. Белкина. Москва : НОРМА–ИНФРА-М, 1999. С. 507–514.

думку, «тактична комбінація — це певне поєднання тактичних прийомів або слідчих дій, що ставить за мету вирішення конкретного завдання розслідування і обумовлене цією метою та слідчою ситуацією»[1]. Усі тактичні комбінації науковець поділяв на прості (що складаються із системи тактичних прийомів, які застосовуються у межах однієї слідчої дії), і складні (системи слідчих дій та інших заходів)[2].

Своєрідністю наведеної концепції є те, що одним терміном — «тактична комбінація» позначаються два різних поняття: система тактичних прийомів, які застосовуються у ході провадження однієї слідчої дії, і комплекс слідчих, оперативно-розшукових та інших дій, спрямованих на вирішення окремих тактичних завдань. Щодо викладеної позиції, то на адресу її прибічників у криміналістичній літературі були висловлені критичні зауваження. Зокрема, М. П. Малютін вважає, що розглянуті поняття різні за своїм обсягом і об'єднувати їх в одному визначенні навряд чи доцільно[3].

Інші науковці[4] обстоюють найпоширенішу в криміналістичній науці думку, за якою окремими організаційно-тактичними засобами здійснення розслідування виступають тактична операція і тактична комбінація. З огляду на це терміни «тактична комбінація» і «тактична операція» відображають окремі різновиди тактичних комплексів. «Тактична комбінація і тактична операція, — наголошує С. Ю. Якушин, — являють собою вид тактичних комплексів або комплексний тактичний засіб»[5].

Разом з тим у криміналістиці висловлені різноманітні, далеко не однозначні погляди щодо розуміння та співвідношення понять «тактична операція» і «тактична комбінація». У своїх дослідженнях науковці ці категорії розглядають або як самостійні, або, навпаки, ототожнюють, змішують, вбачаючи відмінність лише у термінології. Так, Є. Г. Джакішев об'єднує поняття «тактична комбінація» і «тактична операція» в одне і пропонує такі комплекси дій називати «тактична комбінаційна операція», зазначаючи, що власне у такій

---

[1] *Белкин Р. С.* Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории к практике. Москва : Юрид. лит., 1988. С. 140.

[2] *Белкин Р. С.* Курс криминалистики: в 3 т. Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. Москва : Юристъ, 1997. С. 213.

[3] *Малютин М. П.* Тактические приемы в расследовании преступлений. Москва : Юрлитинформ, 2009. С. 25– 31.

[4] *Асташкина Е. Н., Марочкин Н. А., Михальчук А.* Е. Расследование преступлений. Криминалистические комплексы : учеб.-практ. пособ. Москва : Приор-издат, 2003. С. 44; *Дулов А. В.* Тактические операции при расследовании преступлений. Минск : Изд. БГУ, 1979. С. 45; *Шиканов В. И.* Теоретические основы тактических операций в расследовании преступлений. Иркутск : Изд-во Иркут. гос. ун-та, 1983. С. 18–19 та ін.

[5] *Якушин С. Ю.* Криминалистическая тактика: вопросы теории и практики : учеб. пособ. Казань : Казан. ун-т, 2010. С. 137–138.

формі ці поняття «... не суперечать одне одному, а навпаки, взаємно доповнюють одне одного і можуть використовуватися одночасно для характеристики усієї системи зі сполучення слідчих дій, оперативно-розшукових та інших заходів»[1]. В. І. Шиканов також вважав, що комбінація — атрибут теорії та практики оперативно-розшукової діяльності, а у криміналістиці термін «тактична комбінація» вживається лише тоді, коли підкреслюють, що тактична операція пов'язана з особливо складними, «багатоходовими» розрахунками, заснованими на можливостях рефлексивного аналізу, і передбачає широке використання оперативних можливостей органу дізнання[2]. Інакше кажучи, він вважав тактичну комбінацію різновидом тактичної операції.

Поряд із цим переважна більшість учених-криміналістів вважають тактичні операції і тактичні комбінації самостійними засобами і пропонують власні критерії їх розмежування. Так, А. В. Шмонін підтримує позицію про розмежування цих комплексів та їх самостійний статус. Такий висновок, на його думку, вважається важливим у методологічному плані і головним чином впливає на результати дослідження розглядуваної проблеми[3]. Окремі вчені також вважають, що тактична операція та тактична комбінація — це самостійні криміналістичні категорії.

На думку М. В. Салтевського, операція і комбінація — це специфічні системи пізнавальних засобів криміналістичної тактики, що мають цільову впорядкованість для вирішення завдань, які виникають у процесі розслідування. Окрім цього, тактична операція і тактична комбінація характеризуються однаковою властивістю цілісності, тобто повне досягнення мети можливе тільки при реалізації функцій всіх елементів системи[4]. Проте він зазначає, що тактична операція є сукупністю різнорідних тактичних засобів: слідчих, оперативних та організаційних, об'єднаних єдиною метою вирішення тактичного завдання. Відмінність цих засобів полягає у складності елементів. У тактичній операції елементами є слідчі дії, оперативно-розшукові процедури, організаційні заходи, тобто різнопорядкові тактичні засоби. Структура тактичної комбінації охоплює систему однопорядкових заходів, в основному прийомів криміналістичної та оперативно-розшукової тактики. У зв'язку із цим тактична або оперативна

[1] *Джакишев Е. Г.* Проблемы совершенствования криминалистических приемов и средств борьбы с хищениями и иными корыстными преступлениями в сфере экономики : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Алматы, 1994. С. 25–26.

[2] *Шиканов В.И.* Теоретические основы тактических операций в расследовании преступлений. Иркутск : Изд-во Иркут. гос. ун-та, 1983. С. 18–19.

[3] *Шмонин А. В.* Методика расследования преступлений: учеб. пособ. Москва : Юстицинформ, 2006. С. 331– 343.

[4] *Салтевський М. В.* Криміналістика : підручник: у 2 ч. Ч. 2. Харків : Консум, 2001. С. 78–84.

комбінація реалізується в ході однієї слідчої дії чи оперативного заходу[1].

На певний науковий інтерес заслуговує позиція В. Ю. Шепітька, який вважає, що до організаційно-тактичних засобів здійснення розслідування, як одних із різновидів засобів криміналістичної тактики, належать системи тактичних прийомів (тактична комбінація) та тактична операція як самостійні її елементи[2]. На його думку, визначення поняття «тактична комбінація», що охоплює поєднання слідчих дій, викликає заперечення. Більше того, він переконаний, що недоцільно об'єднувати в одному понятті дві самостійні категорії — «поєднання тактичних прийомів» (система прийомів) і «поєднання слідчих (або інших) дій» (тактична операція). Поєднання тактичних прийомів і слідчих дій мають різну мету і не є рівнозначними. В етимологічному сенсі термін «комбінація» тотожний терміну «система прийомів для досягнення чого-небудь». Тактична комбінація можлива лише в межах однієї слідчої (судової) дії і не передбачає поєднання з тактичними прийомами іншої процесуальної дії, тому її необхідно розглядати як синонім тактичних прийомів. Тактична ж операція передбачає поєднання однойменних і різнойменних слідчих дій, оперативно-розшукових, організаційних та інших заходів, спрямованих на виконання проміжного завдання розслідування у конкретній слідчій ситуації[3].

Окремі вчені пропонують як комплекси «техніко-криміналістичні», «тактико-криміналістичні» та «методико-криміналістичні» операції. Так, Г. А. Матусовський вважає, що методико-криміналістичну операцію слід розглядати як самостійний криміналістичний комплекс. На його думку, система криміналістичних комплексів дій слідчого виглядає таким чином: 1) тактико-криміналістична комбінація (тактична комбінація) прийомів проведення певної слідчої дії; 2) тактико-криміналістична операція (тактична операція) — вирішення слідчих завдань у рамках етапу (окремих його періодів, епізодів) розслідування; 3) методико-криміналістична операція — вирішення загальних, основних, головних (стратегічних) завдань розслідування злочину[4].

Підтримуючи ідею Г. А. Матусовського, І. М. Комаров також як самостійні комплекси пропонує «тактико-криміналістичні», «техніко-

---

[1] *Салтевський М. В.* Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2005. С. 305–308.

[2] *Шепітько В. Ю.* Вибрані твори / Избранные труды. Харків : Апостіль, 2010. С. 187.

[3] Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 1 / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель, В. М. Шевчук та ін.: за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. С. 232.

[4] *Матусовский Г. А.* Экономические преступления: криминалистический анализ : монография. Харьков : Консум, 1999. С. 154–155.

криміналістичні» і «методико-криміналістичні операції»; останні являють собою системи процесуальних та інших юридично регламентованих дій органів слідства та дізнання, спрямовані на вирішення завдань, які передбачають з'ясування питань, що входять до обставин, які підлягають доказуванню[1].

Дещо в оновленій інтерпретації розглядає тактичну операцію і тактичну комбінацію С. Б. Россинський. На його думку, тактична комбінація — це визначена сукупність тактичних прийомів, слідчих і судових дій, яка має за мету вирішення конкретного завдання попереднього розслідування або судового розгляду й обумовлена цією метою і слідчою ситуацією. Включення судових дій до числа елементів, які складають тактичну комбінацію, науковець мотивує такими причинами: а) процесуальне розмежування слідчих і судових дій, які викликають і криміналістичну їх диференціацію; б) розширення кола суб`єктів здійснення тактичної комбінації, до числа яких можна віднести суд і суддю; в) можливість її реалізації не лише на досудовому розслідуванні, а й у суді[2].

На наш погляд, розширюючи сферу застосування тактичних комбінацій і операцій, вводячи до числа суб`єктів їх здійснення суд, можемо вести мову про *тактичні комбінації й операції у судовому провадженні*. Яскравою ілюстрацією підтримки такої позиції є твердження С. Ю. Якушина, що стосовно стадії судового слідства прикладом практичної реалізації складної тактичної комбінації може служити обрання судом (і сторонами) оптимальних тактичних прийомів і лінії поведінки з учасниками слідства в умовах конфліктної ситуації (наприклад, при відмові від дачі показань, при неправдивих свідченнях, самообмові тощо). Вирішенню подібних ситуацій може служити застосування системи судових, організаційно-технічних дій і заходів, що охоплює: а) початковий судовий допит осіб, які дають узгоджені і правдиві свідчення; б) виїзд складу суду на місце події; в) проведення судового огляду; г) пред'явлення для огляду речових доказів; д) проведення впізнання у суді; є) застосування (за необхідності) дисциплінуючих засобів до порушників порядку в залі судового засідання та ін.[3]. Тому, на наш погляд, пропозиція про розширення сфери застосування тактичних комбінацій та операцій на судове провадження в суді є одним із перспективних напрямків теорії тактичних операцій, що потребує додаткового поглибленого дослідження й осмислення.

---

[1] *Комаров И. М.* Основы частной теории криминалистических операций досудебного производства: монография. Москва : Юрлитинформ, 2010. С. 94–146.

[2] *Россинский С. Б.* Обыск в форме специальной операции : учеб. пособ. для вузов / под ред. В. Н. Григорьева. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2003. С. 19–20.

[3] *Якушин С. Ю.* Криминалистическая тактика: вопросы теории и практики : учеб. пособ. Казань : Казан. ун-т, 2010. С. 50.

На наш погляд, дискусійний характер мають пропозиції В. М. Григор'єва і С. Б. Россинського щодо введення у криміналістику терміна «спеціальна операція». Так, В. М. Григор'єв вважає, що спеціальна операція — це комплекс розвідувальних і оперативно-розшукових дій, режимних і силових заходів і слідчих дій, які проводяться органами внутрішніх справ спільно з взаємодіючими органами під керівництвом начальника оперативного штабу за єдиним планом в одному чи кількох населених пунктах чи в окремій місцевості з метою захвату чи, у виняткових випадках, знищення озброєних злочинців[1]. На думку С. Б. Россинського, під спеціальною операцією слід розуміти таку організаційну форму проведення слідчої дії, яка характеризується більшою кількістю суб'єктів і поєднана із збиранням і дослідженням на великій території об'єктів, що містять важливу інформацію. Їй притаманні певні ознаки: 1) спеціальна операція при провадженні слідчої дії — це не тактичний прийом і не процесуальний вид, а організаційна форма здійснення слідчої дії, яка відрізняється особливостями організації і планування; 2) спеціальна операція полягає в збиранні і дослідженні багатьох об'єктів, що містять криміналістично-значущу інформацію та розташовані на достатньо широкій території; 3) при проведенні спеціальної операції завжди задіяна велика кількість співробітників: слідчих, оперативних працівників, спеціалістів, співробітників силових підрозділів та інших учасників; 4) проведення спеціальної операції пов'язано з протидією осіб, не зацікавлених у належному здійсненні слідчої дії[2]. Щодо наведених С. Б. Россинським аргументів, то вважаємо за можливе приєднатися до точки зору В. М. Ісаєнка, який зазначає, що вони є недостатньо переконливими. Зокрема, навряд чи можна віднести до нових організаційних форм слідчої дії проведення оперативно-розшукових заходів як до її початку, так і в процесі здійснення. Не бачимо істотних відмінностей між спеціальною операцією у наведеній структурі і операцією тактичною. Різниця полягає лише в обсязі включених у них слідчих дій, однак принципове значення для встановлення розмежування між ними ця обставина не має. І те, й інше являє собою тактичні операції різного обсягу[3].

На наше переконання, розробка проблем використання тактичних операцій і тактичних комбінацій є безумовно необхідною для подальшого вдосконалення наукових основ процесу розслідування з метою його оптимізації. Разом з тим ми повністю погоджуємося з Р. С. Бєлкіним, який застерігав від захоплення прагненням до створення нових термінів і нехтуванням зваженим підходом до їх розробки. Він

[1] *Григорьев В. Н.* Расследование преступлений в чрезвычайных условиях. Правовое обеспечение, организация, методика. Москва : Акад. МВД России, 1994. С. 110.

[2] *Россинский С. Б.* Обыск в форме специальной операции. С. 10–13.

[3] *Исаенко В. Н.* Проблемы теории и практики использования тактических комплексов в расследовании убийств. С. 269–276.

справедливо підкреслював, що заміна існуючого терміна є повною мірою виправданою лише в тому випадку, якщо новий термін позначає нове визначення поняття, зміст якого змінився або суттєво уточнений. Якщо поняття, яке позначається терміном, хоча і змінилось, але при цьому не втратило своїх суттєвих рис, тобто якщо зміни торкнулись, наприклад, лише його обсягу, то термін, враховуючи силу мовної традиції, доцільно зберегти[1].

Отже, з огляду на проведений аналіз можна стверджувати, що категорії «тактична комбінація» і «тактична операція» відбивають окремі різновиди засобів тактико-криміналістичних комплексів. Вони є відносно новими, специфічними діяльністними категоріями, що розкривають функціональну сторону комплексних засобів криміналістичної тактики, які застосовуються слідчим (прокурором, судом) у процесі кримінального провадження. Тактична комбінація і тактична операція — динамічні категорії, сутністю яких є система процесуальних і непроцесуальних дій (заходів), взаємодія та вплив. Не зважаючи на чисто зовнішню схожість, вони є самостійними тактичними засобами, а їх розмежування відбувається на основі таких критеріїв: а) сутність та зміст; б) система цілей і завдань; в) складність компонентів структури; г) функціональне призначення; д) масштабність і тривалість провадження; є) складність організації; ж) суб'єктний склад учасників.

Однак незважаючи на певні критерії розмежування цих комплексів необхідно погодитись з В. А. Журавлем, який зазначає, що запропоновані засоби слід розглядати не як конкуруючі між собою криміналістичні категорії, а навпаки, як такі, що доповнюють один одного, що в сукупності створюють єдиний, найбільш ефективний механізм отримання інформації, необхідної для розкриття, розслідування та попередження злочинних проявів[2].

Висновки. Таким чином, доктринальні підходи до визначення поняття «тактико-криміналістичний комплекс» мають ґрунтуватися на диференційованому розумінні таких організаційно-тактичних засобів як «тактична операція» і «тактична комбінація». На наш погляду, у такому разі найбільш вдалим терміном для позначення комплексу процесуальних та не процесуальних дій та заходів, спрямованих на вирішення окремих (проміжних) тактичних завдань, все ж таки є «тактична операція», оскільки термін розкриває сутність та зміст цього криміналістичного засобу. З метою уніфікації понять термін «тактична операція» доцільно застосовувати тільки тоді, коли йдеться про систему слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових, організаційно-технічних та інших заходів (у судовому провадженні — про систему судових дій та організаційно-технічних та інших заходів), а термін

[1] *Белкин Р. С.* Ленинская теория отражения и методологические проблемы советской криминалистики. Москва : Высш. шк. МВД СССР, 1970. С. 63–64.

[2] *Журавель В. А.* Системи слідчих дій та тактичні операції в структурі окремої криміналістичної методики розслідування злочинів. *Вісн. Акад. прав. наук України*. 2009. № 2 (57). С. 197–208.

«тактична комбінація» — лише відносно системи тактичних прийомів у рамках проведення окремої слідчої чи судової дії.

При цьому тактичну операцію слід розглядати і як самостійну категорію криміналістики, і як особливий різновид тактико-криміналістичних комплексів розслідування та судового розгляду злочинів. Комплекс дій, що входять до структури тактичної операції, не замінює собою тактику слідчих чи судових дій, а утворює більш складну побудову, зміст якої не вичерпується тактичними прийомами, а включає також слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії, оперативно-розшукові та інші заходи, що сприяють їх реалізації[1], а в судовому розгляді — судові дії та організаційно-технічні та інші заходи, спрямовані на вирішення окремих (проміжних) тактичних завдань. У порівнянні з тактичними прийомами та їх поєднаннями тактичні операції відрізняються масштабністю та тривалістю дій, більш широким колом учасників та високим ступенем організованості їх діяльності.

Усе це зумовлює необхідність подальшої активної розробки проблеми тактико-криміналістичних комплексів, що має не лише теоретичне, але й практичне значення, надаючи можливість включити в тактичний арсенал слідчого (прокурора, судді) наукові рекомендації, здатні відіграти суттєву роль у підвищенні ефективності кримінального провадження і, в кінцевому підсумку, у встановленні істини. Чітке уявлення сутності тактичної операції та співвідношення її з іншими тактико-криміналістичними комплексами служить подальшому розвитку теорії криміналістики, удосконаленню слідчої та судової практики. Тому подальше розроблення зазначеної проблематики є одним із перспективних напрямів в сучасній криміналістиці, що потребує додаткового поглибленого дослідження й осмислення.

References

Astashkina, E. N., Marochkin, N. A., Mihalchuk, A. E. (2003). Rassledovanie prestuplenij. Kriminalisticheskie kompleksy [ucheb. -prakt. posobie]. Moskva: Prior-izdat [in Russian].

Averyanova, T. V. (1999). *Kriminalistika* : ucheb. dlya vuzov / T. V. Averyanova, R. S. Belkin, Yu. G. Koruhov, E. R. Rossinskaya ; pod red. R. S. Belkina. Moskva: NORMA — INFRA-M [in Russian].

Belkin, R. S. (1970). *Leninskaya teoriya otrazheniya i metodologicheskie problemy sovetskoj kriminalistiki*. Moskva: Vyssh. shk. MVD SSSR [in Russian].

Belkin, R. S. (1988). *Kriminalistika: problemy, tendencii, perspektivy. Ot teorii k praktike*. Moskva: Yurid. lit [in Russian].

Belkin, R. S. (1997). *Kurs kriminalistiki*: v 3 t. T. 3: Kriminalisticheskie sredstva, priemy i rekomendacii. Moskva: Yurist [in Russian].

Bolshoj slovar inostrannyh slov (2001). Sost. A. Yu. Moskvin. Moskva: ZAO Centrpoligraf; Polyus [in Russian].

Dulov, A. V. (1979). *Takticheskie operacii pri rassledovanii prestuplenij*. Minsk: Izd. BGU [in Russian].

[1] *Шиканов, В. И.* Теоретические основы тактических операций в расследовании преступлений. Иркутск : Изд-во Иркут. гос. ун-та, 1983. С. 16–17.

Dzhakishev, E. G. (1994). *Problemy sovershenstvovaniya kriminalisticheskih priemov i sredstv borby s hisheniyami i inymi korystnymi prestupleniyami v sfere ekonomiki* : avtoref. diss. … d-ra yurid. nauk : 12.00.09. Almaty [in Qazaqstan Respýblıkasy].

Golovin, A. Yu. (2002). *Kriminalisticheskaya sistematika* / pod red. N. P. Yablokova. Moskva: LeksEkst [in Russian].

Grigorev, V. N. (1994). *Rassledovanie prestuplenij v chrezvychajnyh usloviyah. Pravovoe obespechenie, organizaciya, metodika*. Moskva: Akad. MVD Rossii [in Russian].

Isaenko, V. N. (1990). *Takticheskie kompleksy v rassledovanii ubijstv s ispolzovaniem svedenij o materialnyh cennostyah, pohishennyh prestupnikami u poterpevs:* dis. ... kand. yurid. nauk: 12.00.09. Moskva [in Russian].

Isaenko, V. N. (2004). *Problemy teorii i praktiki ispolzovaniya takticheskih kompleksov v rassledovanii ubijstv. «Chernye dyry» v rossijskom zakonodatelstve.* № 1 [in Russian].

Koldin, V. Ya. (1996). *Logiko-informacionnaya struktura sledstvennogo dejstviya i takticheskoj kombinacii. Kriminalistika: uchenik dlya vuzov*: otv. red. N. P. Yablokov. M [in Russian].

Komarov, I. M. (2010). *Osnovy chastnoj teorii kriminalisticheskih operacij dosudebnogo proizvodstva:* monografiya. Moskva: Yurlitinform [in Russian].

Kriminalistika: pidruchnik: u 2 t. T. 2 (2019) / V. Yu. Shepitko, V. O. Konovalova, V. A. Zhuravel, V. M. Shevchuk ta in. : za red. V. Yu. Shepitka. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

Malyutin, M. P. (2009). *Takticheskie priemy v rassledovanii prestuplenij*. Moskva: Yurlitinform [in Russian].

Matusovskij, G. A. (1999). *Ekonomicheskie prestupleniya: kriminalisticheskij analiz.* Har'kov: Konsum [in Russian].

Perkin, V. I. (2003). *Taktichni kompleksi ta yih rol u rozsliduvanni vbivstv, pov'yazanih iz zavolodinnyam materialnimi cinnostyami. Nauk. visnik Nac. akad. vnutr. sprav*. № 1 [in Ukrainian].

Rossinskij, S. B. (2003). *Obysk v forme specialnoj operacii*: ucheb. posob. dlya vuzov / pod red. V. N. Grigoreva. Moskva: YuNITI-DANA, Zakon i pravo [in Russian].

Saltevskij, M. V. (2005). *Kriminalistik*a (u suchasnomu vikladi): pidruchnik. Kyiv: Kondor [in Ukrainian].

Saveleva, M. V., Smushkina, M. V. (2008). *Kriminalistik*a: uchebnik. Moskva: Dashkov i K [in Russian].

Selivanov, N. A. (1982) *Sovetskaya kriminalistika: sistema ponyatij*. Moskva: Yurid. lit [in Russian].

Shepitko, V. Yu. (2010). *Vibrani tvori* / Izbrannye trudy. Kharkiv: Apostil [in Ukrainian].

Shepitko, V. Yu., Zhuravel, V. A. (2009). *Organizacijno-taktichni zasobi: ponyattya ta znachennya. Pitannya borotbi iz zlochinnistyu*: zb. nauk. pr. / redkol. : V. I. Borisov ta in. Kharkiv: Pravo, Vip. 18 [in Ukrainian].

Shevchuk, V. M. (2013). *Taktichni operaciyi u kriminalistici: teoretichni zasadi formuvannya ta praktika realiz*aciyi: monografiya. Kharkiv: Apostil [in Ukrainian].

Shikanov V. I. (1983). *Teoreticheskie osnovy takticheskih operacij v rassledovanii prestuplenij*. Irkutsk: Izd-vo Irkut. gos. un-ta [in Russian].

Shmonin, A. V. (1983). *Metodologiya kriminalisticheskoj metodiki*: monografiya. Moskva: Yurlitinform [in Russian].

Shmonin, A. V. (2006). *Metodika rassledovaniya prestuplenij* [ucheb. posobie]. Moskva: Yusticinform [in Russian].

Sorokotyagin, I. N., Shmidt, A. A. (1986). *Ispolzovanie specialnyh poznanij v kriminalisticheskom komplekse «ustanovlenie neopoznannogo trupa ili ego chastej»*. Sverdlovsk: Izd-vo Sverdlov. yurid. in-ta [in Russian].

Tolkovyj slovar russkogo yazyka (2000). Pod red. D. N. Ushakova. T. 1. Moskva: Astrel, AST [in Russian].

Velikij tlumachnij slovnik suchasnoyi ukrayinskoyi movi (2002). Uklad. i golov. red. V. T. Busel. Kyiv ; Irpin : Perun [in Ukrainian].

Yakushin, S. Yu. (2010). *Aktualnye problemy taktiko-kriminalisticheskogo obespecheniya ugolovnogo sudoproizvodstva v sovremennyh usloviyah. Kriminalistika HHI stolittya*: materiali mizhnar. nauk.-prakt. konf., 25–26 listop. 2010 r. Har'kov: Pravo [in Russian].

Yakushin, S. Yu. (2010). *Kriminalisticheskaya taktika*: *voprosy teorii i praktiki* [ucheb. posobie]. Kazan: Kazan. un-t [in Russian].

Yakushin, S. Yu. (2011). *Takticheskie zadachi i sredstva ih resheniya pri rassledovanii prestuplenij*. *Kriminalist pershodrukovanij*. № 3 [in Russian].

Zhuravel, V. A. (2009). *Sistemi slidchih dij ta taktichni operaciyi v strukturi okremoyi kriminalistichnoyi metodiki rozsliduvannya zlochiniv*. *Visn. Akad. prav. nauk Ukrayini*. № 2 (57) [in Ukrainian].

В. М. Шевчук

ТАКТИКО-КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИЕ КОМПЛЕКСЫ В ТЕОРИИ КРИМИНАЛИСТИКИ И ПРАКТИКЕ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ПРЕСТУПНОСТИ: ПРОБЛЕМЫ, ДИСКУССИИ, НОВАЦИИ

Исследуются проблемы тактико-криминалистических комплексов в теории криминалистики и практике противодействия современной преступности. Проведен критический анализ научных подходов и дискуссионных точек зрения отдельных ученых относительно исследуемой проблематики, предложено авторское видение решения рассматриваемых проблем. Обосновывается, что тактическая операция вместе с тактической комбинацией являются разновидностями тактико-криминалистических комплексов, это относительно новые, специфические деятельностные категории, раскрывающие функциональную сторону комплексных средств криминалистической тактики и применяемые следователем (судьей) в процессе уголовного производства.

Рассмотрены научные подходы к пониманию тактических операций и тактических комбинаций, определены критерии их разграничения. Отмечается, что тактическая комбинация и тактическая операция являются динамическими категориями, сущность которых проявляется в системе процессуальных и непроцессуальных действий (мероприятий), находящихся во взаимодействии и взаимном влиянии. Несмотря на некоторую внешнюю схожесть, они являются самостоятельными тактическими средствами, а их разграничение происходит на основе определенных критериев, перечень и содержание которых предлагаются к рассмотрению.

Доказывается, что тактическую операцию следует рассматривать как особый вид тактико-криминалистических комплексов расследования преступлений и судебного рассмотрения материалов уголовного производства и как самостоятельную категорию криминалистики. Обосновывается, что в современных условиях реформирования уголовного процессуального законодательства, органов уголовной юстиции исследования проблем

комплексного использования тактических средств являются актуальными и обусловлены потребностями практики. Предложены перспективные направления исследования дальнейших научных разработок рассматриваемой проблематики.

Ключевые слова: тактико-криминалистический комплекс, тактическая операция, тактическая комбинация, специальная операция, оперативно-тактическая операция, комплексное использование тактических средств, концепция тактических операций.

V. Shevchyuk

TACTICAL-CRIMINALISTIC COMPLEXES IN THE THEORY OF CRIMINALISTICS AND PRACTICE OF COUNTERACTION OF CRIME: PROBLEMS, DISCUSSIONS, INNOVATIONS

Examines problems of tactical-criminalistic complexes in the theory of criminalistics and practice of combating modern crime. Critical analysis of scientific approaches and discussion of the perspectives of individual scientists on study issues proposed author's vision of solving the above problems. It is proved that a tactical operation along with a tactical combination are variations of tactical-criminalistic complexes, is a relatively new, specific activity categories, revealing the functional aspect of complex forensic tools and tactics used by the investigator (judge) in the process of criminal proceedings.

Considered scientific approaches to the understanding of tactical operations and tactical combinations, criteria of their differentiation. It is noted that a tactical combination and tactical operation dynamic categories, the essence of which is manifested in the procedural and non-procedural actions (events) that are in interaction and mutual influence. Despite some external similarity, they are separate tactical means, and their distinction is based on certain criteria, the list and content of which are proposed for consideration.

It is proved that a tactical operation should be considered as a special kind of tactical and forensic complexes the investigation of crimes and prosecution of criminal proceedings as a separate category of criminalistics. It is proved that in modern conditions of reforming of the criminal procedural legislation, the criminal justice system study the problems of complex use of tools are relevant and demand-driven practices. Suggested a promising direction of research for further research on the problems.

Keywords: tactical-criminalistic complexes, tactical operations, tactical combinations, special operations, the integrated use of tactical media, concept of tactical operations, criminalistic theory of tactical operations.

Надійшла до редколегії 12.10.2019

DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.03
УДК 343.98

І. В. Борисенко,
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри криміналістики Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна,
ORCID: https://orcid.org/0000–0002–9720–9876
e-mail: igorborisenko5554@gmail.com

О. Ю. Булулуков,
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри криміналістики Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна,
ORCID: https://orcid.org/ 0000–0003–1598–0542
e-mail: oblehrer@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ПРИЙНЯТТЯ ТАКТИЧНИХ РІШЕНЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ОКРЕМИХ ВИДІВ УБИВСТВ

Розглянуто основні положення методики розслідування вбивств, пов'язаних із розчленуванням трупа, та методики розслідування вбивств без трупа у контексті використання тактичних рішень у розслідуванні.

Метою даної статті є визначення особливостей прийняття тактичних рішень під час розслідування вбивств, пов'язаних із розчленуванням трупа, та вбивств без трупа.

При розгляді особливостей прийняття тактичних рішень при розслідуванні зазначених вбивств використовуються методи аналізу та синтезу.

Наголошено на особливостях прийняття тактичних рішень на початковому етапі розслідування зазначених вбивств. Підкреслено, що прийняття тактичних рішень обумовлено факторами, що пов'язані із початковою ситуацією розслідування та які вимагають від слідчого індивідуального підходу до використання інформації про злочин. Окреслено особливості прийняття тактичних рішень при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій.

Ключові слова: тактичне рішення, вбивства із розчленуванням трупа, вбивства без трупа.

Постановка проблеми. Тактичне рішення є одним із найважливіших елементів тактичного змісту слідчої діяльності при здійсненні кримінального провадження. Прийняття правильного тактичного рішення певною мірою залежить від того, наскільки слідчий обізнаний щодо методики розслідування окремого виду злочину та вміє її застосовувати. Використання злочинцями нових способів вчинення та приховування злочинів вимагають швидкого реагування на слідчу ситуацію або її компоненти. Вказане зумовлює необхідність використання тактичних рішень для ефективного розкриття та розслідування події злочину. Прийняття тактичних рішень при розслідуванні окремих видів злочинів має свої особливості, зумовлені наявною інформацією на початку розслідування та видом

© І. В. Борисенко, О. Ю. Булулуков, 2019

злочину. Важливого значення набувають тактичні рішення при розслідуванні вбивств, пов'язаних із розчленуванням трупа, та вбивств при відсутності трупа, що зумовило їх розгляд щодо розслідування вказаних злочинів.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Розгляд окремих питань, пов'язаних з прийняттям тактичних рішень при розслідуванні окремих видів злочинів, ми знаходимо у роботах Р. С. Бєлкіна, І. В. Борисенка, О. Ю. Булулукова, А. В. Дулова, В. П. Колмакова, Ю. І. Новіка, Г. М. Мудьюгіна, С. Ю. Якушина та ін.[1].

Мета статті — визначення особливостей прийняття тактичних рішень при розслідуванні вбивств, пов'язаних із розчленуванням трупа, та вбивств при відсутності трупа. Реалізація мети досягається шляхом аналізу та синтезу наукових робіт, результатів узагальнення кримінальних справ (кримінальних проваджень) та результатів анкетування практичних працівників з даної проблематики.

Викладення основного матеріалу дослідження. Фактичною основою прийняття тактичних рішень слідчим є слідча ситуація. На думку І. О. Копилова, зміст усієї діяльності слідчого залежить від конкретної слідчої ситуації з моменту прийняття тактичного рішення до етапу оцінки отриманих результатів після його реалізації[2]. Оцінюючи слідчу ситуацію, слідчий визначає, які завдання розслідування необхідно вирішити та які тактичні рішення сприяють їх вирішенню. Існуючу залежність тактичного рішення від особливостей слідчої ситуації можна пояснити тим, що рішення завжди формуються на інформації, що характеризує слідчу ситуацію. Крім того, вказані

---

[1] *Белкин Р. С.* Курс советской криминалистики: в 3 т. Т. 3. Криминалистические средства, приемы и рекомендации. Москва : Акад. МВД СССР, 1979. С. 91; *Белкин Р. С.* Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории — к практике. Москва : Юрид. лит., 1988. С. 104–136; *Белкин Р. С.* Курс криминалистики: в 3 т. Т. 3 Криминалистические средства, приемы и рекомендации. Москва : Юристъ, 1997. С. 156–201; *Борисенко І. В.* Методика розслідування вбивств з розчленуванням трупа : дис. … канд. юрид. наук. Харків, 1999. 202 с.; *Булулуков О. Ю.* Методика расследования убийств при отсутствии трупа : дис. … канд. юрид. наук. Харків, 1996. 188 с.; *Дулов А. В., Новик Ю. В.* Понятие и структура тактического решения, принимаемого следователем при производстве следственного действия. *Теоретические проблемы криминалистической тактики.* Свердловск, 1981. С. 39–47; *Колмаков В. П.* Методика расследования дел об убийствах с расчленением трупа : дис. … канд. юрид. наук. Харьков, 1941. 312 с.; *Новик Ю. И.* Научные основы принятия тактический решений при производстве следственных действий : автореф. дис. …канд. юрид. наук. Минск. 1979. С. 3–20; *Мудьюгин Г. Н.* Расследование убийств по делам, возбуждаемым в связи с исчезновением потерпевшего. Москва : ВИПИПиРМПП, 1967. 138 с.; *Якушин С. Ю.* Тактические решения следователя и средства их реализации при расследовании преступлений: исходные положения частной криминалистической теории. *Ученые записки Казанского гос. ун-та,* 2008. Т. 150. Кн. 5. С. 237–244.

[2] *Копылов И. А.* Следственная ситуация и тактическое решение. Волгоград : ВСШ МВД, 1988. С. 19.

рішення спрямовані на розширення інформації про злочин, а отже — на зміну слідчої ситуації.

Розкриємо особливості прийняття тактичних рішень при розслідуванні вбивств, пов'язаних із розчленуванням трупа.

Необхідність прийняття тактичних рішень при розслідуванні вбивств із розчленуванням трупа потерпілого виникає під час: 1) планування процесу розслідування вбивства; 2) побудови типових слідчих версій в залежності від слідчої ситуації, що склалася; 3) розробки відповідного алгоритму проведення окремих слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій; 4) організації та розробки тактики проведення окремої слідчої (розшукової) дії (огляду місця події, залучення експертів та проведення судової експертизи, пред'явлення частин трупа для впізнання, проведення обшуку та ін.).

На прийняття тактичних рішень при розслідуванні зазначених вбивств впливає слідча ситуація, що склалася на початку досудового слідства. Аналіз й узагальнення кримінальних проваджень з цієї категорії злочинів дозволяє виділити такі найбільш типові слідчі ситуації, що мають місце на початковому етапі розслідування.

1. Особу потерпілого не встановлено і немає відомостей щодо підозрюваної особи. Ця ситуація може бути поділена на підвиди, коли: а) наявних орієнтовних даних недостатньо для встановлення особи потерпілого; б) особа потерпілого невідома, але є окремі ідентифікаційні ознаки: особливі прикмети; папілярні візерунки, придатні для ідентифікації та ін.

2. Установлено особу потерпілого, але немає інформації щодо особи підозрюваного.

3. Слідчий у своєму розпорядженні має дані про особу підозрюваного, але відсутня інформації щодо потерпілого (особу останнього не встановлено).

4. Установлено особу потерпілого і слідчий має досить повну інформацію щодо особи підозрюваного.

Проведений аналіз та узагальнення судово-слідчої практики розслідування вбивств із розчленуванням трупа дозволяє констатувати, що переважна більшість таких убивств – це побутові вбивства (78 % випадків), які здебільшого вчиняють особи, близькі до потерпілого, в закритих приміщеннях. Але разом з цим слід зазначити, що в загальній частці певну частину вбивств із розчленуванням трупа на сьогодні вчиняють особи, незнайомі з потерпілим (15 %) на відкритій місцевості (здебільшого — це сексуально-садистські і ритуальні вбивства, що супроводжуються розчленуванням тіла жертви)[1].

[1] Дані отримані під час анкетування понад 200 практичних працівників та аналізу понад 100 кримінальних справ (кримінальних проваджень) про вбивства з розчленуванням трупа, що розглянули суди України впродовж 1976–2018 рр.

Указані обставини слід ураховувати на початковому етапі розслідування таких убивств під час прийняття тактичних рішень при плануванні та перевірці висунутих слідчих версій. Слід зауважити, що слідчі версії відіграють істотну роль у виборі найбільш правильного напряму розслідування при оцінці та аналізі конкретної слідчої ситуації. Вони сприяють більш чіткому визначенню питань, які потрібно з'ясувати, і, відповідно, дозволяють розробити найбільш оптимальний комплекс слідчих (розшукових) дій для їх перевірки. Після аналізу всієї отриманої інформації та підтвердження версії про те, що мало місце вбивство і розчленування трупа, можуть висуватися типові версії стосовно характеру вчиненого злочинного діяння.

Типові версії відіграють основну роль у плануванні розслідування до того моменту, коли у процесі розслідування з'являється можливість висунути окрему версію. Такі версії, будучи результатом наукового узагальнення практики, відображають особливості методики розслідування окремих видів злочинів[1] і дозволяють слідчому, враховуючи конкретну слідчу ситуацію, ймовірно пояснити характер події, правильно вибрати ті чи інші тактичні прийоми розслідування, визначити їх зміст і послідовність[2], прийняти правильне тактичне рішення щодо їх подальшої перевірки. Побудова таких версій дозволяє слідчому пояснити подію злочину за наявності мінімальних вихідних даних.

При розслідуванні вказаних вбивств типовими версіями є вчинення: 1) побутового вбивства; 2) сексуального вбивства; 3) садистського вбивства; 4) сексуально-садистського вбивства; 5) ритуального вбивства; 6) убивства з метою трансплантації людських органів (тканин); 7) убивства з метою канібалізму; 8) убивства з метою використання органів або тканин тіла людини в інших цілях для задоволення власних потреб[3].

Запропонований перелік типових версій не є вичерпаним, оскільки процес конструювання версій базується на оцінці конкретних обставин виявлення частин трупа в наявній слідчій ситуації з урахуванням її можливих змін у майбутньому. Іншими словами, характер і конструювання слідчих версій у повній мірі залежить від слідчої ситуації, що виникла на початковому етапі досудового розслідування.

Формувати версію щодо особи підозрюваного в ситуації, коли особа загиблого невідома, як правило, видається проблематичним. Тому важливого значення у такий ситуації набувають знання слідчого щодо типових способів вчинення та приховування такого різновиду вбивств, які можна реалізувати в умовах досліджуваної ситуації.

[1] *Колесниченко А. Н., Матусовский Г. А.* О системе версий и методике их построения. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев, 1970. Вып. 7. С. 10.

[2] *Антипов В. П.* Планирование расследования в проблемных ситуациях. *Вопросы борьбы с преступностью.* Москва, 1981. Вып. 34. С. 75.

[3] Там само.

Висування окремих версій за способом учинення конкретного вбивства дозволяє створити модель імовірного злочинця, дійти висновку щодо його індивідуальних, фізичних і психофізіологічних ознак. Встановлення та аналіз слідів, утворених в результаті реалізації того чи іншого способу вчинення вбивства та розчленування тіла потерпілого, може надати інформацію про анатомічні ознаки злочинця (вагу, зріст, фізичні вади); щодо його функціональних ознак (силу, навички); щодо його психічного стану і риси характеру (психічні відхилення, зухвалість, жорстокість та ін.)[1]. Подібне моделювання особи вбивці може і не вказувати на конкретні шляхи його встановлення, але в сукупності дозволяє суттєво звузити коло осіб, серед яких слід розшукувати підозрюваного[2]. Окремі версії, висунуті щодо можливого місця вчинення вбивства, систематизуються слідчим, а потім, під час їх перевірки, конкретизуються версіями щодо конкретної особи. Побудовані на основі аналізу слідів, виявлених при огляді місця події, окремі версії сприяють з'ясуванню окремих елементів механізму вчинення вбивства. За їх побудовою та позитивними результатами перевірки нерідко можна визначити загальний напрям розслідування — обґрунтований і правильний[3].

Залежно від слідчої ситуації, яка склалася, версії доцільно конструювати у двох основних напрямах: 1) щодо особи загиблого; 2) щодо особи підозрюваного та можливих шляхів його пошуку.

Під час вивчення кримінальних проваджень встановлено, що найчастіше вказані вбивства вчиняються у приміщеннях особою, яка перебуває з потерпілим у близьких стосунках. Указане впливає на підготовку та прийняття тактичних рішень при допиті наближених до потерпілого осіб. Відповідно слідча версія у розслідуванні може бути сформульована наступним чином: «Якщо знайдено розчленований труп, то вбивство, ймовірно, вчинив у приміщенні родич або інша особа, яка добре знайома з потерпілим». Разом з тим використання такої версії не відкидає інших можливих версій. Одні й ті ж фактичні дані можуть містити різні пояснення події злочину. Тому слідчий повинен знати, що коли є підстава для висування однієї слідчої версії, то на цій же підставі можливе висування й інших конкурентних версій[4].

---

[1] *Самойлов Ю. М.* Некоторые проблемы построения ситуационных моделей для выдвижения версий по делам об умышленным убийствах. *Актуальные направления развития криминалистической методики и тактики расследования.* Москва, 1978. С. 53.

[2] *Бахін В. П., Кириченко О. А.* Як розкриваються злочини. Криміналістика у запитаннях і прикладах : навч. посібник. Дніпропетровськ : ДДУ, 1995. С. 21.

[3] *Левков В. М.* Криміналістичні версії : текст лекції. Харків : Харк. юрид. ін-т, 1990. С. 15.

[4] *Ларин А. М.* От следственной версии к истине. Москва : Юрид. лит. 1976. С. 107.

На особливість прийняття тактичних рішень при розслідуванні зазначених убивств впливає обізнаність слідчого щодо: 1) типових слідчих ситуацій, які виникають під час кримінального провадження; 2) особливостей конструювання типових слідчих версій у таких ситуаціях; 3) організації та перевірки типових слідчих версій шляхом проведення окремих слідчих (розшукових) дій; 4) специфіки та ситуаційної зумовленості початкових і подальших слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій.

У процесі кримінального провадження виникають складні тактичні завдання щодо встановлення особи загиблого, місця вчинення вбивства та розчленування трупа, виявлення особи, яка вчинила злочин, виявлення знарядь учинення злочину та ін. Вирішення таких завдань шляхом проведення окремих слідчих (розшукових) дій здебільшого є досить складним або іноді неможливим. У зв'язку з цим виникає нагальна потреба проведення окремих слідчих (розшукових) дій у поєднанні із негласними слідчими (розшуковими) діями та організаційно-технічними і іншими заходами. З огляду на те, що ці завдання виникають в подібних умовах, з'являється можливість типізувати дії слідчого і, залежно від слідчої ситуації, визначити відповідний комплекс таких дій, який у криміналістиці називається «тактична операція». Проведення та організація тактичної операції є одним із основних шляхів реалізації тактичних завдань під час кримінального провадження[1]. Для практичного виконання тактичної операції слідчий приймає тактичні рішення, що є необхідним інструментом для її реалізації та досягнення мети розслідування.

Для кримінальних проваджень із зазначених злочинів типовими тактичними операціями є: «збір первинної інформації»; «встановлення особи невпізнаного трупа» («атрибуція трупа»)[2]; «встановлення місця вчинення вбивства і розчленування трупа»; «пошук відсутніх частин трупа»; «перевірка зв'язків потерпілого»; «пошук злочинця». Кожна з названих тактичних операцій має свої особливості, що впливають на визначення змісту тактичних рішень, їх вид та особливості часу і місця їх прийняття.

При розслідуванні вказаних злочинів важливого значення набувають тактичні рішення щодо узгодження діяльності слідчого та діяльності спеціалістів, експертів, працівників органу дізнання. Види та форми взаємодії слідчого необхідно зазначати у плані розслідування, а

[1] *Шевчук В. М.* Теоретичні засади формування тактичних операцій у криміналістиці. *Право і суспільство.* 2014. № 1. С. 223–229. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2014_1_43 (дата звернення 19/03/2019); *Шевчук В. М.* Функції тактичних операцій у кримінальному провадженні. *Право України.* 2014. № 1. С. 266–273. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6079/1/SHevchuk_266–273.pdf (дата звернення 19/03/2019).

[2] *Шиканов В. И.* Информация к тактической операции «Атрибуция трупа» : учеб. пособ. Иркутск : Изд-во Иркут. госуд. университет им. А. А. Жданова,1975. С. 54.

тому під час його розробки слід враховувати його підпорядкованість слідчим версіям, висування яких є важливою передумовою для успішного розслідування вбивства[1]. Численність і складність способів приховування, які використовують злочинці (зокрема, переміщення частин (частини) трупа на значну відстань), зумовлює необхідність приділяти питанням взаємодії слідчого з органами дізнання дуже багато уваги. Практика розслідування вбивств із розчленуванням тіла жертви показує, що нагальна потреба у взаємодії слідчого з працівниками оперативних підрозділів найчастіше виникає під час: а) проведення тактичних операцій; б) встановлення і вивчення особи загиблого; в) роботи з розширення можливих свідків у кримінальному провадженні; г) перевірки висунених версій; д) розшуку злочинця і його затримання.

Аналіз практики розслідування вбивств із розчленуванням трупа дозволив дійти висновку, що особливості тактичних рішень на початковому етапі розслідування продукуються специфікою первинних слідчих (розшукових) дій, як-то: оглядом місця події; залученням експерта до проведення судово-медичної експертизи; пред'явленням трупа (його частин) для впізнання. Відповідно, тактичні рішення, що приймаються при їх проведенні, за змістом наближені до типових, таких, що приймаються у ситуації, коли є достатня доказова інформація для прийняття правильних рішень при розслідуванні вбивств.

Так, особливістю прийняття тактичних рішень щодо тактики проведення огляду місця події є діяльність слідчого, що спрямована на визначення: а) ділянки місцевості або приміщення, де локалізовано подію; б) частини (частин) розчленованого трупа; в) слідів вчинення вбивства та розчленування тіла загиблого; г) слідів перебування на місці події злочинця або інших осіб; д) слідів автотранспортних й інших засобів, які використовував злочинець для транспортування частин трупа; е) речей та предметів, які злочинець кинув або випадково забув; ж) пакувального матеріалу, мотузки, вузлів тощо; з) мікрооб'єктів, які могли потрапити на предмети обстановки, упаковку й частини трупа.

Прийняття тактичного рішення щодо проведення обшуку у певному місці також має певні особливості через специфіку даної слідчої (розшукової) дії. Специфіка цієї слідчої (розшукової) дії полягає в тому, що обшук проводиться за місцем імовірного місця вбивства й розчленування трупа, тобто слідчий на підставі наявної орієнтовної інформації передбачає, що вбивство, можливо, учинено в конкретному місці[2]. У зв'язку з цим важливим є виділення основних криміналістично значущих об'єктів, що відбивають типові ознаки

[1] *Дубровицкая Л. П., Лузгин И. М.* Планирование расследования : учеб. пособ. Москва : Высшая школа МВД СССР, 1972. С. 15.

[2] *Баев О. Я., Одинцов А. С.* Расследование отдельных видов преступлений : учеб. пособ. Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1986. С. 70.

вчинення і приховування вбивства, і які необхідно відшукати під час обшуку. Такими об'єктами можуть бути: 1) знаряддя і предмети, які могли бути використані під час вбивства та розчленування трупа; 2) предмети одягу, головний убір, взуття, а також інші речі передбачуваного вбивці, які, за наявними відомостями, були на ньому під час учинення вбивства і в яких він перебував на місці події; 3) частини (частина) розчленованого трупа, які раніше не були виявлені; 4) речі, гроші, коштовності, документи, що належали потерпілому; 5) сліди, що свідчать про вчинення в цьому місці вбивства та розчленування трупа (наприклад, плями крові, шматочки м'язової й кісткової тканини та ін.); 6) предмети зі слідами крові або інших виділень людини, або предмети, використані для змивання крові чи інших слідів (наприклад, ганчірки, щітки та ін.); 7) документи, листи, записники, фотознімки та інші дані, що пояснюють характер взаємин потерпілого з підозрюваним; 8) обв'язувальний і пакувальний матеріали, який використовується для упакування частин трупа; 9) транспортні засоби, які були використані для транспортування розчленованих частин трупа.

Тактичні рішення щодо тактики проведення допитів свідків направлені на встановлення обставин вчинення вбивства. Як свідки можуть бути допитані: 1) особи, які заявили про зникнення потерпілого; 2) особи, які першими виявили частини трупа та повідомили про це; 3) громадяни, що бачили потерпілого незадовго до вбивства; 4) очевидці вчиненого вбивства та розчленування трупа; 5) родичі, друзі, сусіди, колеги та ін. Під час допиту вказаних осіб слід враховувати та з'ясувати відмінні особливості кожної з зазначених груп свідків, що проявляються в предметі, завданнях і тактиці отримання від них інформації.

Аналіз практики розслідування зазначених убивств дозволяє виділити дві найбільш типові ситуації, які визначають зміст тактики отримання показань свідків. Це ситуації, за яких починається розслідування з моменту: 1) отримання заяви про зникнення особи; 2) виявлення частин розчленованого трупа.

Результати проведеного анкетування кримінальних проваджень показали, що в 19 % випадках розслідування вбивств, пов'язаних зі зникненням потерпілого, злочинці як спосіб приховування трупа вдавалися до його розчленування. Водночас понад 20 % убивць були заявниками та попередньо допитані як свідки під час досудового слідства[1]. Наведені статистичні дані зумовлюють необхідність виділення та розгляду ситуації, коли розслідування починається з моменту подання заяви про зникнення особи. У цій частині чітко простежується своєрідний перетин окремих методик розслідування вбивств із розчленуванням трупа і вбивств при відсутності трупа.

[1] Дані отримані під час анкетування й інтерв'ювання понад 200 практичних працівників у період 1996–2010 рр.

Для успішного вирішення тактичних завдань розслідування вбивств важливого значення набуває досвід та вміння слідчого при залученні експерта та проведенні судово-медичної експертизи. Судово-медична експертиза розчленованих трупів відрізняється труднощами розшуку експертної інформації, складністю оцінки виявлених пошкоджень і змін, невисокою ефективністю переважної більшості лабораторних методів[1]. Вивчення слідчої практики та результати проведених опитувань практичних працівників і судово-медичних експертів дали змогу виявити найбільш типові помилки, які мають місце під час призначення експертиз за цією категорією злочинів. До них належать: 1) неправильне формулювання питань, поставлених перед експертом; 2) ігнорування питань, що мають істотне значення у кримінальному провадженні, зокрема, для встановлення особи злочинця, ідентифікації знарядь вбивства і розчленування; 3) окремі питання, що містяться в ухвалах про залучення експерта та проведення судово-медичної експертизи, виходять за рамки компетенції судового експерта[2].

Убивства з розчленуванням трупа охоплюють різні види злочинів на міжвидовому рівні, а тому спектр експертних досліджень досить широкий. Водночас серед судових експертиз, що провадяться під час розслідування названих убивств, можна виділити їх найбільш типовий комплекс, який дозволяє з'ясувати специфічні обставини цього виду злочинів. До комплексу експертиз можна віднести низку криміналістичних експертиз: трасологічні (дактилоскопічну експертизу, експертизу слідів ніг і взуття, ідентифікацію цілого за частинами, експертизу вузлів і петель та ін.); судово-портретну (портретно-криміналістичну); генотипоскопічну. Під час розслідування даної категорії вбивств нерідко виникає необхідність у проведенні товарознавчої, біологічної і ґрунтознавчої експертиз; експертизи матеріалів і речовин. Може призначатися і вибухово-технічна (піротехнічна) експертиза. До числа традиційних у таких кримінальних провадженнях обов'язково слід віднести і судово-психіатричну та судово-психологічну експертизи.

Таким чином, особливості прийняття тактичних рішень при розслідуванні вказаних убивств полягають у зваженій оцінці наявних доказів та аналізі їх логічних зв'язків із: місцем виявлення частин розчленованого трупа; місцем вчинення вбивства та особою злочинця. Такий підхід дає змогу слідчому вибрати найбільш оптимальний напрям щодо реалізації відповідних тактичних завдань шляхом прийняття правильних тактичних рішень.

---

[1] *Попов В. Л.* Судебно-медицинская экспертиза : справочник. Санкт-Петербург : Специальная литература, 1997. С. 291.

[2] За результатами анкетування й інтерв'ювання понад 200 практичних працівників різних регіонів України, а також 75 судово-медичних експертів 1995–2010 рр.

Певні особливості має діяльність з прийняття тактичних рішень при розслідуванні вбивств при відсутності трупа потерпілого. Зазначені вбивства у криміналістиці ще називають вбивства «без трупа», виходячи з відсутності трупа потерпілого на початковому етапі розслідування. Особливості прийняття тактичних рішень при розслідуванні вказаних убивств, пов'язані із початковою ситуацією розслідування. Головною ознакою такої ситуації є відсутність на початку досудового слідства інформації щодо місцезнаходження трупа, місця і способу вбивства та інших обставинах вчинення злочину[1]. Відсутність трупа потерпілого потребує значної розумової діяльності слідчого, спрямованої на встановлення слідів вбивства, місцезнаходження трупа та підозрюваної особи. У процесі такої діяльності формується вольова активність людини, що призводить до прийняття рішень, які сприяють встановленню інформації про злочин. У зв'язку з тим, що більшість вбивств без трупа вчиняються особами, що мають тісні відносини із потерпілим[2], важливе місце серед рішень слідчого у розслідуванні набувають тактичні рішення.

При розслідуванні вказаних вбивств тактичні рішення, спрямовані на отримання доказової інформації щодо місця вчинення вбивства і місця його приховування, мають визначальне значення. Це пояснюється тим, що інформація щодо вбивства потерпілого існує лише теоретично, і достеменно невідомо, чи жива особа, чи мертва. Вказаний факт накладає відбиток невизначеності на ситуацію розслідування, що характеризує інформацію про злочин і злочинця як уривчасту, неповну, суперечливу. Особливістю прийняття тактичних рішень у такій ситуації є використання типових алгоритмів системи слідчих (розшукових) дій з певними змінами залежно від інформації, що отримується. Тактичні рішення спрямовуються на встановлення при реалізації зазначеної системи окремих обставин, фактів, які при їх зіставленні та аналізі дозволяють припустити і пояснити механізм скоєння вбивства і встановлення місцезнаходження трупа потерпілого. Доказова інформація, отримана при проведенні первинних слідчих (розшукових) дій і використана при допиті підозрюваного, чинить на нього психологічний вплив, сприяючи отриманню правдивих показань. Правильно побудована тактика із використанням прийнятих тактичних рішень у такій ситуації є основою розкриття вказаних злочинів. У зазначеній тактиці особливе місце займають тактичні рішення щодо часу використання наявної інформації, які іноді можуть бути єдино можливим варіантом розкриття вбивства і виявлення трупа потерпілого. Точність у визначенні моменту застосування тактичного впливу, спрямованого на реалізацію наявної інформації, є запорукою розкриття вбивств без трупа.

[1] *Мудьюгин Г. Н.* Расследование убийств по делам, возбуждаемым в связи с исчезновением потерпевшего. Москва : ВИПИПиРМПП, 1967. С. 6.

[2] Там само. С. 8.

Спрямованість тактичних рішень при розслідуванні вбивств без трупа знаходить своє відображення в завданнях, що стоять перед слідчим. Завданнями слідчого на початковому етапі розслідування вказаних вбивств є встановлення: а) обставин зникнення особи; б) психологічного портрета потерпілого; в) зв'язків потерпілого; г) наявності у потерпілого захворювань; д) наявності конфліктних відносин; е) зацікавленості окремих осіб у смерті потерпілого; ж) негативних обставин у поведінці та діях родичів і інших осіб; з) негативних обставин-слідів; і) слідів вбивства; к) підозрюваного у вбивстві потерпілого; л) трупа потерпілого; м) особи загиблого при виявленні трупа. Окремим завданням є встановлення місцезнаходження зниклої особи при перевірці версій «потерпілий живий» і «потерпілий помер у результаті некримінальної події». Визначені завдання є типовими при розслідуванні вказаних злочинів, а отже, тактичні рішення, що приймаються задля їх вирішення, також мають ознаки типовості. Однак необхідно зважити на деякі факти, що впливають на особливості їх прийняття. До таких фактів можна віднести: а) місце зникнення; б) час залишення місця потерпілим за показаннями родичів та інших осіб; в) причини залишення місця за показаннями родичів та інших осіб; г) особливості психологічних характеристик осіб, що мали тісні стосунки із потерпілим. При ознайомленні з картотекою безвісті відсутніх осіб встановлено, що в 90 відсотках випадків, за показаннями родичів і близьких потерпілому осіб, той «вийшов з дому та не повернувся»[1]. Тобто якщо розпочинається досудове слідство, в розпорядженні слідчого в більшості випадків є місце останнього перебування потерпілого, приблизний час його вибуття з даного місця, та особи, що заявили про зникнення, які мають тісні зв'язки з ним. Звісно, прийняття тактичних рішень у такій ситуації обумовлюється первинною інформацією щодо зникнення особи, отриманою від родичів і близьких потерпілому осіб, та інформацією, отриманою під час огляду місця події і проведеного обшуку.

Наявність тісних зв'язків між вбивцею та жертвою злочину, відсутність інформації щодо смерті останнього не дозволяють поводитися з близькими потерпілому особами, як з підозрюваними. За їхньою версією, він пропав безвісти за певних обставин, що не свідчить про скоєння злочину. Тактичні рішення у такій ситуації повинні бути спрямовані на деталізацію інформації щодо життя потерпілого, особах, з якими той перебував у конфліктних відносинах, та обставинах зникнення. Особливістю прийняття тактичних рішень у розслідуванні є спрямованість їх на отримання інформації, що характеризує потерпілого, з різних джерел. Такий підхід дозволяє встановити найдрібніші обставини його зникнення. Крім цього, зазначена тактика дозволяє виявити особу або осіб, що замовчують якісь факти, дають

[1] Дані взяті при вивченні 400 реєстраційних карток на безвісти зниклих осіб, які перебували в розшуку в Харківській області в травні 1996 р.

суперечливу інформацію або допускають обмовки при дачі показань і ін. Зовні замовчування щодо фактів або обмовка, а також суперечлива інформація щодо обставин зникнення потерпілого не свідчать про те, що певна особа причетна до його вбивства. Але аналіз отриманої інформації щодо слідів вчинення і приховування вбивства, а також виявлених у місці проживання предметів і документів, що суперечать версії про добровільне вибуття потерпілого з місця зникнення, дозволяють використати їх при допиті підозрюваного для його викриття.

У криміналістичній літературі зазначається, що при розслідуванні вбивств без трупа слідчі (розшукові) дії спрямовані в першу чергу на встановлення обставин зникнення людини[1]. Досягненню цієї мети сприяє проведення допитів родичів і близьких зниклому осіб, які можуть надати пояснення щодо подробиць його зникнення. Основою допиту зазначених осіб є постановка уточнюючих запитань, спрямованих на детальне з'ясування всіх обставин життя особи, відносин із оточуючими її людьми та встановлення часу і причини вибуття з певного місця.

Особливістю прийняття тактичних рішень слідчим при допиті зазначених осіб є спрямованість на вибір та реалізацію засобів криміналістичної тактики. Індивідуальний підхід до проведення допиту формується на етапі його підготовки та полягає у визначенні доказів, часу і послідовності їх пред'явлення (оголошення) для викриття допитуваного у дачі неправдивих показань та спонуканні його до співпраці зі слідством.

У зв'язку з тим, що допитувані особи лише теоретично можуть бути причетними до зникнення та вбивства зниклої особи, тактика допиту будується на використанні прийомів психологічного впливу на допитувану особу. Різновидом таких прийомів є тактичні прийоми емоційного впливу, що дозволяють використовувати переконання допитуваного в хибності зайнятої ним позиції та звертання до його моральних якостей: совісті, честі, шляхетності, порядності. Тактичні рішення щодо застосування зазначених тактичних прийомів засновані на використанні довірливих відносин з допитуваним. Довірливі відносини, що будуються на бажанні слідчого якнайшвидше встановити місцезнаходження зниклої особи, вимагають від допитуваної особи такого ж ставлення до вирішення цього питання. Будь-які відхилення від такої позиції з боку допитуваного вимагають певних пояснень. У такій ситуації застосування тактичних прийомів емоційного впливу може сприяти отриманню від нього правдивої інформації.

Якщо ж зазначені прийоми не змогли переконати допитуваного дати повну і правдиву інформацію про зникнення особи, слідчий

[1] *Колмаков В. П.* Расследование убийств. *Избранные труды по криминалистике.* Одесса : Юридическая литература, 2008. С. 44.

приймає тактичні рішення щодо використання тактичних прийомів логічного впливу. Сутністю тактичних прийомів логічного впливу є пред'явлення доказової інформації, що є у розпорядженні слідчого. При розслідуванні вбивств без трупа таку інформацію можуть містити: 1) негативні обставини, до яких можна віднести: а) дії допитуваного після зникнення особи; б) незаявлення про зникнення потерпілого; в) особливості висловлювань допитуваного щодо зникнення особи; г) листи, телефонні дзвінки та SMS повідомлення (повідомлення у соціальних мережах: Telegram, WhatsApp, Viber; Facebook, Twitter, Instagram) від імені зниклої особи, що здійснені іншою особою; д) документи, предмети одягу та інші речі зниклого, які виявлені в місці проживання і які повинні бути разом з ним у випадку добровільного залишення ним місця проживання; 2) показання інших осіб; 3) виявлені сліди крові та ін.

Ефективним підходом до тактики допиту є побудова певної логічної послідовності у пред'явленні (оголошенні) наявної інформації. Важливою рекомендацією є попереднє встановлення значущості інформації, що може бути пред'явлена (оголошена) та варіантів її комбінування при допиті. Окрім цього, тактично правильно після отримання відповіді допитуваного щодо пред'явленої інформації приймати тактичні рішення щодо постановки уточнювальних та контрольних запитань. Пред'явлення наявної доказової інформації повинно мати поділ за часом, що дозволить допитуваному осмислити свою хибну позицію та згодом її змінити. Дозоване пред'явлення наявної інформації буде сприяти послабленню позиції допитуваного і подоланню його небажання давати правдиві свідчення.

При допиті позитивний результат може бути отриманий внаслідок прийняття тактичних рішень щодо створення у допитуваного перебільшеного уявлення про поінформованість слідчого про життя зниклого, його стосунки з допитуваним, іншими особами. Поінформованість слідчого про певні факти логічно поширюється допитуваним і на обставини скоєного ним злочину, створюючи враження, що слідчий так само добре знає про нього і все інше[1]. При необхідності надати допомогу допитуваному у відновленні в пам'яті окремих подій йому можуть бути поставлені запитання, що сприяють пригадуванню, спрямовані на порушення у допитуваного асоціативних зв'язків, що тягнуть за собою спогади[2].

Також встановленню особи, що вчинила вбивство, та місцезнаходження трупа сприяє проведення огляду житла чи останнього місця перебування зниклої особи. У першу чергу огляду піддаються документи і одяг потерпілого, які залишилися після його

[1] *Порубов Н. И.* Научные основы допроса на предварительном следствии. Минск : Вышейш. шк., 1978. С. 79.

[2] *Коновалова В. Е.* Правовая психология : учеб. пособ. Харьков : Основа, 1990. С. 97.

вибуття. При цьому акцент робиться на виявленні складових частин одягу, в якому, за поясненнями родичів або інших осіб, зник потерпілий. Тактичні рішення, що приймаються слідчим спрямовані на встановлення слідів вчинення і приховування вбивства у приміщенні, можливих місць приховування трупа на територіях присадибної і дачної ділянок, у гаражі, у підвалі, у надвірних будівлях й ін. Орієнтиром місцезнаходження слідів вбивства слугують: свіжий ремонт приміщення; переміщення меблів; заміна килимових доріжок і штор; будівельні і земляні роботи на присадибній ділянці і в гаражі та ін. За результатами огляду слідчий може зробити висновки про місце скоєння вбивства і про особу, що його вчинила[1].

За результатами огляду місця проживання або останнього місцеперебування зниклої особи може бути зроблено обґрунтоване припущення, що місце огляду містить сліди скоєння вбивства. У такому разі приймається тактичне рішення щодо проведення у місці огляду обшуку для поглибленого пошуку слідів вбивства та трупа потерпілого. Напрями пошуку слідів вбивства і місця приховування трупа потерпілого встановлюються шляхом моделювання дій злочинця щодо заподіяння смерті потерпілому та приховання його трупа, з урахуванням слідів виявлених при проведенні огляду місця події. Правильно побудована тактика обшуку передбачає прийняття тактичних рішень щодо застосування тактичних прийомів. Останні дозволяють діагностувати поведінку присутніх при обшуку осіб та встановити місцезнаходження слідів вбивства і трупа потерпілого.

При розслідуванні вбивств без трупа важливого значення набуває огляд мобільного телефону потерпілої особи (при його наявності) та телефонів осіб, що можуть бути причетними до її зникнення. Прийняття тактичних рішень щодо виявлення та огляду мобільних телефонів зазначених осіб та їх геолокації дозволяє встановити осіб, які контактували з потерпілим, а також час і маршрут їх пересування.

Висновки. Особливості прийняття тактичних рішень при розслідуванні вбивств, пов’язаних із розчленуванням трупа, та вбивств без трупа обумовлені факторами, подібними для вказаних злочинів. До таких факторів слід віднести: 1) наявність тісних зв’язків між потерпілим і злочинцем; 2) наявність (відсутність) заяви про зникнення потерпілого; 3) типове пояснення зникнення особи; 4) відсутність даних щодо місця вчинення вбивства; 5) відсутність даних про сліди вчинення вбивства; 6) відсутність даних про мотив вчинення вбивства; 7) відсутність трупа (частин трупа) на початковому етапі розслідування. Зазначені фактори вимагають від слідчого особливого ставлення до наявної інформації про вчинений злочин. Аналіз вказаної інформації та її використання при прийнятті тактичних рішень

[1] Руководство для следователей / под ред. Н. А. Селиванова. Ч. 2. Москва : Юрид. лит., 1982. С. 277.

дозволяє побудувати оптимальну тактичну лінію в розслідуванні. Індивідуальний підхід у їх прийнятті, з урахуванням слідчої ситуації, сприяє отриманню необхідної інформації щодо обставин вчинення вбивства та особи злочинця.

References

Antipov, V. P. (1981). *Planirovanie rassledovaniya v problemnyh situaciyah. Voprosy borby s prestupnostyu*. Moskva. Vyp. 34 [in Russian].

Baev, O. Ya., Odincov, A. S. (1986). *Rassledovanie otdelnyh vidov prestuplenij*: Ucheb. posobie. Voronezh: Izd-vo Voronezh. un-ta [in Russian].

Bakhin, V. P., Kyrychenko, O. A. (1995). *Yak rozkryvaiutsia zlochyny. Kryminalistyka u zapytanniakh i prykladakh*: Navch. posibnyk. Dnipropetrovsk: DDU [in Ukrainian].

Belkin, R. S. (1979). *Kurs sovetskoj kriminalistiki*: v 3 t. T. 3. Kriminalisticheskie sredstva, priemy i rekomendacii. Moskva: Akad. MVD SSSR [in Russian].

Belkin, R. S. (1988). *Kriminalistika: problemy, tendencii, perspektivy*. Ot teorii — k praktike. Moskva: Yurid. lit. [in Russian].

Belkin, R. S. (1997). *Kurs kriminalistiki:* v 3 t. T. 3 Kriminalisticheskie sredstva, priemy i rekomendacii. Moskva: Yurist [in Russian].

Borysenko, I. V. (1999). *Metodyka rozsliduvannia vbyvstv z rozchlenuvanniam trupa*: Dys. … kand. yuryd. nauk. Kharkiv [in Ukrainian].

Bululukov, O. Yu. (1996). *Metodika rassledovaniya ubijstv pri otsutstvii trupa*: dis. … kand. yurid. nauk. Har'kov [in Russian].

Dubrovickaya, L. P., Luzgin, I. M. (1972). *Planirovanie rassledovaniya*: Ucheb. posobie. Moskva: Vysshaya shkola MVD SSSR [in Russian].

Dulov, A. V., Novik, Yu. V. (1981). *Ponyatie i struktura takticheskogo resheniya, prinimaemogo sledovatelem pri proizvodstve sledstvennogo dejstviya. Teoreticheskie problemy kriminalisticheskoj taktiki*. Sverdlovsk [in Russian].

Kolesnichenko, A. N., Matusovskij, G. A. (1970). *O sisteme versij i metodike ih postroeniya. Kriminalistika i sudebnaya ekspertiza*. Kiev: Visha shk. Vyp. 7 [in Russian].

Kolmakov, V. P. (1941). *Metodika rassledovaniya del ob ubijstvah s raschleneniem trupa*: dis. … kand. yurid. nauk. Har'kov [in Russian].

Kolmakov, V. P. (2008). *Rassledovanie ubijstv. Izbrannye trudy po kriminalistike*. Odessa: Yuridicheskaya literatura [in Russian].

Konovalova, V. E. (1990). *Pravovaya psihologiya*: Ucheb. posobie. Har'kov: Osnova [in Russian].

Kopylov, I. A. (1988). *Sledstvennaya situaciya i takticheskoe reshenie*. VSSh MVD. Volgograd [in Russian].

Larin, A. M. (1976). *Ot sledstvennoj versii k istine*. Moskva: Yurid. lit [in Russian].

Levkov, V. M. (1990). *Kriminalistichni versiyi*: Tekst lekciyi. Kharkiv: Hark. yurid. in-t [in Ukrainian].

Mudyugin, G. N. (1967). *Rassledovanie ubijstv po delam, vozbuzhdaemym v svyazi s ischeznoveniem poterpevshego*. Moskva: VIPIPiRMPP [in Russian].

Novik, Yu. I. (1979). *Nauchnye osnovy prinyatiya takticheskij reshenij pri proizvodstve sledstvennyh dejstvij*: avtoref. dis. …kand. yurid. nauk. Minsk [in Russian].

Popov, V. L. (1997). *Sudebno-medicinskaya ekspertiza*: Spravochnik. Sankt-Peterburg: Specialnaya literatura [in Russian].

Porubov, N. I. (1978). *Nauchnye osnovy doprosa na predvaritelnom sledstvii*. Minsk: Vyshejsh. shk [in Russian].

Rukovodstvo dlya sledovatelej (1982) / Pod red. N. A. Selivanova: Ch. 2 Moskva: Yurid. lit [in Russian].

Samojlov, Yu. M. (1978). *Nekotorye problemy postroeniya situacionnyh modelej dlya vydvizheniya versij po delam ob umyshlennym ubijstvah. Aktualnye napravleniya razvitiya kriminalisticheskoj metodiki i taktiki rassledov*aniya. Moskva [in Russian].

Shevchuk, V. M. (2014). *Funktsii taktychnykh operatsii u kryminalnomu provadzhenni. Pravo Ukrainy*. № 1 [in Ukrainian].

Shevchuk, V. M. (2014). *Teoretychni zasady formuvannia taktychnykh operatsii u kryminalistytsi. Pravo i suspilstvo*. № 1 [in Ukrainian].

Shikanov, V. I. (1975). *Informaciya k takticheskoj operacii «Atribuciya trupa»: Ucheb. posobie*. Irkutsk: Izd-vo Irkut. gosud. universitet im A. A. Zhdanova [in Russian].

Yakushin, S. Yu. (2008). *Takticheskie resheniya sledovatelya i sredstva ih realizacii pri rassledovanii prestuplenij: ishodnye polozheniya chastnoj kriminalisticheskoj teorii. Uchenye zapiski Kazanskogo gos. un-ta*. T. 150. Kn. 5 [in Russian].

И. В. Борисенко, О. Ю. Булулуков

ОСОБЕННОСТИ ПРИНЯТИЯ ТАКТИЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ ОТДЕЛЬНЫХ ВИДОВ УБИЙСТВ

Рассмотрены основные положения методики расследования убийств, связанных с расчленением трупа, и методики расследования убийств без трупа в контексте использования тактических решений в расследовании.

Целью данной статьи является определение особенностей принятия тактических решений при расследовании указанных убийств.

При рассмотрении особенностей принятия тактических решений при расследовании указанных убийств используются методы анализа и синтеза.

В статье акцентируется внимание на особенностях принятия тактических решений на первоначальном этапе расследования указанных убийств. Отмечается, что принятие тактических решений обусловлено факторами, связанными с начальной ситуацией расследования и которые требуют от следователя индивидуального подхода к использованию имеющейся информации о преступлении. Называются особенности принятия тактических решений при проведении отдельных следственных (розыскных) действий.

Ключевые слова: тактическое решение, убийства с расчленением трупа, убийства без трупа.

I. Borysenko, O. Bululukov

FEATURES OF TACTICAL DECISION-MAKING DURING THE INVESTIGATION OF SPECIFIC TYPES OF MURDERS

The main provisions of the methods for investigating murders related to the dismemberment of a corpse and the methods for investigating murders without a corpse in the context of tactical decision-making in order to disclose and investigate these crimes are considered.

The purpose of the article is to determine the features of tactical decision-making in the investigation of pointed murders. While considering the main provisions of the subject of the article, analysis and synthesis methods are used.

The main attention is paid to the peculiarities of tactical decision-making at the initial stage of the investigation of these murders. It is indicated that the tactical decision-making is due to factors related to the initial situation of the investigation which require the investigator to take an individual approach to using the available information about the crime. These factors are: 1) the presence of close ties between the victim and the offender; 2) the existence of an application for the disappearance of the victim; 3) a typical explanation for the disappearance of a person; 4) lack of data regarding the place of the murder; 5) lack of data regarding traces of the murder; 6) lack of data regarding the motive for the murder; 7) the absence of a corpse (parts of the corpse) at the initial stage of the investigation.

In the methods of investigating murders related to the dismemberment of a corpse, the features of tactical decision-making are influenced by the investigative situation that developed at the initial stage of the investigation. The article discusses four typical investigative situations. Attention is focused on the peculiarities of the tactical decision-making when planning an investigation, in particular, on the suggesting of investigative versions and their checking. Typical versions of the crime event put forward during the investigation of the murder are called.

In the methods of investigating murders without a corpse, the features of the tactical decision-making are manifested when conducting separate investigative (search) actions. The absence of a corpse at the initial stage of the investigation leads to significant mental activity, which is aimed at finding traces of the murder, the whereabouts of the corpse and identifying the suspect. Features of the tactical decision-making are shown in such investigative (search) actions as interrogation of persons close to the victim, inspection and search of the place of residence of the victim and his relatives. The negative circumstances that occur in the investigation and can be used in making tactical decisions to expose the suspect are named.

Key words: tactical decision-making, murders with a dismemberment of a corpse, murders without a corpse.

Надійшла до редколегії 12.10.2019

DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.04
УДК 343.9. 018:331.461 (477)

К. О. Спасенко,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри криміналістики Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого, Україна,
e-mail: spasenkokrim@gmail.com

ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ТА ВЕРСІЇ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ПОРУШЕНЬ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ РОБІТ З ПІДВИЩЕНОЮ НЕБЕЗПЕКОЮ

У статті запропоновано систему типових слідчих версій у процесі розслідування порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою. Розкрито програму дій слідчого щодо перевірки запропонованих версій. Встановлено, що існує тісний логічний зв'язок між ситуаціями і версіями, кожній типовій слідчій ситуації притаманний перелік типових версій, які є характерним для цієї ситуації і підлягають перевірці. Наголошено, що кожна із зазначених ситуацій реалізується за рахунок програм проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, розроблених з урахуванням практики розслідування злочинних порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою.

Ключові слова: типові слідчі ситуації, типові версії, програма дій слідчого, порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, методика розслідування, криміналістична характеристика злочинів, організація і планування розслідування.

Постановка наукової проблеми. У першу чергу варто зазначити, що процес розслідування порушень правил безпеки має ситуаційну природу, оскільки висунення версій, обрання оптимальної лінії поведінки учасників процесу розслідування, алгоритм проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій є фундаментом методики розслідування порушень правил безпеки. При цьому треба враховувати, що на процес формування слідчої ситуації впливає специфіка самого порушення, що виявляється в необхідності проведення відомчого розслідування, у відсилочному характері диспозиції ст. 272 Кримінального кодексу України, що ускладнює можливість типізації слідчих ситуацій і процес розслідування в цілому.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблематиці типових слідчих ситуацій та версій при розслідуванні злочинів присвятили свої праці на фундаментальному рівні такі вітчизняні науковці, як В. А. Журавель, В. О. Коновалова, В. Ю. Шепітько[1], а

[1] *Журавель В. А.* Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : монографія. Харків : Апостіль, 2012. 304 с.; *Коновалова В. Е.* Допрос: тактика и психология : монографія. Харьков, 2006. 176 с.; *Шепітько В. Ю.* Допит потерпілого: тактико-психологічний підхід. *Питання боротьби зі злочинністю* : *зб. наук. пр.* Харків : Кроссроуд, 2008. Вип. 15. С. 256–265.

© К. О. Спасенко, 2019

також зарубіжні вчені М. П. Яблоков, І. А. Возгрін та ін.[1]. Деякі аспекти щодо розслідування злочинних порушень правил безпеки праці розглядались у роботах Л. Г. Бордюгова, І. О. Кучеркова[2]. Окресленій проблематиці присвячені також наукові праці О. В. Таран та ін.[3]. З точки зору кримінального права питання злочинних порушень правил безпеки праці розглядались у роботах Г. С. Крайника[4].

Проте проблема типових слідчих ситуацій та версій при розслідуванні зазначеної категорії злочину залишилась поза увагою науковців, тому й потребує подальших наукових розробок.

Метою статті є дослідження типових слідчих ситуацій та версій при розслідуванні порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою.

Викладення основного матеріалу дослідження. Слід зазначити, що серед учених-криміналістів не існує єдності щодо класифікації слідчих ситуацій. Р. С. Бєлкін за часом виникнення в процесі розслідування виділяє початкові, проміжні й кінцеві ситуації. У його класифікації відбиваються динамізм і мінливість останніх. Щодо можливості досягнення мети розслідування науковець їх поділяє на сприятливі й несприятливі. Будь-які дії слідчого, спрямовані на досягнення тих чи інших цілей, мають здійснюватися після такого оцінювання слідчої ситуації, як сприятливої чи несприятливої для досягнення цієї мети[5].

Найбільш розгорнута класифікаційна система слідчих ситуацій була запропонована Л. Я. Драпкіним, який здійснив їх поділ на прості (вихідні, проміжні, кінцеві) і складні (проблемні, конфліктні, тактичного ризику, організаційно не упорядковані, комбіновані

---

[1] *Яблоков Н. П.* Исследование обстоятельств преступных нарушений правил безопасности труда. Москва : Изд-во МГУ, 1980. 146 с; *Возгрин И. А.* Криминалистическая методика расследования преступлений. Минск : Вышэйш. шк., 1983. 215 с.

[2] *Бордюгов Л. Г.* Зміст предмета судової гірничотехнічної експертизи. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності:* зб. наук. пр. Донецьк : Донецьк. ін. внутр. справ. 2004. Вип. 1. С. 220–227; *Кучерков И. А.* Расследование преступных нарушений правил безопасности в строительстве : науч.-практ. пособ. Москва : Юрлитинформ, 2005. 152 с.

[3] *Таран О. В.* Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням вимог законодавства про охорону праці : автореф. дис. ... ступ. д-ра юрид. наук., 2013. 34 с.

[4] *Крайник Г. С.* Кримінальна відповідальність за порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2011. 187 с.; *Крайник Г. С.* Питання кваліфікації порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою при настанні наслідків, передбачених ч.1 ст. 272 КК України. *Форум права.* 2010. № 3. С. 216–221.

[5] *Белкин Р. С.*Криминалистика : учебник для вузов. Москва : НОРМА, 2001. С. 125.

(змішані), які, у свою чергу, поділяються на вихідні, проміжні й кінцеві[1].

При аналізі існуючих теоретичних напрацювань у сфері розслідування порушень правил безпеки простежується тенденція до відставання їх теоретичних розробок від практики застосування. Запровадження ефективної методики розслідування тісно пов'язано з питанням установлення типових слідчих ситуацій таких порушень, адже наука не в змозі охопити всі можливі варіації слідчих ситуацій. На сьогодні питання можливості проведення типізації слідчих ситуацій й обрання критеріїв для їх дослідження залишаються дискусійними.

У зв'язку з наведеним вважаємо за можливе при формуванні типових слідчих ситуацій порушень правил безпеки приєднатися до тих науковців, які зазначають, що розглядуваній криміналістичній категорії притаманні певні ознаки: 1) типова слідча ситуація — це наукова абстракція, своєрідна інформаційно-пізнавальна модель, що сформована на підставі апріорних знань, яка є результатом узагальнення й аналізу значного емпіричного матеріалу і в якій відображені найбільш загальні риси, що характеризують хід і стан розслідування на певному етапі (початковому, наступному); 2) для реалізації типізації з усіх компонентів, що входять до структури слідчої ситуації, доцільно залишити насамперед компоненти інформаційного характеру; 3) інформаційною базою типових слідчих ситуацій є частота виникнення конкретних ситуацій, що зумовлює необхідність аналізування й оцінювання значного емпіричного матеріалу; 4) інформаційну структуру типових слідчих ситуацій становлять предмет доказування, окреслений ознаками складу злочину, який розслідується, і ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК України), а також відомості, що входять до його криміналістичної характеристики; 5) одним із суттєвих критеріїв віднесення конкретної ситуації до типової слід вважати ступінь її впливу на процес формування стратегічних і тактичних завдань розслідування й визначення оптимальної послідовності проведення слідчих дій або тактичних операцій, що спрямовані на розв'язання цих завдань; 6) кожна типова слідча ситуація має свій сталий набір ознак (про хід і стан розслідування), система яких дозволяє індивідуалізувати її відносно певного етапу розслідування; 7) упорядкування слідчих ситуацій доцільно здійснювати на підставі ситуаційного моделювання[2].

Поряд із типовими ситуаціями слід звернути увагу також на проблему типових версій у структурі методики розслідування порушень правил безпеки. Звернення до проблематики типових версій зумовлено насамперед тим, що існує тісний логічний зв'язок між

[1] *Драпкин Л. Я.* Основы криминалистической теории следственных ситуаций : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Москва, 1987. С. 9–11.

[2] *Журавель В. А.* Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : монографія. Харків. : Апостиль, 2012. С. 202, 203.

ситуаціями і версіями, іншими словами, кожній типовій слідчій ситуації притаманний «свій» перелік типових версій, які є характерними для цієї ситуації і підлягають перевірці. Тому типізацію ситуацій і версій треба розглядати як складові загального процесу упорядкування елементів досудового розслідування. При цьому слід зазначити, що у криміналістичній літературі, яка присвячена методиці розслідувань порушень правил безпеки виробництва, як правило, питанням окреслення типових слідчих ситуацій не приділялось достатньої уваги або вони не розглядалися взагалі[1]. На думку В. К. Лисиченка, цій категорії злочинів притаманні такі ситуації. Перша слідча ситуація характеризується наявністю досить повної інформації про подію, її причини та наслідки, про коло відповідальних осіб. Це найпоширеніша ситуація. Вона виникає зазвичай після надання слідчому матеріалів розслідування, проведеного підприємством, або спеціального розслідування нещасного випадку, аварії.

Друга типова слідча ситуація початкового етапу характеризується наявністю лаконічної інформації про масштабні аварії, нещасні випадки, наслідки, що полягають у загибелі значної кількості людей. Вона виникає у випадку порушення кримінального провадження за повідомленням, яке роботодавець, у разі нещасного випадку зі смертельним наслідком або групової загибелі, зобов'язаний негайно передати засобами зв'язку за встановленою формою до відповідної прокуратури за місцем виникнення нещасного випадку. Обстановка місця події при цьому може повністю зберегтись або зазнати несуттєвих змін. Відомостей про ймовірно винних при цьому найчастіше немає. Первинну інформацію про суть і обставини події в таких випадках становлять відомості про зовнішню картину події, а кримінальне провадження відкривається негайно.

Третя типова слідча ситуація характеризується наявністю даних про факт події на підприємстві, його наслідки та певне коло причетних осіб. Ця ситуація характеризується відсутністю чіткого уявлення про механізм події, його безпосередні причини та допущені порушення, поведінку потерпілого та інших осіб. Ситуація виникає, коли справу порушують за заявою потерпілого або його родичів, за матеріалами преси, доповненими відомостями, отриманими в порядку попередньої перевірки цих заяв і повідомлень. З моменту події найчастіше минає значний проміжок часу. Обстановка місця події в таких випадках не зберігається[2].

На наш погляд, запропоновані В. К. Лисиченком типові слідчі ситуації мають загальний характер та не відображають у повній мірі всі можливі варіації ситуацій порушення правил безпеки. У першу чергу, у

[1] *Григорьева М. А.* Методика расследования нарушения правил безопасности при ведении строительных работ : дис. … канд. юрид. наук. Псков, 2011. 269 с.

[2] *Волобуєв А. Ф.* Криміналістика : навч. посіб. Київ : КНТ, 2011. С. 504.

зазначеній типізації слідчих ситуацій взято за основу джерело походження інформації як підстава для відкриття кримінального провадження. Таке міркування є дискусійним, з ним можна погодитися частково. Вважаємо, його треба доповнити більш суттєвими інформаційними джерелами: 1) відомостями про факт порушення правил безпеки; 2) відомостями про спосіб порушення правил безпеки; 3) відомостями про особу — суб'єкта порушення правил безпеки. Наявність або відсутність інформації про зазначені елементи визначає вектор дій слідчого при розслідуванні порушень правил безпеки при виконанні робіт із підвищеною небезпекою.

Залежно від інформаційного наповнення наведених елементів, а також з урахуванням джерела, з якого отримано зазначену інформацію (тобто особливостей відкриття кримінального провадження), вважаємо за доцільне виділити три групи типових слідчих ситуацій порушення правил безпеки на початковому етапі розслідування: 1) факт і спосіб порушення правил безпеки, а також встановлення особи, яка вчинила це порушення; повідомлення про правопорушення надійшло у порядку проведення планової перевірки; 2) факт і спосіб порушення правил безпеки встановлено, інформація про особу злочинця — відсутня, повідомлення про правопорушення надійшло у порядку розслідування нещасного випадку; 3) факт і особу порушення правил безпеки встановлено, інформація про спосіб порушення правил безпеки — відсутня, провадження щодо порушення правил безпеки розпочинається на підставі заяви потерпілого або його родичів.

Зазначена диференціація пов'язана з особливостями відомчого розслідування порушень правил безпеки, адже при надходженні інформації, у порядку проведення перевірок посадовими особами Державної служби України з питань праці, збільшується обсяг інформації, яку вони надають; існує, як правило, тривалий проміжок часу між відомчим та кримінальним розслідуванням, що ускладнює процес розслідування злочину. Щодо цього варто зазначити, якщо з моменту порушень до моменту надходження інформації про злочин є великий проміжок часу, зміст та черговість дій слідчого змінюються. У такій ситуації першочерговим завданням є ретельний аналіз матеріалів, що надійшли, ознайомлення з характером діяльності підприємства, технологічними процесами й особливостями виробництва, вивчення правил охорони праці, що діють в цій галузі виробництва[1].

На початковому етапі розслідування порушень правил безпеки найбільш типовою є ситуація, при якій факт і спосіб порушення правил безпеки, а також особу, яка вчинила це порушення, встановлено, й відкриття кримінального провадження здійснюється на підставі документації, отриманої під час проведення планової перевірки. Зазначена ситуація характеризується наявним масивом вихідної

[1] Яблоков Н. П. Методика расследования уголовных дел о нарушениях правил техники безопасности : лекция. Москва : ВЮЗИ, 1958. С. 65.

інформації, що отримується від спеціалістів Державної служби України з питань праці, які вже провели відомче розслідування й оформили відповідну документацію, де відображається значний обсяг інформації щодо порушення правил безпеки, його нормативного регулювання, а також установлено особу, винну в порушенні правил безпеки. Окрім того, для цієї ситуації характерною є відсутність реальних негативних наслідків, що теж впливає на програму дій слідчого, особливо тих, які стосуються необхідності призначення судово-медичної експертизи.

При виникненні зазначеної ситуації слідчий повинен направити всі зусилля на фіксацію існуючої інформації, а також надання їй доказового значення, у порядку передбаченому КПК України. При цьому складність ситуації полягає у наявності значного проміжку часу між самим порушенням правил безпеки та початком розслідування, що може призвести до втрати певної доказової інформації.

Такій ситуації притаманні наступні типові версії: а) порушення правил безпеки дійсно мало місце; б) мало місце порушення правил охорони праці; в) мала місце інша подія; г) мало місце виконання робіт із підвищеною небезпекою, однак порушення правил безпеки відсутні.

Типова програма розслідування у цій слідчій ситуації на початковому етапі розслідування охоплює комплекс наступних слідчих (розшукових) дій: 1) огляд матеріалів у порядку ст. 237 КПК України, що надійшли після проведення перевірки та визначення наявності факту віднесення робіт до переліку підвищеної небезпеки, ознайомлення з відповідними нормативними актами, що регулюють особливості проведення зазначених робіт; 2) ініціювання тимчасового доступу до речей і документів шляхом здійснення виїмки установчих документів підприємства, наказів і розпоряджень про прийняття осіб на роботу, про проведення робіт з підвищеною небезпекою, дозволів, договорів, інструкцій; 3) огляд слідчим, прокурором вилучених документів, співставлення інформації, наданої відомчим розслідуванням, з наявною документацією; проведення огляду документації із залученням спеціалістів; 4) проведення огляду місця події і приміщень з метою підтвердження інформації, що була надана відповідними представниками Державної служби України з питань праці й фіксації обставин розслідуваної події; 5) допити свідків — осіб, які провадили перевірку дотримання вимог законодавства у сфері охорони праці, представників юридичних осіб, де сталося порушення, посадових осіб підприємства; 6) призначення і проведення експертиз (у випадках наявності потерпілих — судово-медичної експертизи; обов'язковим є проведення судово-інженерно технічної експертизи з охорони праці).

Друга типова ситуація порушення правил безпеки: факт і спосіб порушення правил безпеки встановлено, інформації немає, повідомлення про правопорушення надійшло в порядку розслідування нещасного випадку. Доцільно наголосити, що при надходженні

інформації у порядку розслідування нещасного випадку ця ситуація є більш сприятливою в організаційному плані, оскільки вона дозволяє вести паралельне розслідування й полегшує залучення спеціалістів до процесуального розслідування, аніж ситуації, при яких інформація надходить з інших джерел (повідомлення потерпілих, ЗМІ). Вектор дій слідчого має бути спрямований на невідкладне зібрання максимального обсягу інформації для встановлення особи злочинця.

Типовими версіями щодо особи злочинця в такій ситуації є: а) порушення правил безпеки вчинено керівником робіт, інженерно-технічним працівником; б) суб'єктом підприємницької діяльності; в) службовою особою підприємства, установи, організації; г) рядовим робітником.

У цій ситуації слідчий, у першу чергу, має виконати певну програму дій, що полягає: 1) в ініціюванні тимчасового доступу до речей і документів шляхом їх виїмки, адже основний масив інформації про особу, відповідальну за безпеку виконання робіт з підвищеною небезпекою; про організаційну структуру підприємства, особливості його внутрішньої організації, про розподіл функцій між працівниками, про накази, розпорядження, інструкції й журнали надає можливість встановити особу, відповідальну за порушення правил безпеки. Причому в першу чергу з'ясовується організаційна структура підприємства, а потім ознайомлюються із наказами про покладення обов'язків з дотримання правил безпеки; 2) в огляді зазначених документів із залученням спеціаліста у галузі охорони праці, ознайомленні з нормативними актами, що регулюють особливості проведення робіт з підвищеною небезпекою, а також встановлення імперативних вимог стосовно покладення відповідальності на осіб, що займають певні посади (наприклад, майстра, головного інженера тощо); 3) в огляді місця події. Беззаперечно, слушним вбачаються погляди вчених-криміналістів, які стверджують, що такий огляд при порушеннях правил безпеки необхідно проводити за участю декількох спеціалістів, як правило, це — представник уповноваженого центрального органу виконавчої влади, який реалізує державну політику у сферах промислової безпеки, охорони праці, гігієни праці, здійснення державного гірничого нагляду, а також з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю; і спеціаліст у галузі виробництва, в якій стався нещасний випадок, задля розуміння механізму виконання робіт та особливостей, що з ними пов'язані[1]; 4) в допиті свідків події злочину для отримання інформації про наявність відповідальних осіб на місці події під час виконання робіт, а за відсутності свідків — допит представників підприємства, установи

[1] *Махов В. Н., Образцов В. А., Чернова К. Т.* Расследование преступных нарушений правил при производстве строительных работ. Москва : ВНИИПП, 1979. 124 с.

чи організації, де стався нещасний випадок; 5) у призначенні і проведенні експертиз.

Слідча ситуація, за якої факт і особу порушення правил безпеки встановлено, інформації про спосіб порушення правил безпеки немає, а провадження щодо порушення правил безпеки розпочинається на підставі заяви постраждалого або його родичів. Слідчий, прокурор вносить певні корективи до програми розслідування й виводить на перший план необхідність проведення допиту заявників.

При виникненні цієї ситуації підлягають перевірці версії за способом порушення правил безпеки, а саме допуск працівників до виконання робіт з підвищеною небезпекою без проходження відповідного навчання з техніки безпеки; без відповідних засобів індивідуального захисту; за допомогою механізмів, обладнання та/або транспортних засобів, які знаходяться у неналежному або аварійному стані; за відсутності або непризначення осіб, які відповідають за проведення таких робіт.

Отже, на початковому етапі розслідування у такій ситуації доцільним є провадження таких дій: 1) огляд місця події; 2) допит свідків; 3) ініціювання тимчасового доступу до речей і документів шляхом їх виїмки; 4) проведення слідчого експерименту, що здійснюється з метою перевірки й уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення.

Висновки. Таким чином, можна підсумувати, що порушення правил безпеки має ситуативний характер, зумовлений наявною інформацією про основні інформаційні джерела, а також особливостями її надходження, що впливає на порядок та напрямок розслідування й висунення можливих версій про обставини події злочину.

References

Belkin, R. S. (2001). *Kriminalistika: uchebnik dlya vuzov*. Moskva: NORMA [in Russian].

Drapkin, L. Ya. (1987). *Osnovy kriminalisticheskoi teorii sledstvennykh situatsii : avtoref. dis. na soisk. uchen. step. d-ra yurid. nauk.* Moskva [in Russian].

Grigor'eva, M. A. (2011). *Metodika rassledovaniya narusheniya pravil bezopasnosti pri vedenii stroitel'nykh rabot: dis. … kand. yurid. nauk.* Pskov. [in Russian].

Konovalova V. E. (2006) *Dopros: taktika i psihologiya:* monogr. Har'kov., 2006. [in Russian].

Kraynik G. S. (2011) *Kriminalna vidpovidalnist za porushennya pravil bezpeki pid chas vikonannya robit z pidvischenoyu nebezpekoyu:* Kharkiv [in Ukrainian].

Makhov, V. N., Obraztsov, V. A., Chernova, K. T. (1979). *Rassledovanie prestupnykh narushenii pravil pri proizvodstve stroitel'nykh rabot*. Moskva: VNIIPP [in Russian].

Taran O. V. (2013) *Kriminalistichne zabezpechennya rozsliduvannya zlochiniv, pov'yazanih z porushennyam vimog zakonodavstva pro ohoronu pratsi* [in Ukrainian].

Volobuyev, A. F. (2011). *Kriminalistika : navch. posib.* Kyiv: KNT [in Ukrainian].

Vozgrin I. A., (1983) *Criminal procedure for investigating crimes*. Minsk.
Yablokov, N. P. (1958). *Metodika rassledovaniya ugolovnykh del o narusheniyakh pravil tekhniki bezopasnosti : lektsiya*. Moskva: VYuZI [in Russian].
Zhuravel, V. A. (2012). *Kriminalistichni metodiki: suchasni naukovi koncepcii*. Kharkiv: Apostyle [in Ukrainian].

К. А. Спасенко

ТИПОВЫЕ СЛЕДСТВЕННЫЕ СИТУАЦИИ И ВЕРСИИ ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ НАРУШЕНИЙ ПРАВИЛ БЕЗОПАСНОСТИ ПРИ ПРОИЗВОДСТВЕ РАБОТ С ПОВЫШЕННОЙ ОПАСНОСТЬЮ

В статье предложена система типовых следственных версий в процессе расследования нарушений правил безопасности во время выполнения работ с повышенной опасностью.

В зависимости от информационного наполнения, а также с учетом источника, из которого получена указанная информация (то есть особенностей открытия уголовного производства), считаем целесообразным выделить три группы типичных следственных ситуаций нарушения правил безопасности на начальном этапе расследования:1) факт и способ нарушения правил безопасности, а также лицо, совершившее нарушение, установлены, сообщения о правонарушениях поступило в порядке проведения плановой проверки; 2) факт и способ нарушения правил безопасности установлены, информация о личности преступника — отсутствует, сообщение о правонарушениях поступило в порядке расследования несчастного случая; 3) факт и лицо нарушения правил безопасности установлены, информация о способе нарушения правил безопасности — отсутствует, производство о нарушении правил безопасности начинается на основании заявления потерпевшего или его родственников.

Отмечено, что каждая из указанных ситуаций реализуется за счет программ проведения следственных (розыскных) и других процессуальных действий, разработанных с учетом практики расследования преступных нарушений правил безопасности во время выполнения работ с повышенной опасностью, поскольку нарушение правил безопасности имеет ситуационный характер.

Ключевые слова: типовые следственные ситуации; типовые версии; программа действий следователя; нарушение правил безопасности во время выполнения работ с повышенной опасностью; методика расследования, криминалистическая характеристика преступлений, организация и планирование расследования.

K. Spasenko

SIGNIFICANT INVESTIGATIONS OF SITUATION AND VERSIONS IN INVESTIGATION VIOLATION OF SAFETY RULES DURING WORKS WITH HIGH-RISK

The article proposes a system of typical investigative versions in the process of investigating breaches of security rules when performing high-risk work. An investigator's program of verification of the proposed versions has been opened.

Separate depending on the content of the above elements of group 3 of typical investigative situations of breaches of security rules at the initial stage of the investigation. In the first investigative situation, the fact and manner of breach of the security rules, as well as the person who committed the breach, was established, the notification of the offense was received in the procedure of scheduled inspection. In the second investigative situation — the fact and method of violation of the security

rules is established, information on the identity of the offender — is missing, the notification of the offense was received in the procedure of accident investigation. In the third investigative situation — the fact and the identity of the breach of security rules is established, information about the method of breach of security rules — is not available, proceedings for breach of security rules are initiated on the basis of a statement of the victim or his relatives. This differentiation of situations is related to the peculiarities of the departmental investigation of security breaches.

Keywords: typical investigative situations, typical versions, program of actions of the investigator, breach of safety rules when performing high-risk work, methodology of investigation, criminalistics characteristics of crimes, organization and planning of investigations.

Надійшла до редколегії 12.10.2019 р.

DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.05
УДК 343.98

І. В. Парфило,
аспірант кафедри криміналістики
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна,
ORCID: http://orcid.org/0000–0001–5788–2268
e-mail: parfilo.igor@gmail.com

Оглядова стаття

РОЗСЛІДУВАННЯ ФАЛЬСИФІКАЦІЇ ТА ОБІГУ ФАЛЬСИФІКОВАНИХ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ: ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ СЛІДЧОГО

Розглянуто проблеми взаємодії слідчого при розслідуванні фальсифікації та обігу фальсифікованих лікарських засобів. Проведено детальний аналіз поглядів вчених щодо визначення «взаємодії» як наукової категорії, її принципів та значення, що є дискусійними у криміналістиці. Обґрунтовано, що систематизацію форм взаємодії слідчого при розслідуванні вказаного виду злочинів слід здійснювати за критерієм суб'єкта з урахуванням особливостей їх правової регламентації. Визначено, що основними суб'єктами взаємодії зі слідчим при розслідуванні фальсифікації та обігу фальсифікованих лікарських засобів є співробітники оперативних підрозділів та спеціалісти. Крім того, істотного значення набуває взаємодія слідчого з Державною службою України з лікарських засобів та контролю за наркотиками. Доведено необхідність підвищення рівня взаємодії слідчого, що значною мірою сприятиме ефективності проведення слідчих (розшукових) дій.

Ключові слова: фальсифікація та обіг фальсифікованих лікарських засобів, взаємодія слідчого при розслідуванні фальсифікації та обігу фальсифікованих лікарських засобів, принципи взаємодії при розслідуванні злочинів, форми взаємодії при розслідуванні злочинів, суб'єкти взаємодії при розслідуванні злочинів.

Постановка наукової проблеми. Забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування фальсифікації та обігу фальсифікованих лікарських засобів багато в чому залежить від правильного застосування процесуальних та організаційних заходів, ефективне здійснення яких забезпечується шляхом чіткої взаємодії слідчого з іншими органами при розслідуванні досліджуваного злочину. У сучасних умовах забезпечення надійного контролю за обігом лікарських засобів, недопущення потрапляння в обіг фальсифікованих лікарських засобів, своєчасність виявлення, розкриття і розслідування таких злочинів неможливі без добре налагодженої координації в діях не тільки правоохоронних органів, а й інших учасників кримінального провадження, кожен з яких наділений власними повноваженнями та використовує у своїй діяльності різні засоби й методи.

Нехтування слідчими зазначеними вимогами призводить до втрати доказової інформації, необхідності повторення проведення слідчих (розшукових) дій, сприяє появі проблемних слідчих ситуацій.

© І. В. Парфило, 2019

У зв'язку з цим взаємодія слідчого з іншими учасниками кримінального провадження під час розкриття і розслідування фальсифікації та обігу фальсифікованих лікарських засобів, а також правильне розуміння структури та особливостей учасників такої взаємодії виступає підґрунтям ефективного розслідування досліджуваного злочину.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблемі взаємодії слідчого при розслідуванні окремих видів злочинів приділялося достатньо уваги у криміналістичній літературі, зокрема, дослідженням цього питання займалися А. Ф. Волобуєв, Л. Я. Гордін, В. В. Іванов, О. В. Керевич, В. М. Малюга, І. В. Озерський, Л. І. Щербина, В. В. Пивоваров, С. В. Слинько, В. Ю. Шепітько[1]. Проте сьогодні як у теорії криміналістики, так і на практиці існує низка актуальних проблем, пов'язаних із взаємодією слідчого при розслідуванні окремих видів злочинів. Слід наголосити, що у сучасній криміналістичній літературі при формуванні методики розслідування фальсифікації та обігу фальсифікованих лікарських засобів проблеми взаємодії слідчого під час розслідування розглядаються фрагментарно, як правило, в межах взаємодії з оперативними підрозділами. Наведене підтверджує актуальність указаної теми та необхідність подальших досліджень зазначеної проблематики.

[1] *Волобуєв А. Ф.* Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами при розслідуванні економічних злочинів. *Форум права.* 2006. № 5; *Керевич О. В.* Процесуальні та психологічні основи взаємодії слідчого та органу дізнання в ході розкриття і розслідування злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2001. С. 16–19; *Гордін Л. Я.* Кримінально-процесуальні проблеми створення та діяльності слідчо-оперативних груп : автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2008. 16 с.; *Іванов В. В.* Взаємодія оперативних підрозділів органів внутрішніх справ і слідчого на досудових стадіях кримінального процесу : автореф. дис. … канд. юрид. наук: 21.00.06. Київ, 1998. 20 с.; *Керевич О. В.* Процесуальні та психологічні основи взаємодії слідчого та органу дізнання в ході розкриття і розслідування злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2001. 19 с.; *Малюга В. М.* Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами та іншими суб'єктами в системі методики розслідування злочинів : автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2016. 18 с.; *Озерський І. В.* Взаємодія слідчого з органом дізнання (організаційно-правовий та психологічний аналіз) : монографія. Київ : МАУП, 2004. С. 179–200; *Пивоваров В. В., Щербина Л. І.* Взаємодія органів досудового слідства та дізнання при розслідуванні кримінальних справ : монографія. Харків : Право, 2006. 176 с.; *Слинько С. В.* Сущность, формы и правовые основы взаимодействия следователя с органом дознания : автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Харьков, 1991. 26 с.; *Шепітько В. Ю.* Види і форми взаємодії у розкритті й розслідуванні злочинів. Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 2 [В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова В. А. Журавель]; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. С. 16.

Метою статті є дослідження криміналістичної сутності принципів формування та значення взаємодії при розслідуванні окремих видів злочинів як наукової категорії криміналістики, визначення особливостей та критеріїв систематизації форм взаємодії слідчого при розслідуванні фальсифікації та обігу фальсифікованих лікарських засобів, з'ясування їх впливу на ефективність розслідування цієї категорії злочинів, а також подальших напрямків розроблення вказаної проблематики.

Викладення основного матеріалу дослідження. Перш ніж перейти до детального дослідження особливостей взаємодії слідчого під час розслідування фальсифікації та обігу фальсифікованих лікарських засобів, передусім необхідно з'ясувати питання щодо визначення поняття «взаємодія слідчого під час розслідування злочинів» як наукової категорії криміналістики, її принципів та значення, які є дискусійними у криміналістичній літературі.

Погоджуючись з позицією вчених, які вказують на певну нормативну неузгодженість, викликану відсутністю у чинному Кримінальному процесуальному кодексі України терміна «взаємодія», який одночасно використовується в інших нормативно-правових актах, слід вказати, що в теорії кримінального процесу та криміналістики на сьогодні існують різні погляди на розуміння взаємодії при розслідуванні злочинів як наукової категорії. Так, на думку В. Ю. Шепітька, взаємодію правоохоронних та інших державних органів і службових осіб під час розкриття і розслідування злочинів слід розуміти як погоджену діяльність різних підрозділів та відомств; необхідним її критерієм є підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів, тобто це процес безпосереднього або опосередкованого впливу об'єктів (суб'єктів) один на одного, що породжує їх взаємозумовленість і зв'язок[1] або як узгоджену діяльність різноманітних ланок однієї чи декількох організованих систем, спрямовану на досягнення спільної мети з найменшими витратами сил, засобів і часу[2]. З точки зору В. А. Журавля, взаємодія при розслідуванні злочинів — це заснована на вимогах закону та підзаконних нормативно-правових актів, узгоджена щодо мети, часу й місця спільна діяльність усіх органів й службових осіб у процесі викриття, розслідування та попередження злочинів, що здійснюється завдяки найбільш раціональному поєднанню методів і засобів, притаманних діяльності кожного із цих суб'єктів взаємодії[3].

---

[1] *Шепітько В. Ю.* Криміналістика: енцикл. слов (укр.-рос. і рос.-укр.). 1500 термінів, за ред. В. Я. Тація; Акад. прав. наук України. Харків : Право, 2001. С. 42.

[2] *Шепітько В. Ю.* Види і форми взаємодії у розкритті й розслідуванні злочинів. Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 2 [В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель]; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. С. 16.

[3] *Журавель В. А.* Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія, редкол.: В. Ю. Шепітько та ін. Харків : Право, 2018. С. 82.

Сутність взаємодії, на думку О. А. Самойленка, полягає в узгодженій діяльності різних складових однієї чи декількох систем, зокрема, в поєднанні діяльності слідчого та органів дізнання, підприємств, установ, громадськості й засобів масової інформації, спрямованої на досягнення загальної мети щодо розслідування конкретного злочину. Кожний при цьому діє в межах своїх повноважень, методів і засобів. Науковець слушно зауважує, що провідна роль у взаємодії належить слідчому як координатору діяльності[1]. Визначаючи взаємодію як наукову категорію, Д. Д. Заєць вказує на те, що це узгоджена спільна діяльність уповноважених суб'єктів (органів і посадових осіб), яка полягає у застосуванні засобів, прийомів та методів збирання, дослідження, оцінки і використання доказів з метою розкриття, розслідування, судового розгляду та попередження злочинів[2].

Слід також звернути увагу на наявність у криміналістичній літературі виокремлення суттєвих ознак взаємодії як наукової категорії. Зокрема, на думку В. М. Малюги, взаємодія слідчого з оперативними підрозділами та іншими суб'єктами у кримінальному провадженні це: 1) передбачене в законі, відомчих нормативних актах або ж рекомендоване криміналістичною наукою сумісне функціонування зовнішньо (ні юридично, ні організаційно, ні професійно) не підпорядкованих суб'єктів взаємодії; 2) цілісна та комплексна система, яка характеризується внутрішньою підпорядкованою діяльністю кожного виконавця; 3) сумісне функціонування цих суб'єктів, що обумовлене в часі, місцем, формами, засобами і методами реалізації; 4) сумісна діяльність у межах досудового розслідування чи дотично до нього[3].

У свою чергу В. С. Суходубов наголошує на наявності в криміналістичній літературі таких ознак взаємодії у розслідуванні злочинів: 1) взаємодія є однією із форм усунення (нейтралізації) протидії розслідуванню; 2) взаємодія повинна мати конкретний характер, ґрунтуватися на чинному законодавстві та правильному сполученні форм і методів роботи та здійснюватися з дотриманням відповідних принципів; 3) динамічність взаємодії, яка обумовлена слідчою ситуацією; необхідність планування та дотримання своєї компетенції учасниками такої взаємодії; 4) основною метою взаємодії є розкриття, розслідування та попередження злочину та встановлення

---

[1] *Самойленко О. А.* Початок кримінального провадження (з позицій криміналістичної науки). *Право і суспільство*. 2019. № 2. С. 229.

[2] *Заяць Д. Д.* Поняття взаємодії у боротьбі зі злочинністю: криміналістичний підхід. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2006. № 32. С. 8.

[3] *Малюга В. М.* Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами та іншими суб'єктами в системі методики розслідування злочинів : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2016. С. 14.

винуватих осіб; 5) взаємодія спрямована на з'ясування обставин події та отримання доказової бази винуватості особи; 6) взаємодія спрямована на ефективне виконання завдань досудового розслідування; 7) необхідність у спільній діяльності (взаємодії) визначається слідчим та є його процесуальним рішенням; 8) взаємодія заснована на допомозі та співробітництві, взаємній відповідальності, а не на суперництві; 9) незалежність суб'єктів взаємодії; 10) являє собою скоординовану та узгоджену за метою, завданнями, місцем та часом проведення систему певних дій слідчого та інших оперативно-розшукових підрозділів; 11) взаємодія має тимчасовий характер; 12) результати взаємодії обов'язково відображаються в матеріалах кримінального провадження; 13) взаємодія може виникати до внесення відомостей до ЄРДР; 14) взаємодія передбачає наявність не менше двох суб'єктів[1].

О. О. Юхно виділяє такі загальні ознаки взаємодії слідчого під час розслідування: 1) спільна узгоджена діяльність двох або більше учасників, які залучаються до сфери кримінального провадження; 2) законодавче підґрунтя для здійснення взаємодії, тобто вона повинна здійснюватися відповідно до вимог законів і підзаконних нормативних актів, що регулюють як спільну діяльність, так і порядок функціонування кожного учасника окремо; 3) забезпечення комплексного використання сил, засобів та методів під час розкриття і розслідування кримінальних правопорушень[2].

Отже, взаємодію слідчого з іншими особами при розслідуванні злочинів слід визначати як узгоджену за метою, завданнями, місцем та часом проведення взаємопов'язану та взаємообумовлену діяльність слідчого та інших осіб, спрямовану на виконання завдань досудового розслідування з найменшими витратами сил, засобів і часу. При цьому до істотних слід віднести такі ознаки взаємодії: 1) сутність діяльності полягає у вжитті кожним суб'єктом цієї діяльності конкретних заходів у межах своїх повноважень, спрямованих на збирання, дослідження, оцінку і використання доказів у кримінальному провадженні; 2) взаємодія здійснюється виключно на підставі відповідних принципів; 3) взаємодія має ситуативний характер; 4) провідна роль у взаємодії належить слідчому як координатору діяльності; 5) основною метою взаємодії є підвищення ефективності досягнення цілей та виконання завдань розслідування злочину. Всі інші ознаки взаємодії, що містяться у спеціальній літературі, на наш погляд, є відображенням тих чи інших аспектів вищенаведених ознак.

---

[1] *Суходубов В. С.* Основи методики розслідування вбивств, поєднаних з відчуженням житла громадян : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2019. С. 13.

[2] *Юхно О. О.* Завдання, принципи, напрями та рівні взаємодії при розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень. Взаємодія слідчого з іншими органами і підрозділами при розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень : навч. посіб. Харків, 2017. С. 19.

Більш детального дослідження потребує визначення принципів взаємодії. Так, А. Д. Марушев до принципів взаємодії відносить: законність; дотримання конституційних прав та свобод громадян; дотримання кожним учасником поділу взаємодії суворо в межах компетенції; комплексність використання засобів слідчим, оперативним працівником; процесуальну самостійність та організуючу роль слідчого в прийнятті рішень; персональну відповідальність; узгодженість планування та виконання слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів; безперервність взаємодії; нерозголошення даних процесуальної, оперативно-розшукової та іншої діяльності[1]. В. Д. Пчолкін серед принципів зазначає таке: чітке уявлення мети і завдань; процесуальну самостійність слідчого та оперативного співробітника; чітке дотримання на підставі чинного законодавства компетентності учасників такої взаємодії; комплексне використання сил, засобів і методів, які є в розпорядженні цих осіб; нерозголошення учасниками даних процесуальних дій; безперервний обмін інформацією між учасниками, організаторами та керівниками взаємодії[2]. О. О. Волобуєва серед принципів взаємодії називає таке: розподіл компетенції і посадових обов'язків; одноосібне керівництво та організуюча роль слідчого; самостійність учасників у виборі засобів і методів своєї діяльності; комплексне використання засобів та методів; незалежність обізнаних осіб[3].

Слід також вказати на наявність підзаконного закріплення основних принципів взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами поліції, зокрема: 1) швидке, повне та неупереджене розслідування кримінальних правопорушень; 2) самостійність слідчого в процесуальній діяльності та заборона втручання в неї осіб, що не мають на те законних повноважень; 3) оптимальне використання наявних можливостей органів досудового розслідування та оперативних підрозділів Національної поліції України у запобіганні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень; 4) дотримання загальних засад кримінального провадження; 5) забезпечення нерозголошення даних досудового розслідування[4].

---

[1] *Марушев А. Д.* Принципи взаємодії слідчого з учасниками досудового слідства. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* Харків, 2011. Вип. 11. С. 134.

[2] *Пчолкін В. Д.* Взаємодія слідчих та оперативних підрозділів під час розкриття та розслідування злочинів. *Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення* : матеріали постійно діюч. наук.-практ. семінару (23 жовт. 2009 р.). Харків, 2009. Вип. 1. С. 193.

[3] *Волобуєва О. О.* Поняття і принципи взаємодії слідчого зі спеціалістами під час збору інформації про особу підозрюваного. *Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС імені 10-річчя незалежності України.* 2004. Вип. 2. С. 243.

[4] Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції

Традиційним у науковій літературі є поділ форм взаємодії слідчого залежно від правової регламентації на процесуальні й непроцесуальні форми взаємодії. З огляду на це дискусійним залишається питання класифікації форм взаємодії слідчого зі спеціалістом, у зв'язку з чим слід підтримати позицію В. О. Яремчук, яка наголошує, що з урахуванням положень ч. 1 ст. 71 КПК України консультаційна допомога спеціаліста визнана процесуальним видом взаємодії, а тому при характеристиці форм взаємодії слідчого із спеціалістом треба виділяти: 1) організаційно-технічну; 2) пошукову; 3) консультативну; 4) інформаційну; 5) аналітичну; 6) у формі надання «висновка спеціаліста»[1].

У криміналістичній літературі також приділяється певна увага взаємодії при розслідуванні фальсифікації та обігу фальсифікованих лікарських засобів. Так, М. А. Гуркін, розглядаючи взаємодію слідчого з оперативними працівниками як елемент системи протидії організованій злочинній діяльності щодо фальсифікації та обігу фальсифікованих лікарських засобів, виокремлює такі форми взаємодії: 1) спільна робота в складі слідчо-оперативної групи; 2) здійснення спільного планування розслідування кримінального провадження і необхідних до проведення оперативно-розшукових заходів; 3) інформаційний обмін між слідчим і співробітниками оперативно-розшукових підрозділів; 4) оперативне супроводження проведеного розслідування кримінального провадження; 5) використання отриманої за підсумками здійснення оперативно-розшукової діяльності інформації та інших результатів для формування доказової бази, а також при прийнятті будь-яких рішень з метою досягнення інших завдань розслідування; 6) виконання органами дізнання доручень слідчого; 7) участь співробітників оперативно-розшукових підрозділів в окремих слідчих діях за дорученням слідчого[2].

У свою чергу В. Д. Ларичев та А. В. Кулєшова виділяють такі форми взаємодії правоохоронних, контролюючих та інших державних органів при розслідуванні фальсифікації та обігу фальсифікованих лікарських засобів:

1) спільний аналіз та вивчення стану правопорушень у певній галузі;

2) надання допомоги однією стороною іншій на підставі мотивованого запиту або за власною ініціативою;

України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : наказ МВС України від 07.07.2017 № 575. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17 (дата звернення 22.07.2019).

[1] *Яремчук В. О.* Організація і тактика залучення спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) : монографія. Харків : Апостіль, 2015. 227 с.

[2] *Гуркин М. А.* Противодействие организованной преступной деятельности в сфере обращения фальсифицированных недоброкачественных и незарегистрированных лекарственных средств: криминалистические аспекты : автореф. дис. ... канд. юридич. наук. Калининград, 2017. С 15.

3) спільне проведення перевірочних або оперативно-розшукових заходів, спрямованих на виявлення причин та умов злочинності, ознак злочинів, отримання доказів злочинної діяльності;

4) підготовка пропозицій щодо усунення причин та умов злочинності[1].

Аналіз зазначених літературних джерел свідчить про те, що розкривається зміст взаємодії переважно між слідчим та оперативним співробітником. Це дозволяє зробити висновок про вибірковість дослідження взаємодії в межах розслідування фальсифікації та обігу фальсифікованих лікарських засобів.

Учинення фальсифікації та обігу фальсифікованих лікарських засобів має певні особливості, що обумовлюють специфічні форми взаємодії, які притаманні саме розслідуванню досліджуваного злочину. Диференціація таких форм може здійснюватися на підставі різних критеріїв, зокрема, в залежності від суб'єкта, з яким спільно діє слідчий, їх відомчої підпорядкованості, урегульованості їхньої діяльності законодавством, часу здійснення та інших чинників. На наш погляд, поділ форм взаємодії слідчого під час розслідування фальсифікації та обігу фальсифікованих лікарських засобів слід здійснювати за критерієм суб'єкта, з яким взаємодіє слідчий: 1) взаємодія з оперативними підрозділами; 2) взаємодія зі спеціалістом; 3) взаємодія зі співробітниками Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками.

Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами Міністерства внутрішніх справ України може проявлятися у таких формах: 1) спільна робота в складі слідчо-оперативної групи; 2) здійснення спільного планування розслідування кримінального провадження і необхідних до проведення оперативно-розшукових заходів; 3) інформаційний обмін між слідчим і співробітниками оперативно-розшукових підрозділів; 4) використання слідчим отриманої за підсумками здійснення оперативно-розшукової діяльності інформації та інших результатів при прийнятті будь-яких рішень з метою досягнення завдань розслідування, а також для формування доказової бази; 5) виконання оперативними підрозділами доручень слідчого щодо проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, а також інших процесуальних дій (заходів забезпечення провадження).

Необхідність процесуальної взаємодії слідчого з оперативними підрозділами у складі слідчо-оперативної групи зумовлена наступними чинниками: 1) слідчі дії та оперативно-розшукові заходи членів групи мають однакову мету, спрямовану на швидке розкриття та розслідування злочинів; 2) усі дії членів слідчо-оперативної групи обов'язково узгоджуються між собою під час розроблення єдиного

[1] *Ларичев В. Д., Кулешова А. В.* Противодействие преступлениям против здоровья населения, совершаемые с использованием поддельной медицинской продукции : монография. Москва : Юрлитинформ, 2019. С. 81.

плану; 3) кожний з учасників слідчо-оперативної групи діє в межах своїх повноважень і зберігає свою функціональну самостійність; 4) робота у складі слідчо-оперативної групи надає слідчому можливість якнайшвидше використати отримані оперативним шляхом дані, а оперативним співробітникам — інформацію, отриману під час проведення слідчих дій[1].

Крім того, участь слідчого та оперативних підрозділів у спільній діяльності в межах слідчо-оперативних груп чітко регламентована підзаконними нормативно-правовими актами[2]. Завданням оперативних співробітників під час діяльності в складі слідчо-оперативної групи є виявлення, фіксація, вилучення, пакування та збереження слідів кримінального правопорушення, речових доказів, установлення свідків та потерпілих, з'ясування обставин кримінального правопорушення, що мають значення для всебічного, повного і неупередженого їх дослідження та встановлення осіб, які його вчинили.

Заздалегідь розроблені та узгоджені плани розслідування, що відображають проведені спільні заходи, їх виконавців, терміни виконання, форми контролю з боку слідчого є основою організаційної і тактичної взаємодії при розслідуванні злочинів. Саме план розслідування повинен визначати сфери і порядок всього процесу взаємодії. При цьому він може бути як єдиним для всіх виконавців, так і роздільним. Роздільний план складають тоді, коли потрібно розшифрувати конкретний зміст оперативно-розшукових заходів, відображення яких у загальному плані буває недоцільним. План допомагає взаємодіючим особам при виконанні своїх функцій враховувати різні ситуації та ефективно використовувати свої можливості. Взаємодія при плануванні оперативно-розшукових заходів і слідчих дій у процесі розслідування злочинів дозволяє уникнути їх взаємного дублювання, сприяє правильному вибору напрямків спільної узгодженої діяльності[3].

Організація взаємодії між слідчим та оперативними підрозділами неможлива без інформаційного забезпечення. Сторони збирають, накопичують, аналізують, зберігають інформацію, що надходить, яка згодом використовується через прийняття важливих процесуальних рішень у конкретних кримінальних провадженнях. Взаємодіючи між

---

[1] *Топчій В. В.* Взаємодія органів досудового розслідування та оперативних підрозділів у складі слідчо-оперативних груп. *Юридичний вісник.* 2014. № 4 (33). С. 138–143.

[2] Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : наказ МВС України від 07.07.2017 № 575. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17 (дата звернення 22.07.2019).

[3] *Лисин Н. С.* Планирование как форма взаимодействия следователя с органами, осуществляющую оперативно-розыскную деятельность при расследовании преступлений, составляющих молодежную организованную преступность. *Российский следователь.* Москва : Юрист, 2013. № 2. С. 9–11.

собою, слідчий і співробітники оперативних підрозділів постійно відстежують обстановку та стан злочинності, намагаються передбачити їх зміни, визначають і прогнозують динаміку зростання і спаду злочинних проявів.

Взаємність обміну інформацією полягає в тому, що слідчий повинен бути вчасно повідомлений про криміналістично значущі відомості, що з'явилися у співробітника оперативного підрозділу, а той — про дані, отримані слідчим в процесі розслідування кримінального провадження. З огляду на необхідність інформаційного обміну для успішності розслідування злочинів, важливим є дотримання певних правил і вимог, що пред'являються як безпосередньо до самої інформації, так і до її обміну між слідчим та оперативними працівниками, зокрема: 1) інформація повинна бути представлена в певній формі; 2) вона повинна бути актуальною і, за можливості, максимально достовірною та точною; 3) представлену інформацію доцільно використовувати з урахуванням думки учасників взаємодії, а саме співробітників оперативних підрозділів;

4) результати використання інформації повинні бути повідомлені співробітнику оперативного підрозділу, від якого вона надійшла[1].

Взаємодія слідчого та оперативних підрозділів може проявлятися у процесуальній формі виконання оперативними підрозділами доручень слідчого щодо проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, а також інших процесуальних дій (заходів забезпечення провадження). Щодо фальсифікації та обігу фальсифікованих лікарських засобів такими слідчими (розшуковими) можуть бути огляд місця події, огляд документів, огляд речових доказів (лікарських засобів), обшук, слідчий експеримент. Що стосується інших процесуальних дій, то, в першу чергу, мова йде про застосування заходів забезпечення кримінального провадження; таких, як привід підозрюваного, свідка, здійснення розшуку підозрюваного.

Результати діяльності співробітників оперативних підрозділів (інформація отримана таким шляхом) може бути використана слідчим: а) як доказова інформація (докази); б) як підґрунтя у прийнятті процесуальних рішень або висуненні версій; в) як орієнтовна інформація.

При дослідженні форм взаємодії слідчого зі спеціалістом під час розслідування фальсифікації та обігу фальсифікованих лікарських засобів слід вказати на обов'язкову участь останніх, яка зумовлена необхідністю встановлення факту та обставин фальсифікації лікарських засобів, що безумовно потребує спеціальних знань у сфері фармацевтичної діяльності в цілому, а також необхідністю обов'язкової участі спеціаліста при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій

[1] *Максимов В. С.* Тактика взаимодействия участников уголовного судопроизводства. *Вестник ОмГУ. Серия. Право*. 2009. № 4. С. 222–226.

(наприклад, огляду виробничого приміщення, виробничої сировини, обладнання та ін.).

Отже, у зв'язку з наведеним, при розслідування фальсифікації та обігу фальсифікованих лікарських засобів можна виокремити такі форми взаємодії слідчого зі спеціалістом: 1) здійснення організаційно-технічного супроводу при проведенні слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій; 2) надання консультаційно-інформаційної та аналітичної допомоги при проведенні слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій; 3) надання висновку спеціаліста.

Організаційно-технічний супровід та консультаційно-аналітична допомога спеціаліста найбільш доцільна при проведенні слідчих розшукових, а також негласних слідчих розшукових дій, які пов'язані з безпосереднім сприйняттям слідової картини досліджуваного злочину. Так, під час огляду місця події спеціалісти можуть звернути увагу слідчого на деякі особливі факти фальсифікації та обігу фальсифікованих лікарських засобів, зокрема, можливі сліди дії механізмів, верстатів, надати допомогу у з'ясуванні способу фальсифікації, особливостей технологічного процесу, сутності порушень правил та норм ліцензійних умов виробництва лікарських засобів, а також консультації щодо термінологічно правильного опису обставин події у процесуальних документах. Доцільним, на наш погляд, є залучення спеціаліста при проведенні допиту. Консультації щодо постановки питань, з'ясування окремих аспектів організації обігу лікарських засобів, формування у слідчого уявлення про режим і технологію виробництва є важливою передумовою успішного проведення допиту слідчим.

Отримання висновку спеціаліста насамперед виявляється: 1) в наданні консультацій щодо нормативної документації, яка регламентує порядок виробництва та збуту лікарських засобів; 2) у з'ясуванні особливостей технології виробництва, в організації контролю на підприємстві, де виробляються або реалізують лікарські засоби; 3) у визначенні переліку документів, які є необхідними під час фармацевтичної діяльності підприємства, установи чи організації, порядку й особливостей документообігу; 4) у рекомендаціях щодо спеціальної технічної, наукової й методичної літератури; 5) у наданні роз'яснень щодо необхідності проведення експертиз та змісту питань, які потрібно поставити експерту.

Вкрай важливою під час розслідування фальсифікації та обігу фальсифікованих лікарських засобів є співпраця слідчого з Державною службою України з лікарських засобів та контролю за наркотиками як з підрозділом центрального органу виконавчої влади, що реалізує політику щодо контролю якості та безпеки лікарських засобів, яка може набувати різних форм. Офіційно основними напрямками співпраці служби та органів Національної поліції, є: 1) координація зусиль з протидії обігу незареєстрованих, ввезених в Україну з

порушенням митних правил, неякісних та фальсифікованих лікарських засобів; 2) виявлення та усунення причин та умов, що сприяють незаконному обігу незареєстрованих, ввезених в Україну з порушенням митних правил, неякісних та фальсифікованих лікарських засобів[1].

Виходячи з практичної діяльності, можна виділити такі форми взаємодії слідчого з Державною службою України з лікарських засобів та контролю за наркотиками при розслідування фальсифікації та обігу фальсифікованих лікарських засобів: 1) повідомлення про виявлення фальсифікованих лікарських засобів та ознаки діяльності, пов'язаної з фальсифікацією; 2) інформаційно-консультаційна; 3) експертна; 4) профілактична.

Окрім інформаційно-консультаційної та експертної форми взаємодії, які вже були детально розглянуті, одним з суттєвих напрямків взаємодії слідчого з Державною службою з лікарських засобів та контролю за наркотиками є спільна діяльність із виявлення ознак фальсифікації та обігу фальсифікованих лікарських засобів. Дійсно, лише за 2018 р. Державною службою з лікарських засобів та контролю за наркотиками було спрямовано 82 листи до правоохоронних органів щодо фактів фальсифікації або обігу фальсифікованих лікарських засобів[2]. Проте, на наш погляд, взаємодія щодо виявлення злочинних проявів не повинна обмежуватись пасивним сприйняттям слідчим відомостей щодо можливого вчинення злочинів даної категорії.

У цьому контексті слід вказати, що на сьогодні повідомлення щодо фактів фальсифікації або обігу фальсифікованих лікарських засобів спрямовуються Державною службою з лікарських засобів та контролю за наркотиками, як правило, за результатами планових або позапланових перевірок. При цьому слідчий, як координатор взаємодії при розслідуванні, а також оперативні підрозділи за його дорученням не позбавлені можливості самостійного аналізу та виявлення ознак фальсифікації на підставі відомостей, отриманих у процесі взаємодії з Державною службою з лікарських засобів та контролю за наркотиками, зокрема, щодо відсутності, спливу терміну дії, анулювання або призупинення ліцензій на виробництво лікарських засобів, оптової та роздрібної торгівлі лікарськими засобами, імпорту лікарських засобів; відсутності державної реєстрації юридичних осіб, фізичних-осіб підприємців, які здійснюють виробництво або збут лікарських засобів.

Висновки. Таким чином, взаємодія слідчого при розслідуванні фальсифікації та обігу фальсифікованих лікарських засобів є

[1] Меморандум про співпрацю між Державною службою України з лікарських засобів та контролю за наркотиками та Національною поліцією України від 03.07.2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/main/o1223 (дата звернення 22.06.2019).

[2] Звіт про виконання Плану роботи Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками за 2018 рік. URL: http: //dls.gov.ua (дата звернення 22.06.2019).

багатокомпонентним процесом, складність якого зумовлена специфікою фармацевтичної сфери, обставинами, що підлягають доказуванню, особливостями криміналістичної характеристики досліджуваного злочину, а також специфікою суб'єктів та форм такої взаємодії. При розслідуванні зазначеної категорії злочинів доцільним є підвищення рівня взаємодії слідчого зі спеціалістами Державної служби з лікарських засобів та контролю за наркотиками і іншими фахівцями у фармацевтичній сфері, оскільки така взаємодія збільшує ефективність проведення слідчих (розшукових) дій, а також сприяє економії сил та часу на початку кримінального провадження, що є необхідною передумовою успішного розслідування.

References

Hordin, L. Ya. (2008). Kryminalno-protsesualni problemy stvorennia ta diialnosti slidcho-operatyvnykh hrup.12.00.09. Nats. yuryd. akad. Ukrainy im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv [in Ukrainian].

Hurkin, M. A. (2017). Protivodejstvie organizovannoj prestupnoj deyatelnosti v sfere obrasheniya falsificirovannyh nedobrokachestvennyh i nezaregistrirovannyh lekarstvennyh sredstv: kriminalisticheskie aspekty Kaliningrad [in Russian].

Ivanov, V. V. (1998). Vzaiemodiia operatyvnykh pidrozdiliv orhaniv vnutrishnikh sprav i slidchoho na dosudovykh stadiiakh kryminalnoho protsesu. 21.00.06. Nats. akad. vnutr. sprav Ukrainy. Kyiv [in Ukrainian].

Kerevych, O. V. (2001). Protsesualni ta psykholohichni osnovy vzaiemodii slidchoho ta orhanu diznannia v khodi rozkryttia i rozsliduvannia zlochyniv. 12.00.09. Kyiv [in Ukrainian].

Larichev, V. D., Kuleshova, A. V. (2019). Protivodejstvie prestupleniyam protiv zdorov'ya naseleniya, sovershaemye s ispolzovaniem poddelnoj medicinskoj produkcii. Moskva: Yurlitinform [in Russian].

Lisin, N. S. (2013). Planirovanie kak forma vzaimodejstviya sledovatelya s organami, osushestvlyayushuyu operativno-rozysknuyu deyatelnost, pri rassledovanii prestuplenij, sostavlyayushuyu molodezhnuyu organizovannuyu prestupnost. *Rossijskij sledovatel*: *Yurist.* Issue № 2. 9–11 [in Russian].

Maksimov, V. S. (2009). Taktika vzaimodejstviya uchastnikov ugolovnogo sudoproizvodstva. *Vestnik OmGU, Seriya: Pra*vo. Issue №4. 222–226 [in Russian].

Maliuha, V. M. (2016). Vzaiemodiia slidchoho z operatyvnymy pidrozdilamy ta inshymy subiektamy v systemi metodyky rozsliduvannia zlochyniv. 12.00.09. Lvivskyi nats.un-t im. Ivana Franka. Lviv [in Ukrainian].

Marushev, A. D. (2011). Pryntsypy vzaiemodii slidchoho z uchasnykamy dosudovoho slidstva. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Issue № 11. 133–138 [in Ukrainian].

Ozerskyi, I. V. (2004). Vzaiemodiia slidchoho z orhanom diznannia (orhanizatsiino-pravovyi ta psykholohichnyi analiz). Kyiv: MAUP [in Ukrainian].

Pcholkin, V. D. (2009). Vzaiemodiia slidchykh ta operatyvnykh pidrozdiliv pid chas rozkryttia ta rozsliduvannia zlochyniv. *Dosudove rozsliduvannia: aktualni problemy ta shliakhy yikh vyrishennia*: materialy postiino diiuch. nauk.-prakt. seminaru (23 zhovt. 2009 r.). Kharkiv. 97–103 [in Ukrainian].

Pyvovarov, V. V., Shcherbyna, L. I. (2006). Vzaiemodiia orhaniv dosudovoho slidstva ta diznannia pry rozsliduvanni kryminalnykh sprav. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

Samoilenko, O. A. (2019). Pochatok kryminalnoho provadzhennia (z pozytsii kryminalistychnoi nauky*). Pravo i suspilstvo*. Issue №2. 226–231 [in Ukrainian].

Shepitko, V. Yu. (2001). Kryminalistyka: entsykl. slov. (ukr.-ros. i ros.-ukr.) za red. V. Ya. Tatsiia; Akad. prav. nauk Ukrainy. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

Shepitko, V. Yu. (2019). *Vydy i formy vzaiemodiii u rozkrytti y rozsliduvanni zlochyniv.* Kryminalistyka: pidruchnyk: u 2 t. T. 2. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

Slinko, S. V. (1991). Sushnost, formy i pravovye osnovy vzaimodejstviya sledovatelya s organom doznaniya. 12.00.09. Ukr. yurid. akad. im. F. E. Dzerzhinskogo. Kharkov [in Russian].

Sukhodubov, V. S. (2019). Osnovy metodyky rozsliduvannia vbyvstv, poiednanykh z vidchuzhenniam zhytla hromadian. Natsionalnyi yurydychnykh universytet imeni Yaroslava Mudroho. Kharkiv [in Ukrainian].

Topchii, V. V. (2014). Vzaiemodiia orhaniv dosudovoho rozsliduvannia ta operatyvnykh pidrozdiliv u skladi slidcho-operatyvnykh hrup. *Yurydychnyi visnyk*. Issue № 4(33). 138–143 [in Ukrainian].

Volobuiev, A. F. (2006). Vzaiemodiia slidchoho z operatyvnymy pidrozdilamy pry rozsliduvanni ekonomichnykh zlochyniv. *Forum prava*. Issue № 1. 16–19 [in Ukrainian].

Volobuieva, O. O. (2004). Poniattia i pryntsypy vzaiemodii slidchoho zi spetsialistamy pid chas zboru informatsii pro osobu pidozriuvanoho. *Visnyk Luhanskoi akademii vnutrishnikh sprav MVS imeni 10-richchia nezalezhnosti Ukrainy*. Issue № 2. 242–249 [in Ukrainian].

Yaremchuk, V. O. (2015). Orhanizatsiia i taktyka zaluchennia spetsialista pry provedenni slidchykh (rozshukovykh) dii. Kharkiv: Apostil [in Ukrainian].

Yukhno, O. O. (2017). Zavdannia, pryntsypy, napriamy ta rivni vzaiemodii pry rozkrytti ta rozsliduvanni kryminalnykh pravoporushen. Vzaiemodiia slidchoho z inshymy orhanamy i pidrozdilamy pry rozkrytti ta rozsliduvanni kryminalnykh pravoporushen: navchalnyi posibnyk. Kharkiv [in Ukrainian].

Zaiats, D. D. (2006). Poniattia vzaiemodii u borotbi zi zlochynnistiu: kryminalistychnyi pidkhid. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. Issue № 32. 7–11 [in Ukrainian].

Zhuravel, V. A. (2018). *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia*: u 20 t. T. 20: Kryminalistyka, sudova ekspertyza, yurydychna psykholohiia, redkol.: V. Iu. Shepitko ta in., Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho [in Ukrainian].

И. В. Парфило

РАССЛЕДОВАНИЕ ФАЛЬСИФИКАЦИИ И ОБОРОТА ФАЛЬСИФИЦИРОВАННЫХ ЛЕКАРСТВЕННЫХ СРЕДСТВ: ПРОБЛЕМЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ СЛЕДОВАТЕЛЯ

В статье исследованы проблемы взаимодействия следователя при расследовании фальсификации и оборота фальсифицированных лекарственных средств. Осуществлен подробный анализ взглядов ученых на определение

«взаимодействия» как научной категории, ее принципов и значения, которые являются дискуссионными в криминалистике. Особое внимание уделено криминалистической сущности и формам взаимодействия при расследовании исследуемого преступления. Обосновано, что систематизацию форм взаимодействия следователя при расследовании указанного вида преступлений необходимо осуществлять по критерию субъекта с учетом особенностей их правовой регламентации. По результатам обобщения материалов судебно-следственной практики определено, что основными субъектами взаимодействия со следователем при расследовании фальсификации и оборота фальсифицированных лекарственных средств являются сотрудники оперативных подразделений и специалисты. Кроме того, существенное значение приобретает взаимодействие следователя с Государственной службой Украины по лекарственным средствам и контролю наркотиков, актуальными формами взаимодействия с которой, среди прочего, являются выявление признаков фальсификации или деятельности, связанной с фальсификацией и предупреждение указанных преступлений. Исходя из специфики этой категории преступлений, доказана необходимость повышения уровня взаимодействия следователя, что в значительной мере будет способствовать эффективности проведения следственных (розыскных) действий, экономии сил и времени на начальных стадиях уголовного производства, что является необходимым условием успешного расследования в целом.

Ключевые слова: фальсификация и оборот фальсифицированных лекарственных средств, взаимодействие следователя при расследовании фальсификации и оборота фальсифицированных лекарственных средств, принципы взаимодействия при расследовании преступлений, формы взаимодействия при расследовании преступлений, субъекты взаимодействия при расследовании преступлений.

I. Parfylo

THE INVECTIGATION OF FALSIFICATION AND TURNOVER OF FALSIFIED MEDICINES: INVESTIGATOR INTERACTION PROBLEMS

The article deal with the problems of the interaction of the investigator in the investigation of falsification and turnover of falsified medicines. A detailed analysis of the scientists views on the definition of "interaction" as a scientific category, its principles and values that are debatable in criminalistics was carried out. Particular attention is paid to the criminalistic nature and forms of interaction in the investigated crime. It is substantiated that the systematization of forms of interaction of the investigator in the specified type of crimes investigation should be performed according to the criterion of the subject taking into account the peculiarities of their legal regulation.

According to the results of the generalization of the judicial and investigative practice materials, it is determined that the employees of the operational units and specialists are the main subjects of interaction with the investigator in the falsification and turnover of falsified medicines investigation.

In addition, it is noticed a great importance of the interaction of the investigator with the State Service for Medicines and Drug Control of Ukraine,

actual forms of interaction of which include, among other things, the identification of signs of falsified medicines or activity related to falsification and prevention of these crimes.

Based on the specifics of such category of crimes, the necessity of increasing the level of interaction of the investigator has been proved, which will greatly contribute to the efficiency of conducting investigative (investigative) actions, saving forces and time at the beginning of criminal proceedings, which is a necessary prerequisite for successful investigation.

Keywords: falsification and circulation of counterfeit medicines, interaction of the investigator in the investigation of counterfeiting and trafficking of counterfeit medicines, principles of interaction in the investigation of crimes, forms of interaction in the investigation of crimes, subjects of interaction in the investigation of crimes.

Надійшла до редколегії 12.10.2019

DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.06
УДК: 343.985: 351.746.1

І. Ф. Харабєрюш,
професор кафедри права та публічного адміністрування
Маріупольського державного університету,
доктор юридичних наук, професор, м. Маріуполь, Україна,
e-mail: hif52.04@gmail.com

Оглядова стаття

ОКРЕМІ ПОГЛЯДИ ЩОДО СПІВВІДНОШЕННЯ СПЕЦІАЛЬНОЇ ТЕХНІКИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТЕХНІКИ

Досліджено співвідношення криміналістичної та оперативної техніки між собою та зі спеціальною технікою правоохоронних органів. Показано, що постійне зростання технічної оснащеності правоохоронних органів України і наявність правоохоронних структур призвели до виникнення самостійних груп технічних засобів. Підкреслено, що криміналістична техніка має спеціальний характер за своїм призначенням, що виявляється в обслуговуванні в основному кримінального процесу для отримання процесуальної інформації. Оперативна техніка, як розділ теорії оперативно-розшукової діяльності та складова більш загального наукового поняття «спеціальна техніка правоохоронних органів», має свою систему і співвідноситься з криміналістичною технікою як рівнозначні категорії юридичної науки. Доведено, що спеціальна техніка правоохоронних органів як міждисциплінарна галузь юридичної науки являє собою систему наукових положень та рекомендацій, що створюють умови для розробки технічних засобів (криміналістичних, оперативних, організаційних, охоронних), а також науково обґрунтованих способів, прийомів та інформаційних технологій з метою протидії злочинності правоохоронними органами. Доведено, що спеціальна техніка правоохоронних органів і криміналістична техніка відносяться як загальне і часткове відповідно.

Ключові слова: криміналістична техніка, співвідношення, система, оперативна техніка, інформаційні технології, інтелектуальні системи, спеціальна техніка правоохоронних органів.

Постановка наукової проблеми. Застосування науково-технічних засобів має настільки суттєве значення в попередженні, розкритті та розслідуванні злочинів, що сьогодні без його урахування проведення правоохоронної діяльності стало в більшості випадків неможливим. У першу чергу це стосується питань збирання і закріплення доказів, отримання оперативної інформації, проведення експертних досліджень, здійснення профілактичних, процесуальних та оперативно-розшуковий дій, у яких необхідно докладне аудіовізуальне документування подій, що відбуваються, а також виявлення слідів протиправної діяльності, недоступних простому людському сприйняттю. У цих випадках застосування науково-технічних засобів відіграє вирішальну роль, становлячись основним інструментом протидії злочинності.

© Харабєрюш І. Ф., 2020

В усіх сферах правоохоронної діяльності постійно впроваджуються та використовуються передові науково-технічні досягнення. Тому постійне зростання технічної оснащеності правоохоронних органів України, наявність правоохоронних структур, що системно використовують досягнення науки, призвели до виникнення самостійних груп технічних засобів. Вони групуються за основними напрямками діяльності правоохоронних органів (слідча, оперативно-розшукова, адміністративно-правова, охоронна)[1] і об'єднуються, ми вважаємо, загальним поняттям «спеціальна техніка правоохоронних органів».

Однак в криміналістиці існують певні підходи до класифікації техніки за суб'єктами її використання в правоохоронній діяльності, а саме, технічні засоби оперативно-розшукового призначення поділяються на оперативну техніку, спеціальну техніку, спеціальні засоби[2]. Дослідники слушно називають основну відмінність криміналістичної техніки від оперативної, яка полягає не в якісних характеристиках технічних засобів, а в процесуальних та методичних аспектах її використання. Слідчий, прокурор або суд для збирання й дослідження доказової інформації використовують знаряддя, засоби та методи, які являють собою досягнення природничих і технічних наук, криміналістичної й оперативної техніки[3]. У цьому контексті оперативна та криміналістична техніка розглядаються як окремі розділи юридичної науки.

Ми спробуємо розібратись, у якому співвідношенні знаходяться криміналістична техніка та оперативна техніка між собою та спеціальною технікою правоохоронних органів.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Дослідженнями використання науково-технічних засобів у розкритті та розслідуванні злочинів займались П. П. Артеменко, Р. С. Бєлкін, В. В. Бірюков, Д. Д. Бєгов, О. Г. Волеводз, А. Ф. Волобуєв, В. І. Гончаренко, Л. І. Громовенко, В. І. Декшне, О. Ф. Долженков, П. А. Єрмаков, Ю. Ф. Жаріков, І. О. Ієрусалимов, А. В. Іщенко, І. П. Козаченко, Є. Д. Лук'янчиков, С. С. Овчинський, Ю. Ю. Орлов, В. Л. Ортинський, Ю. О. Пілюков, О. О. Пунда, М. В. Салтевський, Е. Ф. Толмачев, І. Р. Шинкаренко та багато інших учених[4]. Але досі залишаються

[1] *Хараберюш І. Ф.* Протидія злочинності засобами спеціальної техніки: концептуальний підхід : монографія. Донецьк : Ноулідж, 2011. С. 37–41.

[2] *Пясковський В. В., Чорноус Ю. М., Іщенко А. В.* та ін. Криміналістика : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2015. С. 71–72.

[3] *Волобуєв А. Ф., Даньшин М. В., Іщенко А. В.* та ін. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 1; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової. Харків, 2018. С. 113.

[4] *Белкин Р. С.* Курс советской криминалистики: в 3 т. Т. 3. Криминалистические средства, приемы и рекомендации. Москва : Акад. МВД

нез'ясованими понятійно-структурна визначеність щодо спеціальної техніки правоохоронних органів, потребує уточнення її співвідношення з криміналістичною технікою.

Мета статті — окреслити місце спеціальної техніки правоохоронних органів у системі юридичних наук, визначити її систему і загальну класифікацію та співвідношення з криміналістичною технікою.

Виклад основного матеріалу. На початку розгляду нашого питання ми повинні чітко усвідомити, що засоби як правова категорія є інструментами забезпечення будь-якої діяльності та мають загальнонауковий, міжгалузевий характер[1]. Тож технічні засоби, що використовуються в правоохоронній діяльності як окремий різновид засобів також повинні розглядатись з цих позицій і належати до різних галузей юридичної науки.

Для досягнення мети нашої роботи необхідно визначитись з науковим поняттям «криміналістична техніка» як найбільш дослідженою категорією, яка надала поштовх у розвитку технічних дисциплін в інших галузях юридичної науки. Зокрема, узагальнення літературних джерел свідчить про те, що на сьогодні запропоновано понад 150 визначень поняття криміналістики та криміналістичної техніки, близько 70 варіантів системно-структурної будови криміналістики[2].

Р. С. Бєлкін розглядає криміналістичну техніку як розділ криміналістики, що включає систему наукових положень і розроблюваних на їх основі технічних засобів, прийомів і методик,

---

СССР, 1979. С. 91; *Белкин Р. С.* Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории — к практике. Москва : Юрид. лит., 1988. С. 104–136; *Белкин Р. С.* Курс криминалистики: в 3 т. Т. 3 Криминалистические средства, приемы и рекомендации. Москва : Юристъ, 1997. С. 156–201; *Борисенко І. В.* Методика розслідування вбивств з розчленуванням трупа : дис. … канд. юрид. наук. Харків, 1999. 202 с.; *Бирюков И. В.* Исследование причин повышенного износа гребней бандажей колесных пар электропоезда ЭР 22 и способов его уменьшения. *Труды МИИТа,* 1971. № 374; *Волобуєв А. Ф., Даньшин М. В., Іщенко А. В.* та ін. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 1; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової. Харків, 2018; *Волобуєв А. Ф.* Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами при розслідуванні економічних злочинів. *Форум права.* 2006. № 5; *Гончаренко В. Г., Гора І. В., Будко Т. В.* Експертизи у судочинстві України : наук.-практ. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 504 с.; *Декшне В. И., Романов А. П., Чекмарев Ю. В.* Технические средства и системы управления в органах внутренних дел. Ч. 1. Оперативная техника : учеб. пособ. Москва, 1986. 82 с.; *Салтевський М. В.* Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2005 та ін.

[1] *Олійник О. В.* Адміністративно-правові засоби забезпечення інформаційної безпеки. *Юридичний вісник*. 2015. № 1(34). С. 66.

[2] *Ткач Ю. Д.* Поняття і системно-структурна будова криміналістики : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2004. 20 с.

призначених для збирання, дослідження і використання доказів та інших заходів розкриття та попередження злочинів[1]. Р.С. Бєлкін робить акцент на інформаційному підході та вважає, що це не тільки збирання доказів, а й накопичення та переробка інформації про подію, що розслідується, а також технічні засоби та способи розкриття та попередження злочинів.

Інші автори на сучасному етапі розвитку науково-технічного забезпечення правоохоронної діяльності визначають, що криміналістична техніка — це розділ криміналістики, що представляє систему теоретичних положень, сформованих за результатами вивчення механізмів вчинення злочинів та їх слідів, який розробляє технічні засоби, прийоми і методи, спрямовані на виявлення, фіксацію, вилучення і дослідження даних слідів з метою розкриття, розслідування та попередження злочинів[2].

Розвиток криміналістики дозволив удосконалити уявлення про поняття «криміналістична техніка». З одного боку, під цим поняттям розуміється розділ науки криміналістики, а з іншого — сукупність технічних засобів, які використовуються у кримінальному судочинстві. Як розділ науки криміналістична техніка — це система наукових положень та рекомендацій, які забезпечують розробку технічних засобів (приладів, інструментів, пристроїв і матеріалів), а також прийомів та методів їх використання з метою розслідування та попередження кримінальних правопорушень[3]. Крім цього, криміналістична техніка є окремим розділом навчальної дисципліни «Криміналістика».

Як частина криміналістики, криміналістична техніка складається не тільки з окремих елементів, тобто криміналістичних теорій, прийомів, способів, методів, вчень тощо, але й з окремих галузей знань, що утворюють свою власну систему[4]. До системи криміналістичної техніки належать загальні положення та окремі галузі (криміналістична фотографія і відеозапис, трасологія, зброєзнавство, габітоскопія тощо), які також науковцями визначаються неоднозначно.

Проаналізувавши наукові джерела та позиції певної кількості авторитетних дослідників, ми можемо стверджувати, що криміналістична техніка представляє собою окрему, самостійну частину криміналістики з власною системою науково-технічних

---

[1] *Белкин Р. С.* Криминалистическая энциклопедия. 2-е изд. доп. Москва : Мегатрон XXI, 2000. С. 102.

[2] Криминалистическая техника : учебник / под ред. К. Е. Дёмина. Москва : Юридический институт МИИТ, 2017. С. 9.

[3] *Пясковський В. В., Чорноус Ю. М., Іщенко А. В.* та ін. Зазнач. твір. С. 64.

[4] *Маркусь В. О.* Криміналістика : навчальний посібник Київ : Кондор, 2007. С. 53.

положень, принципів і заснованих на них технічних засобів, прийомів та методів, що застосовуються для збирання, обробки, дослідження та надання криміналістичної інформації з метою розслідування, розкриття і попередження злочинів. Вона має спеціальний характер за своїм призначенням, що виявляється в обслуговуванні в основному кримінального процесу і є основним «постачальником» процесуальної інформації.

Іншим засобом, що має спеціальне призначення, ми можемо назвати оперативну техніку. У нашому попередньому дослідженні[1] ми показали, що категорія «оперативна техніка», як самостійний розділ теорії оперативно-розшукової діяльності (далі — ОРД), має декілька значень, таких як: розділ науки; вид діяльності відповідних суб'єктів щодо застосування оперативно-технічних засобів для вирішення завдань ОРД та кримінального процесу; розділ дисципліни «Спеціальна техніка ОВС».

Оперативна техніка як розділ теорії оперативно-розшукової діяльності та складова більш загального наукового поняття «спеціальна техніка правоохоронних органів» має свою систему, до якої входять загальні положення та галузі оперативної техніки (засоби гласного отримання інформації, засоби негласного отримання інформації та засоби забезпечення оперативно-розшукових заходів).

Слушною, ми вважаємо, є думка П. П. Артеменка, який визначаючи поняття «оперативна техніка» і «оперативно-технічні засоби», підкреслював, що ці засоби за своїм прямим призначенням, цільовою спрямованістю, конструктивними даними, тактичними особливостями використання, особовою нормативною регламентацією отримали «спеціальний» характер використання в боротьбі зі злочинністю. До їх сукупності відносяться спеціально сконструйовані або пристосовані до специфічних потреб оперативно-розшукової діяльності криміналістичні, радіотехнічні, хімічні, оптичні, фототехнічні, звукозаписуючі й інші науково-технічні засоби[2].

Ми можемо констатувати, що криміналістична техніка та оперативна техніка мають спеціальне призначення і співвідносяться як рівнозначні самостійні частини таких наук, як криміналістика та оперативно-розшукова діяльність відповідно.

Далі потребує уяснення обсяг поняття «спеціальна техніка правоохоронних органів». Для цього спочатку проведемо семантичний аналіз сутності і змісту терміна «спеціальна техніка». Він включає в себе дві складові. Звернувшись до тлумачних словників, можна

[1] *Хараберюш І. Ф.* Оперативна техніка як теоретико-прикладна категорія оперативно-розшукової науки. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Право*. 2017. Вип. 13. С. 77–82.

[2] *Артеменко П.П.* Специальные оперативно-технические средства : учеб. пособ. Київ, 1988. С. 4.

з'ясувати, що поняття «спеціальна» означає особлива, винятково для чого-небудь призначена, а також відноситься до окремої галузі чогось, притаманна будь-якої спеціальності[1]. Під терміном «техніка» розуміється, по-перше, сукупність засобів праці, знарядь, за допомогою яких створюють що-небудь, по-друге, безпосередньо самі машини, знаряддя, пристрої та, по-третє, сукупність знань, засобів, способів, прийомів, використовуваних в якій-небудь справі[2].

Таким чином, техніка, з одного боку, — це сукупність засобів діяльності, створюваних для здійснення процесів виробництва і обслуговування невиробничих потреб суспільства; з іншого — сукупна характеристика використовуваних для досягнення мети навичок, прийомів і методів.

Контекстуальний аналіз сутності і змісту терміна «спеціальна техніка» робить некоректним його використання поза контекстом, без визначення сфери застосування цієї техніки. При цьому належність до «спеціальних» може визначатися як спеціальною конструкцією, технічними можливостями і призначенням приладу, пристосування або пристрою, так і особливими (специфічними) тактичними прийомами використання тих або інших технічних засобів, на що також робили наголос автори, вказані вище. У ряді випадків і сам технічний засіб, і тактика його застосування можуть бути спеціальними.

Стосовно «спеціальної техніки правоохоронних органів» у самому загальному вигляді йдеться про сукупність засобів спеціальної техніки, тактики і методики їх ефективного правомірного використання в правоохоронній діяльності.

Поняття «спеціальна техніка» почало формуватися у другій половині XX ст. і пов'язано з розвитком міліцейської науки. Розглядаючи використання технічних засобів в правоохоронній діяльності в межах існуючого у той час технічного та правового забезпечення, бачимо, що автори по-різному підходили до визначення самого поняття «спеціальна техніка». Окремі науковці звужували його до технічних засобів тільки оперативно-розшукового призначення[3], інші, визнаючи це поняття родовим, обмежувались тільки технічними засобами[4] не враховуючи методику і тактику їх використання, деякі з них, даючи визначення спеціальній техніці, ураховували її складові, але недостатньо, на нашу думку, окреслювали напрямки й форми її

[1] *Ожегов С. И.* Словарь русского языка: 70000 слов; под ред. Н. Ю. Шведовой. Москва : Рус. яз., 1990. С. 753.

[2] *Там само*. С. 795.

[3] *Біленчук П. Д., Дубовий О. П., Салтевський М. В., Тимошенко П. Ю.* Криміналістика : підручник для слухачів, ад'юнктів, викладачів вузів системи МВС України. Київ : АТІКА, 1998. 416 с.

[4] *Левков А. И., Ануфриев П. М.* Использование средств специальной техники в работе уголовного розыска : науч.-практ. пособие. Омск, 1979. 96 с.

використання[1] або не враховували структурних змін, які мали місце в органах внутрішніх справ[2].

Не краще становище щодо визначення спеціальної техніки, що використовується в правоохоронній діяльності, і в останніх роботах науковців України та інших держав.

Р. В. Мукоіда та А. О. Шелехов визначають спеціальну техніку як систему технічних засобів і відповідних тактичних прийомів, які застосовуються органами внутрішніх справ при умові суворого додержання законності в боротьбі із злочинністю, забезпеченні громадського порядку та виконання інших, покладених на них функцій. При цьому до технічних засобів вони відносять: сім основних класів: засоби зв'язку; засоби сигналізації та промислового телебачення; оперативно-технічні засоби (засоби негласної фотозйомки та відеозапису, засоби негласного звукозапису, пошукові прилади; прилади нічного спостереження; спеціальні хімічні речовини); засоби розвідки та технічного захисту інформації; криміналістична техніка; інформаційні системи; засоби індивідуального захисту та активної оборони[3]. Ми вважаємо, що визначення не враховує останніх досягнень науки та нечітко визначає класифікацію спеціальної техніки за напрямками діяльності органів внутрішніх справ.

Окремі автори не обмежуються органами внутрішніх справ, а розглядають спеціальну техніку для правоохоронних органів взагалі. Вони під спеціальною технікою правоохоронних органів розуміють прилади, пристрої, обладнання, механізми, хімічні речовини та інші створені людиною предмети (а також способи їх застосування), які можуть бути правомірно і результативно використані при проведенні оперативно-розшукових заходів, слідчих дій, підтримці режиму у виправних установах, охороні правопорядку з метою профілактики злочинності та розкриття злочинів в містах та інших населених пунктах[4].

Є. Н. Бистряков, М. В. Савельєва, О. Б. Смушкін доводять, що спеціальна техніка являє собою сукупність технічних засобів і науково обґрунтованих прийомів їх правомірного використання

---

[1] *Декшне В. И., Романов А. П., Чекмарев Ю. В.* Технические средства и системы управления в органах внутренних дел. Ч. 1. Оперативная техника : учеб. пособ. Москва, 1986. 82 с.

[2] *Артеменко П. П., Воронин Б. П., Воскресенский Г. М. и др*. Специальная техника и ее применение : учеб. пособ. Москва, 1982. 348 с.

[3] *Мукоіда Р. В., Шелехов А. О.* Спеціальна техніка в органах внутрішніх справ: навч. посіб; за заг. ред. С. В. Кузніченка. Одеса : ОДУВС, 2013. С. 5.

[4] Специальная техника правоохранительных органов : учеб. пособ. / сост. : Е. Р. Пудаков, Р. Р. Яппаров. Уфа : Изд-во БИСТ (филиал) ОУП ВО «АТиСО», 2017. С. 5; *Леонов С. Н. Попов В. Г.* Специальная техника правоохранительных органов. Курс лекций. Томск : Кузбасский институт ФСИН, 2010. С. 6.

уповноваженими на те співробітниками правоохоронних органів з метою попередження і розкриття злочинів, інших правопорушень, розшуку злочинців, утримання під вартою засуджених, а також осіб, підозрюваних і звинувачених у вчиненні злочинів[1].

Ми бачимо, що автори, враховуючи основні елементи поняття «спеціальна техніка правоохоронних органів», перевантажують його функціональними властивостями цих засобів та не розкривають перспективних напрямків їх удосконалення, пов'язаних з появою нових видів злочинів. Поява нових видів злочинів в інформаційно-комунікаційній сфері (сфера нових інформаційних технологій) і практичний досвід протидії цим злочинам дозволив нам включити до засобів спеціальної техніки специфічні засоби протидії — програмні та програмно-технічні засоби[2], які принципово відрізняються від традиційних засобів, віднесених до категорії спеціальних.

Розглядаючи інформаційне забезпечення протидії злочинності, не можна оминути увагою появу дуже важливого засобу збирання, накопичення, збереження, обробки, пошуку та надання необхідної інформації — автоматизованих інформаційно-пошукових систем та автоматизованих спеціалізованих систем[3]. Вони є специфічними програмно-апаратними комплексами, які складають, на нашу думку, окрему групу засобів спеціальної техніки під узагальнюючим терміном *«автоматизовані систем».*

На основі узагальнення результатів досліджень у галузі інтелекту і інтелектуальних систем[4] ми стверджуємо, що це перспективний процес надання інформаційним системам, що використовуються для протидії злочинності, властивостей інтелекту: комунікативних здібностей; аналітичних можливостей; здатності до самонавчання; адаптивності; здатності до самооцінки; творчості. Безперечно, що *інтелектуальні системи* це більш досконалий рівень автоматизованих систем, які також повинні складати окрему групу засобів спеціальної техніки, здатних значно підвищити ефективність роботи правоохоронних органів.

---

[1] *Быстряков Е. Н., Савельева М. В., Смушкин А. Б.* Специальная техника : учеб. пособ. 2-е изд., стер. Москва : ЮСТИЦИЯ, 2018. С. 10.

[2] *Хараберюш І. Ф., Мацюк В. Я., Некрасов В. А., Хараберюш О. І.* Використання оперативно-технічних засобів у протидії злочинам, що вчиняються у сфері нових інформаційних технологій : монографія. Київ : КНТ, 2007. С. 55–56.

[3] *Хараберюш І.Ф.* Спеціальна техніка як чинник впливу на стан оперативної обстановки території обслуговування підрозділами карного розшуку. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. Спеціальний випуск № 2. Частина 1.* 2011. № 2. С 150–151.

[4] *Його ж.* Інтелектуальні системи в правоохоронній діяльності. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Право.* 2018. Вип. 16. С. 39–45.

Приділивши увагу апаратній частині поняття «спеціальна техніка правоохоронних органів», більш детально розглянемо її методологічну складову, в якій слід визначити місце сучасних інформаційних технологій.

Розглядаючи термін «технологія» в широкому значенні, ми маємо на увазі сукупність знань, які можна використовувати для виробництва товарів і послуг з економічних ресурсів. У вузькому значенні — це сукупність способів перетворення речовини, енергії, інформації в процесі виготовлення продукції, обробки та переробки матеріалів, складання готових виробів, контролю якості, управління[1]. Поняття «технологія» містить у собі методи, способи, прийоми, режими роботи, послідовність операцій і процедур, вона тісно пов'язана із застосовуваними засобами, обладнанням, інструментами, використовуваними матеріалами.

Будь-яка технологія передбачає:

— предмет праці (предмет технологічного впливу, технологічний об'єкт),

— засоби праці (технологічні засоби),

— носія технологічних функцій (працівника, колективу тощо),

— рівень технологічного розвитку суспільства.

Термін «інформаційна» означає — та, що стосується інформації[2]. Тому «інформаційна технологія» — технологія, яка призначена і стосується інформації. Предметом праці інформаційних технологій є інформація та інформаційні ресурси. Засобами праці в нашому випадку є засоби обчислювальної техніки та телекомунікації, а в перспективі — засоби обробки інформації та комунікації, що відповідають рівню технологічного розвитку суспільства. Носіями технологічних функцій можуть бути засоби обчислювальної техніки та телекомунікації, автоматизовані інформаційні системи або працівники правоохоронних органів.

Таким чином, *інформаційні технології — це сукупність методів, способів, прийомів обробки, переробки чи передачі інформації та інформаційних ресурсів засобами обчислювальної техніки та телекомунікації, автоматизованими інформаційними системами або безпосередньо працівниками для одержання необхідного інформаційного продукту, контролю діяльності або управління певними процесами.*

Інформаційними ресурсами (об'єктами обліку) інформаційних систем правоохоронних органів є об'єктивно поєднаний набір відомостей, що безпосередньо стосується осіб, подій (кримінальних та адміністративних правопорушень), надзвичайних подій, який

[1] Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2001. С. 1245.

[2] *Нечволод Л. І.* Сучасний словник іншомовних слів. Харків : ТОРГСІН ПЛЮС, 2007. С. 270.

накопичується в процесі службової діяльності правоохоронних органів в обсязі, структурі й порядку, що визначаються завданнями, покладеними на них, відповідно до чинного законодавства.

На підставі наведеного вище спробуємо сформулювати визначення терміна «спеціальна техніка правоохоронних органів». *Спеціальна техніка правоохоронних органів — це сукупність засобів спеціальної техніки та методики їх правомірного використання з метою виконання завдань, поставлених перед правоохоронними органами.* Засобами спеціальної техніки відповідно до цього визначення є — *технічні, програмно-технічні та програмні засоби, спеціальні пристрої, речовини, автоматизовані та інтелектуальні системи.* Методичну основу спеціальної техніки складають *науково обґрунтовані тактичні прийоми, способи та інформаційні технології.*

Далі розглянемо систему спеціальної техніки правоохоронних органів як наукового поняття. Спеціальна техніка як галузь знань є сукупністю знань, що перебувають у певній послідовності щодо їх значущості, взаємозв'язку та відношення.

Система будь-якої науки визначається не довільним віднесенням тих чи інших питань до однієї дисципліни, а об'єднанням їх на підставі внутрішньої єдності та об'єктивних зв'язків. Як і кожна наука, спеціальна техніка правоохоронних органів має свою систему яка формувалась впродовж певного часу і потребує чіткого визначення з урахуванням вимог сьогодення.

Отже, поняття «спеціальна техніка» має узагальнююче значення і використовується у законодавчих та нормативних актах, що регулюють діяльність багатьох міністерств та відомств. Так само і термін «спеціальна техніка правоохоронних органів» об'єднує усі технічні засоби, які використовуються в діяльності правоохоронних органів та вивчаються окремими науковими дисциплінами. Ми в своїх попередніх роботах[1] та окремі науковці у своїх дослідженнях[2] основою для міждисциплінарного поділу спеціальної техніки використали професійну спрямованість її використання — слідча, оперативно-розшукова, адміністративно-правова. Це обумовлено тим, що, по-перше, має місце нормативно-правове регулювання використання технічних засобів у кожному з цих напрямів діяльності правоохоронних органів. По-друге, створена наукова база щодо теорії та практики використання науково-технічних засобів. По-третє, напрацьований великий практичний досвід застосування техніки, що дозволив створити методичну основу використання цих засобів в кожному з названих вище напрямках діяльності правоохоронних органів.

[1] *Хараберюш І. Ф.* Зазнач. твір. С. 37–41.

[2] *Артеменко П. П., Воронин Б. П., Воскресенский Г. М. и др.* Зазнач. твір. С. 15-16.

Під поняттям «спеціальна техніка правоохоронних органів», за аналогією з криміналістичною технікою[1] та оперативною технікою[2], по-перше, розуміється розділ таких наук як криміналістика, оперативно-розшукова та адміністративна діяльність; по-друге — як сукупність засобів спеціальної техніки та методів їх використання в правоохоронній діяльності; по-третє — як навчальна дисципліна «Спеціальна техніка правоохоронних органів». Спеціальна техніка правоохоронних органів як міждисциплінарна галузь юридичної науки являє собою систему наукових положень та рекомендацій, що створюють умови для розробки технічних засобів (криміналістичних, оперативно-технічних, організаційних, охоронних), а також науково обґрунтованих способів, прийомів та інформаційних технологій з метою протидії злочинності правоохоронними органами.

На нашу думку, систему спеціальної техніки правоохоронних органів повинні складати елементи, до яких входять *загальні положення* та *галузі спеціальної техніки правоохоронних органів*. Загальні положення повинні визначати основні поняття, систему, принципи використання, завдання спеціальної техніки, загальну характеристику засобів спеціальної техніки, прийомів і способів їх застосування, правову регламентацію при вирішенні завдань правоохоронної діяльності.

Галузі спеціальної техніки правоохоронних органів, як ми вже визначали, повинні складатись з основних напрямків її використання в правоохоронній діяльності. За напрямками використання вона може розглядатися стосовно слідчої діяльності — *криміналістична техніка*, оперативно-розшукової діяльності — *оперативна техніка*, адміністративної діяльності — *організаційна техніка*.

У свою чергу засоби спеціальної техніки, ми вважаємо, можуть класифікуватись за трьома критеріями: *напрямки застосування; джерела походження; призначення*.

За напрямками застосування засоби спеціальної техніки можна поділити на засоби криміналістичної, оперативної, організаційної та охоронної техніки.

Стосовно джерел походження засоби спеціальної техніки, які використовуються в діяльності правоохоронних органів, можна поділити на три великі групи: загального застосування (пристосовані), загального застосування з незначною доробкою (модифіковані) і спеціально розроблені (унікальні).

---

[1] *Пясковський В. В., Чорноус Ю. М., Іщенко А. В.* та ін. Зазнач. твір. С. 64; *Чаплинський К. О., Лускатов О. В., Пиріг І. В.* та ін. Криміналістика : підруч. для студ. вищ. навч. закл. 2-е вид, перероб. і доп. Дніпро : Ліра-ЛТД, 2017. С. 41–42.

[2] *Хараберюш І. Ф.* Оперативна техніка як теоретико-прикладна категорія оперативно-розшукової науки. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Право*. 2017. Вип. 13. С. 77–82.

За призначенням засоби спеціальної техніки можна розглядати, ураховуючи їх технічні можливості, які використовуються для реалізації форм діяльності правоохоронних органів, а саме: судової; досудового розслідування; оперативно-розшукової; розвідувальної; контррозвідувальної; контрольно-наглядової; адміністративної, охоронної. За призначенням вони, ми вважаємо, поділяються на: засоби фіксації інформації; засоби організації управління (засоби зв'язку, підсилення мови, системи збору, накопичення та аналізу інформації тощо); технічні засоби охорони; пошукову техніку; засоби спостереження та контролю; спеціальні хімічні речовини; спеціальні засоби захисту; засоби та системи негласного отримання інформації та слідів протиправної діяльності тощо.

Висновки. Підсумовуючи, можемо стверджувати, що спеціальна техніка правоохоронних органів — це сукупність засобів спеціальної техніки та методики їх правомірного використання з метою виконання завдань, поставлених перед правоохоронними органами.

Спеціальна техніка правоохоронних органів є міждисциплінарною юридичною наукою, складові якої вивчаються такими науками як кримінальний процес і криміналістика, оперативно-розшукова діяльність, адміністративне право і процес. Її систему складають загальні положення та окремі галузі.

Галузі спеціальної техніки правоохоронних органів складаються з основних напрямків її використання в правоохоронній діяльності і поділяються на криміналістичну техніку, оперативну техніку та організаційну техніку.

Спеціальна техніка правоохоронних органів і криміналістична техніка співвідносяться як загальне і часткове. Криміналістична техніка і оперативна техніка – як рівнозначні самостійні частини таких наук, як криміналістика та оперативно-розшукова діяльність відповідно.

References

Artemenko, P. P. (1988). *Spetsialnyye operativno-tekhnicheskiye sredstva:* uchebnoye posobiye. Kiev [in Russian].

Artemenko, P. P. i dr. (1972). *Spetsialnaya tekhnika i eye primeneniye:* uchebnoye posobiye. Moskva [in Russian].

Belkin, R. S. (2000). *Kriminalisticheskaya entsiklopediya.* Moskva: Megatron XXI, [in Russian].

Bilenchuk, P. D. ta in. (1998). *Kry`minalisty`ka: pidruchny`k dlya sluxachiv, ad'yunktiv, vy`kladachiv vuziv sy`stemy` MVS Ukrayiny`*. Kyiv: Atika [in Ukrainian].

Bystryakov, E. N., Savelyeva, M. V., Smushkin, A. B. (2018). *Spetsialnaya tekhnika* : uchebnoye posobiye. 2-e izd.. ster. Moskva [in Russian].

Chaply`ns`ky`j, K.O. ta in. (2017). *Kry`minalisty`ka*: pidruch. dlya stud. vy`shh. navch. zakl. 2-e vy`d, pererob. i dop. Dnipro : Lira-LTD [in Ukrainian].

Dekshne, V. I., Romanov, A. P., Chekmarev, Yu. V. (1986). *Tekhnicheskiye sredstva i sistemy upravleniya v organakh vnutrennikh del. Ch. 1. Operativnaya tekhnika:* uchebnoye posobiye. Moskva [in Russian].

Intelektual`ni sy`stemy` v pravooxoronnij diyal`nosti (2018). *Visny`k Mariupol`s`kogo derzhavnogo universy`tetu.* Seriya : Pravo. 39–45 [in Ukrainian].

Kriminalisticheskaya tekhnika : uchebnik / pod red. K. E. Demina (2017). Moskva: Yuridicheskiy institut MIIT [in Russian].

Leonov, S. N., Popov, V. G. (2010). *Spetsialnaya tekhnika pravookhranitelnykh organov.* Kurs lektsiy.Tomsk [in Russian].

Levkov, A. I., Anufriyev, P. M. (1979). *Ispolzovaniye sredstv spetsialnoy tekhniki v rabote ugolovnogo rozyska: nauchno-prakticheskoye posobiye.* Omsk [in Russian].

Markus`, V. O. (2007). *Kry`minalisty`ka: navchal`ny`j posibny`k.* Kyiv: Kondor [in Ukrainian].

Mukoida, R. V., Shelexov, A. O. (2013). *Special`na texnika v organax vnutrishnix sprav*: navch. posib. Odesa: ODUVS [in Ukrainian].

Nechvolod, L. I. (2007). *Suchasny`j slovny`k inshomovny`h sliv.* Kharkiv: Torgsin Plyus [in Ukrainian].

Olijny`k, O. V. (2015*). Administraty`vno-pravovi zasoby` zabezpechennya informacijnoyi bezpeky`. Yury`dy`chny`j visny`k.* 64–67 [in Ukrainian].

Operaty`vna texnika yak teorety`ko-pry`kladna kategoriya operaty`vno-rozshukovoyi nauky`.* (2017). *Visny`k Mariupol`s`kogo derzhavnogo universy`tetu. Seriya : Pravo. 77–82 [in Ukrainian].

Ozhegov, S. I. (1990). *Slovar russkogo yazyka:* 70000 slov; pod red. N. Yu. Shvedovoy. Moskva: Rus. yaz. [in Russian].

*Proty`diya zlochy`nnosti zasobamy` special`noyi texniky`*: *konceptual`ny`j pidxid*: monografiya (2011). Donecz`k: Noulidzh [in Ukrainian].

Pyaskovs`ky`j, V. V. ta in. (2015). *Kry`minalisty`ka*: pidruchny`k. Kyiv: Centr uchbovoyi literatury [in Ukrainian].

Spetsialnaya tekhnika pravookhranitelnykh organov: uchebnoye posobiye / sost.: E. R.Pudakov. R. R.Yapparov (2017). Ufa: Izd-vo BIST (filial) OUP VO «ATiSO» [in Russian].

Tkach, Yu. D. (2004) *Ponyattya i sy`stemno-strukturna budova kry`minalisty`ky`:* avtoref. dy`s. kand. yury`d. nauk. Odesa [in Ukrainian].

Vely`ky`j tlumachny`j slovny`k suchasnoyi ukrayins`koyi movy`/ Uklad. i gol. red. V.T. Busel (2001). Kyiv ; Irpen`: Perun [in Ukrainian].

Volobuyev, A. F. ta in. (2018). Kry`minalisty`ka : pidruchny`k : u 2 t. T. 1. Kharkiv [in Ukrainian].

Haraberiush, I. F. ta in. (2007). *Vy`kory`stannya operaty`vno-texnichny`x zasobiv u proty`diyi zlochy`nam, shho vchy`nyayut`sya u sferi novy`x informacijny`x texnologij:* monografiya. Kyiv : KNT [in Ukrainian].

Haraberiush, I. F. (2011). *Special`na texnika yak chy`nny`k vply`vu na stan operaty`vnoyi obstanovky` tery`toriyi obslugovuvannya pidrozdilamy` karnogo rozshuku Visny`k Lugans`kogo derzhavnogo universy`tetu vnutrishnix sprav imeni E. O. Didorenka. Special`ny`j vy`pusk* 2. *Chasty`na 1.* 148–154 [in Ukrainian].

И. Ф. Харабєрюш

ОТДЕЛЬНЫЕ ВЗГЛЯДЫ НА СООТНОШЕНИЕ СПЕЦИАЛЬНОЙ ТЕХНИКИ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ И КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ ТЕХНИКИ

Исследовано соотношение криминалистической техники и оперативной техники между собой и со специальной техникой правоохранительных органов. Показано, что постоянный рост технической оснащенности правоохранительных органов Украины и наличие правоохранительных структур привели к возникновению самостоятельных групп технических средств. Подчеркнуто, что криминалистическая техника имеет специальный характер по своему назначению, проявляющееся в обслуживании в основном уголовного процесса для получения процессуальной информации. Доказано, что оперативная техника, как раздел теории оперативно-розыскной деятельности и составляющая более общего научного понятия «специальная техника правоохранительных органов», имеет свою систему и соотносится с криминалистической техникой как равнозначные категории юридической науки. Показано появление очень важного средства сбора, накопления, хранения, обработки, поиска и предоставления необходимой информации - автоматизированных информационно-поисковых систем, автоматизированных специализированных систем и интеллектуальных систем, которые составляют отдельную группу средств специальной техники. Доказано, что методическую основу специальной техники составляют научно обоснованные тактические приемы, способы и информационные технологии. Специальная техника правоохранительных органов как междисциплинарная отрасль юридической науки представляет собой систему научных положений и рекомендаций, создают условия для разработки технических средств (криминалистических, оперативных, организационных, охранных), а также научно обоснованных способов, приемов и информационных технологий с целью противодействия преступности правоохранительными органами. Систему специальной техники правоохранительных органов составляют элементы, включающие общие положения и отрасли специальной техники правоохранительных органов. Отрасли специальной техники правоохранительных органов состоят из основных направлений ее использования в правоохранительной деятельности, а именно: относительно следственной деятельности — криминалистическая техника, оперативно-розыскной деятельности — оперативная техника, административной деятельности — организационная техника. Доказано, что специальная техника правоохранительных органов и криминалистическая техника относятся как общее и частное соответственно.

Ключевые слова: криминалистическая техника, соотношение, система, оперативная техника, информационные технологии, интеллектуальные системы, специальная техника правоохранительных органов.

I. Kharaberiush

SEPARATE VIEWS ON THE RELATIONSHIP OF SPECIAL TECHNOLOGY OF LAW ENFORCEMENT BODIES AND CRIMINALISTIC TECHNIQUE

The correlation of forensic technology and operational technology among themselves and with special equipment of law enforcement agencies was investigated. It is shown that the constant growth of technical equipment of the law enforcement agencies of Ukraine and the presence of law enforcement structures led

to the emergence of independent groups of technical means. It is emphasized that the forensic technique has a special character for its purpose, manifested in the maintenance of the main criminal process to obtain procedural information. It is proved that operational technology, as a section of the theory of operational-search activity and a component of the more general scientific concept of "special technology of law enforcement agencies", has its own system and correlates with the forensic technique as equivalent categories of legal science. The emergence of a very important means of collecting, accumulating, storing, processing, searching and providing the necessary information is shown - automated information retrieval systems, automated specialized systems and intelligent systems that make up a separate group of special equipment. It is proved that the methodological basis of special equipment is scientifically based tactical techniques, methods and information technology. Special equipment of law enforcement agencies as an interdisciplinary branch of legal science is a system of scientific regulations and recommendations, create conditions for the development of technical tools (forensic, operational, organizational, security), as well as scientifically based methods, techniques and information technology to counter crime law enforcement agencies. The system of special equipment of law enforcement agencies consists of elements that include general provisions and branches of special equipment of law enforcement agencies. Branches of special equipment of law enforcement agencies consist of the main directions of its use in law enforcement, namely: with respect to investigative activities — forensic technology, operational search activities — operational technology, administrative activities — organizational technology. It is proved that the special technique of law enforcement and forensic technology are both common and particular, respectively.

Keywords: forensic technology, correlation, system, operational technology, information technology, intelligent systems, special law enforcement equipment

Надійшла до редколегії 28.05.2019

DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.07
УДК 343.98

Н. В. Павлюк,
кандидат юридичних наук, асистент кафедри криміналістики
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна,
ORCID: https://0000–0001–8058–3071
e-mail: nat.pavluk.np@gmail.com

РОЛЬ ВІДЕОФІКСАЦІЇ ПІД ЧАС ДОПИТУ ЗА УЧАСТЮ НЕПОВНОЛІТНІХ ПІДОЗРЮВАНИХ

У статті висвітлено проблеми отримання правдивих показань під час допиту за участю неповнолітніх підозрюваних. Розглянуто причини повідомлення цією категорією осіб неправдивих показань. Акцентовано увагу на вербальних та невербальних ознаках неправди в показаннях неповнолітніх допитуваних. Аргументовано доцільність обов'язкового застосування відеофіксації під час допитів неповнолітніх підозрюваних та внесення відповідних змін до норм КПК України, а саме: запропоновано пункт 5 ст. 224 викласти у такій редакції: «Під час допиту може застосовуватися фотозйомка, аудіо-та/або відеозапис. Допит за участю неповнолітнього підозрюваного здійснюється з обов'язковим застосуванням відеозапису». Статтю 490 запропоновано доповнити вимогою такого змісту: «Під час допиту застосування відеозапису є обов'язковим».

Ключові слова: допит, застосування відеозапису, невербальні реакції, неповнолітній підозрюваний, неправда в показаннях.

Постановка наукової проблеми. Кожного року в Україні чимало неповнолітніх потрапляє у поле зору правозастосовних органів і стає учасниками кримінального судочинства.

Слідчі (розшукові) дії, спрямовані на отримання вербальної криміналістично значущої інформації, є одним із основних елементів побудови системи доказів у кримінальному провадженні[1]. Допит — це одна з важливих слідчих (розшукових) дій, складність якої, перш за все, полягає у переплетінні елементів психології й логіки, які у кінцевому результаті і визначають обрання тієї чи іншої тактики. Допит становить собою єдність логічного та психологічного аналізу, є процесом усвідомлення і оцінки одержаних показань та одночасно процесом визначення тактичної лінії його провадження[2].

Основною метою допиту є отримання від допитуваного неповнолітнього необхідних відомостей про подію злочину, характер й причини, що викликали злочинне діяння, а також умови, способи його здійснення. Особи, які не досягли повноліття, є особливими суб'єктами кримінально-процесуальних правовідносин. Проведення допитів

[1] *Кочнева И. П.* Технико-криминалистическое обеспечение производства следственных действий : монография. Москва : Юрлитинформ, 2012. С. 153.

[2] *Коновалова В. О.* Вибрані твори. Харків : Апостіль, 2012. С. 203, 207.

© Н. В. Павлюк 2019

неповнолітніх традиційно пов'язане з різного роду труднощами як процесуального, так й психологічного порядку[1].

У зв'язку з цим особливого значення набуває розроблення рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності проведення допиту неповнолітніх, які стали учасниками кримінального провадження, та отримання від них показань, що відповідають істині.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблема допиту неповнолітніх знаходила відображення у роботах В. О. Коновалової, Д. М. Лосева, І. А. Макаренко, Ю. П. Міхальчук, О. М. Процюк, О. В. Стрельцової, С. В. Тетюєва, В. Ю. Шепітька[2] та інших дослідників. Наукові пошуки вказаних учених спрямовувалися на оптимізацію проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії за участю неповнолітніх осіб, однак існування нагальної потреби в удосконаленні слідчої діяльності вимагає розроблення нових рекомендацій.

Метою статті є висвітлення проблемних питань, що виникають під час допиту неповнолітніх підозрюваних, які стосуються повідомлення неправдивих показань, та надання пропозицій щодо їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з даними Генеральної прокуратури України, за період 2017 року неповнолітніми або за їх участю вчинено 1396 злочинів, з яких найвищі показники склали наступні категорії: 1039 — проти власності; 127 — проти життя та здоров'я особи; 113 — проти безпеки руху та експлуатації транспорту; 39 — у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення; 34 — проти громадського порядку та моральності. У 2018 році спостерігається зниження показників. Так, неповнолітніми особами вчинено 1058 злочинів, з яких: 697 — злочини проти

[1] *Гнетова Л. В., Варлова А. О.* Особенности допроса несовершеннолетних. *Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования*. 2018, Т. 1. № 7 (33). С. 112–113.

[2] Див., напр.: *Коновалова В. Е.* Допрос: тактика и психология. Харьков : Консум, 1999. 157 с.; *Лосев Д. М.* Тактика допроса несовершеннолетних обвиняемых и подозреваемых : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 19.00.09. Москва, 1982. 17 с.; *Макаренко И. А.* Тактика допроса несовершеннолетнего обвиняемого : монография. Уфа, 2001. 140 с.; *Михальчук Ю. П.* Допрос несовершеннолетнего обвиняемого на предварительном следствии : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 19.00.09. Краснодар, 2005. 22 с.; *Процюк О. М.* Кримінальна процесуальна регламентація й тактика допиту неповнолітнього підозрюваного : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 20 с.; *Стрельцова Е. В.* Тактические и психологические основы допроса несовершеннолетних подозреваемых, обвиняемых : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 19.00.09. Саратов, 2007. 26 с.; *Тетюев С. В.* Использование педагогических и психологических знаний в производстве по уголовным делам с участием несовершеннолетних : монографія. Москва : Юрлитинформ, 2009. 336 с.; *Шепитько В. Ю.* Допрос несовершеннолетних: психология и тактика : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 19.00.09. Харьков, 1991. 24 с.

власності; 159 — злочини проти життя та здоров'я особи; 101 — злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту; 42 — злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення; 34 — злочини проти громадського порядку та моральності. За п'ять місяців поточного року зареєстровано 764 злочини, з них: 109 — злочини проти життя та здоров'я особи; 522 — злочини проти власності; 63 — злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту; 25 — злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини моральності[1]. Виходячи з вищевикладеної інформації, «традиційними» злочинами, що вчиняються за участю неповнолітніх, є злочини проти власності; значна кількість випадків також пов'язана зі злочинами проти життя та здоров'я особи.

Варто вказати, що неповнолітнім, які вчиняють корисливо-насильницькі злочини, притаманна афективність, тобто тривалі та стійкі емоційні переживання, результатом яких є відповідні форми поведінки — підвищена вразливість, упертість, негативізм, замкнутість, емоційна нестійкість. У осіб зазначеної категорії наявна власна система норм: викривлені уявлення про волю, дружбу, благородство. Вони ґрунтуються у своїх твердженнях та вподобаннях на факторі корисності того, наскільки успішно інші неповнолітні здобувають засоби для виживання, алкогольні чи наркотичні речовини: дружбу й благородство оцінюють залежно від ступеня щедрості під час розподілу цих благ[2]. Отже, подібні особливості психіки можуть стати причиною повідомлення неповнолітнім підозрюваним під час допиту неправдивих показань у формі самообмови або обмовлення інших осіб. Мотивами повідомлення неправдивої інформації, наслідком чого може стати самообмова, виступають: неправильне розуміння почуття товариськості; мотиви, що виникли під впливом прохань друзів; збереження свого авторитету серед однолітків тощо[3]. Не виключено, що намагання обмовити себе може бути продиктовано й корисливими спонуканнями. Окрім того, у підозрюваного яскраво виражена захисна домінанта, установка на приховування об'єктивної інформації. До слідчого він ставиться з упередженням й настороженістю. З метою ухилення від кримінальної відповідальності або зменшення своєї вини у протиправному діянні неповнолітній підозрюваний навмисне

[1] Статистичні дані. *Офіційний сайт Генеральної прокуратури України.* URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113897&libid=100820&c=edit&_c=fo (дата звернення 16.06.2019).

[2] *Рудик М. М.* Психологічні особливості формування особистості та поведінки неповнолітнього корисливого злочинця. *Юридична психологія.* 2015. № 2. С. 234–235.

[3] *Закатов А. А.* Ложь и борьба с нею. Волгоград : Ниж.-Волж. кн. изд-во, 1984. 192 с.

намагається ввести правозастосовні органи в оману, використовуючи для цього різні способи надання неправдивих показань: заперечення причетності до злочину; невизнання очевидних фактів; перекручення фактів; використання неправдивого алібі тощо.

Ознаками неправди в показаннях неповнолітніх допитуваних можуть бути як вербальні, так й невербальні реакції. До вербальних можна віднести помітні зміни швидкості та гучності мови, бурмотіння, зміна тональності голосу та якості дихання, надмірна готовність до спілкування або підкреслена повага до особи допитувача; заяви про те, що неповнолітній почуває себе «хворобливо» тощо. Вербальний зміст відповідей на питання слід розглядати разом із спостереженням за невербальною поведінкою неповнолітнього. Головним є сприйняття змісту відповіді — замість пояснення подробиць неповнолітній робить загальні зауваження («Я не так зрозумів»); допитуваний намагається використовувати відповіді типу («Ви, мабуть, не повірите мені, але ...»); намагається ухилятися від відповідей («Я цього не пам'ятаю»); неповнолітній перериває запитання перш, ніж воно буде закінчено; допитуваний повторює запитання, намагаючись виграти час для роздумів. Спостерігаючи за невербальною поведінкою допитуваного, можна виявити групу ознак, що вказують на правдивість або неправдивість пояснень: фізіологічні реакції, пози, жести, міміка, пантоміма, артикуляція, сигнали зорового контакту. Однак вербальну та невербальну поведінку необхідно розглядати тільки в сукупності її проявів[1].

Основними жестами, які використовуються при обмані, є: відведення очей убік, дотики рук до обличчя, а також приховування рук. Жест «прикривання рота руками» може підказати про те, що неповнолітній говорить неправду. З віком цей жест стає все більше завуальованим, зводиться лише до торкання пальцем губ, тобто мозок дорослої людини посилає імпульси прикрити рот у спробі стримати слова неправди, як це робить підліток, але в останній момент рука відхиляється від рота і народжується інший жест «дотик до носа». Такий жест є не що інше, як удосконалений дорослий варіант того самого жесту прикривання рота рукою, який був присутній у підлітковому віці. Наступний жест — коли неповнолітній намагається кудись сховати руки. Він є протилежним жесту, коли долоні в особи відкриті, що говорить про щирість у спілкуванні. Це один з найменш помітних і водночас найбільш значимих невербальних сигналів[2]. Безумовно, зазначені невербальні ознаки можуть мати виключно орієнтовний характер й не завжди достовірний, особливо у випадках спостереження під час допиту за неповнолітніми підозрюваними,

[1] *Стрельцова Е. В.* Тактические и психологические основы допроса несовершеннолетних подозреваемых, обвиняемых : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Саратов, 2007. С. 22–23.

[2] *Бабій М. Ф.* Генезис невербальних проявів обману у неповнолітніх. Психологія: реальність і перспективи : зб. наук. праць РДГУ, 2016. Вип. 7. С. 22.

оскільки для даної вікової категорії характерними ознаками поведінки, наприклад, є сутулість й уникнення зорового контакту, що, у свою чергу, можна інтерпретувати як ознаку обману[1].

Наведене свідчить про доцільність застосування відеозапису під час допиту неповнолітнього підозрюваного для фіксації та подальшого аналізу не тільки вербальної інформації, але й невербальної поведінки допитуваного. Дана форма фіксації дозволяє досягти не тільки високої точності та повноти фіксації показань, вона допомагає допитувачу відстежувати особливості міміки, жестикуляції в сукупності їх проявів з передачею змісту показань, інтонаційних особливостей, емоційного забарвлення тощо. Відеозапис сприяє поліпшенню результатів цієї слідчої (розшукової) дії, підвищенню тактичних можливостей її проведення. Крім того, дає можливість більш об'єктивно оцінити результати допиту неповнолітніх підозрюваних[2].

Висновки. На нашу думку, існує необхідність в обов'язковій відеофіксації допитів за участю неповнолітніх. В умовах змагального кримінального процесу можливість перегляду сторонами кримінального провадження результатів відеозапису є невід'ємною частиною подальшої оцінки інформації, що виходить не тільки від самого неповнолітнього підозрюваного, а й про характер, умови проведення допиту. У зв'язку з вказаним пропонуємо закріпити законом обов'язкове застосування відеозйомки під час допиту неповнолітніх підозрюваних і внести відповідні зміни у формулювання статей КПК України. Пункт 5 статті 224 викласти у такій редакції: «Під час допиту може застосовуватися фотозйомка, аудіо-та/або відеозапис. Допит за участю неповнолітнього підозрюваного здійснюється з обов'язковим застосуванням відеозапису». Статтю 490 доповнити положенням такого змісту: «Під час допиту застосування відеозапису є обов'язковим».

References

Babii, M. F. (2016). *Henezys neverbalnykh proiaviv obmanu u nepovnolitnikh. Psykholohiia: realnist i perspektyvy*. Rivne. RDHU. Vyp. 7. [in Ukrainian].

Gnetova, L. V. & Varlova, A. O. (2018). *Osobennosti doprosa nesovershennoletnih. Innovatsionnaya ekonomika: perspektivyi razvitiya i sovershenstvovaniya*. T. 1. № 7 (33). 112–117 [in Russian].

Kochneva, I. P. (2012). *Tehniko-kriminalisticheskoe obespechenie proizvodstva sledstvennyih deystviy*. Moskva: Yurlitinform [in Russian].

Konovalova, V. E. (1999). *Dopros: taktika i psihologiya*. Har'kov: Konsum [in Russian].

[1] *Warner Todd C.* Police Interrogation Training and Practices with Adult and Juvenile Suspects: A National Survey of Police Officers and Detectives : Dissertation Presented to the Graduate Faculty of the University of Virginia in Candidacy for the Degree of Doctor of Philosophy. Department of Psychology. April 27th, 2015. URL: https://libra2.lib.virginia.edu/downloads/v405s970b? (дата звернення 19.06.2019).

[2] *Стрельцова Е. В.* Вказана праця. С. 24.

Konovalova, V. O. (2012). *Vybrani tvory.* Kharkiv: Apostil [in Ukrainian].
Losev, D. M. (1982). *Taktika doprosa nesovershennoletnih obvinyaemyih i podozrevaemyih. Extended abstract of candidate's thesis.* Moskva [in Russian].
Makarenko, I. A. (2001). *Taktika doprosa nesovershennoletnego obvinyaemogo.* Ufa. Bashkir. gos. un-t [in Russian].
Mihalchuk, Yu. P. (2005). *Dopros nesovershennoletnego obvinyaemogo na predvaritelnom sledstvii Extended abstract of candidate's thesis*. Krasnodar [in Russian].
Protsiuk, O. M. (2017). *Kryminalna protsesualna rehlamentatsiia y taktyka dopytu nepovnolitnoho pidozriuvanoho.* Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
Rudyk, M. M. (2015). *Psykholohichni osoblyvosti formuvannia osobystosti ta povedinky nepovnolitnoho koryslyvoho zlochyntsia. Yurydychna psykholohiia*. № 2. 234–235 [in Ukrainian].
Shepitko, V. Yu. (1991). *Dopros nesovershennoletnih: psihologiya i taktika. Extended abstract of candidate's thesis.* Har'kov [in Russian].
Statystychni dani. Ofitsiinyi sait Heneralnoi prokuratury Ukrainy. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113897&libid=100820 &c=edit&c=fo [in Ukrainian].
Streltsova, E. V. (2007). *Takticheskie i psihologicheskie osnovyi doprosa nesovershennoletnih podozrevaemyih, obvinyaemyih Extended abstract of candidate's thesis.* Saratov [in Russian].
Tetyuev, S. V. (2009). *Ispolzovanie pedagogicheskih i psihologicheskih znaniy v proizvodstve po ugolovnyim delam s uchastiem nesovershennoletnih.* Moskva: Yurlitinform [in Russian].
Warner Todd, C. (2015). *Police Interrogation Training and Practices with Adult and Juvenile Suspects*: A National Survey of Police Officers and Detectives: Dissertation Presented to the Graduate Faculty of the University of Virginia in Candidacy for the Degree of Doctor of Philosophy. Department of Psychology. April 27 th URL: https://libra2.lib.virginia. edu/downloads/v405s970b?
Zakatov, A. A. (1984). *Lozh i borba s neyu*. Volgograd. Nizh.-Volzh. kn. izd-vo [in Russian].

Н. В. Павлюк

РОЛЬ ВИДЕОФИКСАЦИИ ВО ВРЕМЯ ДОПРОСА С УЧАСТИЕМ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНЕГО ПОДОЗРЕВАЕМОГО

В статье отражены проблемы получения правдивых показаний в ходе допроса с участием несовершеннолетних подозреваемых. Рассмотрены причины сообщения этой категорией лиц ложных показаний. Акцентировано внимание на вербальных и невербальных признаках лжи в показаниях несовершеннолетних допрашиваемых: изменения скорости и громкости речи, бормотание, изменение тональности голоса, отведение глаз в сторону, прикосновение рук к лицу, прятанье рук и т. п.

Аргументирована целесообразность обязательного применения видеофиксации во время допроса несовершеннолетних подозреваемых, поскольку данная форма фиксации позволяет достичь не только высокой точности и полноты фиксации показаний, она помогает допрашивающему отслеживать особенности мимики, жестикуляции в совокупности их проявлений с передачей содержания показаний, интонационных особенностей, эмоциональной окраски и т. п. Видеозапись способствует улучшению

результатов данного следственного (розыскного) действия, повышению тактических возможностей его проведения. Кроме того, дает возможность более объективно оценить результаты допроса несовершеннолетних подозреваемых.

Предложено внести соответствующие изменения в нормы УПК Украины, а именно: предлагается пункт 5 ст. 224 изложить в следующей редакции: «Во время допроса может применяться фотосъемка, аудио- и / или видеозапись. Допрос с участием несовершеннолетнего подозреваемого осуществляется с обязательным применением видеозаписи». Статью 490 необходимо дополнить требованием следующего содержания: «Во время допроса применение видеозаписи является обязательным».

Ключевые слова: допрос, применение видеозаписи, невербальные реакции, несовершеннолетний подозреваемый, ложь в показаниях.

N. Pavlyuk

THE ROLE OF VIDEO RECORDING DURING THE INTERROGATION OF A MINOR SUSPECT

The problems of taking truthful evidence during the interrogation of minors suspect are reflected in the article. The reasons to denounce false evidence by such category of persons are considered. Attention is focused on verbal and non-verbal signs of lies in the testimony of minor interrogatet persons: changing the speed and volume of speech, murmuring, changing the tone of voice, looking away to the side, touching the face by hands, hiding hands, etc.

It is argued the feasibility of obligatory using of video recording during the interrogation of minors since such form of fixing makes it possible to obtain not only high precision and completeness of evidence representation but help the interrogator to follow the features of facial expression, gesticulation in conjunction with their manifestation with the contents of testimony representation, intonational features, emotional coloring and so on. The video recording facilitates the improving of results of this inquisitorial act, enhancing the tactical capabilities of its undertaking. Besides this it enable to make an objective assessment of the interrogation of minors suspect.

It is invited to make the necessary changes in CPC of Ukraine, namely: item 5 Article 224 should be amended to read «During the interrogation photo, audio or/and video recording can be used. The interrogation with the participation of minor suspect is carried out with obligatory video recording». The Article 490 should be added the requirement as follows: «During the interrogation the use of video recording is obligatory».

Key words: the interrogation, the use of video recording, non-verbal reaction, a minor suspect, lying in the statements.

Надійшла до редколегії 12.10.2019

Загальні положення судової експертизи

DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.07
УДК: 343.98

Е. Б. Сімакова-Єфремян,
доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
заступник директора з наукової роботи Харківського НДІСЕ,
м. Харків, Україна,
ORCID: http://orcid.org/0000–0002–8246–7688
e-mail: simakova@hniise.gov.ua

ДО ПИТАННЯ ПРО ВВЕДЕННЯ У КРИМІНАЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ПОНЯТТЯ «ВИСНОВОК СПЕЦІАЛІСТА»

Досліджено проблемні питання щодо пропозиції введення у кримінальне процесуальне законодавство України поняття «висновок спеціаліста». На підставі аналізу спеціальної літератури та відповідних норм законодавства наведено аргументи про недоцільність введення у кримінальний процес цього поняття.

За своєю сутністю дослідження, проведене із застосуванням спеціальних знань для встановлення фактичних даних та обставин кримінальних проступків під час їх досудового розслідування, нічим не буде відрізнятися від дослідження, проведеного із застосуванням спеціальних знань для встановлення фактичних даних та обставин злочину.

Сформульовано висновки та надано відповідні пропозиції про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, кримінальний проступок, злочин, висновок спеціаліста, висновок експерта, судова експертиза, удосконалення законодавства України.

Постановка наукової проблеми. Відповідно до Закону України від 22.11.2018 р. № 2617 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень», що має набирати чинності з 01.01.2020, у кримінальний процес України запропановано ввести поняття «висновок спеціаліста». На нашу думку, така новела не є виправданою з точки зору сутності дослідження, яке проводиться обізнаною особою для встановлення фактичних даних та обставин події кримінального проступку. У зв'язку з наведеним вбачається доцільним провести аналіз спеціальної літератури та норм Кримінального процесуального кодексу України (КПК) стосовно сутності поняття висновку спеціаліста й на підставі цього надати конкретні пропозиції щодо внесення відповідних змін до процесуального законодавства.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Огляд спеціальної літератури щодо сутності поняття «висновок спеціаліста» як джерела

© Е. Б. Сімакова-Єфремян, 2019

доказів у кримінальному провадженні досі не був предметом обговорення науковцями України, оскільки дана норма з'явилася нещодавно у вітчизняному законодавстві України мала би набрати чинності з 01.01.2020[1]. Законом України від 03.12.2019 № 321-IX набрання чинності відтерміновано на 01.07.2020[2]. Головна ідея законодавця — «спрощення» досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень (проступків).

Поняття «висновок спеціаліста» раніше (до 01.06.2009 р.) існувало у відомчій Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (далі — Інструкція) (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 30.12.2004 № 144/5 та попередніх редакціях). Так, згідно з підпунктом 1.3 пункту 1 частини 1 Інструкції встановлювалося, що за дорученням правоохоронних органів (у тому числі, для вирішення питання про порушення адміністративної чи кримінальної справи), посадових осіб Державної податкової адміністрації України, Державної митної служби України, Державної виконавчої служби, на замовлення адвокатів, захисників та осіб, які самостійно захищають свої інтереси, та їх представників, нотаріусів, а також інших юридичних і фізичних осіб, можуть виконуватись експертні дослідження, що потребують спеціальних знань та використання методів криміналістики й судової експертизи. Результати експертних досліджень викладаються в письмових висновках спеціалістів[3]. Як бачимо, висновок спеціаліста використовувався поза межами судочинства та не мав статусу джерела доказів у справі. Виходячи з того, що відповідно до вимог чинного на той час процесуального законодавства України функції спеціаліста зводилися до надання технічної допомоги під час проведення процесуальних дій; відповідно до наказу Міністерства юстиції України від 01.06.2009 № 965/5 «Про внесення змін до наказу Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 поняття «висновок спеціаліста» в системі експертних установ Мін'юсту було виключено із обігу, а

[1] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22.11.2018 № 2617-VIII. URL: https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617–19 (дата звернення 25.09.2019).

[2] Про внесення змін до розділу ІІ «Прикінцевих та перехідних положень» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування деяких окремих категорій кримінальних проваджень» : Закон України від 03.12.2019 №321-XI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19 (дата звернення 05.12.2019).

[3] Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затв. наказом М-ва юстиції України 08.10.1998 № 53/5 (зі змінами та допов., у ред. наказу М-ва юстиції України від 30.12.2004). URL: https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0061–05 (дата звернення 20.09.2019).

саме, термін «висновок спеціаліста» замінено на «висновок експертного дослідження»[1].

Отже, до 2020 р. поняття висновку спеціаліста як джерела доказів у чинному кримінальному процесуальному законодавстві України не передбачається. Щодо інших видів судочинства, то у Цивільному процесуальному кодексі України (п. 9 частини другої статті 250) та у Господарському процесуальному кодексі України (частина перша статті 215) наявний термін «висновок спеціаліста», але не наведено його тлумачення чи змісту. Проблемам співвідношення висновків експерта та спеціаліста як засобів доказування в цивільному процесі приділялася увага науковцями України[2]. Однак із змісту наведених вище норм та аналізу наукових публікацій випливає, що висновок спеціаліста в цивільному чи господарському процесі не є джерелом доказів.

Поняття «висновок спеціаліста» використовується в Кримінально-процесуальному законодавстві РФ. Відповідно до частини другої статті 74 Кримінально-процесуального кодексу РФ (далі — КПК РФ) як докази допускаються висновок та показання спеціаліста, а згідно з частиною третьою статті 80 вказаного Кодексу висновок спеціаліста — це подане в письмовому вигляді судження з питань, поставлених перед спеціалістом сторонами[3]. При цьому думки російських учених та практиків із вказаного питання зводяться до таких основних умовиводів: висновок спеціаліста відрізняється від висновку експерта за обсягом та характером дослідження; спеціаліст не використовує лабораторне обладнання, він обмежується найпростішими технічними засобами та спостерігає ознаки без поглибленого аналізу об'єкта, а найголовніше, на відміну від експерта, завдання спеціаліста носять чітко виражений консультаційний характер. З іншого боку, висловлюються й думки щодо неможливості формування судження про об'єкт без його глибокого дослідження, а також про неможливість виокремлення критеріїв, що дозволять розмежувати складне дослідження від простого як підстави для

[1] Про внесення змін до наказу Міністерства юстиції від 08.10.98 № 53/5: URL: https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0061–05 (дата звернення 20.09.019).

[2] Див., напр.: *Кучер Т. М.* Співвідношення висновків експерта та спеціаліста як засобів доказування в цивільному процесі: питання теорії та практики. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2012. № 2 (10). С. 31–40; *Штефан А.* Висновок експерта у цивільному судочинстві. URL: http: // www.inprojournal.org/wp-content/uploads/2018/2_2018/4.pdf (дата звернення 12.08.2019); *Кіреєва Н. О., Скорич О. О.* Співвідношення висновків, що надаються експертом, спеціалістом, органами державної влади та місцевого самоврядування у цивільному процесі України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2016. Вип. 37 (2). С. 10–15 та ін.

[3] Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 18.12.2001 № 174-ФЗ, в ред. от 06.07.2016. URL: http: //upkodeksrf.ru/ (дата звернення 20.09.2019).

проведення експертизи або надання висновку спеціаліста. У літературі звертається увага й на те, що отримання висновку спеціаліста в перспективі має використовуватися невласними учасниками кримінального судочинства, насамперед захисником, а також стверджується, що висновок спеціаліста має на меті викликати обґрунтовані сумніви в правильності висновку експерта і домогтися його перегляду в установленому процесуальним законом порядку[1]. Як бачимо, думки фахівців РФ щодо висновку спеціаліста носять дискусійний характер, а серед науковців і практиків не існує єдиної позиції щодо вказаного питання. Принаймні, висновок спеціаліста у процесуальному законодавстві РФ не є поняттям, аналогічним за змістом висновку експерта, а його тлумачення як судження з питань, поставлених перед спеціалістом сторонами, має розпливчатий характер. Проведений вище аналіз літературних джерел спонукає нас розглянути питання обґрунтованості та доцільності введення у кримінальних процес України поняття висновку спеціаліста.

Мета статті. На підставі аналізу наукових джерел і норм законодавства України окреслити сутність поняття «висновок

[1] Див., напр.,: *Нестеренко А.* Отличия заключения эксперта от заключения специалиста. URL: http: //ormvd.ru/pubs/102/differences-of-expert-opinion-from-the-opinion-of-a-specialist (дата звернення 20.09.2019); *Стэльмах В. Ю.* Заключение специалиста в уголовном судопроизводстве: правовая природа и перспективы использования в доказывании. URL: https: //cyberleninka.ru/article/n/zaklyuchenie-spetsialista-v-ugolovnom-sudoproizvodstve-pravovaya-priroda-i-perspektivy-ispolzovaniya-v-dokazyvanii (дата звернення 20.09.2019); *Захохов З. Б.* Формы использования специальных познаний при формировании заключения и показаний специалиста в уголовном судопроизводстве. *Бизнес в законе.* Экономико-юрид. журн. 2011. № 2. С. 117–118; *Лазарева Л. В.* Некоторые вопросы заключения и показаний специалиста. *Вестн. Владимирского юрид. ин-та*. 2007. № 1. С. 242; *Когосов А. П*. Получение заключений и показаний специалиста как одна из форм использования специальных знаний в уголовном судопроизводстве. *Вестн. Южно-Уральского гос. ун-та.* Сер.: Право. 2011. № 6. С. 47; *Петрухина А. Н.* Заключение и показания эксперта и специалиста как доказательства в современном уголовном судопроизводстве России : дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2009. С. 8; *Божкова Н. Р*. Заключение специалиста. *Актуальные проблемы рос. права.* 2008. № 4. С. 311–312*; Бельский А. И.* Заключение и показания специалиста как доказательства в уголовном процессе России : дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2006. С. 10; *Овсянников И*. Дискуссиям о заключении специалиста 10 лет. *Законность*. 2015. № 2; *Дьяконова О. Г*. Заключения и показания эксперта и специалиста. *Бизнес в законе.* Экономико-юрид. журн. 2008. № 1. С. 115; *Иванов В. В.* Использование защитником заключения специалиста в доказывании. *Вестн. Самарской гуманитар. академии.* Сер.: Право. 2007. № 1. С. 127–128*; Селина Е. В*. Заключение и показания специалиста в уголовном процессе. *Журн. рос. права.* 2015. № 12. С. 119; *Зайцева Е. А., Чипура Д. П.* Использование специальных экономических знаний в досудебном производстве по уголовным делам : монография. Волгоград, 2007. С. 86 та ін.

спеціаліста» і сформулювати конкретні пропозиції щодо внесення відповідних змін до процесуального законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. З огляду на поставлену мету розглянемо норми Закону від 22. 11. 2018 р. № 2617-VIII, яким у кримінальний процес вводиться поняття висновку спеціаліста у випадках, коли на стадії дізнання необхідно встановити фактичні дані та обставини кримінального проступку шляхом використання спеціальних знань.

Так, указаним Законом частина четверта статті 71 Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК) доповнена новою нормою щодо права спеціаліста: «…7) **надавати висновки** з питань, що належать до сфери його знань, під час досудового розслідування кримінальних проступків, у тому числі, у випадках, передбачених частиною третьою статті 214 цього Кодексу»[1].

Частина третя статті 214 КПК викладена в новій редакції, відповідно до якої для з'ясування обставин вчинення кримінального проступку до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань може бути отримано висновок спеціаліста[2].

Частини першу і другу статті 219 замінено чотирма новими частинами та відповідно до пунктів «1)», «2)», «3)» частини третьої з дня повідомлення особі про підозру досудове розслідування повинно бути закінчене:

«1) протягом сімдесяти двох годин — у разі повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку або затримання особи в порядку, передбаченому частиною четвертою статті 298^2 цього Кодексу;

2) протягом двадцяти діб — у разі повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку у випадках, якщо підозрюваний не визнає вину або необхідності проведення додаткових слідчих (розшукових) дій, або вчинення кримінального проступку неповнолітнім;

3) протягом одного місяця — у разі повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку, якщо особою заявлено клопотання про проведення експертизи у випадку, передбаченому частиною другою статті 298^4 цього Кодексу».

Згідно з вимогами пункту «1)» частини четвертої статті 219 строк досудового, розслідування може бути продовжений у порядку, передбаченому параграфом 4 глави 24 цього Кодексу. При цьому загальний строк досудового розслідування не може перевищувати одного місяця з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні

[1] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 22.11.2018 № 2617-VIII. URL: https : //zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617–19 (дата звернення 25.09.2019).

[2] Там само.

кримінального проступку у випадках, передбачених пунктами 1 і 2 частини третьої цієї статті[1].

Крім того, КПК доповнено новими статтями 298[1]–298[4]. Так, відповідно до вимог статті 298[1], **висновок спеціаліста** визнано процесуальним джерелом доказів у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки. При цьому таке процесуальне джерело доказів не може бути використаним у кримінальному провадженні щодо злочину, окрім як на підставі ухвали слідчого судді, яка постановляється за клопотанням прокурора[2].

Статтею 298[4] встановлені правила про особливості повідомлення про підозру, відповідно до яких одночасно із врученням повідомлення про підозру особа інформується про результати **висновку спеціаліста** за його наявності. У разі незгоди з **висновком спеціаліста** особа протягом сорока восьми годин має право звернутися до дізнавача або прокурора з клопотанням про проведення експертизи. У такому разі дізнавач або прокурор має право звернутися до експерта для проведення експертизи із дотриманням правил, передбачених цим Кодексом. У разі якщо протягом встановленого строку особа не звернеться з клопотанням про проведення експертизи, відповідне клопотання може бути заявлено лише під час судового розгляду»[3].

У новій редакції викладено й статтю 300 КПК, зокрема, даною нормою встановлено, що для досудового розслідування кримінальних проступків дозволяється виконувати всі слідчі (розшукові) дії, передбачені цим Кодексом, та негласні слідчі (розшукові) дії, передбачені частиною другою статті 264 та статтею 268 цього Кодексу, а також отримувати *висновок спеціаліста, що має відповідати вимогам до висновку експерта*[4].

Наведені вище норми КПК, що набирають чинності у 2020 р., в аспекті запровадження в кримінальний процес висновку спеціаліста, на нашу думку, характеризуються певними недоліками та введення їх не є виправданим, оскільки КПК не містить ані чіткого поняття «висновок спеціаліста», ані його структури, а вказує лише на те, що висновок спеціаліста має відповідати вимогам до висновку експерта (підкреслено автором). Тобто за сутністю самого дослідження введений законодавцем термін «висновок спеціаліста» — це той же висновок експерта, який обізнана особа має скласти на стадії дізнання у відповідний термін, виходячи із строків дізнання.

---

[1] Там само.

[2] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 22.11.2018 № 2617-VIII. URL: https : //zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617–19 (дата звернення 25.09.2019).

[3] Там само.

[4] Там само.

Саме тому необхідність введення у кримінальний процес такого джерела доказів, як висновок спеціаліста, викликає сумніви, адже воно по суті нічим не відрізняється від висновку експерта, оскільки до нього законодавцем встановлені ті ж самі вимоги, тільки відносно встановлення фактів та обставин кримінального проступку, а не злочину.

За своєю сутністю дослідження, проведене із застосуванням спеціальних знань для встановлення фактичних даних та обставин кримінального проступку, нічим не буде відрізнятися від дослідження, проведеного із застосуванням спеціальних знань для встановлення фактичних даних та обставин злочину, адже методика буде використовуватися та ж сама і оформлюватися документ буде так само, але законодавець, із врахуванням необхідності спрощеного порядку досудового розслідування кримінальних проступків, вводить інше найменування документа, який складається за результатами такого дослідження.

Невиправданим складання висновку спеціаліста під час розслідування кримінального проступку уявляється й тому, що відповідно до вимог статті 298^4 (Особливості повідомлення про підозру), у разі незгоди з висновком спеціаліста, особа протягом сорока восьми годин має право звернутися до дізнавача або прокурора з клопотанням про проведення експертизи. У такому разі дізнавач або прокурор має право звернутися до експерта для проведення експертизи із дотриманням правил, передбачених КПК. Виникає питання: чому не залучити експерта одразу ж? Адже до висновку експерта, на відміну від висновку спеціаліста, встановлені чіткі вимоги та процедури його виконання. Враховуючи ту обставину, що в інтересах спрощення процедур та обмеження строків досудового розслідування кримінальних проступків є необхідність у скороченні терміну виконання досліджень, що потребують використання спеціальних знань, то відповідні строки можна встановити у процесуальному законі та в підзаконних нормативних актах.

Ще одна причина, що вказує на недоцільність проведення дослідження, за результатами якого складається висновок спеціаліста, пов'язана із специфікою великої кількості методик, якими передбачено застосування руйнівних методів. Адже в результаті такого дослідження можна втратити об'єкт, пошкодити або змінити його властивості (ознаки). Наприклад, під час дослідження речовин на предмет належності до наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, відповідно до методики має бути використана частина досліджуваної речовини. У той же час для кваліфікації правопорушення, пов'язаного із незаконним обігом наркотичних та інших заборонених засобів, важливу роль відіграє саме кількість (вага, маса) такої речовини. У випадку, коли кількість речовини має граничні розміри для кваліфікації правопорушення як злочину, використана її частина у процесі складання висновку спеціаліста неминуче заведе у

глухий кут під час кваліфікації злочину у подальшому, оскільки відповідно до встановлених нових правил ст. 298[1] таке процесуальне джерело доказів, як висновок спеціаліста, не може бути використаним у кримінальному провадженні щодо злочину, окрім як на підставі ухвали слідчого судді, яка постановлюється за клопотанням прокурора. Вважаємо, що нема сенсу в таких випадках спочатку отримувати висновок спеціаліста, а потім звертатися до прокурора, щоб той звернувся до слідчого судді за ухвалою щодо використання такого висновку як джерела доказів щодо злочину.

Таким чином, ураховуючи наведене вище щодо проведення досліджень, які потребують застосування спеціальних знань під час досудового розслідування кримінальних проступків, у КПК необхідно внести відповідні зміни, передбачивши на стадії дізнання проведення експертизи, що оформлюється висновком експерта, а не висновком спеціаліста. Вважаємо доцільним встановити єдине джерело доказів, отримане в результаті проведення дослідження із застосуванням спеціальних знань — висновок експерта.

Наші пропозиції зводяться до такого: до норм закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22.11.2018 № 2617-VIII, що набирає чинності у 2020 р. і яким вводиться поняття «висновок спеціаліста», необхідно внести такі зміни.

У підпункті «5)» пункту 3 частини І Закону (щодо змін до статті 71 КПК)виключити другий та третій абзаци, виклавши цей підпункт в такій редакції:

«5) у статті 71: пункт 1 частини п'ятої після слова «слідчого» доповнити словом «дізнавача».

У підпункті «17)» пункту 3 частини І Закону (щодо змін до статті 214 КПК)в абзаці дев'ятому після цифри 3 з дужкою та слів «отримано висновок» слово «спеціаліста» замінити на слово «експерта».

У підпункті «21)» пункту 3 частини І Закону (щодо внесення змін до частини першої та другої статті 219) абзац дев'ятий викласти в такій редакції :

«3) протягом одного місяця — у разі повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку, якщо дізнавач або прокурор звернувся до експерта для проведення експертизи із дотриманням правил, передбачених цим Кодексом, або особою заявлено клопотання про проведення експертизи у випадку, передбаченому частиною другою статті 298[4] цього Кодексу».

У підпункті «27)» пункту 3 частини І Закону (щодо доповнення КПК статтею 298[1]) в абзаці третьому виключити слова «висновок спеціаліста».

У підпункті «27)» пункту 3 частини І Закону (щодо доповнення КПК статтею 298[4]) абзац тридцятий викласти в такій редакції :

«…2. Одночасно із врученням повідомлення про підозру особа інформується про результати медичного освідування за його наявності. У разі незгоди з результатами медичного освідування особа протягом сорока восьми годин має право звернутися до дізнавача або прокурора з клопотанням про проведення експертизи. У такому разі дізнавач або прокурор має право звернутися до експерта для проведення експертизи із дотриманням правил, передбачених цим Кодексом…».

У підпункті 29) пункту 3 частини І Закону (щодо статті 300 КПК) в абзаці другому після слів «проводити медичне освідування, отримувати» слова «висновок спеціаліста» замінити словами «висновок експерта», а після цих слів та коми виключити слова «що має відповідати вимогам до висновку експерта».

Висновки. Підсумовуючи результати проведеного вище дослідження, ми можемо зробити такі умовиводи. Введення у кримінальний процес поняття «висновок спеціаліста» створить під час його застосування певні колізії у роботі судово-експертних установ, які негативним чином вплинуть на ефективність експертного забезпечення правосуддя в Україні. Під час досудового розслідування кримінальних проступків в КПК необхідно внести відповідні запропоновані нами зміни, передбачивши на стадії дізнання проведення експертизи, що оформлюється «висновком експерта», а не «висновком спеціаліста». У зв'язку з наведеним в інтересах спрощення процедур та обмеження строків досудового розслідування кримінальних проступків, термін виконання таких досліджень має відповідати вимогам пункту «3)» частини третьої статті 219 КПК у запропонованій нами редакції.

References

Bel`skij, A. I. (2006). *Zaklyuchenie i pokazaniya speczialista kak dokazatel`stva v ugolovnom proczesse Rossii* : dis. ... kand. yurid. nauk. Moskva. 10 [in Russian].

Bozhkova, N. R. (2008). *Zaklyuchenie speczialista. Aktual`ny`e problemy` ros. prava*. № 4. 311–312 [in Russian].

D`yakonova, O. G. (2008). *Zaklyucheniya i pokazaniya e`ksperta i speczialista. Biznes v zakone. E`konomiko-yurid. zhurn*. № 1 [in Russian].

Instruktsiia pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen, zatv. nakazom M-va yustytsii Ukrainy 08.10.1998 № 53/5 (zi zminamy ta dopov., u red. nakazu M-va yustytsii Ukrainy vid 30.12.2004). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0061-05 [in Ukrainian].

Ivanov, V. V. (2007). *Ispol`zovanie zashhitnikom zaklyucheniya speczialista v dokazy`vanii. Vestn. Samarskoj gumanitar. akademii*. Ser.: Pravo. № 1. 127–128 [in Russian].

Kireieva, N. O., Skorych, O. O. (2016). *Spivvidnoshennia vysnovkiv, shcho nadaiutsia ekspertom, spetsialistom, orhanamy derzhavnoi vlady ta mistsevoho samovriaduvannia u tsyvilnomu protsesi Ukrainy. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo.* Vyp. 37 (2). 10–15 [in Ukrainian].

Kogosov, A. P. (2011). *Poluchenie zaklyuchenij i pokazanij speczialista kak odna iz form ispol`zovaniya speczial`ny`kh znanij v ugolovnom sudoproizvodstve.*

Vestn. Yuzhno-Ural`skogo gos. un-ta. Ser.: Pravo. № 6 [in Russian].
Lazareva, L. V. (2007). *Nekotory`e voprosy` zaklyucheniya i pokazanij speczialista. Vestn. Vladimirskogo yurid. in-ta*. № 1 [in Russian].
Nesterenko, A. *Otlichiya zaklyucheniya e`ksperta ot zaklyucheniya speczialista*. URL: http://ormvd.ru/pubs/102/differences-of-expert-opinion-from-the-opinion-of-a-specialist [in Russian].
Ovsyannikov, I. (2015). *Diskussiyam o zaklyuchenii speczialista 10 let. Zakonnost`*. № 2 [in Russian].
Petrukhina, A. N. (2009). *Zaklyuchenie i pokazaniya e`ksperta i speczialista kak dokazatel`stva v sovremennom ugolovnom sudoproizvodstve Rossii* : dis. ... kand. yurid. nauk. Moskva. [in Russian].
Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo sproshchennia dosudovoho rozsliduvannia okremykh katehorii kryminalnykh pravoporushen: Zakon Ukrainy vid 22.11.2018 №2617-VIII. URL: https : //zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19 [in Ukrainian].
*Pro vnesennia zmin do nakazu Ministerstva yustytsii vid 08.10.98 № 53/*5 : nakaz Ministerstva yustytsii Ukrainy vid 01.06.2009 № 965/5 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0061-05 [in Ukrainian].
Selina, E. V. (2015). *Zaklyuchenie i pokazaniya speczialista v ugolovnom proczesse. Zhurn. ros. prava*. № 12 [in Russian].
Shtefan, A. (2018). *Vysnovok eksperta u tsyvilnomu sudochynstvi.* URL: http://www.inprojournal.org/wp-content/uploads/2018/2_2018/4.pdf [in Ukrainian].
Ste`l`makh, V. Yu. (2019). *Zaklyuchenie speczialista v ugolovnom sudoproizvodstve: pravovaya priroda i perspektivy` ispol`zovaniya v dokazy`vanii*. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/zaklyuchenie-spetsialista-v-ugolovnom-sudoproizvodstve-pravovaya-priroda-i-perspektivy-ispolzovaniya-v-dokazyvanii [in Russian].
Ugolovno-proczessual`ny`j kodeks Rossijskoj Federaczii ot 18.12.2001 №174-FZ, v red. ot 06.07.2016. URL: http://upkodeksrf.ru/ [in Russian].
Zajczeva, E. A., Chipura, D. P. (2007). *Ispol`zovanie speczial`ny`kh e`konomicheskikh znanij v dosudebnom proizvodstve po ugolovny`m d*elam : monografi`ya. Volgograd [in Russian].
Zakhokhov, Z. B. (2011). *Formy` ispol`zovaniya speczial`ny`kh poznanij pri formirovanii zaklyucheniya i pokazanij speczialista v ugolovnom sudoproizvodstve. Biznes v zakone*. E`konomiko-yurid. zhurn. № 2. 117–118 [in Russian].

Э. Б. Симакова-Ефремян

К ВОПРОСУ О ВВЕДЕНИИ В УГОЛОВНОЕ ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО ПОНЯТИЯ «ЗАКЛЮЧЕНИЕ СПЕЦИАЛИСТА»

Исследован вопрос о введении в уголовный процесс Украины понятия «заключение специалиста». На основании анализа специальной литературы и соответствующих норм законодательства приводится аргументация о нецелесообразности введения в уголовный процесс этого понятия, поскольку УПК не содержит ни его толкования, ни его содержания, ни правил его оформления, а лишь указывает на то, что заключение специалиста должно соответствовать требованиям к заключению эксперта. Вызывает сомнение необходимость введения в уголовный процесс такого источника доказательств, как «заключение специалиста», ведь оно, по сути, ничем не отличается от заключения эксперта, поскольку относительно него законодателем предусмотрены те же требования,

только в отношении установления фактов и обстоятельств уголовного проступка, а не преступления.

По своей сути исследование, проведенное с применением специальных знаний для установления фактических данных и обстоятельств уголовного проступка, ничем не будет отличаться от исследования, проведенного с применением специальных знаний для установления фактических данных и обстоятельств преступления, поскольку методика будет использоваться та же и оформляться документ будет так же. Однако законодатель, с учетом необходимости упрощенного порядка досудебного расследования уголовных проступков, вводит другое наименование документа, который составляется по результатам такого исследования. Возникает вопрос: почему сразу же не привлечь эксперта? Ведь к заключению эксперта, в отличие от заключения специалиста, установлены четкие требования и процедуры его выполнения. С учетом необходимости упрощения процедур досудебного расследования уголовных проступков соответствующие сроки можно установить в процессуальном законе и подзаконных нормативных актах.

Сделаны соответствующие выводы и даны конкретные предложения о внесении изменений в Уголовный процессуальный кодекс Украины.

Ключевые слова: уголовное правонарушение, уголовный проступок, преступление, заключение специалиста, заключение эксперта, судебная экспертиза, совершенствование законодательства Украины.

E. Simakova-Yefremian

ON THE ISSUE OF INTRODUCING THE CONCEPT OF SPECIALISTCONCLUSION TO CRIMINAL PROCEDURE LEGISLATION

The issue of introducing the concept of «specialist conclusion» into the criminal procedure of Ukraine is investigated. The argument about inappropriateness of introducing this concept into the criminal process is given on the basis of the specialized literature analysis and the relevant norms of the legislation, since the Criminal Procedural Code of Ukrainedoes not contain either its interpretation, its content, nor its rules of procedure, but only indicates that specialist conclusion should meet the requirements to expert conclusion. It calls into question the need to introduce into the criminal process a source of evidence such as the «specialist conclusion», since it is essentially no different from the expert conclusion, since the same requirements are imposed on him by the legislature only with regard to establishing facts and circumstances of a criminal offense and not a crime.

By nature, performed research with the use of specificexpertisefor establishing the facts and circumstances of a criminal offense will be no different from a study conducted with the use specific expertise to establish the facts and circumstances of a crime, since the technique will be used the same and the document will be drawn up in the same way. However, in view of the need for a simplified procedure for pre-trial investigation of criminal offenses, the legislator introduces another name for the document which is drawn up as a result of such research. The question is: why not get an expert right away? Indeed, clear requirements and procedures for its implementation are established for expert conclusion in contrast to the specialist conclusion. Taking into account the need to simplify the procedures for pre-trial investigation of criminal offenses, the appropriate time limits can be established in the procedural law and by-laws.

The relevant conclusions are made and specific proposals are given on introducing amendments to the Criminal Procedural Code of Ukraine.

Keywords:criminal infraction, criminal offense, criminal offense, crime, specialistconclusion, expert conclusion, forensic science, improvement of Ukrainian legislation.

Надійшла до редколегії 12.10.2019

DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.09
УДК 35.076:347.948.2

Н. М. Ткаченко,
кандидат юридичних наук,
директор Департаменту експертного забезпечення правосуддя
Міністерства юстиції України, м. Київ, Україна,
e-mail: metod@minjust.gov.ua

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (НА ПРИКЛАДІ МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ)

У статті досліджено особливості державного управління у сфері судово-експертної діяльності. На основі аналізу нормативно-правових актів, наукових публікацій, статистичних даних встановлено основні функціональні форми повноважень Міністерства юстиції України при здійсненні управління в сфері судово-експертної діяльності (загальні і спеціальні). Під час тлумачення терміна «ефективність державного управління» виявлено основні змістовні аспекти цього поняття. Вивчено зарубіжний досвід у сфері управління та контролю за діяльністю судових експертів і зроблено відповідні висновки щодо запозичення позитивних тенденцій. Виокремлено та диференційовано напрямки вдосконалення експертного забезпечення правосуддя в Україні.

Ключові слова: державне управління у сфері судово-експертної діяльності, нормативно-правовий акт, експертне забезпечення правосуддя, ефективність управління, організація судово-експертної діяльності.

Постановка наукової проблеми. З часу отримання Україною незалежності проблемам реформування механізмів державного управління судово-експертною діяльністю приділялася значна увага, що обумовило прийняття окремих нормативно-правових актів програмно-концептуального характеру, якими галузь судової експертизи визнається важливою самостійною та незалежною інституцією. Завдання, які постають перед судовими експертами в умовах реформування, вимагають пошуку та визначення шляхів підвищення ефективності державного регулювання судово-експертної діяльності (СЕД), оптимізації організаційних та нормативно-правових засад, удосконалення механізмів державного регулювання цього виду діяльності в Україні.

Багатоаспектність і масштабність цієї проблеми визначили необхідність комплексного її вивчення з урахуванням різновекторності наукового пошуку.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Теоретичним та методичним підґрунтям дослідження стали наукові розробки вітчизняних учених з питань функціонування механізмів державного

© Н. М. Ткаченко, 2019

управління: В. Авер'янова, Ю. Битяка, В. Галунька, П. Діхтієвського, П. Кузьменка, С. Стеценка[1] та багатьох інших учених.

Окремі аспекти питань управління в сфері судово-експертної діяльності відображенні в працях вітчизняних науковців, зокрема Л. М. Головченко, В. Г. Гончаренка, О. М. Клюєва, Н. І. Клименко, А. І. Лозового, О. Олійника, П. І. Репешка, М. Я. Сегая, Е. Б. Сімакової-Єфремян, В. Ю. Шепітька, М. Г. Щербаковського[2] та ін.

---

[1] *Аверянов В. Б.* Адміністративне право. Том 2. Особлива частина. Київ : Юридична думка , 2009. 600 с.; *Битяк Ю. П,* Адміністративне право України. Підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2007. 544 с.; *Галунько В., Діхтієвський П., Кузьменко О., Стеценко С*. та ін. Адміністративне право України. Повний курс: підручник. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.

[2] Основи судової експертизи : навч. посіб. для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта / авт.-уклад.: Л. М. Головченко, А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. Харків : Право, 2016. 928 с.; Експертизи у судочинстві України : посібник / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, І. В. Гори. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 504 с.; *Клюєв О. М.* Правове регулювання судової експертизи у справах про адміністративні правопорушення: сучасний стан і перспективи розвитку. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : збірн. наук. праць. Вип.16. Харків : Право, 2016. С. 142–148; *Клюєв О. М.* До питання міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : збірн. наук. праць. Вип.18. Харків : Право, 2018. С. 154–162; *Клименко Н. І.* Судова експертологія. Київ : Ін Юре, 2007. 528 с.; *Лозовий А. І., Сімакова-Єфремян Е. Б.* Актуальні питання реформування законодавства у сфері судово-експертної діяльності в Україні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2014. Вип. 14. С. 157–166 ; *Олійник О. О.* Зарубіжний досвід адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності. *Митна справа*. 2013. № 4 (2). С. 270–274; *Олійник О. О.* Адміністративно-правове регулювання судово-експертної діяльності: деякі теоретичні аспекти. Форум права. 2012. № 2. С. 519–523; *Олійник О. О.* Сучасний теоретичний вимір принципів адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2015. Вип. 1. С. 101–107 ; *Репешко П. І.* Щодо сутності судово-експертної діяльності як об'єкта державного регулювання. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 2013. Вып. 58 (1). С. 45–52; *Репешко П. І.* До питання кадрового забезпечення державних судово-експертних установ. *Наукові праці* (Чорноморського державного університету імені Петра Могили). Сер. : Політологія. 2010. Т. 131. Вип. 118. С. 136–139; *Репешко П. І.* Щодо сутності судово-експертної діяльності як об'єкта державного регулювання. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 2013. Вып. 58 (1). С. 45–52; Репешко П. І. Стан нормативно-правового забезпечення державного регулювання розвитку судово-експертної діяльності в Україні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2011. Вип. 11. С. 233–242; *Репешко П. І.* Реалізація спеціальних принципів державного управління в організації судово-експертної діяльності. *Теорія та практика державного управління*. 2011. Вип. 1. С. 152–158; *Репешко П. І.* Окремі питання управління судово-експертними установами в умовах їх реформування. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Сер. : Державне управління. 2010. Т. 147. Вип.

У той же час аналіз вказаних та інших наукових праць демонструє необхідність повернутися до розгляду цих питань з метою вироблення концепту управління СЕД в умовах сучасного етапу судово-правової реформи.

Метою статті є теоретико-методологічне обґрунтування та розробка науково-практичних рекомендацій щодо удосконалення механізмів державного управління в сфері СЕД.

Викладення основного матеріалу. Функції державного управління являють собою основні напрямки діяльності державних органів щодо забезпечення виконання завдань державного управління. Найпоширенішою у вітчизняній літературі є класифікація функцій державного управління на загальні, спеціальні та допоміжні.

Розглянемо загальні та спеціальні функції Міністерства юстиції України (далі — МЮ України) при здійсненні управління у сфері СЕД. МЮ України використовує загальні функції управління, які справляють об'єктивно необхідний вплив на певні процеси, що відбуваються в СЕД. Ці функції є основними, притаманними будь-якому управлінню, незалежно від того, на якому рівні та в яких галузях вони здійснюються. Загальними функціями державного управління є організація, прогнозування, планування, регулювання, координація. Ця класифікація побудована на підставі внутрішньої технології управлінської діяльності.

Разом з цим, МЮ України у своїй діяльності виражає владно-організуючий вплив на об'єкт управління спеціальними функціями. Спеціальні функції характеризують особливості конкретного суб'єкта чи об'єкта управління. Спеціальні повноваження МЮ України у сфері СЕД пов'язані із підпорядкованими йому науково-дослідними установами судових експертиз, для яких забезпечення реалізації держаної політики з питань експертного забезпечення правосуддя є одним із призначень. Так, відповідно до ст. 8 Закону України «Про судову експертизу», організація науково-методичного забезпечення СЕД та організаційно-управлінські засади діяльності державних спеціалізованих установ покладаються на міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, до сфери управління яких

---

135. С. 66–70 та ін.; *Сегай М. Я.* Судебная экспертология: объект, предмет, природа и система науки. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Харків : Право, 2003. Вип. 3. С. 25–32 *; Сімакова-Єфремян Е. Б.* До питання про нормативно-правове регулювання судової експертизи в умовах судової реформи в Україні : зб. матер. круглого столу нагоди 100-річчя від дня народження професора М. В. Салтевського (Харків, 30 жовт. 2017 р.). Харків : Право, 2017. С. 68–70; *Шепітько В. Ю.* Проблеми використання спеціальних знань крізь призму сучасного кримінального судочинства в Україні. *Судов. експертиза*. 2014. № 1. С. 11–18; *Щербаковський М. Г.* Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків : В деле, 2015. 560 с.

належать державні спеціалізовані установи, що здійснюють СЕД[1]. Положенням про МЮ України, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України (далі — КМ України) від 02.07.2014 № 228[2], та іншими нормативно-правовими актами з питань судової експертизи на МЮ України покладено експертне забезпечення правосуддя, яке здійснюється за трьома напрямами, зокрема щодо:

— організації діяльності науково-дослідних установ судових експертиз (далі — НДУСЕ) Мін'юсту;

— організації діяльності судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ (приватних судових експертів);

— науково-методичного забезпечення та міжвідомчої координації СЕД.

Виконання вказаних функцій у МЮ України покладено на Департамент експертного забезпечення правосуддя (далі — Департамент), до структури якого входять Відділ організаційно-управлінського забезпечення діяльності НДУСЕ, Відділ науково-методичного забезпечення, відділ розгляду звернень та надання публічної інформації та відділ організіції роботи Центральної експертно-кваліфікаційної комісії при Міністерстві юстиції України. (далі — Відділи).

Відповідно до функцій МЮ України на Департамент покладено виконання таких завдань:

— організація законодавчо визначеного експертного забезпечення правосуддя та проведення науково-дослідних робіт у галузі судової експертизи;

— забезпечення організації роботи Центральної експертно-кваліфікаційної комісії при МЮ України (далі — ЦЕКК) і Науково-консультативної та методичної ради з проблем судової експертизи при МЮ України (далі — НКМР при МЮ України);

— присвоєння кваліфікації судового експерта фахівцям, видання свідоцтва встановленого зразка та здійснення контролю за їх діяльністю;

— зупинення дії або анулювання свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта;

— забезпечення ведення Державного реєстру атестованих судових експертів та Реєстру методик проведення судових експертиз;

— координація та контроль діяльності науково-дослідних установ, які проводять судову експертизу та належать до сфери управління Мін'юсту України, здійснення нормативно-методичного забезпечення їх діяльності;

---

[1] Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 28. Ст. 232.

[2] Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 № 228 (зі змінами та доповненнями). *Офіційний вісник України*. 2014. № 54. Стор. 884. Ст. 1455.

— координація діяльності міністерств та інших центральних органів виконавчої влади з питань розвитку судової експертизи;

— забезпечення організації роботи Координаційної ради з проблем судової експертизи при МЮ України[1].

Управлінням забезпечується організація роботи ЦЕКК МЮ України, яка утворена на підставі ст. 17 Закону України «Про судову експертизу» та діє відповідно до Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів, затвердженого наказом Мін'юсту від 03.03.2015 № 301/5[2]. Атестація державних судових експертів відповідно до вищевказаних положень законодавства здійснюється експертно-кваліфікаційними комісіями, які діють у НДУСЕ.

Для розгляду найважливіших питань розвитку судової експертизи, що мають міжвідомчий характер, при МЮ України діє Координаційна рада, положення про яку затверджене постановою КМ України від 16.11.1994 № 778. Координаційна рада є постійно діючим консультативно-дорадчим органом, що має на меті вироблення єдиних підходів до організації СЕД та вирішення найважливіших питань розвитку судової експертизи, які мають міжвідомчий характер[3]. Серед інших цією радою розглядається й питання щодо державної реєстрації методик проведення судових експертиз. На теперішній час Координаційною радою розглянуто значну кількість питань із розвитку й удосконалення судової експертизи та прийнято відповідні рішення, що знайшли своє втілення у діяльності суб'єктів СЕД та в цілому позитивно вплинули на стан експертного забезпечення правосуддя.

З метою належної організації науково-методичного забезпечення при МЮ України створена НКМР, яка діє відповідно до Положення про неї, затвердженого наказом МЮ України від 27. 03. 2012 № 470/5. Згідно із зазначеним Положенням до повноважень НКМР належить визначення пріоритетних напрямів наукових досліджень СЕУ у галузі судової експертизи та надання пропозицій щодо форм і методів їх здійснення та впровадження в експертну практику; оцінка перспектив розвитку наукових досліджень у галузі судової експертизи, їх актуальності та новизни; забезпечення єдиного методологічного підходу у вирішенні питань теорії та практики судової експертизи; удосконалення наукової роботи; розгляд спірних питань експертної

[1] Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 № 228 (зі змінами та доповненнями). *Офіційний вісник України*. 2014. № 54. Стор. 884. Ст. 1455.

[2] Про затвердження Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів : наказ Міністерства юстиції України від 03.03.2015 № 301/5 (зі змінами та доповненнями). *Офіційний. вісник України*. 2015. № 17. Стор. 278. Ст. 468.

[3] Про затвердження Положення про Координаційну раду. URL: https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0460–12 (дата звернення 17.10.2019).

практики; розгляд та приймання результатів завершених науково-дослідних робіт; вирішення питання їх подальшої апробації (публікації) та впровадження в експертну практику[1].

За результатами роботи НКМР вирішуються найскладніші проблемні питання, що виникають під час проведення повторних експертиз, розгляду запланованих наукових розробок та їх результатів (наукових звітів, методик, методичних рекомендацій) і в цілому розвитку судової експертизи.

На МЮ України відповідно до ст. 9 Закону України «Про судову експертизу» покладається ведення державного Реєстру атестованих судових експертів (далі — Реєстр), до якого включаються атестовані відповідно до цього Закону судові експерти[2]. Процедуру формування та ведення Реєстру визначає Порядок ведення державного Реєстру атестованих судових експертів, затверджений наказом МЮ України від 29.03.2012 № 492/5[3].

Частина перша статті 7 Закону України «Про судову експертизу» визначає коло суб`єктів судово-експертної діяльності, які на професійній основі здійснюють судово-експертну діяльність, а саме державні спеціалізовані установи, та у випадках і на умовах, визначених цим Законом, судові експерти, які не є працівниками зазначених установ. Експерти державних спеціалізованих установ та фахівці, що не є працівниками цих установ, мають однаковий правовий статус, як процесуальні особи, та володіють рівними правами для отримання кваліфікації судового експерта й здійснення СЕД відповідно до законодавства. Частина друга статті 7 зазначеного Закону визначає вичерпний перелік державних спеціалізованих установ, що знаходяться у підпорядкуванні відповідних центральних органів виконавчої влади.

Фактично Управлінням здійснюється організація роботи семи НДУСЕ, які створені розпорядчими актами КМ України та діють на підставі статутів, що затверджуються МЮ України, та їх вісімнадцяти відділень (Кримський НДІСЕ припинив свою діяльність у зв'язку з окупацією АР Крим).

Відповідно до статутних завдань основною метою діяльності НДУСЕ є забезпечення правоохоронних та судових органів незалежною, кваліфікованою й об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки,

[1] Про затвердження Положення про науково-консультативну та методичну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України. URL: https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0460–12 (дата звернення 17.10.2019).

[2] Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 28. Ст. 232.

[3] Про затвердження Порядку ведення державного Реєстру атестованих судових експертів : наказ Міністерства юстиції України від 29.03.2012 № 492/5 (зі змінами та доповненнями). *Офіційний вісник України*. 2012. № 27. Стор. 18. Ст. 1017.

що полягає у здійсненні наукової роботи та проведенні судових експертиз. Відповідно до плану МЮ України у 2019 році науково-дослідними установами виконується 94 наукових теми, найбільша кількість з яких — Харківським НДІСЕ. Цей інститут — єдиний в системі СЕУ всіх міністерств та відомств України має ліцензію на підготовку наукових кадрів вищої кваліфікації — докторів філософії у галузі права (за судово-експертним профілем); у ньому функціонують аспірантура та докторантура, а також спеціалізована вчена рада із захисту дисертаційних робіт.

Організація проведення судових експертиз й експертних досліджень в державних спеціалізованих установах Мін'юсту регламентована Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз і Науково-методичними рекомендаціями з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженими наказом МЮ України від 08.10.1998 № 53/5[1]. Протягом першого півріччя виконано 56715 судових експертиз та експертних досліджень.

Характерною особливістю державних спеціалізованих установ Мін'юсту є здійснення ними наукової діяльності, що спрямована на підвищення ефективності наукових досліджень у галузі судової експертизи, розробку найбільш досконалих методик і методів судової експертизи для максимального використання її можливостей при розслідуванні кримінальних справ, судовому розгляді кримінальних, цивільних, господарських, адміністративних справ та справ про адміністративні правопорушення. З цією метою експертні установи Мін'юсту проводять пошукові дослідження, вивчають досягнення світової науки, теорію і практику судової експертизи України й зарубіжжя, а також проводять апробацію та впроваджують в експертну практику результати науково-дослідних робіт.

Мін'юстом відповідно до покладених на нього функцій постійно вживаються заходи щодо розширення мережі експертних установ (створення нових установ та їх відділень), кадрового забезпечення керівного складу експертних установ та розвитку їх матеріально-технічної бази (забезпечення приміщеннями, обладнанням тощо).

З огляду на викладене, організаційно-управлінські функції державних органів щодо суб'єктів СЕД визначаються відповідними правоустановчими актами (статутами, положеннями) з урахуванням специфіки установ, які затверджуються органами, до сфери управління яких вони належать.

[1] Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ М-ва юстиції України від 08.10.1998. № 53/5 (зі змінами та доповненнями). *Офіційний вісник України*. 1998. № 46. Стор. 172. Ст. 1715.

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» СЕД здійснюють також у випадках і на умовах, визначених цим Законом, судові експерти, які не є працівниками зазначених установ[1]. Особливості здійснення СЕД атестованими судовими експертами, які не працюють у державних спеціалізованих експертних установах, а також порядок здійснення контролю за дотриманням цими експертами вимог нормативно-правових актів, що регулюють питання СЕД, визначає Інструкція про особливості здійснення СЕД атестованими судовими експертами, не працюючими у державних спеціалізованих експертних установах, яка затверджена наказом МЮ України від 12.12.2011 № 3505/5 (далі — Інструкція № 3505/5)[2]. За даними державного Реєстру атестованих судових експертів, станом на 01.04.2019 кількість судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, становить 565 фахівців.

Формування передумов для подолання кризових явищ і подальшого розвитку економічної, політичної, соціальної сфер функціонування і розвитку українського суспільства є можливим за утвердження принципу використання всіх резервів підвищення ефективності суспільних інститутів, структур та механізмів. Зміст даного принципу полягає у необхідності пошуку та реалізації будь-яких можливостей для удосконалення й оптимізації процесів соціально-економічного розвитку й управління ним. Одним з найважливіших напрямів зазначеного удосконалення виступає підвищення ефективності державного управління в Україні, оскільки від впливу органів влади на перебіг суспільного життя залежать довгострокові перспективи розвитку української держави (суверенітет, національна безпека, міжнародна конкурентоспроможність та ін.), системні характеристики суспільства (здатність до самоорганізації, ініціативи, перспектива суспільної згоди тощо), короткострокові орієнтири (реалізація реформ, покращення якості життя та ін.). З урахуванням сказаного, оцінка ефективності державного управління в Україні та виявлення напрямів її підвищення виступає актуальною науковою проблемою[3].

За твердженням Л. Приходченко, у більшості зарубіжних країн основою для оцінювання соціально-економічних результатів діяльності

[1] Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 28. Ст. 232.

[2] Про затвердження Інструкції про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах : наказ М-ва юстиції України від 12.12.2011. № 3505/5 (зі змінами та доповненнями). *Офіційний вісник України*. 2011. № 98. Стор. 134. Ст. 3591.

[3] *Фомін В. В.* Теоретичні підходи до трактування поняття «ефективність державного управління». *Державне управління: удосконалення та розвиток.* 2011. № 11. URL: http: //www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=615 (дата звернення 17.10.2019).

державного сектору формують показники ефективності та результативності, причому під ефективністю пропонується розуміти співвідношення між продуктом та ресурсами, які пішли на його створення з огляду на результат, а під результативністю ступінь досягнення декларованих цілей, причому у зіставлені з використаними для цього у процесі діяльності ресурсами[1].

Як слушно зазначає Н. Одинцова, загальною рисою більшості з існуючих підходів до визначення ефективності державного управління є виділення двох основних груп цілей: зовнішніх, орієнтованих на вплив органу державного управління на об'єкт управління; і внутрішніх, які характеризують процес функціонування певного органу державного управління як організації[2]. Разом з тим, виділяючи дві відповідних групи критеріїв ефективності органів державного управління, автор акцентує увагу саме на другому підході, пропонуючи підвищувати ефективність за рахунок менеджменту організацій в органах влади[3]. Подібну позицію посідає і В. Дзюндзюк, відповідно до думки якого ефективність публічних організацій доцільно розглядати у нерозривному зв'язку з інструментами їх діяльності, до яких належать: переконання, фінансові засоби, правила і організаційна структура. Крім того, моделі для публічних організацій повинні містити в собі елементи, що відбивають «соціальні результати», тобто вплив діяльності організації на суспільство, тому в них доцільно включати елементи, що визначають задоволеність як кінцевим продуктом, так і соціальним результатом[4].

В. Кобзаненко пропонує здійснювати оцінку ефективності державного управління через оцінку ефективності державноуправлінських рішень, які, на його думку, є сукупністю моделей та методів з вивчення та вимірювання фактичних результатів державноуправлінської діяльності або реалізації державних програм. Автор виділяє дві складові вимірювання ефективності державного управління: технічну та економічну ефективність. Перша визначає ступінь досягнення цілей діяльності держави з урахуванням цілей розвитку суспільства, друга

---

[1] *Приходченко Л. М.* Щодо складності застосування показників оцінювання ефективності державного управління: теорія і практика. *Державне будівництво.* 2009. № 1. URL: http: //www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2009–1/doc/1/07.pdf (дата звернення 17.10.2019); *Приходченко Л.* Щодо сутності поняття «ефективність» в системі демократичного врядування. *Актуальні проблеми державного управління* : зб. наук. праць ОРІДУ. Вип. 3 (31) Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2007. С. 57–65.

[2] *Одинцова Н. А.* Государственное управление экономикой: обоснование системы менеджмента. *Ефективна економіка*. 2010. № 9. URL: http: www.economy.nayka.mcom.ua (дата звернення 17.10.2019).

[3] Там само.

[4] *Дзюндзюк В. Б.* Ефективність діяльності публічних організацій : монографія. Харків : ХарРІ УАДУ «Магістр», 2003. 236 с.

являє собою співвідношення вартості обсягів наданих послуг і вартості обсягів залучених в процес надання цих послуг ресурсів[1].

Слід вказати, що в основному наведені вище визначення в інструментальному аспекті призводять до необхідності виміру ефективності діяльності окремих органів державної влади та їх структурних підрозділів на регіональному рівні. На нашу думку, подібний мікроекономічний підхід не дає уявлення про всю систему державного управління, оскільки не дозволяє враховувати ефект взаємодії всіх органів державного управління, оцінити наслідки державного втручання у всю сукупність суспільних процесів. Крім того, практично немає єдиного методичного підходу до оцінки саме ефективності функціонування органу державної влади або його структурного підрозділу. Існуючі вітчизняні науково-методичні розробки[2], поки що не можуть задовольнити потребу в об'єктивній оцінці функціонування системи державного управління.

Інший підхід представлено в діяльності міжнародних організацій, зокрема, Світового банку, який реалізує довгостроковий дослідницький проект «Світові показники державного управління» (the Worldwide Governance Indicators), що охоплює наступні індикатори:

— врахування думки населення і підзвітність державних органів (Voice and Accountability) — відображає міру, в якій громадяни мають змогу брати участь у формуванні уряду, свободи висловлення, об'єднань, наявність вільних мас-медіа;

— політична стабільність та відсутність насильства (Political Stability and Absence of Violence) — відображає ймовірність дестабілізації або скидання уряду неконституційними або насильницькими засобами, в т. ч. внаслідок політично вмотивованого насильства або тероризму;

— ефективність урядування (Government Effectiveness) — відображає сприйняття якості послуг публічного сектору, якість і доступність державних послуг;

— якість регуляторної політики (Regulatory Quality) — відображає здатність уряду формулювати та відкрито реалізовувати політики та регуляторні заходи, які дають змогу розвиватися приватному сектору;

---

[1] *Козбаненко В. А.* Государственное управление: основы теории и организации. Учебник. Том 1. Москва : Статут, 2002. 257 с.

[2] *Лесечко М., Рудницька Р.* Методичні підходи до оцінки державного врядування в Україні. *Науковий вісник.* 2010. Вип. 5. «Демократичне врядування». URL: http: //archive.nbuv.gov.ua/e-journals/DeVr/20105/fail/Lesech.pdf (дата звернення 17.10.2019); *Кулинич О.* Методика оцінки підсумків організаторської роботи районних державних адміністрацій (виконкомів рад міст обласного значення). *Вісник УАДУ*. 2001. № 2. С. 214–223; *Чемерис А., Чемерис О., Лесечко М., Рудніцька Р.* Аудит адміністративної діяльності : навч. посіб. Львів : ЛРІДУ УАДУ, 2003. 212 с.

— верховенства закону (Rule of Law) — відображає сприйняття ступеня віри й дотримання суб'єктами суспільних правил, зокрема, в частині укладення контрактів, захисту прав власності, поліції, судів, а також ймовірність насильства та криміналу;

— контроль корупції (Control of Corruption) — відображає міру, в якій публічна влада керується чиїмось приватними інтересами, у т. ч. розповсюдження «дрібних» та «великих» форм корупції, «захоплення» держави елітами та приватними інтересами[1].

Подібну точку зору на оцінку ефективності державного управління мають і європейські аналітики, які асоціюють її з якістю і пропонують враховувати чинники, що можуть впливати на національну конкурентоспроможність в категоріях збільшення зайнятості, створення доданої вартості та заохочення конкуренції. Серед них називають: загальне державне управління (ефективність урядування); інструменти модернізації державного управління (наприклад, електронне урядування, стратегічне управління людськими ресурсами, використання інструментів, що ґрунтуються на досвіді); адміністративний тягар на бізнес (час та вартість започаткування бізнесу, час, необхідний на отримання ліцензій, податковий тягар); ефективність системи цивільного права; корупція (в т. ч. нерегулярні платежі та хабарі, розкрадання державних коштів)[2]. Враховуючи визначення якості як ступеня вартості, придатності (застосування) певної речі або властивості для використання за призначенням, сукупність характеристик продукту (товару чи послуги) стосовно його здатності задовольняти встановлені й передбачувані норми і вимоги, слід вказати, що якість державного управління відображає ту частину ефективності, яка виражається в загальному ефекті функціонування системи державного управління — отриманні населенням послуг публічного сектору за умов посилення тиску на державний бюджет.

Таким чином, у трактуванні поняття «ефективність державного управління» варто враховувати наступні змістові аспекти:

— конкретний ефект державного управління полягає у наданні населенню певних послуг;

— загальний ефект державного управління полягає у цілеспрямованій зміні інтенсивності, характеру та різноманітті протікання певних суспільних процесів, що мають на меті забезпечення конкурентоспроможності, економічного зростання, добробуту населення, безпеки та цілісності суспільства;

— ефективність функціонування системи державного управління виражається в якості послуг, які вона надає, ступені досягнення загального ефекту її функціонування й у показниках

[1] The Worldwide Governance Indicators (WGI) project. URL: http: //info.worldbank.org/governance/wgi/index.asp (дата звернення 17.10.2019).

[2] *Zak. M.* Quality of governance. *Working Paper CES UEM.* 2005. № 4. 28 p.

використання ресурсів на забезпечення якості й загального ефекту кожним органом державної влади та їх сукупністю в цілому.

Ефективність державного управління являє собою багатоаспектне поняття, яке відображає ступінь досягнення загальних цілей державного управління і якість надання послуг населенню у співвідношенні з ресурсним забезпеченням відповідної владно-управлінської діяльності. Методичний підхід до оцінки ефективності державного управління повинен враховувати такі її складові, як:

1) експертну оцінку результатів впливу державних органів на державний суверенітет, конкурентоспроможність, економічне зростання, суспільну злагоду та ін.;

2) оцінку чинників та інструментів забезпечення якості надання публічних послуг (використання інструментів та технологій, що підвищують ефективність управлінського впливу, створення умов транспарентності суспільного, в т. ч. владного, середовища, раціональності законодавчого поля, відсутність корупції та ін.);

3) ефективність реалізації окремих регуляторних елементів (наприклад, використання бюджетних коштів, управління держборгом та ін.) і діяльності окремих державних органів влади як організацій.

Реформи в економічній, соціальній, політичній та правовій сферах української держави обумовлюють зміни організаційно-правових основ держаного управління СЕД. Завдання, які постають перед судово-експертними установами, службами та підрозділами в нових умовах, вимагають пошуку та визначення шляхів підвищення ефективності існуючої системи організації СЕД, оптимізації її організації та правового забезпечення. На сьогоднішній день суди та правоохоронні органи висувають до СЕД якісно нові вимоги, що є одним із вагомих чинників, які зумовлюють необхідність удосконалення організаційних та правових основ держаного управління СЕД. Проте, під час вирішення цих питань варто враховувати, що, за п. 14 ч. 1 ст. 92 Конституції України, визначення засад судової експертизи має здійснюватися виключно законами України. З цього випливає, що законодавець високо оцінює роль та значення судової експертизи у здійсненні правосуддя, а це обумовлює необхідність виваженого підходу до розробки, впровадження та реформування організаційно-правових основ СЕД та управління нею.

Зміни у державі та у суспільстві ставлять нові вимоги перед установами, службами та підрозділами органів держаної виконавчої влади, функціонально уповноважених на провадження СЕД. Це, насамперед, застосування новітніх досягнень науки й техніки, стандартизація та сертифікація єдиних науково обґрунтованих методик судово-експертних досліджень, вирішення нетрадиційних експертних завдань, скорочення термінів виконання експертиз, підвищення їх об'єктивності, якості та доказової значущості. При цьому в діяльності СЕУ нагромадилася достатньо велика кількість проблем, пов'язаних зі змінами як політичних курсів, так і економічних стандартів суспільного

життя, що суттєво змінило загальну картину внутрішніх факторів, які є дієвими у внутрішніх системах установ. Крім того, даються взнаки поглиблення міжвідомчих протистоянь, окремі спроби комерціалізації СЕД, намагання здійснити перерозподіл сфер впливу та зон діяльності. Практичні проблеми державного управління СЕД, як справедливо зазначає С. М. Новіков, вимагають свого вирішення шляхом виявлення та усунення різноманітних суперечностей, неузгодженостей, пробілів як в організації діяльності експертних установ, так і в управлінні ними, тим більш, що управління є одним із системоутворюючих факторів судово-експертної системи[1].

Державне регулювання СЕД не може не враховувати змін, які відбуваються внаслідок реформ, що здійснюються в країні. Важливими в напрямку вдосконалення організації цього виду діяльності є проблеми оптимізації наукової організації та управління інфраструктурою СЕД, що забезпечують практичну реалізацію її правових і методологічних основ. До таких проблем слід віднести:

а) оптимізацію організаційних форм керування державними СЕУ й недержавними експертними структурами;

б) уніфікацію науково-методичної та інформаційної бази СЕУ, організацію й координування науково-дослідницької роботи у галузі судової експертизи;

в) удосконалення методики та процедури атестації професійних судових експертів;

г) організацію базового навчання фахівців у галузі СЕД гуманітарного й природничо-технічного профілів;

ґ) удосконалення методичної та профілактичної роботи СЕУ, оптимізацію використання слідчими й судами можливостей судових експертиз.

Такий системний підхід до вдосконалення державного регулювання СЕД видається актуальним і таким, що заслуговує на врахування в подальшому опрацюванні наведених питань. Усвідомлення необхідності вдосконалення нормативно-правового забезпечення державного регулювання розвитку СЕД сприяє на різних етапах розбудови незалежної держави України прийняттю окремих нормативно-правових актів програмно-концептуального характеру, безпосередньо або опосередковано спрямованих на реформування СЕД.

Висновки. Міністерство юстиції України при здійсненні управління у сфері СЕД використовує загальні та спеціальні функції. Одним з найважливіших напрямів удосконалення СЕД виступає підвищення ефективності державного управління. Оцінка ефективності державного управління в Україні та виявлення напрямів її підвищення постає актуальною науковою проблемою. Важливими в напрямку

[1] *Новиков С. Н.* Организационно-правовые основы экспертно-криминалистической деятельности в органах внутрених дел : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.11. Рязань, 2005. 229 с.

вдосконалення організації цього виду діяльності є вирішення проблем оптимізації наукової організації та управління інфраструктурою СЕД, що забезпечують практичну реалізацію її правових і методологічних основ. Із метою вирішення цих проблем необхідні такі кроки: оптимізація організаційних форм керування державними СЕУ й недержавними експертними структурами; уніфікація науково-методичної та інформаційної бази СЕУ, організація й координація науково-дослідної роботи в галузі судової експертизи; удосконалення методики та процедури атестації професійних судових експертів; організація базового навчання фахівців у галузі СЕД гуманітарного й природничо-технічного профілів; удосконалення методичної та профілактичної роботи СЕУ та оптимізація використання слідчими й судами можливостей судових експертиз.

References

Averianov, V. B. (2009). *Administratyvne pravo. Tom 2. Osoblyva chastyna*. Kyiv: TOV «Vydavnytstvo «Iurydychna dumka» [in Ukrainian].

Bytiak, Yu. P. (2007). *Administratyvne pravo Ukrainy*: pidruchnyk. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

Chemerys, A. (2003). *Audyt administratyvnoi diialnosti:* Navch. posib. Lviv: LRIDU UADU [in Ukrainian].

Simakova-Yefremian, E. B. (2017). *Do pytannia pro normatyvno-pravove rehuliuvannia sudovoi ekspertyzy v umovakh sudovoi reformy v Ukraini*: zb. mater. kruhloho stolu nahody 100-richchia vid dnia narodzhennia profesora M. V. Saltevskoho (Kharkiv, 30 zhovt. 2017 r.). Kharkiv: Pravo. 68–70 [in Ukrainian].

Dziundziuk, V. B. (2003). *Efektyvnist diialnosti publichnykh orhanizatsii*: Monohrafiia. Kharkiv. Vyd-vo KharRI UADU «Mahistr» [in Ukrainian].

Ekspertyzy u sudochynstvi Ukrainy: posibnyk / za zah. red. V. H. Honcharenka, I. V. Hory. Kyiv: Yurinkom Inter, 2015 [in Ukrainian].

Fomin, V. V. (2011). *Teoretychni pidkhody do traktuvannia poniattia «efektyvnist derzhavnoho upravlinnia». Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok.* № 11. URL: http://www.dy. nayka.com.ua/?op=1&z=615 (data zvernennia 17.10.2019) [in Ukrainian].

Halunko, V., Dikhtiievskyi, P., Kuzmenko, O., Stetsenko, S. ta in. (2018). *Administratyvne pravo Ukrainy. Povnyi kurs*: pidruchnyk. Kherson: OLDI-PLIuS [in Ukrainian].

Kliuiev, O. M. (2016). *Pravove rehuliuvannia sudovoi ekspertyzy u spravakh pro administratyvni pravoporushennia: suchasnyi stan i perspektyvy rozvytku. Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*: zbirn. nauk. prats. Vyp. 16. Kharkiv: Pravo. 142–148 [in Ukrainian].

Kliuiev, O. M. (2018). Do pytannia mizhnarodnoho spivrobitnytstva v haluzi sudovoi ekspertyzy. Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky: zbirn. nauk. prats. Vyp. 18. Kharkiv: Pravo. 154–162 [in Ukrainian].

Klymenko, N. I. (2007). *Sudova ekspertolohiia.* Kyiv: In Yure [in Ukrainian].

Kozbanenko V. A. (2002). *Hosudarstvennoe upravlenye: osnovy teoryy y orhanyzatsyy*. Uchebnyk. Tom 1. Moskva: Statut [in Russian].

Kulynych, O. (2001). *Metodyka otsinky pidsumkiv orhanizatorskoi roboty raionnykh derzhavnykh administratsii (vykonkomiv rad mist oblasnoho znachennia). Visnyk UADU.* № 2. 214–223 [in Ukrainian].

Lesechko, M., Rudnytska, R. (2010). *Metodychni pidkhody do otsinky derzhavnoho vriaduvannia v Ukraini. Naukovyi visnyk.* Vyp. 5. «Demokratychne vriaduvannia». URL: http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/DeVr/2010_5/fail/Lesech.pdf (data zvernennia 17.10.2019) [in Ukrainian].

Lozovyi, A. I., Simakova-Yefremian, E. B. (2014). *Aktualni pytannia reformuvannia zakonodavstva u sferi sudovo-ekspertnoi diialnosti v Ukraini. Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 14. 157–166 [in Ukrainian].

Novykov, S. N. (2005). *Orhanyzatsyonno-pravovye osnovy etkspertno-krymynalystycheskoi deiatelnosty v orhanakh vnutrenykh del*: dys. … kand. yuryd. nauk: 12.00.11. Riazan [in Russian].

Odyntsova, N. A. (2010). *Hosudarstvennoe upravlenye ekonomykoi: obosnovanye systemy menedzhmenta. Efektyvna ekonomika.* № 9. URL: http:www.economy. nayka. m com.ua (data zvernennia 17.10.2019) [in Russian].

Oliinyk, O. O. (2012). *Administratyvno-pravove rehuliuvannia sudovo-ekspertnoi diialnosti: deiaki teoretychni aspekty. Forum prava*. № 2. 519–523 [in Ukrainian].

Oliinyk, O. O. (2015). *Suchasnyi teoretychnyi vymir pryntsypiv administratyvno-pravovoho rehuliuvannia sudovo-ekspertnoi diialnosti. Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava.* Vyp. 1. 101–107 [in Ukrainian].

Oliinyk, O. O. (2013). *Zarubizhnyi dosvid administratyvno-pravovoho rehuliuvannia sudovo-ekspertnoi diialnosti. Mytna sprava*. № 4(2). 270–274 [in Ukrainian].

Osnovy sudovoi ekspertyzy: navchalnyi posibnyk dlia fakhivtsiv, yaki maiut namir otrymaty abo pidtverdyty kvalifikatsiiu sudovoho eksperta / avt. -uklad. : L. M. Holovchenko, A. I. Lozovyi, E. B. Simakova-Yefremian ta in. Kharkiv: Pravo, 2016 [in Ukrainian].

Pro sudovu ekspertyzu: Zakon Ukrainy vid 25.02.1994 № 4038-KhII (zi zminamy ta dopovnenniamy). *Vidom. Verkhov. Rady Ukrainy.* 1994. № 28. St. 232 [in Ukrainian].

Pro zatverdzhennia Instruktsii pro osoblyvosti zdiisnennia sudovo-ekspertnoi diialnosti atestovanymy sudovymy ekspertamy, shcho ne pratsiuiut u derzhavnykh spetsializovanykh ekspertnykh ustanovakh: nakaz M-va yustytsii Ukrainy vid 12.12.2011. № 3505/5 (zi zminamy ta dopovnenniamy). *Ofits. visnyk Ukrainy*. 2011. № 98. Stor. 134. St. 3591 [in Ukrainian].

*Pro zatverdzhennia Instruktsii pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen ta Naukovo-metodychnykh rekomendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslid*zhen: nakaz M-va yustytsii Ukrainy vid 08. 10. 1998. № 53/5 (zi zminamy ta dopovnenniamy). *Ofits visnyk Ukrainy*. 1998. № 46. Stor. 172. St. 1715 [in Ukrainian].

Pro zatverdzhennia Polozhennia pro ekspertno-kvalifikatsiini komisii ta atestatsiiu sudovykh ekspertiv: nakaz Ministerstva yustytsii Ukrainy vid 03.03.2015 № 301/5 (zi zminamy ta dopovnenniamy). *Ofits. visnyk Ukrainy*. 2015. № 17. Stor. 278. St. 468 [in Ukrainian].

Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Koordynatsiinu radu z problem sudovoi ekspertyzy pry Ministerstvi yustytsii Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/778–94-p (data zvernennia 17.10.2019) [in Ukrainian].

Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo yustytsii Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 02.07.2014 № 228 (zi zminamy ta

dopovnenniamy). *Ofits visnyk Ukrainy*. 2014. № 54. Stor. 884. St. 1455 [in Ukrainian].

Pro zatverdzhennia Polozhennia pro naukovo-konsultatyvnu ta metodychnu radu z problem sudovoi ekspertyzy pry Ministerstvi yustytsii Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0460-12 (data zvernennia 17.10.2019) [in Ukrainian].

Pro zatverdzhennia Poriadku vedennia derzhavnoho Reiestru atestovanykh sudovykh ekspertiv: nakaz Ministerstva yustytsii Ukrainy vid 29.03.2012 № 492/5 (zi zminamy ta dopovnenniamy). *Ofits. visnyk Ukrainy*. 2012. № 27. Stor. 18. St. 1017 [in Ukrainian].

Prykhodchenko, L. M. (2009). *Shchodo skladnosti zastosuvannia pokaznykiv otsiniuvannia efektyvnosti derzhavnoho upravlinnia: teoriia i praktyka. Derzhavne budivnytstvo*. № 1. URL: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2009-1/doc/1/07.pdf (data zvernennia 17.10.2019) [in Ukrainian].

Prykhodchenko, L. (2007). *Shchodo sutnosti poniattia «efektyvnist» v systemi demokratychnoho vriaduvannia. Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia*: Zbirnyk naukovykh prats ORIDU. Vyp. 3 (31) Odesa: ORIDU NADU. 57–65 [in Ukrainian].

Repeshko, P. I. (2010). *Do pytannia kadrovoho zabezpechennia derzhavnykh sudovo-ekspertnykh ustanov. Naukovi pratsi* [Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly]. Ser. : Politolohiia. T. 131. Vyp. 118. 136–139 [in Ukrainian].

Repeshko, P. I. (2010). *Okremi pytannia upravlinnia sudovo-ekspertnymy ustanovamy v umovakh yikh reformuvannia. Naukovi pratsi* [Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu «Kyievo-Mohylianska akademiia»]. Ser. : Derzhavne upravlinnia. 2010. T. 147. Vyp. 135. 66–70 [in Ukrainian].

Repeshko, P. I. (2011). *Realizatsiia spetsialnykh pryntsypiv derzhavnoho upravlinnia v orhanizatsii sudovo-ekspertnoi diialnosti. Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia.* Vyp. 1. 152–158 [in Ukrainian].

Repeshko P. I. (2013). *Shchodo sutnosti sudovo-ekspertnoi diialnosti yak obiekta derzhavnoho rehuliuvannia. Krymynalystyka y sudebnaia ekspertyza*. Vyp. 58(1). 45–52 [in Ukrainian].

Repeshko, P. I. (2011). *Stan normatyvno-pravovoho zabezpechennia derzhavnoho rehuliuvannia rozvytku sudovo-ekspertnoi diialnosti v Ukraini. Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 11. 233–242 [in Ukrainian].

Repeshko, P. I. (2011). *Shchodo sutnosti sudovo-ekspertnoi diialnosti yak obiekta derzhavnoho rehuliuvannia. Krymynalystyka y sudebnaia ekspertyza.* Vyp. 58 (1). 45–52 [in Ukrainian].

Sehai, M. Ya. (2003). *Sudebnaia ekspertolohyia: obekt, predmet, pryroda y systema nauky. Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky.* Kharkiv: Pravo, Vyp. 3. 25–32 [in Ukrainian].

Shcherbakovskyi, M. H. (2015). *Provedennia ta vykorystannia sudovykh ekspertyz u kryminalnomu provadzhenni*: monohrafiia. Kharkiv: V dele [in Ukrainian].

Shepitko, V. Yu. (2014). *Problemy vykorystannia spetsialnykh znan kriz pryzmu suchasnoho kryminalnoho sudochynstva v Ukraini. Sudov. ekspertyza*. 2014. № 1. 11–18 [in Ukrainian].

The Worldwide Governance Indicators (WGI) project. URL: http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.asp (data zvernennia 17.10.2019).

Zak, M. (2005). *Quality of governance.* Working *Paper CES UEM*. № 4. 28 p.

Н. Н. Ткаченко

ОСОБЕННОСТИ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ В СФЕРЕ СУДЕБНО-ЭКСПЕРТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ (НА ПРИМЕРЕ МИНИСТЕРСТВА ЮСТИЦИИ УКРАИНЫ)

На основе анализа нормативно-правовых актов, научных публикаций, статистических данных автором выделены основные формы функций Министерства юстиции Украины при осуществлении управления в сфере судебно-экспертной деятельности (общие и специальные) и дифференцированы направления совершенствования экспертного обеспечения правосудия. Одним из важнейших направлений совершенствования судебно-экспертной деятельности является повышение эффективности государственного управления. Многоаспектность и масштабность этой проблемы определили необходимость комплексного ее изучения с учетом разновекторности научного поиска. Оценка эффективности государственного управления в Украине и выявление направлений ее повышения является актуальной научной проблемой, требующей разрешения. Важным в совершенствовании организации этого вида деятельности является решение проблем оптимизации научной организации и управления инфраструктурой судебно-экспертной деятельности, обеспечивающих практическую реализацию ее правовых и методологических основ. С целью решения этих проблем необходимым представляется: оптимизация организационных форм управления государственными органами судебно-экспертных учреждений и негосударственными экспертными структурами; унификация научно-методической и информационной базы судебно-экспертных учреждений, организация и координация научно-исследовательской работы в области судебной экспертизы; совершенствование методики и процедуры аттестации профессиональных судебных экспертов; организация базового обучения специалистов в области судебно-экспертной деятельности гуманитарного и естественно-технического профилей; совершенствование методической и профилактической работы судебно-экспертных учреждений и оптимизация использования следователями и судами возможностей судебных экспертиз.

Ключевые слова: государственное управление в сфере судебно-экспертной деятельности, нормативно-правовой акт, экспертное обеспечение правосудия, эффективность управления, организация судебно-экспертной деятельности.

N. Tkachenko

PECULIARITIES OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF FORENSIC SCIENCE ACTIVITIES (BY THE EXAMPLE OF THE MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE)

Author establishes the main function forms of the Ministry of Justice of Ukraine in the management of forensic science activities (general and specialized) and differentiated the directions of improving expert justice provision on the basis of normative legal act analysis, scientific publications, statistical data. One of the most important areas for improving forensic science is the effectiveness increase of public administration. Multidimensionality and magnitude of this issue determined the need for its comprehensive study taking into account the multidimensional nature of scientific research. Performance estimate of public administration in Ukraine and identifying directions for its enhancement is a topical research issue requiring solution. Overcoming problems of scientific management optimization of the

infrastructure of forensic activities, ensuring practical implementation of its legal and methodological bases is important in management improving of this activity type. In order to solve these problems, the following are necessary: organizational forms optimization of management by state bodies of forensic science institutions and nongovernment expert structures; unification of the scientific, methodological and information base of forensic science institutions, research work management and coordination in the field of forensic science; improving methodology and procedures for the certification of professional forensic experts; organizing basic training for specialists in the field of forensic activities of humanitarian, natural and technical profiles; improving the methodological and preventive work of forensic science institutions and optimizing use of forensic science by investigators and courts.

Keywords: public administration in the field of forensic science activity, statutory regulation, expert support of justice, management efficiency, management of forensic science activity.

Надійшла до редколегії 12.12.2019

DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.10
УДК [343. 12; 343. 148; 343. 16] (477)

О. П. Снігерьов,
доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник Харківського НДІСЕ,
м. Харків, Україна

А. В. Бубліков,
старший науковий співробітник Харківського НДІСЕ,
м. Харків, Україна,
ORCID: https://orcid.org/0000–0002–7382–8816
e-mail: andriy.bublikov7@gmail.com

Е. П. Курдес,
науковий співробітник Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна,
ORCID: https://orcid.org/0000–0002–9721–3453
e-mail: kurdws-natalia@ukr.net

Оглядова стаття

МІСЦЕ ЕКСПЕРТА В СИСТЕМІ СУБ'ЄКТІВ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті наголошено, що однією із важливих форм використання спеціальних знань у судочинстві є залучення експерта та проведення судової експертизи. Констатовано, що судово-експертна діяльність може розглядатись як сформований та відносно автономний вид соціально корисної діяльності, який тісно взаємодіє із правоохоронною діяльністю взагалі та кримінально-процесуальною, зокрема, для забезпечення потреб судочинства. Підкреслено, що судово-експертна та кримінально-процесуальна діяльність тісно взаємопов'язані, іноді переплітаються із урахуванням особливостей професійної діяльності експерта. У результаті аналізу різних підходів оцінки властивостей професійної діяльності експерта як суб'єкта експертної діяльності визначено, що їх можна поділити на загальні та особливі. Також зазначено, що до якостей експерта, без яких неможливе здійснення його професійної діяльності, належать знання, уміння та навички, отримані ним під час навчання та здійснення професійної діяльності.

Ключові слова: судовий експерт, судово-експертна діяльність, кримінальне провадження, функції, властивості, судова експертиза.

Постановка наукової проблеми. Однією із важливих форм використання спеціальних знань у судочинстві є залучення експерта та проведення судової експертизи. Результатом тенденції диференціації та інтеграції наукового знання можна вважати виникнення та формування різноманітних класів, видів та родів судових експертиз. Судова експертиза вже давно вийшла за межі кримінального процесу, оскільки застосовується у всіх видах судочинства. Це обумовлено тим, що вона є складною, багатогранною та багатоаспектною діяльністю, яка впроваджується в експертних установах кваліфікованими фахівцями. Н. І. Клименко підкреслює, що теорія дозволяє пізнати загальні закономірності, які характеризують предметну сутність судової

© О. П. Снігерьов, А. В. Бубліков, Е. П. Курдес, 2019

експертизи, що слід враховувати під час вирішення різноманітних питань, пов'язаних з розвитком і раціональним використанням можливостей науки і техніки в проведенні експертних досліджень, та обумовлює створення особливої науки — судової експертології[1]. Однак зміни законодавства вимагають постійної уваги науковців щодо місця судового експерта у системі судово-експертної діяльності.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Як зауважував В. Д. Юрчишин, у межах криміналістичної експертизи вперше про доцільність виділення судової експертизи із криміналістики зазначили Ю. М. Кубицький та О. Р. Шляхов, пізніше систематизували знання про експертизу А. І. Вінберг і Н. Т. Малаховська. Однак лише на піку наукових досліджень у цій сфері зусиллями вчених були сформульовані концептуальні основи загальної теорії судової експертизи, її структура та функції[2]. Судова експертологія як наука про судово-експертну діяльність включає поняття цієї науки, її систему та структуру, а також окремі вчення: про об'єкти, суб'єкти, методи загальної теорії судової експертизи, процеси і відношення комунікації в судовій експертизі, профілактику та прогнозування тощо[3]. Науковці довели, що з точки зору судової експертології як науки судово-експертна діяльність виступає її об'єктом пізнання. Однак недостатньо уваги приділено характеристиці місця експерта в системі суб'єктів судово-експертної діяльності.

Метою статті є визначення місця експерта в системі суб'єктів судово-експертної діяльності.

Викладення основного матеріалу дослідження. Серед інших видів діяльності людини судово-експертну діяльність виділяє особливий характер функцій експерта, спеціальна мета досліджень, які він проводить, а також правове регулювання підстав для призначення експертиз і порядку їх проведення. Це є підставою визначати її як професійну діяльність. З цього приводу Я. В. Комісарова зазначає, що суспільні відносини, які виникають у зв'язку із потребою одних осіб отримувати інформацію щодо питань, що вимагають використання знань, якими вони самі в повному або необхідному обсязі не володіють, і можливістю інших надати інформацію за результатами досліджень, реалізуються за допомогою узагальненого виду суспільно корисної діяльності — експертної діяльності, яку відносно сфери судочинства позначають терміном «судово-експертна діяльність»[4]. Таким чином,

---

[1] *Клименко Н. І.* Судова експертологія : курс лекцій. Київ : Ін Юре, 2007. С. 66.

[2] *Юрчишин В. Д.* Генезис ідеї науки про судову експертизу. *Правова держава*. 2012. № 12. С. 399.

[3] *Сегай М. Я.* Судова експертологія — наука про судово-експертну діяльність. *Вісник академії правових наук України.* 2003. № 2 (33); № 3 (34). С. 761–762.

[4] *Комиссарова Я. В.* Концептуальные основы профессиональной деятельности эксперта в уголовном судопроизводстве : дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2013. С. 54–55.

судово-експертна діяльність (далі — СЕД) може розглядатись як сформований та відносно автономний вид соціально корисної діяльності, який тісно взаємодіє із правоохоронною діяльністю взагалі та кримінально-процесуальною, зокрема для забезпечення потреб судочинства.

На законодавчому рівні термін «судово-експертна діяльність» було закріплено в Законі України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 р. Однак досі даний нормативний акт не містить чіткого визначення цього поняття, а його зміст розкривається шляхом аналізу деяких норм, які встановлюють:

— суб'єктів (фізичних та юридичних осіб), які безпосередньо здійснюють проведення судових експертиз професійними атестованими експертами, вимоги до освіти та спеціальної підготовки, а також порядок здійснення їх атестації;

— коло суб'єктів державної влади, які забезпечують науково-методичне, організаційно-управлінське та фінансове забезпечення СЕД[1].

Закон України «Про судову експертизу» визначає та регламентує професійну діяльність експерта, спеціалізованих експертних установ, відносить до цієї діяльності експертну практику як вид науково-практичної діяльності, а також закріплює правове, організаційне, науково-методичне та міжнародно-правове забезпечення СЕД. На думку Ю. Б. Форис, Закон України «Про судову експертизу» варто було б назвати Законом України «Про судово-експертну діяльність», оскільки в ньому викладені основи навчання, атестації і кваліфікації професійних експертів, методичного забезпечення, фінансування, міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи тощо[2]. З цим можна погодитись частково, оскільки якість та ефективність судово-експертної діяльності безпосередньо пов'язані з рівнем її теоретичного осмислення, ступенем розроблення методологічних, правових, організаційних засад її здійснення, забезпечення досягненнями науково-технічного прогресу, підвищенням якості відбору, підготовки та перепідготовки експертів, які у наведеному Законі прописані фрагментарно та потребують додаткового опрацювання науковцями.

При цьому слід враховувати, що у юридичній науці існують різноманітні підходи до розуміння сутності судово-експертної діяльності. Аналізуючи різні підходи до окреслення структури судової експертології як науки про судово-експертну діяльність, науковці у галузі юридичної науки майже не звертають уваги на той факт, що дана

[1] Експертизи у судовій практиці : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. Київ : Юрінком Інтер, 2010. С. 3.

[2] *Форис Ю. Б.* О формировании судебно-эксперного права: постановка проблемы. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Харків : Право, 2003. Вип. 3. С.48.

діяльність виступає професійною діяльністю судово-експертних установ взагалі та експерта зокрема. У своїх роботах Ф. М. Джавадов обґрунтовує положення про необхідність професіоналізації СЕД в її теоретичному забезпеченні шляхом системного узагальнення вже накопичених окремих теорій та їх структуризацію в загальну теорію судової експертизи[1]. З цим можна погодитись, оскільки якість та ефективність експертної діяльності безпосередньо пов'язані із професійним рівнем її теоретичного осмислення, ступенем розроблення методологічних, правових, організаційних засад її здійснення, підвищенням якості відбору, підготовки та перепідготовки експертів тощо.

Науковці пропонують під судово-експертною діяльністю розуміти професійну та юридичну діяльність органів державної влади, юридичних і фізичних осіб, яка полягає у правовому, організаційно-управлінському, науково-методичному, фінансовому та міжнародно-правовому забезпеченні правосуддя України незалежною, кваліфікованою та об'єктивною експертизою з орієнтуванням на максимальне використання досягнень науки і техніки[2].

Необхідно також звернути увагу на дослідження суб'єктів СЕД, оскільки їх роль та значення при проведенні судових експертиз є надзвичайно важливою та зумовлена участю у судочинстві. Крім того, розвиток СЕД сприяв зміні та подальшому удосконаленню правових і процесуальних відносин щодо удосконалення їх правового статусу. При цьому суб'єкти, за виключенням загальних, мають свої специфічні завдання та в межах їх вирішення діють незалежно, взаємодіючи лише при вирішенні загальних завдань експертної діяльності.

Досліджуючи систему суб'єктів СЕД, варто звернути увагу на той факт, що законодавець наводить їх перелік. Так, відповідно до ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, а також у випадках і на умовах, визначених цим Законом, судові експерти, які не є працівниками зазначених установ[3]. У частині 2 ст. 7 Закону зазначається, що до державних спеціалізованих установ належать: науково-дослідні установи судових експертиз МЮ України; науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи МОЗ України; експертні служби МВС України, МО України, СБУ та Державної прикордонної служби України.

---

[1] *Джавадов Ф. М.* Концептуальные основы развития судебной экспертизы в современных условиях : автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Баку, 2000. С. 5.

[2] *Дудіч А. В.* Експерт, як учасник кримінального провадження : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2016. С. 31.

[3] Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII. URL: http: //zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038–12 (дата звернення 11.06.2019).

Сполучною ланкою у взаємодії правоохоронної, кримінально-процесуальної та судово-експертної діяльності виступає професійна діяльність експерта. При проведенні експертизи суб'єкт, залучений як експерт, зосереджується на завданні, що поставлено на вирішення експертизи, самостійно планує та здійснює дії та операції, спрямовані на отримання інформації, яка є необхідною для встановлення істини, та надає результати своєї роботи у вигляді висновку експерта[1]. Слід зауважити, що високий результат діяльності експерта визначається успішністю його професійної діяльності. Науковці підкреслюють, що повна реалізація діяльності судового експерта залежить як від його кваліфікації, так і від особистісних якостей, ступеня їх розвитку та управління[2]. Однак науковці у галузі юридичної науки досліджують, як правило, особливості судово-експертної діяльності без урахування особливостей професійної діяльності експерта[3]. В той же час судово-експертна та кримінально-процесуальна діяльність тісно взаємопов'язані, іноді переплітаються із урахуванням особливостей професійної діяльності експерта. Це пов'язане із тим, що в одних випадках, наприклад, проведення експертного дослідження, він виступає суб'єктом експертної діяльності, а у разі його залучення до кримінального процесу, наприклад, призначення та проведення експертизи — стає учасником кримінального провадження.

Слід також враховувати й те, що професійній діяльності експерта притаманні як властивості будь-якої людської діяльності, так і особливі, що характеризують роботу експерта як різновид, який пов'язаний із проведенням експертиз, слідчими діями та оперативно-розшуковими заходами, тобто як суб'єкта судово-експертної діяльності. Тільки сукупність певних властивостей, їх специфічне поєднання надають роботі експерта особливого характеру[4].

---

[1] *Комиссарова Я. В.* Концептуальные основы профессиональной деятельности эксперта в уголовном судопроизводстве : дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2013. С. 102.

[2] *Джавадов Ф. М.* Концептуальные основы развития судебной экспертизы в современных условиях : дис. …д-ра. юрид. наук: 12.00.09. Баку, 2000. С. 222.

[3] *Джавадов Ф. М.* Концептуальні основи розвитку судової експертизи в сучасних умовах : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2000. С. 14; *Жеребко О. І.* Судово-експертна діяльність: сутність, принципи, організаційні основи: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Запоріжжя, 2010. С. 54; *Шепітько В. Ю.* Психологічні закономірності в судово-експертній діяльності. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики :* зб. матеріалів засідання «круглого столу», присвяченого 85-річчю створення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса (11–12 листопада 2008 р.). Харків, 2008. С.2 4–26.

[4] *Кофанов А. В.* Теоретичні та практичні аспекти діяльності судових експертів. *Актуальні проблеми експертології* : зб. матеріалів круглого столу. Київ : Навчально-науковий інститут підготовки слідчих і криміналістів Національної академії внутрішніх справ, 2012. С.79–80.

У результаті аналізу різних підходів оцінки властивостей професійної діяльності експерта як суб'єкта експертної діяльності було визначено, що їх можна поділити на загальні та особливі. Характеризуючи загальні властивості професійної діяльності судового експерта, слід підкреслити, що до них доцільно віднести такі, як:

— суспільний характер професійної діяльності експерта, який полягає в тому, що вона є різновидом державної діяльності, спрямованої на зміцнення правопорядку і законності через задоволення потреб судочинства. Суспільний характер професійної діяльності експерта дає можливість використовувати досягнення науки і техніки як для розроблення спеціальних методик дослідження та оцінки доказів, так і для наукової організації праці й управління діяльністю експерта. Все це зобов'язує експерта вміти досліджувати та оцінювати нові засоби, методи, способи та прийоми роботи з доказами, впроваджувати їх у практику своєї роботи;

— цілеспрямованість професійної діяльності експерта, яка при проведенні досліджень за конкретною методикою дозволяє виявити нові доказові факти за допомогою застосування до об'єкта дослідження спеціальних знань експерта, що у свою чергу сприяє справедливому судовому розгляду кримінального провадження. Інакше кажучи, після того, як мета здійснення діяльності експертом чітко продумана, визначені шляхи та засоби її досягнення, він приймає рішення, направлене на реалізацію виробленого плану;

— планування діяльності експерта є однією з умов проведення експертного дослідження, яке включає планування змісту всієї діяльності, під час якого здійснюється перспективне та оперативне планування та планування конкретного експертного дослідження, завдяки якому експерт визначає набір дій і послідовність їх реалізації;

— систематичність здійснення професійної діяльності експерта оскільки вона виконується систематично, в законодавчо визначеному порядку та пов'язана із безперервним виникненням і припиненням різних відносин з широким колом учасників кримінального провадження.

До особливих властивостей професійної діяльності експерта необхідно віднести таке:

— правовий характер професійної діяльності експерта, який виражається в тому, що: по-перше, кримінальне процесуальне законодавство визначає процесуальні форми та режим використання у провадженні науково-технічних засобів і методів; по-друге, всі дії, які складають діяльність експерта безпосередньо регулюються законом або, спираючись на нього, визначаються основні їх риси; по-третє, головною метою діяльності експерта є виявлення доказових фактів в результаті застосування до об'єкта дослідження спеціальних знань експерта; по-четверте, доказове значення висновку експерта оцінюється не тільки зі сторони його змісту, але й з позицій суворого дотримання процесуального порядку призначення та проведення

експертизи, порушення яких позбавляє висновок експерта доказового значення; по-п'яте, експерт під час проведення експертного дослідження має керуватися тільки обставинами, які стосуються: предмета експертизи, обставин кримінального провадження та можливостей своїх спеціальних знань;

— відносна самостійність експерта у визначенні та виборі видів і методів досліджень, технічних засобів і спеціальних прийомів при проведенні експертиз. Способи дослідження та методи його проведення експерт вибирає самостійно у певній галузі знань, орієнтуючись на затверджені експертні методики та методичні рекомендації;

— дослідницький характер із орієнтацією на останні досягнення науки та техніки є також особливістю професійної діяльності експерта. Проведення експертом досліджень у процесі виконання кожної експертизи, навіть на місці події, є самостійним дослідженням проблемим, пізнання істини. Саме тому діяльність експерта має спільні риси з науково-дослідною діяльністю, оскільки поряд з алгоритмічними компонентами в ній значне місце посідають евристичні;

— верифікованість (перевірка) діяльності експерта, яка обумовлюється тим, що виступаючи в якості доказів, висновок і показання експерта підлягають оцінці з боку слідчого, прокурора, слідчого судді, суду за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження. Вони, керуючись законом, оцінюють їх з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів — з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення. При цьому, верифікованість суттєво впливає на визначення критеріїв оцінки роботи експерта та експертних установ з урахуванням кількісно-якісних показників;

— ініціативність, оскільки здійснюючи свою професійну діяльність, експерт у процесі проведення дослідження повинен проявляти ініціативу і може вийти за межі завдань, поставлених йому ініціатором експертизи, а саме: вирішити питання, які не були поставлені при призначенні експертизи, якщо вони важливі для кримінального провадження;

— конструктивність, яка завжди пов'язана із тим, що професійна діяльність експерта має конструктивний характер. Це обумовлено тим, що предметом експертного пізнання під час дослідження об'єктів експертизи є сліди, які причинно пов'язані із подією, яка відтворює картину вчинення злочину;

— співвідношення індивідуальності та колегіальності у професійній роботі експерта проявляється в тому, що експерт, працюючи в певному колективі, об'єднаному загальними завданнями,

вирішує власні завдання (проводячи експертне дослідження) і тим самим досягає власних цілей, докладаючи власних зусиль. Індивідуальність експертної роботи характеризується також персональною відповідальністю експерта за результати проведених досліджень;

— особлива суспільно-психологічна атмосфера, яка притаманна професійній діяльності експерта та обумовлена інтересом до результатів його діяльності.

Узагальнюючи окреслене вище, слід підкреслити, що розглянуті властивості професійної діяльності експерта мають враховуватися як у створенні типової моделі експерта, так і в описі психологічної структури його діяльності. Необхідно також зауважити, що не останнє місце під час створення моделі експерта, призначеної для оцінки ступеня підготовленості експерта до практичної діяльності, посідає дослідження комплексу соціальних, етичних, психофізіологічних та професійних якостей особи, їхній взаємозв'язок та взаємодія із урахуванням конкретних умов його роботи. Вирішення зазначених питань безумовно буде сприяти підготовці висококваліфікованого фахівця — судового експерта, підвищенню ефективності та результативності функціонування судово-експертних установ загалом.

Крім того, необхідно зупинитись на питанні дослідження особи експерта з точки зору його процесуального статусу. Традиційно суб'єктом експертного дослідження виступає особа, яка безпосередньо його здійснює, представляє його результати і несе за це відповідальність. Однак в юридичній науці з цього приводу існують думки, які принципово відрізняються від вказаного вище визначення експерта як суб'єкта судово-експертного дослідження. Так, Ю. Г. Корухов констатував, що існують два види суб'єктів судово-експертної діяльності, особи які:

— приймають владно-вольові рішення про призначення експертизи та її організацію, а саме: суд, слідчий суддя, слідчий, прокурор та посадова особа або орган, у провадженні якого перебуває справа ;

— здійснюють експертні дослідження, до яких відносяться експерти, які здійснюють експертні дослідження, а також судово-експертні установи, що організовують проведення експертизи та забезпечують її проведення[1].

У свою чергу А. В. Дулов, крім вище вказаних двох груп суб'єктів судово-експертної діяльності, наводить ще одну групу — групу зацікавлених учасників кримінального процесу[2].

[1] Основы судебной экспертизы. Часть 1. Общая теория. Под ред. Ю. Г. Корухова. Москва : РФЦСЭ, 1997. С. 170.

[2] *Дулов А. В.* Права и обязанности участников судебной экспертизы. Минск : Изд-во М-ва высш., сред. спец. и проф. образования БССР, 1962. С. 110.

Таке об'ємне за своєю суттю розуміння суб'єкта судово-експертної діяльності потребує уточнення по відношенню до з'ясування визначення поняття експерта. Це обумовлено тим, що слідчий, суддя (суд), а також інші учасники кримінального провадження не можуть бути суб'єктами експертного дослідження. Призначення судової експертизи є правовою підставою для її проведення, однак таке призначення не може ні яким чином впливати на саму сутність експертного дослідження, на вибір експертної методики, застосування та використання тих чи інших методів, формулювання висновків тощо. Дана проблема випливає також із того, що залишається не уніфікованим термінологічний апарат судово-експертної діяльності, який визначає порядок призначення та проведення судової експертизи у Законі України «Про судову експертизу», кримінальному процесуальному кодексі та інших відомчих актах, котрі оперують різними термінами для позначення процедури її призначення: «звернення», «доручення», «призначення», «залучення» [1].

Поряд із тим, як вказує Т. В. Авер'янова, у випадку, коли слідчий, суддя чи інші учасники кримінального провадження як суб'єкти судово-експертної діяльності своїм рішенням тільки обумовлюють проведення експертизи і не можуть впливати на процес її проведення, то не можна їх вважати суб'єктами експертного дослідження. Суб'єктом будь-якого дослідження, в тому числі й експертного, виступає тільки той безпосередній виконавець, який це дослідження здійснює, в даному випадку ним є тільки експерт[2].

Слід також підкреслити, що до якостей експерта, без яких неможливе здійснення його професійної діяльності, відносяться знання, уміння та навички, отримані ним під час навчання та здійснення професійної діяльності. При цьому особа може виконувати функції експерта у кримінальному процесі за наявності наступних умов:

— спеціальних — наявність необхідних для вирішення експертних завдань спеціальних знань, умінь та практичних навичок у науці, техніці й інших галузях;

— процесуальної — незацікавленість у результатах справи.

Таким чином, до судово-експертної діяльності відноситься низка суб'єктів, які складають її систему, серед яких:

— особи, які приймають процесуальні (владно-вольові) рішення (за дорученням слідчого судді чи суду) або за зверненням сторони

[1] *Бондар В. С.* Гармонізація інституту використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві. *Актуальні проблеми застосування нового кримінального процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі*: м-ли Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 5 жовт. 2012 р.) Харків : ХНУВС, 2012. С. 178–180.

[2] *Аверьянова Т. В.* Субъекты экспертной деятельности. *Вестник криминалистики*. Москва : Спарк, 2001. Вып. 2. С. 36.

кримінального провадження з боку захисту чи обвинувачення про призначення експертизи та її проведення. До першого виду суб'єктів судово-експертної діяльності відносяться слідчий суддя, суд, слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, а також потерпілий, його представник і законний представник у випадках, визначених КПК України. З боку захисту — підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники;

— особи та установи, які займаються організацією та забезпеченням проведення експертиз. До них слід віднести: державні спеціалізовані судово-експертні установи, недержавні експертні установи та керівників цих установ;

— особи, які безпосередньо здійснюють експертні дослідження та оформляють їх результати. До цих суб'єктів судово-експертної діяльності відносяться судові експерти, які є працівниками державних спеціалізованих судово-експертних установ (державні), атестовані експерти, які не є працівниками державних спеціалізованих судово-експертних установ (приватні), а також особи, які залучаються для проведення експертизи в порядку міжнародної правової допомоги (іноземні експерти та експерти міжнародних організацій).

Висновки. Узагальнюючи наведене вище, можна зауважити, що експерт — це незацікавлена у результатах провадження особа, яка на професійній основі володіє спеціальними знаннями, уміннями та практичними навиками, необхідними для вирішення судово-експертних завдань, поставлених на вирішення експерту у порядку, встановленому законом, що прийняла об'єкти експертизи з метою проведення дослідження та надання висновку з питань, які виникли під час процесуального провадження і стосуються сфери її знань. Таке визначення відображає в повному обсязі всі професійні властивості експерта та його елементи процесуального статусу і суттєво відрізняється від визначень, запропонованих та закріплених у процесуальних кодексах, в тому числі й КПК України.

References

Aver'yanova, T. V. (2001). *Sub'yekty ekspertnoy deyatel'nosti. Vestnik kriminalistiki*. Vyp. 2. Moskva: Spark. 29–37 [in Russian].

Bondar, V. S. (2012). *Harmonizatsiia instytutu vykorystannia spetsialnykh znan u kryminalnomu sudochynstvi. Aktualni problemy zastosuvannia novoho kryminalnoho protsesualnoho zakonodavstva Ukrainy ta tendentsii rozvytku kryminalistyky na suchasnomu etapi*: mater. Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 5 zhovt. 2012 r.) Kharkiv: KhNUVS. 178–180 [in Ukrainian].

Dudich, A. V. (2016). *Ekspert, yak uchasnyk kryminalnoho provadzhennia:* dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.09. Odesa [in Ukrainian].

Dulov, A. V. (1962). *Prava i obyazannosti uchastnikov sudebnoy ekspertizy*. Minsk. Izd-vo M-va vyssh., sred. spets. i prof. obrazovaniya BSS [in Russian].

Dzhavadov, F. M. (2000). *Kontseptualni osnovy rozvytku sudovoi ekspertyzy v suchasnykh umovakh*: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.09. Baku [in Ukrainian].

Dzhavadov, F. M. (2000). *Kontseptualni osnovy rozvytku sudovoi ekspertyzy v suchasnykh umovakh*: dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.09. Baku [in Ukrainian].

Ekspertyzy u sudovii praktytsi: nauk.-prakt. posib. Za zah. red. V. H. Honcharenka. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

Forys, Yu. B. (2003). O formyrovanyy sudebno-ékspernoho prava: postanovka problemy. *Teoriya ta praktyka sudovoyi ekspertyzy i kryminalistyky*. Kharkiv: Pravo. Vyp. 3. 45–49 [in Russian].

Klymenko, N. I. (2007). *Sudova ekspertolohiia:* kurs lektsii. Kyiv: InYur [in Ukrainian].

Kofanov, A. V. (2012). *Teoretychni ta praktychni aspekty diialnosti sudovykh ekspertiv. Aktualni problemy ekspertolohii: zbirnyk materialiv kruhloho stolu. Kyiv: Navchalno-naukovyi instytut pidhotovky slidchykh i kryminalistiv Natsionalnoi akademii vnutrishnikh* sprav, 79–86. [in Ukrainian].

Komyssarova, Ya. V. (2013). *Kontseptual'nyye osnovy professional'noy deyatel'nosti eksperta v ugolovnom sudoproizvodstve*: dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.09. Moskva [in Russian].

Pro sudovu ekspertyzu: Zakon Ukrainy vid 25 liutoho 1994 r. № 4038-XII. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12 (data zvernennia 11.06.2019) [in Ukrainian].

Sehai, M. Ia. (2003). *Sudova ekspertolohiia — nauka pro sudovo-ekspertnu diialnist. Visnyk akademii pravovykh nauk Ukrainy*. 2003. № 2 (33); № 3 (34). 740–762 [in Ukrainian].

Shepitko, V. Yu. (2008). *Psykholohichni zakonomirnosti v sudovo-ekspertnii diialnosti. Aktualni pytannia sudovoi ekspertyzy ta kryminalistyky: Zbirnyk materialiv zasidannia «kruhloho stolu», prysviachenoho 85-richchiu stvorennia Kharkivskoho naukovo-doslidnoho instytutu sudovykh ekspertyz im. zasl. prof. M. S. Bokariusa* (11–12 lystopada 2008r.). Kharkiv. 24–26 [in Ukrainian].

Yurchyshyn, V. D. (2012). *Henezys idei nauky pro sudovu ekspertyzu. Pravova derzhava*. № 12. 394–400 [in Ukrainian].

Zherebko, O. I. (2010). *Sudovo-ekspertna diialnist: sutnist, pryntsypy, orhanizatsiini osnovy*: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.09. Zaporizhzhia [in Ukrainian].

А. П. Снигерев, А. В. Бубликов, Э. П. Курдес

МЕСТО ЭКСПЕРТА В СИСТЕМЕ СУБЪЕКТОВ СУДЕБНО-ЭКСПЕРТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье обращается внимание на то, что одной из наиболее важных форм использования специальных знаний в судопроизводстве является привлечение эксперта и проведение судебной экспертизы. Констатировано, что судебно-экспертная деятельность может рассматриваться как сформированный и относительно самостоятельный вид деятельности, который тесно взаимодействует с правоохранительной деятельностью вообще и с уголовно-процессуальной в частности для обеспечения потребностей правосудия. Подчеркивается, что судебно-экспертная и уголовно-процессуальная деятельность тесно взаимосвязаны, иногда переплетаются с учетом особенностей профессиональной деятельности эксперта. В результате анализа разных подходов к оценке свойств

профессиональной деятельности эксперта как субъекта судебно-экспертной деятельности было определено, что их можно разделить на общие и частные. Также подчеркивается, что к качествам эксперта, без которых невозможно осуществление их профессиональной деятельности, относят знания, умения и навыки, которые получены во время обучения и реализации практической деятельности.

Ключевые слова: судебный эксперт, судебно-экспертна ядеятельность, уголовное производство, функции, свойства, судебная экспертиза.

O. Snigerov, A. Bublikov, E. Kurdets

EXPERT PLACE IN THE SYSTEM OF SUBJECTS OF FORENSIC EXPERT ACTIVITY

The article notes that one of the most important forms of using special knowledge in the judicial process is the involvement of an expert and the conduct of forensic examination. It is emphasized that the scientists have proved that from the point of view of forensic expert science as a science, forensic-expert activity acts as its object of cognition. However, beyond their attention was the characteristic of the place of an expert in the system of subjects of forensic expert activity. It is stated that forensic-expert activity can be considered as formed and relatively autonomous type of socially useful activity, which closely interacts with law-enforcement activity in general and criminal-procedural in particular in order to meet the needs of legal proceedings. It was emphasized that the development of the SED contributed to the change and further improvement of legal and procedural relations in order to improve their legal status. In this case, entities, with the exception of general ones, have their own specific tasks and, within the limits of their decision, act independently, interacting only when solving general tasks of expert activity. The article emphasizes that forensic and criminal-procedural activities are closely interconnected, sometimes intertwined and repeated, taking into account the peculiarities of the professional activity of the expert. This is due to the fact that in some cases, for example: conducting expert research, he acts as a subject of expert activity, and in case of his involvement in the criminal process, for example: appointment and conducting of examination — becomes a party to criminal proceedings. As a result of the analysis of different approaches to evaluating the properties of professional activity of the expert as a subject of expert activity, it was determined that they can be divided into general (social character, purposefulness, planning, systematic implementation) and special (legal nature, relative independence of the expert, research character, verifiability (checking) of the expert's activity, initiative, constructiveness, correlation of individuality and collegiality, special socio-psychological atmosphere). It is also emphasized that the qualities of an expert, without which it is impossible to carry out his professional activity, include the knowledge, skills and skills acquired during his studies and professional activities. In this case, a person may perform the functions of an expert in a criminal proceeding in the presence of special and procedural conditions.

Key words: forensic expert, forensic expert activity, criminal proceedings, functions, properties, forensic examination.

Надійшла до редколегії 12.10.2019

DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.11
УДК 343. 85

Н. Є. Філіпенко,
кандидат юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник
Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна,
ORCID: https://orcid.org/0000–0001–9469–3650
e-mail: filipenko_natalia@ukr.net

О. П. Угровецький,
доктор юридичних наук, доцент, заслужений юрист України, перший
заступник директора Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна,
ORCID: https://orcid.org/0000–0001–8993–6558
e-mail: hniise@hniise.gov.ua

О. В. Шарапова,
кандидат технічних наук, доцент,
провідний науковий співробітник Харківського НДІСЕ,
м. Харків, Україна,
ORCID: https://orcid.org/0000–0002–3638–155X
e-mail: elena.sharapova@hniise.gov.ua

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЕКСПЕРТНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ: ПОНЯТТЯ ТА ЗАВДАННЯ

В статті зроблено аналіз концептуальних засад, поглядів та ідей щодо розуміння сутності експертної профілактики, досліджено співвідношення дотичних між собою понять «профілактика» та «запобігання», адже однією з головних проблем, яку не можна оминути в рамках криміналістичного дослідження феномену експертної профілактики, є неоднозначність як наукового розуміння й опрацювання, так і практичного застосування відповідного понятійно-категоріального апарату. Сутність експертної профілактики полягає у впливі відповідних суб'єктів на злочинність за допомогою використання спеціальних фахових знань.

Ключові слова: *експертна профілактика, превенція, судова експертиза, судово-експертні установи, основні завдання діяльності.*

Постановка наукової проблеми. Підвищення ефективності протидії правопорушенням та злочинам вимагає значного поліпшення організації цієї роботи в усіх ланках системи правоохоронних і правозастосовних органів, особливо це стосується системи судово-експертних установ, в багатогранній діяльності яких важливе місце займають питання експертної профілактики із застосуванням спеціальних знань. Досвід, накопичений судово-експертними установами в цій сфері, настійно вимагає створення дієвої системи превентивної діяльності й усунення ряду суттєвих прогалин у цій діяльності.

Робота з профілактики злочинів належить до сфери інтересів різних органів. Превентивна діяльність є важливим державно-політичним завданням. Вона здійснюється заходами політичного, ідеологічного, економічного та юридичного характеру. Тому розробка

© Н. Є. Філіпенко, О. П. Угровецький, О. В. Шарапова, 2019

засобів і методів профілактики злочинів може відноситися до предмета різних правничих наук, у тому числі й юридичних. У свою чергу заходи юридичного характеру можуть бути кримінально-правовими, кримінально-процесуальними, адміністративно-правовими і криміналістичними.

Криміналістика та судова експертиза у сфері профілактики злочинів вирішує такі завдання:

— удосконалення науково-технічних засобів, тактичних прийомів та методів, що сприяють підвищенню рівня та якості розслідування злочинів;

— розробка методів та прийомів виявлення злочинів і обставин, що сприяють їх скоєнню;

— виокремлення меж профілактичного вивчення та впливу;

— виявлення й дослідження особливостей типових слідчих ситуацій профілактичного характеру та визначення відповідних комплексів найбільш дієвих профілактичних засобів;

— розробка запобіжних заходів щодо злочину, що почався або готується;

— розробка спеціальних профілактичних засобів захисту різного роду об'єктів від злочинних посягань[1].

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблеми профілактики злочинів піддавалися науковому аналізу в теорії криміналістики, кримінології та інших споріднених галузей правничих наук. Цьому були присвячені роботи учених радянської доби, сучасних вітчизняних науковців та фахівців закордонних шкіл. Серед них: І. А. Алієв, Ю. М. Антонян, О. М. Бандурка, Р. С. Бєлкін, В. В. Голіна, І. М. Даньшин, О. М. Джужа, А. Ф. Зелінський, В. Ю. Квашис, В. П. Колмаков, Г. М. Міньковський, О. Г. Міхайлянц, П. П. Михайленко, В. В. Сабадаш, І. Я. Фрідман, Ф. П. Фурсова, О. В. Шеслер, Г. А. Хань[2] та ін. Результати праць названих вчених мають безсумнівну

[1] *Профилактика правонарушений* : учеб.-метод. пособ. Казань : Казан. ун-т, 1989. С. 128–137.

[2] Див. напр.: *Алиев И. А.* Особенности профилактической деятельности специалистов судебно-экспертных учреждений на современном этапе: *Вопросы судебной єкспертизы.* Вып. 28, 1988. С. 3–24; *Антонян Ю. М.* Криминология. Избранные лекции. Логос, 2004. С. 448–141; *Бандурка А. М.* Преступность в Украине: причины и противодействие. Основа, 2003. 368 с.; *Белкин Р. С.* Криминалистическая энциклопедия. Мегатрон, 2000. 333 с.; *Гуріна Д. П.* Завдання експертної профілактики. *Актуальні проблеми держави і права,* 2008. Вип. 44. С. 233–236; *Даньшин І. М., Голіна В. В., Валуйська М. Ю.* Кримінологія: Загальна та Особлива частини. Харків : Право, 2009. С. 288; *Колмаков В. П.* Некоторые вопросы криминалистической профилактики преступлений. *Советское государство и право.* 1961, № 12. С. 106–109; *Фридман И. Я.* О круге профилактических задач, решаемых в судебно-экспертных учреждениях. *Криминалистика и судебная экспертиза,* 1991. Вып. 43. С. 50–54; *Хань Г. А.* Профілактика злочинів: криміналістичний аспект. *Криміналістичний вісник* : наук.-практ. зб., 2006. № 2 (6). 182 с. та ін.

теоретичну та практичну значущість. Разом із тим, незважаючи на вагомий внесок їх робіт у пізнання й вивчення сутності та змісту профілактики злочинів, наукові праці цих фахівців не вичерпали вказаної проблеми, а, навпаки, поставили низку нових питань, які потребують вирішення. Адже суттєво змінилася нормативно-правова база, що регламентує означену діяльність, а досвід роботи судово-експертних установ України отримав нові підходи та бачення. До того ж у спеціальній літературі до цього часу немає чіткого розмежування заходів превенції злочинності, що відносяться до предметів різних галузей юридичних наук. Тому у фаховій літературі зустрічаються висловлювання про віднесення до предмета теорії криміналістики або повністю всіх питань профілактики злочинів, або розробки спеціальних технічних засобів цієї діяльності.

Метою статті є аналіз концептуальних засад, поглядів та ідей щодо розуміння сутності експертної профілактики злочинів, визначення понять, завдань та основоположних принципів діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виняткове місце в системі суб'єктів профілактичної діяльності займають судово-експертні установи України, які відіграють роль гаранта законних прав і свобод осіб, неухильного дотримання верховенства права. Характеризуючи роль судово-експертних установ у процесі превентивної діяльності, слід зазначити, що цей процес вимагає свого подальшого регулювання з метою підвищення ефективності. Аналіз застосування превентивної діяльності судово-експертних установ України показує щільний контакт понять і принципів законності, дотримання прав та свобод людини й громадянина, професійної діяльності та професійної етики експертів, що уявляється актуальним.

Як вже було нами підкреслено, однією з головних проблем, яку не можна оминути в рамках криміналістичного дослідження феномену експертної профілактики, є неоднозначність як наукового розуміння й опрацювання, так і практичного застосування відповідного понятійно-категоріального апарату. Дана теза підтверджується й дослідженнями фахівців. Зокрема, А. І. Долгова[1] зазначає, що упорядкування понятійного апарату і теоретичних положень є невід'ємною частиною розробки концепції боротьби із злочинністю, має не лише наукове, але й важливе практичне значення.

Вважаємо, що означена проблема носить не стільки понятійний, скільки термінологічний характер, що пояснюється концептуальною близькістю використовуваних фахівцями понять, хоч й описуваних ними за допомогою різних термінів.

У загальному, теоретичному розумінні, профілактика злочинів — це сукупність різноманітних видів діяльності й державних заходів,

[1] Криминология / под общ. ред. А. И. Долговой. Москва : НОРМА, 2007. С. 912.

спрямованих на вдосконалення суспільних відносин з метою усунення негативних явищ та процесів, що породжують злочинність або сприяють їй, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки.

Вивчаючи превентивну діяльність, яку проводять державні правоохоронні та правозастосовні органи, В. М. Бурлаков і М. М. Кропачов визначають профілактику злочинності як діяльність державних і громадських органів та організацій, спрямована проти злочинності з метою утримання її на соціально прийнятному рівня шляхом усунення та нейтралізації причин, що її породжують[1]. Аналізуючи названу проблематику, Ю. Ф. Іванов та О. М. Джужа вказують, що профілактикою злочинності є багаторівнева система державних і громадських цілеспрямованих заходів щодо виявлення, усунення, нейтралізації причин та умов злочинності[2]. Схожої думки дотримуються й О. М. Бандурка та Л. М. Давиденко[3], які під боротьбою із злочинністю розуміють діяльність державних органів, громадських організацій, посадових осіб і громадян із виявлення, усунення, послаблення та нейтралізації факторів, що детермінують злочинність.

Під запобіганням злочинності В. В. Голіна розуміє сукупність різноманітних видів діяльності і заходів у державі, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин з метою усунення негативних явищ та процесів, що породжують злочинність або сприяють їй, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки[4]. Ю. М. Антонян, вивчаючи запобіжну діяльність державних органів, вважає, що це насамперед вплив на її причини, виявлення злочинців та запобіжні заходи, спрямовані на їхнє виправлення[5].

Відповідно до визначення дефініції «попередження злочинів» в теорії правничих наук можемо зазначити, що Г. Александров першим серед представників криміналістичної спільноти поставив питання про розробку методики профілактики злочинності. Він вважав, що до її предмета відносяться всі методи запобігання злочинам[6]. На противагу цієї точці зору, М. В. Терзієв відносить до предмета криміналістики виключно

---

[1] Криминология / под ред. В. Н. Бурлакова, Н. М. Кропачева. Санкт-Петербург, 2002. С. 432.

[2] *Іванов Ю. Ф., Джужа О. М.* Кримінологія. Харків : ПАЛИВОДА А. В., 2006. С. 264.

[3] *Бандурка А. М.* Преступность в Украине: причины и противодействие. Харьков : Основа, 2003. С. 368.

[4] *Даньшин І. М., Голіна В. В., Валуйська М. Ю.* Кримінологія: Загальна та Особлива частини. Харків : Право, 2009. С. 288–253.

[5] *Антонян Ю. М.* Криминология. Избранные лекции. Харків : Логос, 2004. С.448–441.

[6] *Александров Г.* Совершенствование методов расследования — в центре внимания советской криминалистики. *Соц. законность,*1948. № 2. С. 7–8.

«спеціальні заходи попередження злочинів»[1]; О. І. Вінберг — розробку попереджувальних заходів у вигляді захисних засобів, що перешкоджають вчиненню злочинів або ускладнюють їх здійснення[2].

Відомий український учений, судовий експерт і криміналіст В. П. Колмаков вважає, що до предмета криміналістичної профілактики можуть відноситься тільки науково-технічні та оперативно-тактичні прийоми й засоби, що базуються на даних цієї науки, спрямовані на виявлення, дослідження та усунення причин і умов, що сприяють злочинам, а також на попередження злочинів, що готуються, та припинення злочинів, що вже розпочалися[3].

Спільними рисами усіх зазначених понять є вказівка на суб'єктний склад такої діяльності та її мету. Відповідно до цього можна виокремити, по-перше, таку загальну ознаку профілактичної діяльності, як здійснення відповідних заходів не лише державою в особі її органів і посадових осіб, але й іншими інститутами, а також окремими громадянами. При цьому деякі вчені[4] розширюють коло суб'єктів превентивної діяльності, включаючи до них загалом усіх фізичних і юридичних осіб. Так, С. О. Шоткін[5] вважає, що коло суб'єктів попереджувальної діяльність має бути суттєво розширено, аж до співробітників трудових колективів.

Серед різноманітних підсистем криміналістичної профілактики та різноманіття суб'єктів, що реалізують окремі напрямки превентивної діяльності, знаходиться й експертна профілактика, під якою розуміється складне системне утворення, основою якого складає діяльність експертів на базі своїх спеціальних знань, які виявлятимуть обставини, що сприяли вчиненню злочинів. Виявлення подібних обставин може здійснюватися як основне експертне завдання, для вирішення якого і була призначена експертиза, або це може бути супутній «продукт» експертної діяльності, що «з'являється» при вирішенні інших експертних завдань, які не ставили за мету виявлення криміногенних факторів. Допустимим є також виявлення криміногенних факторів та обставин, що сприяють вчиненню злочинів, у процесі узагальнення експертної практики в окремій судово-експертній установі у ході її накопичення, або в разі підготовки відповідних оглядів, звітів, аналітичних довідок. Також подібні

---

[1] *Терзиев Н.* В. К вопросу о системе науки советской криминалистики**.** *Правоведение*, 1950. С. 6–8.

[2] *Винберг А. И.* Введение в криминалистику. Предмет, метод, система курса и история советской криминалистики. Москва : РИО ВЮА,1950. С. 77–79.

[3] *Колмаков В. П.* Некоторые вопросы криминалистической профилактики преступлений. *Советское государство и право.* 1961, № 12. С. 106–109.

[4] Криминология / под общ. ред. А. И. Долговой. Москва : НОРМА, 2007. С. 912.

[5] *Гуріна Д. П.* Завдання експертної профілактики. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 44. С. 233–236.

відомості можна отримати у разі узагальнення судово-експертної діяльності в цілому по міністерству. У всіх подібних випадках виявленні криміногенні чинники є основою для розробки рекомендацій профілактичного характеру, спрямованих на їх усунення або мінімізацію. Характерною рисою даних рекомендацій є їх специфічність, адже вони отримані при використанні експертом спеціальних знань і навичок, що складають зміст даної конкретної експертизи (виду експертиз).

У цьому зв'язку В. П. Колмаков під експертно-криміналістичною профілактикою розуміє сукупність обставин, що сприяють вчиненню злочинів, які були виявлені та досліджені у конкретній справі експертом із застосуванням прийомів та методів науки криміналістики. Проаналізувавши цю дефініцію, хочемо зазначити, що, на нашу думку, експертна профілактика, у першу чергу, не може бути сукупністю обставин. Адже це виключно діяльність експерта з виявлення цих обставин! По-друге, у названому визначенні, на наш погляд, значно звужені можливості експерта, бо є вказівка на одну конкретну справу, якою займається експерт. Як нами вже зазначалося раніше, співробітники судово-експертних установ мають можливість, а інколи й повинні аналізувати не одну справу, а робити узагальнення, що базуються на спеціальних пізнаннях, у цілій низці експертиз, які складають зміст даного роду чи виду досліджень.

Таким чином, ***експертна профілактика*** — *це заснована на законах та підзаконних нормативно-правових актах діяльність судового експерта, спрямована на виявлення обставин, що сприяли вчиненню злочину, і розробка заходів щодо їх усунення із використанням спеціальних знань.*

Іншою важливою ознакою експертної профілактики є визначення її сутності як певної «системи заходів», «діяльності» або ж, за визначенням І. М. Даньшина, В. В. Голіни, М. Ю. Валуйської та інших, поєднання «різноманітних видів діяльності і заходів у державі»[1].

Експертна профілактика створює умови, що ускладнюють вчинення злочинів, сприяє своєчасному припиненню злочинних зазіхань, тобто є стримуючим чинником, а також забезпечує сприятливі умови для виникнення доказової інформації[2].

Звідси постає важливе питання: що є змістом даної категорії — теоретичні напрацювання, нормативні положення чи їхня практична реалізація? Відповідь на це питання можемо отримати при аналізі такого терміна, як «вплив на злочинність», адже по суті він і являє собою зміст будь-якої експертної превенції злочинів. На сучасному

[1] *Даньшин І. М., Голіна В. В., Валуйська М. Ю.* С. 288–256.

[2] Хань Г. А. Профілактика злочинів (криміналістичний аспект). *Криміналістичний вісник* : наук.-практ. зб. Київ : КНУВС, 2006. № 2(6). С. 182–169.

етапі державотворення будь-яка практична профілактична діяльність, а особливо превентивна робота судових експертів чи судово-експертних установ, не може розглядатися окремо від її науково-теоретичного та нормативно-правового забезпечення, опрацювання основних принципів діяльності. Єдність наукової та правової основи експертної профілактики із її практичною реалізацією відзначають багато фахівців[1]. Підсумовуючи думки вчених, можемо стверджувати, що сутність експертної профілактики полягає у впливі відповідних суб'єктів на злочинність за допомогою використання спеціальних фахових знань. Тобто до предмета судової експертизи кожного роду та виду слід відносити дослідження обставин, на основі яких можуть і повинні бути розроблені наукові, організаційно-технічні заходи профілактичного характеру[2].

У рамках нашої статті необхідним є вивчення питання про прогностичні функції експертної профілактики, оскільки щоб ефективно протидіяти злочинам, необхідно їх вивчати в криміналістичному аспекті з урахуванням методик прогнозування нових різновидів злочинів[3].

Основними завданнями експертної профілактики є:

1. Розробка методів виявлення причин й умов злочинів та мінімізація їх негативного впливу з урахуванням їх особливостей.

2. Виявлення і дослідження особливостей типових результатів експертного дослідження, надання на їх основі рекомендацій щодо превенції злочинів.

3. Визначення комплексу профілактичних заходів щодо захисту різного роду об'єктів від злочинного посягання, найбільш дієвих в кожній з виділених ситуацій.

4. Розробка заходів превенції певних конкретних видів злочинів.

Саме комплекс даних завдань, які можуть бути вирішені специфічними експертними методами і засобами, визначає предмет експертної діяльності щодо превенції злочинів.

Серед завдань профілактичного характеру, які можуть бути вирішені працівниками судово-експертних установ, важливе місце повинні посідати розробки, спрямовані на прогнозування в кримінологічному та криміналістичному аспектах обставин, що сприяють скоєнню злочинів з урахуванням можливостей окремих видів експертних досліджень, а також засобів та методів їх виправлення[4].

---

[1] *Кудрявцев В. Н., Эминов В. Е.* Криминология. Москва : Юрист, 1997. С. 512.

[2] *Гуріна Д. П.* Вказана праця. С.235.

[3] *Журавель В. А.* Криміналістична профілактика економічних злочинів. Харків : Харків юридичний, 2006. С. 168–169.

[4] *Фридман И. Я.* О круге профилактических задач, решаемых в судебно-экспертных учреждениях. *Криминалистика и судебная экспертиза*, 1991. Вып. 43. С. 50–54.

Криміналістичному прогнозуванню можливих правопорушень, яке повинно бути продовженням кримінологічних прогнозів, притаманна в діяльності експертних підрозділів своя специфіка. Основою для прогнозування є дані експертної практики, відомості про нові засоби, результати експериментів, що надають можливості виявити закономірні зв'язки між встановленими обставинами та можливим злочинним посяганням. Ці дані дозволяють припустити, що коли обставини залишаться без змін, то в майбутньому можливі злочини з використанням аналогічного або іншого способу їхнього скоєння. Впровадження у виробництво та в інші сфери людської діяльності нових пристроїв, засобів обліку, способів отримання копій, місць зберігання матеріальних цінностей примушує прилаштовуватися до них і злочинців, які використовують недоліки, недосконаліть технологічних процесів, методик роботи, окремих організаційних заходів та засобів обліку[1].

Для вирішення профілактичних завдань іноді потрібно провести ідентифікаційні дослідження, наприклад, для встановлення факту виконання підписів від імені різних одержувачів грошей однією особою. В більшості випадків необхідні дослідження, що ґрунтуються на положеннях криміналістичної діагностики. Загальне профілактичне завдання може бути поділене на ряд завдань, у процесі вирішення яких слід виявити особливості досліджуваного об'єкта, що свідчать про його недостатню захищеність від злочинних посягань, знайти та порекомендувати способи підвищення захищеності аналогічних об'єктів, при можливості — перевірити їх та відібрати найбільш раціональні[2].

Для підвищення ефективності експертної профілактики та вирішення нагальних питань судово-експертних установ необхідно проводити заходи, спрямовані на досягнення популяризації спеціальних, фахових знань. Названі заходи досить різнобічні. Вони можуть проводитися як спільно із правоохоронними органами, так і самостійно. До числа основних форм профілактичної діяльності судового експерта можна віднести наступні:

— популяризація спеціальних знань серед детективів Національного антикорупційного бюро, слідчих міністерства внутрішніх справ, прокуратури, воєнної прокуратури, Служби безпеки України, митних органів, державної виконавчої служби з метою надання їм допомоги у здійсненні завдань протидії злочинності, зокрема, у виявленні криміногенних факторів із застосуванням спеціальних знань. Наприклад, з метою поглиблення прикладної спрямованості навчально-виховного процесу слідчих відповідних

[1] *Фридман И. Я.* Судебная экспертиза и вопросы предупреждения преступлений : автореф. дис. ...д-ра юрид. наук,1974. С. 26.

[2] *Фридман И. Я.* О круге профилактических задач, решаемых в судебно-экспертных учреждениях. С. 52.

підрозділів Служби безпеки України 19 лютого 2019 року на базі Харківського НДІ судових експертиз проведено лекцію-дискусію за темою «Проблемні питання призначення та проведення судових експертиз у кримінальних провадженнях». Як лектори залучені найкращі фахівці — науковці та судові експерти Харківського НДІ судових експертиз.

— 12 квітня 2019 року представники Харківського НДІ судових експертиз взяли участь у семінарі «Особливості розгляду справ щодо злочинів, пов'язаних із порушенням Правил дорожнього руху». Захід проводився згідно з програмою періодичного навчання суддів окружних загальних судів. Семінар був проведений Харківським регіональним відділенням Національної школи суддів України спільно з Харківським апеляційним судом. Метою семінару було підвищення рівня кваліфікації представників суддівського корпусу, правоохоронних органів, державних судово-експертних установ щодо особливостей розгляду справ стосовно злочинів, пов'язаних із порушенням Правил дорожнього руху. Захід проведено у формі інтерактивних лекцій з використанням презентаційного матеріалу та міні-лекцій.

Проведена велика та різноманітна робота з профілактики злочинів і правопорушень, а досягнуті показники — це ще не межа можливостей використання спеціальних знань для експертної профілактики.

Висновки. Підводячи підсумки викладеного у цій статті, вважаємо, що:

1. Експертна профілактика — це заснована на законах та підзаконних нормативно-правових актах діяльність судового експерта, спрямована на виявлення обставин, що сприяли вчиненню злочину, і розробка заходів щодо їх усунення з використанням спеціальних знань.

2. Профілактична діяльність судово-експертних установ України повинна здійснюватися:

— при виконанні експертиз у конкретних кримінальних, адміністративних або цивільних справах;

— шляхом узагальнення експертної та судово-слідчої практики;

— у процесі наукових досліджень з проблем експертної профілактики;

— шляхом надання на основі спеціальних знань науково-практичної допомоги державним органам і громадським організаціям у виявленні обставин, що сприяють вчиненню злочинів тощо.

3. З метою підвищення якості проведення експертно-профілактичних заходів співробітники судово-експертних установ України повинні приділяти максимум уваги популяризації превентивної діяльності серед представників правоохоронних та правозастосовних органів.

References

Aleksandrov, G. (1948). *Sovershenstvovaniye metodov rassledovaniya — v tsentre vnimaniya sovetskoy kriminalistiki*. *Sots. Zakonnost* [in Russian].

Antonyan, Y. M. (2004). *Kriminologiya. Izbrannyye lektsii.* Logos [in Russian].

Bandurka, A. M., Davydenko, L. M. (2003). *Prestupnost' v Ukraine: prichiny i protivodeystviye: monografiya.* Kharkiv: Osnova [in Russian].
Burlakov, V. N., Kropachev, N. M. (2002). *Kriminologiya.* S-Piterburg: Piter [in Russian].
Dan′shyn, I. M., Holina, V. V., Valuys′ka, M. Y. (2009). *Kryminolohiya: Zahal'na ta Osoblyva chastyny.* Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
Dolgova, A. I. *Kriminologiya* (2007) Moskva: NORMA [in Russian].
Fridman, I. Y. (1974). *Sudebnaya ekspertiza i voprosy preduprezhdeniya prestupleniy:* avtoref. dis. ... d-ra yurid. Nauk. Forensic Examination and Crime Prevention Issues [in Russian].
Fridman, I. Y. (1991). *O kruge profilakticheskikh zadach, reshayemykh v sudebno-ekspertnykh uchrezhdeniyakh.* Kriminalistika i sudebnaya ekspertiza [in Russian].
Hurina, D. P. (2008). *Zavdannya ekspertnoyi profilaktyky. Aktual'ni problemy derzhavy i prava* [in Ukrainian].
Ivanov, Y U., Dzhuzha, O. M. Kryminolohiya (2006). Kharkiv: Palyvoda A. V. [in Ukrainian].
Khan, ′H. A. (2006). *Profilaktyka zlochyniv (kryminalistychnyy aspekt) Kryminalistychnyy visnyk*: Nauk.-prakt. zb. № 2(6) [in Ukrainian].
Kolmakov, V. P. (1961). *Nekotoryye voprosy kriminalisticheskoy profilaktiki prestupleniy. Sovetskoye gosudarstvo i pravo.* [in Russian].
Kudryavtsev, V. N., Éminov, V. E. *Kriminologiya* (1997). Yurist [in Russian].
Profilaktika pravonarusheniy [Crime Prevention] (Kazan. un-ta 1989) [in Russian].
Terziyev, N. V. (1950). *K voprosu o sisteme nauki sovetskoy kriminalistiki.* Pravovedeniye [in Russian].
Vinberg, A. I. (1950). *Vvedeniye v kriminalistiku. Predmet, metod, sistema kursa i istoriya sovetskoy kriminalistiki.* RIO VYUA [in Russian].
Zhuravel′, V. A. *Kryminalistychna profilaktyka ekonomichnykh zlochyniv.* Kharkiv yurydychnyy [in Ukrainian].

Н. Е. Филипенко, О. П. Угровецкий, Е. В. Шарапова

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ЭКСПЕРТНОЙ ПРОФИЛАКТИКИ: ПОНЯТИЕ И ЗАДАЧИ

В статье выполнен анализ концептуальных основ, взглядов и идей о сущности экспертной профилактики. Исследовано соотношение соприкасающихся между собой понятий «профилактика» и «предотвращение», ведь одной из главных проблем криминалистического исследования феномена экспертной профилактики, является неоднозначность как научного понимания, так и практического применения соответствующего понятийно-категориального аппарата. Подчеркнуто, что сущность экспертной профилактики заключается в воздействии соответствующих субъектов на преступность с помощью использования специальных профессиональных знаний. То есть, к предмету судебной экспертизы, следует относить исследования обстоятельств, на основе которых могут и должны быть разработаны научные, организационно-технические мероприятия профилактического характера. Доказано, что среди задач профилактического характера, которые могут быть решены сотрудниками судебно-экспертных учреждений, важное место должны занимать разработки, направленные на прогнозирование в криминалистическом аспектах обстоятельств, способствующих совершению преступлений, с учетом возможностей отдельных видов экспертных исследований.

Доказано, что профилактическая деятельность судебно-экспертных учреждений Украины должна осуществляться: при производстве экспертиз по конкретным уголовным, административным или гражданским делам;

путем обобщения экспертной, а так же судебно-следственной практики; в процессе научных исследований по проблемам экспертной профилактики; путем оказания на основе специальных знаний научно-практической помощи государственным органам и общественным организациям в выявлении обстоятельств, способствующих совершению преступлений.

С целью повышения качества проведения экспертно-профилактических мероприятий сотрудники судебно-экспертных учреждений Украины должны уделять максимум внимания популяризации превентивной деятельности среди представителей правоохранительных и правоприменительных органов.

Дано авторское определение экспертной профилактики: это основанная на законах и подзаконных нормативно-правовых актах деятельность судебного эксперта, направленная на выявление обстоятельств, способствовавших совершению преступления, и разработка мероприятий по их устранению с использованием специальных знаний.

Ключевые слова: экспертная профилактика, превенция, судебная экспертиза, судебно-экспертные учреждения, основные задачи деятельности.

N. Filipenko, O. Uhrovetskyi, O. Sharapova

THEORETICAL BASES OF EXPERT PREVENTION: CONCEPT AND TASKS

The article analyzes conceptual foundations, views and ideas concerning the essence of expert prevention. The relationship between the concepts of «prevention» and «prevention», which is in contact with each other, is investigated, because one of the main problems of the criminal investigation of the phenomenon of expert prevention is the ambiguity of both scientific understanding and the practical application of the corresponding conceptual-categorical apparatus. It is emphasized that the essence of expert prevention is the influence of the relevant subjects on crime through the use of special professional knowledge. That is, to the subject of forensic examination, should include studies of circumstances on the basis of which can be and should be developed scientific, organizational and technical measures of preventive nature. Proven that among the tasks of preventive nature, which can be solved by the staff of judicial-expert institutions, the development of aimed at forecasting in criminalistic aspects of circumstances contributing to the commission of crimes, taking into account the possibilities of certain types of expert research, should occupy an important place.

It is proved that the preventive activities of forensic institutions of Ukraine should be carried out: in the production of examinations in specific criminal, administrative or civil cases; by summarizing expert, as well as forensic investigative practices; in the process of research on expert prevention; by providing on the basis of special knowledge of scientific and practical assistance to government agencies and public organizations in identifying circumstances conducive to the commission of crimes.

In order to improve the quality of expert-preventive activities, the staff of the forensic institutions of Ukraine should pay maximum attention to the promotion of preventive activities among representatives of law enforcement and law enforcement agencies.

On the basis of the analysis, the author's definition of expert prevention is given: the activity of a forensic expert based on the laws and by-laws of normative legal acts, aimed at revealing the circumstances contributing to the commission of a crime, and the development of measures for their elimination with the use of special knowledge.

Key words: expert prevention, prevention, forensic examination, forensic expert institutions, main tasks of activity.

Надійшла до редколегії 12.10.2019

DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.12
УДК 006

С. А. Онопрієнко,
завідувач лабораторії Харківського НДІСЕ,
м. Харків, Україна,
ORCID: https://orcid.org/0000–0001–7574–7457
e-mail: osa-sa@ukr.net

О. В. Наранович,
старший науковий співробітник Харківського НДІСЕ,
м. Харків, Україна,
e-mail: olegnar@meta.ua

І. О. Спасенко,
науковий співробітник Харківського НДІСЕ,
м. Харків, Україна,
ORCID: https://orcid.org/0000–0002–8110–982X
e-mail: spasenkoirina@ukr.net

ЩОДО ПИТАННЯ ПРОВЕДЕННЯ МІЖЛАБОРАТОРНИХ ПОРІВНЯНЬ ПІД ЧАС СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Фундаментом підвищення результативності судових експертиз є створення науково обґрунтованих експертних методик, вдосконалення системи підготовки експертів і підвищення їх кваліфікації, а також ефективне управління. У цьому плані важливе формування налагодженої системи, що дозволяє підтримувати на належному рівні дослідницьку компетентність. У зв'язку з безперервним вдосконаленням нормативно-правової бази зростає вимога до лабораторій, які надають послуги у сфері проведення випробувань.

Метою статті є розробка підходів до організації і проведення міжлабораторних порівнянь у судово-експертній діяльності.

Ключові слова: акредитація, стандартизація, компетенція, аналіз, міжлабораторні порівняння, провайдер.

Постановка наукової проблеми. Глобалізація світового ринку обумовила необхідність вирішення проблеми взаємного визнання результатів оцінювання відповідності продукції та послуг. Вступ України до Світової організації торгівлі, підписання Асоціації з ЄС вимагає виконання цілого ряду вимог, у тому числі приведення національної системи технічного регулювання у відповідність до європейської. Це також стосується судово-експертної діяльності. Закон України «Про судову експертизу»[1] ставить завдання забезпечити правосуддя України незалежною, кваліфікованою і об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки. Принцип змагальності експертів у сучасному судочинстві висуває вказану проблему на перший план, оскільки вимагає особливого ставлення до визначення їх компетенції,

[1] Про судову експертизу : Закон України від 25.04.1994 р. № 4038-XII. URL: https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038–12 (дата звернення 12.06.2019 р.).

© С. А. Онопрієнко,
О. В. Наранович, І. О. Спасенко, 2019

підтвердження її відповідності певної експертної спеціальності, надійності використаних методик, а значить, достовірності й об'єктивності результатів.

У міжнародній практиці для підвищення достовірності результатів судових експертиз та зменшення судових помилок активно проводиться акредитація судово-експертних лабораторій відповідно до міжнародного стандарту ISO/IEC 17025 «Загальні вимоги до компетентності випробувальних та калібрувальних лабораторій»[1]. Згідно із рекомендаціями ради директорів Європейської мережі криміналістичних установ (ENFSI) усі судово-експертні лабораторії ЄС в своїй діяльності зобов'язані керуватися вищезазначеним стандартом.

Судова експертиза передбачає проведення досліджень на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду[2]. Під час судово-експертних досліджень для надання висновку найчастіше необхідно провести визначення характеристик матеріальних об'єктів. Тому такі дослідження можна розглядати як випробування. За ДСТУ ISO/IEC 17000[3] випробуванням є визначення однієї або більше характеристик об'єкта оцінки відповідності за процедурою. Тому згідно з визнанням досліджень, які проводять лабораторії Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (ХНДІСЕ), відповідними поняттю «випробування», було прийнято рішення керівництва ХНДІСЕ пройти процедуру акредитації як органа з оцінки відповідності, а саме випробувальної лабораторії, у Національному агентстві акредитації України. Метою реалізації цього рішення є забезпечення довіри до результатів судово-експертних досліджень, що проводяться в інституті. За результатами перевірки Національним агентством акредитації України ХНДІСЕ одержав атестат про акредитацію від 23.01.2018 р. за № 2Н1633. Цей атестат підтверджує компетентність ХНДІСЕ у таких сферах діяльності:

— дослідження наркотичних засобів психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів;

---

[1]ДСТУ ISO/IEC 17000: 2007. Оцінювання відповідності. Словник термінів і загальні принципи (ISO/IEC 17000: 2004, IDT). URL: http: // online.budstandart.com/ru/catalog/doc-page?id_doc=56166 (дата звернення 12.06.2019).

[2] ISO/IEC 17025: 2017 General requirements for the competence of testing and calibration laboratories (Загальні вимоги до компетентності випробувальних та калібрувальних лабораторій). URL: https: //www.iso.org/standard/66912.html (дата звернення 12.06.2019 р.)

[3] ДСТУ ISO/IEC 17025: 2017. Загальні вимоги до компетентності випробувальних та калібрувальних лабораторій. URL: https: //naau.org.ua/wp-content/uploads/2018/09/ISO-IEC17025_revision_2.pdf (дата звернення 12.06.2019 р.).

— дослідження вогнепальної зброї та патронів до неї, вибухових пристроїв та слідів вибуху;

— дослідження знарядь, агрегатів, інструментів та залишених ними слідів;

— дослідження взуття та його слідів;

— дослідження холодної зброї та конструктивно схожих з нею виробів;

— дослідження технічного стану транспортних засобів;

— дактилоскопічні дослідження;

— технічне дослідження документів;

— дослідження інформації на цифрових носіях, відео-, звукозапису.

Таким чином, на цей час ХНДІСЕ відповідає міжнародним вимогам до випробувальних лабораторій. На міжнародному рівні вимоги до випробувальних лабораторій визначені у стандарті ISO/IEC 17025[1], який впроваджений в Україні як національний стандарт[2]. ХНДІСЕ був акредитований за попередньою версією (2005 р.) стандарту[3], тому стоїть актуальне завдання переходу на нову версію. А це передбачає аналіз вимог стандарту[4] та визначення актуальних питань забезпечення відповідності цим вимогам.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Ряд науковців розглядали проблему організації проведення та оцінки міжлабораторних порівнянь, серед яких можна виділити таких, як О. Горін, С. Трубін, В. Нефьодов та ін.[5]. У їхніх роботах в значній мірі досліджено загальні засади проведення міжлабораторних порівнянь, однак не розглянуто у площині судово-експертної діяльності.

---

[1] ISO/IEC 17025: 2017 General requirements for the competence of testing and calibration laboratories (Загальні вимоги до компетентності випробувальних та калібрувальних лабораторій). URL: https: //www.iso.org/standard/66912.html (дата звернення 12.06.2019 р.).

[2] ISO/IEC 17025: 2017 General requirements for the competence of testing and calibration laboratories (Загальні вимоги до компетентності випробувальних та калібрувальних лабораторій). URL: https: //www.iso.org/standard/66912.html (дата звернення 12.06.2019 р.).

[3] ДСТУ ISO/IEC 17025: 2017. Загальні вимоги до компетентності випробувальних та калібрувальних лабораторій. URL: https: //naau.org.ua/wp-content/uploads/2018/09/ISO-IEC17025_revision_2.pdf (дата звернення 12.06.2019 р.).

[4] ISO/IEC 17025: 2017 General requirements for the competence of testing and calibration laboratories (Загальні вимоги до компетентності випробувальних та калібрувальних лабораторій). URL: https: //www.iso.org/standard/66912.html (дата звернення 12.06.2019 р.).

[5] *Горін О., Трубіна С.* Порівняльний аналіз вимог ДСТУ ISO/IEC 17025 : 2006 і ДСТУ 3412–96 до компетентності випробувальних лабораторій у рамках проведення акредитації. Стандартизація. Сертифікація. Якість, 2011 № 4. С. 31–33. URL: http: //nbuv.gov.ua/UJRN/ssia_2011_4_10 (дата звернення 12.06.2019 р.); Метрология, стандартизация и сертификация : учебник / Нефедов В.И. и др. Москва : Форум, 2012. 336 с. URL: https: //zavtrasessia.com/ index.pl?act=PRODUCT&id=2779 (дата звернення 12.06.2019 р.).

Метою статті є розробка підходів до організації і проведення міжлабораторних порівнянь в судово-експертній діяльності.

Викладення основного матеріалу дослідження. Стандарт ISO/IEC 17025[1] містить вимоги до випробувальних лабораторій, виконавши які вони можуть продемонструвати, що працюють компетентним чином і здатні отримувати достовірні результати. Одержання достовірних результатів під час проведення будь-якої діяльності є основною вимогою як на міжнародному, так і на вітчизняному рівнях. Забезпечення достовірності результатів базується на постійному моніторингу лабораторією одержаних нею результатів. Такий моніторинг повинен бути плановим і постійно аналізуватися з метою перегляду застосованих заходів та може включати:

— використання стандартних зразків або матеріалів для контролювання якості;

— використання альтернативного обладнання, яке повинно бути відкаліброване для забезпечення простежуваності результатів;

— перевірку(-и) функціонування вимірювального та випробувального обладнання;

— проміжні перевіряння вимірювального обладнання;

— дублювання випробування за допомогою тих самих або інших методів;

— повторне випробування зразків, що зберігаються;

— кореляцію результатів різних характеристик зразка;

— аналіз отриманих результатів;

— внутрішньолабораторні порівняння;

— випробування сліпої проби (проб).

Дані моніторингу повинні бути проаналізовані, використані для контролю та для вдосконалення діяльності лабораторії. Однак цей моніторинг проводиться самою лабораторією. Важливим також є довести на міжнародному або національному рівнях спроможність лабораторії забезпечувати достовірні результати. Для цього передбачений моніторинг лабораторією своїх результатів у порівнянні з результатами інших лабораторій. Такий моніторинг повинен плануватися та переглядатися. Він може включати:

— участь у перевірках кваліфікації співробітників лабораторій;

— участь у міжлабораторних порівняннях, відмінних від перевірок кваліфікації.

Участь у перевірках кваліфікації фахівців лабораторій проводиться з метою оцінювання характеристики функціонування учасника за заздалегідь встановленими критеріями за допомогою міжлабораторних порівнянь. Такі перевірки проводять організації-

[1] ISO/IEC 17025: 2017 General requirements for the competence of testing and calibration laboratories (Загальні вимоги до компетентності випробувальних та калібрувальних лабораторій). URL: https: //www.iso.org/standard/66912.html (дата звернення 12.06.2019 р.).

провайдери, які акредитовані НААУ відповідно до ДСТУ ISO/IEC 17043[1]. На даний час такі організації-провайдери у судово-експертній діяльності відсутні. Однак перевірки кваліфікації ґрунтуються на проведенні міжлабораторних порівнянь. Тому на цей час є актуальним розгляд можливості та основи проведення міжлабораторних порівнянь серед організацій, які займаються судово-експертною діяльністю.

Міжлабораторні порівняння активно проводяться на міжнародному рівні та широко використовуються для вирішення ряду завдань, тому і знаходять все більше застосування. Ми переконані, що типовими завданнями міжлабораторних порівнянь є:

1) оцінювання характеристик функціонування лабораторій з проведення певних випробувань або виконання вимірювань і постійний моніторинг за ними;

2) виявлення проблем в лабораторіях, пов'язаних, наприклад, із застосуванням неправильних процедур вимірювань або випробувань, недостатньою ефективністю навчання і управління персоналом або некоректним калібруванням обладнання, і їх усунення;

3) встановлення ефективності та порівнянності методів випробувань або вимірювань;

4) забезпечення додаткової довіри у замовників лабораторії;

5) виявлення відмінностей між лабораторіями;

6) навчання лабораторій, засноване на результатах звірень;

7) підтвердження заявленої невизначеності;

8) оцінювання характеристик методу (часто описується як спільні випробування);

9) приписування значень стандартних зразків та оцінювання їх придатності для використання в певних процедурах вимірювань або випробувань;

10) підтримка у встановленні еквівалентності вимірювань, що виконуються національними метрологічними інститутами, через ключові і додаткові звірення, що проводяться від імені Міжнародного бюро мір і ваг (BIPM), і взаємодіючими з ними регіональними метрологічними організаціями.

Щодо судово-експертної діяльності актуальним вбачається проведення міжлабораторних порівнянь за такими критеріями з вище наведених пунктів:

за пунктом 1) — моніторинг результатів діяльності судово-експертних лабораторій різних організацій з метою забезпечення контролю за їх діяльністю;

за пунктом 2) — у зв'язку, що проведення досліджень виконується виключно за стандартизованими методиками (методиками,

[1] ДСТУ ENISO\IEC17043: 2017. Оцінка відповідності. Загальні вимоги до перевірки професійного рівня (ENISO/IEC 17043: 2010; ISO/IEC 17043: 2010, IDT). URL: http: //online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=72072 (дата звернення 12.06.2019 р.).

занесеними до Реєстру методик проведення судових експертиз Мін'юсту України) для усунення проблем, які пов'язані з недостатньою ефективністю навчання і управління персоналом або некоректним застосуванням обладнання;

за пунктом 4) — забезпечення додаткової довіри у замовників судової експертизи на підставі позитивних результатів міжлабораторних порівнянь з видачею відповідного свідоцтва про участь та позитивні результати;

за пунктом 5) та 6) — забезпечення достовірності результатів проведених судовими експертами експертиз та на підставі позитивних результатів надання пропозицій щодо підвищення статусу судового експерта.

У свою чергу міжлабораторні випробування у судово-експертній діяльності повинні проводитися у вигляді досліджень, які включають:

— випробування, які являють собою будь-яку технічну операцію, призначену для визначення чи контролю однієї або декількох характеристик або параметрів об'єкта експертизи за встановленою методикою;

— вимірювання, які являють собою технічну операцію, призначену для відображення фізичної величини, яка вимірюється, їх значеннями за допомогою експерименту та обчислень за встановленою методикою.

Міжлабораторні порівняння передбачають організацію проведення експериментальних досліджень з метою визначення характеристик або параметрів чи вимірювань фізичної величини, які стосуються одного або кількох ідентичних об'єктів, в двох або більше лабораторіях і оцінювання якості результатів випробувань або вимірювань відповідно до встановленої програми.

Таким чином, для проведення міжлабораторних порівнянь у судово-експертній діяльності необхідно мати програму на проведення експериментальних досліджень конкретних зразків або об'єктів. Автори стверджують, що така програма повинна містити:

— мету проведення міжлабораторних порівнянь згідно з наведеними вище позиціями;

— опис об'єктів або зразків, які надаються на дослідження, та їх кількість;

— схему проведення міжлабораторних порівнянь із визначенням того, як буде передаватися об'єкт для дослідження: радіально або по колу між учасниками цих порівнянь;

— завдання на проведення, а саме — які параметри в об'єкті або зразку дослідження повинні бути визначені;

— вимірювальні величини або характеристики об'єктів дослідження, детальний опис того, що необхідно визначити, виміряти під час проведення експериментальних досліджень;

— опис діапазону значень, або характеристик, або того та другого, які очікуються у наданих зразках для дослідження. Робочі характеристики та метрологічна простежуваність результатів вимірювань;

— докладний опис проведення експериментальних досліджень: умови проведення, кількість незалежних спостережень під час вимірювань, характеристики точності надання результатів вимірювань, порядок обробки одержаних результатів тощо;

— потенційні основні джерела похибки, які можуть виникнути під час проведення експериментальних досліджень зразка або об'єкта;

— вимоги до поводження з наданими зразками або об'єктами, збереження та розподілу зразків для проведення багатократних вимірювань;

— необхідні міри обережності щодо запобігання зговору між учасниками або фальсифікації результатів;

— опис інформації, яка повинна бути надана учасниками, та календарний план проведення робіт;

— будь-яка інформація щодо методів та процедур, які потрібні учасникам для підготовки зразків або об'єктів до виконання досліджень;

— форми звітів (протоколів) щодо виконаних робіт;

— при необхідності — детальний опис метода статистичного аналізу, який повинен бути застосований;

— вимоги до конфіденційності результатів, одержаних учасниками та висновків за результатами досліджень;

— дії, які повинні бути застосовані у разі знищення або пошкодження зразків або об'єктів, наданих для досліджень;

— термін надання результатів досліджень організатору міжлабораторних порівнянь.

Як зазначено вище, для проведення міжлабораторних порівнянь повинен бути визначений координатор, який має виконувати такі функції:

— планування та організація проведення міжлабораторних порівнянь серед організацій, які проводять судову експертизу;

— формування групи експертів та призначення її керівника;

— затвердження програми проведення міжлабораторних порівнянь;

— інформування організації судової експертизи щодо проведення міжлабораторних порівнянь;

— формування, на підставі одержаних заяв, переліку лабораторій, які будуть брати участь у міжлабораторних порівняннях;

— визначення технічних вимог до зразків або об'єктів та вирішення питання відносно використання наявних зразків, або придбання необхідних зразків (об'єктів), або їх розроблення (виготовлення);

— визначення методики, яка повинна бути застосована під час лабораторних порівнянь;

— затвердження схеми проведення міжлабораторних порівнянь;

— визначення вартості проведення міжлабораторних порівнянь загалом та для однієї лабораторії;

— укладання договорів на участь у міжлабораторних порівняннях;

— визначення черги сплати роботи експертів;

— надання зразків або об'єктів для досліджень лабораторіям, які беруть участь у міжлабораторних випробуваннях;

Під час організації та підготовки міжлабораторних порівнянь необхідно ураховувати характеристики зразків та об'єктів з метою визначення критеріїв коректності надання результатів досліджень.

У разі проведення вимірювань при дослідженнях необхідно встановити показники точності, тому що у багатьох методиках, зареєстрованих у реєстрі Мін'юсту України, вони не визначені. Для встановлення характеристик точності необхідно зважати на те, що точність — це близькість між виміряним значенням величини і істинним значенням вимірюваної величини. Поняття «точність вимірювання» не є величиною і тому не дається у вигляді чисельного значення величини. Вимірювання є більш точним, коли воно має меншу похибку вимірювання.

У деяких випадках необхідно провести більш точне вимірювання або достатньо одержання результату вимірювання з меншою точністю. Тобто точність — якісний показник, який в кількісному значенні може бути виражений іншими кількісними показниками.

Під час досліджень, які не передбачають проведення вимірювань, також застосовується поняття «точність». У цьому випадку точність характеризується точнісною властивістю або встановленим допуском до результату випробувань. Точнісною властивістю під час таких досліджень може бути допуск на значення відповідного параметру зразка або об'єкта дослідження, при якому забезпечується достовірність результату.

У результаті проведених досліджень встановлено, що точність кількісно характеризується такими показниками:

— похибка вимірювань — нормована максимально допустима похибка; приписана похибка при довірчій ймовірності 0, 95;

— невизначеність вимірювань — цільова (встановлене допустиме максимальне значення); розрахована лабораторією дефінітивна (власна) невизначеність вимірювань;

— правильність — систематична похибка, зміщення від опорного значення;

— прецизійність — випадкова похибка, повторюваність та відтворюваність.

Для практичного використання у судово-експертній діяльності доцільним є використання таких характеристик результатів міжлабораторних порівнянь, як межа допустимого відхилення результатів двох вимірювань, проведених паралельно або швидко послідовно, в умовах повторюваності та в умовах відтворюваності, як передбачено в діючих стандартах[1]. Для визначення цих характеристик необхідно провести експериментальні дослідження, а саме — *n* незалежних спостережень. На підставі одержаних значень визначити експериментальне середньо квадратичне відхилення середнього значення за формулою:

$$\sigma = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^{n}(x_i - x_{cp})^2}{n(n-1)}}, \quad (1)$$

де x_i — результати *n* незалежних спостережень; x_{cp} — середнє арифметичне значення n незалежних спостережень.

Необхідно звернути увагу, що за результатами проведених експериментальних досліджень та визначеного експериментального середньо квадратичного відхилення можна визначити:

— стандартну невизначеність вимірювань за типом А за формулою (1);

— випадкову складову похибки вимірювань за формулою (1);

— межу допустимого відхилення результатів двох вимірювань, проведених паралельно або проведених швидко послідовно, в умовах повторюваності за формулою:

$$r = 2,77\ \sigma, \quad (2)$$

де σ — експериментальне середньо квадратичне відхилення середнього значення, визначене за формулою (1).

Замість коефіцієнту 2,77 можна використовувати коефіцієнт 2,8. Поняття для вимірювань швидко послідовно проведених в умовах повторюваності розтлумачено як за час, впродовж якого вимірювана величина не зміниться у порівнянні з її станом під час першого вимірювання.

Слід констатувати, що у програмі міжлабораторних порівнянь важливо встановити вимоги до зразків та об'єктів, які надаються на дослідження. Як зразки та об'єкти можуть бути використані:

— стандартні зразки складу та властивостей речовин та матеріалів;

— ідентифіковані зразки та об'єкти дослідження, параметри яких повинні бути визначені;

— матеріали або речовини з встановленим рівнем контрольованого показника (показників).

[1] ДСТУ ГОСТ ИСО 5725–6. Точність (правильність та претензійність) методів та результатів вимірювань. Частина 6. Використання значень точності на практиці. URL: http: //online.budstandart.com/ru/catalog/doc-page?id_doc=72104 (дата звернення 12.06.2019 р.).

Під час розроблення програми міжлабораторних порівнянь, в якій передбачено проведення вимірювань, доцільно застосовувати як оцінку точності прецизійність вимірювань за ДСТУ ГОСТ ИСО 5725–2[1].

Згідно з програмою, яка використовується в основному методі, проби (зразки) з партій матеріалів, що представляють різні рівні вимірюваної характеристики, надсилаються в лабораторії, кожна з яких в умовах повторюваності на кожному з рівнів отримує необхідну кількість паралельних визначень. Експеримент даного типу носить назву збалансованого експерименту з однорідними рівнями.

Підкреслимо, що виконання вимірювань повинно бути організовано з дотриманням таких вимог:

— будь-яка попередня перевірка обладнання повинна відповідати вимогам стандартизованої методики вимірювань;

— кожна група з вимірювань, що відносяться до одного рівня, повинна здійснюватися при дотриманні умов повторюваності, тобто в межах короткого інтервалу часу і одним і тим же оператором, а також без якої б то не було проміжного підстроювання апаратури, якщо тільки це не є невід'ємною частиною виконання вимірювань;

— необхідно, щоб група з вимірювань в умовах повторюваності виконувалася незалежним чином так, як якщо б це були вимірювання на різних матеріалах. Проте, як правило, оператор знає, що він досліджує ідентичний матеріал, і тому в інструкціях необхідно підкреслити, що головною метою експерименту є визначення саме відмінностей (розбіжностей) у результатах, які можуть з'явитися при реальних випробуваннях. Якщо ж є підстави побоюватися, що, незважаючи на дане застереження, попередні результати можуть вплинути на подальші результати вимірювань і, отже, на дисперсію повторюваності, то слід прийняти рішення, чи включати в число на кожному з рівнів кілька проб (зразків) з інших рівнів, так щоб оператор не знав, які з них є повторами для даного рівня (модифікувавши таким перемішуванням основний метод). Така методика, проте, могла б створити труднощі в забезпеченні умов повторюваності в період між вимірюваннями, тому що в цьому випадку необхідно, щоб всі групи з вимірів були здійснені в межах короткого інтервалу часу;

— вимірювання для всіх рівнів повинні виконуватися одним і тим же оператором, і, крім того, вимірювання на даному рівні повинні виконуватися з використанням одного і того ж обладнання;

— повинен бути заданий часовий інтервал проведення вимірювань, тобто час між датою отримання проб (зразків) і датою завершення всіх вимірювань;

[1] ДСТУ ГОСТ ИСО 5725–2. Точність (правильність та претензійність) методів та результатів вимірювань. Частина 2. Основний метод визначення повторюваності та відтворюваності стандартного метода вимірювань. URL: http: //online.budstandart.com/ru/catalog/doc-page?id_doc=72104 (дата звернення 12.06.2019 р.).

— усі проби (зразки) повинні бути чітко промарковані із зазначенням назви зразка, часу та дати проведення вимірювань.

Лабораторії, які беруть участь у міжлабораторних порівняннях, здійснюють випробування і вимірювання з використанням отриманих контрольних зразків відповідно до вимог Програми проведення міжлабораторних порівнянь та нормативного документа на методику випробувань або вимірювань і отриманні результати посилають до координатора у вигляді протоколів випробувань (вимірювань) за встановленою формою.

Після отримання результатів випробувань (вимірювань) від лабораторії-учасниці міжлабораторних порівнянь координатор здійснює їх оброблення відповідно до затвердженої програми цих досліджень. На основі оброблення результатів проведених міжлабораторних порівнянь координатор складає звіт (висновок) для кожної лабораторії-учасниці експерименту, який відображає висновки за результатами участі випробувальної лабораторії в цих дослідженнях.

Під час досліджень, в яких не проводяться вимірювання або вони не є основним засобом одержання результату, важливим завданням виявляється визначення критеріїв достовірності результатів.

Висновки. На підставі проведених досліджень розроблено основні засади проведення міжлабораторних порівнянь під час судової експертної діяльності. Доведено необхідність проведення міжлабораторних порівнянь, яка визначена застосуванням в Україні європейського підходу з метою забезпечення довіри до достовірності результатів експертиз.

На даний час в Україні відсутні акредитовані НААУ відповідно до ДСТУ ISO/IEC 17043 організації-провайдери, що можуть виконувати обов'язки координатора для проведення міжлабораторних порівнянь у сфері судово-експертній діяльності, і є нагальна потреба у створені такої організації для координації, контролю та легітимності проведення міжлабораторних порівнянь у сфері судово-експертної діяльності в Україні.

Під час організації таких порівнянь необхідне розроблення організаторських заходів, наприклад, пов'язаних із виготовленням та транспортуванням зразків (об'єктів досліджень), в тому числі і небезпечних, таких, як зразки наркотичних речовин, зброї, боєприпасів, вибухових пристроїв тощо.

Безперечно, питання, висвітлені в даній статті, потребують подальшої розробки, оскільки є перспективними для судово-експертної діяльності, а саме для підтвердження (забезпечення) високої компетентності фахівців судово-експертних установ.

References

DSTU EN ISO/IEC 17043:2017 Otsinyuvannia vidpovidnosti. Zagalni vymogy do perevirky profesiinogo rivnia. (EN ISO/IEC 17043:2010; ISO/IEC

17043:2010, IDT). URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=72072 (data zvernennia 12.06.2019) [in Ukrainian].

DSTU GOST ISO 5725-2 Tochnist (pravylnisn ta pretenziinist) metodiv ta rezultativ vymiriuvan. Chastyna 2. Osnovnyi metod vyznachennia povtoriuvanosti ta vidtvorjuvanosti standartnogo metoda vymiriuvan. URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id_doc=72104 (data zvernennia 12.06.2019) [in Ukrainian].

DSTU GOST ISO 5725-6 Tochnist (pravylnisn ta pretenziinist) metodiv ta rezultativ doslidzhen. Chastyna 6. Vykorystannia znachen tochnosti na praktyci. URL: http://online.budstandart.com/ru/catalog/doc-page?id_doc=72104 (data zvernennia 12.06.2019) [in Ukrainian].

DSTU ISO/IEC 17000:2007. Otsinyuvannia vidpovidnosti. Slovnyk terminiv i zagalni pryncypy. (ISO/IEC 17000:2004, IDT). URL: http://online.budstandart.com/ru/catalog/doc-page?id_doc=56166 (data zvernennia 12.06.2019) [in Ukrainian].

DSTU ISO/IEC 17025:2017 Zagalni vymogy do kompetentnosti vyprobuvalnyh ta kalibruvalnyh laboratorii. URL: https://naau.org.ua/wp-content/uploads/2018/09/ISO-IEC17025_revision_2.pdf (data zvernennia 12.06.2019) [in Ukrainian].

Gorin, O., Trubina, S. (2011). *Porivnialnyi analiz vymog DSTU ISO/IEC 17025:2006 i DSTU 3412-96 do kompetentnosti vyprobuvalnyh laboratorii u ramkah provedennia akredytacii. Standartyzaciia. Sertyfikaciia. Iakist*, № 4. 31–33. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ssia_2011_4_10 (data zvernennia 12.06.2019) [in Ukrainian].

ISO/IEC 17025:2017 Zagalni vymogy do kompetentnosti vyprobuvalnyh ta kalibruvalnyh laboratorii. URL: https://www.iso.org/standard/66912.html (data zvernennia 12.06.2019) [in Ukrainian].

Nefedov V. I. *Metrologiia, standartyzaciia u sertyfikaciia* : uchebnik / i dr. Moskva: Forum, 2012. URL : https://zavtrasessia.com/index.pl?act=PRODUCT&id=2779 (data zvernennia 12.06.2019) [in Ukrainian].

Pro sudovu ekspertyzu: Zakon Ukrainy vid 25.04.1994 № 4038-XII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12 (data zvernennia 12.06.2019) [in Ukrainian].

С. А. Оноприенко, О. В. Наранович, И. О. Спасенко

К ВОПРОСУ ПРОВЕДЕНИЯ МЕЖЛАБОРАТОРНЫХ СРАВНЕНИЙ В СУДЕБНО-ЭКСПЕРТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Фундаментом повышения результативности судебных экспертиз является создание научно обоснованных экспертных методик, совершенствование системы подготовки экспертов и повышения их квалификации, а также эффективное управление. В этом плане важно формирование отлаженной системы, позволяющей поддерживать на должном уровне исследовательскую компетентность. В связи с непрерывным совершенствованием нормативно-правовой базы растет требование к лабораториям, предоставляющим услуги в области проведения испытаний. Актуальность темы заключается в переходе лабораторий на новую версию стандарта ISO / IEC 17025–2017 «Общие требования к компетентности испытательных и калибровочных лабораторий».

В статье рассмотрен порядок реализации органом по аккредитации экспериментальной проверки технической компетентности лаборатории в форме межлабораторных сравнительных испытаний.

Целью статьи является разработка подходов к организации и проведению межлабораторных сравнений в судебно-экспертной деятельности.

На основании проведенных исследований разработаны основные принципы проведения межлабораторных сравнений во время судебной экспертной деятельности.

Ключевые слова: аккредитация, стандартизация, компетенция, анализ, межлабораторные сравнения, провайдер.

S. Onoprienko, O. Naranovych, I. Spasenko

CONCERNING THE ISSUE OF INTERLABORATORY COMPARISONS DURING FORENSIC EXPERT ACTIVITY

The basis for increasing the efficiency of forensic expertise is the creation of scientifically-based expert methods, the improvement of the system of training of experts and their qualification, as well as effective management. In this regard, it is important to create a well-established system that allows for maintaining a research competence at an appropriate level. In connection with the continuous improvement of the regulatory framework, the requirement for laboratories providing services in the field of testing is increasing. The urgency of the topic is the transition of laboratories to the new version of ISO / IEC 17025–2017 «General requirements for the competence of testing and calibration laboratories». The article deals with the procedure of implementation by the accreditation body of the experimental verification of the technical competence of the laboratory in the form of interlaboratory comparative tests.

The purpose of the article is to develop approaches to organizing and conducting interlaboratory comparisons in forensic expert activities.

On the basis of the work, the main principles of conducting interlaboratory comparisons during judicial expert work were developed.

The necessity of conducting interlaboratory comparisons is proved to be determined by the application in Ukraine of the European approach to ensuring trust in the results of the conducted examinations.

It is noted that during organization of such comparisons it is necessary to develop organizational measures, for example, related to the manufacture and transportation of samples (objects of research), including dangerous ones, such as samples of narcotic substances, weapons, ammunition, explosive devices, etc.

Key words: accreditation, standardization, competence, analysis, interlaboratory comparisons, provider.

Надійшла до редколегії 12.10.2019

DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.13
УДК:343.98:05

С. Г. Гаспарян,
кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник
Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна,
ORCID: https://orcid.org/0000–0002–1050–8292
e-mail: femida2015@ukr.net

МІСЦЕ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ НОРМ У ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДОВО-ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ

Правильний добір і розстановка кадрів безпосередньо впливають на результативність судово-експертної діяльності та неможливі без урахування усіх чинників, пов'язаних із їх кадровим забезпеченням, зокрема адміністративно-правовими нормами кадрового забезпечення. Проаналізовано адміністративно-правові засади підготовки кваліфікованих кадрів для здійснення судово-експертної діяльності. Охарактеризовано місце адміністративно-правових норм у правовому регулюванні кадрового забезпечення цих установ. Констатовано, що проаналізовані у статті нормативно-правові акти, які всебічно регулюють кадрове забезпечення судово-експертних установ України, доцільно розподілити за обсягом їх дії на загальні та спеціальні.

Ключові слова: судово-експертні установи, кадрове забезпечення, адміністративно-правові норми, регулювання, діяльність.

Постановка наукової проблеми. Розвиток та удосконалення судової експертизи неможливі без законодавчої роботи, яка сьогодні інтенсивно ведеться в Україні. Зміни у законодавстві спрямовані на формування ефективної судово-експертної діяльності, яка у значній мірі залежить від кадрового потенціалу судово-експертних установ. Однією з важливих складових забезпечення високоякісного кадрового складу судово-експертних установ є правове регулювання, яке на сьогодні не позбавлене недоліків. Це обумовлено тим, що правильний добір і розстановка кадрів безпосередньо впливають на результативність судово-експертної діяльності. Відповідно, організація та функціонування судово-експертних установ в умовах їх реформування неможливі без урахування усіх чинників, пов'язаних із їх кадровим забезпеченням, зокрема адміністративно-правовими засадами кадрового забезпечення. Саме тому належне адміністративно-правове забезпечення судово-експертної діяльності, зокрема у кадровій сфері, є запорукою ефективності правосуддя, демократичності суспільства і держави в цілому. Ці та інші аспекти обумовлюють актуальність дослідження адміністративно-правових норм у правовому регулюванні кадрового забезпечення судово-експертних установ України.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Окремі аспекти адміністративно-правового регулювання кадрового забезпечення судово-

© С. Г. Гаспарян, 2019

експертних установ досліджували О. М. Бандурка, Л. М. Головченко, Н. І. Клименко, А. М. Клочко, О. М. Клюєв, В. О. Комаха, О. М. Музичук, Н. М. Ткаченко, І. А. Петрова, І. В. Пиріг, Е. Б. Сімакова-Єфремян, С. О. Шатрава, М. Г. Щербаковський[1] та інші. Проте всебічне дослідження місця адміністративно-правових норм у правовому регулюванні кадрового забезпечення судово-експертних установ не проводилося, наразі дане питання висвітлене фрагментарно. Нагальним також залишається необхідність визначення напрямів удосконалення адміністративного законодавства, що регулює кадрове забезпечення судово-експертних установ України.

Метою статті є виокремлення місця адміністративно-правових норм у правовому регулюванні кадрового забезпечення судово-експертних установ України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правове регулювання кадрового забезпечення судово-експертних установ здійснюється відповідно до норм міжнародного та європейського права, Конституції України, кодексів України, законів і підзаконних нормативно-правових актів. Відповідно до Конституції України, яка проголошує основні засади діяльності всіх органів державної влади, визнання людини як найвищої соціальної цінності одночасно покладає на державу певні обов'язки. Зокрема, згідно з ч. 2 ст. 3 Конституції України[2] держава відповідає перед людиною за свою діяльність, де проголошення і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, а стаття 92 Конституції України визначає законність діяльності судово-експертних установ.

Це підкреслюється тим, що вся судово-експертна діяльність має чітко визначену спрямованість через виконання покладених на державу функцій, орієнтованих на забезпечення прав і свобод людини. Крім того, це обумовлює необхідність забезпечення такої діяльності належними ресурсами, у тому числі людськими. Саме тому питання кадрового забезпечення, в аспекті створення дієвого та високоефективного державного апарату, що здатен відповідно до сучасних умов виконувати ті чи інші функції держави, завжди були

[1] *Бандурка О. М.* Управління в органах внутрішніх справ України : підручник. Харків : Унів. внутр. справ, 1998. 480 с.; *Кагановська Т. Є.* Кадрове забезпечення державного управління в Україні : монографія. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. 330 с.; *Клочко А. М.* Кадрове забезпечення органів внутрішніх справ України: порядок та основні елементи. *Форум права.* 2014. № 4. С. 175–180. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2014_4_32 (дата звернення 23.05.2019); *Шатрава С. О.* Стан та правове регулювання кадрового забезпечення органів Національної поліції на сучасному етапі розвитку. *Підприємництво, господарство і право.* 2018. № 1. С. 83–87. та ін.

[2] Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141.

актуальними у правовій науці, у тому числі й у теорії адміністративного та трудового права, теорії управління тощо[1].

Конституювання державної діяльності не може не вплинути на те, як, яким чином і за допомогою яких ресурсів виконуються відповідні її обов'язки та функції. В. Б. Авер'янов зазначає, що у новостворюваному громадянському суспільстві з його ринковими механізмами, стандартами демократичної та відкритої державної влади місце й роль держави зазнають загальної трансформації[2]. Щодо розуміння сутності держави акцентується увага на тому, що вона — відносно самостійна організація, яка не збігається з суспільством. Це організація особливого роду, яка відповідає на питання: кому й чому вона служить, які її мета та завдання?[3]

Ключову роль у процесі здійснення судових експертиз відіграють державні спеціалізовані установи та експертні служби, на котрі законом покладено здійснення судово-експертної діяльності. Державний реєстр атестованих судових експертів, ведення якого забезпечує Міністерство юстиції України, налічує близько 3,5 тис. судових експертів державних і недержавних установ. Згідно із вимогами Закону України «Про судову експертизу», понад 500 фахівцям недержавних структур Центральною експертно-кваліфікаційною комісією Міністерства юстиції України присвоєно кваліфікацію судових експертів з різних експертних спеціальностей, зокрема: будівельно-технічних, товарознавчих, економічних та ін. За останні роки збільшився чисельно та якісно кадровий склад експертів-криміналістів судово-експертних установ Міністерства юстиції України та науково-дослідних експертно-криміналістичних установ Міністерства внутрішніх справ України.

Щодо підготовки кваліфікованих кадрів для здійснення судово-експертної діяльності слід зазначити, що закладами вищої освіти готуються не тільки кваліфіковані фахівці, але й проводиться низка сучасних наукових досліджень у галузі судової експертизи. Так, при Національній академії внутрішніх справ України відкрито факультет підготовки слідчих і криміналістів для органів внутрішніх справ; діє факультет підвищення кваліфікації експертів-криміналістів. На кафедрах криміналістики та криміналістичних експертиз Національної юридичної академії імені Ярослава Мудрого, Національного університету імені Тараса Шевченка, Львівського університету імені

[1] *Кагановська Т. Є.* Сутність та завдання кадрового забезпечення як засобу сприяння функціонуванню держави та її органів. *Форум права*. 2008. № 1. С. 215–220.

[2] *Авер'янов В. Б.* Ще раз про зміст і співвідношення понять «державне управління» і «виконавча влада»: полемічні нотатки. *Право України*. 2004. № 5. С. 114.

[3] *Черданцев А. Ф.* Теория государства и права : учеб. Москва : Юрайт, 2000. С. 84–85.

Івана Франка, Національної академії внутрішніх справ України, Харківського національного університету внутрішніх справ, Одеського, Дніпропетровського, Донецького університетів, Одеської юридичної академії та інших закладів вищої освіти юридичної спрямованості проводяться наукові розробки в галузях: криміналістичної діагностики та прогностики; криміналістичної інформатики; комп'ютерної психофізіологічної діагностики людини; сучасних інформаційних технологій; автоматизації експертних досліджень; криміналістичної одорології; криміналістичної голографії; застосування мікроскопії, радіоактивних ізотопів; дослідження в інфрачервоних пучках; застосування лазерів у криміналістиці тощо. Поряд із цим проводяться розробки щодо впровадження в практику сучасних електромагнітних, радіоскопічних, голографічних і теплових методів для вирішення низки пошукових криміналістичних завдань[1].

Однак слід зауважити, що організація науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності та організаційно-управлінські засади діяльності державних спеціалізованих установ покладаються на міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, до сфери управління яких належать державні спеціалізовані установи, що здійснюють судово-експертну діяльність[2], оскільки саме так розмежовує підпорядкування забезпечення кадрами судово-експертних установ ст. 8 Закону України «Про судову експертизу». Тобто Законом визначено, що кадровим забезпеченням судово-експертних установ займаються Міністерство юстиції України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство оборони України, Служба безпеки України та Державна прикордонна служба України.

Даним Законом визначено необхідні вимоги для укладення трудового договору та окреслено умови призначення на посаду судового експерта. Зокрема зазначено, що судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності. Згідно зі статтями 10–11 даного Закону не може залучатися до проведення судової експертизи та виконання обов'язків судового експерта особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною, а також та, яка має не зняту або не погашену судимість, або на яку протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення корупційного

[1] *Головченко Л. М.* Правове регулювання судової експертизи: перспективи та розвиток. *Право України*. 2003. № 12. С. 100–103.

[2] Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 28. Ст. 232.

правопорушення або дисциплінарне стягнення у вигляді позбавлення кваліфікації судового експерта[1].

Крім того, Законом України «Про судову експертизу» встановлено, що підготовка фахівців для державних спеціалізованих установ, що проводять судові експертизи, здійснюється закладами вищої освіти; спеціалізація та підвищення кваліфікації проводяться на курсах та у спеціальних закладах відповідних міністерств та інших центральних органів виконавчої влади. Фахівці, які не є працівниками державних спеціалізованих установ і мають на меті здійснювати судово-експертну діяльність, проходять навчання з відповідної експертної спеціальності в державних спеціалізованих установах Міністерства юстиції України з урахуванням обмежень, передбачених Законом у статті 21. Дана стаття визначає два аспекти кадрового забезпечення судово-експертної діяльності: перший стосується підготовки фахівців для державних спеціалізованих установ судових експертиз, а другий визначає порядок забезпечення належного професійного рівня фахівців, які не є співробітниками державних спеціалізованих установ судових експертиз і мають на меті здійснення судово-експертної діяльності.

Перша частина статті повторює диспозицію статті 10 щодо обов'язкової наявності у претендента на посаду судового експерта державної спеціалізованої установи судових експертиз (далі — СУСЕ) вищої базової освіти (на освітньо-кваліфікаційному рівні не нижче спеціаліста), але з істотним доповненням: передбачаються подальша спеціалізація та підвищення кваліфікації фахівця саме як судового експерта відповідного профілю й спеціальності на державних відомчих курсах чи в спеціальних закладах. На практиці ці положення закону реалізуються відповідними міністерствами і відомствами, до сфери управління яких належать СУСЕ, по-різному[2].

Слід підкреслити, що найбільш вдосконалена система — від базової освіти до подальшої спеціалізації — запроваджена Міністерством охорони здоров'я України для судово-медичних та судово-психіатричних експертів. Претенденти на посаду професійного експерта-медика на останньому курсі навчання в медичному закладі вищої освіти проходять річну інтернатуру при кафедрах судової медицини, по закінченні якої отримують атестат спеціаліста в галузі судової медицини. Конкретна спеціалізація фахівця як судово-медичного експерта загального профілю чи судово-медичного експерта-криміналіста, гістолога, цитолога, токсиколога чи імунолога визначається під час практичної діяльності в бюро судово-медичної експертизи з подальшим атестуванням претендентів Експертно-

[1] Там само.

[2] *Гаспарян С. Г.* Адміністративно-правові засади кадрового забезпечення судово-експертних установ України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків : ХНДІСЕ, 2019. С. 81.

кваліфікаційними комісіями (далі — ЕКК), які функціонують при Головному та обласних бюро судово-медичної експертизи. Однак необхідно зауважити, що в складі кафедр судової медицини, а також у відповідних ЕКК відсутні фахівці, які б викладали або перевіряли знання претендентів у галузі процесуальних юридичних дисциплін, експертології та криміналістики, хоча таку вимогу опосередковано містить стаття 17 Закону, яка передбачає включення до складу ЕКК фахівців у галузі права. Кадри в галузі судової медицини для Центру судових експертиз Міністерства оборони України готує з числа військових медиків Українська військово-медична академія як заклад післядипломної освіти.

Інша процедура підготовки кадрів професійних експертів запроваджена в системі судово-експертних служб Міністерства внутрішніх справ України. При деяких закладах вищої освіти цього міністерства створені факультети підготовки експертів або спеціалізовані науково-навчальні інститути, які за розширеною програмою ведуть підготовку спеціалістів-криміналістів та експертів-криміналістів. До складу державної екзаменаційної комісії цих закладів включають членів ЕКК Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру як провідної установи судово-експертної служби Міністерства внутрішніх справ України. Така «об'єднана» комісія одночасно видає випускникові атестат про вищу юридичну освіту (на рівні спеціаліста) і спеціальний «допуск» (посвідчення) на право проведення широкого кола криміналістичних експертиз (почеркознавчих, технічного дослідження документів, трасологічних, балістичних тощо). При цьому окремий етап атестування фахівця-криміналіста як судового експерта певної спеціальності, прямо передбачений статтею 21 Закону, відсутній[1].

Іншим шляхом готують кадри судово-експертні науково-дослідні установи системи Міністерства юстиції України. Як багатопрофільні СУСЕ в галузі криміналістичних, судово-технічних, судово-економічних, судово-біологічних, судово-психологічних експертиз та у деяких інших галузях судово-експертного дослідження речових доказів вони «рекрутують» потрібних фахівців з вищою базовою освітою в галузі гуманітарних, природничих чи технічних наук, після тривалого стажування (від 3 до 6 місяців) і накопичення практичного досвіду проводять атестацію фахівця як судового експерта певної спеціальності, відповідно до базової освіти претендента, за 16 основними видами судових експертиз, які включають 75 спеціалізацій[2].

[1] *Гаспарян С. Г.* Адміністративно-правові засади кадрового забезпечення судово-експертних установ України : дис. … канд. юрид. наук. С. 82.

[2] *Сегай М. Я., Форіс Ю. Б.* Науково-практичний коментар до Закону України «Про судову експертизу». *Експертизи у судовій практиці* : наук.-практ. посібник / КНДІСЕ, Акад. адвокатури; за заг. ред. В. Г. Гончаренка. 2-вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2010. С. 381.

Необхідно підкреслити, що порядок та умови проходження навчання та стажування фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта визначено Положенням (наказ Міністерства юстиції від 03.03.2015 р. № 301/5 «Про затвердження Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів»)[1].

До проведення судових експертиз, крім тих, що проводяться виключно державними спеціалізованими установами (а саме: криміналістичних, судово-медичних та судово-психіатричних), можуть залучатися також судові експерти, які не є працівниками цих установ, за умови, що вони мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку в державних спеціалізованих установах Міністерства юстиції України, атестовані та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності[2].

Для забезпечення належного професійного рівня судових експертів фахівці, які не є працівниками державних спеціалізованих установ і отримали кваліфікацію судового експерта за відповідною спеціальністю, за винятком тих, які мають науковий ступінь, один раз на три роки повинні пройти стажування в державних спеціалізованих установах Міністерства юстиції України відповідно до спеціальності та підтвердити рівень своїх професійних знань. Такі фахівці спочатку мають пройти навчання з відповідної експертної спеціальності (з урахуванням обмежень, передбачених статтею 7 Закону) в науково-дослідних установах судових експертиз Мін'юсту України, а в подальшому — один раз на три роки у цих же установах пройти стажування за отриманою спеціалізацією судового експерта та підтвердити рівень своїх професійних знань під час складання іспиту ЕКК, за винятком фахівців, які мають науковий ступінь[3].

Згідно зі ст. 21 Закону України «Про судову експертизу» дослідження потреб у спеціалізації, підвищенні кваліфікації, підготовці судових експертів здійснюють міністерства та інші уповноважені центральні органи виконавчої влади. У Міністерстві охорони здоров'я України та Міністерстві внутрішніх справ України такі функції покладені на головні установи, що очолюють судово-експертні служби цих міністерств (Головне бюро судово-медичної експертизи і

[1] Про затвердження Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів : наказ Міністерства юстиції України від 03.03.2015 р. № 301/5. URL: http: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249–15 (дата звернення 23.06.2019).

[2] Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 28. Ст. 232.

[3] *Гаспарян С. Г.* Адміністративно-правові засади кадрового забезпечення судово-експертних установ України : дис. … канд. юрид. наук. С. 83.

Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр відповідно), у Міністерстві юстиції України — на Управління експертного забезпечення правосуддя, яке отримує та реалізує кадрові заявки науково-дослідних установ судової експертизи[1].

Така увага до підготовки судових експертів прямо пов'язана із необхідністю забезпечення належного кадрового складу кваліфікованих професіоналів судово-експертних установ Мін'юсту та потребує встановлення особливих вимог до осіб, що можуть обіймати посади судових експертів і керівників різних рівнів у науково-дослідних установах судових експертиз (далі — НДУСЕ) Міністерства юстиції України.

Іншим нормативно-правовим актом, що регулює кадрове забезпечення судово-експертних установ, є Кодекс законів про працю України. Відповідно до нього:

— здійснюється прийом фахівців на роботу до судово-експертних установ;

— реалізується порядок укладення та розірвання трудового договору з ними;

— регулюються межі тривалості робочого часу та відпочинку працівників;

— гарантується оплата праці не нижче мінімальної.

Так, відповідно до ч. 4 ст. 95 КЗпП України, мінімальна заробітна плата є державною соціальною гарантією, обов'язковою на всій території України для підприємств, установ, організацій усіх форм власності та господарювання і фізичних осіб, які використовують працю найманих працівників, за будь-якою системою оплати праці[2].

Працівники СУСЕ користуються гарантіями та компенсаціями, зокрема, мають право на відшкодування витрат та одержання інших компенсацій у зв'язку зі службовими відрядженнями. Працівникам СУСЕ, які направляються у відрядження, виплачуються: добові за час перебування у відрядженні, вартість проїзду до місця призначення і назад, витрати по найму жилого приміщення в порядку і розмірах, встановлюваних ст. 122 даного Кодексу. Таким чином, Кодекс законів про працю України встановлює загальний порядок кадрового забезпечення СУСЕ.

Поряд із КЗпП Закон України «Про оплату праці» визначає загальні вимоги процесу організації оплати праці працівників СУСЕ. Оплата праці працівників СУСЕ здійснюється на підставі законодавчих та інших нормативних актів, генеральної угоди на національному рівні, галузевих (міжгалузевих), територіальних угод, колективних договорів,

[1] *Сегай М. Я., Форіс Ю. Б.* Науково-практичний коментар до Закону України «Про судову експертизу». *Експертизи у судовій практиці* : наук.-практ. посібник / КНДІСЕ, Акад. адвокатури; за заг. ред. В. Г. Гончаренка. 2-вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2010. С. 381.

[2] Кодекс законів про працю України : затв. Законом УРСР від 10.12.1971 р. (зі змінами і доповненнями). *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. № 50. Ст. 375.

трудових договорів, грантів. Цим законом визначаються норми і гарантії нарахування заробітної плати, її види, системи[1].

У процесі здійснення судово-експертної діяльності для забезпечення НДУСЕ висококваліфікованими кадрами, згідно із п. п. 25 Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України» від 2 липня 2014 р. № 228, Мін'юст надає пропозиції щодо: підготовки юридичних кадрів; вносить до відповідних органів управління освітою пропозиції із вдосконалення роботи, пов'язаної з вивченням права у закладах вищої освіти, професійно-технічних і загальноосвітніх навчальних закладах, а також закладах підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів[2].

З метою якісного та належного добору кадрів, підвищення професійного рівня судових експертів, сприяння у підготовці кваліфікованих судово-експертних кадрів, надання методичної допомоги, поширення серед експертного середовища високоморальних принципів і на підставі зазначених вище положень законодавства Міністерством юстиції України розроблено та наказом від 19.04.2012 р. № 611/5 затверджено Довідник кваліфікаційних характеристик посад працівників НДУСЕ Міністерства юстиції України[3], який погоджено з Міністерством соціальної політики України та Міністерством освіти і науки України. Відповідно до назви цього документа, в його основу покладено посадову ознаку, оскільки кваліфікаційні вимоги до працівників НДУСЕ визначаються їхніми посадовими обов'язками, які, у свою чергу, зумовлюють найменування посади.

У наказі Міністерства юстиції України від 03.03.2015 р. № 301/5 «Про затвердження Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів»[4] для присвоєння (підтвердження) кваліфікації судового експерта фахівці НДУСЕ Мін'юсту України повинні:

— мати відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста;

---

[1] Про оплату праці : Закон України від 24.03.1995 № 108/95-ВР (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 17. Ст. 121.

[2] Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України : постанова Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. № 228. URL: http: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/228–2014-п?find=1&text=%EA%E0% E4%F0 (дата звернення 23.06.2019).

[3] Про затвердження Довідника кваліфікаційних характеристик посад працівників науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України : наказ Міністерства юстиції України від 19.04.2012 р. № 611/5. URL: http: //zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0611323–12/paran14#n14 (дата звернення 23.06.2019).

[4] Про затвердження Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів : наказ Міністерства юстиції України від 03.03.2015 р. № 301/5. URL: http: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249–15 (дата звернення 23.06.2019).

— пройти підготовку (стажування);

— знати теоретичні, організаційні і процесуальні питання судової експертизи та методичні положення і практику їх застосування за відповідною експертною спеціальністю.

Відповідно п. 2 Закону України «Про вищу освіту», існують такі ступені вищої освіти: 1) молодший бакалавр; 2) бакалавр; 3) магістр; 4) доктор філософії/доктор мистецтва; 5) доктор наук[1]. У чинному Законі України «Про вищу освіту» такого ступеня вищої освіти як спеціаліст відповідно до чинних нормативно-правових актів не існує. Однак значна кількість фахівців із вищою освітою на сьогодні має ступінь вищої освіти — спеціаліст. Тому з метою гармонізації законодавства України пропонується внести зміни до ст. 1 Розділу V «Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів» та викласти її в такій редакції: «Для присвоєння (підтвердження) кваліфікації судового експерта працівники НДУСЕ та фахівці, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, повинні мати вищу освіту відповідного ступеня не нижче спеціаліста *(магістра)*, пройти підготовку (стажування), знати теоретичні, організаційні та процесуальні питання судової експертизи та методичні положення й практику їх застосування за відповідною експертною спеціальністю».

Від правильного добору та розстановки керівного складу СУСЕ залежать не лише хід, але й результати реформ, які відбуваються в Україні. Управління судово-експертними установами та експертними службами в умовах їх реформування неможливе без урахування усіх чинників і ретельного планування вирішення усіх розрахованих та передбачуваних можливих управлінських ризиків. За таких умов видається доцільною підготовка осіб із числа досвідчених наукових співробітників СУСЕ, які виявили здібності до керівної роботи, пройшли підготовку за спеціальністю «магістр державного управління» за спеціалізацією «судово-експертна діяльність» із подальшим зарахуванням їх до керівного кадрового резерву та призначенням після проходження конкурсного відбору на керівні посади в СУСЕ в системах Міністерства юстиції України і Міністерства охорони здоров'я України, а також у відповідних системах судово-експертних служб Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України[2].

Констатуємо, що судові експерти України, які є фахівцями різних галузей знань щорічно проводять понад мільйон судових експертиз для встановлення істини у справі та прийняття

[1] Про вищу освіту : Закон України від 1 липня 2014 року № 1556-VII (зі змінами та доповненнями). *Голос України.* 2014. № 148.

[2] *Репешко П. І.* Механізми кадрового забезпечення судово-експертної діяльності в Україні. *Економіка та держава*. 2011. № 8. С. 140.

справедливого рішення у суді. За виключенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз, судово-експертну діяльність вправі здійснювати і судові експерти, які не є працівниками державних спеціалізованих установ. Види, об'єкти та завдання таких досліджень — найрізноманітніші.

Поряд із цим суспільство і держава потребують підготовки нової генерації та підвищення кваліфікації судових експертів НДУСЕ, без зволікання вирішуючи окремі питання, а саме:

— ефективно змінювати наукові підходи до управління та забезпечення зростання рівня професійної компетентності судових експертів;

— удосконалювати процесуальне законодавство та сферу професійної підготовки судових експертів для забезпечення реалізації державної політики у сфері вирішення питань практики проведення експертиз судовими експертами недержавних установ;

— забезпечувати високий рівень надання публічних послуг судовими експертами[1].

Окреслені вимоги обумовлені тим, що метою судово-експертної діяльності є забезпечення правосуддя незалежною, кваліфікованою та об'єктивною експертизою. При цьому правосуддя, у свою чергу, є прерогативою судової влади, яка, згідно з доктриною розподілу влад, є сферою публічної і різновидом державної влади.

Варто зазначити, що проаналізовані вище нормативно-правові акти, які всебічно регулюють кадрове забезпечення судово-експертних установ України, доцільно розподілити за обсягом дії (загальні, спеціальні). Тому пропонується класифікувати нормативно-правові акти, що регулюють кадрове забезпечення судово-експертних установ України, таким чином:

1) загальні (Конституція України, Кодекс законів про працю України, Закон України «Про оплату праці»);

2) спеціальні (Закон України «Про судову експертизу», Постанова Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. № 228 «Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України», наказ Міністерства юстиції України від 03.03.2015 р. № 301/5 «Про затвердження Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів» тощо).

Висновки. Отже, в правовому регулюванні кадрового забезпечення судово-експертних установ вагоме місце займає адміністративне законодавство. Це пов'язано із тим, що ті чи інші дії чи рішення суб'єктів кадрового забезпечення судово-експертних установ в переважній більшості обумовлюються нормами саме адміністративного законодавства. Це законодавство регулює

[1] Гаспарян С. Г. Передумови недержавної правоохоронної діяльності в Україні: теоретичний аспект. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 4. С. 96–102.

внутрішньо-організаційну, виконавчу, розпорядчу та управлінську складову в діяльності судово-експертних установ; забезпечує взаємодію між суб'єктами кадрового забезпечення цих установ. Крім того, при взаємодії НДУСЕ з іншими органами, організаціями, установами й громадянами мають місце адміністративно-правові відносини.

References

Averianov, V. B. (2004). *Shche raz pro zmist i spivvidnoshennia poniat «derzhavne upravlinnia» i «vykonavcha vlada»: polemichni notatky. Pravo Ukrainy*. № 5. 113–115 [in Ukrainian].

Cherdantsev, A. F. (2000). *Teoryia hosudarstva y prava*: ucheb. Moskva: Yurait. 84–85 [in Russian].

Hasparian, S. H. (2019). *Administratyvno-pravovi zasady kadrovoho zabezpechennia sudovo-ekspertnykh ustanov Ukrainy*: dys. … kand. yuryd. nauk: 12.00.07. KhNDISE. Kharkiv. [in Ukrainian].

Hasparian, S. H. (2016). *Peredumovy nederzhavnoi pravookhoronnoi diialnosti v Ukraini: teoretychnyi aspekt. Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*. Vyp. 4. 96–102 [in Ukrainian].

Holovchenko, L. M. (2003). *Pravove rehuliuvannia sudovoi ekspertyzy: perspektyvy ta rozvytok. Pravo Ukrainy*. № 12. 100–103 [in Ukrainian].

Kahanovska, T. Ye. (2008). *Sutnist ta zavdannia kadrovoho zabezpechennia yak zasobu spryiannia funktsionuvanniu derzhavy ta yii orhaniv. Forum prava.* № 1. 215–220 [in Ukrainian].

Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy, zatv. Zakonom URSR vid 10. 12. 1971 r. (zi zminamy i dopovnenniamy). *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR*. 1971. № 50. St. 375 [in Ukrainian].

Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. St. 141 [in Ukrainian].

Pro oplatu pratsi: zakon Ukrainy vid 24. 03. 1995 № 108/95-VR. (zi zminamy ta dopovnenniamy). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1995. № 17. St. 121 [in Ukrainian].

*Pro sudovu ekspertyzu: zakon U*krainy vid 25.02.1994 r. № 4038-XII. (zi zminamy ta dopovnenniamy). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1994. № 28. St. 232 [in Ukrainian].

Pro vyshchu osvitu: zakon Ukrainy vid 1 lypnia 2014 roku № 1556-VII. (zi zminamy ta dopovnenniamy). *Holos Ukrainy*. 2014. № 148 [in Ukrainian].

Pro zatverdzhennia Dovidnyka kvalifikatsiinykh kharakterystyk posad pratsivnykiv naukovo-doslidnykh ustanov sudovykh ekspertyz Ministerstva yustytsii Ukrainy: nakaz Ministerstva yustytsii Ukrainy vid 19.04.2012 r. № 611/5. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0611323-12/paran14#n14. (data zvernennia 23.06.2019) [in Ukrainian].

Pro zatverdzhennia Polozhennia pro ekspertno-kvalifikatsiini komisii ta atestatsiiu sudovykh ekspertiv: nakaz Ministerstva yustytsii Ukrainy vid 03.03.2015 r. № 301/5. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15. (data zvernennia 23.06.2019) [in Ukrainian].

Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo yustytsii Ukrainy: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 2 lypnia 2014 r. № 228. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228–2014-p?find=1&text= %EA %0 % E4 % F0 (data zvernennia 23.06.2019) [in Ukrainian].

Repeshko, P. I. (2011). *Mekhanizmy kadrovoho zabezpechennia sudovo-ekspertnoi diialnosti v Ukraini*. *Ekonomika ta derzhava*. № 8. 138–140 [in Ukrainian].

Sehai, M. Ya., Foris, Yu. B. (2010). *Naukovo-praktychnyi komentar do Zakonu Ukrainy «Pro sudovu ekspertyzu»*. *Ekspertyzy u sudovii praktytsi*: nauk.-prakt. posibnyk / KNDISE, Akad. advokatury; za zah. red. V. H. Honcharenka. 2-vyd., pererob. i dop. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

С. Г. Гаспарян

МЕСТО АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВЫХ НОРМ В ПРАВОВОМ РЕГУЛИРОВАНИИ КАДРОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ СУДЕБНО-ЭКСПЕРТНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ УКРАИНЫ

Правильный подбор и расстановка кадров непосредственно влияют на результативность судебно-экспертной деятельности и невозможны без учета всех факторов, связанных с их кадровым обеспечением, в частности, административно-правовыми основами кадрового обеспечения. Ключевую роль в процессе судебной экспертизы играют государственные специализированные учреждения и экспертные службы, которые, по закону, необходимы для проведения судебно-медицинской экспертизы. Правовое регулирование кадрового обеспечения судебных и экспертных учреждений осуществляется в соответствии с нормами международного и европейского права, Конституции Украины, кодексов Украины, законов и подзаконных актов. Проанализированы административно-правовые основы подготовки квалифицированных кадров для осуществления судебно-экспертной деятельности. Отмечено, что Закон Украины «О судебной экспертизе» регламентирует подготовку специалистов для государственных специализированных учреждений, проводящих судебные экспертизы, которая осуществляется высшими учебными заведениями. Специализация и повышение квалификации проводятся на курсах и в специальных учреждениях соответствующих министерств и других центральных органов исполнительной власти. Рассмотрены особености подготовки судебных экспертов в системах Министерства здравоохранения Украины, Министерства внутренних дел Украины и Министерства юстиции Украины. Охарактеризовано место административно-правовых норм в правовом регулировании кадрового обеспечения этих учреждений. Констатировано, что проанализированные выше нормативно-правовые акты, которые всесторонне регулируют кадровое обеспечение судебно-экспертных учреждений Украины, целесообразно распределить по объему действия (общие, специальные).

Ключевые слова: судебно-экспертные учреждения, кадровое обеспечение, административно-правовые нормы, регулирование, деятельность.

S. Gasparian

LOCATION OF ADMINISTRATIVE LEGAL RULES IN LEGAL REGULATION OF HUMAN PROVISION OF COURT AND EXPERT OFFICES OF UKRAINE

Proper selection and placement directly affect the effectiveness of forensic activities and are impossible without taking into account all factors related to their staffing, in particular, the administrative and legal framework of staffing.

The key role in the process of forensics is played by state specialized institutions and expert services, which are required by law to carry out forensic

activities. Legal regulation of staffing of judicial and expert institutions is carried out in accordance with the norms of international and European law, the Constitution of Ukraine, the codes of Ukraine, laws and by-laws.

The administrative and legal principles of training of qualified personnel for carrying out forensic expert activity are analysed. It is noted that the Law of Ukraine «On Forensic Expertise» regulates the training of specialists for state specialized institutions conducting judicial examinations, is carried out by higher education institutions; specialization and advanced training are conducted at courses and special institutions of relevant ministries and other central executive bodies. The peculiarities of the training of forensic experts in the systems of the Ministry of Health of Ukraine and the Ministry of Internal Affairs of Ukraine are considered. Ministry of Justice of Ukraine.

In addition to those conducted exclusively by state specialized institutions (namely, forensic, forensic and forensic psychiatrists), forensic examinations may also be involved in the forensic examinations, which are not employees of these institutions, and the conditions under which they may exercise such activity

The place of administrative and legal norms in the legal regulation of CSCE staffing is characterized and it is noted that not only the progress but also the results of the reforms taking place in Ukraine depend on the proper selection and placement of the CSCE professional staff. It is stated that it is expedient to divide the above normative legal acts, which comprehensively regulate the staffing of judicial and expert institutions of Ukraine, by the scope of action (general, special).

Keywords: judicial and expert institutions, human resources, administrative and legal norms, regulation, activity.

Надійшла до редколегії 12.10.2019

DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.14
УДК:343.148 (477)

І. М. Попович,
кандидат юридичних наук, науковий співробітник
Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна,
ORCID: https://orcid.org/0000–0001–9329–5378
e-mail: irina-popovich@email.ua

О. О. Свідерський,
кандидат юридичних наук, заступник директора з експертної роботи
Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна,
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2435-3823
e-mail: irina-popovich@email.ua

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В ГОСПОДАРСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ

Стрімке зростання потреб сучасного суспільства у використанні знань з різноманітних галузей науки, техніки, мистецтва, ремесел не обходить такої суспільної сфери, як сфера судочинства, а розуміння значущості спеціальних знань для встановлення істини у господарській справі дає підстави розглядати судову експертизу як самостійний інститут захисту прав і законних інтересів громадян, юридичних осіб та інтересів держави загалом. В той же час спостерігається не лише неузгодженість положень окремих нормативно-правових актів між собою, але й протиріччя конституційним принципам, а в деяких випадках — законам наукового розвитку певних галузей знань.

У зв'язку з цим нагальною є потреба в аналізі проблемних питань призначення та проведення судової експертизи у господарському судочинстві.

Ключові слова: судова експертиза в господарському судочинстві. спеціальні знання, висновок експерта, дослідження відбитків печаток і штампів у технічній експертизі документів, експертиза у сфері інтелектуальної власності.

Постановка наукової проблеми. Судова експертиза є самостійним науковим напрямом, у межах якого розроблена загальна теорія і визначено її місце у системі наукових знань. Сьогодні вона є одним з основних засобів доказування обставин у провадженні справ із господарських спорів, оскільки у процесі здійснення правосуддя суд стикається з необхідністю встановлення обставин, дані про які потребують спеціальних досліджень та знань.

На практиці дедалі частіше у господарському процесі констатуються випадки, коли встановлення відповідних обставин чи фактів стає ключовим у процесі доказування. У зв'язку з цим висновок проведеної судової експертизи має вагоме значення і, відповідно питань, що стосуються їх призначення та проведення, потребують поглибленого вивчення.

У статті звертається увага на проблему обґрунтування клопотання про призначення експертизи, правильну постановку питань

© І. М. Попович, О. О. Свідерський, 2019

експерту, дискусійні моменти призначення та проведення деяких видів судових експертиз, таких, як: технічна експертиза документів, дослідження відбитків печаток і штампів у технічній експертизі документів, експертиза у сфері інтелектуальної власності, судова оціночно-будівельна експертиза — у господарських справах.

Крім того, надаються практичні рекомендації вирішення поставлених проблем. Наприклад, щодо проблеми застосування експертизи у сфері інтелектуальної власності, а саме — де межа між питаннями, які виносяться на вирішення експерта, та питаннями, які відносяться до правових і не потребують призначення експертизи та вирішуються кваліфікованими суддями.

Також у даній статті проводиться аналіз судової практики та роз'яснюються норми чинного законодавства, які регулюють інститут судової експертизи в Україні.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблемні аспекти застосування інституту судової експертизи в аналізованій категорії спорів є недостатньо висвітленими у працях вітчизняних науковців, однак мають значний інтерес для практиків у галузі судово-експертної діяльності. Для вирішення спорів у сфері господарської діяльності та встановлення необхідних для справи фактів чи обставин широко практикується використання *спеціальних знань*. В. Ю. Шепітько у своїх наукових працях вивчає проблеми використання спеціальних знань крізь призму сучасного кримінального судочинства в Україні, пояснює таке поняття, як *«спеціальні знання»*[1], а О. О. Ейсман досліджує висновки судового експерта — їх логічну структуру, значення та наукове обґрунтування[2]. Окремі елементи процесуальної форми Господарського процесуального кодексу України та їх удосконалення у сфері використання судової експертизи, а саме питання її призначення та проведення, розглядаються в роботах В. Беляневича, М. Мельника, Х. Соломчак, В. Романіва, А. Осетинського, Д. Притики, Т. Варфоломеєва, В. Гончаренко, В. Боярова, С. Гончаренко, В. Попелюшко та ін.[3].

Мета статті полягає у розкритті значення судової експертизи у господарському процесі, роз'ясненні поняття *«спеціальні знання»*, проблеми обґрунтування клопотання про призначення експертизи, аналізі судової практики, а також у висвітленні проблемних питань призначення та проведення деяких видів експертиз, а саме —

[1] *Шепітько В. Ю.* Проблеми використання спеціальних знань крізь призму сучасного кримінального судочинства в Україні. *Судова експертиза*. 2014, № 1. С. 11–18.

[2] *Ейсман А.А. (1967).* Заключение эксперта (структура и научное обоснование). Москва : Юрид. лит. 1967. 152 с.

[3] Див., напр.: *Варфоломєєва Т. В., Гончаренко В. Г., Бояров В. І., Гончаренко С. В., Попелюшко В. А*. Криміналістика. Академічний курс: підручник. Київ : Юринком Інтер, 2011. С. 344.

дослідження відбитків печаток і штампів у технічній експертизі документів тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження. Судова експертиза є самостійним науковим напрямом, у межах якого розроблено загальну теорію і визначено її місце в системі наукового знання. Процес впровадження даних науки і техніки у виробництво, споживання і побут неминуче зачіпають і таку специфічну сферу людської діяльності, як судочинство, оскільки судовий розгляд справи — це, головним чином, процес доказування, який відбувається на основі все більш глибокого проникнення в сутність речей. Зрозуміло, що оскільки доказування в судочинстві спрямоване на встановлення фактів минулого, відомості про які потрапляють у вигляді інформації, що потребує спеціального виявлення, фіксації, дослідження і витлумачення, то встановлення цих фактів є практично неможливим без використання даних природничих і технічних наук[1]. Експертиза значною мірою підвищує надійність і доказову силу зібраних у справі матеріалів, а висновки експертів, як джерело доказів, забезпечують встановлення об'єктивної істини. Судова експертиза є одним з унікальних способів отримання цінної доказової інформації, а її висновки є важливим джерелом доказів, що сприяють встановленню істини у справі. Цей вид досліджень значно розширює пізнавальні можливості суду, дає змогу використовувати під час досудового й судового розгляду справ увесь арсенал сучасних можливостей науки. До того ж призначення й проведення експертизи доволі детально регламентовано чинними нормами Господарського процесуального кодексу України, що є важливою запорукою дотримання прав сторін господарського процесу.

Конституція України передбачає, що засади судової експертизи визначаються виключно законами України (п. 14 ст. 92)[2]. Законодавство про судову експертизу у господарському судочинстві складається з Закону України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII (далі — Закон про судову експертизу) — його положення поширюються на всі види судо, які існують в Україні. Закон про судову експертизу визначає права, обов'язки та відповідальність судових експертів, порядок їх атестації, питання оплати праці та соціального захисту судових експертів, а також питання міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи[3].

Також систему нормативно-правових актів про судову експертизу у господарському судочинстві складає Господарський

[1] Там само. С. 344.

[2] Конституція України URL: https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4537 (дата звернення 26.06.2019).

[3] Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII. URL: https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038–12 (дата звернення 26.06.2019).

процесуальний кодекс України від 06.11.1991 в новій редакції (далі — Господарський процесуальний кодекс)[1], а також підзаконні нормативно-правові та нормативні акти: Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 (далі — Інструкція)[2], Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень[3], затверджені згаданим наказом Міністерства юстиції України; Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів, затверджене наказом Міністерства юстиції від 03.03.2015 р. № 301-5[4] та інші нормативно-правові акти, які регулюють правові, організаційні та фінансові основи судово-експертної діяльності, порядок призначення судових експертиз, організацію проведення експертиз та оформлення їх результатів, права, обов'язки та відповідальність судового експерта.

З урахуванням сучасних тенденцій розвитку судової експертології як науки та тривалої дискусії у наукових колах щодо призначення судової експертизи в господарському процесі, єдиного визначення та конкретизації понять, які вживаються у цій галузі, існує потреба в термінологічному визначенні понятійного апарату базового Закону про судову експертизу[3]. У статті 1 Закону визначено, що *«судова експертиза — це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо, об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду»*[5]. Таким чином, під судовою експертизою треба розуміти дослідження, що проводиться судовим експертом із застосуванням спеціальних знань на виконання завдання сторін процесу, суду та має значення для правильного вирішення цивільної, господарської, адміністративної справи, справи про

[1] Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1799-XII. URL: https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798–12 (дата звернення 26.06.2019).

[2] Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 08.10.98 р. № 53/5. URL: https: //zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0705–98 (дата звернення 26.06.2019).

[3] Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень. URL: https: //zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0705–98 (дата звернення 26.06.2019).

[4] Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів, затверджене наказом Міністерства юстиції від 03.03.2015 р. № 301–5. URL: https: //zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0249–15 (дата звернення 26.06.2019).

[5] Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII. URL: https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038–12 (дата звернення 26.06.2019).

адміністративне правопорушення та розслідування кримінального провадження.

У академічному тлумачному словнику української мови пояснено трактування слова ***«знання»*** як: «*обізнаність у чому-небудь, наявність відомостей про кого-, що-небудь*», «*сукупність відомостей з якої-небудь галузі, набутих у процесі навчання, дослідження*», «*пізнання дійсності в окремих її проявах і в цілому*», «*наука*», «*із знанням справи — уміло, маючи досвід у чому-небудь*» [1].

Господарський процесуальний кодекс України у пункті 1 статті 69 визначає, що експертом може бути особа, яка володіє спеціальними знаннями, необхідними для з'ясування відповідних обставин справи. Так, під час проведення експертом досліджень вживається термін ***«спеціальні знання».*** Серед науковців, які досліджували це питання, відсутнє єдине розуміння дефініції.

Наприклад, В. Д. Арсеньєв визначає, що спеціальні знання — це система відомостей, одержаних у результаті наукової та практичної діяльності в певних галузях (медицина, бухгалтерія, автотехніка тощо) і зафіксованих у науковій літературі, методичних посібниках, настановах, інструкціях тощо[2]. В. Ю. Шепітько, у свою чергу, пояснює, що спеціальні знання — це система наукових даних (відомостей) або навичок об'єктивного характеру, отриманих у результаті вищої професійної підготовки, наукової діяльності, досвіду практичної роботи, що відповідають сучасному рівню[3]. О. О. Ейсман інтерпретує термін таким чином: спеціальні знання — це знання не загальновідомі, не загальнодоступні, які не мають масового розповсюдження, це знання, якими володіє обмежене коло спеціалістів[4].

У пункті 10 статті 1 проекту Закону України «Про судово-експертну діяльність в Україні» від 30. 03. 2017 № 6264 надано таке визначення спеціальних знань: «*спеціальні знання — професійні знання та вміння, якими володіють спеціалісти в тій чи іншій галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо, отримані у процесі навчання та практичної діяльності за тією чи іншою спеціальністю (фахом) і*

[1] Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. *В. Т. Бусел*. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002.

[2] Див.: *Арсеньев В. Д.* Использование специальных знаний при установлении фактических обстоятельств уголовного дела. Красноярск : Изд-во Красн. ун-та, 1986. 43 с.

[3] *Шепітько В. Ю.* Проблеми використання спеціальних знань крізь призму сучасного кримінального судочинства в Україні. *Судова експертиза*. 2014. № 1. С. 11–18.

[4] *Эйсман А. А.* Заключение эксперта (структура и научное обоснование). Москва : Юрид. лит., 1967. 152 с

необхідні для вирішення питань, які виникають у процесі досудового, судового слідства, виконавчого провадження»[1].

На підставі наведеного можна зробити висновок, що спеціальні знання — це певна сукупність відомостей з будь-якої галузі, набутих у процесі навчання та досвіду практичної роботи, якими володіє обмежене коло спеціалістів, які використовуються для отримання доказової інформації, необхідної для встановлення істини в господарських справах, що перебувають у провадженні суду. Таким чином, судові експертизи призначаються у випадках, коли для вирішення питань у справі необхідні спеціальні знання.

Відповідно до п. 4 Інформаційного листа Вищого Господарського суду України «Про деякі питання призначення судових експертиз» від 27.11.2006 р. № 01–8/2651[2] про призначення судової експертизи, виноситься ухвала, у якій, крім відомостей, передбачених статтею 100 ГПК України, зазначаються: обставини справи, які мають значення для проведення судової експертизи; підстави призначення судової експертизи, зокрема, додаткової або повторної; організація або особа, якій доручається проведення судової експертизи; перелік питань, що потребують роз'яснення; місце знаходження предметів і документів, які мають бути досліджені.

На практиці в господарському процесі найчастіше призначаються наступні експертизи: почеркознавча та авторознавча, технічна експертиза документів, будівельно-технічна, оціночно-будівельна, земельно-технічна, оціночно-земельна, бухгалтерського та податкового обліку, фінансово-господарської діяльності, фінансово-кредитних операцій, товарознавча (машин, обладнання, сировини та товарів народного споживання; автотоварознавча; транспортно-товарознавча), експертиза у сфері інтелектуальної власності (торгові марки, промислові зразки, винаходи, корисні моделі, знаки для товарів і послуг, фірмові назви тощо).

Відповідно до приписів Господарського процесуального кодексу України експертиза може бути призначена за ініціативою суду або за клопотанням однієї зі сторін у справі. Як визначено у частині 2 статті 110 ГПК України призначення експертизи в господарському процесі є способом забезпечення доказів, що мають значення для справи[3].

---

[1] Проект Закону України «Про судово-експертну діяльність в Україні» від 30.03.2017 року № 6264. URL: http: //w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=61469 Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII. URL: https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038–12 (дата звернення 26.06.2019).

[2] Інформаційний лист Вищого Господарського суду України «Про деякі питання призначення судових експертиз» від 27.11.2006 р. № 01–8/2651. URL: https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/v2651600–06 (дата звернення 26.06.2019).

[3] Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1799-XII. URL: https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798–12 (дата звернення 26.06.2019).

Водночас постанова Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики призначення судової експертизи» № 4 від 23 березня 2012 року[1] зазначає, що судова експертиза призначається лише у разі дійсної потреби у спеціальних знаннях для встановлення фактичних даних, що входять до предмета доказування, тобто у разі, коли висновок експерта не може замінити інші засоби доказування.

Під час складання клопотання про призначення тієї чи іншої експертизи потрібно звернути особливу увагу на обґрунтування необхідності проведення експертизи. В обґрунтуванні призначення та проведення експертизи потрібно зазначати, які обставини або факти може підтвердити експертиза, бо на практиці суд часто відмовляє у задоволенні клопотання про призначення експертизи через її недоцільність. Наприклад, як зазначено у постанові Північно-західного апеляційного господарського суду у справі № 903/236/19 від 08.08.2019 року, «колегія суддів не вбачає, що для з`ясування обставин, які мають значення для справи № 903/236/18, необхідні спеціальні знання у сфері іншій, ніж право, без яких встановити відповідні обставини неможливо, а тому відмовляє у задоволенні клопотання про призначення судово-будівельної технічної експертизи»[2].

При призначенні експертизи судом експерт або експертна установа обирається сторонами за взаємною згодою, а якщо такої згоди не досягнуто у встановлений судом строк, експерта чи експертну установу самостійно визначає суд. Господарський суд проведення судової експертизи доручає державним спеціалізованим установам чи безпосередньо особам, які відповідають вимогам, встановленим Законом України «Про судову експертизу» та визначені в статтях 7, 9, 10 цього Закону. За загальним правилом, доручати проведення судової експертизи можна лише тим особам, яких атестовано відповідно до Закону України «Про судову експертизу» і включено до Державного реєстру атестованих судових експертів, ведення якого покладено на Міністерство юстиції України (стаття 9 Закону). Особа, яка проводить судову експертизу (далі — судовий експерт) повинна мати не лише спеціальні знання, а й бути фахівцем високої кваліфікації, авторитетом у конкретній галузі науки, техніки, мистецтва і ремесла.

Питання, з яких має бути проведена експертиза, що призначається судом, визначаються судом. Відповідно до частини 5 статті 99 ГПК України учасники справи мають право запропонувати суду питання, роз'яснення яких, на їх думку, потребує висновку

[1] Про деякі питання практики призначення судової експертизи : Постанова Пленуму Вищого господарського суду України № 4 від 23 березня 2012 року. URL: https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004600–12 (дата звернення 26.06.2019).

[2] Постанова Північно-західного апеляційного господарського суду у справі № 903/236/19 від 08.08.2019. URL: http: //reyestr.court.gov.ua/ Review/83591568 (дата звернення 26.06.2019).

експерта. У разі відхилення або зміни питань, запропонованих учасниками справи, суд зобов'язаний мотивувати таке відхилення або зміну. Питання, які ставляться експерту, і його висновок з них не можуть виходити за межі спеціальних знань експерта. Правильне формулювання питань, які виносяться на вирішення експертизи, важливе під час подання клопотання про призначення експертизи.

Завдання, які виконує експертиза, та орієнтовний перелік питань, що переважно ставлять експерту під час призначення судової експертизи, встановлює Науково-методична рекомендація з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, яка затверджена наказом Міністерства юстиції України № 53/5.

Що стосується висновку експерта, то, за визначенням статті 98 ГПК України, це докладний опис проведених експертом досліджень; зроблені в результаті них висновки й обґрунтовані відповіді на питання, поставлені експертові, складений у порядку, визначеному законодавством. Також у статті прямо сказано, що предметом висновку експерта не можуть бути питання права.

При оцінці судом висновку експерта потрібно пам'ятати, що він не має для суду наперед встановленої сили та переваги перед іншими джерелами доказів, підлягає перевірці й оцінці за внутрішнім переконанням суду, що має ґрунтуватися на всебічному, повному й об'єктивному розгляді всіх обставин справи в сукупності. Тож випадки, коли суди всупереч закону розглядають висновки експертів як джерела доказів, які мають перевагу перед іншими доказами, без належної їх перевірки й оцінки чи переоцінюють доказове значення ймовірних висновків, є помилковою практикою, на що звертав увагу Верховний Суд України, зокрема в постанові Пленуму «Про судову експертизу в кримінальних та цивільних справах» від 30.12.1997 р. № 8[1].

Отже, відомості, викладені у висновку експерта, мають більше гарантій достовірності, що можна пояснити низкою об'єктивних факторів: передбачений законодавством процесуальний порядок призначення, проведення й оцінки висновку експерта; визначені законодавством вимоги до особи експерта; незацікавленість та об'єктивність експерта; науковий характер відомостей, що містяться у висновку; відображення у висновку ходу дослідження та формулювання висновків; можливість роз'яснення свого висновку експертом у суді у випадках виникнення сумнівів у його правильності; можливість перевірки результатів первинної експертизи через призначення повторної тощо.

Розглянемо проблемні аспекти застосування/здійснення певних видів судових експертиз у господарському судочинстві.

[1] Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах: постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 року № 8. URL: http: //zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0008700–97 (дата звернення 26.06.2019).

Останнім часом шахраї все частіше вдаються до різноманітних хитрощів з метою унеможливлення проведення *дослідження відбитків печаток і штампів у технічній експертизі документів*. У ній вирішуються дві основні групи завдань: діагностичні (наприклад, установлення способу нанесення (відтворення) відбитків; способу виготовлення кліше печатки (штампу) за його відбитками; часу нанесення відбитків тощо) та ідентифікаційні (наприклад, установлення: чи нанесені відбитки в декількох документах однією печаткою; чи нанесені відбитки печатки в документі печаткою, зразки якої надані тощо)[1].

Важливе значення при дослідженні має встановлення способу виготовлення печатки (штампу) незалежно від того, надано на дослідження безпосередньо печатну форму чи її відбиток у документі. Встановлення способу виготовлення посвідчувальної печатної форми сприяє правильності оцінювання ознак при вирішенні подальших ідентифікаційних завдань.

Однак поряд із розвитком новітніх технологій виготовлення печаток і штампів діагностика способів їх виготовлення викликає значні труднощі в зв'язку з недостатнім інформаційно-методичним забезпеченням у цій галузі знань. Як свідчить досвід експертної практики, найбільші труднощі виникають при дослідженні відбитків печаток (штампів), виготовлених за новими технологіями, оскільки в таких відбитках часто виявляється лише частина комплексу ознак, характерних для певного способу виготовлення кліше печатки (штампу), яка не утворює сукупність, достатню для висновку про один із способів виготовлення кліше. Зараз для виготовлення печаток використовують такі технології, як лазерне гравіювання по гумі, фотополімерний спосіб, вулканізація та флеш-технологія[2].

Слід зазначити, що сучасні технології дозволяють за незначну вартість виготовляти велику кількість копій печаток (штампів) високої якості з одного оригіналу, при цьому в копіях відтворюються загальні й окремі ознаки оригінала печатки (штампа), що значно ускладнює вирішення експертом ідентифікаційних завдань. За цих умов розроблені методичні джерела з технічної експертизи відбитків печаток і штампів є застарілими та не придатними для вирішення ідентифікаційних і діагностичних питань відносно відбитків печаток і штампів, виготовлених із використанням сучасного обладнання.

Значними проблемами на сьогодні також залишаються відсутність єдиних правил до виготовлення печаток (штампів), їх

[1] Методика встановлення послідовності виконання штрихів, утворених електрофотографічним способом та пастами для кулькових ручок, за відсутністю ділянок їх взаємного перетину / Мінюст України, ХНДІСЕ. Київ, 2016.

[2] Методика технічної експертизи відбитків печаток та штампів / уклад.: К. М. Ковальов, В. В. Коваленко. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2009. 19 с.

змісту та шрифтів, а також недосконаліть правової бази щодо регулювання виготовлення печаток і штампів.

Крім зазначених дискусійних питань, існують недоліки практичного характеру: часто при призначенні експертиз експерту надаються вільні зразки відбитків печаток (штампів), дата нанесення яких на документи не визначена (документи не датовані), або які викликають об'єктивні сумніви експертів у даті нанесення відбитків. Це унеможливлює вирішення питання встановлення часу нанесення відбитку печатки (штампу) в досліджуваному документі, а в окремих випадках може призвести й до помилкових висновків експерта при вирішенні питань ідентифікаційного характеру. Також додаються факти винесення на вирішення експертів запитань правового характеру (наприклад, про визначення поняття підробленості документів або відбитків печаток на них)[1].

Наведені проблеми можуть бути усунені, по-перше, шляхом розроблення й забезпечення експертів методичними рекомендаціями зі встановлення способу виготовлення кліше печаток (штампів) за їх відбитками в документах, які, зокрема, мають містити класифікацію ознак, обумовлених способом виготовлення кліше печаток і штампів за новими технологіями та механізмами нанесення відбитків; по-друге, удосконаленням можливостей здійснення взаємодії експертних підрозділів з органами, які призначають судові експертизи, розробленням та здійсненням комплексу адміністративних заходів, спрямованих на інформування останніх щодо вимог до якості порівнювального матеріалу, що надається на дослідження, і переліку питань, які можуть бути вирішені в ході експертних досліджень.

При розгляді судових спорів щодо прав на торговельну марку для з'ясування обставин, які мають значення для вирішення справи, виникає необхідність дослідження та порівняння властивостей спірних позначень, що, своєю чергою, потребує застосування спеціальних знань, а отже, залучення як одного із засобів доказування висновку експерта, тобто використання *експертизи у сфері інтелектуальної власності*. Обов'язковою обставиною, що входить до предмета доказування у справах про оспорювання прав на торговельну марку через невідповідність умовам надання правової охорони, є встановлення її належності до позначень, на які поширюється одна з підстав для відмови в наданні правової охорони на дату подання заявки. Для з'ясування такої обставини замовляють або призначають експертизу.

Питання щодо визначення схожості позначень настільки складне, що їх важко визначити у справах про порушення прав на торговельну марку чи у справах про визнання прав недійсними через

[1] Современные способы изготовления печатей и штампов: информ. пособ. / В. В. Назаров, К. Н. Ковалев, Ю. В. Иванов, В. Г. Пелюшок. Киев : ДНИЭКЦ МВД Украины, 2003.

схожість зареєстрованого знака з різними об'єктами інтелектуальної власності (торговельними марками, комерційними найменуваннями, географічними найменуваннями тощо), також виносяться на вирішення експертизи об'єктів інтелектуальної власності, яку в справах щодо прав на торговельні марки замовляють сторони або призначає суд.

У справах про дострокове припинення прав на торговельну марку, встановлення обставини про перетворення позначення на загальновживане, як позначення товарів і послуг певного виду, після дати подання заявки потребує застосування спеціальних знань, однак факт невикористання знака його власником і зазначення поважних причин такого невикористання встановлюється переважно письмовими й електронними доказами. Утім навіть у таких справах для встановлення обставини, чи відбувалося використання відповідачем знака для товарів і послуг у формі зареєстрованого знака, а також у формі, що відрізняється від зареєстрованого знака лише окремими елементами, якщо це не змінює в цілому відмінності знака, суди іноді призначають експертизу. Так, у процесі розгляду справи № 910/20770/14 про припинення дії міжнародної реєстрації на знак «LR» (комбінований) для встановлення такої обставини суд призначив судову експертизу[1].

Оскільки зі створенням Вищого суду з питань інтелектуальної власності всі справи у спорах щодо прав на торговельні марки розглядаються у порядку господарського судочинства (ч. 4 ст. 3 ГПК України), наразі виникають дискусії щодо подальшої долі судових експертиз у сфері інтелектуальної власності після створення Вищого суду з питань інтелектуальної власності, оскідьки, як вважають деякі юристи, більшість питань, які виносяться на вирішення експерта, межують з правовими та не потребують застосування спеціальних знань, а отже, кваліфіковані судді зможуть самостійно встановлювати обставини справи без призначення експертизи. Це особливо стосується експертиз, пов'язаних з дослідженням торговельних марок, комерційних найменувань і географічних позначень.

Справді, особливістю експертизи у сфері інтелектуальної власності, зокрема торговельних марок, є те, що основою методичної бази для дослідження об'єктів інтелектуальної власності є нормативно-правові акти, що регулюють відносини у сфері інтелектуальної власності. Так, властивості й ознаки торговельних марок, відповідність критеріям набуття правової охорони, визначені Цивільним кодексом України, Законом України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» та підзаконними актами, зокрема Правилами складання, подання та розгляду заявки на видачу свідоцтва України на знак для товарів і послуг. Наприклад, питання: «Чи відповідає знак для товарів і послуг умовам

[1] Рішення Господарського суду міста Києва № 52140979 від 05.10.2015. URL: https: //youcontrol.com.ua/catalog/court-document/52140979/ (дата звернення 26.06.2019).

наданням правової охорони?», — є питанням права та вирішується судом. Однак, основним завданням при вирішенні питання: «Чи є знак таким, що не мав розрізняльної здатності на дату подання заявки на знак?», — є визначення властивостей знака для товарів і послуг. Тому воно належить не до питань права, а до компетенції експерта. Позитивна відповідь на нього є підставою для встановлення обставини щодо невідповідності знака умовам надання правової охорони.

Нерідко експертизи, зокрема повторні, у справах щодо прав на торговельні марки призначаються без відповідних підстав та обґрунтування мотивів їх призначення, лише за клопотанням однієї зі сторін. Для прикладу можна навести справу № 5011-59/13633–2012, де Вищий господарський суд України вказав про відсутність в ухвалах судів нижчих інстанцій мотивів для призначення повторної експертизи: «Висновок господарських судів про необґрунтованість позовних вимог повністю ґрунтується на висновку повторної комісійної судової експертизи, який цілком протилежний висновку первинної судової експертизи з тих же питань. У той же час, у судових рішеннях не зазначено, які саме суперечності у висновку судової експертизи та які порушення у його складенні викликали сумніви суду в його правильності та стали підставою для призначення повторної судової експертизи. Не зазначалося судом у вказаній ухвалі і яке саме законодавство не могло бути застосоване при підготовці висновку. Відсутність, на думку суду, висновку по одному з питань також не є підставою для призначення повторної експертизи з усіх питань, поставлених перед експертом»[1].

Повторна експертиза призначається також за наявності істотного порушення процесуальних норм, які регламентують порядок призначення та проведення експертизи[2]. Істотність таких порушень визначається, спираючись на обставини конкретної справи та їх вплив на правильність і обґрунтованість висновків експерта. Такими порушеннями можуть бути проведення експертизи особою, що підлягає відводу з підстав, передбачених ст. 35, 37 ГПК України. При цьому, коли не підтвердився висновок первинної експертизи при проведенні повторної експертизи, це не завжди говорить про те, що первинна була неправильною та не повинна братися до уваги судом. Залежно від підстав, якими обґрунтовано призначення повторної експертизи, виникає необхідність або доцільність співставлення результатів первинної та повторної експертиз.

Так, якщо висновок експерта був визнаний необґрунтованим, суд відхиляє його, призначає повторну експертизу і при подальшому

[1] Постанова Вищого господарського суду № 5011–59/13633–2012 від 27.05.2012 р. URL: http: //reyestr.court.gov.ua/Review/38926952 (дата звернення 26.06.2019).

[2] Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах: постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 року № 8. URL: http: //zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0008700–97 (дата звернення 26.06.2019).

розгляді справи висновок первинної експертизи взагалі не може братись до уваги. Якщо висновок експерта був визнаний таким, що суперечить іншим матеріалам справи, а повторна експертиза відповідає їм, то рішення приймається з урахуванням висновків повторної експертизи. Однак встановлення суперечностей між висновком експерта й іншими матеріалами справи також не завжди свідчить про недостовірність висновку. Суперечливі докази підлягають новій оцінці на предмет їх достовірності та достатності. Якщо ж висновок експерта викликає сумніви щодо його правильності, навіть при виникненні розбіжностей між висновками первинної та повторної експертиз, суд повинен оцінити кожен висновок, зіставити їх між собою та з іншими матеріалами справи.

Наприклад, у справі № 922/2017/17 від 30.05.2018 р. Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду вказав, що, оцінюючи висновок судової експертизи у сфері інтелектуальної власності як належний і допустимий доказ у справі, суди попередніх інстанцій залишили поза увагою те, що зазначену судову експертизу виконано тією ж самою особою, яка склала висновок експертного дослідження на замовлення позивача та який (висновок експертного дослідження) був доданий до позовної заяви на підтвердження викладених у ній обставин. Зазначені обставини викликають сумніви у правильності судової експертизи[1]. Однак така підстава не свідчить про те, що за таких обставин висновок експерта є необґрунтованим або неправильним, і він також може бути покладений в основу судового рішення.

Отже, не всі з підстав призначення повторної експертизи вказують на неможливість взяття до уваги результатів первинної експертизи, зокрема, коли висновки первинної та повторної відрізняються. І найгірший випадок — це призначення повторної експертизи без відповідних підстав і обґрунтованих мотивів такого призначення.

Висновки. На підставі викладеного можна стверджувати, що судова експертиза, зокрема її призначення та проведення, відіграє важливу роль у господарському процесі під час доказування обставин особами, які беруть участь у справі, з метою обґрунтування своїх вимог і заперечень. Ініціюючи призначення судової експертизи, особливу увагу потрібно приділяти обґрунтуванню необхідності проведення відповідної судової експертизи, а також питанням, що будуть поставлені експерту. Висновок експерта не є остаточним та обов'язковим, а досліджується судом разом з іншими доказами у справі. Вважаємо, що критерієм істинності отриманого експертом

[1] Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 30.05.18 року у справі № 922/2017/17. URL: http: //reyestr.court.gov.ua/Review/74378115 (дата звернення 26.06.2019).

результату є відсутність фактів чи обставин, які б суперечили зробленому експертом висновку чи піддавали його сумніву.

На нашу думку, зводячи мету судової експертизи до надання висновку, законодавець зводить процес дослідження в рамках проведення судової експертизи до виконання механічної роботи. Дослідження (чим по суті є судова експертиза як вид практичної діяльності) — це пізнавальна діяльність, кінцевою метою якої не може бути надання висновку: мета будь-якої пізнавальної діяльності — це отримання інформації, фактичних даних. Визначаючи сферу компетенції судової експертизи «*спеціальними знаннями у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо*», вважаємо, що законодавець створює умови правової невизначеності нормативно-правового акта, порушуючи принцип верховенства права, закладаючи умови для дискреційних повноважень. Такі конструкції норм не лише розмивають межі предмета судової експертизи (як виду практичної діяльності), а й ускладнюють досягнення загальної мети Закону: забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою та об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки. Що ж до логіки законодавця відносно визначення об'єктів судової експертизи саме як «*дослідження…об'єктів, явищ і процесів*», а не «*матеріальних об'єктів, явищ і процесів*» (попередня редакція Закону), то вона потребує обґрунтованого тлумачення, оскільки суперечить сучасним теоретичним положенням судової експертології щодо природи об'єктів судової експертизи[1].

References

Akademichnyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy. Kyiv. URL: http://sum.in.ua/ (data zvernennia 26.06.2019) [in Ukrainian].

Arsenev, V. D. (1986). *Yspolzovanye spetsyalnykh znanyi pry ustanovlenyy faktycheskykh obstoiatelstv uholovnoho dela*. Krasnojarsk [in Russian].

Eisman, A.A. (1967). *Zakliuchenye eksperta (struktura y nauchnoe obosnovanye*). Moskva: Yuryd. Lyt. [in Russian].

Informatsiinyi lyst Vyshchoho Hospodarskoho sudu Ukrainy «Pro deiaki pytannia pryznachennia sudovykh ekspertyz» vid 27.11.2006 r. № 01-8/2651. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v2651600-06 (data zvernennia 26.06.2019) [in Ukrainian].

Instruktsiia pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen, zatverdzhena nakazom Ministerstva yustytsii Ukrainy vid 08.10.98 r. № 53/5. URL: https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98 (data zvernennia 26.06.2019) [in Ukrainian].

[1] *Клименко Н. І.* Природа об'єктів судової експертизи. Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи: матеріали міжвідом. наук-практ. конф (Київ, 24 листоп. 2017 р.) у 2 ч. / [редкол.: В. В. Чернєй, С. С. Чернявський, Л. Д. Удалова та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. Ч. 1. С. 309–312.

Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 06.11.1991 r. № 1799-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12 (data zvernennia 26.06.2019) [in Ukrainian].

Klymenko, N. I. (2017). *Pryroda obiektiv sudovoi ekspertyzy. Aktualni pytannia kryminalnoho protsesu, kryminalistyky ta sudovoi ekspertyzy*: materialy mizhvidom. nauk-prakt. konf. (Kyiv, 24 lystop. 2017 r.) u 2 ch. / [redkol.: V.V. Cherniei, S.S. Cherniavskyi, L.D. Udalova ta in.]. Kyiv: Nats. akad. vnutr. Sprav Ch. 1. Kiev: Nat. Acad. inside. Cases. Ch. 1 [in Ukrainian].

Konstytutsiia Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4537 (data zvernennia 26.06.2019) [in Ukrainian].

Kovalov, K. M., Kovalenko, V. V. (2009). *Metodyka tekhnichnoi ekspertyzy vidbytkiv pechatok ta shtampiv*. Kyiv: DNDEKTs MVS Ukrainy [in Ukrainian].

Metodyka vstanovlennia poslidovnosti vykonannia shtrykhiv, utvorenykh elektrofotohrafichnym sposobom ta pastamy dlia kulkovykh ruchok, za vidsutnistiu dilianok yikh vzaiemnoho peretynu. Minjust Ukrainy, KhNDISE. Kyiv, 2016.

*Naukovo-metodychni rekomendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidz*hen. URL: https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98 (data zvernennia 26.06.2019) [in Ukrainian].

Nazarov, V. V., Kovalev, K. N., Yvanov, Yu.V., Peliushok, V. H. (2003). *Sovremenne sposob yzghotovlenyia pechatei y shtampov*: ynform. posobye. Kyiv [in Ukrainian].

*Polozhennia pro ekspertno-kvalifikatsiini komisii ta atestatsiiu sudovykh ekspertiv, zatverdzhene nakazom Ministerstva yusty*tsii vid 03.03.2015 r. №301-5. URL: https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15 (data zvernennia 26.06.2019) [in Ukrainian].

Postanova Pivnichno-zakhidnoho apeliatsiinoho hospodarskoho sudu u spravi № 903/236/19 vid 08.08.2019 roku. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/83591568 (data zvernennia 26.06.2019) [in Ukrainian].

Postanova Plenumu Vyshchoho hospodarskoho sudu Ukrainy «Pro deiaki pytannia praktyky pryznachennia sudovoi ekspertyzy» № 4 vid 23 bereznia 2012 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004600-12 (data zvernennia 26.06.2019) [in Ukrainian].

Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Kasatsiinoho hospodarskoho sudu vid 30.05.18 roku u spravi № 922/2017/17. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/74378115 (data zvernennia 26.06.2019) [in Ukrainian].

Postanova Vyshchoho hospodarskoho sudu №5011-59/13633-2012 vid 27.05.2012 r. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/38926952 (data zvernennia 26.06.2019) [in Ukrainian].

Pro sudovu ekspertyzu v kryminalnykh i tsyvilnykh spravakh: postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 30.05.1997 roku № 8. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97 (data zvernennia 26.06.2019) [in Ukrainian].

Pro sudovu ekspertyzu v kryminalnykh i tsyvilnykh spravakh: postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 30.05.1997 roku № 8. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97 (data zvernennia 26.06.2019) [in Ukrainian].

Proekt Zakonu Ukrainy «Pro sudovo-ekspertnu diialnist v Ukraini» vid 30.03.2017 roku № 6264. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=61469 (data zvernennia 26.06.2019) [in Ukrainian].

Shepitko, V. Yu. (2014). *Problemy vykorystannia spetsialnykh znan kriz pryzmu suchasnoho kryminalnoho sudochynstva v Ukraini.* #1 [in Ukrainian].

Varfolomeeva, T. V., Honcharenko, V. H., Boiarov, V. I., Honcharenko, S. V., Popeliushko, V. A. (2011). *Kryminalistyka. Akademichnyi kurs*: pidruchnyk. Kyiv: Yrinkom Inter [in Ukrainian].

Pro sudovu ekspertyzu: Zakon Ukrainy vid 25 liutoho 1994 r. №4038-KhII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12 (data zvernennia 26.06.2019) [in Ukrainian].

Rishennia Hospodarskoho sudu mista Kyieva № 52140979 vid 05.10.2015. URL: (data zvernennia 26.06.2019) [in Ukrainian].

И. Н. Попович, А. А. Свидерский

ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ НАЗНАЧЕНИЯ И ПРОВЕДЕНИЯ СУДЕБНОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ В ХОЗЯЙСТВЕННОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ

Одним из главных условий построения и функционирования правового государства является правовое регулирование всех сфер человеческой деятельности, создания надежного действенного правового механизма государственной защиты всех естественных и приобретенных прав людей, в соответствии с их правовым статусом. Стремительный рост потребностей современного общества в использовании знаний из различных областей науки, техники, искусства, ремесел не обходит такую общественную сферу, как сфера судопроизводства, а понимание значимости специальных знаний для установления истины в хозяйственном деле дает основания рассматривать судебную экспертизу как самостоятельный институт защиты прав и законных интересов граждан, юридических лиц и интересов государства в целом. В любой отрасли права существуют свои отраслевые институты. В тех случаях, когда определенный институт объединяет нормы двух или более отраслей права, он считается межотраслевым. Отдельный правовой институт представляет собой совокупность норм, регулирующих определенную группу правоотношений, которые олицетворяются в силу своей специфики. Интеграция достижений различных наук в практику доказывания — закономерное и традиционно изучаемое явление для хозяйственного судопроизводства. Но постоянное развитие всех общественных процессов и отношений обусловливает динамические процессы в сфере их правового регулирования, которые отражаются в изменениях соответствующих нормативно-правовых актов. Вследствие интенсификации законотворческой деятельности в Украине, которая проявляется в последние годы, наблюдается не только несогласованность положений отдельных нормативно-правовых актов между собой, но и противоречие конституционным принципам, а в некоторых случаях — законам научного развития определенных отраслей знаний. К сожалению, подобные процессы присущи и такому важному

государственному институту, как правосудие, и его отдельным институтам, в частности — судебно-экспертной деятельности.

В связи с приведенным выше появляется потребность в анализе проблемных вопросов назначения и проведения судебной экспертизы в хозяйственном судопроизводстве.

Ключевые слова: судебная экспертиза в хозяйственном судопроизводстве; специальные знания; заключение эксперта; исследования оттисков печатей и штампов в технической экспертизе документов; экспертиза в сфере интеллектуальной собственности.

I. Popovich, A. Sviderskyi

PROBLEMAL ISSUES ON THE APPOINTMENT AND CONDUCT OF FORENSIC EXAMINATION in COMMERCIAL LITIGATION

One of the main conditions for the construction and functioning of the rule of law is the legal regulation of all spheres of human activity, the creation of a reliable effective legal mechanism of state protection of all natural and acquired human rights, in accordance with their legal status. The rapid growth of the needs of modern society in the use of knowledge from various fields of science, technology, art, crafts does not go around such a public sphere as the sphere of legal proceedings, and understanding the importance of special knowledge to establish the truth in economic affairs gives reason to consider forensic science as an independent institution for protecting rights and the legitimate interests of citizens, legal entities and the interests of the state as a whole. In any branch of law, there are branch institutes. In those cases when a particular institution combines the norms of two or more branches of law, it is considered intersectoral. A separate legal institution is a set of rules governing a certain group of legal relations, which are personified by virtue of their specificity. The integration of the achievements of various sciences into the practice of proof is a natural and traditionally studied phenomenon for economic proceedings. But the constant development of all social processes and relations determines the dynamic processes in the sphere of their legal regulation, which are reflected in the changes in the relevant regulatory legal acts. Due to the intensification of legislative activity in Ukraine, which has been manifested in recent years, there is not only inconsistency of the provisions of certain legal acts among themselves, but also contradictions to constitutional principles, and in some cases, to the laws of scientific development of certain branches of knowledge. Unfortunately, such processes are also characteristic of such an important state institution as justice and its individual institutions, in particular, forensic science.

In connection with the above, there is a need to analyze the problematic issues of the appointment and conduct of forensic examination in economic proceedings.

Key words: forensic examination in economic court proceedings; special knowledge; expert opinion; research of impressions of seals and stamps in the technical examination of documents; examination in the field of intellectual property.

Надійшла до редколегії 12.10.2019

DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.15
УДК: 343.985: 351.746.1

С. М. Науменко,
кандидат юридичних наук,
завідувач Сумського відділення Харківського НДІСЕ,
м. Суми, Україна,
e-mail: svhndise@meta.ua

ЗМІСТ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПОВНОВАЖЕНЬ ЕКСПЕРТІВ ЯК СУБ'ЄКТІВ ВЗАЄМОДІЇ З ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ

У статті визначено зміст та особливості повноважень експертів як суб'єктів взаємодії з правоохоронними органами. Встановлено, що повноваження експертів у сфері взаємодії з правоохоронними органами потребують детального вивчення шляхів усунення недоліків. Всі права експерта у сфері взаємодії з правоохоронними органами запропоновано згрупувати залежно від мети їх реалізації: 1) права, що реалізуються з метою проведення повного, всебічного та об'єктивного дослідження; 2) забезпечувальні права. Вказані обов'язки систематизовано в дві групи: 1) пов'язані з проведенням експертного дослідження; 2) пов'язані з участю в кримінальному провадженні. Встановлено, що усі права та обов'язки доцільно розглядати так, щоб визначити їх можливість при участі в кримінальному провадженні.

Ключові слова: повноваження, взаємодія, експертні установи, експерти, правоохоронні органи.

Постановка наукової проблеми. Ефективна та кваліфікована правоохоронна діяльність вимагає від правоохоронців повсякденно застосовувати комплекс знань, у тому числі зі спеціальних галузей, якими володіють експерти. Саме взаємодія експертних установ з правоохоронними органами покликана забезпечити повний та об'єктивний розгляд справ, швидке та кваліфіковане вирішення питань, розв'язання яких вимагає застосування спеціальних знань.

Адміністративно-правові засади такої взаємодії покликані забезпечити належний стан правової та організаційної реалізації вказаними суб'єктами спільних заходів у сфері правоохоронної діяльності, визначити основні форми та методи виконання спільних завдань та їх належного виконання. В умовах сьогодення такі адміністративно-правові засади потребують перегляду та вдосконалення, у тому числі з урахуванням національного та зарубіжного досвіду організації взаємодії експертних установ з правоохоронними органами. Крім того, потребують детального вивчення та подальшого удосконалення повноваження експертів у сфері взаємодії з правоохоронними органами.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Вирішенню проблемних питань експертної діяльності присвятили наукові праці М. Л. Цимбал, О. М. Клюєв, О. П. Угровецький, Е. Б. Сімакова-Єфремян, В. В. Хоша, М. Г. Щербаковський, В. О. Яремчук,

© С. М. Науменко, 2019

А. М. Лазебний[1], П. І. Репешко, В. М. Петровський, О. В. Ринкова, В. М. Шерстюк та ін. Однак, незважаючи на значну кількість праць із досліджуваної проблематики, комплексного дослідження повноважень експертів як суб'єктів взаємодії з правоохоронними органами в сучасній правовій науці досі немає.

Метою даної статті є дослідження повноважень експертів як суб'єктів взаємодії з правоохоронними органами. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання: проаналізувати зміст та особливості повноважень експертів; визначити повноваження експертів при взаємодії з правоохоронними органами; з'ясувати прогалини в нормативно-правовому регулюванні повноважень експертів у сфері взаємодії з правоохоронними органами та надати обґрунтовані пропозиції щодо їх усунення.

Викладення основного матеріалу дослідження. Відповідно до класичної концепції змісту компетенції, її структурними елементами є предмети відання та повноваження.

Під першим елементом прийнято розуміти «юридичний показник територіальних меж та предметної специфіки тих суспільних відносин, на які направлена владна діяльність органу» [2]. Тобто це сфера реалізації експертом його прав та обов'язків. Вона визначена в законодавстві та має свої межі, порушення яких потягне за собою застосування заходів відповідальності.

Предметами відання експертів є галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо, об'єкти, явища і процеси, що вимагають проведення досліджень із застосуванням спеціальних знань. Саме предмети відання визначають коло повноважень експерта, у тому числі при взаємодії з правоохоронними органами.

Повноваження характеризують можливості суб'єкта з реалізації покладених на нього завдань. І. П. Голосніченко та Д. І. Голосніченко

---

[1] *Цимбал М.* Експертне забезпечення правосуддя в Україні–важливий аспект розвитку правової держави. *Право України*. 2001. № 6. С. 93; Столітній шлях судової експертизи в Україні (1918–2018 рр.) : монографія / авт.-уклад.: О. М. Клюєв, О. П. Угровецький, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін.; за ред. О. М. Клюєва. Харків : Золоті сторінки, 2018. С. 7; *Клюєв О.* Розмежування запобіжної і профілактичної діяльності органів внутрішніх справ. *Право України*. 2005. № 3. С. 100; *Щербаковський М. Г.* Консультаційна функція спеціаліста у кримінальному провадженні. *Криминалистика и судеб. экспертиза*. 2017. Вып. 62. С. 47; *Щербаковський М. Г.* Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків : В деле, 2015. С. 125; *Щербаковський М. Г.* Призначення та проведення судових експертиз. Харків : Фактор, 2011. С. 182–183; *Яремчук В. О.* Проблеми залучення спеціалістів до проведення огляду місця події (організація і тактика). *Теорія і практика правознавства*. 2015. Вип. 2 (8); *Лазебний А. М.* Залучення спеціаліста для проведення окремих слідчих дій. *Наук. вісн. Нац. ун-ту ДПС України*, 2014. № 2. С. 187–193.

[2] *Серьогіна С. Г.* Теоретично-правові та організаційні засади функціонування інституту президентства в Україні. Харків : Ксілон, 2001. 278 с.

вважають, що повноваження як соціальне явище — це володіння правами і обов'язками членів (члена) суспільства, переданими суб'єкту відносин в порядку та у спосіб, визначений соціальними правилами й нормами, з метою реалізації в особистих або спільних інтересах особи делегувальника; і які можуть включати в себе право розпорядження її цінностями, право на загальнообов'язковій основі залучати до виконання суспільних доручень та застосовувати у випадках, передбачених правилами суспільного життя, заходи примусу[1].

На думку С. С. Шоптенко, повноваження характеризуються наступними ознаками: закріплені в законодавстві, що регламентує таку діяльність; реалізуються у чітко визначеній сфері; застосовуються у встановлених процедурах; мають бути спрямовані на виконання поставлених перед нею завдань; за зловживання повноваженнями настає відповідальність[2].

Повноваження за своїм змістом є сукупністю взаємопов'язаних та взаємозалежних прав та обов'язків. Права в юридичному значенні визначають як надану і гарантовану державою, а також закріплену в адміністративно-правових нормах міру можливої (дозволеної) поведінки у правовідносинах, що забезпечена кореспондуючим обов'язком іншого суб'єкта правовідносин[3].

Відповідно до Закону України «Про судову експертизу», судовий експерт має право: 1) подавати клопотання про надання додаткових матеріалів, якщо експертиза призначена судом або органом досудового розслідування або ознайомлюватися з матеріалами справи, що стосуються предмета судової експертизи; 2) вказувати у висновку експерта на виявлені в ході проведення судової експертизи факти, які мають значення для справи і з приводу яких йому не були поставлені питання; 3) із дозволу особи або органу, які призначили судову експертизу, бути присутнім під час проведення слідчих чи судових дій і заявляти клопотання, що стосуються предмета судової експертизи; 4) подавати скарги на дії особи, у провадженні якої перебуває справа, якщо ці дії порушують права судового експерта; 5) одержувати винагороду за проведення судової експертизи, якщо її виконання не є службовим завданням; 6) проводити на договірних засадах експертні дослідження з питань, що становлять інтерес для юридичних і фізичних осіб, з урахуванням обмежень, передбачених законом[4].

---

[1] *Голосніченко І. П., Голосніченко Д. І.* Теорія повноважень, їх легітимність та врахування потреб і інтересів при встановленні на законодавчому рівні. *Вісник НТУУ «КПІ».* Політологія. Соціологія. Право : зб. наук. праць. 2011. № 1 (9). С. 148.

[2] *Шоптенко С. С.* Адміністративно-юрисдикційна діяльність правоохоронних органів в Україні / за заг. ред. О. М. Музичука. Харків : Константа, 2018. 436 с.

[3] Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ : Факт, 2003. С. 113–114.

[4] Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 28. Ст. 232.

Стаття 69 Кримінального процесуального кодексу України закріплює такі права експерта: 1) знайомитися з матеріалами кримінального провадження, що стосуються предмета дослідження; 2) заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних із проведенням експертизи; 3) бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предметів та об'єктів дослідження; 4) викладати у висновку експертизи виявлені в ході її проведення відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких йому не були поставлені запитання; 5) ставити запитання, що стосуються предмета та об'єктів дослідження, особам, які беруть участь у кримінальному провадженні; 6) одержати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із проведенням експертизи й викликом для надання пояснень чи показань, у разі, якщо проведення експертизи не є службовим обов'язком особи, яка залучена як експерт; 7) заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом; 8) користуватися іншими правами, передбаченими Законом України «Про судову експертизу»[1].

Також у законодавстві визначено, що експерт має право: ознайомлюватися з матеріалами справи, які стосуються предмета експертизи; відповідно до процесуального законодавства заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних із проведенням експертизи; у разі виникнення сумніву щодо змісту та обсягу доручення невідкладно заявляти клопотання органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), щодо уточнення поставлених експертові питань; з дозволу органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), бути присутнім під час проведення процесуальних, виконавчих дій та ставити питання учасникам процесу, що стосуються предмета чи об'єкта експертизи, та проводити окремі дослідження у їх присутності; указувати у висновку експерта на факти, виявлені під час проведення експертизи, які мають значення для справи, але стосовно яких йому не були поставлені питання, та на обставини, що сприяли (могли сприяти) вчиненню правопорушення; у разі незгоди з іншими членами експертної комісії складати окремий висновок; викладати письмово відповіді на питання, які ставляться йому під час надання роз'яснень чи показань; оскаржувати в установленому законодавством порядку дії та рішення органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), що порушують права експерта або порядок проведення експертизи; на забезпечення безпеки за наявності відповідних підстав; одержувати винагороду за проведення експертизи та відповідно до законодавства компенсацію (відшкодування) витрат за виконану роботу та витрат, пов'язаних із викликом для надання роз'яснень чи показань, у разі якщо це не є його службовим обов'язком.

[1] Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*, 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

Експерт може відмовитися від проведення експертизи, якщо наданих йому матеріалів недостатньо для виконання покладених на нього обов'язків, а витребувані додаткові матеріали не надані, або якщо поставлені питання виходять за межі його спеціальних знань. Повідомлення про відмову повинно бути вмотивованим[1].

Всі права експерта у сфері взаємодії з правоохоронними органами доцільно згрупувати залежно від мети їх реалізації:

1) права, що реалізуються з метою проведення повного, всебічного та об'єктивного дослідження:

— знайомитися з матеріалами кримінального провадження, що стосуються предмета дослідження;

— заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків, а також про уточнення поставлених питань;

— бути присутнім під час проведення процесуальних дій, ставити питання його учасникам, що стосуються предмета дослідження;

— вказувати у висновку експерта на виявлені в ході проведення судової експертизи факти, які мають значення для справи і з приводу яких йому не були поставлені питання;

— складати окремий висновок, у разі незгоди з іншими експертами;

— відмовитися від надання висновку, якщо поданих йому матеріалів недостатньо для виконання покладених на нього обов'язків або поставлені питання виходять за межі його компетенції;

2) забезпечувальні права:

— право на винагороду та відшкодування витрат, пов'язаних із проведенням експертизи, якщо її виконання не є службовим обов'язком;

— на забезпечення безпеки за наявності відповідних підстав;

— на оскарження в установленому законодавством порядку дії та рішення суб'єкта призначення експертизи, що порушують права експерта або порядок проведення експертизи.

Термін «обов'язок» тлумачиться як те, чого треба беззастережно дотримуватись, що слід безвідмовно виконувати відповідно до вимог суспільства або виходячи із власного сумління; певний обсяг роботи, сукупність справ, межі відповідальності тощо, що визначаються відповідним званням, посадою, родинним станом і таке інше [2].

Відповідно до Закону України «Про судову експертизу», судовий експерт зобов'язаний: 1) провести повне дослідження і дати

[1] Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.98 № 53/5. URL: http: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705–98 (дата звернення 25.07.2019).

[2] Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. Та СД) / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2009. С. 813.

обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок; 2) на вимогу особи або органу, які залучили експерта, судді, суду дати роз'яснення щодо даного ним висновку; 3) заявляти самовідвід за наявності передбачених законодавством підстав, які виключають його участь у справі[1].

Стаття 69 Кримінального процесуального кодексу України закріплює наступні права експерта: 1) особисто провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому запитання, а в разі необхідності — роз'яснити його; 2) прибути до слідчого, прокурора, суду і дати відповіді на запитання під час допиту; 3) забезпечити збереження об'єкта експертизи. Якщо дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміною його властивостей, експерт повинен одержати на це дозвіл від особи, яка залучила експерта; 4) не розголошувати без дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду відомості, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням обов'язків, або не повідомляти будь-кому, крім особи, яка його залучила, чи суду про хід проведення експертизи та її результати; 5) заявити самовідвід за наявності обставин, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом. Експерт невідкладно повинен повідомити особу, яка його залучила, чи суд, що доручив проведення експертизи, про неможливість проведення експертизи через відсутність у нього необхідних знань або без залучення інших експертів.

На експерта покладаються такі обов'язки: заявити самовідвід за наявності передбачених законодавством обставин; прийняти до виконання доручену йому експертизу; особисто провести повне дослідження, дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені питання, а в разі необхідності роз'яснити його; повідомити в письмовій формі органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), про неможливість її проведення та повернути надані матеріали справи та інші документи, якщо поставлене питання виходить за межі компетенції експерта або якщо надані йому матеріали недостатні для вирішення поставленого питання, а витребувані додаткові матеріали не були надані; з'явитися на виклик органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), для надання роз'яснень, показань чи доповнень з приводу проведеної експертизи або причин повідомлення про неможливість її проведення; забезпечити збереження об'єкта експертизи. Якщо дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміною його властивостей, експерт повинен одержати на це дозвіл від органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта); не розголошувати без дозволу органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), відомості, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням обов'язків, або не

[1] Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 28. Ст. 232.

повідомляти будь-кому, крім органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), чи суду про хід проведення експертизи та її результати.

Ці обов'язки доцільно систематизувати в дві групи:

1) пов'язані з проведенням експертного дослідження:

— провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені питання;

— забезпечити збереження об'єктів експертизи;

— у випадках, визначених законодавством, заявити самовідвід;

— повідомити в письмовій формі про неможливість проведення експертизи та повернути надані матеріали справи та інші документи, якщо поставлене питання виходить за межі компетенції експерта або якщо надані йому матеріали недостатні для вирішення поставленого питання;

2) пов'язані з участю в кримінальному провадженні:

— з'явитися до суду і дати відповіді на запитання під час допиту;

— не розголошувати без дозволу компетентних суб'єктів інформацію, що стала йому відома у зв'язку з проведенням експертизи;

— прийняти до виконання доручену йому експертизу.

Висновки. Узагальнюючи вищевикладене, варто зазначити, що при взаємодії з правоохоронними органами експерти наділяються певним обсягом повноважень, які більшою мірою стосуються їх участі в кримінальному провадженні та досить детально визначені в чинному законодавстві. Всі права та обов'язки у досліджуваній сфері доцільно розглядати через їх розділ на ті, які необхідні їм для проведення повного, всебічного та об'єктивного дослідження, та ті, які визначають їх можливості при участі в кримінальному провадженні. У той же час, з метою вдосконалення питань компетенції експерта при взаємодії з правоохоронними органами, окремі повноваження потребують уточнення. Так, право заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків, а також бути присутнім під час проведення процесуальних дій доцільно закріпити тільки щодо тих випадків, які безпосередньо пов'язані з предметом їх експертного дослідження.

References

Derzhavne upravlinnya: problemi administrativno-pravovoyi teoriyi ta praktiki (2003) / za zag. red. V. B. Aver'yanova. Kyiv: Fakt, [in Ukrainian].

Golosnichenko, I. P. (2011). *Teoriya povnovazhen, yih legitimnist ta vrahuvannya potreb i interesiv pri vstanovlenni na zakonodavchomu rivni. Visnik NTUU «KPI». Politologiya. Sociologiya. Pravo*: zbirnik naukovih prac. № 1 (9). 147–155 [in Ukrainian].

Kliuiev, O. (2005). *Rozmezhuvannia zapobizhnoi i profilaktychnoi diialnosti orhaniv vnutrishnikh sprav. Pravo Ukrainy*. № 3. 100 [in Ukrainian].

Kriminalnij procesualnij kodeks Ukrayini vid 13.04.2012 № 4651-VI. *Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini*, 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. St. 88 [in Ukrainian].

Lazebnyi, A. M. (2014). *Zaluchennia spetsialista dlia provedennia okremykh slidchykh dii. Nauk. visn. Nats. un-tu DPS Ukrainy*. № 2. 187–193 [in Ukrainian].

Pro sudovu ekspertizu: zakon Ukrayini vid 25.02.1994 № 4038-HII. *Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini*. 1994. № 28. St. 232 [in Ukrainian].

Pro zatverdzhennya Instrukciyi pro priznachennya ta provedennya sudovih ekspertiz ta ekspertnih doslidzhen ta Naukovo-metodichnih rekomendacij z pitan pidgotovki ta priznachennya sudovih ekspertiz ta ekspertnih doslidzhen: nakaz Ministerstva yusticiyi Ukrayini vid 08.10.98 № 53/5. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705–98 (data zvernennia 26.06.2019) [in Ukrainian].

Serogina, S. G. (2001). *Teoretichno-pravovi ta organizacijni zasadi funkcionuvannya institutu prezidentstva v Ukrayini*. Kharkiv: Ksilon [in Ukrainian].

Shcherbakovskyi, M. H. (2011). *Pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz*. Kharkiv: Faktor. 182–183 [in Ukrainian].

Shcherbakovskyi, M. H. (2015). *Provedennia ta vykorystannia sudovykh ekspertyz u kryminalnomu provadzhenni*: monohrafiia. Kharkiv: V dele. [in Ukrainian].

Shcherbakovskyi, M. H. (2017). *Konsultatsiina funktsiia spetsialista u kryminalnomu provadzhenni. Krymynalystyka y sudeb. ekspertyza*. Vyp. 62. [in Ukrainian].

Shoptenko, S. S. (2018). *Administrativno-yurisdikcijna diyalnist pravoohoronnih organiv v Ukrayini* / za zag. red. O. M. Muzichuka. Kharkiv: Konstanta [in Ukrainian].

Stolitnii shliakh sudovoi ekspertyzy v Ukraini (1918–2018 rr.) / avt.-uklad. : O. M. Kliuiev, O. P. Uhrovetskyi, E. B. Simakova-Yefremian ta in. ; za red. O. M. Kliuieva. (2018). Kharkiv: Zoloti storinky [in Ukrainian].

Tsymbal, M. (2001). *Ekspertne zabezpechennia pravosuddia v Ukraini — vazhlyvyi aspekt rozvytku pravovoi derzhavy. Pravo Ukrainy*. № 6 [in Ukrainian].

Velikij tlumachnij slovnik suchasnoyi ukrayinskoyi movi (z dod., dopov. Ta SD) / uklad. i gol. red. V. T. Busel. (2009). Kyiv ; Irpin: Perun [in Ukrainian].

Yaremchuk, V. O. (2015). *Problemy zaluchennia spetsialistiv do provedennia ohliadu mistsia podii (orhanizatsiia i taktyka). Teoriia i praktyka pravoznavstva*. Vyp. 2 (8) [in Ukrainian].

С. М. Науменко

СОДЕРЖАНИЕ И ОСОБЕННОСТИ ПОЛНОМОЧИЙ ЭКСПЕРТОВ КАК СУБЪЕКТОВ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ С ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫМИ ОРГАНАМИ

В статье определены содержание и особенности полномочий экспертов как субъектов взаимодействия с правоохранительными органами. Доказано, что при взаимодействии с правоохранительными органами эксперты наделяются определенным объемом полномочий, которые в большей степени касаются их участия в уголовном производстве и достаточно подробно определены в действующем законодательстве. Установлено, что на сегодняшний день полномочия экспертов в сфере взаимодействия с правоохранительными органами требуют детального изучения, выявления пробелов в их нормативно-правовом регулировании и определения путей их устранения. Все права эксперта в сфере взаимодействия с правоохранительными органами предложено сгруппировать в зависимости от цели их реализации: 1) права, реализуемых с целью проведения полного, всестороннего и объективного исследования; 2) обеспечительные права.

Указанные обязанности предложено систематизировать в две группы: 1) связанные с проведением экспертного исследования; 2) связанные с участием в уголовном производстве. Установлено, что все права и обязанности в исследуемой сфере целесообразно рассматривать через их разделение на те, которые необходимы им для проведения полного, всестороннего и объективного исследования, и те, которые определяют их возможности при участии в уголовном производстве.

Ключевые слова: полномочия, взаимодействие, экспертные учреждения, эксперты, правоохранительные органы.

S. Naumenko

THE CONTENT AND PECULIARITIES OF THE POWERS OF EXPERTS AS SUBJECTS OF INTERACTION WITH LAW ENFORCEMENT BODIES

The article defines the content and peculiarities of the powers of experts as subjects of interaction with law enforcement bodies. It is proved that in cooperation with law enforcement authorities, experts are given a certain amount of authority, which is more related to their participation in criminal proceedings and is sufficiently detailed in the current legislation. It has been established that to date, the powers of experts in the field of interaction with law enforcement bodies require detailed study, identification of gaps in their legal regulation and determination of ways of their elimination. All rights of experts in the field of interaction with law-enforcement bodies are proposed to group according to the purpose of their implementation: 1) rights that are implemented in order to carry out a complete, comprehensive and objective study; 2) security rights. The indicated duties are proposed to be grouped into two groups: 1) related to conducting expert research; 2) involved in participation in criminal proceedings. It has been established that all rights and obligations in the field of study should be considered through their division into those that are necessary for them to conduct a full, comprehensive and objective study, and those that determine their ability to participate in criminal proceedings.

Key words: powers, interaction, expert institutions, experts, law enforcement bodies.

Надійшла до редколегії 12.10.2019

DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.16
УДК 343.98

І. М. Овсянникова,
старший науковий співробітник Харківського НДІСЕ,
м. Харків, Україна,
ORCID https://orcid.org/0000–0002–3351–7781
e-mail: inessa_ovs@ukr.net

ОСНОВНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Європеїзація України має на меті переосмислення квестій правової системи та індивіда, пошуку нових шляхів визначення поняття ефективності адміністративного права та її оцінки. Відсутність комплексного дослідження ефективності адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності в Україні є окремою проблемою, яка вимагає свого наукового вирішення.

У статті проаналізовано поняття «ефект», «ефективність». Розглянуто умови та фактори, які можуть мати вплив на ефективність правових норм. Досліджено наукові засади визначення ефективності адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності.

Ключові слова: ефект, ефективність, норма права, адміністративно-правове регулювання, судово-експертна діяльність.

Постановка наукової проблеми. Розвиток сфери судово-експертної діяльності та її стабільне функціонування безпосередньо пов’язані з рівнем ефективності адміністративно-правового регулювання цієї діяльності.

Європеїзація України має на меті переосмислення квестій правової системи та індивіда, пошук нових шляхів визначення поняття ефективності адміністративного права, в тому числі, й в аспекті ефективності судово-експертної діяльності. На жаль, проблема ефективності права була залишена ученими без належної уваги. На сучасному етапі розвитку держави проблема ефективності права набуває все більшої актуальності й вимагає детального наукового вивчення та розгляду не з точки зору інтересів і політики держави, а з позицій верховенства права як соціального регулятора, з позицій особистісного сприйняття права.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Загалом, проблема ефективності не нова для вітчизняного правознавства, адже вона почала досліджуватись ще за радянських часів. Зважаючи на існуючі потреби формування методології оцінювання наслідків реалізації завдань правової реформи в Україні, актуальною ця проблематика залишається й до теперішнього часу.

Проблематиці реформування судово-експертної діяльності в Україні присвячено праці: Е. Б. Сімакової-Єфремян — з питань

© І. М. Овсянникова, 2019

реформування законодавства у сфері судово-експертної діяльності, однією із яких є необхідність погодження норм базового закону із чинним законодавством з питань призначення та проведення судової експертизи в усіх видах судочинства[1]; Ю. М. Грошевого та А. О. Селіванова, які розробляли питання правової експертизи[2]; М. Л. Цимбалом розглядались питання щодо реформування системи судово-експертних установ[3]; А. А. Кравченко — приділено увагу питанням удосконалення методичного забезпечення судово-експертної діяльності[4], В. М. Бараняк — освітлював проблеми в питаннях підготовки судових експертів у вищих навчальних закладах України[5] тощо. Проте, незважаючи на досить широкий спектр досліджень із даної проблематики, окремі питання й досі залишаються невирішеними[6].

Так, визнаючи значний внесок наукової спільноти у розробку зазначеної проблематики, слід зауважити про недостатність комплексних досліджень, присвячених ефективності адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності в Україні.

Метою статті є розгляд наукових думок щодо визначення умов та факторів, які впливають на ефективність правових норм для подальшого визначення підходів до її оцінки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним з найбільш значущих показників у праві є ефективність адміністративно-правового регулювання.

---

[1] *Лозовий А. І., Сімакова-Єфремян Е. Б.* Актуальні питання реформування законодавства у сфері судово-експертної діяльності в Україні *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2014. Вип. 14. С. 157–166; *Сімакова-Єфремян Е.* Проблеми судово-експертної діяльності в нормах чинного законодавства України. *Право України*. 2003. № 11. С. 99–100.

[2] *Грошевий Ю. М.* Проблеми удосконалення законодавства, що регулює кримінально-процесуальну діяльність. *Вісник Академії правових наук України.* 2003. № 2–3. С. 686–698; Селіванов А. О. Проблема запровадження у судовий процес правової експертизи. *Право України.* 2002. № 8. С. 32–34.

[3] *Цимбал М. Л.* До питань про вдосконалення експертної діяльності. *Актуальні проблеми криміналістики* : зб. матеріалів міжнарод. наук.-практ. конф., м. Харків, 25–26 вер. 2003 р. Харків : Гриф, 2003. С. 242–245.

[4] *Кравченко А. А.* Правовые и организационные проблемы регулирования судебно-экспертной деятельности. *Ученные записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. Серия: Юридические науки. 2013. С. 233–236.

[5] *Бараняк В. М.* Проблеми підготовки судових експертів у вищих навчальних закладах України. *Вісник Національного університету «Львівська політехника»*, 2014. 801 (2). С. 229–233.

[6] *Овсянникова І. М.* Щодо деяких проблем підвищення ефективності адміністративноправового регулювання в Україні у сфері судово-експертної діяльності. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики :* зб. матеріалів міжнарод. наук.-практ. конф (м. Харків, 18–19 квіт. 2019 р.). Харків, 2019. С. 143–145.

Важливе значення для утвердження верховенства права, досягнення максимальної ефективності правового регулювання, розбудови демократичного функціонування інститутів громадянського суспільства, посилення відповідальності за прийняття рішень без дотримання основних конституційних засад, якими регламентуються права та свободи кожної людини й громадянина, мають процедурні питання здійснення нормотворчого провадження у функціонуванні влади. Згідно з пунктом 14 статті 92 Конституції України виключно законами України визначаються засади судової експертизи[1]. У преамбулі Закону України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 р. № 4038-XII (далі — базовий Закон) зазначено, що він визначає правові, організаційні і фінансові основи судово-експертної діяльності[2]. В останні роки в Україні зроблено чимало заяв щодо необхідності проведення реформи судової експертизи й удосконалення базового Закону, парламентом навіть зареєстровано декілька законопроектів, які стосуються судово-експертної діяльності. Все це свідчить про неефективність базового Закону.

Як слушно запропоновано у методичних рекомендаціях Мін'юсту України, необхідно ввести правову експертизу вже чинного нормативно-правового акта на підставі матеріалів про його практичне застосування. Аналіз практики дасть змогу визначити ефективність нормативно-правового акта, виявити прогалини в правовому регулюванні, юридичні колізії, які не помітили раніше та відповісти на запитання — чи досягнута мета правового регулювання. Висновок такої експертизи може бути підставою для можливого внесення суб'єктом правотворчості змін до нормативно-правового акта[3]. На жаль, методика не містить детальних посилань, за якими саме факторами та критеріями необхідно проводити таку правову експертизу.

Для того, щоб визначити ефективність тієї чи іншої діяльності, процесу, інституту, нормативно-правового акта тощо, необхідно спочатку визначитися із поняттям «ефект».

Відповідно до словникового визначення, «ефект» (лат. *effectus* — виконання, дія, від *efficio* — дію, виконую) — результат, наслідок яких-

[1] Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: http: //zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 (дата звернення 22.06.2019).

[2] Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-X11. URL: http: //zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4038–12 (дата звернення 22.06.2019).

[3] Методичні рекомендації на тему: «Правова експертиза нормативно-правових актів», затверджені начальником Голосіївського районного управління юстиції у м. Києві 16 лют. 2015 р. Київ, 2015. С. 16. URL: golos.kievcity.gov.ua/files/2015/2/16/expert.docx (дата звернення 22.06.2019).

небудь причин, заходів, дій; «ефективність» — результат, наслідок будь-яких причин, сил, дій[1].

Учені різних галузей науки неодноразово намагалися дати визначення поняттю «ефект». Так, наприклад, у праці Т. А. Сініциної[2] ефект розглядається як результат, наслідок яких-небудь причин, дій, господарських заходів (впровадження нової техніки та інвестиційних проектів, комерційних угод, реалізації будь-яких господарських рішень тощо). І. В. Петрова визначає ефект як корисний результат, виражений у вартісній оцінці[3]. Ю. П. Сурмін формулює «ефект» як результат, наслідок яких-небудь дій[4]. О. Г. Загородній поняття «ефект» розкриває як досягнутий результат у визначеній формі — матеріальній, грошовій, соціальній та економічній[5]. Не дивлячись на різні підходи, усі автори резюмують, що «ефект» — це результат, який виникає унаслідок певних дій. Отже, розуміння терміна «ефективність» пов'язане з діями, які призводять до потрібних наслідків, тобто можемо стверджувати, що синонімом поняття «ефективність» є поняття «дієвий». Звідси випливає, що «ефективність» — це результативність, результат, наслідок певних причин, сил, дій[6]. Тобто, правова категорія «ефективність» є динамічною та змінюється залежно від показників та індикаторів, які відображають рівень розвитку тієї чи іншої галузі (сфери) суспільного життя.

Розвиток сфери судово-експертної діяльності та її стабільне функціонування безпосередньо пов'язані з рівнем ефективності її адміністративно-правового регулювання[7]. Загалом, проблема ефективності права й правового регулювання належить до найбільш дискусійних і теоретично насичених. В юридичній літературі

---

[1] Див.: Словник іншомовних слів / за редакцією О. С. Мельничука. Київ : Головна редакція Української радянської енциклопедії Академії наук Української РСР, 1987. 865 с.

[2] *Синицына Т. А.* Оценка эффективности системы управления промышленным предприятием — целевой поход : дис. …канд. экон. наук : 08.06.01. Одесса : ОГЭУ, 2004. 187 с.

[3] Див.: *Ячменьова В. М., Височина М. В., Сулима О. Й.* Ефективність управління діяльністю промислового підприємства та діагностика загроз : монографія. Сімферополь : ВД АРІАЛ, 2010. 472 с.

[4] Див.: *Рац О. М.* Визначення сутності поняття «ефективність функціонування підприємства». *Економічний простір* : зб. наук. праць. 2008. № 15. Дніпропетровськ : ПДАБА, 2008. С. 275–285.

[5] Див.: *Загородній А. Г., Возюк Г. Л., Смовженко Т. С.* Фінансовий словник. Львів : Знання, 2002. 567 с.

[6] Эффективность и качество управленческой деятельности: государственно-правовой аспект. Киев : Наукова думка, 1980. 350 с.

[7] *Овсянникова І. М.* Соціальний аудит судово-експертної діяльності в Україні. *Публічне адміністрування в умовах змін та перетворень: проблеми організації та правового забезпечення :* зб. наук. праць за матеріалами ІІІ міжнарод. наук.-практ. конф (м. Харків, 11–12 квіт. 2019 р.). Харків, 2019. С. 481–484.

ефективність адміністративно-правового регулювання розглядається з різних позицій. Так, за визначенням В. Г. Афанасьєва, ефективність — один із принципів наукового управління, суть якого полягає у тому, щоб забезпечити вирішення поставлених завдань у якомога коротший строк, за найменших затрат трудових, матеріальних і фінансових ресурсів[1]. На думку В. В. Цвєткова, ефективність — це складне явище, що визначається співвідношеннями людських, організаційних, часових, науково-технічних, матеріальних ресурсів і отриманих результатів[2]. За таких обставин можна вважати, що «ефективність» у адміністративному праві є тією характерною ознакою, яка відображає поєднання всіх життєво важливих показників, які є дієвими механізмами для досягнення найбільш сприятливого результату. Водночас слід зазначити, що при визначенні ефективності судово-експертної діяльності не всі ефекти та витрати підлягають вимірюванню в числових показниках за відносно незначний проміжок часу, тому такі підходи для оцінки ефективності адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності має бути модифіковано. В. П. Тугаринова, у свою чергу, визначає «ефективність» як властивість когось чи чогось діяти таким чином, щоб досягались заплановані наслідки. Окрім того, під «ефективністю» автор розуміє ступінь реалізації соціальної цінності правових стимулів і правових обмежень, іншими словами, різницю між тим, як вони задовольняють інтереси людей і як упорядковують суспільні відносини. Тут соціальна цінність, а, точніше, її використання та ефективність співвідносяться як процес і результат. «Ефективність» — це свого роду «продуктивність праці» соціальної цінності, правових стимулів і правових обмежень, коефіцієнт їх корисної дії[3]. Перевагу в літературі отримав інший погляд на проблему ефективності адміністративно-правового регулювання, згідно з яким ефективність права — це його результативність, ступінь досягнення через правове регулювання соціальних цілей, сформульованих нормою права[4]. Таким чином, «ефективність» — це показник якості здійснюваних публічною адміністрацією завдань, які ставляться перед державою в тій чи іншій сфері суспільних відносин. На слушну думку П. М. Рабіновича, «ефективність юридичного регулювання характеризується

[1] *Афанасьев В. Г.* Научное управление обществом (Опыт системного исследования). Изд. 2-е, доп. Москва : Политиздат, 1973. 390 с.

[2] *Цвєтков В. В.* Підвищення ефективності державного управління– важлива мета його реформування. *Реформування державного управління в Україні: проблеми і перспективи*. Київ, 1998. С. 128–153.

[3] Див.: *Тугаринов В. П.* Избранные философские труды. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1988. 343 с.

[4] Див.: *Никитинский В.И.* Эффективность норм трудового права. Москва : Юридическая литература, 1971. 247 с.; *Гилинский Я. И., Ловчикова Е. Н., Могилевский Р. С.* Эффективность действия правовых норм. / отв. ред. Фомин Э. А., Явич Л. С. Ленинград : Изд-во Ленинград. ун-та, 1977. 134 с.

співвідношенням реальних результатів здійснення цього регулювання з його метою. Якщо таку мету (М) і такі результати (Р) виразити в однотипних, змістовно співставлюваних показниках, які можуть бути емпірично виявлені, зафіксовані й обраховані, тоді ефективність юридичного регулювання (Е) можна буде визначити в кількісній формі»[1]. Таким чином, загалом ефективність адміністративно-правового регулювання можна характеризувати як співвідношення між фактичними результатами такого регулювання і тими соціальними цілями, яких намагаються досягнути.

Отже, узагальнюючи викладене, можна стверджувати, що ефективність адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності у широкому значенні слід розглядати як результат цілеспрямованої та систематизованої діяльності органів публічної адміністрації, що спрямована на виконання завдань та функцій держави в галузі судової експертизи. Водночас у вузькому значенні ефективність адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності — це сукупність можливих кількісних та якісних показників, які відображають реальний стан виконання публічною адміністрацією завдань, що спрямовані на задоволення соціальних потреб.

На думку Т. Г. Андрусяка, факторами, які забезпечують ефективність правового регулювання, є: відповідність вимог норм права рівню соціально-економічного розвитку суспільства; рівню досконалості законодавства; рівню правової культури громадян[2]. М. М. Погребняк вважає, що «основу адміністративно-правового регулювання становить стан нормативно-правового регулювання галузі, тобто законодавство держави, норми якого втілюються в конкретні життєві ситуації»[3]. На думку О. О. Олійника, В. В. Галунька, О. М. Єщук, адміністративно-правове регулювання судово-експертної діяльності відіграє провідну роль в упорядкуванні суспільних відносин за допомогою норм адміністративного права та становить собою систему, яка окреслює коло суспільних відносин, які, у свою чергу, визначаються комплексом різноманітних юридичних засобів[4].

Слід відзначити, що існують різні підходи до визначення поняття ефективності правових норм. Причиною такої розрізненості у наукових підходах до розуміння ефективності норм права є поділ

[1] *Рабінович П. М.* Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. 5-те вид., зі змінами. Київ : Атіка, 2001. 176 с.

[2] Див.: *Андрусяк Т. Г.* Теорія держави і права. Львів : Право для України, 1997. 200 с.

[3] *Погребняк М. М.* Ефективність адміністративно-правового регулювання галузі ветеринарної медицини. *Науковий вісник публічного та приватного права*, 2018. № 6. Т. 2. С. 94–97.

[4] Див.: *Олійник О. О., Галунько В. В., Єщук О. М.* Адміністративно-правове регулювання судово-експертної діяльності : монографія. Херсон : Грінь Д. С., 2015. 224 с.

думок авторів з даного питання на соціологічні та юридико-догматичні. Так, одні автори під ефективністю норм права розуміють їхню здатність чинити вплив на суспільні відносини у заданому напрямі, сприяти досягненню бажаної мети або забезпечувати досягнення соціально корисної та об'єктивно обґрунтованої цілі чи належне провадження правосуддя[1]. Інші ж зазначають, що ефективність права з суто юридичного, спеціального правового боку характеризується безвідмовною та чіткою роботою усіх компонентів правової системи, усіх механізмів правового регулювання, злагодженістю, дієвістю всього взаємопов'язаного ланцюга юридичних засобів[2].

Найчастіше ефективність норм права розглядається як співвідношення цілі, поставленої державою при їх прийнятті, і результатів, досягнутих у процесі їх застосування (цільова концепція ефективності норм права). Маючи позитивні моменти в своєму змісті і прихильників у теорії права, цільова концепція ефективності норм права зазнає водночас і серйозної критики як така, що не зовсім відповідає потребам сучасності. Так, на думку професора В. В. Лапаєвої, ціллю права є узгодження соціальних інтересів. Автор вважає, що було б невірно продовжувати трактувати ефективність закону як співвідношення між результатом дії норми і приписаними їй неправовими (економічними, політичними, ідеологічними тощо) цілями. Вона також зазначає, що під ефективністю норми права слід розуміти міру її внеску в зміцнення правових засад державного й громадського життя, у формування й розвиток елементів свободи в суспільних відносинах[3]. Однак, як уточнює Ю. В. Орлов, мова йде не про зовнішні стосовно права ідеологічні, політичні, економічні або інші цілі, а про іманентну правову мету, яка полягає в узгодженні соціальних інтересів на базі правоутворюючого інтересу і в забезпеченні, таким чином, максимально можливої загальної міри свободи для розвитку відповідної сфери суспільного життя[4]. Таку ж думку висловлює й А. П. Закалюк, вказуючи, що «еталоном оцінки соціальної ефективності правової норми зазвичай є відповідність цій нормі не самої поведінки (в чому вбачається її юридична ефективність),

[1] Див.: *Кудрявцев В. Н., Никитинский В. И., Самощенко И. С., Глазырин В. В.* Эффективность правовых норм : монографія. Москва : Юридическая литература, 1980. 280 с.

[2] Див.: *Алексеев С. С.* Общая теория права : в 2 т. Москва : Юридическая литература, 1981. Т. 2. 361 с.

[3] Див.: *Лапаева В. В.* Эффективность закона и методы ее изучения. Эффективность закона: методология и конкретные исследования. Москва : Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации, 1997. С. 28–43.

[4] Див.: *Орлов Ю. В.* Кримінологічна неефективність нормативно-правових актів: поняття та критерії. *Форум права*. 2011. № 3. С. 570–576. URL: http: //nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_3_94 (дата звернення 22.06.2019).

а більш віддалених соціальних наслідків її реалізації»[1]. Як слушно зауважує В. А. Федосова, норма права отримує своє реальне буття в процесі реалізації та взаємодії з реальними суспільними відносинами, а поза суспільної практики, вважає вчена, ефективність правової норми не виявляється[2].

На думку В. А. Козлова, як відносно окремої правової норми, так й відносно права в цілому, можна розрізняти юридичну й соціальну ефективність. Під юридичною ефективністю правової норми слід розуміти її властивість забезпечувати використання передбачених прав (можливостей) й точне використання встановлених нормою обов'язків. Юридична ефективність — неодмінний компонент соціальної ефективності права й окремої правової норми. Виявлення соціальної ефективності пов'язане із системним, комплексним підходом до дії норми права, спрямованим на дослідження усіх (економічних, соціальних, політичних, моральних тощо) наслідків реалізації правової норми. Соціальна ефективність є загальним поняттям, що виражає повну, закінчену характеристику дії правової норми. Соціальна ефективність включає в якості своїх складових компонентів економічність дії норми, соціальну корисність результату, моральність й оптимальність правових засобів, що обираються. Під соціальною ефективністю правової норми автор визначає її спроможність забезпечувати досягнення соціально корисної й об'єктивно обґрунтованої мети цієї норми за допомогою морально допустимих оптимальних коштів й при мінімальних соціальних витратах.

Разом з тим В. А. Козлов виокремлює й загальні критерії, які характеризують соціальну ефективність правової норми:

1. Мета правової норми. Вона служить критерієм лише у тому випадку, якщо відповідає об'єктивним вимогам життя, правильно відображає не тільки реальні суспільні відносини, а й об'єктивну тенденцію їх розвитку.

2. Соціальна корисність результату. Під соціальною корисністю автор розуміє об'єктивну необхідність результату дії правової норми з точки зору потреб розвитку суспільних відносин, момент соціальної корисності властивий правильній постановці мети, тому соціальна корисність повинна характеризувати також результат дії норми.

3. Досягнення максимального результату з мінімальними соціальними витратами. Мова йде про необхідність враховувати усі соціальні витрати, оскільки для суспільства зовсім не байдуже, ціною яких соціальних витрат може бути досягнута «максимізація» того чи іншого правового впливу.

---

[1] *Закалюк А. П.* Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 3. 317 с.

[2] *Федосова В. А.* Эффективность действия норм советского государственного права. Воронеж : Изд-во Воронежского гос. ун-та, 1984. 156 с.

4. Оптимальність варіанту поведінки у співвідношенні до цінностей. Можливість використання різних шляхів досягнення мети передбачає визначення оптимального правового засобу та забезпечуваного за його допомогою оптимального варіанта поведінки.

5. Відповідність вимог правових норм рівню правосвідомості. Вимоги правових норм виконуються добровільно, насамперед тоді, коли вони відповідають потребам, інтересам, переконанням, установкам, ціннісним орієнтаціям окремого індивіда, тієї чи іншої соціальної групи.

6. Відповідність варіанту поведінки, зазначеного в правовій нормі, сформованим (типовим) зразкам поведінки. Типову поведінку можна розглядати, наприклад, як таку, що визначилась у процесі специфічної виробничої діяльності (що здається специфікою виробничого режиму), яку необхідно врахувати під час встановлення правової регламентації трудового розпорядку.

При цьому В. А. Козлов підкреслює, що жоден із перерахованих критеріїв не має абсолютного значення, їх треба брати у сукупності[1].

С. А. Жинкін, згідно з факторами (економічними, соціальними, юридичними тощо), що здійснюють вплив на досягнення ефекту, який планується законодавцем, дає більш широку класифікацію видів ефективності норм права:

1. Соціальна ефективність. Вона випливає з відповідності юридичних приписів соціальним потребам. Це й потреби соціального розвитку в цілому, і потреби окремих соціальних груп.

2. Політична ефективність. Вона залежить від того, наскільки норми права сприяють досягненню цілей і завдань держави, забезпечують виконання ними своїх функцій.

3. Спеціально-юридична ефективність. Спеціально-юридичні чинники, що впливають на ефективність норм, означають і реальну забезпеченість відповідних приписів санкціями або заохоченнями, і правильний вибір предмета регулювання, і дотримання вимог юридичної техніки у правотворчості та правозастосуванні.

4. Формальна ефективність. Ефективність норм права залежить також від того, у яку форму вони вдягнулися, у якому джерелі права виражені.

5. Процедурна ефективність. Цей вид ефективності можна розглядати у двох аспектах. По-перше, тут мається на увазі дотримання процедур підготовки та прийняття правових норм. Ці процедури стають перешкодою для правотворчих помилок, підвищують якість прийнятих нормативних актів, а отже, й їх ефективність. По-друге, прийняті норми повинні бути забезпечені процедурами контролю за їх дотриманням, процедурами своєї реалізації й охорони.

[1] *Козлов В. А.* Вопросы теории эффективности правовой нормы : автореф. дис. …канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 Ленинград : Ленинградский государственный університет им. А. Жданова, 1972. 26 с. URL: http: //www.law.edu.ru/book/book.asp?bookID=119 (дата звернення 23.06.2019).

6. Матеріально-організаційна ефективність. Самі якісні нормативні акти, що залишаються лише на папері, не викличуть зміни у відповідних суспільних відносинах, якщо не будуть забезпечені матеріальними засобами та кадровими ресурсами.

Також С. А. Жинкін зазначає, що ефективність правових норм може бути розмежована на види у залежності від розповсюдження ефекту у просторі, часі й по колу осіб. За типом правового регулювання ефективність може бути дозвільного й забороненого типу, можна також розмежовувати ефективність дозволів, заборон, зобов'язувань[1].

Схожої до думки В. А. Козлова дотримується й Ю. І. Бірченко, який веде мову про те, що ефективність дії правових норм залежить від певних об'єктивних і суб'єктивних умов, які можуть бути віднесені як до самого права, так і до сфери його реалізації. Будь-яка норма створюється і діє в реальній сукупності суспільних відносин на основі існуючого суспільного буття і суспільної свідомості. Характер взаємозв'язку правової норми з різними сторонами суспільного життя й визначає ті умови, які зрештою і забезпечують ефективність її дії. Ці умови можна розглядати з різних точок зору, проаналізувати в різних аспектах. Із соціальної точки зору, основною умовою ефективності дії правової норми необхідно вважати її відповідність існуючим суспільним відносинам, соціальній структурі суспільства, його ідеології і культурі. Можна виділити також вужчий (організаційний) аспект ефективності права. Організаційні умови ефективності виявляються у процесі функціонування системи правотворчих, правозастосовних і правоохоронних органів. Від того, наскільки досконалою є діяльність цих органів, залежить якість прийнятих законів та інших правових актів, а також рівень практики їх застосування та інших форм реалізації, в тому числі, ступінь дотримання гарантій суб'єктивних прав і законних інтересів громадян, закріплених у правових нормах. Дія правової норми не може розглядатись у відриві від тих механізмів, які її створюють, а потім і реалізують у дійсності. Ось чому організаційний аспект ефективності дії норми має важливе наукове і практичне значення. Цей аспект безпосередньо пов'язаний із соціальним: у разі повної відповідності норми існуючим суспільним відносинам за змістом, але за відсутності необхідних організаційних умов її здійснення ефективність такої норми може виявитись невисокою. Саме тому у визначенні умов ефективності дії права необхідно використовувати системний підхід, тобто мати на увазі, що ефективність залежить від усіх елементів складної соціальної системи: від правової надбудови у цілому (в тому числі від правових установ, правосвідомості та ін.), від суспільних відносин неправового

[1] Див.: *Жинкин А. В.* Некоторые проблемы классификации видов эффективности норм права. Пробелы в российском законодательстве. *Юридический журнал.* 2008. № 1. С. 64–67. URL : https: //cyberleninka.ru/article/v/nekotorye-problemy-klassifikatsii-vidov-effektivnosti-norm-prava (дата звернення 23.06.2019).

характеру, від культури суспільства, його традицій, звичаїв, історичної спадщини, від діяльності державних установ, громадських організацій тощо. Кожний елемент соціальної системи має те чи інше значення для нормального функціонування права і може виступати ще й як певна умова ефективності права. Однак, звичайно, міра значимості кожного елемента нерівноцінна: серед них можуть бути більш важливі й менш важливі щодо розвитку певних суспільних відносин і певної правової норми[1].

Висновки. На підставі узагальнення думок науковців під час визначення ефективності реалізації адміністративно-правових норм, особливо в умовах переходу України до європейських стандартів, слід, перш за все, враховувати, чи досягнуто існуючу соціальну потребу в адміністративно-правовому регулюванні певних суспільних відносин, у тому числі, й тих, що стосуються судово-експертної діяльності. За умови досягнення допустимого ступеня мети, можна дійти висновку щодо прийнятності певних правових норм загалом, а в подальшому вирішувати комплексно питання про їх ефективність.

За умови визначення системи критеріїв оцінки ефективності правових норм, висновок правової експертизи існуючого нормативно-правового акта міг би стати саме тим інструментом, що дозволить оцінити ефективність адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності в Україні. При цьому правова експертиза, на нашу думку, повинна виступати складовою частиною системи правового моніторингу правотворчості та правозастосування. Так, ефективність адміністративно-правових норм (у тому числі й тих, якими регулюється судово-експертна діяльність в Україні), їх зв'язок із різними сторонами суспільного життя можна спробувати дослідити за допомогою правового моніторингу, на різних етапах проведення якого оцінка ефективності дії нормативно-правових актів можлива з використанням методики статистичного дослідження на засадах системного підходу.

References

Afanasev, V. G. (1973). *Nauchnoe upravlenie obshestvom. (Opyt sistemnogo issledovaniya)*. Izd. 2-e, dop. Moskva: Politizdat [in Russian].

Alekseev, S. S. (1981). *Obshaya teoriya prava*: v 2 t. Moskva: Yuridicheskaya literatura. T. 2 [in Russian].

Andrusyak, T. G. (1997). *Teoriya derzhavy` i prava*. L`viv: Pravo dlya Ukrayiny` [in Ukrainian].

Baraniak, V. M. (2014). *Problemy pidhotovky sudovykh ekspertiv u vyshchykh navchalnykh zakladakh Ukrainy. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnyka»*, 2014. 801(2). 229–233 [in Ukrainian].

[1] Див.: *Бірченко Ю. І.* Деякі критерії оцінки якості та ефективності нормативно-правових актів. *Журнал Національного університету «Києво-Могилянська академія». Наукові записки*. 2004. Т. 26. С. 9–14.

Birchenko, Yu. I. (2004). *Deyaki kry`teriyi ocinky` yakosti ta efekty`vnosti normaty`vno-pravovy`h aktiv. Zhurnal Nacional`nogo universy`tetu «Kyievo-Mogy`lyans`ka akademiya». Naukovi zapy`sky`*. T. 26. 9–14 [in Ukrainian].

Czvyetkov, V. V. (1998). *Pidvy`shhennya efekty`vnosti derzhavnogo upravlinnya — vazhly`va meta jogo reformuvannya. Reformuvannya derzhavnogo upravlinnya v Ukrayini: problemy` i perspekty`vy`*. Kyiv. 128–153 [in Ukrainian].

Effektivnost i kachestvo upravlencheskoj deyatelnosti: gosudarstvenno-pravovoj aspekt. Kiev: Naukova dumka, 1980 [in Russian].

Fedosova, V. A. (1984). *Effektivnost dejstviya norm sovetskogo gosudarstvennogo prava*. Voronezh, Izd-vo Voronezhskogo gos. un-ta [in Russian].

Gilinskij, Ya. I., Lovchikova, E. N., Mogilevskij, R. S. (1977). *Effektivnost dejstviya pravovyh norm*. / otv. red. Fomin E. A., Yavich L. S. Leningrad: Izdvo Leningrad. un-ta [in Russian].

Hroshevyi, Yu. M. (2003). *Problemy udoskonalennia zakonodavstva, shcho rehuliuie kryminalno-protsesualnu diialnist. Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*. 2003. № 2–3. 686–698 [in Ukrainian].

Konsty`tuciya Ukrayiny` vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254 % D0 % BA/96- % D0 % B2 % D1 % 80 (data zvernennia 12.07.2019) [in Ukrainian].

Kozlov, V. A. (1972). *Voprosy teorii effektivnosti pravovoj normy*: avtoref. dis. …kand. yurid. nauk: spec. 12.00.01. Leningrad: Leningradskij gosudarstvennyj universitet im. A. Zhdanova, URL: http://www.law. edu. ru/book/book. asp?bookID=119 (data zvernennia 12.07.2019) [in Russian].

Kravchenko, A. A. (2013). *Pravovyie i organizatsionnyie problemyi regulirovaniya sudebno-ekspertnoy deyatelnosti. Uchennyie zapiski Tavricheskogo natsionalnogo universiteta im. V. I. Vernadskogo.* Seriya: YUridicheskie nauki 233–237 [in Russian].

Kudryavcev, V. N., Nikitinskij, V. I., Samoshenko, I. S., Glazyrin, V. V. (1980). *Effektivnost pravovyh n*orm: monografiya. Moskva: Yuridicheskaya literatura [in Russian].

Lapaeva, V. V. (1997). *Effektivnost zakona i metody ee izucheniya. Effektivnost zakona: metodologiya i konkretnye issledovani*ya. Moskva: Institut zakonodatelstva i sravnitelnogo pravovedeniya pri Pravitelstve Rossijskoj Federacii. 28–43 [in Russian].

Lozovyi, A. I., Simakova-Yefremian, E. B. (2014). *Aktualni pytannia reformuvannia zakonodavstva u sferi sudovo-ekspertnoi diialnosti v Ukraini. Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 14. 157–166 [in Ukrainian].

*Metody`chni rekomendaciyi na temu: «Pravova eksperty`za normaty`vno-pravovy`x aktiv», zatverdzheni nachal`ny`kom Golosiyivs`kogo rajonnogo upravlinnya yusty`ciyi u m. Ky`yevi* 16 lyut. 2015 r. Ky`yiv. 2015. URL: golos. kievcity.gov.ua/files/2015/2/16/expert. docx (data zvernennia ___) [in Ukrainian].

Nikitinskij, V. I. (1971). *Effektivnost norm trudovogo* prava. Moskva: Yuridicheskaya literatura [in Russian].

Olijny`k, O. O., Galun`ko, V. V., Yeshhuk, O. M. (2015). *Administraty`vno-pravove regulyuvannya sudovo-ekspertnoyi diyal`nosti*: monografiya. Herson: Grin` D. S [in Ukrainian].

Orlov, Yu. V. (2011). *Kry`minologichna neefekty`vnist` normaty`vno-pravovy`h aktiv: ponyattya ta kry`teriyi. Forum prava*. № 3. 570–576. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm2011394 (data zvernennia 21.07.2019) [in Ukrainian].

Ovsyanny`kova I. M. (2019). *Shodo deyaky`h problem pidvy`shhennya efekty`vnosti administraty`vnopravovogo regulyuvannya v Ukrayini u sferi sudovo-ekspertnoyi diyal`nosti. Aktual`ni py`tannya sudovoyi eksperty`zy` i kry`minalisty`ky`*: zb. materialiv mizhnarod. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 18–19 kvit. 2019 r.). Kharkiv 143–145 [in Ukrainian].

Ovsyanny`kova I. M. (2019). *Social`ny`j audy`t sudovo-ekspertnoyi diyal`nosti v Ukrayini. Publichne administruvannya v umovax zmin ta peretvoren`: problemy` organizaciyi ta pravovogo zabezpechennya*: zb. nauk. pracz` za materialamy` III mizhnarod. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 11–12 kvit. 2019 r.). Kharkiv 481–484 [in Ukrainian].

Pogrebnyak, M. M. (2018). *Efekty`vnist` administraty`vno-pravovogo regulyuvannya galuzi vetery`narnoyi medy`cy`ny`. Naukovy`j visny`k publichnogo ta pry`vatnogo prava*. № 6, t. 2, 94–97 [in Ukrainian].

Pro sudovu eksperty`zu: Zakon Ukrayiny` vid 25. 02. 1994r. #4038-X11 zi zminamy` ta dopovnennyamy`. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/ show/4038-12 (data zvernennia 12.07.2019) [in Ukrainian].

Rabinovych, P. M. (2001). *Osnovy zahalnoi teorii prava ta derzhavy*: navch. posib. 5-te vyd., zi zminamy. Kyiv: Atika [in Ukrainian].

Racz, O. M. (2008). *Vy`znachennya sutnosti ponyattya «efekty`vnist` funkcionuvannya pidpry`yemstva». Ekonomichny`j prostir*: zb. nauk. pracz`. № 15. Dnipropetrovs`k: PDABA. 275–285 [in Ukrainian].

Selivanov, A. O. (2002). *Problema zaprovadzhennia u sudovyi protses pravovoi ekspertyzy. Pravo Ukrainy*. 2002. № 8. 32–34 [in Ukrainian].

Simakova-Yefremian, E. (2003). *Problemy sudovo-ekspertnoi diialnosti v normakh chynnoho zakonodavstva Ukrainy. Pravo Ukrainy*. № 11. 99–100 [in Ukrainian].

Sinicyna, T. A. (2004). *Ocenka effektivnosti sistemy upravleniya promyshlennym predpriyatiem — celevoj pohod*: dis. kand. ekon. nauk: 08.06.01. Odessa: *OGEU [in Russian]*.

Slovny`k inshomovny`h sliv / za redakciyeyu O. S. Mel`ny`chuka. Kyiv: golovna redakciya Ukrayins`koyi radyans`koyi ency`klopediyi Akademiyi Nauk Ukrayins`koyi RSR [in Ukrainian].

Tsymbal, M. L. (2003). *Do pytan pro vdoskonalenn ekspertnoi diialnosti. Aktualni problemy kryminalistyky*: zb. materialiv mizhnarod. nauk.-prakt. konf., m. Kharkiv, 25–26 ver. 2003 r. Kharkiv: Hryf. 242–245 [in Ukrainian].

Tugarinov, V. P. (1988). *Izbrannye filosofskie trudy*. Leningrad: Izd-vo LGU [in Russian].

Yachmen`ova, V. M., Vy`sochy`na, M. V., Suly`ma, O. J. (2010). *Efekty`vnist` upravlinnya diyal`nistyu promy`slovogo pidpry`yemstva ta diagnosty`ka zagroz*: monografiya. Simferopol`: VD ARIAL [in Ukrainian].

Zagorodnij, A. G., Vozyuk, G. L., Smovzhenko, T. S. (2002). *Finansovy`j slovny`k*. L`viv: Znannya [in Ukrainian].

Zhinkin, A. V. (2008). *Nekotorye problemy klassifikacii vidov effektivnosti norm prava. Probely v rossijskom zakonodatelstve. Yuridicheskij zhurnal*. № 1. 64–67. URL: https://cyberleninka. ru/article/v/nekotorye-problemy-klassifikatsii-vidov-effektivnosti-norm-prava (data zvernennia 21.07.2019) [in Russian].

И. М. Овсянникова

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ СУДЕБНО-ЭКСПЕРТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ: АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ

Одним из наиболее значимых показателей в праве является эффективность административно-правового регулирования. Развитие сферы судебно-экспертной деятельности и ее стабильное функционирование напрямую связаны с уровнем эффективности ее административно-правового регулирования.

В Украине уже долгое время ведется работа по адаптации национального законодательства к законодательству Европейского Союза. Данный процесс осложняется, прежде всего, тем, что на сегодня не существует четких критериев, по которым Украина должна привести свое законодательство в соответствие с требованиями Европейского Союза. На современном этапе развития нашего государства проблема оценки эффективности права приобретает все большую актуальность. Европеизация Украины требует нового осмысления проблем взаимодействия правовой системы и личности, поиска новых подходов к понятию эффективности административного права, в том числе, и в области судебной экспертизы.

Одним из наиболее значимых показателей в праве является эффективность административно-правового регулирования. Для объективного отражения тенденций развития общественной жизни и эффективного решения существующих проблем административное право в Украине требует переориентации на человекоцентристскую идеологию, целью которой является обеспечение прав и свобод человека.

На сегодняшний день, оценка эффективности действия нормативно-правовых актов, регулирующих судебно-экспертную деятельность в Украине, не обеспечена достаточно универсальным научным учением и практическими рекомендациями по его реализации.

В статье проанализированы понятия «эффект», «эффективность». Рассмотрены условия и факторы, которые могут влиять на эффективность правовых норм. Исследованы научные основы для определения эффективности административно-правового регулирования судебно-экспертной деятельности.

Ключевые слова: эффект, эффективность, норма права, административно-правовое регулирование, судебно-экспертная деятельность.

I. Ovsiannykova

MAIN APPROACHES TO DETERMINING THE EFFECTIVENESS OF FORENSIC EXPERT ACTIVITY: ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECTS

One of the most significant indicators in the law is the effectiveness of administrative-legal regulation. The development of the field of forensic expert activity and its stable functioning are directly related to the level of efficiency of its administrative-legal regulation.

At the present stage of development of our country, the problem of assessing the effectiveness of law is becoming increasingly relevant. Europeanization of Ukraine requires a new understanding of the problems of the interaction of the legal system and personality, the search for new approaches to the concept of the effectiveness of administrative law, including in the field of forensic expertise.

To objectively reflect the trends in the development of public life and the effective resolution of problems, administrative law in Ukraine needs to be reoriented

from the state center-centered to human centered ideology, whose purpose is to ensure the rights and freedoms of man.

Activities aimed at ensuring the effectiveness of administrative and legal regulation of forensic expert activity should be based on a well-balanced scientific basis. At the same time, today, the assessment of the effectiveness of the legal acts regulated by forensic expert activity in Ukraine is not ensured by a sufficiently universal scientific teaching and practical recommendations for its realization. It should also be noted that there is no comprehensive study devoted to the effectiveness of administrative and legal regulation of forensic expert activity in Ukraine.

Analysis of the concept of effect, effectiveness is made in the article. Conditions and factors that may have an impact on the effectiveness of legal norms are considered. The scientific principles for determining the effectiveness of administrative and legal regulation of forensic-expert activity are investigated.

Keywords: effect, effectiveness, norm of law, administrative-legal regulation, forensic expert activity.

Надійшла до редколегії 12.10.2019

DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.17
УДК 378.2

О. В. Соловей,
судовий експерт Рівненського НДЕКЦ України,
м. Рівне, Україна,
ORCID: https://orcid.org/0000–0002–9924–2557
e-mail: mr.solovei11@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАЦІВНИКІВ ЕКСПЕРТНОЇ СЛУЖБИ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Розглянуто особливості професійної підготовки працівників експертної служби Міністерства внутрішніх справ України.

Метою статті є висвітлення закономірностей науково-методичної підготовки експертів та якісного виконання ними обов'язків.

Проаналізовано судово-експертну діяльність державних і недержавних установ в Україні та міжнародну практику в цій сфері.

Запропоновано перспективні рішення та шляхи, що дозволяють більш повно й об'єктивно проводити підготовку експерта, яка відіграє важливу роль та позитивно відбивається на ефективності й результативності під час роботи.

Ключові слова: судовий експерт, судова експертиза, судово-експертна діяльність, експертна служба, професійна підготовка, судово-експертні установи, міжнародна практика.

Постановка наукової проблеми. В умовах триваючого удосконалення судочинства в Україні все більшого значення для здійснення правосуддя набуває судово-експертна діяльність — науково-методична та виробнича діяльність державних і недержавних судово-експертних установ, експертів з числа досвідчених осіб, що необхідна для проведення судової експертизи за дорученням уповноваженої особи або органу, який її призначив.

Експертна служба Міністерства внутрішніх справ України є системою державних спеціалізованих установ судової експертизи, діяльність якої спрямовується і координується Міністерством внутрішніх справ України. Як відомо, компетенція судового експерта — це комплекс знань з теорії, методики і практики судової експертизи конкретного роду, виду. Компетентність експерта — це суб'єктивна категорія відносно компетенції кожного експерта, або ступінь володіння окремим експертом всією системою теоретичних знань[1]. Мета професійної підготовки експерта реалізується в досягненні максимальної відповідності компетентності експерта його

[1] *Белкин Р. С.* Криминалистическая энциклопедия. Москва, 1997. С. 264.

© О. В. Соловей, 2019

компетенції[1]. Це зумовлює необхідність комплексного цільового вивчення даного питання.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Дослідженню підготовки працівників експертних служб, у її різноманітних проявах, приділялася увага такими вченими, як: І. А. Лапіна, А. І. Швед, О. Р. Россінська, І. А. Мороз, Д. С. Анісімова, В. М. Шерстюк, П. І. Репешко, В. М. Бараняк[2].

Згідно з думкою В. М. Шерстюка, дослідження професійної діяльності експерта відбувається шляхом створення його професіограми. Мета створення професіограми — розробити ідеальну модель, в якій має бути повна кваліфікаційна характеристика судового експерта з позицій вимог, що пред'являються до його професійних знань, умінь, навичок, здібностей, особистісних характеристик.

В. М. Бараняк стверджує, що критеріями, за якими оцінюють компетентність експерта, є освіта експерта і стаж його професійної діяльності у сфері науки або практики, які необхідні для проведення експертизи. Необхідною і вирішальною умовою щодо підготовки

---

[1] *Беляев М. В., Бушуев В. В., Демин К. Е.* Трасология и трасологическая экспертиза. Частная методика преподавания по специальности 031003.65 Судебная экспертиза. Учеб.-метод. пособ. Москва, 2014. С. 9–11.

[2] *Лапина И. А.* Подготовка судебных экспертов как одна из основных задач государственного комитета судебных экспертиз. *Судебная экспертиза Беларуси*. 2018. № 2 (7). С. 5–8 ; *Швед А. И.* Судебно-экспертная деятельность в Беларуси: от создания ведомства к новациям сегодняшнего дня. *Судебная экспертиза Беларуси*. 2018. № 1 (6). С. 9–13; *Россинская Е.Р.* Теоретические и прикладные проблемы судебной экспертизы. *Теория и практика судебной экспертизы в современных условиях* : материалы международной научно-практической конференции, МГЮА, 14–15 февраля 2007 г. Москва, 2007. С. 10; *Мороз И. А.* Организация обучения судебных экспертов в государственном учреждении образования «Институт повышения квалификации и переподготовки кадров Государственного комитета судебных экспертиз Республики Беларусь». *Судебная экспертиза Беларуси*. 1/2015. С. 18–20; *Анисимова Д. С.* Возможности дистанционного обучения при подготовке судебных экспертов по программам профессиональной переподготовки и повышения квалификации. *Актуальные проблемы судебно-экспертной деятельности в уголовном, гражданском, арбитражном процессе и по делам об административных правонарушениях*: материалы IV международной научно-практической конференции (г. Уфа, 1–2 октября 2015 г.). Уфа: РИЦ БашГУ, 2015. С. 14–15; *Шерстюк В. М.* Організаційно-правові та морально-психологічні засади судово-експертної діяльності : автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 Харків, 2007. 21 с.; *Репешко П. І.* Судовий експерт: співвідношення процесуального статусу та професійної діяльності : матер. Міжнар. наук.-практ. інтернет-конференції «Сучасна наука в мережі Інтернет» 25–27 лютого 2010 р. : http: //intkonf.org/repeshko-pi-sudoviyeksper t-spivvidnoshennya-protsesualnogo-statusu-ta-pofesiynoyi-diyalnosti/ (дата звернення 12.07.2019); *Бараняк В. М.* Проблеми підготовки судових експертів у вищих навчальних закладах України. *Вісник Національного університету» Львівська політехніка»*. 2014. № 801. Юридичні науки. С. 229–233.

судових експертів у вищих закладах освіти є внесення змін у законодавчі акти, які регламентують судово-експертну діяльність в Україні.

Як зазначає І. А. Мороз в одній із наукових праць, досвід показує, що централізована система державних органів з власним навчальним закладом ефективна з точки зору організації навчання експертних кадрів. Можливість широкого охоплення експертних спеціальностей не може бути створена тільки зусиллями окремих інститутів. Значну допомогу в організації навчання надає центральний орган судово-експертної діяльності.

Незважаючи на те, що в Україні існує велика кількість наукових публікацій, присвячена кримінально-процесуальним питанням судово-експертної діяльності, водночас у сучасній вітчизняній криміналістичній літературі присутня невелика кількість публікацій з проблем формування та реалізації професійної підготовки працівників експертної служби відповідно до нових потреб в умовах реформування правоохоронної діяльності.

Мета статті. Для підвищення якості цього виду діяльності необхідні не тільки оптимальна організація діяльності експертів і судово-експертних установ, забезпечення безперервного процесу впровадження сучасних науково-технічних засобів і методів, а й створення умов для забезпечення високого рівня професійної підготовки експертів, розроблення заходів щодо оптимізації судово-експертної діяльності шляхом удосконалення її правових, методологічних та організаційних аспектів[1]. Незалежно від того, де проходить даний вид підготовки, він визначається своєю специфічністю, супроводжується великою відповідальністю наставника або викладача при отриманні навичок професійної майстерності майбутнім судовим експертом.

Викладення основного матеріалу дослідження. Професійній підготовці експертів державних судово-експертних установ завжди приділялася особлива увага. Відповідно до статті 10 Закону України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 року, судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності[2]. Спеціальна професійна підготовка здійснюється згідно з відомчими наказами Міністерства внутрішніх справ, Міністерства юстиції, Служби безпеки та інших відомств України. Навчання проводиться в освітніх установах,

[1] *Абрамова В. М.* Експертні помилки: сутність, генезис, шляхи подолання : автореф. дис. …канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 Київ, 2005. С. 19.

[2] Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 р.: із змінами від 9 вересня 2004 р. *Відомості Верховної РадиУкраїни.* 1994. № 28. Ст. 232; 2003. № 27. Ст. 209. URL: http//zakon.rada.gov.ua/go/4038–12 (дата звернення 12.07.2019).

центрах професійної підготовки кадрів МВС та навчання за місцем служби, також в рамках додаткового професійного навчання — стажування на займаній посаді тощо. Відомчими інструкціями здійснюється регламентація всіх форм і видів професійної підготовки. Керівництво Експертної служби постійно переймається проблемами удосконалення системи підготовки кадрів, посилює вимоги до фахового рівня співробітників, запроваджує практику атестації судових експертів у порядку підтвердження кваліфікації. Як вже зазначалося, підготовка експертів здійснюється в різних відомствах, і в кожному з них визначено свої підходи до навчання. Відмінності в організації та в методиці навчання не сприяють якісному проведенню експертиз у цілому і взаємодії експертів між собою зокрема. Більш того, в експертних установах кожної системи існує практика підготовки експертів, що передбачає освоєння суміжних спеціальностей. Однак це поширюється на спеціальності на рівні одного роду або декількох на внутрішньоструктурному рівні. Що ж стосується більш поглибленого навчання і взаємного освоєння знань на міжструктурному рівні (наприклад, криміналісти і судові медики), то такого синтезу навчання немає. Тісна взаємодія експертів за різними напрямами є корисною для вироблення єдиних підходів не тільки в процесі підготовки експертних кадрів, а й під час проведення спільних комплексних експертиз.

Зважаючи на реалії сьогодення, коли мають місце різні прояви злочинності, нові форми здійснення злочинів, поява нових об'єктів дослідження, Експертна служба Міністерства внутрішніх справ України розширює коло видів судових експертиз, які вона проводить. Відповідно, вищезазначена служба поповнюється випускниками не тільки навчальних закладів системи Міністерства внутрішніх справ, але й цивільних вишів (фахівці в галузі техніки, хімії, фізики, економіки, мистецтва тощо). Підготовка експертних кадрів у вищих навчальних закладах являє собою особливий дидактичний процес. Методи й організаційні форми навчання основам судової експертизи в цілому та її окремим напрямам відрізняються від викладання інших дисциплін своєю специфічністю, яка має ряд складових. При цьому відзначається високий науково-методичний потенціал факультетів підготовки експертів і кафедр юридичних вузів, що дозволяє доводити до слухачів, курсантів і студентів матеріал, який викладається на відповідному науковому рівні, й досягати практичних навичок і умінь, що відповідають вимогам до співробітників експертно-криміналістичних підрозділів.

У той же час нові види експертиз потребують науково-методичного опрацювання та, відповідно, забезпечення матеріалами для подальшого використання під час їх проведення. Необхідно підвищувати рівень навчально-методичного забезпечення процесу навчання за новими напрямками на базі науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів Міністерства внутрішніх справ, для успішного складання іспиту відповідній експертно-кваліфікаційній

комісії та видачі експертам свідоцтв про присвоєння кваліфікації судового експерта. Тому для експертів-стажистів, які здобули вищу освіту з певного напряму, слід проводити кількамісячні курси додаткової професійної освіти на базі ВЗО Міністерства внутрішніх справ України. Актуальним є створення Центру підвищення кваліфікації Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України із залученням провідних спеціалістів-практиків Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України, науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів Міністерства внутрішніх справ України. При цьому у зв'язку з необхідністю професійної підготовки експертів, зміни правового статусу та науково-технічних можливостей судової експертизи, необхідно забезпечити реалізацію, як зазначає О. Р. Россінська[1], принципу рівного співвідношення технічних, природничо-наукових і гуманітарних дисциплін під час навчання. Курси при цьому повинні бути інтегрованими і складатися з базової та спеціальної професійної підготовки. Необхідно опрацювати питання про направлення працівників, що стажуються, на навчання за спеціальністю «Судова експертиза» за рівнем магістратури. В результаті навчання співробітниками, які мають вищу освіту не експертної спеціальності, буде отриманий освітній рівень магістра за спеціальністю «Судова експертиза».

Однак існує і протилежна думка щодо доцільності опанування освітньої спеціальності — судовий експерт. Так, зокрема, на думку П. І. Репешка[2], особа набуває статусу судового експерта після призначення їй у порядку, визначеному відповідним процесуальним законодавством, судової експертизи до виконання. При цьому виникає сумнів у доцільності введення окремої освітньої спеціальності — судовий експерт. Отримання особою одночасно з вищою освітою або після її здобуття спеціальної підготовки для належного виконання обов'язків судового експерта не повинно змінювати освітньої спеціальності. Статус судового експерта особа отримує у визначеному чинним процесуальним законодавством порядку. Поза кримінальним, цивільним, господарським та адміністративним процесом та сама особа може залучатися до виконання окремих функціональних завдань, які передбачають використання спеціальних знань, але не як судового експерта, а як спеціаліста. Не потрібно змішувати поняття процесуального статусу особи судовий експерт з поняттям професії, спеціальності чи посади судовий експерт. Адже посади «судовий експерт» не може бути так само, як не може бути таких професій, спеціальностей чи посад, як свідок, потерпілий, підозрюваний, обвинувачений тощо.

---

[1] *Россинская Е. Р.* Теоретические и прикладные проблемы судебной экспертизы. С. 10.

[2] *Репешко П. І.* Судовий експерт: співвідношення процесуального статусу та професійної діяльності : матер. Міжнар. наук.-практ. інтернет-конференції «Сучасна наука в мережі Інтернет» 25–27 лютого 2010 р. : http: //intkonf.org/repeshko-pi-sudoviyekspert-spivvidnoshennya-protsesualnogo-statusu-ta-pofesiynoyi-diyalnosti/ (дата звернення 12.07.2019).

Аналіз міжнародної практики привертає увагу до змін у сфері судово-експертної діяльності в Республіці Білорусь, які відбулися за останні роки. На створений в 2013 році Державний комітет судових експертиз Республіки Білорусь покладено реалізацію єдиної державної політики в галузі судово-експертної діяльності. Цією організацією вже в 2015 році розпочато перепідготовку за всіма експертними спеціальностями, включаючи судово-технічні, судово-біологічні та судово-хімічні дослідження, на основі загальнодержавних освітніх стандартів відповідно до єдиного підходу до формування професійних компетенцій судових експертів. Для цього професорсько-викладацький склад Інституту підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів Держкомітету забезпечено відповідними фахівцями, відкрито в ньому нові структурні підрозділи, розроблено освітні стандарти, навчальні програми і підготовлено методичну базу[1]. Значна увага приділяється розвитку в Республіці Білорусь нових видів експертних досліджень, покликаних відповідати сучасним потребам правоохоронних органів і судів, а також громадян та організацій. Цьому сприяють наукові розробки Науково-практичного центру Державного комітету судових експертиз Республіки Білорусь і високий рівень підготовки й перепідготовки експертних кадрів в Інституті підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів Держкомітету[2].

Одним із основних показників результативності експертної діяльності є впровадження досягнень науки в експертну практику. У дидактичному процесі таке впровадження на сучасному рівні досягається шляхом використання інноваційних технологій. Перш ніж застосовувати такі технології, керівник повинен сам добре опанувати їх, щоб донести відповідну інформацію до слухачів у доступній та зрозумілій формі. Керівник повинен не тільки знати нові експертні методики, сучасні технічні засоби, але й володіти приладовою базою, що дозволить йому правильно орієнтуватися у викладі того чи іншого матеріалу та показати, які результати можна отримати. Таким чином, наставник або викладач, удосконалюючи свої знання, підвищує потенціал процесу навчання.

Слід ширше використовувати й можливості дистанційного навчання з використанням мережі Інтернет та відеоконференцзв'язку з отриманням інформації в ході інтерактивної взаємодії працівника і наставника в онлайн-режимі, яка має низку переваг: індивідуальний режим навчання, доступність, мобільність, економічність тощо. На думку Д. С. Анісімової[3] таке навчання проводиться з використанням декількох інноваційних методів:

[1] *Лапина И. А.* Подготовка судебных экспертов как одна из основных задач государственного комитета судебных экспертиз. С. 7.

[2] *Швед А. И.* Судебно-экспертная деятельность в Беларуси: от создания ведомства к новациям сегодняшнего дня. С. 12.

[3] *Анисимова Д. С.* Возможности дистанционного обучения при подготовке судебных экспертов по программам профессиональной переподготовки и повышения квалификации. С. 15.

— використання текстових повідомлень для спілкування під час освоєння матеріалу з проміжним контролем із застосуванням відеозв'язку;

— консультації наставника в ході онлайн-співбесід з питань, що виникають під час підготовки;

— проведення відеоконференцій наставником з декількома працівниками, які перебувають на одному рівні освоєння навчальної програми і т. п.

Згідно з Кримінальним процесуальним кодексом України, і державний, і недержавний експерти процесуально рівнозначні. Тому потрібно також переймати досвід із системи професійної підготовки судових експертів недержавних судово-експертних організацій, в яких високий рівень підготовки забезпечується залученням до проведення курсів підвищення кваліфікації та навчанням в рамках професійної освіти висококваліфікованих і провідних експертів-практиків, а експерти навчаються найсучаснішим методикам, підготовка проводиться й за деякими особливими видами судових експертиз (дендрохронологія, релігієзнавство) тощо.

Висновки. Виходячи з аналізу професійної підготовки судових експертів, встановлено, що необхідне постійне та методичне вдосконалення процесу навчання експертів, адже для цього існує велика кількість можливостей. При цьому необхідно звернути увагу на переваги підготовки експертів державними установами (наукове і методичне забезпечення навчального процесу, наявність виділених приміщень для навчання, навчальних лабораторій) та системи підготовки судових експертів у недержавних організаціях (можливість швидкого впровадження нових видів судових експертиз, а також залучення до процесу навчання висококваліфікованих практиків). Враховуючи аналіз міжнародної практики Республіки Білорусь, доцільним є створення єдиного позавідомчого органу судово-експертної діяльності для ефективнішого проведення експертиз та якісної підготовки кадрів з відповідними дипломами та свідоцтвами судового експерта.

References

Abramova, V. M. (2005). *Ekspertni pomylky: sutnist, henezys, shliakhy podolannia: avtoreferat* 12.00.09. Kryminalnyi protses ta kryminalistyka; sudova ekspertyza. Kyiv [n Ukrainian].

Anisimova, D. S. (2015). *Vozmozhnosti distancionnogo obucheniya pri podgotovke sudebnyh ekspertov po programmam professional'noj perepodgotovki i povysheniya kvalifikacii. Aktual'nye problemy sudebno-ekspertnoj deyatel'nosti v ugolovnom, grazhdanskom, arbitrazhnom processe i po delam ob administrativnyh pravonarusheniyah*: materialy IV mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii (g. Ufa, 1–2 oktyabrya 2015 g.). Ufa: RIC BashGU. 14–158 [in Russian].

Baraniak, V. M. (2014). *Problemy pidhotovky sudovykh ekspertiv u vyshchykh navchalnykh zakladakh Ukrainy. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*. № 801: Yurydychni nauky. 229–233 [in Ukrainian].

Beliaev, M. V., Bushuev, V. V., Demin, K. E. (2014). *Trasologiia i trasologicheskaia ekspertyza*. Chastnaia metodyka prepodavaniia po

spetsialnosti 031003. 65 Sudebnaia ekspertyza: uchebno-metodycheskoe posobie [in Russian].

Belkin R. S. (1997). *Kriminalisticheskaia enciklopediia*. Moskva: Megatron [in Russian].

Lapina I. A. (2018). *Podhotovka sudebnykh ekspertov kak odna iz osnovnykh zadach gosudarstvennogo komiteta sudebnykh ekspertiz: zhurnal* # 2(7) Sudebnaia ekspertiza Belarusi [in Russian].

Moroz, I. A. (2015). *Organizaciya obucheniya sudebnyh ekspertov v gosudarstvennom uchrezhdenii obrazovaniya «institut povysheniya kvalifikacii i perepodgotovki kadrov gosudarstvennogo komiteta sudebnyh ekspertiz respubliki Belarus' «Zhurnal «Sudebnaya ekspertiza Belarusi»* 1/2015. 18–20 [in Russian].

Pro sudovu ekspertyzu: Zakon Ukrainy vid 25.02.1994 № 4038-XII [in Ukrainian].

Repeshko, P. I. (2010) *Sudovyi ekspert: spivvidnoshennia protsesualnoho statusu ta profesiinoi diialnosti: mater. Mizhnar. nauk.-prakt. internet-konferentsii «Suchasna nauka v merezhi Internet»* 25–27 liutoho 2010 r. — Rezhym dostupu: http://intkonf.org/repeshko-pi-sudoviyekspert-spivvidnoshennya-protsesualnogo-statusu-ta-pofesiynoyi-diyalnosti/ (data zvernennia 22.07.2019) [in Ukrainian].

Rossinskaya, E. R. (2018). *Teoreticheskie i prikladnye problemy sudebnoj ekspertizy. Teoriya i praktika sudebnoj ekspertizy v sovremennyh usloviyah*: materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii. MGYUA, 14–15 fevralya 2007 [in Russian].

Sherstiuk, V. M. (2007). Orhanizatsiino-pravovi ta moralno-psykholohichni zasady sudovo-ekspertnoi diialnosti: avtoref. dys. kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.09. Kharkiv [in Ukrainian].

Shved, A. I. (2018). *Sudebno-ekspertnaia deiatelnost v Belarusi: ot sozdaniia vedomstva k novatciiam segodniashnego dnia*: *zhurnal 1(6) Sudebnaia ekspertiza Belarusi* [in Russian].

О. В. Соловей

ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ РАБОТНИКОВ ЭКСПЕРТНОЙ СЛУЖБЫ МИНИСТЕРСТВА ВНУТРЕННИХ ДЕЛ УКРАИНЫ

Рассмотрены особенности профессиональной подготовки сотрудников экспертной службы Министерства внутренних дел Украины.

Целью статьи является акцентирование внимания на закономерности научно-методической подготовки экспертов и качественного выполнения ими обязанностей.

Проанализирована судебно-экспертная деятельность государственных и негосударственных учреждений в Украине и международная практика в этой сфере. Для повышения качества судебно-экспертной деятельности необходимо создание условий для обеспечения высокого уровня профессиональной подготовки экспертов. Экспертная служба Министерства внутренних дел Украины является системой государственных специализированных учреждений судебной экспертизы, которая постоянно расширяет круг видов судебных экспертиз, которые она проводит. Профессиональная подготовка экспертов выше упомянутой службы проводится путем обучения в образовательных учреждениях, центрах профессиональной подготовки управления кадров МВД и обучения по месту работы, а также в рамках дополнительного профессионального обучения — стажировка в должности и т. д. В то же время новые виды экспертиз требуют научно-методической обработки и, соответственно, обеспечения

материалами, для дальнейшего использования при проведении экспертиз. Проанализированы изменения в сфере судебно-экспертной деятельности в Республике Беларусь, где на созданный в 2013 году Государственный комитет судебных экспертиз возложена реализация единой государственной политики в области судебно-экспертной деятельности. Одним из основных показателей результативности экспертной деятельности является внедрение достижений науки в экспертную практику, инновационных технологий, возможностей дистанционного обучения и т. д.

Предложены перспективные решения и пути, позволяющие более полно и объективно проводить подготовку эксперта, которая играет важную роль и положительно отражается на эффективности и результативности во время работы.

Ключевые слова: судебный эксперт, судебная экспертиза, судебно-экспертная деятельность, экспертная служба, профессиональная подготовка, судебно-экспертные учреждения, международная практика.

O. Solovei

SPECIFICS OF PROFESSIONAL TRAINING OFEMPLOYEES EXPERT OFFICE OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE

The peculiarities of professional training of experts of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine experts are considered.

The purpose of the article is to highlight the regularities of scientific and methodological training of experts and the qualitative performance of their duties. Forensic expert activity of state and non-state institutions in Ukraine and international practice in this field are analyzed. Judicial expertise in Ukraine is of great importance for the administration of justice. In order to increase the improve of this activity, it is necessary to create the conditions for ensuring a high level of professional training of experts. The expert office of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine is a system of state specialized institutions of forensic examination, which is constantly expanding the range of types of forensic examinations it conducts. The professional training of the experts of the aforementioned office is carried out through training in educational institutions, centers of vocational training of the Ministry of Internal Affairs personnel management and on the job training, as well as in the framework of additional professional training — internships, etc. At the same time, new types of expertise require scientific and methodological elaboration and, accordingly, provision of materials for further use during the examination. Changes in the field of forensic activity in the Republic of Belarus are analyzed, and the State Committee for Forensic Expertise of the Republic of Belarus established in 2013 is responsible for implementing a unified state policy in the field of 0forensic expertise. One of the main indicators of the effectiveness of expert activity is the implementation of science achievements in expert practice, using innovative technologies, distance learning opportunities, etc.

Proposed solutions and ways to more fully and objectively prepare an expert, which plays an important role and positively affects the efficiency and effectiveness during work, are offered.

Key words:forensic expert, forensic expertise, forensic expert activity, expert office, professional training, forensic expertinstitutions, international practice.

Надійшла до редколегії 12.10.2019

DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.18
УДК 343.98

А. В. Забуга,
судовий експерт Дніпропетровського НДІСЕ, м. Дніпро, Україна,
ORCID: https://orcid.org/0000–0002–8149–596X
e-mail: dniprondise@ukr.net

Ю. Ю. Лилова,
завідувачка лабораторії
Дніпропетровського НДІСЕ, м. Дніпро, Україна,
ORCID: https://orcid.org/0000–0001–7869–0046
e-mail: dniprondise@ukr.net

ДО ПИТАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДПИСІВ, ВИКОНАНИХ ОСОБАМИ ПОХИЛОГО ТА СТАРЕЧОГО ВІКУ

У статті зроблено спробу визначити вікові межі таких понять, як «похилий» та «старечий», досліджено ознаки, характерні для підписів, які виконані особами похилого або старечого віку, та ознаки, які намагається відтворити виконавець підпису з наслідуванням. Розглянуто проблемні аспекти, що виникають у експертів при проведенні посмертних почеркознавчих експертиз підписів, зокрема, пов'язаних з обмеженою кількістю або відсутністю вільних зразків підпису ймовірного виконавця за умови неможливості отримання експериментальних зразків.

Ключові слова: підпис, особи похилого і старечого віку, почеркознавче дослідження, письмово-руховий навик, посмертна судово-почеркознавча експертиза.

Постановка наукової проблеми. Нинішній стан судово-почеркознавчої експертизи дозволяє вирішувати широке коло питань ідентифікаційного і діагностичного характеру, оскільки значно розширилися межі наукового знання про закономірності письма та почерку і про методи їх криміналістичного дослідження.

Почерк людини змінюється протягом усього життя, піддаючись природним змінам. Істотних змін почерк зазнає у процесі переходу від зрілого до похилого і старечого віку. Старіння — природний, закономірний процес зміни організму на фізіологічному, психологічному, соціальному рівнях.

За останні 50 років процес старіння нації у світовому масштабі розвивається з великою швидкістю. У 2017 році населення світу

© А. В. Забуга, Ю. Ю. Лилова, 2019

досягло порядку 7,45 млрд. людей[1], а вік кожного десятого землянина досягнув 60 років і більше. За прогнозами ООН, до 2025 року населення світу зросте, в порівнянні з 1950 роком, у три рази, а чисельність людей літнього віку — у 6 разів, у той час як кількість старих людей (старших 80 років) збільшиться в 10 разів.

Але з якого моменту життя починається «похилий вік», при досягненні якого віку особа може вважатися особою похилого віку? За віковою класифікацією Всесвітньої організації охорони здоров'я: 25–44 роки — молодий вік; 44–59 років — середній вік; 60–74 роки — похилий вік; 75–90 років — старечий вік; особи, які досягли 90 років, — довгожителі. Звичайно, усі ці поділи умовні, точних кордонів різних періодів людського життя встановити неможна, оскільки воно являє собою безперервний розвиток, а вікові зміни, які відбуваються в організмі, численні і різноманітні.

В Україні, як і в багатьох розвинених країнах, в останні десятиріччя значно зросла частка людей похилого віку. До старшого покоління сьогодні належить кожний п'ятий[2].

У практиці судових експертів-почеркознавців неодноразово трапляються випадки дослідження підписів, виконаних від імені осіб похилого та старечого віку. В умовах нинішньої криміногенної ситуації в країні, коли особи зазначеної категорії нерідко стають жертвами злочинів, пов'язаних із шахрайством, що здійснюються шляхом зловживання довірою; коли під виглядом соціальних працівників, співробітників пенсійного фонду та інших різних громадських і державних установ та організацій пропонують брати участь в обміні грошових коштів і т. п., проблема таких досліджень є досить актуальною.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Деяким напрямкам проблемних питань дослідження підписів присвячували свої праці вчені-криміналісти й експерти-практики: Л. Ю. Ароцкер, В. Ф. Берзін, М. Є. Бондар, О. В. Воробей, М. А. Грига, А. А. Єлисєєв, Е. О. Івакін, К. М. Ковальов, Н. О. Комісарова, В. В. Ліповський, З. С. Меленевська, В. Ф. Орлова, С. М. Потапов, Є. Ю. Свобода, Т. О. Сукманова, І. Я. Фрідман, С. А. Ципенюк, Н. Г. Шпакович та інші[3]. Водночас

[1] Вікіпедія. URL: https: //uk.wikipedia.org/wiki/... (дата звернення 23.09.2019).

[2] Населення України. Імперативи демографічного старіння. Київ : АДЕФ Україна, 2014. 288 с.

[3] *Ароцкер Л. Е., Бродская А. Б., Можар И. М., Рожкова Г. В.* Теоретические проблемы оценки экспертом признаков почерка. Харьков : ХНИИСЭ. 1963; *Берзин В. Ф., Ковальчук З. А., Меленевская З. С.* Оценка признаков, противоречащих выводу на заключительной стадии идентификационного исследования. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Вып. 37. Киев, 1988; *Бондар М. Є., Драпей Н. Г., Сукманова Т. О.* Вирішення почеркознавчих задач стосовно підписів, виконаних за допомогою технічних

питання дослідження підписів, виконаних від імені осіб похилого та старечого віку, потребують постійної уваги з огляду на сучасні тенденції фізіологічного розвитку людини, що і є **метою** цієї статті.

Викладення основного матеріалу дослідження. У зв'язку з обмеженим колом діяльності осіб похилого та старечого віку на почеркознавче дослідження потрапляють, як правило, певні види документів: нотаріальні (заповіти, довіреності, договори позики, дарування, договори довічного утримання тощо), банківські (видаткові та прибуткові ордери, рахунки із заповідальним розпорядженням), поштові (повідомлення про грошові перекази, посилки, відомості про виплату пенсій).

У цілому при дослідженні підписів від імені осіб похилого та старечого віку експерт керується традиційною методикою дослідження з урахуванням специфічних ознак, характерних для такого віку, що зумовлені:

– особливостями змін загальних та окремих ознак підписів у результаті фізіологічного старіння та за наявності патологічних захворювань рухових функцій;

– виконанням підписів під дією різноманітних збиваючих факторів: незвична поза, незвичайний пишучий прилад, незвичайне положення документа, незвична підкладка, допомога іншої особи;

прийомів : методичні рекомендації. Київ : КНДІСЕ, 2004. 60 с.; *Воробей О. В., Меленевська З. С.* Криміналістичне дослідження підписів : посібник. Київ : 2006; *Грига М. А.* Дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів, у системі завдань судової експертизи. *Криміналістичний вісник.* № 1(21). 2014; *Елисеев А. А.* Подпись как почерковое начертание. *Теория и практика криминалистической экспертизы.* Сб. 3. Москва, 1958; *Івакін Е. О.* Теоретичні та методичні питання неідентифікаційних досліджень в судовому почеркознавстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Київ, 2003. 18 с.; Методика дослідження підписів ІДНДЕКЦ МВС України; уклад. *К . М. Ковальов, З. С. Меленевська, Н. Г. Шпакович.* Київ, 2009; *Комісарова Н. О.* Криміналістичне дослідження підписів, виконаних в умовах обмеженого зорового контролю : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 16 с.; *Липовский В. В.* Установление условий выполнения подписей от имени лиц пожилого и старческого возраста : метод. пособ. *Судебно-почерковедческая экспертиза малообъемных почерковых объектов*. Киев, 1989; *Липовский В. В.* Криминалистическое исследование подписей, выполненных от имени лиц пожилого и старческого возраста : метод. пособ. для экспертов. Москва, 1983. *Липовский В. В.* Особенности методики исследования подписей, выполненных от имени лиц пожилого и старческого возраста. *Криминалистика и судебная экспертиза.* Вып 28. Київ, 1984; *Меленевська З. С., Свобода Є. Ю., Шаботенко А. І.* Судово-почеркознавча експертиза : навч.-метод. посіб. Київ, 2007. *Орлова В. Ф.* Теория судебно-почерковедческой идентификации. *Труды ВНИИСЭ*. Вып. 6. 1969; *Потапов С. М.* Введение в криминалистику : монография. Москва : Б. м. 1946. 10 с.; *Фридман И. Я., Ципенюк С. А.* Исследование умышленно измененных подписей. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев,1967. Вып. 4. С. 296–299.

– особливостями виконання підпису з наслідуванням.

З огляду на зазначене з метою дослідження названої категорії підписів розроблено спеціальну методику криміналістичного дослідження таких підписів. Ця методика базується на результатах узагальнення теоретичних та експериментальних даних про закономірності зміни підписів, пов'язаних з фізіологічними і патологічними процесами, що відбуваються в організмі людини у зв'язку з його старінням. Розроблена в якісно-описовому форматі методика містить докладний опис діагностичних ознак і механізму їх проявів, можливостей їх диференціації від прояву ознак під час імітації та наслідування підписів літніх осіб і осіб старечого віку.

Особливість методики дослідження підписів осіб похилого і старечого віку полягає в тому, що експерту необхідно відмежувати зміни ознак, які були набуті з часом, від таких, що мають місце при навмисному викривленні, наслідуванні або виконанні підписів у незвичних умовах. Так, у підписах, виконаних з наслідуванням або викривленням власних ознак, як і в підписах осіб похилого віку, темп рухів сповільнюється. Але в останньому випадку спостерігаються ознаки природного, а не штучного уповільнення — рівномірна чи однотипна сповільненість в усіх елементах і штрихах підпису. У підписах осіб похилого віку при деякій зміні транскрипції спостерігаються підмалювання, нерівності[1].

Для формування версії про можливе виконання підпису особою похилого або старечого віку, інформативними є такі діагностичні ознаки:

— порушення координації першої групи у вигляді зламів штрихів (як правило, в овальних елементах, у місцях зміни напрямку рухів; в елементах, виконаних розгинальними рухами), іноді у вигляді звивистості і тремтіння;

— зниження координації другої групи у вигляді значної невідповідності розміру, розгону, нахилу;

— наявність повторюваних штрихів, домальовувань, дописок;

— наявність рефлекторних штрихів у заключних частинах літер при значному порушенні координації рухів як результат утрудненого переносу пишучого приладу до місця початку наступної літери;

— відсутність зв'язності або невідповідність ступеня зв'язності і темпу виконання підпису;

— повторення одних і тих же літер або їх пропуск;

— нестійкість напрямку лінії і форми письма.

Найбільших змін зазнають такі окремі ознаки:

[3] Судебно-почерковедческая экспертиза (пособие для экспертов-почерковедов и судебно-следственных работников) / отв. ред.: А. И. Манцветова, В. Ф. Орлова, Ю. Ю. Доброславская. Москва, 1971.

— будова рухів за ступенем складності (під час виконання літерних, безлітерних штрихів і розчерків спрощується за рахунок втрати частин та елементів штрихів);

— форма рухів (основні ознаки проявляються під час викривлення прямолінійних і дугових рухів у кутасті та ламані, особливо при виконанні основних, овальних, з'єднувальних і надрядкових елементів великих і малих літер);

— протяжність рухів при виконанні рядкових, надрядкових та підрядкових елементів великих і малих літер, а також розчерків і додаткових елементів (спостерігається їх збільшення або зменшення);

— розміщення точок початку рухів та відносне розміщення елементів підпису (їх локалізація має суттєве ідентифікаційне значення).

Зазначені ознаки варіюються залежно від ступеня виробленості почерку виконавця підпису. Так, зміна транскрипції підписів, виконаних у незвичайних умовах (на обмеженій ділянці паперу), проявляється в осіб з високовиробленими рухами у зменшенні кількості однорідних безлітерних штрихів, а в підписах, виконаних рухами низького ступеня виробленості — у невиписуванні останніх літер підпису. У підписах осіб похилого віку, виконаних рухами низького або середнього ступеня виробленості, часто не виписуються окремі літери або елементи літер, розташовані в середній частині підпису.

Під час оцінки результатів порівняння необхідно мати на увазі, що у разі відсутності в розпорядженні експерта зразків, близьких за часом до моменту виконання досліджуваного підпису (при позитивному ідентифікаційному висновку), експерт може спостерігати відмінності не тільки в окремих ознаках, але і в конструкціях літер. Це пов'язано з тим, що руйнування навички письма призводить до втрати різноманітності рухів, а у почерку виконавця залишається обмежена кількість найбільш простих (для нього) і стійких звичних рухів, які згодом витісняють конструкції, характерні для пишучого у молодшому віці.

Встановлення виконавця підпису, виконаного з наслідуванням, — одне зі складних завдань під час дослідження підписів, виконаних від імені осіб похилого та старечого віку. Це зумовлено тим, що особа, яка виконує такий підпис, намагається відтворити не просто ознаки підпису іншої особи, а саме особи похилого чи старечого віку, деавтоматизуючи таким чином власний почерк і даючи установку на зниження виробленості та координації рухів. При цьому відбувається значне викривлення та зміна загальних і окремих ознак почерку виконавця.

Складність дослідження таких підписів пов'язана з тим, що обсяг почеркового матеріалу зменшується до кількості ознак, виконаних незміненим почерком виконавця.

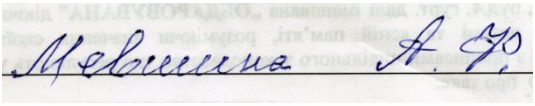
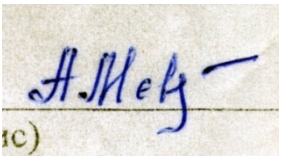

Рис. 1. Досліджуваний підпис, виконаний з наслідуванням справжньому підпису особи старечого віку

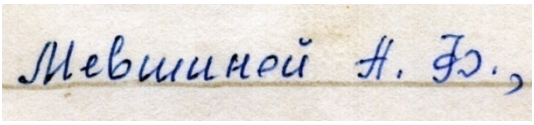
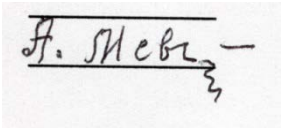

Рис. 2, 3. Вільні зразки підпису особи, виконані на 11 років раніше за досліджуваний підпис

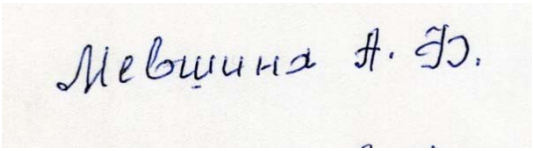

Рис. 4, 5. Експериментальні зразки підпису цієї ж особи, виконані через 1 рік після досліджуваного підпису

Із зображень підписів спостерігається, що досліджуваний підпис виконаний високовиробленим почерком, проте має виражені діагностичні ознаки: кутастість в півовальних елементах, звивистість і кутастість прямолінійних і дугових штрихів, наявність необґрунтованих зупинок пишучого приладу, недиференційований натиск на окремих ділянках штрихів. У вільних зразках підпису і почерку особи діагностичні ознаки відсутні. Експериментальні зразки також мають ознаки зниження координації рухів першої групи та

повільного темпу, проте характер та локалізація їх відрізняються від діагностичних ознак, що простежуються у досліджуваному підписі. При оцінці результатів порівняльного дослідження встановлено, що виявлені розбіжності за загальними та окремими ознаками почерку стійкі, суттєві, виходять за межі варіаційності підписного почерку особи, від імені якої вчинено підпис, і, з урахуванням діагностичних ознак, дають підставу зробити категоричний висновок щодо виконання досліджуваного підпису не зазначеною особою, а іншою особою з наслідуванням її справжньому підпису.

Необхідно також зауважити, що протягом останніх років значно збільшилася кількість посмертних судово-почеркознавчих експертиз підписів, виконаних особами похилого або старечого віку.

Як зазначає А. О. Бабков, головним проблемним аспектом посмертних досліджень підписів та рукописних текстів є прижиттєві вільні зразки підписів та почерку померлої особи, оскільки від померлої людини вже неможливо відібрати експериментальні зразки підписів та почерку, а вільні зразки особи у зв'язку з особливістю життя померлого, можуть бути в дуже обмеженій кількості та не відповідати часу складання досліджуваного документа[1].

Незважаючи на те, що сторони процесу несуть особисту відповідальність за кількість, якість і достовірність вільних прижиттєвих зразків підписів та почерку померлої особи, експерт, під час проведення почеркознавчого дослідження на стадії попереднього дослідження наданих на експертизу зразків, в обов'язковому порядку повинен впевнитись, що всі надані на експертизу прижиттєві зразки померлої особи, виконані саме нею, і виключити такий негативний момент, коли особа, що виконала підпис від імені померлого, виготовила недостовірні зразки підписів, які є аналогічними досліджуваному підпису, розташованому в спірному документі.

Для цього експерт першочергово повинен звернути увагу на документи з вільними зразками особи, які не викликають ніякого сумніву в їх достовірності: нотаріально посвідчені документи у вигляді заповіту, договір купівлі-продажу, довіреність, завірену у сільській раді, документи, пов'язані з оформленням паспорту громадянина України, в тому числі закордонного, які зберігаються в територіальних підрозділах міграційної служби Міністерства внутрішніх справ України тощо.

Якщо таких документів немає, то експерт повинен, відповідно до законодавчих норм, надати до суду клопотання щодо надання додаткових вільних зразків померлої особи, що знаходяться в пенсійній

[4] *Бабков А. О.* Проблемні аспекти посмертних почеркознавчих досліджень підписів, виконаних в основних та додаткових договорах оренди землі. *Криміналістика і судова експертиза: міжвідом. наук.-метод. зб., присвяч. 105-річчю заснування судової експертизи в Україні* / Київський НДІ судових експертиз; редкол.: О. Г. Рувін (голов. ред.) та ін. Київ : Ліра-К, 2018. Вип. 63, ч. 1. С. 290–302.

справі, та зберігаються у пенсійному фонді; особиста справа, яка збереглася на останньому та попередньому місцях роботи; фінансових документів; відомостей про отримання пенсії та заробітної плати; банківських установах тощо, де контролюючий орган чи контролююча особа повинна спочатку впевнитись в особистості, шляхом її ідентифікації з використанням документу, що посвідчує особу (паспорту, військового квитка тощо), перед тим, як вона поставить свій особистий підпис у звітному документі.

Експерту під час дослідження вільних зразків підписів особи, потрібно критично ставитись до тих зразків, що виконані в квитанціях на оплату комунальних послуг, договорах енергопостачальних компаній, відомостях про отримання поштових повідомлень тощо, оскільки в даних документах можуть бути підписи, виконані не померлою особою, а членами родини, родичами чи особами, що проживали разом з померлою особою. В окремих випадках підписи родичів, як правило тих, які мають однакові прізвища, мають велику схожість за першими літерами прізвищ або імен, і можуть на початковому етапі попереднього дослідження зразків бути невірно згруповані експертом, що в подальшому може призвести до хибного висновку.

Одним з найважливіших етапів проведення посмертної почеркознавчої експертизи підписів є перевірка вільних зразків підписів особи на порівнянність з підписом, виконаним у досліджуваному документі, оскільки процеси старіння, вплив тяжких хвороб, пов'язаних із судинами головного мозку, погіршення зору та часткова сліпота можуть швидко прогресувати, що значно знижує письмово-руховий навик особи та ініціює виникнення діагностичних ознак, які значно викривляють той чи інший прояв окремої ознаки підпису. Тому, щоб вірно надати оцінку виявленим діагностичним, загальним та окремим ознакам (збіжним, розбіжним), підпису експерта, необхідно ознайомлюватися з матеріалами, що свідчать про стан здоров'я особи.

Для цього експерту необхідно надати до суду клопотання щодо витребування в медичному закладі, де проходило лікування померлої особи, медичної картки хворого, ознайомитися зі станом здоров'я хворої особи і визначитися з наявністю чи відсутністю в неї хвороб, що могли впливати на координацію рухів. Суттєвим моментом є встановлення факту підписання документу під час безпосереднього лікування в медичному закладі, або до лікування чи після лікування.

З медичної картки хворої особи повністю вбачається динаміка стану її здоров'я та результат впливу лікування на покращення стану особи, а в складних випадках — погіршення. Також з епікризу хворого можна встановити, в якому стані він був виписаний з лікарні і чи

дозволяли його свідомість та стан здоров'я в подальшому підписувати будь-які документи, оскільки при хворобах пов'язаних із судинами головного мозку (інсульт), слабшає пам'ять, знижується інтелект, наступає слабкий розум тощо.

У практиці авторів був випадок, коли для посмертного почеркознавчого дослідження надавалися чотири заповіти, перший з яких був складений за три роки до смерті (рис. 6), другий — за два роки (рис. 7), третій — за один рік і дев'ять місяців (рис. 8), четвертий — за шістнадцять днів до смерті спадкодавця (рис. 9, 10). На момент смерті спадкодавцеві виповнилося 87 років.

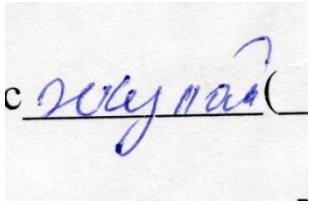

Рис. 6. Досліджуваний підпис, виконаний особою за три роки до смерті

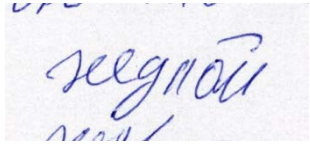

Рис. 7. Досліджуваний підпис, виконаний цією ж особою за два роки до смерті

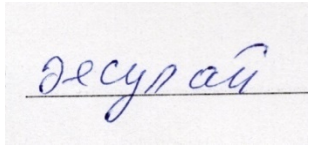

Рис. 8. Досліджуваний підпис, виконаний тією ж самою особою за один рік і дев'ять місяців до смерті

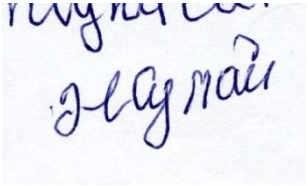

Рис. 9, 10. Досліджувані підписи, виконані цією ж особою у двох примірниках заповітів за шістнадцять днів до смерті

Із зображень підписів спостерігається, що досліджувані підписи в останньому заповіті виконані почерком нижчого ступеня виробленості, ніж три попередні, у повільному темпі, спостерігаються ознаки порушення координації рухів першої та другої груп. Однак, при порівнянні досліджуваних підписів між собою були встановлені збіжності за загальними та окремими ознаками почерку, що утворюють індивідуальну (неповторну) сукупність, яка достатня для категоричного висновку про виконання досліджуваних підписів однією особою. Наявність у двох останніх підписах діагностичного комплексу ознак, які відсутні у трьох попередніх, був пояснений експертом впливом на письмово-руховий навик виконавця тимчасових збиваючих факторів, таких як хворобливий стан, втома пишучої руки, фізична (м'язова) втома, обмеження зорового контролю, що підтверджується копією виписки із медичної карти стаціонарного хворого.

Висновки. Наостанок, необхідно зазначити, що розроблена у 1983 році методика криміналістичного дослідження підписів, виконаних від імені осіб похилого та старечого віку до теперішнього часу залишається дієвою й актуальною, дозволяє успішно виявляти факт виконання підписів вказаною категорією осіб, але потребує удосконалення, проведення експериментальних досліджень, постійного моніторингу сучасних тенденцій фізіологічного та психологічного розвитку людини, зумовлених, зокрема, значними змінами умов життя, медичних послуг, активним соціальним статусом осіб похилого віку та «омолодженням» деяких видів хвороб.

References

Arotsker, L. E., Brodskaya, A. B., Mozhar, Y. M., Rozhkova, H. V. (1963). *Teoretycheskye problemy otsenky ékspertom pryznakov pocherka*. Kharkov [in Russian].

Babkov, A. O. (2018). *Problemni aspekty posmertnykh pocherkoznavchikh doslidzhen` pidpysiv, vykonanykh v osnovnykh ta dodatkovykh dohovorakh orendy zemli. Kryminalistyka i sudova ekspertyza*: mizhvidom. nauk.-metod. zb., prysvyach. 105-richchyu zasnuvannya sudovoyi ekspertyzy v Ukrayini. Kyiv . 290–302 [in Ukrainian].

Berzyn, V. F., Koval`chuk, Z. A., Melenevskaya, Z. S. (1988). *Otsenka pryznakov, protyvorechashchykh vyvodu na zaklyuchytel`noy stadyy ydentyfykatsyonnoho yssledovanyya. Krymynalystyka y sudebnaya ékspertyza* [in Russian].

Bondar, M. Ye., Drapey, N. H., Sukmanova, T. O. (2004). *Vyrishennya pocherkoznavchykh zadach stosovno pidpysiv, vykonanykh za dopomohoyu tekhnichnykh pryyomiv*: Metodychni rekomendatsiyi. Kharkiv [in Ukrainian].

Elyseev, A. A. (1958). *Podpys` kak pocherkovoe nachertanye. 3 Teoryya y praktyka krymynalystycheskoy ékspertyzy* [in Russian].

Frydman, Y. Ya., Tsypenyuk, S. A. (1967). *Yssledovanye umyshlenno yzmenennykh podpysey. Krymynalystyka i sudebnaya ékspertyza* [in Russian].

Honhalo, S. Y., Hayduk, O. H., Volchuk, L. S. (2015). *Neidentyfikatsiyni doslidzhennya u pocherku: suchasnyy stan ta perspektyvy rozvytku*. 1 (11). *Chasopys Natsional`noho universytetu «Ostroz`ka akademiya» Seriya» Pravo»* [in Ukrainian].

Hryha, M. A. (2014). *Doslidzhennya pidpysiv vykonanykh za dopomohoyu tekhnichnykh pryyomiv, u systemi zavdan` sudovoyi ekspertyzy*. 1 (21). *Kryminalistychnyy visnyk* № 1 [in Ukrainian].

Ivakín, Y. O. (2003). *Teoretichní ta metodichní pitannya neídentifíkatsíynikh doslídzhen' v sudovomu pocherkoznavství*: avtoref. dis. . . kand. yurid. nauk: 12.00.09. Kyiv [in Ukrainian].

Komissarova, N. O. (2003). *Kryminalistychne doslidzhennya pidpysiv, vykonanykh v umovakh obmezhenoho zorovoho kontrolyu*: avtoref. ... kand. yurydychnykh nauk. Kyiv [in Ukrainian].

Lipovskiy, V. V. (1983). *Kriminalisticheskoye issledovaniye podpisey, vypolnennykh ot imeni lits pozhilogo i starcheskogo vozrasta*: metod. posob. dlya ekspertov. Moskva [in Russian].

Lipovskiy, V. V. (1984). *Osobennosti metodiki issledovaniya podpisey, vypolnennykh ot imeni lits pozhilogo i starcheskogo vozrasta*. *Kriminalistika i sudebnaya ekspertiza.* #28 [in Russian].

Lypovskyy, V. V. (1989). *Ustanovlenye uslovyy vypolnenyya podpysey ot ymeny lyts pozhyloho y starcheskoho vozrasta*: metodycheskoe posobye. Sudebno-pocherkovedcheskaya ékspertyza maloob″emnykh pocherkovykh ob″ektov. Kyiv [in Russian].

Melenevs`ka, Z. S., Svoboda, Y. Y., Shabotenko, A. I. (2007). *Sudovo-pocherkoznavcha ekspertyz*a: navchal`no-metodychnyy posibnyk. Kyiv [in Ukrainian].

Metodyka doslidzhennya pidpysiv (2009). Uklad. K. M. Koval`ov, Z. S. Melenevs`ka, N. H. Shpakovych. Kyiv [in Ukrainian].

Naselennya Ukrayiny (2014). Imperatyvy demohrafichnoho starinnya. Kyiv [in Ukrainian].

Orlova, V. F. (1969). *Teoryya sudebno-pocherkovedcheskoy ydentyfykatsyy. Trudy VNYYSÉ #6* [in Russian].

Potapov, S. M. (1946). *Vvedenie v kriminalistiku*. Moskva [in Russian].

Sudebno-pocherkovedcheskaya ekspertiza (posobiye dlya ekspertov-pocherkovedov i sudebno-sledstvennykh rabotnikov). (1971). Otv. redaktory: Mantsvetova A. I., Orlova V. F., Dobroslavskaya Y. Y. Moskva [in Russian].

Vorobey, O. V., Melenevs`ka, Z. S. (2006). *Kryminalistychne doslidzhennia pidpysiv*: posibnyk. Kyiv [in Ukrainian].

А. В. Забуга, Ю. Ю. Лилова

К ВОПРОСУ ИССЛЕДОВАНИЯ ПОДПИСЕЙ, ВЫПОЛНЕННЫХ ЛИЦАМИ ПОЖИЛОГО И СТАРЧЕСКОГО ВОЗРАСТА

Почерк человека меняется в течение всей жизни, подвергаясь природным изменениям. Существенных изменений почерк претерпевает в процессе перехода от зрелого до преклонного и старческого возраста. Старение — естественный, закономерный процесс изменения организма на физиологическом, психологическом, социальном уровнях. За последние 50 лет процесс старения нации в мировом масштабе развивается с большой скоростью.

В данной статье рассмотрен актуальный вопрос исследования подписей, выполненных лицами пожилого и старческого возраста, в первую очередь, сделана попытка определить возрастные границы таких понятий, как «преклонный» и «старческий», а также приведены признаки, характерные для подписей, выполненных лицами пожилого или старческого возраста, и

признаки, которые пытается воспроизвести исполнитель подписи с подражанием.

Раскрыты проблемные аспекты, возникающие у экспертов при проведении посмертных почерковедческих экспертиз подписей, главным из которых является качество и количество прижизненных свободных образцов подписей и почерка умершего. Обусловлено это тем, что от умершего человека уже невозможно отобрать экспериментальные образцы подписей и почерка, а свободные образцы лица, в связи с особенностью жизни умершего, могут быть в очень ограниченном количестве и не отвечать времени составления исследуемого документа.

Напоследок авторы приходят к выводу, что разработанная в 1983 году методика криминалистического исследования подписей, выполненных от имени лиц пожилого и старческого возраста, до настоящего времени остается действенной и актуальной, позволяет успешно обнаруживать факт выполнения подписей указанной категорией лиц, но нуждается в усовершенствовании, проведении экспериментальных исследований, постоянного мониторинга современных тенденций физиологического и психологического развития человека.

Ключевые слова: подпись, лица пожилого и старческого возраста, почерковедческое исследование, письменно-двигательный навык, посмертная судебно-почерковедческая экспертиза.

A. Zabuha, J. Lilova

TO THE QUESTION OF RESEARCH OF SIGNATURES PERFORMED BY THE PERSONS OF THE ELDERLY AND SENILE AGE

Human handwriting changes throughout life, undergoing natural changes. Handwriting undergoes significant changes in the process of transition from mature to advanced and senile age. Aging is a natural, regular process of organism change at physiological, psychological, social levels. Over the past 50 years, the process of aging of the nation on a global scale is developing at a high speed.

This article discusses the urgent issue of the study of signatures made by elderly and senile people: first of all, an attempt is made to determine the age boundaries of such concepts as «advanced» and «senile», as well as signs characteristic of signatures made by elderly or senile people are given age, and signs that the artist is trying to reproduce the signature with imitation.

The problematic aspects that have arisen by experts during posthumous handwriting examinations of signatures are revealed, the main of which is the quality and quantity of lifetime free samples of signatures and the handwriting of the deceased. This is due to the fact that it is no longer possible to take experimental samples of signatures and handwriting from a deceased person, and free face samples, due to the peculiarity of the deceased's life, may be in very limited numbers and may not correspond to the time of writing the document under study.

Finally, the authors come to the conclusion that the methodology developed in 1983 for the forensic investigation of signatures made on behalf of elderly and senile people still remains effective and relevant, allows us to successfully detect the fact that signatures were performed by this category of people, but needs to be improved, experimental research, continuous monitoring of current trends in the physiological and psychological development of man.

Key words: signature, individuals of an elderly and old-timed, handwritten knowledge, written-navigational, posthumous ship-handwriting examination.

Надійла до редколегії 10.07.2019

DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.19
УДК 343.982.32

С. В. Чорний,
кандидат технічних наук, доцент, провідний науковий співробітник
Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна,
ORCID: https://orcid.org/0000–0002-0445–2886
e-mail: svch1mail@yahoo.com

О. І. Брендель,
завідувач сектору
Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна,
ORCID: https://orcid.org/0000–0002–1723–0203
e-mail: olgabrenda@ukr.net

А. І. Роман,
старший науковий співробітник
Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна,
ORCID: https://orcid.org/0000–0002–8406–7979
e-mail: anna_roman@ukr.net

ВИЯВЛЕННЯ ОЗНАК РЕДАГУВАННЯ ЦИФРОВИХ ЗОБРАЖЕНЬ ЗА ДОПОМОГОЮ МЕТОДУ СТЕГАНОГРАФІЧНОГО АНАЛІЗУ ШУМІВ

Сьогодні питання визначення автентичності та дослідження монтажу цифрових зображень є нагальним для фототехнічної експертизи.

Основна мета дослідження з використанням методики стеганографічного аналізу шумів зображення — визначення автентичності цифрових фотографій, виявлення ознак зміни «змісту» у зображеннях. Розглянуті можливості та запропоновано новий методичний підхід щодо підвищення ефективності, якості та доказової значимості таких експертиз.

Розроблене у межах цієї методики програмне забезпечення проводить дослідження на основі аналізу ентропії шумів і дисперсії зображення для визначення автентичності та виявлення ознак монтажу цифрових зображень.

Ключові слова: судова фототехнічна експертиза, цифрові зображення, метод стеганографічного аналізу шумів, ентропія шумів.

Постановка наукової проблеми. Традиційно предметом судової експертизи відео-, звукозапису були позитиви, негативи, різноманітні технічні засоби для їх виготовлення, які в процесуальному порядку були закріплені в матеріалах справи. У сучасному світі цифрові технології майже витіснили аналогові, і в матеріалах досудових та судових проваджень використовуються речові докази у вигляді електронних документів чи їх зображень, фотозображень, відеозаписів, сканованих копій, що мають цифрову природу утворення. З огляду на відносну легкість створення, модифікування, розповсюдження цифрових зображень, логічно виникають питання їх достовірності (автентичності), а саме виявлення ознак зміни «змісту» таких зображень.

© С. В. Чорний, О. І. Брендель, А. І. Роман, 2019

Знімки, отримані за допомогою цифрових фотоапаратів, а також відеозаписи, отримані за допомогою цифрових відеокамер, є додатками до протоколів слідчих дій, оглядів місць подій, а також обшуків, слідчих експериментів, перевірки показань на місці тощо. Цифрові зображення в даний час широко використовуються при провадженні слідчих дій, експертних досліджень, проведенні оперативно-розшукових заходів тощо. Так, за допомогою камер відеоспостережень, фотозйомки та відеозаписів з мобільних пристроїв громадян тощо слідчі органи мають змогу більш повно сприймати та відображати події, проводити процесуальні дії, що мають значення у кримінальних провадженнях.

Значний прогрес технічних засобів фотозйомки, відеозапису, телекомунікаційних технологій розширює як можливості традиційних засобів фіксації фото-, відеоданих, так і нових (мобільних, мережевих, спеціалізованих, космічних), із новими форматами даних, вимагає постійного оновлення спеціальних експертних знань у галузі дослідження цифрових фотозображень.

Аналіз основних досліджень і публікацій. За останні 30 років з розвитком цифрових систем передачі даних з'явилось багато досліджень в області цифрової стеганографії. Під цифровою стеганографією розуміють приховування інформації у потоках даних (цифрових сигналах).

Незважаючи на розробку нових алгоритмів і методів приховування даних, комерційно успішних виключно стеганографічних програмних продуктів немає. Тому у технологіях захисту інформації стеганографія є допоміжним, другорядним засобом, що рідко використовується. Активно розвиваються також похідні від стеганографії методи приховування даних: цифрові водяні знаки, маркування, у меншій мірі проекти протоколи прихованої передачі даних на базі обміну мультимедійними носіями, найчастіше фотографіями. Характерно, що кількість наукових робіт, присвячених стеганоаналізу, суттєво менша за кількість робіт, присвячених стеганографічним алгоритмам приховування.

У розвиток стеганографії значний внесок зробили в своїх працях В. О. Хорошко, Г. Ф. Конахович, М. Є. Шелест, В. К. Задірака, Н. В. Кошкіна, А. В. Аграновський, В. Г. Грібунін, І. В. Бабич, С. А. Паламарчук, Н. А. Паламарчук, В. В. Овсянніков та інші.[1]. Внесок

[1] *Хорошко В. А.* Методы и средства защиты информации. Киев : Юниор, 2003. 504 с.; *Конахович Г. Ф., Пузыренко А. Ю.* Компьютерная стеганография. Теория и практика. Киев : МК-Пресс, 2006. 288 с.; *Хорошко В. О., Азаров В. О., Шелест М. Є.* Основи комп'ютерної стеганографії : навч. посіб. Вінниця : ВДТУ, 2003. 142 с.; *Задірака В. К., Кошкіна Н. В., Олексюк О. С.* Аналіз стійкості стеганографічних систем в моделі пасивного противника. Київ, 2004. С. 801–805; *Аграновский А. В., Девянин П. Н.* Основы компьютерной стеганографии. Москва : Радио и связь, 2003. 151 с.; *Грибунин В. Г.* Теория и

зазначених досліджень полягає в розробленні та вдосконаленні методів приховування даних у зображеннях, але в цих роботах розробка авторами методів стеганографічного захисту інформації відбувалася без урахування взаємозв'язку між вимогами таємності та робастності. Проблемі робастності та таємності присвячена робота Р. М. Штонди, Ю. О. Процюка, О. М. Маковецького, І. Р. Мальцевої[1]. Праця І. В. Швідченко присвячена проблемі виявлення стеганографічного приховання у файлах форматів BMP і JPEG.

Метою статті є огляд методу стеганографічного аналізу шумів для визначення автентичності та виявлення ознак редагування цифрових зображень. В Україні із зареєстрованих методик судових експертиз найбільш близькою до досліджень цифрових фотозображень на сьогодні є «Методика досліджень цифрових фотозображень та технічних засобів їх виготовлення» (реєстраційний код 6.1.05). У цій роботі[2] закладено загальні основи методичного підходу до судової експертизи цифрових фотозображень і технічних засобів їх виготовлення, наведено шляхи, за якими можна проводити окремі дослідження. У цілому методика відповідає завданням судової експертизи цифрових зображень. В ній докладно висвітлено загальну схему досліджень, порядок дій експерта при попередньому дослідженні, дії під час здійснення візуального аналізу та аналізу метаданих у межах аналітичного дослідження.

У зв'язку з тим, що більшість з існуючих зареєстрованих методик фототехнічної експертизи, які створені більше 27 років тому, не враховують сучасні можливості засобів створення та оброблення цифрових зображень, співробітниками Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса розроблено методику дослідження ознак монтажу цифрових зображень

практика вейвлет-преобразования. URL : http: //autex.spb.ru/ wavelet/books/wtp.htm (режим доступа 2.03.2019); *Бабич І. В., Паламарчук С. А., Паламарчук Н. А., Овсянніков В. В.* Огляд стеганографічних методів перетворення інформації в зображеннях. Київ : НАУ, 2012. С. 29– 36.

[1] *Штонда Р. М., Процюк Ю. О., Маковецький О. М., Мальцева І. Р.* Аналіз методів цифрової стеганографії зображень. *Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони* № 3(21)/2014. Київ : Військовий інститут телекомунікацій та інформатизації Державного університету телекомунікацій. С. 78–81; *Швідченко І. В*. Методи стеганоаналізу для графічних файлів. Київ, 2010. № 4; *Тимко Є. В.* Розробка методики досліджень цифрових фотозображень та технічних засобів їх виготовлення. Звіт про НДР : КНДІСЕ, 2013. 121 с.; *Чорний С. В. та ін.* Розробка методики дослідження ознак монтажу цифрових зображень на основі аналізу ентропії шумів. Звіт про НДР : ХНДІСЕ, 2017. 110 с.

[2] *Тимко Є. В. та ін.* Розробка методики досліджень цифрових фотозображень та технічних засобів їх виготовлення: звіт про НДР. Київ: КНДІСЕ, 2013. 121 с.

на основі аналізу ентропії шумів[1]. На наш погляд, основна увага науковців має бути приділена розробкам методів та спеціалізованого програмного забезпечення для розширеного аналізу зображень із використанням сучасних методів обробки зображень.

Виклад основного матеріалу. Для початку розглянемо цифрове зображення (графічний файл) як об'єкт дослідження у відношенні його метаданих. В загальному вигляді метадані можна розділити на відомості про файл (ім'я, розмір, тип, дата створення та останнього змінення тощо) та відомості про рисунок (формат, ширина, висота, кількість пікселів на дюйм, кількість біт на піксель, кольорова модель та інші характеристики і коментарі). Крім того, цифрове зображення як об'єкт, можна досліджувати методом оцінки змінення шумового фону саме зображення.

Реальні фотографії сповнені шуму, який виникає як від матриці камери або фотосканеру, від алгоритмів стиснення, так і внаслідок звичайних природних причин. Графічні редактори цей шум не створюють, їх інструменти найчастіше «розмазують» шум оригінального зображення. Крім того, два зображення найчастіше мають різні ступені зашумленості. Ретушування зображення набуло значного поширення у практиці обробки зображення. Ретушування здебільшого спотворює шумовий фон зображення і тому може бути виявлене шляхом аналізу шумів. Враховуючи цей факт, в основу методики дослідження зображень щодо встановлення ознак зміни змісту фотозображень засобами редагування покладено явище пошкодження (спотворення) природного шумового фону зображення, притаманного йому внаслідок наявності шуму чутливих елементів цифрових фотокамер. Спотворення шумового фону виникає в певних випадках (фотомонтаж, ретушування тощо), у відповідних зонах зображення в разі застосування до нього засобів цифрового редагування. У багатьох випадках шумова складова зображення може бути використана як джерело інформації редагування зображення, оскільки зазвичай оригінальні зображення мають однорідний шумовий фон, що може порушуватись у разі монтажу[2].

Авторами розробленої методики проведено дослідження залежності шуму від яскравості фону на прикладі камери Canon-A400 шляхом фотографування однорідних зразків із різними градаціями сірого в діапазоні від чорного до білого. Кількість зразків складала 13. Рівень шуму обчислювався як середнє квадратичне відхилення яскравості від середнього значення яскравості зображення зразка (див. рисунок 1).

---

[1] *Чорний С. В. та ін.* Розробка методики дослідження ознак монтажу цифрових зображень на основі аналізу ентропії шумів: Звіт про НДР. Харків : ХНДІСЕ, 2017. 110 с.

[2] *Бобрицкий С. М., Черный С. В.* Методические аспекты комплексного исследования с целью выявления признаков монтажа в цифровой фотографии. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2010. Вип. 10. С. 633–639.

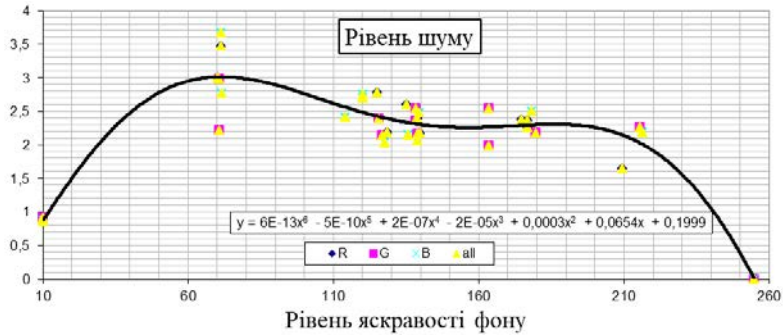

Рис. 1. Залежність шуму зображення від яскравості фону для камери Canon — 400 та його апроксимація

Виділення шуму із сигналу зображення у загальному випадку є некоректним завданням, оскільки необхідно розділити сумарний сигнал на дві складові, жодна з яких точно невідома. Існуючі методи вирішення цього завдання використовують різну апріорну інформацію про ці складові.

Дослідження (рис. 1) показує, що шумова картина не є однорідною. Приблизно однаковий рівень шуму спостерігається у діапазоні 60 — 220 градацій яскравості. Найменші рівні шумів притаманні діапазонам 0 — 60 та 220 — 250 градацій яскравості. Отже, аналіз картини шумів можна проводити лише у певних діапазонах яскравості зображення, які залежать від характеристик фотокамери та характеру зображення і потребують обов'язкового дослідження експертом.

Методи виявлення втручання в контекст цифрової фотографії поділяють на активні (вбудовування певної службової інформації в зображення при його створенні, зокрема «водяних знаків») і пасивні, із виділенням та аналізом природних шумових складових. У останньому випадку, найбільш характерному для судово-експертного аналізу, можна виділити такі існуючі підходи та технології:

— піксель-орієнтовані (клонування, ресемплінг, сплайсинг та статистичні);

— формат-орієнтовані (JPEG-квантування та JPEG-блокування);

— камера-орієнтовані (виділення артефактів сенсорів, лінз, електронних елементів, кольорові аберації);

— виявлення фізичних невідповідностей зображення (порушення перспективи та геометрії об'єктів).

Підходи до оцінювання рівня шуму поділяються на три основні категорії: оцінювання шуму на основі блоків, оцінювання шуму на основі градієнтів та оцінювання шуму на основі згладжування[1]. Аналіз відомих методів виявлення підробок на основі виділення шумів і їх особливостей наведено в таблиці 1.

[1] *Fan J., Cao H., Kot A. C.* Estimating EXIF Parameters Based on Noise Features for Image Manipulation Detection. *IEEE Transactions on Information Forensics and Security*. 2013. Vol. 8. Issue 4. P. 608–618.

Таблиця 1.

Аналіз методів виявлення підробок на основі виділення шумів

Джерело	Методологія	Особливості
1[1]	Метод аналізу кольорових цифрових зображень на основі аналізу ентропії шумів	Не дозволяє проводити аналіз зображень у відтінках сірого
2[2]	Метод для стеганографічного аналізу цифрових зображень за трьома наборами шумів	Не дає точного обсягу і місця розташування зміненого фрагмента
3[3]	Метод виявлення невідповідності шумів на основі оцінювання варіації шуму в блоках із перекриттям	Недоліком методу є передбачення, що оригінальне зображення відомо, та на практиці це не відповідає дійсності
4[4]	Метод виявлення підробок на основі кластеризації блоків із різними варіаціями шумів	Недоліком є використання відомих властивостей оригіналу
5[5]	Метод виявлення співвідношень між шумовими характеристиками зображення та EXIF-даними	Непрацездатний для форматів з відсутніми EXIF-даними
6[6]	Метод виявлення фотомонтажу, який застосовувався під час різних операцій, таких як сплайсинг, ретушування, рекомпресія, зміна розміру тощо	Не є селективним, бо не націлений на жодну конкретну операцію
7[7]	Розбиває зображення на різні однорідні сегменти за рівнем шуму на підставі вейвлет-перетворення, є різновидом градієнтного методу	Не здатен до виявлення порушених ділянок у разі малих змін, потребує візуальної інтерпретації
8[8]	Метод оцінювання шуму в кольоровому просторі HSV	Для покращення необхідно використовувати розмиття

[1] *Savita Walia et al*. International Journal of Computer Science and Information Technologies (IJCSIT). 2014. Vol. 5 (6). P. 7618–7622.

[2] *Gou H., Swaminathan A., Wu M.* Noise Features for Image Tampering Detection and Steganalysis. *Proceedings of the IEEE International Conference on Image Processing*. 2007. P. 2893–2896.

[3] *Popescu A. C.* Statistical Tools for Digital Image Forensics. Proceedings of the 6th International Workshop on Infomation Hiding & LNCS. 2004. P. 128–147.

[4] *Pan X., Zhang X., Lyu S.* Exposing Image Forgery with Blind Noise Estimation. Proceedings of the Thirteenth ACM Multimedia Workshop on Multimedia and Security. 2011. P. 15–20.

[5] *Fan J., Cao H., Kot A. C.* Estimating EXIF Parameters Based on Noise Features for Image Manipulation Detection. *IEEE Transactions on Information Forensics and Security*. 2013. Vol. 8. Issue 4. P. 608–618.

[6] *Emir D. A., Memon N.* Image Tamper Detection Based on Demosaicing Artifacts. *Proceedings of the 16th IEEE International Conference on Image Processing (ICIP)*. 2009. P. 1497–1500.

[7] *Brice C., Fennema C.* Scene analysis using regions. *Computer Methods in Images Analys*is. 1970. Vol. 1. Issue 3–4. P. 205–226.

[1] *Ke1 Y., Zhang Q., Min W., Zhang S.* Detecting Image Forgery Based on Noise Estimation. *International Journal of Multimedia and Ubiquitous Engineering*. 2014. Vol. 9. Issue 1. P. 325–336.

Метод виділення шумів зображення на основі аналізу ентропії, метод класифікації шумів, метод оцінки неоднорідності шумового фону (реалізовані у програмі IFG_1.0. exe), застосовуються лише до кольорових цифрових зображень.

Загальним недоліком розглянутих методів, на погляд авторів методики, є необхідність розбиття зображення на блоки з певною кількістю пікселів, залежність результатів виділення шуму від розмірів блоків і непрацездатність у разі, коли розмір блока дорівнює пікселю. Зазначений недолік не притаманний методу стеганографічного аналізу, що орієнтований на виділення молодших бітів пікселів зображення (LSB-детектор)[1].

Цей метод дозволяє попіксельно розбити зображення на певну кількість шарів (зазвичай 8) для їх подальшого аналізу. Типово цей метод використовує лише останній цифровий шар, що може містити стеганографічне включення. Авторами методики пропонується використання такого підходу до виявлення ознак редагування зображення. Для цього доцільно використовувати декілька шарів одночасно. У цьому випадку шари 5–8 (див. рисунок 2) містять різні шумові компоненти та елементи зображення. Слід зауважити, що це поділення не є оптимальним, бо окремі шари зображення містять компоненти корисного сигналу поряд із шумом. Тим не менше, даний підхід дозволяє визначити (див. рисунок 2), що права половина зображення була ретушована, оскільки її шари 5–8 містять порушення однорідності шумового фону, що легко виявляються візуально.

Таким чином, запропонований розробниками методики метод дає змогу візуально визначити зони редагування (ретушування) зображення по зображеннях створених цифрових шарів досліджуваного зображення. Цей метод включено авторами методики у загальний програмний продукт, створений у рамках розробленої методики[2] та доступний для використання у вільному доступі.[3].

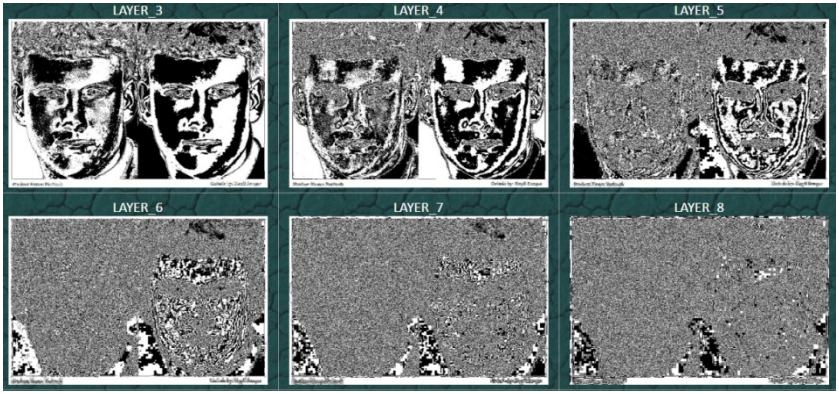
[2] Метод стеганографічного аналізу, що орієнтований на виділення молодших бітів пікселів зображення. URL : http: //dde.binghamton.edu/download/structural_lsb_detectors/ (дата звернення 10.03.2019).

[3] *Чорний С. В. та ін.* Розробка методики дослідження ознак монтажу цифрових зображень на основі аналізу ентропії шумів. Звіт про НДР : ХНДІСЕ, 2017. 110 с.

[4] Програмний продукт. URL : http: //5.189.182.106/tec (дата звернення 17.04.2019).

а) б)

в)

Рис. 2 . Результати поділення зображення на шари в площині яскравості: а) досліджуване зображення-оригінал; б) ретушоване зображення; в) шумові шари (LAYER_3 — LAYER_8) оригіналу та ретушованого зображень у площині яскравості

Висновки. В рамках розробленої методики авторами роботи:

— розроблено метод дослідження ознак монтажу на основі аналізу ентропії шумів цифрових зображень з максимізацією комплексного критерія, що враховує ентропію та дисперсію зображення;

— розроблено методику дослідження ознак монтажу на основі запропонованого методу;

— розроблено програмне забезпечення для реалізації комп'ютерної обробки зображень за запропонованим методом та методикою;

— проведено дослідження та надано приклади використання методики та розробленого програмного забезпечення для типових фотопідробок — ретушування та фотомонтажу;

— розроблено програмне забезпечення для комп'ютерної реалізації порівняльних досліджень відомими та модифікованими авторами методами оцінки якості зображень (локальної якості фокусування — 33 методи, характеристик шумів — 17, аналізу за методами DCT/CFA — 15 методів, аналізу ентропії зображення — 14 методів);

— розроблено приклад діалогового веб-інтерфейсу для реалізації методів порівнювального дослідження на сервері у режимі віддаленого доступу.

Таким чином, розроблене в рамках методики дослідження ознак монтажу цифрових зображень на основі аналізу ентропії шумів програмне забезпечення дозволяє проводити дослідження з метою виявлення ознак монтажу на основі аналізу ентропії шумів цифрових зображень з максимізацією комплексного критерію, що враховує ентропію та дисперсію зображення. Воно може бути використано як на локальних комп'ютерах, так і з використанням потужного серверного обладнання у режимі віддаленого доступу через веб-інтерфейс, у тому числі, з використанням малопотужних мобільних терміналів користувача (смартфонів, планшетів тощо), що суттєво полегшить роботу експертів з дослідження монтажу цифрових зображень або при встановленні їх достовірності (автентичності).

References

Agranovs'kij, A. V., Devyanin, P. N. (2003). *Osnovyi komp'yuternoj steganografii*. Moskva: Radio i svyaz'. [in Russian].

Shtonda, R. M., Procyuk, Yu. O., Makovec'kij, O. M. Mal'ceva, I. R. (2014). *Analiz metodiv cifrovoï steganografiï zobrazhen'. Teoretichni osnovi stvorennya i vikoristannya informacijnih tekhnologij.* № 3(21)/2014 [in Ukrainian].

Babich, I. V., Palamarchuk, N. A. Palamarchuk, V. V. et al. (2012). *Oglyad steganografichnih metodiv peretvorennya informaciï v zobrazhennyah*. NAU, 29–36 [in Ukrainian].

Bobrickij, S. M., Chernyj, S. V. (2010). *Metodicheskie aspekty kompleksnogo issledovaniya s cel'yu vyyavleniya priznakov montazha v cifrovoj fotografii. Teoriya ta praktika sudovoï ekspertizi i kriminalistiki*. Har'kov: Pravo [in Russian].

Brice, C., Fennema, C. (1970). *Scene analysis using regions. Computer Methods in Images Analysis*. Vol. 1, Issue 3–4, 205–226.

Chornij, S. V. (2017). *Rozrobka metodiki doslidzhennya oznak montazhu cifrovih zobrazhen' na osnovi analizu entropiï shumiv*. HNDISE [in Ukrainian].

Emir, D. A., Memon, N. (2009). *Image Tamper Detection Based on Demosaicing Artifacts. Proceedings of the 16th IEEE International Conference on Image Processing (ICIP)*. 1497–1500.

Fan, J., Cao, H., Kot, A. C. (2013). *Estimating EXIF Parameters Based on Noise Features for Image Manipulation Detection. IEEE Transactions on Information Forensics and Security*. Vol. 8, Issue 4, 608–618.

Gou, H., Swaminathan, A., Wu, M. (2007). *Noise Features for Image Tampering Detection and Steganalysis. Proceedings of the IEEE International Conference on Image Processing*. 2893–2896.

Gribunin, V. G. (2019). *Teoriya i praktika vejvlet-preobrazovaniya*. URL: http://autex. spb. ru/wavelet/books/wtp. htm [in Ukrainian].

Horoshko, V. A., CHekatov, A. A. (2003). *Metody i sredstva zashchity informacii*. Kiev: Junior [in Ukrainian].

Horoshko, V. O., Azarov, V. O., Shelest, M. E. (2003). *Osnovi kompyuternoї steganografiї*. Vinnicya: VDTU [in Ukrainian].

Ke1, Y., Zhang, Q., Min, W., Zhang, S. (2014). *Detecting Image Forgery Based on Noise Estimation. International Journal of Multimedia and Ubiquitous Engineering*. Vol. 9., Issue 1, 325–336.

Konahovich, G. F., Puzyrenko, A. YU. (2006). *Komp'yuternaya steganografiya. Teoriya i praktik*a. Kyiv: MK-Press [in Ukrainian].

Metod steganografichnogo analizu, shcho orієntovanij na vidilennya molodshih bitiv pikseliv zobrazhennya. (2019). URL: http://dde. binghamton. edu/download/structural_lsb_detectors/ (дата звернення: 11.04.2019) [in Ukrainian].

Pan, X., Zhang, X., Lyu, S. (2011). *Exposing Image Forgery with Blind Noise Estimation. Proceedings of the Thirteenth ACM Multimedia Workshop on Multimedia and Security*. 15–20.

Popescu, A. C. (2004). *Statistical Tools for Digital Image Forensics. Proceedings of the 6th International Workshop on Infomation Hiding & LNCS*. 128–147.

Programnij product. URL: http://5.189.182.106/tec (дата звернення 25.03.2019).

Savita, Walia et al. (2014). *International Journal of Computer Science and Information Technologies. IJCSIT*. Vol. 5(6), 7618–7622.

Shvidchenko, I. V. (2010). *Steganoanalysis Methods for Graphic Files Iskusstvenyj intellekt*, № 4 [in Russian].

Timko, E. V. (2013). *Rozrobka metodiki doslidzhen' cifrovih fotozobrazhen' ta tekhnichnih zasobiv їh vigotovlennya*. Kyiv: KNDISE [in Ukrainian].

Zadiraka, V. K., Koshkina, N. V., Oleksyuk, O. S. (2004). *Analiz stijkosti steganografichnih sistem v modeli pasivnogo protivnika. Iskusstvenyj intellekt*, № 3. 801–805 [in Ukrainian].

С. В. Чорный, О. И. Брендель, А. И. Роман

ВЫЯВЛЕНИЯЕ ПРИЗНАКОВ РЕДАКТИРОВАНИЯ ЦИФРОВЫХ ФОТОГРАФИЙ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ МЕТОДА СТЕГАНОГРАФИЧЕСКОГО АНАЛИЗА ШУМОВ

Вопросы определения подлинности и исследования монтажа цифровых изображений — насущные вопросы экспертизы видео-, звукозаписи..

Основной целью исследования с использованием методики стеганографического анализа шумов изображения является определение достоверности цифровых фотографий, выявление признаков изменения «содержания» таких изображений.

Рассмотрены возможности методики исследования цифровых изображений с помощью метода стеганографического анализа шумов для

выявления признаков редактирования цифровых фотографий (изображений) с целью повышения эффективности, качества и доказательной значимости фототехнических экспертиз. Предложен новый методический подход к решению задач по исследованию монтажа цифровых изображений, а также установлению их достоверности (подлинности). Он может использоваться как на локальных компьютерах, так и с использованием мощного серверного оборудования в режиме удаленного доступа через веб-интерфейс, в том числе с использованием маломощных мобильных терминалов пользователя (смартфонов, планшетов и пр.), что значительно облегчит работу специалистов во время исследования установки цифровых изображений и определение их достоверности.

Разработанное в рамках методики исследования признаков монтажа цифровых изображений на основе анализа энтропии шумов программное обеспечение, позволяет проводить исследования с целью выявления признаков монтажа на основе анализа энтропии шумов цифровых изображений с максимизацией комплексного критерия, учитывающего энтропию и дисперсию изображения.

Ключевые слова: судебная фототехническая экспертиза, цифровые изображения, метод стеганографического анализа шумов, энтропия шумов.

S. Chorniy, O. Brendel, A. Roman

USING THE METHOD OF STEGANOGRAPHIC NOISE ANALYSIS TO IDENTIFY SIGNS OF DIGITAL PHOTO EDITING

In today's world, digital technology has almost replaced analog, and in the materials of pre-trial and judicial proceedings used physical evidence in the form of electronic documents or their images, photographs, videos, scanned copies, having a digital nature of education. To date, the question of determining the authenticity and research installation of digital image pressing issues fototechnika examination.

The main purpose of the study using the method of steganographic analysis of image noise is to determine the authenticity of digital photos, identify signs of changes in the «content» of such images.

The possibilities of digital image research methods using the method of steganographic noise analysis to identify signs of editing digital photos (images) to improve the efficiency, quality and evidential significance of photographic examinations are considered. The proposed new methodical approach in solving problems for the study of the installation of digital images, or when establishing their veracity (authenticity).

Developed under the methodology of the study of signs installation of digital images based on the analysis of entropy noise software allows you to conduct research to identify signs of installation on the basis of the analysis of entropy noise digital images by maximization of complex criterion that takes into account the entropy and the variance of the image. It can be used both on local computers, and with use of the powerful server equipment in the mode of remote access through the web interface, including, with use of low-power mobile terminals of the user (smartphones, tablets and so forth) that will considerably facilitate work of experts on research of installation of digital images or at establishment of their reliability (authenticity).

Key words: forensic examination of graphic arts, digital images, a method of steganographic noise analysis, entropy, noise.

Надійшла до редколегії 11.07.2019

DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.20
УДК 343.98:331. 45

І. В. Богданюк,
кандидат юридичних наук, завідувач лабораторії
Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна,
ORCID: https:// orcid.org/0000–0003–4782–9986
e-mail: bogdanyuk. hniise@gmail.com

В. Т. Чупрун,
завідувач сектору Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна,
ORCID: https:// orcid.org/0000–0001–5879–0250
e-mail: chvt5676@gmail.com

В. А. Устименко,
судовий експерт Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна,
ORCID: https:// orcid.org/0000–0001–5369–3929
e-mail: viktor_u47@ukr.net

М. Ю. Шипілов,
судовий експерт Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна,
ORCID: https:// orcid.org/0000–0001–7633–7425
e-mail: shmaxim75@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ СУДОВО-ЕКСПЕРТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ВИПАДКІВ АРТИЛЕРІЙСЬКИХ ОБСТРІЛІВ

Зазначено, що актуальність даної публікації обумовлена дефіцитом науково-методичного забезпечення судово-експертних досліджень, пов'язаних з фактами здійснення артилерійських обстрілів. Наведено погляди міжнародних організацій щодо застосування зброї вибухової дії. Визначені основні підходи до порядку фіксування фактів застосування зброї вибухової дії в населених пунктах, а також при перевірці й аналізі відповідних даних та інформації, що стосується визначення використаних при обстрілах видів зброї. Відмічені основні методичні прийоми, які доцільно використовувати під час вирішення питань судових експертиз щодо судово-експертного дослідження випадків артилерійських обстрілів.

Ключові слова: артилерійський обстріл, зброя вибухової дії, фіксування фактів, судово-експертне дослідження.

Постановка наукової проблеми. Збройний конфлікт, що триває на Сході України, породив чимало практичних завдань для судових військових експертів. Значне місце серед них займають експертні дослідження за фактами обстрілів з території, тимчасово непідконтрольній українській владі. Аналіз збройного конфлікту в окремих регіонах Донецької і Луганської областей показав, що у порівнянні з практичним досвідом минулого, з'явилися тенденції

© І. В. Богданюк, В. Т. Чупрун,
В. А. Устименко, М. Ю. Шипілов, 2019

розширення форми і способу його протікання. Особливістю, характерною для позиційних бойових дій, є широке застосування різноманітних вогневих засобів, в основному — реактивних систем залпового вогню (РСЗВ) та різнокаліберних систем ствольної артилерії, які здійснюють вогневе ураження із закритих вогневих позицій. Тобто, застосування зброї вибухової дії.

Аналіз експертної практики Харківського НДІСЕ свідчить, що за останній період суттєво збільшилась кількість надходжень судових військових експертиз (СВЕ), пов'язаних з обстрілами нашої території. Слід зазначити, що дана тенденція має прогресуючий характер. Необхідно констатувати, що в науковій літературі, в зв'язку з відсутністю до недавнього часу такого виду судових експертиз, як СВЕ, дослідження питань науково-методичного забезпечення (НМЗ) судово-експертної діяльності у військовій сфері знаходиться на початковій стадії. Також проблемним питанням є дефіцит НМЗ судово-експертних досліджень, пов'язаних з фактами здійснення артилерійських обстрілів наших об'єктів. Таким чином, необхідність проведення судово-експертних досліджень фактів обстрілів нашої території і відсутність необхідних для вирішення цих питань науково-методичних розробок обумовлюють проблемність та актуальність даної публікації.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Питання методики експертних досліджень свого часу докладно відображалися такими вченими, як Л. Ю. Ароцкер, О. М. Зінін, Н. П. Майліс і багатьма іншими[1]. У роботах О. Р. Шляхова, А. І. Вінберга, Т. В. Авер'янової, О. Р. Россинської і деяких інших авторів визначалися проблеми розробки експертних методик[2]. Також в розробці методичних рекомендацій щодо судово-експертних досліджень брали участь і українські вчені — співробітники Київського НДІСЕ М. Я. Сегай і

[1] *Ароцкер Л. Е.* Совершенствование планирования научных исследований в области судебной экспертизы. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев, 1981. Вып. 22. *Ароцкер Л. Е., Сироджа И. Б.* Возможности использования ЭВМ для решения неидентификационных задач судебно-почерковедческой экспертизы. Применение ЭВМ в судебно-экспертных исследованиях и поиск правовой информации. Москва : 1975; *Они же.* Математическое моделирование решения неидентификационных задач в судебно-почерковедческой экспертизе с применением ЭВМ. Актуальные проблемы теории и практики применения математических методов и ЭВМ в деятельности органов юстиции. Москва, 1975. Вып. IV. *Зинин А. М., Майлис Н. П.* Научные и правовые основы судебной экспертизы. Москва, 2001. С. 134 и др.

[2] *Винберг А. И., Шляхов А. Р.* Общая характеристика методов экспертного исследования. *Сб. науч. трудов ВНИИСЭ МЮ СССР*. Вып. 28. Москва, 1977. С. 67–70; *Аверьянова Т. В.* Содержание и характеристика методов судебно-экспертных исследований. Алма-Ата, 1991. С. 112; *Россинская Е. Р.* Общеэкспертные методы исследования вещественных доказательств и проблемы их систематизации. *Сборник научных трудов ЭКЦ МВД России.* Москва, 1995 и др.

Г. М. Надгорний[1]. У 2014 році питання вдосконалення методик експертних досліджень обґрунтовувалося Г. Б. Дергаєм[2]. П. П. Іщенко обґрунтована позиція щодо відповідності застосування семантичних мереж у слідчій і судовій практиці, які можуть слугувати інформаційною моделлю події[3].

Однак, слід констатувати, що сучасних робіт, спеціально присвячених питанням методології, структури і організації наукових досліджень в галузі судової експертизи, явно бракує, а стосовно СВЕ — то такі роботи, до недавнього часу, були відсутні взагалі.

У 2011 році Міжнародним Комітетом Червоного Хреста (МКЧХ) було зроблено заяву про те, що, незважаючи на відсутність чіткої правової заборони на застосування певних видів зброї[4], слід уникати застосування зброї вибухової дії, що має великий радіус ураження в густонаселених районах, оскільки існує велика ймовірність її невибіркового впливу.

24–25 лютого 2015 року МКЧХ скликав нараду експертів на тему «Застосування зброї вибухової дії: гуманітарні, правові, технічні та військові аспекти»[5]. У нараді взяли участь урядові експерти з 17 держав[6], 11 експертів, які виступали в особистій якості, включаючи експертів у галузі озброєнь, а також представники установ Організації

[1] *Шахтарина Н. И., Гранат Н. Л., Устьянцева Т. В.* Методические рекомендации по совершенствованию координации научно-исследовательских работ, проводимых судебно-экспертными учреждениями системы Министерства юстиции СССР. Москва : ВНИИСЭ, 1976. 37 с.; *Шахтарина Н. И.* Оценка результатов научных исследований, проводимых в судебно-экспертных учреждениях системы Министерства юстиции СССР. Москва : ВНИИСЭ, 1983. 17 с.; *Надгорный Г. М.* Актуальные вопросы дальнейшего развития судебной экспертизы в Украинской ССР. *Криминалистика и судебная экспертиза. Республиканский межведомственный сборник научных и научно-методических работ.* Вып. 4. Киев : Изд-во РИО МООП УССР, 1983. С. 126–134 и др.

[2] *Дергай Г. Б.* Совершенствование судебно-экспертных методик – средство профилактики экспертных ошибок. *Вестник Полоцкого государственного университета.* Серия D. Уголовное право и криминалистика. 2014. № 6. С. 175.

[3] *Ищенко П. П.* Информационное обеспечение следственной деятельности : науч.-практ. пособ. Москва, 2011.

[4] Міжнародне гуманітарне право і виклики сучасних збройних конфліктів : доповідь для XXXI Міжнародної конференції Червоного Хреста і Червоного Півмісяця 28 листопада — 1 грудня 2011 р. С. 40–42 URL : https://www.icrc.org/eng/assets/files/red-cross-crescent-movement/31st-international-conference/31int-conference-ihl-challenges-report–11–5–1-2-en.pdf (дата звернення 14.05.2019).

[5] Застосування зброї вибухової дії в населених пунктах: гуманітарні, правові, технічні та військові аспекти. Нарада експертів, Шаванн-де-Божі, 24–25 лютого 2015 р.

[6] Австрія, Афганістан, Великобританія, Ізраїль, Китай, Колумбія, Ліван, Мексика, Нігерія, Нідерланди, Норвегія, Російська Федерація, Сербія, Сполучені Штати Америки, Уганда, Філіппіни, Швейцарія.

Об'єднаних Націй[1] і неурядових організацій (НУО). На жаль, представники експертів України в цій нараді участі не приймали.

Актуальність зазначеної вище проблеми випливає із особливостей сучасних збройних конфліктів. За останнє сторіччя збройні конфлікти все частіше ведуться в населених пунктах, що призводить до збільшення ризиків цивільних осіб, які перебувають у зоні бойових дій, а саме: ризик загибелі, отримання поранень або необхідності залишення своїх осель.

З дедалі більшою мірою урбанізації ця тенденція, найімовірніше, триватиме. Це ускладнюється ще й тим, що воюючі сторони і, особливо, недержавні збройні формування (НЗФ) часто уникають відкритих зіткнень з противником та, разом з цим, змішуються з цивільним населенням. Слід зазначити, що сучасні збройні конфлікти як і раніше ведуться із застосуванням систем озброєнь, які призначаються для ведення бойових дій на відкритій місцевості. Як правило, коли така зброя застосовується на відкритій місцевості, причин для занепокоєння немає, але коли вона використовується проти військових цілей (об'єктів), розташованих у населених пунктах, її дія часто носить невибірковий характер і призводить до негативних (руйнівних) наслідків серед цивільного населення.

Необхідно констатувати, що сьогодні у світовій практиці не існує єдиної думки з приводу того, чи в достатній мірі існуючі норми міжнародного гуманітарного права (МГП) регулюють застосування зброї вибухової дії в населених пунктах: існує також думка щодо необхідності уточнення їх тлумачення або розроблення нових норм та стандартів. Такий стан вивчення даної тематики однозначно вказує на необхідність розроблення відповідного науково-методичного забезпечення, пов'язаного з судово-експертним дослідженням випадків застосування зброї вибухової дії в населених пунктах.

Мета статті — визначення основних особливостей судово-експертних досліджень, пов'язаних з випадками обстрілів із застосуванням різних видів артилерійського озброєння та боєприпасів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Застосування зброї вибухової дії в населених пунктах утворює небезпеку виникнення гуманітарних проблем, що включають в себе безпосередні і довгострокові наслідки для життя та здоров'я цивільних осіб, а також вплив на цивільну інфраструктуру і роботу служб життєзабезпечення населення: служби медичної допомоги, водопостачання та енергопостачання, переробки відходів. Наслідки для здоров'я людей не обмежуються ризиком загибелі, поранення і тривалої втрати працездатності — вони також включають у себе довгостроковий вплив

[1] Управління ООН з координації гуманітарних питань (УКГП) і Управління ООН з питань роззброєння (НВР) United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (UNOCHA) and United Nations Office for Disarmament Affairs.

на психічне здоров'я людей. Також істотно знижуються функціональність установ і служб охорони здоров'я, їх можливості надавати належну медичну допомогу пораненим серед цивільного населення. Уразливість критичної інфраструктури і взаємозалежність основних служб означають, що початкові наслідки застосування зброї вибухової дії в населених пунктах можуть спричинити за собою гуманітарні наслідки, що зачіпають набагато більшу групу осіб, ніж населення районів, що знаходяться поряд з районом бойових дій, де застосовується ця зброя. Такі наслідки особливо яскраво виражені у випадках тривалого застосування зброї вибухової дії в населених пунктах, призводиить до скорочення обсягу діяльності основних служб з плином часу і серйозний ризик для здоров'я людей. Що стосується військових, які планують проведення бойових дій (операцій) в населених пунктах, їх можливості отримати доступ до інформації щодо місцезнаходження і характеру діяльності об'єктів критичної інфраструктури та основних служб життєзабезпечення населення можуть бути різними і залежати від конкретної обстановки.

При фіксуванні фактів застосування зброї вибухової дії в населених пунктах, а також при перевірці та аналізі відповідних даних та інформації, що особливо стосується визначення використаних при обстрілах видів зброї і визначення випадкових втрат серед цивільного населення, спостерігаються труднощі методологічного характеру. Зазначене вказує на необхідність підвищення якості досліджень цих питань на місцях. Військовики теж стикаються з труднощами під час вивчення побічних наслідків застосування зброї вибухової дії в населених пунктах, включаючи довгострокові наслідки, і застосування отриманого досвіду та висновків при плануванні майбутніх дій (операцій).

Характер і масштаби побічних наслідків впливу зброї вибухової дії в конкретному населеному пункті визначаються цілою низкою чинників, пов'язаних з обстановкою навколо цілі (об'єкта), ступенем уразливості населення та технічними характеристиками застосовуваних видів озброєння. Хоча конкретні наслідки застосування зброї вибухової дії залежать від обставин, військові можуть оперувати низкою параметрів, пов'язаних з вибором або застосуванням того чи іншого виду зброї, щоб уникнути (мінімізувати) випадкові втрати серед цивільного населення і пошкодження цивільних об'єктів. Ці параметри включають у себе тип і розмір бойової частини, тип детонатора, систему доставки, відстань, з якої ведеться вогонь, а також установки для стрільби і час здійснення обстрілу. Навіть при урахуванні таких параметрів і прийнятті всіх необхідних запобіжних заходів цілком ймовірно, що при застосуванні в населених пунктах деяких видів зброї (в силу їх конструктивних особливостей) вражаючому впливу піддасться не тільки ціль, але і об'єкти, що знаходяться навколо неї. Такі наслідки необов'язково є незаконними — їх законність залежить від конкретних обставин.

Зброя вибухової дії, при застосуванні в населених пунктах, може мати достатньо велику зону впливу через великі радіуси ураження вибуховою хвилею і розльоту осколків окремих боєприпасів, неточність системи доставки і (або) систем озброєнь, призначених для одночасного ураження цілей на значних площах. Ці категорії зброї можуть включати в себе ракети і реактивні снаряди, некеровані засоби ведення вогню непрямою наводкою, такі як артилерія, міномети і РСЗВ. Підвищення точності певних систем озброєнь може зменшити зону ураження, але застосування бойових частин великої потужності може звести нанівець їх точність при використанні в населених пунктах через великі радіуси ураження вибуховою хвилею і розльоту осколків. Незважаючи на технічний прогрес, більшість артилерійських і мінометних систем характеризуються неточністю. Стосовно РСЗВ, які призначені для одночасного ураження групових цілей реактивними снарядами, вони в цілому відрізняються низьким ступенем точності і великою площею розсіювання. Для недопущення або мінімізації нанесення випадкової шкоди цивільному населенню необхідна відповідна підготовка при виборі і застосуванні артилерійських систем і методів ведення військових дій в населених пунктах, включаючи врахування питань технічних можливостей використовуваних видів та типів зброї.

Збройні формування деяких держав з метою уникнення або мінімізації випадкових витрат серед цивільного населення вибирають такі види зброї, які мають мінімальну необхідну вражаючу дію, але при цьому надають можливість виконати бойове завдання. Для збройних формувань, які мають обмежений арсенал зброї, це може викликати складнощі, але, разом з тим, вони можуть зменшити наслідки бойових дій в населених пунктах шляхом обрання найбільш раціональних (гуманних) методів і засобів ведення бойових дій.

Судовими експертами інституту за експертною спеціальністю 16.1 «Військові дослідження», напрацьовані певні методичні підходи для вирішення питань, поставлених в ухвалах про призначення СВЕ, пов’язаних з фактами артилерійських обстрілів нашої території.

Основним змістом зазначених питань є визначення можливості, виходячи з результатів огляду місця події та наданих матеріалів кримінального провадження, надати обґрунтований висновок щодо напрямку (із зазначенням території, населеного пункту), з якого (яких) були відстріляні боєприпаси; виключення інших напрямків здійснення артилерійського обстрілу.

Взагалі, вирішення такого роду СВЕ, в першу чергу, передбачає реалізацію певного підходу щодо документування факту артилерійського обстрілу. Це дії, які виконуються органами слідства. Процедура документування події з ознаками артилерійського обстрілу містить відібрання і систематизацію пояснень очевидців, виготовлення різного роду фото- і відеоматеріалів, топографічних карт, схем, планів, а також проведення попереднього дослідження місцевості і збір

матеріальних слідів події. З позицій криміналістики, на сьогодні сформовано певну систему основних понять для опису обставин артилерійського обстрілу. При цьому виділяються основні вимоги, що пред'являються до таких позначень: однозначність, загальнодоступність, об'єктивність. При використанні спеціальної термінології виходять з принципу мінімальної достатності[1]. Термін «подія» позначає сукупність явищ і процесів, пов'язаних з артилерійським обстрілом і зміною обстановки на місцевості. Під слідами події розуміються будь-які різнохарактерні джерела інформації про обставини обстрілу. У подіях даного виду виокремлюються та визначаються: 1) місце підриву боєприпасу; 2) тип боєприпасу; 3) пошкодження навколишнього середовища; 4) тип системи та її тактико-технічні характеристики (ТТХ), 5) ймовірне місце розташування вогневої позиції.

Під терміном «артилерійський снаряд» розуміється вибуховий пристрій, що доставляється на місце підриву пострілом з артилерійської установки (гармати, міномету, реактивної установки тощо). Для позначення явища спрацьовування артилерійського снаряда на місці події вживається термін «підрив». Семантика даного поняття підкреслює наявність зовнішнього керуючого впливу на початок процесу вибухового руйнування артилерійського снаряда. Спеціальним пристроєм, що забезпечує підрив артилерійського снаряда в заданий момент, є підривач — конструктивний елемент снаряда[2].

Виходячи із набутого в ХНДІСЕ досвіду проведення судово-експертних досліджень випадків артилерійських обстрілів, слід зазначити, що найбільш масово застосовувалися осколково-фугасні боєприпаси. Тенденція розвитку осколково-фугасних боєприпасів в напрямку переходу до спрямованих осколкових потоків, точніше, до потоків готових вражаючих елементів (ГВЕ), в даний час є вже цілком очевидною. Як відомо, по конфігурації осколкового поля виділяються три основні класи осколкових боєприпасів (ОБП): з круговими полями; з осьовими полями; з радіально-спрямованими полями.

Осколкові боєприпаси з круговими полями є найбільш поширеними. Їх головними перевагами є найбільш високий коефіцієнт використання енергії вибухової речовини (ВР), можливість розташування бойової частини в будь-якому місці снаряда і ураження цілі при довільній стороні промаху. Основним недоліком кругових осколкових боєприпасів, що мають більш-менш широкі поля, необхідні для впевненого накриття цілі, є низька щільність осколкового поля. За величиною меридіонального кута розльоту осколків розрізняють: вузькі поля (кут менше 30°); широкі поля (кут більше 90°). Кут розльоту визначається, в основному, формою оболонки і схемою ініціювання. Для циліндричних оболонок з подовженням 1, 5 ... 25 при

[1] *Губаева Т. В.* Язык и право. Искусство владения словом в профессиональной юридической деятельности : монография. Москва, 2014.

[2] Артиллерия / под общ. ред. М. Н. Чистякова. Москва, 1953.

точковому ініціюванні на торці і в центрі заряду кут розльоту 80 % готових вражаючих елементів становить відповідно 15° і 25°. Малі кути розльоту (5–10°) (осколкові поля типу «ріжучий диск») реалізуються за допомогою оболонки з увігнутою поверхнею, двоточкового ініціювання на торцях заряду, многоточкового синхронного ініціювання по осі заряду, що створює детонаційну хвилю, яка розходиться в різні боки, близьку до циліндричної. Великі кути розльоту зазвичай досягаються наданням осколковій бойовій частині (ОБЧ) бочкоподібної або, в граничному випадку, сферичної форми.

Найвиразніше недоліки кругових полів проявляються під час стрільби по наземних цілях з ударним розривом при кутах падіння, менших 90° (рис. 1), що характерна для найбільш масових боєприпасів — артилерійських снарядів і реактивних снарядів РСЗВ. Основна маса осколків цих снарядів розлітається в площині, перпендикулярній осі снаряда. При цьому майже половина осколків йде в повітря, інша половина — в ґрунт, і тільки невелика частина осколків, що стеляться уздовж поверхні землі, використовується для ураження цілей.

Особливо яскраво цей недолік проявляється при настильній стрільбі, характерній, наприклад, для танкових гармат.

Глибина проникнення у ґрунт середньої щільності 122-мм осколково-фугасних снарядів гаубиці Д–30 під час стрільби на повному заряді на дальність 10 км становить близько 1, 6 м.

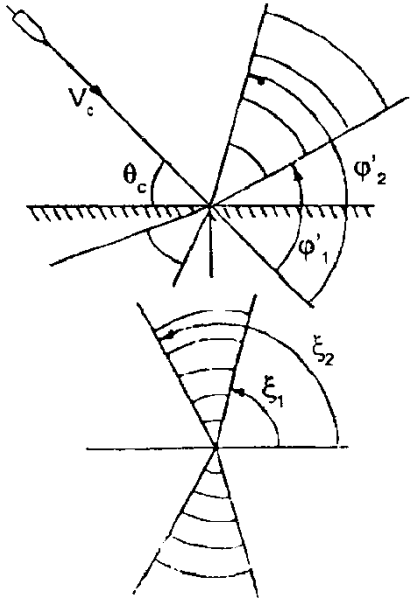

Рис. 1. Утворення секторів ураження на поверхні при падінні снаряда під кутом Q_c

Крім перелічених факторів, на глибину проникнення снаряда можуть впливати умови його зустрічі з перешкодою, час дії підривника, міцність корпусу снаряда та інші фактори. Так, при кутах зустрічі з перешкодою більше 50º траєкторія снаряду в ній стає криволінійною, причому снаряд намагається вийти з перешкоди і при кутах падіння Q_c менше 30º відбувається рикошет. При кутах падіння менше 10º снаряд рикошетує, не заглиблюється в ґрунт, залишаючи на поверхні землі слід у вигляді рівчака (рис. 2).

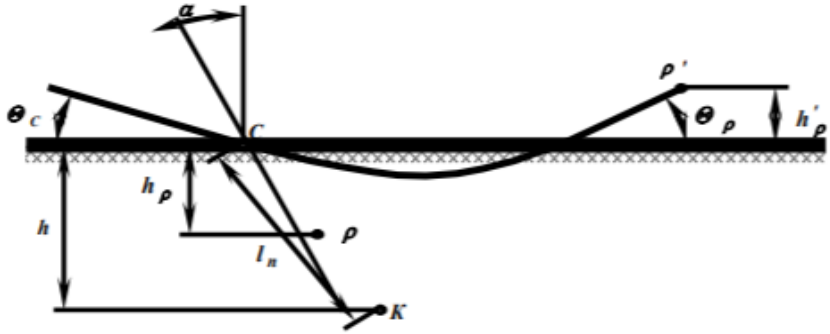

Рис. 2. Рух снаряда у перешкоді

Осколкова дія снаряда характеризується числом убивчих осколків N, убивчим інтервалом $R_{уб}$ і величиною площі зони ураження $S_{ур}$.

Уражаючими факторами осколкової та фугасної дії є ударна хвиля і продукти вибуху, які поширюються у середовищі на всі сторони від точки вибуху. Схему та характер розльоту осколків артилерійського снаряду показано на рис. 3. Артилерійські снаряди дають певну кількість уламків масою від 1 граму, а саме: калібру 120 мм — 1600–2350, та 152 мм — 2700–3500 відповідно. Чим дрібніші уламки, тим більше співвідношення площі їх поверхні до маси.

Слід ураховувати, що під час детонації амотолу та гексогену утворюється низка хімічних сполук, а саме: чадний газ ***(CO)***, вуглекислий газ ***(CO_2)***, водяна пара ***(H_2O)***, бурий газ ***(NO)***, закис азоту ***(N_2O)***, діоксид азоту ***(NO_2)***, формальдегід ***(CH_2O)***, пари ціанистої кислоти ***(HCN)***, азот ***(N_2)***, а також велика кількість ідентифікованої та неідентифікованої токсичної органіки; окислюються навколишні ґрунти, деревина, дернина, конструкції.

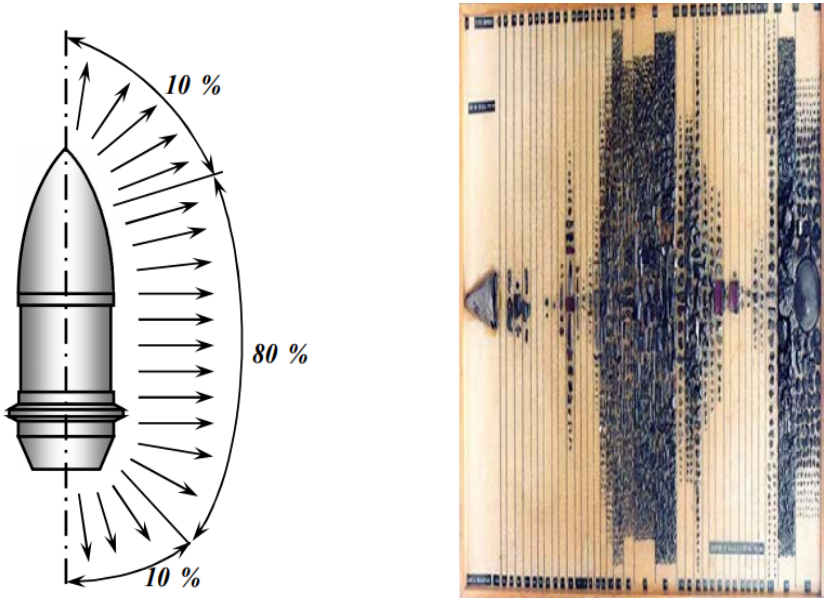

Рис. 3. Схема та характер розльоту осколків артилерійського снаряда

При розширенні сильно стиснених і нагрітих продуктів вибуху вони розповсюджуються у бік найменшого опору середовища до поверхні перешкоди. У результаті цього ґрунт викидається на поверхню з утворенням конусоподібної воронки, розмір якої характеризується глибиною $h_в$ і радіусом r. При $r = h_в$ воронку прийнято називати нормальною, при $r < h_в$ — мілкою і при $r > h_в$ — глибокою.

Навколо точки розриву снаряда в ґрунті розрізняють три зони (рис. 4):

I — сфера стиснення — з радіусом $R_{ст}$, що дорівнює декільком калібрам снаряда, в цій зоні ґрунт зміщується і ущільнюється;

II — сфера руйнування — з радіусом $R_р$, в якій поширюється сильна ударна хвиля, що викликає порушення зв'язків між частинками ґрунту і призводить до утворення в ньому тріщин і до руйнування оборонних споруд;

III — сфера струсу — з радіусом $R_с$, в якій послаблена ударна хвиля викликає тільки коливальний рух частин ґрунту без руйнування міцних споруд.

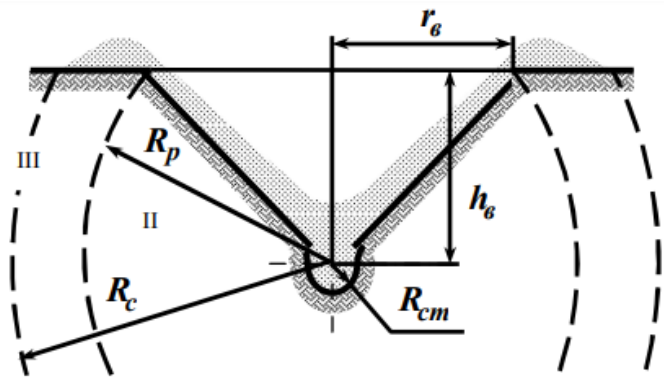

Рис. 4. Схема дії фугасного снаряду

Співвідношення геометричних розмірів воронок від артилерійських снарядів різних калібрів відображено на рис. 5

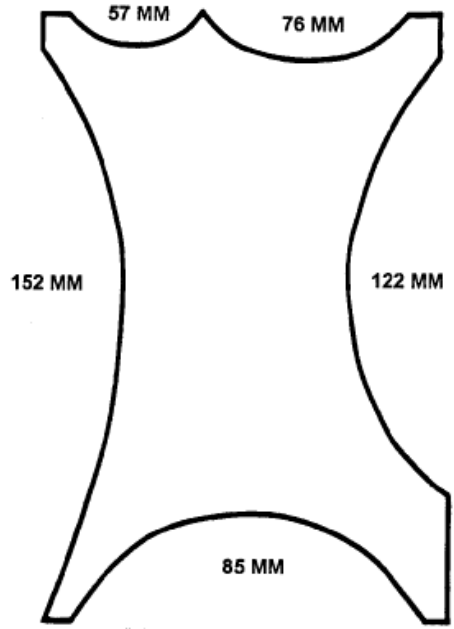
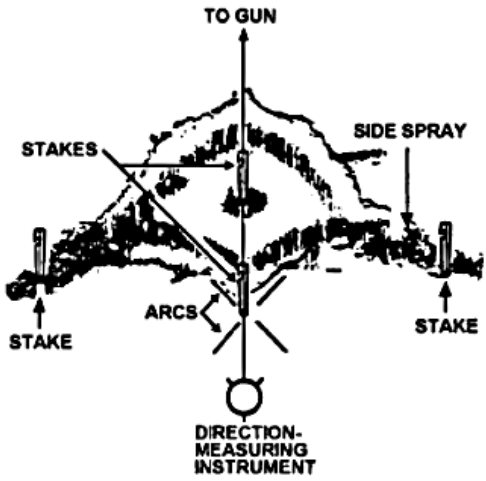

Рис. 5. Геометричні розміри воронок від артилерійських снарядів різних калібрів

Із безлічі характеристик траєкторії руху артилерійського снаряда виділяється тільки напрямок, оскільки інші параметри, такі як «крутизна траєкторії», «кут падіння», містять елемент невизначеності в аспекті дослідження обстановки на місці події. Сліди, які утворюються в результаті впливу артилерійського снаряда, поділяються на слід рикошету і сліди підриву снаряда. Сліди підриву артилерійського снаряда, в свою чергу, складаються з двох типів. До першого типу відносяться осколки і деталі артилерійського снаряду, що розірвався. Терміном «осколки» позначаються фрагменти корпусу артилерійського снаряда, а «деталі» — це його конструктивні елементи (конструктивні елементи стабілізатора, деталі підривача і т. п.). До другого типу слідів підриву артилерійського снаряда відносяться пошкодження на об'єктах навколишнього оточення, що виникли в результаті ураження осколками. Від впливу вибухової хвилі на навколишнє середовище доцільно абстрагуватися, оскільки для фіксації її результатів потрібне залучення певної кількості фахівців-вибухотехніків, що не завжди є можливим.

Розглянемо механізм утворення ознак напрямку артилерійського пострілу, що підлягає документуванню на місці події. Приймемо умову, що артилерійський снаряд стабілізовано щодо своєї траєкторії в момент підриву, тобто його поздовжня вісь збігається з напрямком артилерійського пострілу. Тоді параметром, що визначає процес утворення сліду, є тільки розташування артилерійського снаряда в момент підриву відносно поверхні на якій цей слід відображається (рис. 6). При цьому осколки рухаються в сторони від траєкторії руху снаряда.

Підривник (конструктивний елемент, розташований в головній частині снаряда) в результаті підриву снаряда рухається вперед щодо поздовжньої осі снаряда. В результаті підриву снаряда на ґрунті утворюється вибухова воронка. У випадку плоскої форми поверхні ґрунту вибухова воронка набуває довгастої форми з плавним профілем по глибині. Максимум глибини вибухової воронки розташований на ділянці переважного впливу осколків і інших чинників вибуху, тобто в її передній частині (у напрямку руху снаряда). Слід зазначити, що внаслідок дії енергії вибуху на пухкому ґрунті утворюється підйом ґрунту в передній частині воронки (у напрямку руху снаряда). У момент підриву снаряда, якщо він стався на поверхні ґрунту або на певній глибині, підривач від'єднується від снаряду і переміщується вперед у напрямку поздовжньої його вісі. Якщо підрив відбувається в пухкому ґрунті, то переміщення підривника, що від'єднався від снаряду, в напрямку вперед утворює канал або борозну, орієнтовану у напрямку руху снаряда.

Узагальненими ознаками напрямку руху артилерійського снаряда є: а) форма і рельєф вибухової воронки; б) вісь симетрії вибухової воронки; в) вісь симетрії зони ушкоджень вибухо-осколкового характеру; г) розташування ділянки кордону вибухової воронки, на якому стався підйом ґрунту; д) напрямок каналу (борозни) в ґрунті, утвореного рухом підривника після підриву снаряда.

Необхідно звернути увагу на те, що у результатах документування наявні неминучі протиріччя. Одні з них викликані різницею сприйняття у різних суб'єктів, застосуванням різних засобів вимірювання, відмінностями в технічних характеристиках фото- і відеозаписувальних пристроїв й т. п. Зазначені протиріччя називаються уявними, оскільки вони відображають реальні обставини події, але тільки з різним ступенем точності. Протиріччя іншого типу викликані навмисним перекручуванням слідів документованої події. Це реальні суперечності, оскільки вони відображають істотні розбіжності інформації, закріпленої в різних слідах однієї події. У криміналістиці застосовують спеціальні знання для усунення протиріч різного характеру. Їх можна використовувати і для виявлення суперечностей в матеріалах документування подій, пов'язаних з артилерійськими обстрілами. Зупиняючись на можливостях застосування спеціальних знань щодо дослідження протиріч в слідовій картині події, пропонуємо застосовувати діагностичні спеціальні дослідження порівняльного характеру[1]. Їх проведення передбачає наявність встановленого зразка, порівняння з яким дозволить аналізувати виявлені протиріччя. Вважаємо, що в якості такого еталона можливе використання результатів спеціального дослідження місця події, проведеного за участю фахівця-криміналіста. При ознайомленні з масивами

[1] *Корухов Ю. Г.* Криминалистическая диагностика при расследовании преступлений : науч.-практ. пособ. Москва, 1998.

задокументованих даних (вивчено і узагальнено понад 150 матеріалів, зібраних за фактами проведення в нашій лабораторії судових військових експертиз щодо артилерійських обстрілів населених пунктів у зоні проведення антитерористичної операції (АТО) і у подальшому — операції об'єднаних сил (ООС), встановлено, що в багатьох матеріалах представлені результати спеціальних досліджень, оформлених як висновки спеціалістів по криміналістичному дослідженню місця події та фахівців-артилеристів.

В необхідних випадках надаються відомості щодо прив'язування об'єктів до місцевості (такі, наприклад, як межа розташування проїжджої частини вулиці, опори ЛЕП та інші помітні споруди). Додаються топографічні карти ділянок дослідженої території, які наочно відображають істотні ознаки, зокрема, напрямок артилерійського пострілу, розташування вибухової воронки і зони ушкоджень вибухо-осколкового характеру та інших об'єктів. Тим самим, в підсумку, досягається об'єктивізація даних. Результати таких досліджень можуть слугувати еталоном при проведенні порівняльного аналізу слідів з метою усунення різнохарактерних протиріч в матеріалах документування. На нашу думку, результати спеціальних досліджень сприяють не тільки оптимізації слідової картини, а й заповненню прогалин, допущених при документуванні події.

Судовими експертами ХНІДСЕ дослідження обставин ситуацій, наведених в матеріалах кримінальних проваджень, проводиться методом інформаційного моделювання та порівняльного й ситуативного аналізу із співставленням фактичних даних, які містяться в наданих для дослідження документах щодо обставин події, яка досліджується. Предметом дослідження у даному випадку є фактичні дані щодо умов та обставин артилерійського обстрілу. Об'єктом дослідження виступають матеріалізовані носії інформації з наданих на дослідження матеріалів.

Ситуативний аналіз наданих матеріалів кримінального провадження з урахуванням довідкових даних й принципів, викладених у джерелах науково-технічної та військової інформації щодо застосування тієї чи іншої артилерійської системи, що відносяться до досліджуваної ситуації, надає можливість побудувати інформаційну модель із використанням якої провести судово-експертне дослідження поставлених на вирішення питань.

Слід також ураховувати те, що інформація стосовно діяльності будь-яких військових формувань — інформація обмеженого доступу. Тому судові експерти (спеціалісти), які залучаються до проведення СВЕ, повинні мати відповідний допуск до такої інформації.

Висновки. При фіксуванні фактів застосування зброї вибухової дії в населених пунктах для визначення використаних при обстрілах видів артилерійського озброєння виникають труднощі методологічного

характеру, що викликає необхідність підвищення якості досліджень цих питань на місцях.

Змістом дослідження цих питань є визначення можливості надання обґрунтованого висновку щодо напрямку (із зазначенням території, населеного пункту), з якого (яких) були відстріляні боєприпаси та виключення інших напрямків здійснення артилерійського обстрілу.

Для усунення різнохарактерних протиріч, які виникають у процесі документування, доцільно застосовувати діагностичні спеціальні дослідження порівняльного характеру з використанням встановлених зразків, порівняння з якими дозволяє здійснювати аналіз виявлених протиріч.

Судово-експертне дослідження випадків артилерійських обстрілів необхідно здійснювати на основі побудови інформаційної моделі події.

References

Arotsker, L. E. (1981). *Sovershenstvovanie planirovaniya nauchnyih issledovaniy v oblasti sudebnoy ekspertizyi. Kriminalistika i sudebnaya ekspertiza.* Kiev. Vyipm 4 [in Russian].

Arotsker, L. E. Sirodzha, I. B. (1975). *Matematicheskoe modelirovanie resheniya neidentifikatsionnyih zadach v sudebno-pocherkovedcheskoy ekspertize s primeneniem EVM. Aktualnyie problemyi teorii i praktiki primeneniya matematicheskih metodov i EVM v deyatelnosti organov yustitsii.* Moskva. Vyip. IV [in Russian].

Arotsker, L. E. Sirodzha, I. B. (1975). *Vozmozhnosti ispolzovaniya EVM dlya resheniya neidentifikatsionnyih zadach sudebno-pocherkovedcheskoy ekspertizyi. Primenenie EVM v sudebno-ekspertnyih issledovaniyah i poisk pravovoy informatsii*. Moskva [in Russian].

Artilleriya / pod obsch. red. M. N. Chistyakova. Moskva [in Russian].

Averyanova, T. V. (1991). *Soderzhanie i harakteristika metodov sudebno-ekspertnyih issledovaniy.* Alma-Ata [in Russian].

Dergay, G. B. (2014). *Sovershenstvovanie sudebno-ekspertnyih metodik — sredstvo profilaktiki ekspertnyih oshibok. Vestnik Polotskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya D. Ugolovnoe pravo i kriminalistika*. № 6 [in Russian].

Gubaeva, T. V. (2014). *Yazyik i pravo. Iskusstvo vladeniya slovom v professionalnoy yuridicheskoy deyatelnosti*: monografia. Moskva [in Russian].

Ischenko, P. P. (2011). *Informatsionnoe obespechenie sledstvennoy deyatelnosti*: nauch. prakt. posobie. Moskva [in Russian].

Koruhov, Yu. G. (1998). *Kriminalisticheskaya diagnostika pri rassledovanii prestupleniy*: nauch. -prakt. posobie. Moskva [in Russian].

Mizhnarodniy komitet chervonogo hresta (MKChH), «Mizhnarodne gumanitarne pravo i vikliki suchasnih zbroynih konfliktiv», dopovId dlya HHHI Mizhnarodnoyi konferentsiyi Chervonogo Hresta i Chervonogo Pivmisyatsya 28 listopada — 1 grudnya 2011 r. 40–42. URL: https://www.icrc.org/eng/assets/files/red-cross-crescent-movement/31st-international-conference/31int-conference-ihl-challenges-report-11-5-1–2-en.pdf [in Ukrainian].

Nadgornyiy, G. M. (1983). *Aktualnyie voprosyi dalneyshego razvitiya sudebnoy ekspertizyi v Ukrainskoy SSR. Kriminalistika i sudebnaya ekspertiza.*

Respublikanskiy mezhvedomstvennyiy sbornik nauchnyih i nauchno-metodicheskih rabot. Vyip. 4. Kyiv: Izd-vo RIO MOOP USSR. 126–134 [in Russian].

Otsenka rezultatov nauchnyih issledovaniy, provodimyih v sudebno-ekspertnyih uchrezhdeniyah sistemyi Ministerstva yustitsii SSSR. Moskva: VNIISE [in Russian].

Rossinskaya, E. R. (1995). *Obscheekspertnyie metodyi issledovaniya veschestvennyih dokazatelstv i problemyi ih sistematizats*ii. *Sbornik nauchnyih trudov EKTs MVD Rossii*. Moskva [in Russian].

Shahtarina, N. I. Granat, N. L., Ustyantseva, T. V. (1976). *Metodicheskie rekomendatsii po sovershenstvovaniyu koordinatsii nauchno-issledovatelskih rabot, provodimyih sudebno-ekspertnyimi uchrezhdeniyami sistemyi Ministerstva yustitsii SSSR*. Moskva: VNIISE [in Russian].

Vinberg, A. I., Shlyahov, A. R. (1977). *Obschaya harakteristika metodov ekspertnogo issledovaniya. Sb. nauch. trudov VNIISE MYu SSSR.* Vyip. 28. Moskva. 67–70 [in Russian].

Zastosuvannya zbroyi vibuhovoyi diyi v naselenih punktah: gumanitarni, pravovi, tehnichni ta viyskovi aspekti. Narada ekspertiv, Shavann-de-BozhI, 24–25 lyutogo 2015 r. [in Ukrainian].

Zinin, A. M., Maylis, N. P. (2001). *Nauchnyie i pravovyie osnovyi sudebnoy ekspertizyi*. Moskva [in Russian].

И. В. Богданюк, В. Т. Чупрун, В. А. Устименко, М. Ю. Шипилов

ОСОБЕННОСТИ СУДЕБНО-ЭКСПЕРТНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ СЛУЧАЕВ АРТИЛЛЕРИЙСКИХ ОБСТРЕЛОВ

Акцентировано внимание на взаимозависимости актуальности публикации с дефицитом научно-методического обеспечения судебно-экспертных исследований, связанных с фактами осуществления артиллерийских обстрелов. Изложено взгляды международных организаций на применение оружия взрывного действия. Определено, что применение оружия взрывного действия в населенных пунктах создает опасность возникновения гуманитарных проблем, которые включают в себя непосредственные и долгосрочные последствия для жизни и здоровья гражданских лиц, а также оказывают влияние на гражданскую инфраструктуру и работу служб жизнеобеспечения населения.

Обращено внимание на зависимость возможности доступа у военных, которые планируют проведение боевых действий (операций) в населенных пунктах, к информации о местонахождении и характере деятельности объектов критической инфраструктуры и основных служб жизнеобеспечения населения от конкретных условий обстановки.

Отмечено массовое применение в ходе современных вооруженных конфликтов боеприпасов осколочно-фугасного действия. Освещена тенденция развития данного вида боеприпасов. Определены основные поражающие факторы боеприпасов осколочного и фугасного действия и приведены их характеристики. Рассмотрен механизм образования признаков направления артиллерийского выстрела, подлежащего документированию на месте происшествия.

Показаны основные методические подходы к исследованию вопросов, поставленных на разрешение в назначенных судебных военных экспертизах, связанных с фактами артиллерийских обстрелов. Приведен перечень основных терминов и наиболее характерных источников информации об

обстоятельствах обстрела. Определены основные подходы к порядку фиксирования фактов применения оружия взрывного действия в населенных пунктах, а также при проверке и анализе соответствующих данных и информации, касающейся определения использованных при обстрелах видов оружия. Приведен перечень основных исходных данных, необходимых для проведения исследования.

Обращено внимание на неизбежность наличия противоречий в результатах документирования, а также указаны подходы по их устранению.

Ключевые слова: артиллерийский обстрел, оружие взрывного действия, фиксирование фактов, судебно-экспертное исследование.

I. Bogdanyuk, V. Chuprun, V. Ustimenko, M. Shipilov

FEATURES OF FORENSIC EXPERTS RESEARCH CASES OF ARTILLERY SHOT

Attention is focused on the interdependence of the relevance of publication with a shortage of scientific and methodological support for forensic research related to the facts of the shelling. The views of international organizations on the use of explosive weapons are presented. It was determined that the use of explosive weapons in populated areas poses a danger of humanitarian problems, which include immediate and long-term consequences for the life and health of civilians, as well as affect civilian infrastructure and the functioning of life support services.

Attention is drawn to the dependence of the possibility of access for military personnel who plan to conduct hostilities (operations) in settlements to information on the location and nature of the activities of critical infrastructure facilities and basic life support services of the population on specific conditions.

Massive use of high-explosive ordnance in modern armed conflicts is noted. The development trend of this type of ammunition is highlighted. The main damaging factors of the fragmentation and high-explosive ordnance are determined and their characteristics are given. The mechanism of the formation of signs of the direction of an artillery shot to be documented at the scene of the incident is considered.

The basic methodological approaches to the study of issues put to resolution in the designated judicial military examinations related to the facts of shelling are shown. The list of basic terms and the most characteristic sources of information about the circumstances of the shelling is given. The main approaches to the procedure for recording the facts of the use of explosive weapons in settlements, as well as in the verification and analysis of relevant data and information regarding the determination of the types of weapons used in shelling, are determined. The list of basic input data required for the study is given.

Attention is drawn to the inevitability of the presence of contradictions in the results of documentation, as well as approaches to resolving them are indicated.

Keywords: artillery shelling, explosive weapons, facts recording, forensic research.

Надійшла до редколегії 12.10.2019

DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.21
УДК: 343.932:343.982. 353:343.982. 354:572.087

О. В. Солоний,
старший судовий експерт Вінницького НДКЦ МВС України,
м. Вінниця, Україна,
ORCID: https://orcid.org/0000–0002–0183–2285
e-mail: alexeysunnyua@gmail.com

ВСТАНОВЛЕННЯ АНТРОПОЛОГІЧНИХ ДАНИХ ОСОБИ ЗА ЇЇ СЛІДАМИ НІГ (ВЗУТТЯ), ВРАХОВУЮЧИ СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ ЛЮДИНИ

Детальне вивчення слідів взуття (ніг), виявлених під час огляду місця події, дозволяє скласти уявлення про анатомічні ознаки злочинця, які в подальшому мають значення для встановлення обставин злочину. На сьогоднішній день методи встановлення зросту особи за її слідами є застарілими та потребують вдосконалення, враховуючи сучасні тенденції розвитку людини, які залежать від соціологічних та екологічних факторів.

Метою статті є огляд сформованих методів, які застосовуються в сучасній практиці для встановлення приблизного зросту особи за її слідами взуття (ніг), аналіз отриманих результатів та обґрунтування найбільш ефективного методу.

Ключові слова: трасологічне дослідження, сліди ніг, сліди взуття, встановлення зросту, співвідношення зросту, статура, антропометрія.

Постановка наукової проблеми. Сліди ніг (взуття) людини відносяться до числа найбільш поширених слідів, виявлених під час огляду місця події, а їх детальне вивчення, окрім встановлення обстановки в момент злочину, напрямку руху та характер руху злочинця (біг він чи йшов, де зупинявся), в якому взутті він був та його окремі ознаки також дозволяють скласти уявлення про анатомічні ознаки злочинця (статуру, манеру ходьби, фізичні недоліки).

Аналіз основних досліджень і публікацій. До цієї проблематики звертались свого часу А. С. Железняк, Е. А. Разумов, М. П. Молибога, Д. Н. Балашов, Н. М. Балашов, С. В. Маликов, А. В. Кофанов, О. Г. Волошин, О. В. Літвінова та інші вчені[1].

Метою статті є огляд сформованих методів, які застосовуються в сучасній практиці для встановлення приблизного зросту особи за її слідами взуття (ніг), аналіз отриманих результатів та обґрунтування найбільш ефективного методу.

[1] Див.: *Кофанов А. В., Волошин О. Г., Літвінова О. В.* Трасологічні дослідження К.: Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2010; *Железняк А. С.* Основы криминалистической техники. Москва : МГИУ, 2007; *Разумов Э. А., Молибога Н. П.* Осмотр места происшествия: методика и тактика. Киев : РИО МВД Украины, 1994; *Балашов Д. Н., Балашов Н. М., Маликов С. В.* Криминалистика. Москва, 2005.

© О. В. Солоний, 2019

Викладення основного матеріалу дослідження. Статура (англ. Constitution) — розміри, форми, пропорції і особливості частин тіла, а також особливості розвитку кісткової, жирової і м'язової тканин.

Розміри і форми тіла кожної людини генетично запрограмовані. Ця спадкова програма реалізується в ході онтогенезу, тобто в ході послідовних морфологічних, фізіологічних і біохімічних трансформацій організму від його зародження до кінця життя.

Статура людини змінюється протягом його життя, тоді як соматотип обумовлений генетично і є постійною його характеристикою від народження і до смерті. Вікові зміни, різні хвороби, посилене фізичне навантаження змінюють розміри, обриси тіла, але не соматотип[1].

Сукупність різноманітних факторів середовища, що впливають на організм, становлять екзогенні чинники: природні та суспільно-економічні. Серед екзогенних чинників особливе місце займає режим дня та спосіб харчування, руховий режим, емоційні навантаження.

Фізичний розвиток людини залежить від ряду факторів соціально-економічного, медико-біологічного й екологічного характеру, багато з них є складовими навчально-виховного процесу. Це дозволяє вважати фізичний розвиток об'єктивним показником санітарно-епідеміологічного благополуччя населення. Активно вивчаються основні закономірності та регіональні особливості фізичного розвитку зростаючого покоління, розробляються комплексні програми профілактики захворювань, заходи з охорони здоров'я населення юнацького віку.

Згідно з рекомендаціями ВООЗ вивчення особливостей фізичного розвитку людини на різних етапах онтогенезу має бути пріоритетним для усіх держав, тому що дані показники є важливими критеріями, що відображають не лише стан здоров'я індивіда, а і всього населення, отже є показником суспільного благополуччя. Стан здоров'я на 50 % залежить від способу життя, на 20 % його стан обумовлює оточуюче середовище, на 20 % — генотип і лише на 10 % залежить від рівня розвитку медичного обслуговування. Для повного уявлення про стан здоров'я зростаючого покоління необхідне вивчення важливого критерію — фізичного розвитку.

Конституція людини — це комплекс індивідуальних анатомічних і фізіологічних особливостей, що формуються у певних природних і соціальних умовах і знаходять свій вплив у його реакціях на різні впливи.

Визначення конституційних характеристик, особливостей людини, у тому числі в осіб юнацького віку, має значне теоретичне і

[1] Статура. URL : http: //znaimo.com.ua/ (дата звернення 15.11.2018).

важливе практичне значення, що на сьогоднішній день знайшло своє відображення у роботах науковців як теоретичної, так і клінічної спрямованості.

Соматотип є генералізованим фенотиповим проявом генетичної конституції організму, що реалізується за допомогою нейроендокринної регуляції складних біохімічних процесів на рівні клітин, тканин, органів та їх систем, які забезпечують гомеостатичну єдність структури і функції в цілісному організмі. Серед великої кількості морфофункціональних характеристик юнаків достатньо високу генетичну обумовленість має соматотип, який відображає особливості конституції. Соматотип є показником спадкового поліморфізму і слугує як об'єктивний критерій функціонального реагування організму. Використання показників соматотипу для виділення груп ризику розвитку того чи іншого захворювання стало можливим завдяки інформативності та доступності методик соматотипування, що знайшло застосування у багатьох галузях сучасної медицини.

Інтерес до досліджень антропометричних і соматотипологічних ознак постійно збільшується, оскільки вони дозволяють пов'язати внутрішні особливості будови, функції, метаболізму із зовнішніми параметрами людини в нормі та при патології.

На теперішній час необхідно ретельно вивчати фізичний розвиток різних контингентів людей, щоб виробити узагальнюючі класифікації антропометричних ознак.

Фізичний розвиток традиційно оцінюють за допомогою різних індексів, які дозволяють встановити рівень розвитку за співвідношенням окремих антропометричних параметрів (індекси Quetelete, Rohrer, Broca, індекс пропорційності тощо). Розміри тіла відносно один одного мають змінюватися пропорційно, проте деякі з індексів, навіть ті, що зорієнтовані в одній площині, можуть змінюватися нерівномірно[1].

Отже, як правило, коли уповноважені органи направляють сліди взуття на дослідження, ставиться питання: «Який орієнтовний зріст людини, що залишила слід?».

Експертиза слідів взуття є актуальною і значимою з погляду одержання первинної (оперативної) і доказової інформації для успішного розкриття й розслідування злочинів. Об'єктами її дослідження є сліди взуття, що вилучають на місці події. Тобто одержати дані, корисні для розкриття злочину та встановлення особи злочинця.

[1] *Андрійчук В. М.* Закономірності формування показників фізичного розвитку юнаків під час навчання у вищих навчальних закладах: дисертація. Вінниця, 2017. URL : https: //www.vnmu.edu.ua/downloads/other/diser_Andriichuk.pdf (дата звернення 14.05.2019).

На місці події за слідами ніг можна встановити:

1) у якому напрямку рухалися злочинці;

2) до яких предметів вони підходили;

3) скільки осіб приймали участь у вчиненні злочину;

4) які дії проводили злочинці;

5) яким видом взуття залишені сліди;

6) чи залишені сліди ніг при ходьбі, бігу, стрибках, ударах ногою;

7) з якою швидкістю рухався злочинець, де зупинився.

Сліди взуття людини фіксують у собі інформацію про різні обставини події, що відбулася, а також характерні ознаки особи, що залишила їх. Однак, як показує аналіз практики, у деяких випадках має місце криміналістична недооцінка цих слідів. Так, у загальному обсязі всіх об'єктів, що вилучають із місця події, сліди взуття не перевищують 5–6 %. При цьому переважна більшість із вилучених слідів є одиничними. У ряді випадків є можливість фіксації і дослідження доріжки слідів взуття, що володіє значно більшою інформативністю, ніж окремий слід. Спеціалісти-криміналісти, з огляду на ці обставини, необґрунтовано звужують коло своїх завдань під час її виявлення: всю роботу зводять в основному до фіксації і вилучення окремих, найбільш чітко виражених у ній слідів. Весь же комплекс ознак доріжки слідів ніг, як правило, не виявляється і не фіксується, тоді як на основі даного комплексу ознак можливо, з одного боку, значно звузити коло підозрюваних осіб, з іншого боку, скласти можливий «портрет» розшукуваного злочинця. При цьому найчастіше в протоколі огляду місця події знаходять висвітлення лише окремі результати вимірів доріжки слідів, по яких практично неможливо судити навіть орієнтовно про характерні риси особи, що оставила доріжку слідів взуття. Тим самим втрачається можливість надати неоціненну допомогу у висуванні і перевірці оперативно-розшукових версій, розшуку злочинця по гарячих слідах, плануванні невідкладних оперативно-розшукових заходів[1].

Встановлення антропологічних ознак особи злочинця по слідам ніг (взуття) проводиться на основі раніше виявлених кореляційних зв'язків (цей зв'язок характеризується тим, що між факторною і результативною ознаками немає повної відповідності, а лише є певне співвідношення) між кількісними характеристиками сліду або сукупності слідів та визначальним елементом особистості злочинця (статуру, фізичні недоліки та ін.), при чому враховуються середньостатистичні пропорції тіла[2].

---

[1] *Кофанов А. В., Волошин О. Г., Літвінова О. В.* Трасологічні дослідження : курс лекцій. Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2010. 304 с.

[2] Исследование следов ног и обуви на осмотре места происшествия URL: http: //www.abckrim.ru/rabota/omp_nog.htm (дата звернення 14.05.2019).

Під пропорціями тіла маються на увазі співвідношення розмірів окремих частин тіла (тулуба, кінцівок та їх сегментів). Зазвичай розміри окремих частин тіла розглядаються в співвідношенні з довжиною тіла або виражаються у відсотках довжини тулуба або довжини корпусу. Для характеристики пропорцій тіла найбільше значення мають відносні величини довжини ніг і ширини плечей. Пропорції тіла визначаються співвідношенням розмірів тулуба, кінцівок та їх сегментів.

Оскільки пропорції тіла позначають співвідношення розмірів різних його частин, то, природно, для їх характеристики мають значення не абсолютні, а відносні розміри тулуба, кінцівок і т. п. Найбільш старий, але поширений прийом для встановлення співвідношення розмірів — метод індексів, який полягає в тому, що один розмір (менший) визначається у відсоткових частках іншого (більшого) розміру. Найбільш поширеним методом характеристики пропорцій тіла є обчислення відношення довжини кінцівок і ширини плечей до загальної довжини тіла[1].

При встановленні антропологічних ознак особи важливо за слідами взуття встановити її стать, оскільки статеві відмінності частково пов'язані з відмінністю в довжині тіла чоловіків і жінок, але головним чином вони є специфічним проявом статевого диморфізму. Стать особи, що залишила сліди, встановлюється при дослідженні доріжки слідів взуття, виходячи з аналізу довжини кроків, величини кута розвороту стопи, а також типу взуття, що відобразилося в слідах. Так, довжина кроку чоловіка середнього росту при ходьбі становить у середньому 70–85 см. У жінок цей показник менше на 20–25 см. При збільшенні темпу руху довжина кроків зростає. Зокрема, довжина кроків у чоловіків при повільному бігу досягає 85–100 см, а при швидкому 150 см і більше. Названу величину необхідно одержувати при дослідженні доріжки слідів як обмеженої довжини (що складається з окремих, не послідовно розташованих слідів ніг), так необмеженої за довжиною. Кут розвороту стоп у чоловіків становить у середньому 18–25°, у жінок — 12–20°.

По типу взуття поділяється на чоловіче, жіноче і дитяче. Про нього судять по конструкції, формі, розміру і рисунку підошви і її окремих частин, що відобразились в сліді[2].

Для встановлення зросту людини в сучасній літературі пропонують використовувати наступні методи: таблиця з кількісними коефіцієнтами співвідношення довжини стопи до зросту людини або формули за кількісним або відсотковим співвідношенням довжини стопи до зросту людини.

[1] Статура. URL : http: //znaimo.com.ua/ (дата звернення 15.11.2018).

[2] *Кофанов А. В., Волошин О. Г., Літвінова О. В.* Трасологічні дослідження. С. 44.

Автор А. С. Железняк у навчальному посібнику «Основы криминалистической техники»[1], для визначення приблизного росту людини за слідами ніг (взуття) пропонує застосувати наступну таблицю (таблиця 1):

Таблиця 1

Довжина сліду взуття (в мм)	Число, на яке необхідно помножити довжину сліду
До 219	7, 17
220–229	6, 87
230–239	6, 61
240–249	6, 55
250–259	6, 40
260–269	6, 32
270–279	6, 25
280–289	6, 12
290–299	6, 00

В даній таблиці використовуються кількісні пропорції між довжиною низу взуття та зростом людини. Можливий висновок про зріст людини по сліду стопи (босої ноги) роблять за допомогою цієї ж таблиці, додавши до довжини сліду взуття 20 мм. Наприклад, довжина сліду дорівнює 275 мм, до неї додаємо 20 мм та отримуємо 295 мм. Число 295 припадає на останній рядок таблиці (290–299). Отже, приблизний зріст людини дорівнює 295 х 6,08 = 179 см. Необхідно мати на увазі, що зазначені вище співвідношення розмірів росту і довжини стопи виведені як середні. Але в даній таблиці не враховувалося, що у взуття з подовженими носками перевищення довжини підошви над довжиною стопи може досягати 3–4 см. В інших випадках назване перевищення перебуває в межах від 1 до 2,5 см і залежить від способу кріплення підошви та верху взуття.

Ще один метод встановлення зросту особи полягає у відсотковому співвідношенні довжини стопи до зросту людини. Так, у чоловіка довжина підошви стопи дорівнює 15,8 % величини його росту, у жінки — 15,5 %. Для визначення зросту людини по сліду, необхідно довжину сліду босої ноги розділити на відсотковий коефіцієнт і помножити на 100[2].

[1] *Железняк А. С.* Основы криминалистической техники : учеб. пособ. Москва : МГИУ, 2007. С. 21.

[2] *Кофанов А. В., Волошин О.Г., Літвінова О. В.* Трасологічні дослідження. С. 44.

Е. А. Разумов, Н. П. Молибога у підручнику «Осмотр места происшествия»[1] пропонують встановлювати приблизний зріст людини по довжині її стопи в наступних співвідношеннях:

$$\text{Р чол.} = \frac{\text{Д} — 2{,}9}{0,\ 14}$$

$$\text{Р жін.} = \frac{\text{Д} — 2{,}2}{0{,}14}$$

де Р — зріст, Д — довжина стопи в см.

При відображенні частини підошви можливо приблизно вирахувати довжину стопи по фрагментарним слідам, використовуючи наступні залежності:

«велика» ширина (передня частина підошвенної поверхні стопи) складає 40 % довжини стопи;

«мала» ширина (п'ята) складає 27,5 % довжини стопи.

В підручнику Д. Н. Балашова, Н. М. Балашова, С. В. Малікова «Криміналістика»[2], автори пропонують встановлювати приблизний зріст за такою формулою:

$V = 3{,}1\ Dп + 4Sп + 53,$

де V — зріст, Dп — довжина підошви (стопи) в см; Sп — ширина підошви (стопи) в см.

Для перевірки ефективності вищенаведених методів встановлення зросту людини нами було проведено експеримент, в якому взяли участь 1080 осіб віком від 17 до 35 років. У кожного учасника експерименту вимірювалися зріст, довжина та ширина стопи, обхват стегна, довжина стегна, довжина гомілки. Також враховувався фізичний розвиток людини та вплив на фізичний розвиток соціальних та екологічних факторів (заміри проводилися двічі, в 2017–2018 роках та аналізувалася різниця змін протягом року). В подальшому нами проводилося вирахування похибки, яка виникає при встановленні зросту людини за вищевказаними методами.

При перевірці методу по встановленню зросту людини за таблицею 1 встановлено, що із 1080 чоловік була відповідність до істинного росту лише у 18 випадках (в межах похибки ±3 см). Тобто ймовірність встановити зріст людини за даним методом складає 1,7 % .

[1] *Разумов Э. А., Молибога Н. П.* Осмотр места происшествия: методика и тактика. Киев : РИО МВД Украины, 1994. С. 594.

[2] *Балашов Д. Н., Балашов Н. М., Маликов С. В.* Криминалистика : учебник. Москва : ИНФРА-М, 2005. С. 83.

При перевірці методу по встановленню зросту людини за відсотковим коефіцієнтом нами було встановлено, що із 1080 чоловік була відповідність до істинного росту у 30 випадках (в межах похибки ±3 см). Тобто ймовірність встановити зріст людини за даним методом складає 2,8 % .

При перевірці методу по встановленню зросту людини запропонованим авторами Е. А. Разумовим, Н. П. Молибогою у посібнику «Осмотр места происшествия» встановлено, що із 1080 осіб була відповідність до істинного росту у 42 випадках (в межах похибки ±3 см). Тобто ймовірність встановити зріст людини за даним методом складає 3,8 % .

При перевірці методу по встановленню зросту людини запропонованого у підручнику «Криміналістика» (Д. Н. Балашов, Н. М. Балашов, С. В. Маліков, с. 83) встановлено, що із 1080 чоловік була відповідність до істинного росту у 366 випадках (в межах похибки ±3 см). Тобто ймовірність встановити зріст людини за даниму методом складає 33 % .

Отже результати дослідження показали, що на теперішній час найбільш ефективним методом встановлення зросту людини є формула:

$V = 3, 1\ Dп + 4Sп + 53.$

В даній формулі використовується індекс співвідношення розмірів ніг (довжина ноги від стегна до стопи, довжина гомілки та обхват стегна) до загальної довжини тіла. Тобто довжина ноги (від стегна до стопи) дорівнює 3,1 довжини стопи, довжина гомілки дорівнює 4 ширинам стопи, а коефіцієнт 53 представляє собою середньостатистичний обхват стегна в см. Даною формулою зручно встановлювати ймовірний зріст людини за слідами босих ніг, оскільки в ній не враховується те, що при визначенні по сліду довжини стопи необхідно враховувати, що у взуття з подовженими носками перевищення довжини підошви над довжиною стопи може досягати 3–4 см. В інших випадках назване перевищення перебуває в межах від 1 до 2,5 см і залежить від способу кріплення підошви з верхом взуття. Наприклад, для чоловічого взуття з рантопришивним способом кріплення підошви таке перевищення становить 1,2–1,3 см, із клейовим — 0,75–0,35см, із гвинтовим або шпилечно-цвяховим кріпленням 1–1,1см[1]. Крім цього, на носочному та каблучному зрізах підошви, як правило, наявні підйоми, які в середньому протягуються під кутом 35–40° на 10 мм, що в процесі слідоутворення впливає на відображення сліду, тому для встановлення ймовірного зросту людини за слідом взуття до коефіцієнтів 3,1 та 4 слід додати по 0,1. Також серед 1080

[1] *Кофанов А. В., Волошин О.Г., Літвінова О. В.* Трасологічні дослідження. С. 44.

учасників експерименту визначався середньостатистичний обхват стегна, який становить 54 см.

В результаті для встановлення ймовірного зросту людини за слідами взуття ми пропонуємо формулу V = 3,2 Dп + 4, 1Sп + 54, де V — зріст, Dп — довжина підошви (стопи) в см; Sп — ширина підошви (стопи) в см.

При перевірці даного методу встановлено, що із 1080 чоловік була відповідність до істинного росту у 714 випадках (в межах похибки ±3 см). Тобто ймовірність встановити зріст людини за даним методом складає 67 % . Середня похибка в різниці зросту становила 5,9 см. Найбільша похибка у встановленні зросту складала у людей, які з дитинства мають зайву вагу, людей з фізичними вадами, а також у людей, які регулярно займаються професійним спортом (внаслідок значного фізичного навантаження).

Висновки. Наведені вище результати показали, що найбільш ефективним методом встановлення ймовірного зросту за слідами босих ніг є формула: V = 3,1 Dп + 4Sп + 53, а методом встановлення ймовірного зросту за слідами взуття є запропонована нами формула: V = 3,2 Dп + 4, 1Sп + 54, де V — зріст, Dп — довжина підошви (стопи) в см; Sп — ширина підошви (стопи) в см. Також слід зазначити, що отримані результати в процесі встановлення зросту людини за її слідами є ймовірними в зв'язку з тим, що антропологічні показники людей є індивідуальними через фізичний розвиток, на які значний вплив мають екологічні і соціальні фактори та можуть мати значну різницю із середньостатистичними антропометричними показниками, внаслідок чого можлива похибка, яка може перевищувати межу ±3 см.

Але в будь-якому випадку дані методи допоможуть працівникам ОВС в ході розслідування злочинів створити умовний портрет особи злочинця та позбавить можливості виключення з підозрюваних особи, що могла скоїти злочин.

References

Andriichuk, V. M. (2017). *Zakonomirnosti formuvannia pokaznykiv fizychnoho rozvytku yunakiv pid chas navchannia u vyshchykh navchalnykh zakladakh:* Dysertatsiia. Vinnytsia. URL: https://www.vnmu. edu.ua/downloads/ other/diser_Andriichuk. pdf/ (accesed 14 May 2019) [in Ukrainian].

Balashov, D. N., Balashov, N. M., Malikov, S. V. (2005). *Kriminalistika*: Uchebnik. Moskva: INFRA-M Publ [in Russian].

Issledovanie sledov nog i obuvi na osmotre mesta proisshestviya. (2019). URL: http://www.abckrim. ru/rabota/omp_nog. htm/ (accesed 18 January 2019) [in Russian]. 7. Statura [Stature] (2018) URL: http://znaimo.com.ua/ % D0 % A1 % D1 % 82 % D0 % B0 % D1 % 82 % D1 % 83 % D1 % 80 % D0 % B0/ (accesed 15 November 2018) [in Russian].

Kofanov, A. V., Voloshyn, O. H., Litvinova O. V. (2010). *Trasolohichni Doslidzhennia. Kurs Lektsii.* Kyiv. Nats. Un-T Vnutr. Sprav Publ [in Ukrainian].

Razumov, E. A., Moliboga, N. P. (1994). *Osmotr mesta proisshestviya: metodika i taktika*. Kiev: RIO MVD Ukrainyi [in Russian].

Zheleznyak, A. S. (2007). *Osnovyi kriminalisticheskoy tehniki: Uchebnoe posobie.* Moskva: MGIU Publ [in Russian].

А. В. Солоный

ОПРЕДЕЛЕНИЕ АНТРОПОЛОГИЧЕСКИХ ДАНЫХ ЧЕЛОВЕКА ПО ЕГО СЛЕДАМ НОГ (ОБУВИ), УЧИТЫВАЯ СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕКА

Детальное изучение следов обуви (ног), выявленных при осмотре места происшествия позволяет составить представление об анатомических признаках преступника, которые в дальнейшем имеют значение для установления обстоятельств преступления. На сегодняшний день методы установления роста лица по его следам устарели и нуждаются в совершенствовании, учитывая современные тенденции развития человека, которые зависят от социологических и экологических факторов.

Целью статьи является обзор сложившихся методов, которые применяются в современной практике для установления приблизительного роста лица, по ее следам обуви (ног), анализ полученных результатов и обоснование наиболее эффективного метода.

Для проверки эффективности наиболее распространенных методов установления роста человека нами был проведен эксперимент, в котором приняли участие 1080 человек в возрасте от 17 до 35 лет. У каждого участника эксперимента измерялись рост, длина и ширина стопы, обхват бедра, длина бедра, длина голени. Также учитывались физическое развитие человека и влияние на физическое развитие социальных и экологических факторов (замеры проводились дважды, в 2017–2018 годах и анализировалась разница изменений в течение года).

Установлено, что наиболее эффективным методом для вычисления приблизительного роста человека по следам босых ног является соотношение длины ноги (от ступни до бедра), длины голени и охвата бедра. В среднем длина ноги (от ступни до бедра) равна 3, 1 длины стопы; длина голени равна 4 ширины стопы; среднестатистический объем бедра составляет 53 см. Также была выведена новая формула с вероятностью установления роста человека по следам обуви (в пределах погрешности ± 3 см) 67 % .

Ключевые слова: трасологическое исследование, следы ног, следы обуви, установление роста, соотношение роста, телосложение, антропометрия.

O. V. Solonyi

DEFINITION OF ANTHROPOLOGICAL DATA OF PERSON AFTER HER FOOTPRINTS (FOOTWEAR PRINTS) TAKING INTO ACCOUNT MODERN HUMAN DEVELOPMENT TRENDS

A detailed study of the footprints (footwear prints) detected during the review of the scene allows you to understand the anatomical features of the offender, which in the future are important for establishing the circumstances of the crime. To date, methods for determining the growth of a person in her footsteps are obsolete and

need improvement, taking into account the current trends in human development, which depend on sociological and environmental factors.

Aim: is to review the existing methods used in modern practice to determine the approximate height of a person, her footprints (legs), analysis of the results and improvement of the most effective method.

To test the effectiveness of the most common methods for determining the height of human, we conducted an experiment in which 1080 people aged from 17 to 35 years took part. Each participant in the experiment measured height, length and foot width, hip circumference, hip length, shin length. Also, the physical development of a person and the influence on the physical development of social and environmental factors were taken into account (the measurements were carried out twice, in 2017–2018, and the variation of the changes during the year was analyzed).

It has been established that the most effective method for calculating the approximate height of a person behind the trailing bare feet is the ratio of the length of the leg (from foot to thigh), the length of the leg and the hip circumference. On average, the length of the leg (from foot to thigh) is equal to 3.1 foot length; the length of the leg is equal to 4 foot width; The average hip volume is 53 cm. A new formula was also introduced with the probability of establishing a person's height following the footprints (within an error of ± 3 cm) of 67 % .

Key words: trasological study, foot marks, footprints, height setting, ratio of height, statue, anthropometry.

Надійшла до редколегії 12.10.2019

DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.22
УДК 343.982. 356

В. Г. Чернов,
кандидат технічних наук, судовий експерт
Харківського НДКЦ МВС України,
м. Харків, Україна,
ORCID: https://orcid.org/0000–0001–6050–7768
e-mail: vadimchernov1971@gmail.com

Є. А. Голомісюк,
завідувач сектору Харківського НДКЦ МВС України,
м. Харків, Україна,
ORCID: https://orcid.org/0000–0003–2659–5172
e-mail: golomisuk@gmail.com

П. О. Євсєєв,
головний судовий експерт Харківського НДКЦ МВС України,
м. Харків, Україна,
ORCID: https://orcid.org/0000–0002–1562–4014
e-mail: kazino20062017@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ЕКСПЕРТНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СЛІДІВ ДІЇ ВІДМИЧОК НА ВНУТРІШНІХ ПОВЕРХНЯХ ЦИЛІНДРОВИХ МЕХАНІЗМІВ ЗАМКІВ

Розглядаються особливості експертного дослідження слідів дії сторонніх предметів на внутрішніх поверхнях циліндрових механізмів замків.

Метою роботи є оприлюднення результатів дослідження механізму слідоутворення та локалізації ознак впливу сторонніх предметів на внутрішніх поверхнях циліндрових механізмів замків та надання рекомендації судовим експертам при формулюванні висновків під час проведення трасологічних досліджень.

Надані результати експериментальних досліджень циліндрових механізмів замків. Ілюстрації пояснюють умови локалізації слідів на відповідних частинах циліндрових механізмів замків від дії сторонніх предметів та комплектних ключів. Запропоновано рекомендації судовим експертам щодо формулювання висновків при дослідженні циліндрових механізмів замків.

Ключові слова: трасологічна експертиза, циліндровий механізм замку, відмикання, сторонні предмети, відмички.

Постановка проблеми. Одним з найпоширеніших пристроїв, що виконують охоронні функції житлових і нежитлових приміщень, є замки різних конструктивних типів. Сьогодні існує безліч модифікацій замків, що різняться як за конструктивним виконанням, так і за складністю. При цьому паралельно підвищенню якості конструкцій замків удосконалювалися й кримінальні способи їх відмикання або злому. У момент відмикання або злому замка на ньому можуть

© В. Г. Чернов, Є. А. Голомісюк,
П. О. Євсєєв, 2019

залишатися сліди кримінального впливу, а він сам стає носієм інформації, що має значення для розкриття і розслідування злочинів[1].

Найпоширенішими слідами при кримінальному відмиканні та зломі є сліди, залишені дією сторонніх предметів. Такими предметами можуть бути, безпосередньо відмички, підібрані та підроблені ключі, ножівки, свердли, ломи і т. п.[2]

Слідами, характерними для кримінального впливу на внутрішні поверхні циліндрового механізму замка, є подряпини, потертості й інші малопомітні зміни. На місці здійснення проникнення можуть залишатися сліди, що стосуються безпосередньо предметів, за допомогою яких здійснювалося відмикання: елементи заготовок, частини відмичок, зліпковий матеріал тощо, що, у свою чергу, дозволяє характеризувати спосіб, застосовуваний зловмисником при відмиканні[3].

При трасологічній експертизі замків більшість експертів після дослідження зовнішніх і внутрішніх поверхонь циліндрових механізмів замків, відімкнутих різного виду відмичками, підробленими або підібраними ключами, неоднозначно усвідомлюють механізм їх слідоутворення, що іноді може призвести до хибного висновку.

Таким чином, актуальність статті обумовлена недостатньою кількістю інформації, у тому числі ілюстративної, що міститься в сучасній криміналістичній літературі щодо ознак, які характеризують кримінальний вплив на замок, що може призвести до помилкового висновку експерта. Врахування експертної практики, знань щодо сукупності ознак, які виникли в результаті різного роду кримінального впливу на замок, дозволить розширити спеціальні знання експерта в галузі дослідження циліндрових механізмів замків при проведенні трасологічної експертизи.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблеми трасологічної експертизи замикаючих технічних засобів досліджувалися в роботах таких вчених-криміналістів, як І. В. Кантор, В. А. Ярмак, Н. Ю. Жигалов, П. П. Смольяков[4]. У роботі цих авторів розкриті загальні теоретичні положення трасології й трасологічної експертизи, найбільш значимі для практики експертних підрозділів органів внутрішніх справ теми, у тому числі експертне дослідження замків. Розглянуті принцип дії, класифікація замків, способи відмикання та злому, дослідження слідів відмикання на місці події й методика трасологічної експертизи замків.

---

[1] *Сухарев А. Г., Калякин А. В., Егоров А. Г., Головченко А. И.* Трасология и трасологическая экспертиза : учебник. Саратов : Саратовский юридический институт МВД России, 2010. С. 164.

[2] Там само. С. 190.

[3] Трасология и трасологическая экспертиза : учебник / И. В. Кантор и др. Москва : ВА ИМЦ ГУК МВД России, 2002. С.176.

[4] Там само.

Проблемі трасологічного дослідження замків приділяли увагу Г. В. Павличенко, Р. І. Захаров, К. О. Севастьянова[1]. Вони навели шляхи розв'язання типових завдань з трасологічного дослідження замків і замикаючих механізмів. Також на конкретних прикладах розглядається логіка дій експерта, що проводить дослідження, на основі виявленої слідової інформації та наводяться світлини, що наочно ілюструють процес проведення експертизи.

Проблемі дослідження циліндрових замків з метою встановлення факту їх кримінального відмикання приділена увага в наукових дослідженнях Е. В. Китаєва, А. Г. Монина, А. В. Кондакова, С. В. Никонова, Д. Ю. Донцова[2]. У роботі досліджені питання відмикання замків з використанням бамп-метода. Обґрунтована й підтверджена можливість відмикання замків за допомогою бамп-ключів, а також розроблені рекомендації для експертів щодо встановлення факту відмикання циліндрового замка з використанням бамп-метода.

У роботі Р. Ф. Адигезалова, М. М. Ятусевича[3] описуються способи відмикання циліндрових штифтових замків за допомогою різних механізмів, електромеханізмів і відмичок як простих, так і багатокомпонентних.

Однак у наведених роботах залишається недостатньо дослідженим механізм слідоутворення від дії різних видів відмичок на внутрішніх поверхнях циліндрових механізмів замків. Крім того, недостатньо обґрунтованими залишаються відповіді на питання «які саме сліди залишаються від контакту з відмичкою, підібраним або підробленим ключем?».

Метою статті є оприлюднення результатів дослідження механізму слідоутворення та локалізації ознак впливу сторонніх предметів (відмичок, підібраного або підробленого ключа) на внутрішніх поверхнях циліндрових механізмів замків, надання рекомендацій судовим експертам при формулюванні висновків під час

[1] *Павличенко Г. В., Захаров Р. И., Севастьянова Е. А.* Судебно-трасологическая экспертиза замков и запирающих механизмов : учеб. пособ. для студентов, обучающихся по специальности «Судебная экспертиза» (40.05.03). Нижегородский государственный университет, 2019. 151 с.

[2] *Китаев Е. В.* Криминалистическое исследование замков, открытых с использованием бамп-метода. *Судебная экспертиза : науч.-практ. журнал*. Волгоград, 2013. № 1 (33). С. 106−115; *Монин А. Г., Кондаков А. В., Никонов С. В., Донцов Д. Ю.* Некоторые аспекты совершенствования методики криминалистического исследования цилиндровых механизмов секретности замка. *Судебная экспертиза : науч.-практ. журнал*. Волгоград, 2018. № 4 (56). С. 68−76.

[3] *Адыгезалов Р. Ф., Ятусевич М. М.* Актуальные аспекты, проблемы криминалистического исследования отпирания цилиндровых штифтовых замков. *Вестник Полоцкого государственного университета. Криминалистическая и оперативно-розыскная деятельность*. 2011. № 13. С. 193−197.

проведення трасологічних досліджень указаних об'єктів з ілюстрованим поясненням.

Виклад основного матеріалу. Завдання, що розв'язуються при проведенні експертизи циліндрового механізму замка, у більшості випадків носять діагностичний характер. Ідентифікаційні завдання виконуються за наявності на деталях замка слідів-відображень, за якими можна встановити тотожність ключів, відмичок, знарядь злому або інструментів, що їх залишили та наявність передбачуваних знарядь кримінального впливу[1].

Слідами стороннього предмета (відмички, підібраного або підробленого ключа) вважаються сліди, що лежать за межами контактуючих поверхонь комплектного ключа. Крім того, вони відрізняються за характером (напрямом дії, характерним блиском, розташуванням та ін.) від слідів, які утворюються від дії комплектного ключа та слідів виробничого характеру. Однак переважна більшість слідів від сторонніх предметів, особливо підібраного або підробленого ключа, лежать у межах контактних поверхонь комплектного ключа. Ці сліди схожі за формою та розмірними характеристиками зі слідами комплектного ключа, що викликає труднощі їх розрізнення, особливо у разі відсутності конкретного стороннього предмета при проведенні дослідження.

Крім того, в окрему групу можна віднести сліди, які випадково виникли при виготовленні циліндрового механізму та не обумовлені технічним процесом його виготовлення (деформації на протяжці, випадковий контакт ріжучих кромок інструменту з деталями циліндрового механізму, сліди, утворені при складанні), що також можливо помилково вважати слідами дії сторонніх предметів.

Узагальнюючи експертну практику дослідження циліндрових механізмів замків при вирішенні питання щодо наявності слідів дії сторонніх предметів (відмички, підібраного або підробленого ключа) на їх внутрішніх поверхнях, сліди можна класифікувати наступним чином:

— сліди виробництва (протяжка, свердлення, інше);

— сліди монтажу циліндрового механізму (контакт з поверхнями предметів, що оточують циліндровий механізм та з інструментом);

— сліди експлуатації (сліди від дії комплектного ключа, ключа-дубліката або випадкового ключа, помилково введеного до ключової шпарини, сліди інших предметів, які не використовувались для кримінального відмикання замка);

— сліди дії відмички, підібраного, підробленого ключа.

[1] *Сухарев А. Г., Калякин А. В., Егоров А. Г., Головченко А. И.* Трасология и трасологическая экспертиза : учеб. Москва : ВА ИМЦ ГУК МВД России, 2002. С. 176.

З метою вивчення та аналізу механізму слідоутворення та локалізації ознак впливу дій сторонніх предметів (відмичок, підібраного або підробленого ключа) на робочих поверхнях циліндрових механізмів замків співробітниками Харківського НДЕКЦ проведено ряд експериментальних досліджень.

Хід експериментальних досліджень складався з наступних послідовних етапів.

На *першому етапі* проводилась розборка нових циліндрових механізмів замків та попереднє дослідження їх механізмів і видимих внутрішніх поверхонь. На початковому етапі стрижні комплектних ключів в ключові шпарини не вводилися. Розборка проводилася наступним чином: спочатку за допомогою кутового шліфувального інструменту зрізалися нижні частини корпусів циліндрових механізмів із заглушками для розкриття каналів, з метою вилучення пар штифтів з пружинами. У подальшому знімалися фіксуючі шайби, поводок, втулки, кулачки та циліндри. Досліджувалися поверхні робочих штифтів та видимі поверхні циліндрів з метою виявлення дефектів та пошкоджень, встановлені дані фіксувалися. Після чого усі деталі циліндрових механізмів поверталися на свої місця, нижні частини корпусів із заглушками фіксувалися за допомогою пластиліну.

Результати досліджень на першому етапі свідчать про таке:

— на робочих поверхнях штифтів виявлено сліди, які виникли при виготовленні циліндрового механізму та не обумовлені технічним процесом його виробництва (рис. 1).

Рис. 1. Сліди, які виявлені на поверхнях робочих штифтів нових циліндрових механізмів замків

Виявлені сліди, як правило, ототожненню не підлягають у зв’язку із закінченням ідентифікаційного періоду та неможливістю дослідити устаткування, на якому вироблявся циліндровий механізм.

На *другому етапі* в ключові шпарини циліндрових механізмів вводилися комплектні ключі, у тому числі з прискоренням та не під прямим кутом для оцінки їх взаємодії з деталями циліндрового механізму замка. У подальшому циліндрові механізми замків повторно

розбиралися та проводилося дослідження робочих поверхонь штифтів циліндрів після їх взаємодії з комплектними ключами. Метою дослідження є виявлення та аналіз на робочих поверхнях штифтів слідів-відображень від контактних поверхонь ключа.

Результати досліджень свідчать про таке:

1. При використанні нових комплектних ключів або нових ключів-дублікатів на їх поверхнях можуть залишатись дефекти виготовлення у вигляді задирок, подряпин. Вони при первинній експлуатації можуть залишати на штифтах та циліндрі сліди, які помилково можуть вважатись слідами дії стороннього предмета. Дані дефекти на ключах в процесі експлуатації усуваються (задирки виламуються, подряпини згладжуються) та в подальшому комплектні ключі таких слідів не утворюють.

2. В процесі мікроскопічного дослідження контактних поверхонь комплектних ключів виявлено, що на одному з ключів є дефект виготовлення у вигляді задирки (рис. 2). Стрілкою показаний дефект виготовлення на частині борідки комплектного ключа.

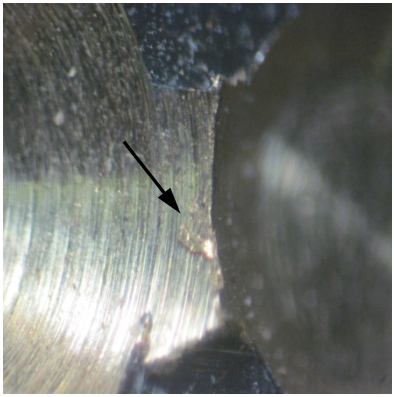

Рис. 2. Дефект виготовлення на частині борідки комплектного ключа

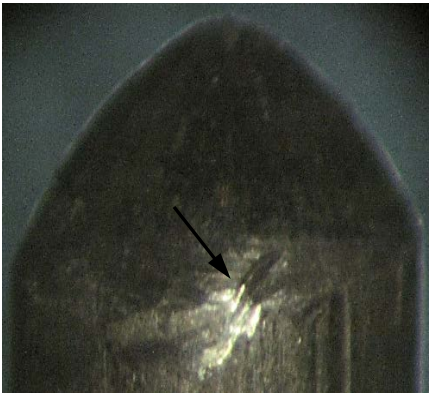

Рис. 3. Слід на конусній поверхні робочого штифта залишений від контакту з комплектним ключем

3. Після експертного експерименту досліджено поверхні робочих штифтів циліндрів після контактної взаємодій із комплектним ключем, що має дефект. У результаті виявлено слід у вигляді подряпини (рис. 3). Стрілкою показаний слід на робочому штифті, залишений від контакту з ключем, що має дефект виготовлення.

4. У процесі мікроскопічного дослідження поверхонь робочих штифтів циліндрів, після прискореного введення комплектних ключів у ключову шпарину циліндрів виявлено сліди, які в окремих випадках можливо помилково віднести до слідів від сторонніх предметів (рис. 4).

Рис. 4. Локалізація слідів після прискореного введення комплектного ключа (стрілками показані сліди на поверхнях робочих штифтів)

5. У процесі мікроскопічного дослідження робочих штифтів та внутрішніх поверхонь циліндрів, після введення комплектних ключів у ключову шпарину не під прямим кутом виявлено сліди, які можна помилково віднести до слідів від сторонніх предметів (рис. 5). Стрілками показані сліди на робочих штифтах та видимій внутрішній поверхні циліндру, які залишені від контакту з ключем при введені у ключову шпарину не під прямим кутом.

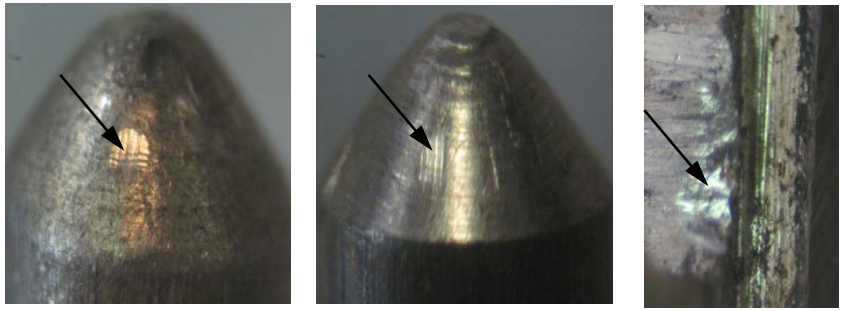

Рис. 5. Локалізація слідів від контакту з ключем при введені у ключову шпарину не під прямим кутом

На *третьому етапі* у ключові шпарини циліндрових механізмів вводилися відповідні частини відмичок та проводилась їх конструктивно обумовлена взаємодія. У подальшому циліндрові механізми замків розбиралися, циліндри розпилювалися уздовж осьової лінії для дослідження робочих поверхонь штифтів та внутрішніх поверхонь ключових шпарин циліндрів. Метою цього етапу є виявлення слідів-відображень контактних частин сторонніх предметів, що впливали на поверхні циліндрових механізмів замків, їх фіксація та аналіз. Аналіз експертної практики дозволив виділити групи відмичок

для їх подальшого дослідження, які найчастіше зустрічаються при вчиненні кримінальних правопорушень. Результати експериментальних досліджень відмикання циліндрових механізмів замків різними видами відмичок розподілені на відповідні групи у залежності від конструктивних особливостей циліндрових механізмів замків та відмичок:

1. Відмикання з використанням комплексу відмичок «відмичка з фольгою» (рис. 6), принцип дії яких базується на імпресивному способі підбору перепаду висот розташування робочих штифтів.

Рис. 6. Комплекс відмичок

У ході мікроскопічного дослідження робочих поверхонь штифтів та внутрішніх поверхонь циліндра виявлено:

— на конусній частині четвертого робочого штифта статично-динамічні сліди у вигляді утикання та трас лінійної і дугоподібної форми, які залишені від передньої частини стрижню відмички при її введенні у ключову шпарину (позначка 1, 2, 3 рис. 7);

— на запобіжному виступі нижньої поверхні ключової шпарини з боку каналів штифтів динамічні сліди у вигляді лінійних паралельних трас довжиною до 1, 5 мм, які залишені від бічної поверхні стрижню відмички при її конструктивно обумовленому розгойдуванні навколо вісі стрижню (позначка 1 рис. 8);

— на верхній поверхні ключової шпарини виявлено динамічні сліди у вигляді лінійних паралельних трас довжиною до 1, 5 мм, які залишені від бічної поверхні стрижню відмички при її конструктивно обумовленому розгойдуванні навколо вісі стрижню (позначка 2 рис. 8).

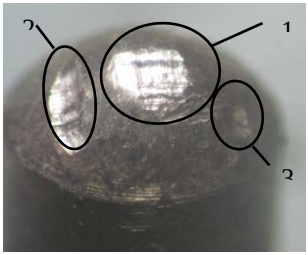

Рис. 7. Сліди на конусній поверхні четвертого робочого штифта циліндра

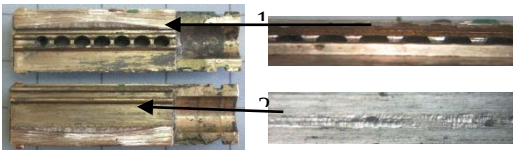

Рис. 8. Локалізація слідів на внутрішніх поверхнях циліндру

2. Відмикання з використанням відмички типу «скороход» (рис. 9), коли конструкція куплунга дозволяє обертання повідка без обертання циліндру.

Рис. 9. Зразки відмичок типу «скороход»

При мікроскопічному дослідженні робочих поверхонь штифтів, внутрішніх поверхонь циліндра та інших частин механізму виявлено:

− в поглибленні куплунга наявність динамічних слідів у вигляді хаотичного накладення трас, які залишені від зачепів стрижню відмички при обертанні (рис. 10). Стрілками відмічено локалізацію слідів, які залишені робочими поверхнями відмички;

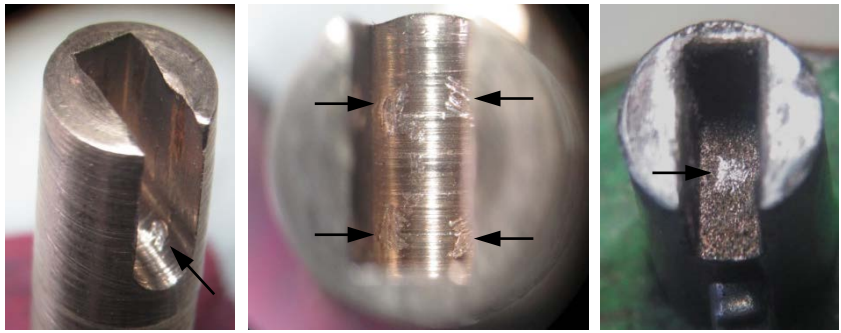

Рис. 10. Локалізація слідів на поверхні куплунга

– на верхній поверхні ключової шпарини виявлено динамічні сліди у вигляді лінійних паралельних трас довжиною до 1, 5 мм, які залишені боковою поверхнею стрижня відмички при обертанні (рис. 11). Стрілками відмічено локалізацію слідів, які залишені робочими поверхнями відмички.

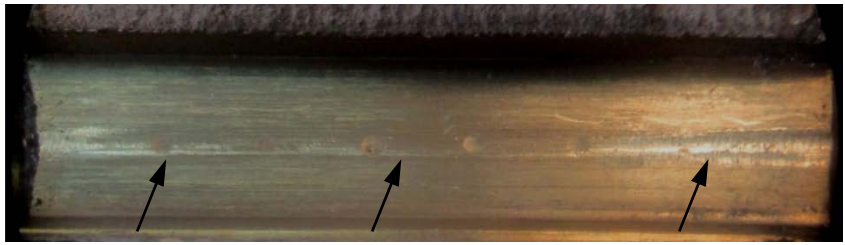

Рис. 11. Локалізація слідів на верхній поверхні ключової шпарини

3. Відмикання з використанням відмички типу «гребінець» (рис. 12).

Рис. 12. Зразки відмичок типу «гребінець»

При мікроскопічному дослідженні робочих поверхонь штифтів та внутрішніх поверхонь циліндра виявлено:

– на конусній частині першого та четвертого робочих штифтів динамічні сліди у вигляді хаотичних накладень

лінійних та дугоподібних трас довжиною до 3 мм, які залишені від борідок відмички, при зворотно-поступових рухах (рис. 13). Стрілками відмічено локалізацію слідів, які залишені робочими поверхнями відмички.

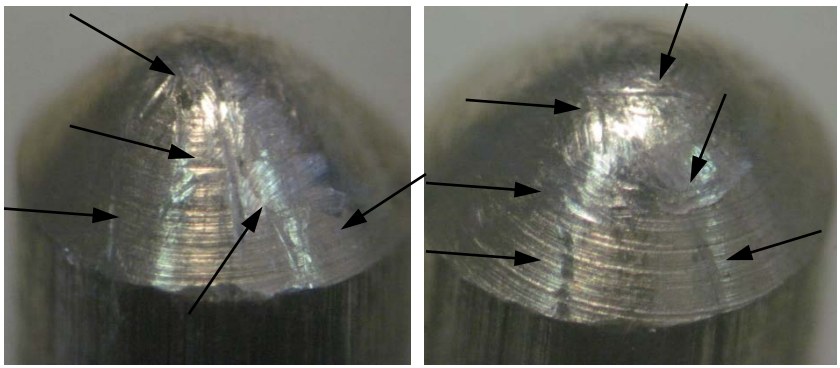

Рис. 13. Локалізація слідів на поверхнях робочих штифтів циліндра

– на запобіжному виступі лівої поверхні ключової шпарини з боку каналів штифтів виявлено динамічні сліди у вигляді хаотичних лінійних трас, які залишені від борідок відмички при зворотно-поступових рухах (рис. 14). Стрілками відмічено локалізацію слідів, які залишені робочими поверхнями відмички.

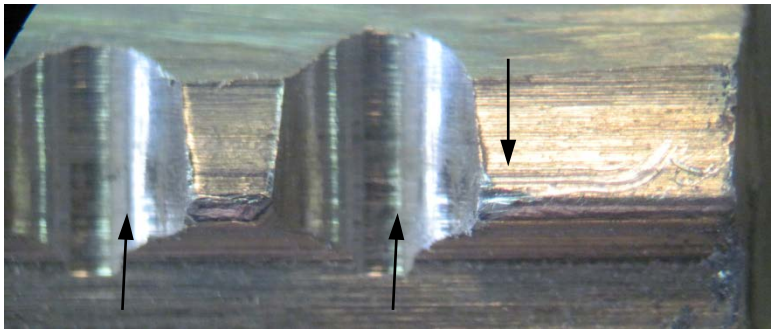

Рис. 14. Локалізація слідів на запобіжному виступі лівої поверхні ключової шпарини з боку каналів штифтів

4. Відмикання з використанням відмички, дія якої спрямована на почергове підбирання висоти розташування робочих штифтів (рис. 15).

Рис. 15. Зразки відмичок

При мікроскопічному дослідженні робочих поверхонь штифтів та внутрішніх поверхонь циліндра виявлено:

– на конусній частині першого та третього робочих штифтів динамічні сліди у вигляді хаотичних накладень лінійних та дугоподібних трас довжиною до 3 мм, які залишені від борідок відмички, при натисканні на конусні частини робочих штифтів (рис. 16). Стрілками відмічено локалізацію слідів, які залишені робочими поверхнями відмички.

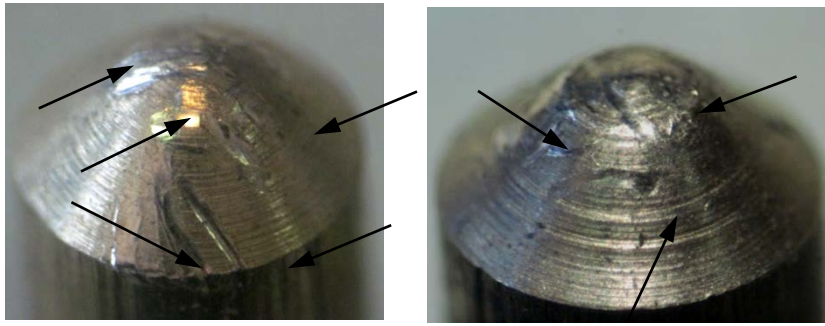

Рис. 16. Локалізація слідів на конусній частині першого та третього робочих штифтів

5. Відмикання з використанням бамп-ключів (рис. 17), дія яких спрямована на підбиранні висоти розташування робочих штифтів шляхом нанесення удару або надання вібрації відмичці.

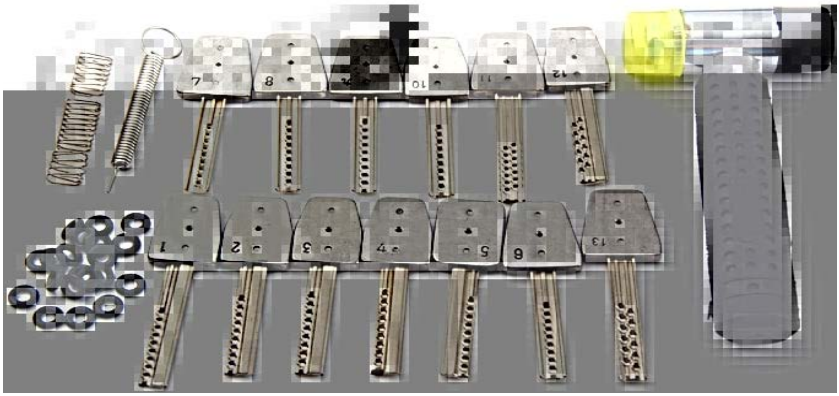

Рис. 17. Зразки бамп-ключів до різних типів циліндрових механізмів замків

При мікроскопічному дослідженні робочих поверхонь штифтів та внутрішніх поверхонь циліндра виявлено:

– на конусній частині другого та п'ятого робочих штифтів статично-динамічні сліди у вигляді вм'ятин розмірами 0, 5х0, 5 — 1х2 мм та окремих лінійних трас довжиною до 1 мм, які залишені від борідок відмички, при нанесенні ударів по голівці «бамп-ключа» (позначки 1, 2 рис. 18).

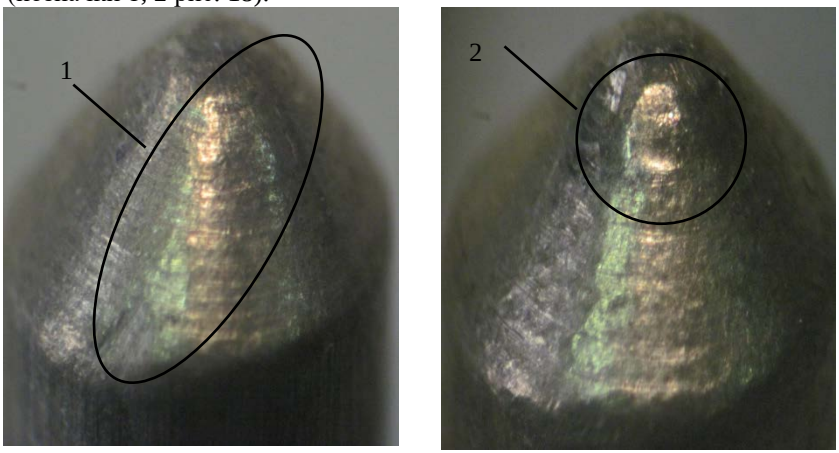

Рис. 18. Локалізація слідів на поверхнях робочих штифтів

Узагальнюючи результати експериментального дослідження, можна зробити висновок про те, що більшість слідів від дії відмичок лежать у межах контактних поверхонь комплектного ключа з

частинами циліндрового механізму. Крім того, відповідні сліди можуть відображатись у вигляді утикань, подряпин, вм'ятин, які за формою та розмірними характеристиками схожі зі слідами комплектного ключа, а в деяких випадках можуть бути близькими до слідів виробничого походження циліндрових механізмів замків. Нерідко сліди від дії сторонніх предметів носять низьку ідентифікаційну вагу (невелика кількість або неповне відображення трас та інше). Відокремити їх від слідів дії комплектного ключа досить складно, тому в таких випадках висновок експерта доцільно робити в не категоричній формі. Дані сліди можна відокремити від слідів комплектного ключа лише при порівняльному дослідженні з конкретним стороннім предметом.

Також необхідно зважати на те, що експерт не може розраховувати на те, що володіє вичерпною інформацією про типи, конструктивні особливості всіх існуючих відмичок. Це пов'язано з тим, що дані предмети часто виготовляються злочинцями самостійно, відповідно до особистих певних навичок. Відмички промислового виготовлення часто удосконалюються, кількість виробників, напевно, невідома.

Отже, зробити висновок у категоричній формі щодо наявності слідів стороннього предмета на внутрішніх поверхнях циліндрового механізму замку можна лише після ототожнення відмички або іншого стороннього предмета, використаного для кримінального відмикання замку з відповідними слідами. Крім того, висновок у категоричній формі також можливий за наявності комплексу групових ознак дії конкретного типу відмички, підібраного або підробленого ключів, та при виявленні безпосередньо сторонніх предметів (частин відмичок, фрагментів фольги або полімерних матеріалів, клейких речовин).

Висновки. У роботі узагальнені результати експериментального дослідження та сформульовані висновки відносно можливих умов механізму слідоутворення. Крім того, надано ілюстративні пояснення умов локалізації слідів на відповідних частинах циліндрових механізмів замків від дії сторонніх предметів та комплектних ключів.

За результатами досліджень запропоновано рекомендації судовим експертам щодо формулювання висновків під час проведення трасологічних досліджень циліндрових механізмів замків, які полягають у наступному:

1. При виявленні поодиноких слідів або сукупності поодиноких слідів у різних частинах механізму, які неможливо віднести до слідів та які за груповими ознаками відповідають слідам, що залишаються від дії конкретного типу відмички, а також у разі неможливості їх віднесення до слідів виробничого та експлуатаційного характеру, доцільно зробити висновок наступного змісту: «*На внутрішніх поверхнях циліндрового механізму замку, наданого на дослідження, є сліди, які могли залишитися від контакту зі сторонніми предметами (відмичкою, підібраним або підробленим ключами) або при виготовленні та*

експлуатації. Відділити одні сліди від інших, а також відповісти на питання: «*Чи є сліди сторонніх предметів на внутрішніх поверхнях циліндрового механізму замку*?» *можна лише при порівняльному дослідженні з конкретним слідоутворюючим об'єктом*».

2. У разі виявлення на внутрішніх поверхнях циліндрового механізму замку лише слідів, які беззаперечно можна віднести до виробничих та експлуатаційних слідів, доцільно зробити висновок наступного змісту: «*На внутрішніх поверхнях циліндрового механізму замку, наданого на дослідження, будь-яких слідів від дії сторонніх предметів не виявлено. Однак у разі одноразового використання сторонніх предметів (відмички, підібраного або підробленого ключів) робочі частини яких за формою та розмірами близькі до робочої частини комплектного ключа, характерні сліди на деталях механізму можуть не залишатись*».

В. Г. Чернов, Е. А. Голомисюк, П. А. Евсеев

ОСОБЕННОСТИ ЭКСПЕРТНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ СЛЕДОВ ДЕЙСТВИЯ ОТМЫЧЕК НА ВНУТРЕННИХ ПОВЕРХНОСТЯХ ЦИЛИНДРОВЫХ МЕХАНИЗМОВ ЗАМКОВ

Рассматриваются особенности экспертного исследования следов воздействия посторонних предметов на внутренних поверхностях цилиндровых механизмов замков. При трасологической экспертизе замков большинство экспертов после исследования внешних и внутренних поверхностей цилиндровых механизмов замков, открытых разного вида отмычками, подделанными или подобранными ключами, неоднозначно осознают механизм их следообразования, что иногда может привести к ложному выводу.

Целью работы является представление результатов исследования механизма следообразования и локализации признаков воздействия посторонних предметов (отмычек, подобранного или поддельного ключа) на внутренних поверхностях цилиндровых механизмов замков и рекомендаций судебным экспертам при формулировании выводов в ходе проведения трасологических исследований.

Рассмотрен механизм следообразования, представлена характеристика и классификация следов воздействия посторонних предметов (отмычек, подобранного или поддельного ключа). Определены группы отмычек, которые чаще всего встречаются при совершении криминальных правонарушений, для их дальнейшего исследования. Проведен ряд экспериментальных исследований с целью изучения и анализа механизма следообразования, а также локализации признаков воздействия определенных групп отмычек на внутренние поверхности цилиндровых механизмов замка. Поэтапно описан ход проведения экспериментальных исследований. Представлены результаты исследований отпирания цилиндровых механизмов замков разными видами отмычек в зависимости от их конструктивных особенностей. Иллюстрации поясняют условия локализации следов на соответствующих частях цилиндровых механизмов замков от воздействия соответствующих групп отмычек.

Обобщены результаты экспериментального исследования и сформулированы выводы о возможных условиях механизма следообразования.

Предложены рекомендации судебным экспертам по формулированию выводов в ходе проведения трасологических исследований цилиндровых механизмов замков.

Ключевые слова: трасологическая экспертиза, цилиндровый механизм замка, отпирание, посторонние предметы, отмычки.

V. Chernov, E. Golomisyuk, P. Evseev

FEATURES OF EXPERT RESEARCH ON THE EFFECTS OF LOCK PICK ON THE INNER SURFACES OF CYLINDER MECHANISMS OF LOCKS

The features of the expert study of traces from the effects of foreign objects on the inner surfaces of the cylinder mechanisms are considered. With the trasological examination of locks, most experts after examining the external and internal surfaces of the cylinder mechanisms of locks, unlocked by various types of keys, falsified or selected keys, ambiguously understand the mechanism of their trace formation, which can sometimes lead to a false conclusion.

The purpose of the work is to present the results of the investigation of the mechanism of trace formation and localization of signs of exposure of foreign objects (lock pick, selected or fake keys) on the internal surfaces of the cylinder mechanisms of locks and recommendations to forensic experts in drawing conclusions during the course of the Trasological research.

The mechanism of trace formation is considered, the characteristic and classification of traces of exposure to foreign objects are provided (lock pick, selected or fake keys). Groups of lock pick are identified, which are most often found in the Commission of criminal offenses, for their further research. A number of experimental studies have been carried out to study and analyze the mechanism of trace formation, as well as to localize the signs of influence of certain groups of lock pick on the internal surfaces of the cylinder mechanisms of the lock. The progress of the experimental studies has been described in stages. The results of the research on the opening of the cylinder mechanisms of locks are presented with various types of lock pick, depending on their design features. The illustrations explain the conditions for the location of traces on the relevant parts of the cylinder mechanisms of locks from the influence of the respective groups of lock pick.

The results of an experimental study are summarized and conclusions are made on the possible conditions for the mechanism of trace formation. Recommendations to judicial experts on the formulation of conclusions in the course of trasological studies of cylinder locking mechanisms are proposed.

Key words: trasological examination, cylinder mechanism of lock, unlocking, extraneous objects, lock pick.

References

Adyigezalov, R., Yatusevich, M., (2011). *Aktualnyie aspektyi, problemyi kriminalisticheskogo issledovaniya otpiraniya tsilindrovyih shtiftovyih zamkov. 13 Vestnik Polotskogo gosudarstvennogo universiteta. Kriminalisticheskaya i operativno-rozyisknaya deyatelnost* [in Russian].

Kantor, I. i dr. (2002). *Trasologija i trasologicheskaja jekspertiza.* VA IMC GUK MVD Rossii [in Russian].

Kitaev, E. (2013). *Kriminalisticheskoe issledovanie zamkov, otkryityih s ispolzovaniem bamp-metoda. Sudebnaya ekspertiza: nauch.-prakt. zhurnal* 1(33) [in Russian].

Monin, A., Kondakov, A., Nikonov, S., Dontsov, D. (2018). *Nekotoryie aspektyi sovershenstvovaniya metodiki kriminalisticheskogo issledovaniya tsilindrovyih mehanizmov sekretnosti zamka. Sudebnaya ekspertiza: nauch.-prakt. zhurnal* 4 (56) [in Russian].

Pavlichenko, G., Zakharov, R., Sevastianova, E., (2019). *Sudebno-trasologicheskaia ekspertiza zamkov i zapiraiushchikh mekhanizmov*. Nizhegorodskii gosudarstvennyi universitet [in Russian].

Sukharev, A. i dr. (2010). *Trasologiia i trasologicheskaia ekspertiza*. Saratovskii iuridicheskii institutt MVD Rossii [in Russian].

Надійшла до редколегії 12.10.2019

DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.23
УДК 343.98; 340.67

Н. Н. Космина,
кандидат юридических наук, старший научный сотрудник,
заведующая отделом Харьковского НИЭКЦ МВД, г. Харьков, Украина,
e-mail: n.n.kosmina@ukr.net

ИССЛЕДОВАНИЕ МЕТОДОМ ТОНКОСЛОЙНОЙ ХРОМАТОГРАФИИИ СИЛЬНОДЕЙСТВУЮЩИХ И ЯДОВИТЫХ ВЕЩЕСТВ НА ПРИМЕРЕ КЛОФЕЛИНА И АТРАКУРИЯ

Рассмотрено фармакологическое действие сильнодействующих и ядовитых лекарственных средств. Проанализированы преступления, которые совершаются с их применением. В настоящее время проводятся работы по исследованию этих веществ в биологических объектах, поэтому возникает необходимость изучения сильнодействующих и ядовитых лекарственных средств. В статье рассмотрены системы растворителей для тонкослойной хроматографии по исследованию сильнодействующих и ядовитых лекарственных средств на примере клонидина (клофелина) и атракурия, а также подобраны наиболее чувствительные реактивы, которые позволяют дифференцировать и идентифицировать указанные лекарственные средства.

Ключевые слова: каннабиноиды, атракурий, клофелин, клонидин, тонкослойная хроматография, ядовитые, сильнодействцющие лекарственные средства, система растворителей.

Постановка научной проблемы. Среди преступлений против личности наибольшую опасность представляют преступления, совершаемые с помощью сильнодействующих либо ядовитых лекарственных средств. В настоящее время наблюдается тенденция к увеличению количества совершаемых преступлений, что всегда сказывается на состоянии социальной защищенности граждан, усиливает напряженность в обществе, подрывает авторитет государства.

Особенности раскрытия данных преступлений сопряжено со значительными трудностями и очень большим объемом работы, что позволяет говорить о том, что данные преступления относятся к категории повышенной сложности.

Имеется большое количество задач в следственной практике, которые могут возникнуть в любом деле, связанном с использованием наркотиков, сильнодействующих и ядовитых лекарственных средств в целях содействия совершению преступления.

С помощью наркотиков, сильнодействующих и ядовитых лекарственных средств совершаются изнасилования и другие насильственные действия сексуального характера, ограбление, разбой, вымогательство денежных средств.

Данные преступления предполагают использование лекарственных средств посредством введения в организм человека без

© Н. Н. Космина, 2019

его согласия какого-то вещества с намерением нарушить его нормальное поведение, восприятие или способность принимать решения, после того, как он добровольно принял вещество, лишающее его способности к самостоятельным действиям.

Современный украинский рынок наводнен фальсифицированными препаратами, предназначенными не только для людей, но и для животных. Вместе с тем не следует забывать, что поддельные лекарственные средства могут стать причиной смертельных случаев людей.

В последние годы одной из особенностей химико-токсикологического анализа в Украине является значительное увеличение числа случайных и преднамеренных отравлений клофелином. Часто жертвами разбоев с использованием клофелина либо ядовитых лекарственных средств становятся пассажиры железнодорожных поездов.

Как правило, сильнодействующие либо ядовитые лекарственные средства, в первую очередь клонидин (клофелин), тайно подливают жертве преступления в бокалы с алкогольными напитками. Как свидетельствует судебно-следственная практика, после употребления клофелина (через 10–40 мин) потерпевшие отмечают наличие у них слабости, вялости, сонливости, тошноты, тяжести в голове[1].

Отравления клонидином (клофелином) обусловлены передозировкой, индивидуальной гиперчувствительностью. Применяемые психоактивные вещества могут изменять состояния жертвы и ориентацию в пространстве, способность принимать решения, а также кратковременную потерю памяти. Подобные вещества могут сделать жертву уязвимой и неспособной оказывать сопротивление нападающему. Кроме того, они могут использоваться в целях оказания седативного воздействия на жертву, для того чтобы преступнику было легче ее транспортировать.

Анализ основных исследований и публикаций. Клонидин (клофелин) имеет химико-токсикологическое значение. Вместе с тем, до настоящего времени судебно-медицинская экспертиза смертельных и несмертельных случаев не имеет достаточно информации об исследовании отравлений клофелином. Имеются определенные трудности, связанные как с установлением факта отравления, так и

[1] Drug Pharmacology Second Edition. Фармакология наркотических и иных препаратов / под ред. Джеймса М. Смита, Специального Агента, Пара медика: авт. перевод сотрудника БЮИ МВД России Е. Т. Савранского. Белгород, 1998. 94 с.; *Еремин С. К., Изотов Б. Н., Веселовская Н. В.* Руководство по химико-токсикологическому анализу наркотических и других одурманивающих средств: метод. рекомендации. Москва : Мысль, 1993. 271 с.; *Петровский Б. В.* Большая медицинская энциклопедия : в 3 т. / ред. изд.: 3-е. Москва : Сов. Энциклоп., 1975. Т. 2. С. 407–408. *Борисевич С. Н., Вергун О. М.* Острые отравления клофелином и возможности их лабораторной диагностики. *«Здравоохранение».* 2010. № 2. С. 51–53.

отсутствием специфических клинических признаков отравления, отсутствием эффективных методик определения клофелина методами тонкослойной хроматографии, а также инструментальными методами.[11]

Изучением данной проблемы занимались А. Б. Мелентьев, С. А. Савчук, С. К. Еремин, Б. Н. Изотов, С. Н. Борисевич, В. В. Болотов. В настоящее время в литературе имеются данные об исследовании извлечения клофелина из биологических объектов, а также его обнаружение в них, использование клофелина при лечении глазных заболеваний, исследования клофелина в крови биологических объектов, отсутствуют данные о методиках исследования сильнодействующих и ядовитых лекарственных средств, недостаточно разработаны методы обнаружения и количественного определения клофелина и атракурия, пригодных для целей химико-токсикологического анализа.

Учитывая широкое применение в медицине, наличие случаев отравления, в том числе и со смертельным исходом, а также отсутствие методических рекомендаций по исследованию сильнодействующих и ядовитых веществ — клофелина и атракурия, — следует считать, что разработка методов обнаружения, качественного и количественного определения этих лекарственных препаратов в ведомственных экспертных организациях является одной из актуальных проблем современного химико-токсикологического анализа.

Цель исследования — подбор наиболее чувствительных реактивов, которые позволили бы дифференцировать и идентифицировать указанные сильнодействующие и ядовитые лекарственные средства, разработать системы растворителей для исследования методом цветных качественных реакций и методом тонкослойной хроматографии, подобрать наиболее чувствительные реактивы для проявления сильнодействующих и ядовитых лекарственных средств.

Для реализации поставленной цели необходимо было решить следующие основные задачи:

— разработать методы идентификации клофелина и атракурия с помощью различных хроматографических и химических методов;

— разработать чувствительные методики количественного определения клонидина (клофелина) и атракурия с применением газожидкостной (ГХ) хроматографии;

— изучить пригодность разработанных методов-обнаружения и количественного определения для анализа клонидина (клофелина) и атракурия.

[1] *Борисевич С. Н.* Клофелин. Методы фармацевтического и химико-токсикологического исследования. *Здоровье и окружающая среда*: сб. науч. тр. Вып. 10 / М-во здравоохранения Респ. Беларусь. Минск : науч. практ. центр гигиены, 2007. С. 690–694.

— провести сравнительную оценку методов выделения клофелина из объектов биологического происхождения.

Изложение основного материала исследования. На исследование клофелин поступает в виде таблеток «Клонидин» и в виде жидкости — прозрачных ампул для инъекций. При проведении судебных экспертиз по исследованию клофелина возникает несколько проблем. Первая связана с отсутствием схем исследования.

Под сильнодействующими и ядовитыми лекарственными средствами понимаются вещества, которые способны причинить серьезный вред здоровью человека при употреблении без предписания врача. К ним отнесены препараты обезболивающего, успокаивающего, снотворного действия (клофелин, буторфанол, тетракаин, миорелаксанты), а также:

— соли этих веществ, когда существование таких солей возможно;

— изомеры этих веществ;

— эфиры сложные и простые, перечисленные в списке;

— все лекарственные формы, какими бы фирменными (торговыми) названиями они не обозначались, в состав которых входят перечисленные в списке вещества в сочетании с фармакологическими неактивными компонентами;

— все смеси и растворы, содержащие перечисленные вещества независимо от их концентрации.

Ядовитые вещества при воздействии на организм вызывают резкое нарушение нормальной жизнедеятельности, отравление и смерть. К ним, например, отнесены: змеиный яд, его производные, пчелиный яд очищенный, клофелин (клонидин) и т. д.

Мы исследовали указанные лекарственные средства методом качественных химических реакций при проявлении реактивами Марки (1 часть 40 %-го раствора формалина + 9 частей концентрированной серной кислоты), Вагнера (в 10–15 мл воды растворяют 2 г иодида калия. К этому раствору прибавляют 1 г иода. После растворения иода прибавляют воду 50 мл) Несслера (в 50 мл воды растворяют 50 г иодида калия). К этому раствору при постоянном перемешивании прибавляют насыщенный раствор хлорида ртути (6 г хлорида ртути (1) в 10 мл воды) до появления устойчивого осадка иодида ртути. Затем прибавляют 20 мл 6 н раствора едкого калия и воду до 500 мл. Этот реактив сохраняют в темном месте, Драгендорфа (в 10 мл ледяной уксусной кислоты растворяют 8 г основного нитрата висмута). Полученный раствор вливают в раствор, содержащий 27,2 г иодида калия в 30 мл воды. Через несколько дней жидкость фильтруют и разбавляют водой до 10 мл и иод-платинатом, методом тонкослойной хроматографии. По результатам исследований предложены наиболее чувствительные системы растворителей. Исследована хроматографическая подвижность клофелина-основания и миорелаксанта — атракурия в 14

системах растворителей. Определение зон хроматографической подвижности клонидина и атракурия также проводили в УФ-свете.

Метод тонкослойной хроматографии относительно недорогой, но не менее точный метод исследования. Для тонкослойной хроматографии использовались пластины Sorbfil, наиболее часто встречающиеся хроматографические системы, а также известные растворители для проявления зон окрашивания.

Предлагаемые системы растворителей:

1. Хлороформ-метанол (9:1);
2. Бензол-этанол-диэтиламин (9:1:1);
3. Метанол — 25 % раствор аммиака (100:1,5);
4. Гексан-ацетон-аммиак (2:2:0, 1);
5. Бензол-метанол (9:1);
6. Хлороформ-ацетон-этанол–25 % раствор аммиака (20:20:3:1);
7. Хлороформ-метанол (9,7:0,3);
8. Хлороформ-бензол-этанол (45:15:5);
9. Хлороформ-н-бутанол — 25 % раствор аммиака (70:40:5);
10. Хлороформ-ацетон (1:9);
11. Хлороформ-метанол-ацетон (7:2:1);
12. Гексан-ацетон (2:1);
13. Гексан-метанол (1:2);
14. Толуол-ацетон-этанол — 25 % раствор аммиака (4,5:4,5:0, 75:0,25).

Таблица 1

Характерная окраска, полученных при проведении качественных химических реакций ядовитих и сильнодействующих лекарственных средств

№ п/п	Реактив / Вещество	Марки	Родонид кобальта	Несслера	Драгендорфа в модификации по Мунье	Иодо-платинат	Вагнера
1	**Атракурий**	от бледно-розового до бледно-фиолетово-коричневого	голубой	светло-желтый	оранжевый	сине-фиолетовый	оранжево-коричневый
2	**Клонидин**	—	—	—	—	—	—

Как видно из таблицы, для качественного определения клонидина и атракурия все исследуемые реактивы позволяют диференцировать атракуриий на стадии качественных реакций. Чего

нельзя сказать для клонидина (клофелина). В результате исследования клонидина не проявилась окраска ни в одном случае. Однако следует отметить, что использование указанных химических реакций не является окончательным результатом. Для дальнейшего исследования необходимо использование метода тонкослойной хроматографии и инструментальных методов. Полученные результаты приведены в таблицах 2–8.

Таблица 2

Исследование методом тонкослойной восходящей хроматографии, Rf

Система №	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Атракурий	0, 63	0, 78	0, 48	0, 45	-	0, 68	-	0, 62	0, 88	0, 45	0, 57	0, 13	0, 43	0, 55
Клонидин	-	0, 69	-	0, 76	-	0, 70	-	0, 59	0, 82	-	-	-	-	0, 61

Таблица 3

ТСХ проявление реактивом Марки

Система №	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Атракурий	буро-коричневый	буро-красно-зеленый	буро-коричневый	бледно-розово-фиолетовый	-	буро-коричневый	-	бледно-фиолетовый	буро-коричневый	розово-голубой	буро-коричневый	бледно-фиолетовый	-	буро-коричневый
Клонидин	-	-	-	-	-	бледно-розово-коричневый	-	бледно-розово-коричневый	-	-	-	-	-	-

Таблица 4

ТСХ проявление реактивом родонида кобальта

Система №	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Атракурий	голубой	голубой	голу бой	голубой	-	голубой	-	голубой	голубой	зелено- голубой	зелено- голубой	Зелено-голубой	зелено- голубой	голубой
Клонидин	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Таблица 5

ТСХ проявление реактивом иодоплатинат

Система №	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Атракурий	синий	синий	синий	синий	-	синий	-	синий	синий	фиолетовый	фиолетовый	фиолетовый	фиолетовый	фиолетовый
Клонидин	-	светло-коричневый	-	светло-коричневый	-	-	-	-	синий	-	-	-	-	-

Таблица 6

ТСХ проявление реактивом Драгендорфа (модификация по Мунье)

Система №	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Атракурий	оранжевый	оранжевый	оранжевый	оранжевый	-	оранжевый	-	оранжевый	оранжевый	оранжевый	оранжевый	оранжевый	оранжевый	оранжевый
Клонидин	-	-	-	-	-	оранжевый	-	оранжевый	оранжевый	-	-	-	-	-

Таблица 7

ТСХ проявление реактивом Вагнера

Система №										0	1	2	3	4
Атракурий	коричневый	светло-желтый	коричневый	коричневый	-	коричневый	-	коричневый	коричневый	коричневый	коричневый	коричневый	коричневый	коричневый
Клонидин	-	желто-коричневый	-	-	-	-	-	желто-коричневый	желто-коричневый	-	-	-	-	коричневый

Таблица 8

ТСХ проявление реактивом Несслера

Система №	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Атракурий	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Клонидин	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Выводы. Анализируя полученные результаты хроматографической подвижности клонидина и атракурия, можно сделать вывод о том, что наиболее положительный результат разделительных характеристик получен при использовании систем 2, 4, 14.

Методики идентификации, а также комплекс полученных результатов качественного и количественного определения клофелина и атракурия — сильнодействующих и ядовитых лекарственных средств, хроматографии в тонких слоях могут быть использованы в фармацевтическом анализе лекарственных форм клонидина (клофелина) и миорелаксантов (атракурия), а также при исследовании в экспертных химических лабораториях подразделений МВД Украины, Министерства юстиции Украины.

References

Drug Pharmacology Second Edition. Farmakologiya narkoticheskikh i inykh preparatov. pod red. Dzheymsa M. Smita, Spetsial'nogo Agenta, Para medika: avt. perevod sotrudnika BYUI MVD Rossii Ye. Savranskogo. Belgorod.1998 [in Russian].

Yeremin, S. K., Izotov, B. N., Veselovskaya, N. V. (1993). *Rukovodstvo po khimiko — toksikologicheskomu analizu narkoticheskikh i drugikh odurmanivayushchikh sredstv: metod. rekomendatsii.* Moskva: Mysl' [in Russian].

Borisevich, S. N., Vergun, O. M. (2010). *Ostryye otravleniya klofelinom i vozmozhnosti ikh laboratornoy diagnostiki. Zdravookhraneniye.* 2. 51–53 [in Belorussian].

Borisevich, S. N. (2007). *Klofelin. Metody farmatsevticheskogo i khimiko-toksikologicheskogo issledovaniya*. *Zdorov'ye i okruzhayushchaya sreda:* Sb. nauch. tr. ; M-vo zdravookhraneniya Resp. Belarus'. Minsk: Nauch. prakt. tsentr gigiyeny. 10. 690–694 [in Belorussian].

Н. М. Косміна

ДОСЛІДЖЕННЯ МЕТОДОМ ТОНКОШАРОВОЇ ХРОМАТОГРАФІЇ СИЛЬНОДІЮЧИИХ ТА ОТРУЙНИХ РЕЧОВИН НА ПРИКЛАДІ КЛОНІДИНА І АТРАКУРІЯ

Розглянуто системи розчинників для тонкошарової хроматографії з дослідження отруйних лікарських засобів — клонідину і атракурію, а також підібрані найбільш чутливі реактиви, які дозволяють диференціювати і ідентифікувати зазначені лікарські засоби. Проведено дослідження методом тонкошарової хроматографії, підібрано системи органічних розчинників і отримано хроматографічні характеристики.

Серед злочинів проти особи найбільшу небезпеку представляють злочини, що здійснюються за допомогою сильнодіючих або отруйних

лікарських засобів. Нині спостерігається тенденція до збільшення кількості скоюваних злочинів, що завжди позначається на стані соціальної захищеності громадян, посилює напруженість у суспільстві, підриває авторитет держави. Особливості розкриття цих злочинів пов'язані зі значними труднощами і дуже великим обсягом роботи, що дозволяє говорити про те, що ці злочини належать до категорії підвищеної складності.

Уживані у рамках цього роду злочинів психоактивні речовини можуть змінювати стани жертви і орієнтацію, здатність приймати рішення, а також короткочасну втрату пам'яті. Подібні речовини можуть зробити жертву уразливою і нездатною чинити опір нападаючому. Крім того, вони можуть використовуватися в цілях чинення седативної дії на жертву, для того, щоб злочинцеві було легше її транспортувати.

Таким чином, клонидин (клофелін) має хіміко-токсикологічне значення. В той же час, дотепер судово-медична експертиза смертельних і несмертельних випадків не має достатньо інформації про дослідження отруєнь клофеліном. Представляє певні труднощі встановлення факту отруєння, відсутність специфічних клінічних ознак отруєння, відсутність ефективних методик визначення клофеліну.

Методики ідентифікації, а також комплекс отриманих результатів якісного і кількісного визначення клофеліна і атракурія — сильнодіючих і отруйних лікарських засобів, хроматографії в тонких шарах можуть бути використані у фармацевтичному аналізі лікарських форм клонідина (клофеліна) і міорелаксантів (атракурія), а також при дослідженні в експертних хімічних лабораторіях.

Ключові слова: канабіноїди, атракурій, клофелін, клонідин, тонкошарова хроматографія, отруйні, сильнодіючі лікарські засоби, система розчинників.

N. Kosmina

STUDYING BY THE METHOD OF THIN-LAYER CHROMATOGRAPHY OF POTENT AND POISON SUBSTANCES ON THE EXAMPLE OF CLOFELIN AND ATRAKURIA

Among crimes against the person, the most dangerous are crimes that are committed with the help of potent or poisonous drugs. Unfortunately, there is not yet a tendency to reduce the number of crimes committed, which always affects the state of social protection of citizens, increases tension in society, and undermines the authority of the state.

The disclosure of these crimes is fraught with considerable difficulties and a very large amount of work, which suggests that these crimes fall into the category of increased complexity.

There are a number of investigative and analytical tasks that may arise in any case involving the use of drugs, potent and poisonous drugs in order to facilitate the commission of a crime.

Crimes committed with the help of drugs, potent and poisonous substances include rape or other forms of sexual assault, robbery, robbery, extortion of money.

These crimes involve the use of drugs — these are crimes committed through the introduction into the human body of a substance with the intention to disrupt his normal behavior, perception or ability to make decisions without his consent after he voluntarily accepted a substance that deprives him of the ability to action.

Toxic substances when exposed to the body cause a sharp disruption of normal life, poisoning and death. These include, for example, snake venom, its derivatives, purified bee venom, clonidine (clonidine), etc.

Often passengers of railway trains become victims of robberies with the use of clonidine.

The psychoactive substances used in this type of crime can alter the victim's state and orientation in reality, the ability to make decisions, as well as short-term memory loss. Such substances can make the victim vulnerable and unable to resist the attacker. In addition, they can be used in order to have a sedative effect on the victim in order to make it easier for the perpetrator to transport it.

Methods for the identification and quantification of clonidine chromatography in tonic layers can be used in pharmaceutical analysis of dosage forms of clonidine and muscle relaxants (atracuria), as well as in research in expert chemical laboratories.

In pharmaceutical analysis, qualitative color reactions are used to identify clonidine and atracuria. However, due to low sensitivity, nonspecificity and low availability of reagents, it is not suitable for the purposes of chemical-toxicological analysis.

Keywords: cannabinoids, atracurium, clonidine, thin layer chromatography, poisonous, potent drugs, solvent system.

Надійшла до редколегії 20.09.2019.

DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.24
УДК 656.08

С. І. Поваляєв,
кандидат технічних наук, доцент, доцент Харківського національного автомобільно-дорожнього університету, м. Харків, Україна,
ORCID: https://orcid.org/0000–0001–9027–0132
e-mail: povalyaevsi@ukr.net

О. В. Сараєв,
доктор технічних наук, доцент, декан автомобільного факультету Харківського національного автомобільно-дорожнього університету, м. Харків, Україна,
ORCID: https://orcid.org/0000–0001–6582–560X
e-mail: sarayev9@gmail.com

МОДЕЛЮВАННЯ МЕХАНІЗМУ ПЕРЕКИДАННЯ ТРАНСПОРТНОГО ЗАСОБУ В ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНОЇ ПРИГОДИ

Розроблено математичну модель перекидання транспортного засобу внаслідок наїзду на бічну нерухому перешкоду на основі основного рівняння динаміки для обертового руху у вигляді диференційного рівняння другого порядку. Отримано розв'язок цього рівняння, визначено умови перекидання транспортного засобу та досліджено основні параметри руху транспортного засобу в процесі перекидання.

Ключові слова: дорожньо-транспортна пригода, транспортний засіб, бічна перешкода, перекидання, моделювання.

Постановка наукової проблеми. Кількість дорожньо-транспортних пригод (ДТП), пов'язаних з перекиданням транспортних засобів (ТЗ), у процентному співвідношенні невелике (до 9 %), однак тяжкість їхніх наслідків значна, тому що травмування людей і значних пошкоджень ТЗ у цьому випадку неминучі. Дослідження таких ДТП пов'язане із труднощами встановлення механізму перекидання, оскільки експертні методики розрахунку не завжди використовують підготовлені математичні моделі. Перекидання ТЗ може відбуватися при втраті курсової (бічної) стійкості на криволінійній траєкторії руху, на негативних ухилах, внаслідок зіткнення або наїзду на перешкоду. Природно, для дослідження таких видів перекидань ТЗ необхідні складання й використання відмінних друг від друга математичних моделей і методик розрахунку.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Протягом багатьох років однією з основних методичних вказівок для аналізу ДТП була робота за загальною редакцією професора В. А. Ілларіонова[1]. У цій

[1] Судебная автотехническая експертиза : в 2 ч. / под ред. научн. руков. В. А. Иларионова. Ч. 2. Москва : Министерство юстиции СССР, 1980. 490 с.

© С. І. Поваляєв, О. В. Сараєв, 2019

роботі найбільша увага приділена втраті курсової стійкості на криволінійних ділянках дороги й визначенню критичної швидкості ТЗ.

Більш сучасним методичним посібником з розслідування й експертизи ДТП є довідник С. А. Євтюкова і Я. В. Васильєва[1], де, зокрема, розглянута класифікація причин і завдань дослідження, пов'язаних з перекиданням ТЗ. Загальним недоліком відомих експертних методів реконструкції ДТП, пов'язаних з перекиданням ТЗ, є відсутність готових математичних моделей, що описують механізм перекидання ТЗ. Якщо перекидання ТЗ відбулося в режимі його гальмування, то завдання моделювання механізму ДТП різко ускладнюються, оскільки необхідно врахувати ряд додаткових факторів, що впливають на оцінку параметрів руху ТЗ[2], та визначити початкову швидкість перед гальмуванням[3].

Мета статті. Метою дослідження є розробка й аналіз математичної моделі механізму перекидання дорожнього ТЗ, а також підвищення точності оцінки параметрів руху ТЗ у процесі розвитку ДТП.

Викладення основного матеріалу дослідження. Залежно від дорожньої ситуації можна виділити основні причини перекидання транспортних засобів:

— на повороті або при виконанні маневру під дією відцентрової сили;

— після зіткнення з іншим транспортним засобом;

— при наїзді на перешкоду, коли центр маси транспортного засобу виходить за точку опори;

— внаслідок бічного удару об перешкоду, наприклад, бордюр або колію колесом;

— при виїзді на ділянку дороги з бічним ухилом;

— при наявності відразу декількох з перерахованих вище факторів.

Математична модель процесу перекидання ТЗ. Розглянемо випадок перекидання транспортного засобу внаслідок бічного наїзду на перешкоду, наприклад, бордюр або колію (рис. 1).

---

[1] *Евтюков С. А., Васильев Я. В.*. Расследование и экспертиза дорожно-транспортных происшествий : монография. Санкт-Петербург : Издательство ДНК, 2004. 280 с.

[2] *Saraiev O.* and *Gorb Y.*, A Mathematical Model of the Braking Dynamics of a Car. SAE Technical Paper 2018–01–1893, 2018; *Danez S., Saraiev O.* Mathematical modeling of speed change of vehicles at emergency braking. *Technology audit and production reserves*. 2018. № 3/1 (41). P. 22–28.

[3] *Сараев А. В., Данец С. В.* Методы исследования дорожно-транспортных происшествий с использованием современных автоматизированных средств. *Наука и техника.* 2019. Т. 18, № 3. С. 256–264. URL : https: //doi.org/10.21122/2227–1031–2019–18–3–256–26 (дата звернення 18.05.19).

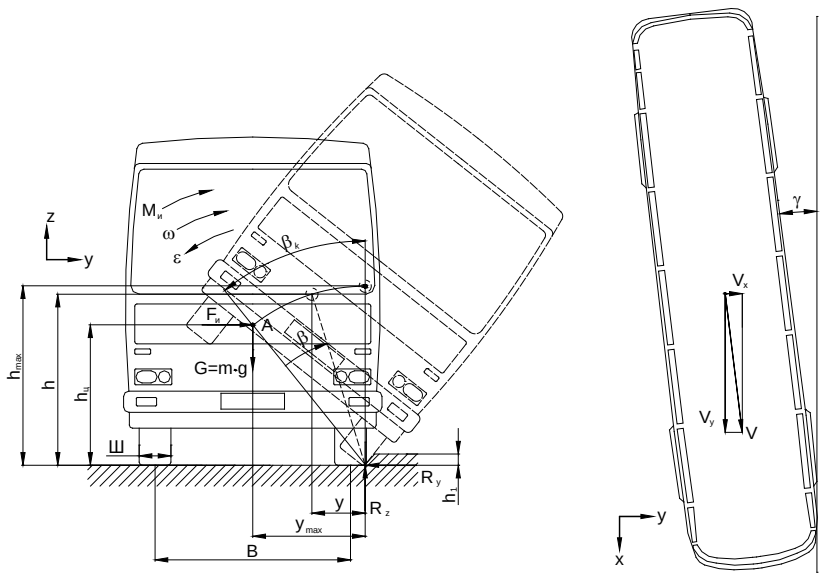

Рис. 1. Схема зовнішніх сил і моментів, що діють на ТЗ при перекиданні після наїзду на нерухому перешкоду

На рис. 1: γ — кут наїзду на нерухому бічну перешкоду; $F_и$ — бічна сила інерції, що виникає при наїзді колеса на нерухому бічну перешкоду; $M_и$ — момент сил інерції при перекиданні ТЗ; G — сила тяжіння ТЗ; m — маса ТЗ, кг; R_y, R_z — відповідно поперечна й вертикальна реакції в плямі контакту колеса з опорною поверхнею (точці перекидання); ω і ε — кутова швидкість і прискорення (уповільнення) центра мас ТЗ при перекиданні; h — висота центра мас ТЗ при перекиданні, що змінюється від значення $h_ц$ до h_{max}; h_1 — висота перешкоди; B — колія ТЗ; $Ш$ — ширина профілю шини колеса; β — кут повороту ТЗ при перекиданні, що змінюється від 0 до значення β_k, яке можна визначити з формулою:

$$\beta_k = 90^0 - arctg\left(\frac{2 \cdot h_ц}{B + Ш}\right). \quad (1)$$

У процесі перекидання на ТЗ діють момент сил інерції, що виникає в результаті вповільнення ТЗ і момент $m \cdot g \cdot y$, що створюється силою тяжіння навколо точки перекидання. Причому плече сили тяжіння змінюється від значення y_{max} до 0 при досягненні центром мас ТЗ крайнього верхнього положення.

Мінімальну швидкість ТЗ, при якій відбудеться його перекидання, можна знайти на підставі закону збереження енергії.

Відповідно до закону збереження енергії повна енергія ТЗ до перекидання дорівнює повної енергії ТЗ у момент перекидання.

$$\frac{m\cdot(V\cos\gamma)^2}{2}+\frac{m\cdot(V\sin\gamma)^2}{2}+m\cdot g\cdot h_{ц}=\frac{m\cdot(V\cos\gamma)^2}{2}+m\cdot g\cdot h_{\max}+E_{деф.1}+E_{деф.2}, \quad (2)$$

де V — лінійна швидкість руху ТЗ перед перекиданням, м/с;

$E_{деф.\ 1}$ — енергія, поглинена пружною деформацією кузова (рами) ТЗ, Дж;

$E_{деф.\ 2}$ — енергія, поглинена пружною деформацією шин ТЗ, Дж.

Максимальна висота підйому центра мас ТЗ

$$h_{\max}=\sqrt{\left(\frac{B+Ш}{2}\right)^2+\left(h_{ц}\right)^2}\,. \quad (3)$$

Енергією, що витрачається на пружну деформацію елементів ТЗ, можна знехтувати. Тоді із вираження (2) визначається швидкість ТЗ (критична швидкість), при якій може відбутися перекидання при ударі колеса об нерухому бічну перешкоду.

$$V_{кр}=\frac{\sqrt{2\cdot g\cdot(h_{\max}-h_{ц})}}{\sin\gamma}\,. \quad (4)$$

Відповідно до вираження (4) критична швидкість, при якій наступає перекидання ТЗ після удару об бічну нерухливу перешкоду, буде тим нижче, чим менше колія й ширина колеса ТЗ, і більше кут між поступальним рухом ТЗ і бічною нерухомою перешкодою.

Реальна швидкість руху ТЗ перед перекиданням може значно перевищувати ту критичну швидкість (4), необхідну для перекидання. Для подальшого вивчення механізму перекидання розглянемо механізм перекидання ТЗ від моменту відриву коліс ТЗ до моменту, коли центр ваги ТЗ буде на висоті h_{max}.

Якщо записати рівняння динаміки для обертового руху ТЗ щодо точки перекидання, можна одержати математичну модель процесу перекидання ТЗ:

$$J\cdot\frac{d^2\beta}{dt^2}=-m\cdot g\cdot h_{\max}\cdot\sin\left(\beta_k-\beta\right), \quad (5)$$

де J — момент інерції ТЗ щодо точки перекидання, що може бути виражений через $J_{ц}$ — момент інерції ТЗ щодо поздовжньої осі, що проходить через його центр мас:

$$J=J_{ц}+m\cdot h_{\max}^2\,. \quad (6)$$

Представимо диференційне рівняння (5) у вигляді

$$\frac{d^2\beta}{dt^2}+k\cdot\sin\left(\beta_k-\beta\right)=0, \quad (7)$$

де $k=\frac{m\cdot g\cdot h_{\max}}{J}$.

У результаті розв’язання рівняння (7) при початкових умовах $d\beta/dt(t=0)=\omega_0$ і $\beta(t=0)=0$ можна одержати вираження для визначення кутової швидкості як функції кута повороту у вигляді:

$$\frac{d\beta}{dt} = \sqrt{\omega_0^2 + 2 \cdot k \cdot \left(\cos\beta_k - \cos\left(\beta_k - \beta\right)\right)} = \omega \cdot \qquad (8)$$

Вираження (8) дозволяє визначити зміну кутової швидкості в процесі перекидання ТЗ.

Початкову кутову швидкість перекидання ТЗ можна виразити через швидкість руху ТЗ на підставі закону збереження енергії, розглянувши момент переходу від поступального руху центра мас ТЗ до обертового руху ТЗ навколо точки перекидання. Оскільки зміна положення центра мас відсутня, потенційна енергія ТЗ не міняється, а кінетична енергія

$$\frac{m \cdot \left(V \sin\gamma\right)^2}{2} = \frac{J \cdot \omega_0^2}{2}. \qquad (9)$$

Звідси початкова кутова швидкість перекидання ТЗ

$$\omega_0 = V \sin\gamma \sqrt{\frac{m}{J}}. \qquad (10)$$

Розв'язання рівняння (7) дозволяє також визначити час перекидання ТЗ як функцію кута повороту:

$$t = \int_0^{\beta} \frac{d\beta}{\sqrt{\omega_0^2 + 2 \cdot k \cdot \left(\cos\beta_k - \cos\left(\beta_k - \beta\right)\right)}}. \qquad (11)$$

Визначення інтеграла в правій частині вираження (11) аналітично приводить до значного ускладнення рішення, тому визначимо його чисельно, застосувавши кусочно-постійну апроксимацію функцій часу[1].

$$t_n = \sum_{i=0}^{n} \frac{\Delta\beta}{\sqrt{\omega_0^2 + 2 \cdot k \cdot \left(\cos\beta_k - \cos\left(\beta_k - i \cdot \Delta\beta\right)\right)}}, \qquad (12)$$

де $\Delta\beta$ — крок дискретизації по куту повороту, n=0. . N, N= $\beta_k / \Delta\beta$.

Вираження (12) дозволяє визначити час, за який відбудеться перекидання ТЗ.

Крім дослідницьких завдань у прямій постановці, таких, як визначення зміни кутової швидкості в процесі перекидання ТЗ (8) і часу, за який відбудеться перекидання ТЗ (12), розроблена математична модель дозволяє вирішувати зворотні завдання:

1. Визначити мінімальне (критичне) значення швидкості ТЗ, що призведе до його перекидання.

Для цього необхідно розглянути випадок хиткої рівноваги, при якому висота центра мас ТЗ h=h_{max}. При цьому $\beta = \beta_k$, ω=0. У результаті з вираження (8) одержимо початкову кутову швидкість при перекиданні ТЗ:

$$\omega_0 = \sqrt{2 \cdot k \cdot \left(1 - \cos\beta_k\right)} \cdot \qquad (13)$$

Звідси з урахуванням (9) критична швидкість руху ТЗ у момент початку перекидання

[1] *Янютин Е. Г., Янчевский И. В.* Импульсные воздействия на упругодеформируемые элементы конструкций. Харьков : Изд-во ХАДИ, 2001. 184 с.

$$V_{кр} = \frac{\sqrt{2 \cdot k \cdot (1 - \cos \beta_k)}}{\sin \gamma} \sqrt{\frac{J}{m}} = \frac{\sqrt{2 \cdot g \cdot h_{\max} \cdot (1 - \cos \beta_k)}}{\sin \gamma}. \quad (14)$$

З урахуванням того, що $k = m \cdot g \cdot h_{max} / J$, $h_{max} \cdot \cos \beta_k = h_ц$, виходить тотожна рівність вираження (14) і (4), що підтверджує вірогідність результатів, отриманих різними методами.

2. Знаючи час перекидання ТЗ, визначити його реальну швидкість до перекидання на підставі виражень (12) і (9).

Як приклад для аналізу математичної моделі процесу перекидання ТЗ розглянемо автобус із наступними основними технічними характеристиками: висота центра мас ТЗ — $h_ц$ =0,06 м; колія ТЗ B=2 м; ширина профілю шини колеса $Ш$=0,2 м; маса ТЗ у спорядженому стані m=18000 кг; момент інерції ТЗ щодо поздовжньої осі, що проходить через його центр мас $J_ц$=13478 кг·м^2. Кут наїзду на нерухому бічну перешкоду приймемо $\gamma = 10^0$.

У результаті чисельного моделювання отримано графіки зміни кутової швидкості від кута повороту β у процесі перекидання ТЗ (рис. 2). Графіки побудовані при початковій швидкості ТЗ 10, 15, 20 і 25 м/с.

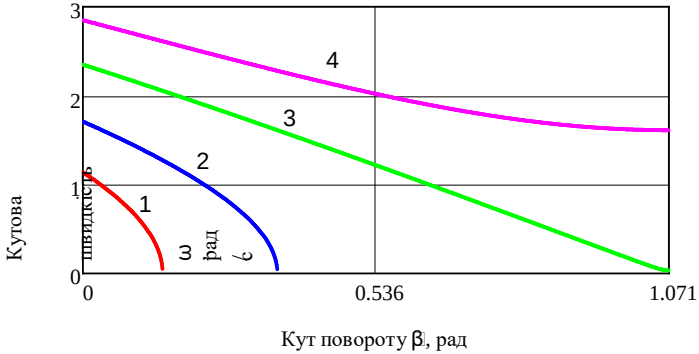

Рис. 2. Зміна кутової швидкості ТЗ при перекиданні

Як видно з рис. 2, при збільшенні кута повороту β кутова швидкість перекидання ТЗ зменшується від початкового значення ω_0 до 0 с$^{-1}$. При цьому за час зменшення кутової швидкості до 0 с$^{-1}$ ТЗ повертається на різний кут β. Якщо його величина не перевищує значення β_k=1,071 рад, при якому центр мас ТЗ займає крайнє верхнє положення, ТЗ повернеться в початкове положення й перекидання не відбудеться (криві 1 і 2). У випадку, якщо за час повороту ТЗ на кут $\beta = \beta_k$ кутова швидкість не зменшилась до 0, відбудеться перекидання ТЗ (крива 4). Швидкість, при якій за час повороту ТЗ на кут $\beta = \beta_k$ кутова швидкість зменшилась до 0, є критичною швидкістю ТЗ по перекиданню (крива 3).

Дана математична модель дозволяє також визначити час перекидання ТЗ (час, за який центр мас ТЗ переміщується з початкового положення в крайнє верхнє положення) як функцію швидкості ТЗ (рис. 3).

При збільшенні поздовжньої швидкості в момент початку перекидання ТЗ від 0 до значення критичної швидкості по перекиданню (рис. 5), час перекидання дійсних значень не має (значення інтеграла (11) перебувають у комплексній площині). Фізично це означає, що перекидання ТЗ не відбулося. Після перевищення поздовжньої швидкості ТЗ значення, що відповідає критичній швидкості ТЗ по перекиданню, час перекидання зменшується зі збільшенням поздовжньої швидкості ТЗ.

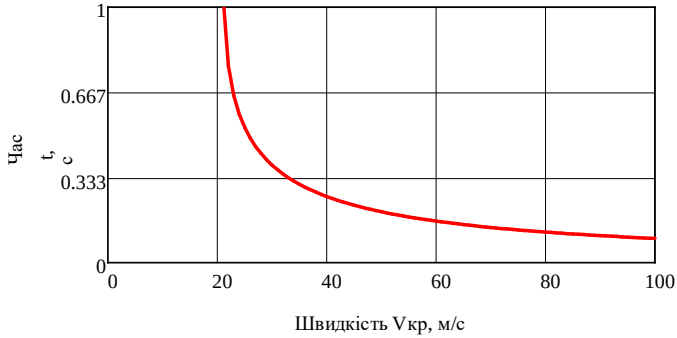

Рис. 3. Час перекидання ТЗ

На рис. 4 показано, як залежить критична швидкість ТЗ, що приводить до його перекидання, від величини кута наїзду на бічну перешкоду.

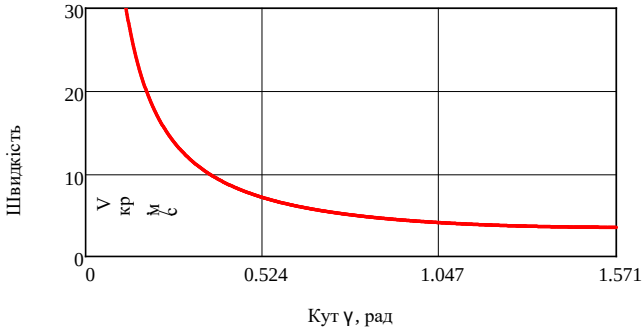

Рис. 4. Критична швидкість ТЗ при перекиданні

Як видно з рис. 4, з ростом величини кута наїзду на бічну перешкоду від 0 до 1,571 рад, що відповідає діапазону від 0 до 90^0, мінімальна швидкість ТЗ, що приводить до його перекидання, зменшується.

Висновки. Нами розроблено математичну модель, яка дозволяє визначити умови перекидання транспортних засобів та дослідити основні параметри руху транспортних засобів у процесі перекидання від моменту початку підйому центра мас транспортного засобу до моменту його максимального підйому. Співставлення результатів розрахунку критичної швидкості транспортних засобів з результатами, що отримані на основі закону збереження енергії, показало, що результати повністю узгоджуються. Чисельні результати, отримані під час використання математичної моделі для конкретного транспортного засобу, повністю відповідають фізиці процесу перекидання транспортних засобів.

References

Sudebnaja avtotehnicheskaja ekspertiza (1980). v 2 ch. / pod red. nauchn. rukov. V. A. Ilarionova. Ch. 2. Moskva: Ministerstvo justicii SSSR [in Russian].

Evtjukov, S. A., Vasil'ev, Ja. V. (2004). *Rassledovanie i ekspertiza dorozhno-transportnyh proisshestvij*: monografija. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo DNK [in Russian].

Saraiev, O. and Gorb, Y. (2018). *A Mathematical Model of the Braking Dynamics of a Car*. *SAE Technical Paper* 2018–01–1893.

Danez, S., Saraiev, O. (2018). *Mathematical modeling of speed change of vehicles at emergency braking. Technology audit and production reserves*. № 3/1(41). 22–28.

Saraev, A. V. (2019). *Metody issledovanija dorozhno-transportnyh proisshestvij s ispol'zovaniem sovremennyh avtomatizirovannyh sredstv*. *Nauka i tehnika*. T. 18, № 3. 256–264. URL: https://doi.org/10.21122/2227-1031–2019-18–3–256–26 [in Russian].

Janjutin, E. G., Janchevskij, I. V. (2001). *Impul'snye vozdejstvija na uprugodeformiruemye jelementy konstrukcij*. Har'kov: Izd-vo HADI [in Russian].

С. И. Поваляев, А. В. Сараев

МОДЕЛИРОВАНИЕ МЕХАНИЗМА ОПРОКИДЫВАНИЯ ТРАНСПОРТНОГО СРЕДСТВА В ПРОЦЕССЕ РАЗВИТИЯ ДОРОЖНО-ТРАНСПОРТНОГО ПРОИСШЕСТВИЯ

Разработке математических моделей опрокидывания транспортных средств уделяется значительное внимание многими исследователями вследствие необходимости получения достоверной информации обстоятельств дорожно-транспортных происшествий. Исследование дорожно-транспортных происшествий с опрокидыванием транспортных средств связано с трудностью установления механизма опрокидывания, поскольку экспертные методики расчета не всегда используют подготовленные математические модели. Большинство методик фокусируются на определении минимальной (критической) скорости транспортных средств, которая приводит к его опрокидыванию. Однако

реальная скорость транспортных средств перед опрокидыванием может быть значительно выше. В данной работе приведена математическая модель процесса опрокидывания транспортных средств после наезда на недвижимое боковое препятствие. При этом на транспортное средство действует опрокидывающий момент, обусловленный инерционными силами, и момент от силы тяжести, который удерживает транспортное средство от опрокидывания. Необходимо отметить, что плечо момента от силы тяжести изменяется от максимального значения до 0 в процессе опрокидывания транспортного средства. Математическая модель базируется на основном уравнении динамики для вращательного движения. Разработанная математическая модель есть нелинейным однородным дифференциальным уравнением второго порядка. Получено решение этого уравнения, которое позволяет определить условия опрокидывания транспортных средств и исследовать основные параметры движения транспортных средств в процессе опрокидывания от момента начала подъема центра масс транспортного средства до момента его максимального подъема. Проведено сопоставление результатов расчета критической скорости транспортных средств с результатами, полученными на основе закона сохранения энергии. Результаты полностью согласовываются. Проанализированы результаты, полученные при использовании математической модели для конкретного транспортного средства.

Ключевые слова: дорожно-транспортное происшествие, транспортное средство, боковое препятствие, опрокидывание, моделирование.

S. Povalyaev, O. Saraiev

MODELING OF THE MECHANISM OF VEHICLE OVERTURNING IN THE PROCESS OF DEVELOPMENT OF ROAD TRAFFIC ACCIDENT

The development of mathematical models of vehicle overturning has been given significant attention by many researchers because of the need to obtain reliable information on the circumstances of road traffic accidents. Research of road traffic accidents with the overturning of vehicles is related with the difficulty to determinate the mechanism of overturning, because expert calculation methods do not always use the adapted mathematical models. Most of the methods focus on determining the minimum (critical) speed of vehicles, which leads to its overturning. However, the real speed of vehicles before overturning can be much higher. In this paper, a mathematical model of the process of vehicle overturning after a collision with an immovable lateral obstacle is given. Thus the overturning moment caused by the inertia forces acts on the vehicle, and the moment from the gravity that holds the vehicle from overturning. It is necessary to mark that the shoulder of moment from gravity changes from a maximal value to 0 in the process of vehicle overturning. The mathematical model is based on the basic equation of dynamics for rotational motion. The developed mathematical model is a nonlinear homogeneous differential equation of second order. A solution of this equation is obtained that allows us to determine the conditions for the vehicles overturning and to investigate the basic parameters of the movement of vehicles in the process of overturning from the moment when the center of mass of the vehicle begins to rise until the moment of its maximum lifting. A comparison of the results of calculating the critical speed of vehicles with results obtained on the basis of the law of energy conservation was carried out. The results are fully agreed. The numerical results obtained using a mathematical model for a particular vehicle have been analyzed.

Keywords: road traffic accident, vehicle, lateral obstacle, overturning, modeling.

Надійшла до редколегії 12.10.2019

DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.25
УДК 343.983

В. В. Сабадаш,
кандидат технічних наук, доцент, завідувач сектору
Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна,
ORCID: https://orcid.org/0000–0002–3046–6018
e-mail: vladimir10111960@gmail.com

М. В. Зарченко,
судовий експерт Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна,
ORCID: https://orcid.org/0000–0002–3046–6018
e-mail: Zarchenko_m@ukr.net

І. А. Тарарака,
судовий експерт Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна,
ORCID:https://orcid.org/0000–0002–3046–6018
e-mail: malva. km@gmail.com

РОЛЬ ІНЖЕНЕРНО-ЕКОЛОГІЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ У ВИЗНАЧЕННІ ІСТОСТНОСТІ ШКОДИ ДОВКІЛЛЮ ПРИ ЗНИЩЕННІ ЗЕЛЕНИХ НАСАДЖЕНЬ

Особливості експертного дослідження істотності шкоди полягає у врахуванні різноманітності фактичних обставин настання події порубок зелених насаджень та обґрунтування ознак істотності шкоди.

Детальний розгляд особливостей істотності шкоди зумовлює проведення комплексного застосування знань у галузях інженерної екології, економіки, лісознавства, фітопатології, біології.

Ключові слова: судова інженерно-екологічна експертиза, екологія, дослідження, істотна шкода, зелені насадження, шкода довкіллю.

Постановка наукової проблеми. Актуальність теми полягає в тому, що сьогодні поняття істотності шкоди містить Кримінальний кодекс України, але використовується у багатьох галузях і має різноманітний зміст, що потребує більш досконалого визначення у випадку дослідження істотності шкоди при виконанні експертного дослідження інженерно-екологічних експертиз зі знищення зелених насаджень.

В останні роки кількість виявлених самовільних порубок зелених насаджень у різних регіонах України зростає, що приводить до порушення кримінальних проваджень та подальшого призначення інженерно-екологічних експертиз (експертних досліджень) щодо визначення дійсності істотності шкоди. Мета експертного дослідження істотності шкоди полягає у проведенні повного, детального дослідження та надання обґрунтованого та правильного висновку.

Розгляд завдання істотності шкоди залежить від різних ознак з урахуванням взаємопов’язаних між собою у кожному конкретному випадку окремо вартості, екологічної цінності (наприклад, занесення дерева до Червоної книги України), кількості самовільно вирубаних

© В. В. Сабадаш, М. В. Зарченко, І. А. Тарарака, 2019

зелених насаджень, розміру шкоди, завданої довкіллю (внаслідок зникнення певних видів тварин, птахів, комах, рослин, зміни клімату, стану повітряного басейну, гідрологічного режиму водних об'єктів тощо).

Аналіз основних досліджень і публікацій. Теоретичні й методичні основи судової інженерно-екологічної експертизи (далі — СІЕЕ) перебувають у стані формування. Недостатня теоретична розробленість, але велика практична значимість з дослідження істотності шкоди для діяльності правоохоронних органів з розкриття й розслідування злочинів, пов'язаних з порушеннями вимог природоохоронного законодавства, потребують розвитку й удосконалення загальної теорії СІЕЕ та обумовлюють необхідність досліджень у даному напрямку.

Деякі загальні проблеми з даної теми викладені у працях Р. І. Лемеха, Є. О. Письменського, Р. Л. Максимовича та інших[1], полягають у вирішенні проблем дослідження загального визначення та складових істотної шкоди, розгляді особливості термінології та поняття істотності шкоди, порядку впливу порубок зелених насаджень на загальний стан довкілля, відповідальності за завдання істотної шкоди, що дає змогу більш детально розглянути особливості дослідження істотності шкоди в результаті знищення зелених насаджень при виконанні інженерно-екологічних експертиз.

Мета статті. Визначення особливостей експертного дослідження істотності шкоди при виконанні інженерно-екологічних експертиз в результаті самовільних порубок насаджень.

Виклад основного матеріалу. СІЕЕ з дослідження істотності шкоди довкіллю внаслідок знищення зелених насаджень призначається при розслідуванні правоохоронними органами порушень вимог природоохоронного законодавства, у судових справах за позовами Державної екологічної інспекції України (далі — ДЕІ), лісових господарств України, місцевих селищних рад або інших осіб щодо відшкодування збитків, заподіяних внаслідок знищення зелених насаджень.

Експертне дослідження — це творчий процес, в якому проявляється вміння спеціаліста встановлювати на основі наукових знань з різних галузей та логічному аналізі, з використанням сучасних високоефективних методів дослідження причин та умов, що сприяли виникненню події з негативними наслідками. Сутність судової

[1] *Лемеха Р. І.* Істотна шкода як ознака, передбачена загальною частиною кримінального кодексу України. *Наше право.* 2016. № 2. С. 132–136; *Лемеха Р. І.* Обсяг поняття істотної шкоди. *Європейські перспективи*. 2016. Вип. 2. С. 63–69; Письменський Є. О. Кримінальне та міжнародне право: основні елементи взаємодії. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка.* 2010. Вип. 2. С. 278–286; *Максимович Р. Л.* Поняття службової особи у кримінальному праві : монографія. Львів, 2008. 304 с. та ін.

експертизи базується на трьох сукупних ознаках, що властиві природі спеціальних знань експерта: предметі, об'єкті та методиці експертного дослідження.

Предметом СІЕЕ при дослідженні істотності шкоди внаслідок знищення зелених насаджень є фактичні дані про обставини виявленої порубки, пов'язаної з прив'язкою до території, розмежуванням зелених насаджень до відповідної категорії, що встановлюються на підставі спеціальних знань експерта, шляхом дослідження об'єктів, наданих органом, що призначив експертизу.

Головне завдання СІЕЕ при дослідженні визначення істотності шкоди внаслідок знищення зелених насаджень полягає у підтвердженні факту завдання істотної шкоди в результаті знищення зелених насаджень, встановленої органами ДЕІ або Державної лісової охорони та зафіксованої у документації перевірок, правильності визначення цими органами розміру та характеристик завданої істотної шкоди. Величина збитків та підтвердження даних, визначених ДЕІ або Державної лісової охорони для розрахунку розмірів (суми) відшкодування збитків, арифметично підтверджується судовою економічною експертизою.

В експертній практиці може виникати необхідність у вирішенні окремих питань експертного завдання, стосовно будь-якої сукупності головних підзавдань, їх складових частин або модифікацій, які визначаються органом, який призначив до виконання СІЕЕ з дослідження істотності шкоди внаслідок знищення зелених насаджень.

Об'єктом СІЕЕ при дослідженні істотності шкоди внаслідок знищення зелених насаджень є документальні матеріали, у яких зафіксовано фактичні дані справи.

До об'єктів досліджень належать:

— акт перевірки ДЕІ або Державної лісової охорони щодо дотримання вимог природоохоронного законодавства про охорону, захист, використання та відтворення лісів;

— акт огляду місця вчинення правопорушення лісового законодавства;

— розрахунок розміру шкоди, заподіяної державі внаслідок порубки зелених насаджень (з додатками);

— польова перелікова відомість порубаних дерев із зазначенням породи дерев, діаметрів пнів, стану дерев на момент вирубки з розрахунками;

— довідка Державного агентства лісових ресурсів України;

— протокол огляду місця події з відповідними фототаблицями або відеозапис;

— дозвіл на проведення порубки зелених насаджень з урахуванням, відповідно дозволу, кількості та породи зелених насаджень;

— протокол про адміністративне правопорушення;

— документи, у яких обґрунтовуються порядок порубки зелених насаджень;

— План-схема порубки зелених насаджень тощо.

Розглянемо деякі особливості щодо експертного дослідження визначення істотності шкоди довкіллю (державі) внаслідок знищення (порубки) зелених насаджень.

Слід звернути увагу на те, що у ст. 246 Кримінального кодексу України вказується наступне: «… *Примітка. 1. У цій статті істотною шкодою вважається така шкода, яка у двадцять і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, або інша істотна шкода, завдана навколишньому природному середовищу в частині забезпечення ефективної охорони, належного захисту, раціонального використання та відтворення лісів…*».

Отже, враховуючи наведене вище, визначення істотності шкоди вирішується в кожному конкретному випадку окремо, з огляду на всі обставини справи, із застосуванням:

1. Матеріального підходу

Визначення істотності шкоди, а саме в частині:

«… істотною шкодою вважається така шкода, яка у двадцять і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян…», вирішується слідчим (судом) шляхом залучення відповідних фахівців з лісового господарства або ДЕІ та подальшого порівняння розрахунку суми завданої шкоди внаслідок знищення зелених насаджень з розрахунком неоподатковуваних мінімальних доходів громадян.

2. Екологічного підходу

Заподіяна екологічна шкода може оцінюватись не тільки у матеріально-грошовому еквіваленті, а й з позицій негативного впливу на довкілля. Такий вплив не може мати об'єктивної матеріальної оцінки.

Істотна шкода, завдана навколишньому природному середовищу в частині забезпечення ефективної охорони, належного захисту, раціонального використання та відтворення лісів з екологічної точки зору роз'яснюється у постанові Пленуму Верховного Суду України № 17 від 10 грудня 2004 року «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля»: *«… шкода визнається істотною, коли: були знищені певні види дерев у тій чи іншій місцевості; погіршилися породний склад, якість, захисні, водоохоронні й інші екологічні властивості лісу; виникли труднощі у відтворенні заліснення в певній місцевості; знизилась якість атмосферного повітря; змінились ландшафт місцевості, русло річки; відбулась ерозія ґрунту тощо…»*, та з врахуванням наданих на дослідження матеріалів.

Судовий експерт-еколог під час проведення експертизи повинен дослідити вплив (або його відсутність) на навколишнє природне середовище внаслідок знищення зелених насаджень. За нормативними

вимогами у спеціальному джерелі «Державні будівельні норми України. Проектування. Склад і зміст матеріалів оцінки впливів на навколишнє середовище (ОВНС) при проектуванні і будівництві підприємств, будинків і споруд. ДБН А. 2. 2-1–2003», Додаток А (обов'язковий), встановлено наступні визначення:

«— *Навколишнє природне середовище — сукупність природних чинників і об'єктів навколишнього середовища, що мають природне походження або розвиток*».

На підставі експертного досвіду фахівців ХНДІСЕ пропонується наступний алгоритм проведення судових інженерно-екологічних експертиз внаслідок знищення (порубки) зелених насаджень.

Щодо знищення певних видів дерев у тій чи іншій місцевості.

Встановлення виду дерев визначається із застосуванням спеціальних знань у галузі лісового господарства та вирішується слідчими органами самостійно на час проведення огляду місця, де була здійснена вирубка зелених насаджень, із залученням відповідних фахівців. Інформація з переліком виду дерев надається в матеріалах кримінального провадження або за клопотанням експерта.

Щодо погіршення породного складу, якості, захисних, водоохоронних й інших екологічних властивостей зелених насаджень.

Встановлення факту погіршення породного складу якості, захисних, водоохоронних й інших екологічних властивостей зелених насаджень визначається із застосуванням спеціальних знань та вирішується слідчими органами шляхом залучення відповідних фахівців.

Слід зазначити, що зелені насадження виконують важливу функцію закріплення і охорони ґрунтів. Вони запобігають змиванню і розмиванню ґрунту, зберігають і поліпшують його властивості, закріплюють рухомі піски, запобігають утворенню заметів, зупиняють утворення ярів тощо. Розвинуті кореневі системи дерев та чагарників виносять на поверхню з глибоких шарів ґрунту мінеральні поживні речовини, які сприяють підтриманню і підвищенню родючості земель. На схилах зелені насадження поглинають рідкі і затримують тверді стоки з розташованих вище ділянок.

У гірській місцевості зелені насадження виконують протизсувну функцію.

У степовій зоні зелені насадження затримують поверхневий стік, зменшують швидкість вітру в приземному шарі і затримують випаровування ґрунтової вологи, оберігають поля від посухи і пилових бур.

Розташовані по ярах і балках ліси зміцнюють корінням схили. Зелені насадження мають велике значення і як кліматологічний фактор. Вони пом'якшують клімат, підвищують вологість повітря.

Зелені насадження гасять силу вітру і поліпшують мікроклімат. Оголена і позбавлена деревостану земля літнього дня дуже нагрівається і висушується. Чим менше зелених насаджень, тим більше снігу здувається в балки, яри, заплави річок і долин, тим на більшу глибину

промерзає земля. Зелені насадження відіграють велику роль у сільському господарстві. Вони захищають поля від піщаних та чорних бур, суховіїв, поліпшують водний режим території, підвищують урожайність сільськогосподарських культур.

Водоохоронні і водорегулюючі функції зелених насаджень є невід'ємними від ґрунтозахисних функцій, які проявляються в закріпленні ґрунту.

Для посилення водоохоронно-регулюючих функцій зелених насаджень, створених вздовж берегів річок, важливе значення має їх ширина, яка залежить від характеру ґрунтів, крутизни схилів, ширини річки та інших умов. Велике водоохоронно-захисне значення має підстилка, яка сприяє збереженню ґрунтів, підвищує їх вологість і затримує поверхневий стік. Крім того, підстилка зберігає ґрунт від прямого впливу дощових вод, тобто від руйнування й ущільнення його, вона фільтрує воду і тим запобігає замуленню ґрунтів.

Лісові біогеоценози впливають на оточуюче середовище як біологічна система, виділяючи в зовнішнє середовище речовину та енергію в процесі фотосинтезу, дихання, транспірації тощо. Крім того, лісові фітоценози — це фізичні тіла, які займають певне місце і мають масу із специфічними для неї властивостями. Вони відбивають і поглинають сонячну радіацію, затримують частину атмосферних опадів, конденсують водяний пар, затримують пил тощо.

Визначення можливості погіршення породного складу, якості, захисних, водоохоронних й інших екологічних властивостей зелених насаджень вирішуються слідчими органами самостійно на час проведення огляду місця, де була здійснена вирубка зелених насаджень, із залученням відповідних фахівців у галузі лісового господарства, геоморфології, геології, біології, фітопатології тощо. Інформація про наявність (відсутність) факту погіршення породного складу, якості, захисних, водоохоронних й інших екологічних властивостей зелених насаджень надається в матеріалах кримінального провадження або за клопотанням експерта.

Щодо можливого виникнення труднощів у відтворенні заліснення.

В результаті знищення зелених насаджень більш за все можливе виникнення певних труднощів щодо лісовідновлення на вищевказаній території, які вимагають додаткових матеріальних затрат та людських ресурсів і часу на вказане лісовідновлення. Для експертного аналізу матеріальних затрат на лісовідновлення на вищевказаній території слід отримати відповідний розрахунок на проведення даного виду робіт, який повинні сформувати фахівці Державної лісової охорони.

Щодо впливу знищення зелених насаджень на якість атмосферного повітря.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про охорону атмосферного повітря» :

«…атмосферне повітря — життєво важливий компонент навколишнього природного середовища, який являє собою природну суміш газів, що знаходиться за межами жилих, виробничих та інших приміщень…».

Якість атмосферного повітря — це сукупність його властивостей, що визначає ступінь впливу фізичних, хімічних і біологічних факторів на людей, рослинний і тваринний світ. Якість атмосферного повітря може вважатися задовільним, якщо вміст домішок у ньому не перевищує гранично припустимих концентрацій[1].

Гази, що входять до складу атмосфери, мають біогенне походження. У нижніх шарах атмосфери повітря за своїм складом забезпечує життєдіяльність рослинних організмів, зокрема зелених насаджень. Воно може стимулювати його розвиток і, навпаки, гальмувати, залежно від наявності у повітрі шкідливих домішок. Зелені насадження постійно взаємодіють з атмосферою Землі, виділяючи до неї продукти своєї життєдіяльності та вилучаючи певні складові повітря.

Слід зазначити, що дослідження якості атмосферного повітря (його хімічних та фізичних показників) та оцінка впливу знищення зелених насаджень на його якість потребує довготривалого моніторингу та може бути виконана лише спеціалізованими науково-дослідними установами.

Щодо зміни ландшафту місцевості, русла річки.

Ландшафт (від нім. Landschaft — вигляд простору, краєвид, місцевість) — конкретна територія, однорідна за своїм походженням та історією розвитку, неподільна за зональними і азольнальми ознаками, що має єдиний геологічний фундамент, однотипний рельєф, спільний клімат, подібним сполученням гідротермічних умов, ґрунтів, біоценозів і певною структурою[2].

Ландшафт є цілісною частиною географічної оболонки Землі, що утворилася в результаті складної й тривалої взаємодії всіх компонентів планети (клімату, гірських порід, рельєфу, води, повітря, біоти тощо) в певних умовах середовища, і як наслідок — набула характерного вигляду в просторі. Відтак, якщо у загальному розумінні, ландшафт — це будь-який простір з характерним виглядом, то у географічному — це простір з характерним виглядом у межах ландшафтної оболонки Землі.

Ландшафти мають різні розміри: від невеликих локальних утворень (річкові заплави й тераси, ерозійні яри і балки, гляціальні долини і горби тощо), до геокомплексів регіонального (рівнинні й гірські простори, континенти й океани тощо) й глобального (географічна оболонки Землі) рівня.

---

[1] URL: http://ecology-lectures. ru/dzherela-zabrudnennya-i-jxnij-vpliv-na-navkolishnye-prirodne-seredovishhe/normuvannya-yakosti-atmosfernogo-povitrya/ (дата звернення 24.06.2019).

[2] Там само.

Ландшафти поділяють на територіальні (на суші) й аквальні (у водному середовищі), за походженням — на природні й антропогенні та низку інших. Існує термін «культурний ландшафт» , який змістовно є ширшим від антропогенного ландшафту.

Розрізняють прямі й опосередковані зміни ландшафту. У ході функціонування чи динаміки розвитку ландшафту, оборотні і необоротні зміни, прогресивні і регресивні зміни ландшафту, цілеспрямовані й побічні, спонтанні (пов'язані з ендогенними факторами) й зовнішні (обумовленими екзогенними факторами), у цілому чи зміна окремих компонентів ландшафту[1].

Визначення змін ландшафту місцевості, русла річки вирішуються слідчими органами самостійно на час проведення огляду місця ділянки місцевості, на якій відбулась порубка зелених насаджень, із залученням відповідних фахівців у галузі геоморфології. Інформація щодо наявності (відсутності) факту зміни ландшафту місцевості, на якій відбулась порубка зелених насаджень зелених насаджень, надається в матеріалах кримінального провадження або за клопотанням експерта.

Щодо ерозії ґрунту внаслідок порубки дерев.

Ерозія ґрунту — це процес руйнування верхнього найродючішого шару ґрунту і підґрунтя під впливом природних та антропогенних чинників. Залежно від чинників руйнування ґрунту, розрізняють водну, вітрову, антропогенну ерозію[2].

За ступенем прояву ерозію ґрунтів поділяють на нормальну і прискорену.

Нормальна, або геологічна ерозія проявляється у природних умовах (без втручання людини) і відбувається повільніше, ніж формування профілю ґрунту під час процесів ґрунтоутворення. Вона спостерігається на цілинних землях, у лісах, на луках і зазвичай не веде до утворення еродованих ґрунтів.

Прискорена, або антропогенна ерозія виникає внаслідок нераціональної господарської діяльності людини і відбувається інтенсивніше, ніж процеси ґрунтоутворення. Вона призводить до утворення еродованих ґрунтів.

Водна ерозія проявляється у змиванні верхнього шару ґрунту або розмиванні його в глибину під впливом талих, дощових і поливних (іригаційних) вод. Розвиток водної ерозії тісно пов'язаний з рельєфом місцевості.

Вітрова ерозія, або дефляція, виникає за умови сильних вітрів, які видувають ґрунт. Інтенсивність видування ґрунту значною мірою залежать від його гранулометричного складу і вмісту в ньому гумусу.

[1] URL: https://uk. wikipedia.org/wiki/Ландшафт (дата звернення 22.06.2019)

[2] URL: http: //www.eco-live.com.ua/eco-term/zm-na-landshaftu (дата звернення 22.06.2019).

Зокрема, на ґрунтах супіщаного гранулометричного складу вітрова ерозія починає проявлятися при швидкості вітру 3–4 м/с, на легкосуглинкових — 4–6 м/с, на важко суглинкових — 5–7 м/с і на глинистих — 7–8 м/с. Пісок (0,05–0,10 мм) переміщується при швидкості вітру 3−3,5 м/с на висоті 15 см. Частки ґрунту розмірами 0,25 мм переносяться вітром у повітрі. Якщо збільшується сила вітру — зростає інтенсивність вітрової ерозії.

Вітрова ерозія поширена там, де немає перешкод сильним вітрам, і де відсутній природний рослинний покрив, що захищає поверхневі шари ґрунту, розораного на великих площах. Локальна вітрова ерозія спостерігається і на безструктурних піщаних ґрунтах. Особливо небезпечні піски біля озер та на узбережжях морів, де часто дмуть сильні вітри.

Ерозія ґрунтів — руйнування і знос поверхневих, найбільш родючих горизонтів і підстиляючих їх порід вітром (вітрова ерозія) або потоками води (водна ерозія). Землі, що зазнали руйнування у процесі ерозії, називають еродованими. Ерозія негативним чином впливає на стан ґрунтового покриву, а в багатьох випадках руйнує його повністю[1].

Визначення факту виникнення ерозії ґрунту внаслідок порубки зелених насаджень вирішується слідчими органами самостійно на час проведення огляду місця та потребує проведення довгострокового моніторингу ділянки місцевості, на якій відбулась порубка зелених насаджень, із залученням відповідних фахівців у галузі ґрунтознавства, геології, геоморфології. Інформація щодо наявності (відсутності) факту змін ландшафту місцевості, на якій відбулась порубка зелених насаджень, надається в матеріалах кримінального провадження або за клопотанням експерта.

Висновки. Проведений аналіз особливостей істотності шкоди внаслідок знищення зелених насаджень дає підстави стверджувати, що судовий експерт-еколог під час проведення судової інженерно-екологічної експертизи повинен дослідити вплив (або його відсутність) сукупності природних чинників на навколишнє природне середовище внаслідок знищення зелених насаджень.

На підставі експертного досвіду фахівців ХНДІСЕ запропоновано викладений вище алгоритм проведення судових інженерно-екологічних експертиз дослідження впливу на навколишнє природне середовище внаслідок знищення (порубки) зелених насаджень, який потребує використання досить значного переліку складових визначення істотності шкоди, що дає підстави аргументувати достовірність та повноту висновку.

References

Kryminalynuy kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (data zvernennia 15.06.2019) [in Ukrainian].

[1] URL: https: //uk.wikipedia.org/wikiЕрозія (дата звернення 23.06.2019).

Lemeha, R. I. (2016). *Istotna shkoda yak oznaka, peredbachena zagalnoyu chastinoyu kriminalnogo kodeksu Ukraini. Nashe pravo*. № 2. 132–136 [in Ukrainian].

Lemeha, R. I. (2016). *Obsyag ponyattya istotnoi shkodi*. Evropeiski perspektivi. 2016. Vip. 2. 63–69 (data zvernennia 21.06.2019) [in Ukrainian].

Maksimovich, R. L. (2008). *Ponyattya sluzhbovoi osobi u kriminalnomy pravi:* Monographiya. Lviv. (data zvernennia 21.06.2019) [in Ukrainian];

Material z Vikipedii — vilnoi entsyklopedii URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Ландшафт (data zvernennia 22.06.2019) [in Ukrainian].

Naykovo-praktychnyi komentar Kryminalyinigi kodeksu Ukrainy vid 5 kvitnya 2001 roky / Za red. M. I. Melnyka, M. I. Khavronuka. Kyiv: Kanno, A. S. K., 2011. (data zvernennia 20.06.2019) [in Ukrainian].

Normuvannia yakosti atmosfernoho povitria. URL: http://ecology-lectures.ru/dzherela-zabrudnennya-i-jxnij-vpliv-na-navkolishnye-prirodne-seredovishhe/normuvannya-yakosti-atmosfernogo-povitrya/ (data zvernennia 24.06.2019) [in Ukrainian].

Pismenskiy, E. O. (2010). *Kriminalne ta mizhnarodne pravo: osnovni elementi vzayemodii. Visnik Luganskogo derzhavnogo universitety vnutrishnih sprav imeni E. O. Didorenka.* Vip. 2. 278–286 (data zvernennia 21.06.2019) [in Ukrainian].

Postanova KMY «Pro zatverdshennya taks dlya obchyslennya rozmiry shkody, zapodiyanoi lisy». № 665. vid 23.07.2008. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/665–2008-%D0 %BF (data zvernennia 20.06.2019) [in Ukrainian].

Postanova Plenumy Verhovnogo Sudu Ukrainy «Pro sydovy praktuky u spravah pro zlochuny ta inshi pravoporushennya proty dovkillya». № 17 vid 10 grydnya 2004. № 17. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700–04 (data zvernennia 19.06.2019) [in Ukrainian].

Pro okhorony atmosfernogo povitrya: Zakon Ukrainy № 2707-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2707-12 (data zvernennia 20.06.2019) [in Ukrainian].

Pro okhorony navkolushnyogo pryrodnyogo seredovusha: Zakon Ukrainy № 1264-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12 (data zvernennia 19.06.2019) [in Ukrainian].

Stiikist i zakhyst derevyny. URL: http://derevyna.com/stijkist-i-zahist-derevini/ (data zvernennia 22.06.2019) [in Ukrainian].

Zmina landshaftu. URL: http://www.eco-live.com.ua/eco-term/zm-na-landshaftu (data zvernennia 22.06.2019) [in Ukrainian].

В. В. Сабадаш, М. В. Зарченко, И. А. Тарарака

РОЛЬ ИНЖЕНЕРНО-ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ЭКСПЕРТИЗ В ОПРЕДЕЛЕНИИ СУЩЕСТВЕННОСТИ УЩЕРБА ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЕ ПРИ УНИЧТОЖЕНИЯ ЗЕЛЕНЫХ НАСАЖДЕНИЙ

Особенности экспертного исследования существенного вреда заключается в учете разнообразия фактических обстоятельств наступления события порубок зеленых насаждений и обоснование признаков существенности ущерба. Судебная инженерно-экологическая экспертиза по исследованию существенности ущерба окружающей среде назначается при расследовании законодательными органами по возмещению ущерба, причиненных в результате уничтожения зеленых насаждений. Сущность судебной инженерно-экологической экспертизы базируется на трех совокупных признаках, которые

присущи природе специальных знаний эксперта: предмете, объекте и методике экспертного исследования. Главная задача судебной инженерно-экологической экспертизы при исследовании определения существенности ущерба в результате уничтожения зеленых насаждений заключается в подтверждении факта нанесения существенного ущерба в результате уничтожения зеленых насаждений законодательными органами и зафиксированной в документации проверок, правильности определения этими органами размера и характеристик причиненного существенного ущерба. Детальное рассмотрение особенностей существенности ущерба обусловливает проведение комплексного применения знаний в области инженерной экологии, экономики, лесоведения, фитопатологии, биологии. В экспертной практике может возникать необходимость в решении отдельных вариантов экспертного задания, в отношении любой совокупности главных подзадач, их составных частей или модификаций, которые определяются органом, который назначил проведение судебной инженерно-экологической экспертизы по исследованию существенности ущерба в результате уничтожения зеленых насаждений.

Ключевые слова: судебная инженерно-экологическая экспертиза, экология, исследования, существенный вред, зеленые насаждения, ущерб окружающей среде.

V. Sabadash, M. Zarchenko, I. Tararaka

THE ROLE OF ENGINEERING AND ENVIRONMENTAL EXAMINATIONS IN DETERMINING THE VALUE OF DAMAGE TO THE ENVIRONMENT WHEN DESTROYING GREEN PLANTATIONS

Features of an expert study of the materiality of damage lies in taking into account the variety of actual circumstances of the occurrence of the event of cutting green spaces and the substantiation of signs of materiality of damage. A forensic environmental engineering examination to investigate the materiality of environmental damage is appointed during an investigation by the legislature to compensate for damage caused by the destruction of green spaces. The essence of forensic engineering and environmental expertise is based on three cumulative features that are inherent in the nature of the expert's special knowledge: subject, object and methodology of expert research. The main task of the forensic engineering and environmental review in the study of determining the materiality of damage resulting from the destruction of green spaces is to confirm the fact of causing significant damage as a result of the destruction of green spaces by the legislative bodies and the checks recorded in the documentation, to correctly determine the size and characteristics of the material damage caused by these bodies. A detailed examination of the features of the materiality of the damage leads to a comprehensive application of knowledge in the field of environmental engineering, economics, forestry, phytopathology, biology. In expert practice, it may be necessary to solve individual variants of the expert task, in relation to any set of main subtasks, their components or modifications, which are determined by the body that appointed the execution of the forensic engineering and environmental examination to study the materiality of damage resulting from the destruction of green spaces.

Keywords: road traffic accident, vehicle, lateral obstacle, overturning, modeling.

Надійшла до редколегії 12.10.2019

DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.26
УДК 343.148.6: 656.082

А. В. Батіг,
старший науковий співробітник Львівського НДІСЕ,
м. Львів, Україна,
ORCID: 0000–0003–1205–6004
e-mail: batigasha1992@gmail.com

А. Я. Кузишин,
науковий співробітник Львівського НДІСЕ, аспірант,
м. Львів, Україна,
ORCID: 0000–0002–3012–5395
e-mail: kuzyshyn1993@gmail.com

ДОСЛІДЖЕННЯ ВИПАДКІВ СХОДУ РУХОМОГО СКЛАДУ З РЕЙОК ЗА ДОПОМОГОЮ МАТЕМАТИЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ

Опис динамічної поведінки рухомого складу при русі рейковою колією є досить складним, трудомістким процесом, який вимагає високої кваліфікації експерта та значних витрат часу.

Наявність математичних моделей складових одиниць рухомого складу значно б полегшило дослідження випадків їх сходу з колії.

У зв'язку з цим експертами Львівського НДІСЕ розроблена математична модель пасажирського вагона дизель-поїзда та удосконалена модель вантажного вагона. Це дозволило прискорити процес дослідження їх динамічних показників, полегшити процес встановлення граничних значень параметрів технічного стану та оцінити наслідки зміни цих параметрів у визначених умовах роботи.

Ключові слова: моделювання, залізнично-транспортна пригода, рухомий склад, методика, вантажний вагон, програмний комплекс, дизель-поїзд.

Постановка наукової проблеми. Опис динамічної поведінки рухомого складу при русі по рейковій колії є досить складним, трудомістким процесом, який потребує високої кваліфікації експерта, значних затрат часу, а встановлення причин втрати стійкості такої системи вимагає детальних досліджень із залученням сучасного наукового інструментарію.

Застосування математичних моделей дозволяє автоматизувати та прискорити процес дослідження динамічних показників рухомого складу. Можливість застосування методу підсистем при математичному моделюванні значною мірою спрощує цю процедуру. Якщо моделюється рух поїзда, що складається з локомотива і певної кількості однакових вагонів, то введення даних до комп'ютерної моделі потрібне лише для локомотива й одного вагону. Це дозволяє економити час і уникнути значної кількості помилок[1].

[1] *Дьомін Р. Ю.* Розвиток методів і засобів досліджень з убезпечення технічної експлуатації залізничного рухомого складу : дис. ... д-ра техн. наук: 05.22.07. Східноукр. нац. ун-т ім. Володимира Даля : Сєвєродонецьк, 2018. 475 с.

© А. В. Батіг, А. Я. Кузишин 2019

Аналіз основних досліджень і публікацій. Дослідженню процесу динамічної взаємодії рухомого складу та рейкової колії за допомогою математичних моделей присвячена значна кількість наукових робіт. Серед таких праць слід виділити роботу Ю. С. Ромена «О движении железнодорожного экипажа в кривых участках пути»[1], в якій відображені результати дослідження процесу динамічного вписування рухомого складу у криві ділянки колії змінного радіусу із застосуванням ЕОМ (електронно-обчислювальних машин). З метою спрощення математичної моделі автором було прийнято, що сила тиску гребня діє паралельно поздовжній осі колісної пари, а сила тертя гребеня по головці рейки відсутня. Зазначені спрощення дали підстави науковцям засумніватися в повній адекватності даної моделі щодо опису реального процесу взаємодії гребня колеса з рейкою[2].

Проблема вписування рухомого складу в криві ділянки колії також детально досліджувалась в роботі І. В. Бірюкова «Исследование причин повышенного износа гребней бандажей колесных пар электропоезда ЭР 22 и способов его уменьшения»[3], у якій наведено математичний опис руху рейкового екіпажу по перехідній кривій, заснований на теорії відносного руху. Проте недоліком даної роботи є неврахування забігання точки контакту гребня з рейкою та неуточнення кінематики вписування колеса колісної пари в перехідну криву.

Особливої уваги заслуговує робота Йонг Хе «Object-Oriented Modeling and Simulation of Railway Vehicle Systems»[4], у якій запропонований об'єктно-орієнтований метод моделювання, який можна використовувати для прогнозування деяких аспектів динамічної поведінки рухомого складу. При моделюванні поведінки кожного об'єкта формувався віртуальний прототип рухомого складу, а результат моделювання дав можливість визначити критичну швидкість та сили, які виникають під час взаємодії колісної пари з рейковою колією. Однак запропонований метод моделювання не дав можливість враховувати вплив випадкового характеру нерівностей рейкової колії на динамічні показники рухомого складу.

У роботі Савада Садехі, Аміна Кхаджехдезвуллі та Мортеза Есмаелі «Investigation of rail irregularity effects on wheel/rail dynamic

---

[1] *Ромен Ю. С.* О движении железнодорожного экипажа в кривых участках пути. *Вестник Всесоюзн. научно-исслед. ин-та ж.-д. транспорта*. Дніпро, 1964. № 6.

[2] *Трофимович В. В.* Динамика ЭПС: Определение сил взаимодействия колес электровозов ЭП1 с рельсами при движении в переходных и круговых кривых малого радиуса : учеб. пособ. Хабаровск : Изд-во ДВГУПС, 2004. 90 с.

[3] *Бирюков И. В.* Исследование причин повышенного износа гребней бандажей колесных пар электропоезда ЭР 22 и способов его уменьшения. *Труды МИИТа,* 1971. № 374.

[4] He Y. Object-Oriented Modeling and Simulation of Railway Vehicle Systems. *Applied Mechanics and Materials*. 2010, Vol. 26–28, pp. 900–904.

force in slab track: Comparison of two and three dimensional models»[1] встановлений вплив нерівностей рейкової колії на динамічні сили в контакті колесо-рейка за допомогою розроблених двовимірних та тривимірних числових моделей, які описують процес взаємодії рухомого складу із залізничною колією. Основним недоліком даної роботи є відсутність можливості отримання точних результатів за допомогою даних моделей при збільшенні різниці між нерівностями правої і лівої рейки.

У роботі Джеррі Аусіелло «Determination of wheel/rail contact points in the simulation of a railway vehicle dynamics»[2] була розроблена ефективна розрахункова модель, яка описує тривимірну модель динамічної поведінки рухомого складу, за допомогою програм «Matlab-Simulink» та «Adams Rail». Розроблена авторами модель рухомого складу дала можливість виконувати оцінку місцевих деформацій у зоні контакту колесо-рейка.

У роботі «Estimation of Wheel/Rail Contact Forces Based on an Inverse Technique» [3] колективом авторів Тао Зу, Шоном Хіао, Джунгву Янгом та Мінгментом Вангом тягової енергетичної лабораторії Південно-Західного університету Цзяотун (Китай) був запропонований метод інверсії в часовій області для дослідження вертикальних та горизонтальних сил в контакті колесо-рейка. Було встановлено, що запропонована математична модель дає високу точність результатів у порівнянні із результатами, отриманими в ході моделювання у програмному комплексі Simpack.

Отже, як видно з аналізу наведених вище літературних джерел, дослідження динаміки руху рухомого складу слід виконувати саме методами математичного моделювання, що дозволяє підвищити точність отриманих результатів, скоротити час на їх аналіз та обробку.

Мета статті. Дослідити необхідність розробки математичних моделей складових одиниць рухомого складу для дослідження випадків їх сходу з рейкової колії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним з головних напрямків науково-технічного прогресу протягом уже кількох десятиріч є розвиток методів і засобів інформатики та обчислювальної техніки. Використання методів математичного моделювання та комп'ютерного розв'язання поставлених задач дозволило значно підвищити ефективність роботи науковців, а застосування різних методів

[1] *Sadeghi J., Khajehdezfuly A., Esmaeili M.* Investigation of rail irregularity effects on wheel/rail dynamic force in slab track: Comparison of two and three dimensional models. *J Sound Vibration*, 2016, Vol. 374, pp. 228–244.

[2] *Auciello J.* Determination of wheel/rail contact points in the simulation of a railway vehicle dynamics.WIT *Transactions on Engineering Sciences*, 2010, Vol. 62, pp. 261–270.

[3] *Zhu T., Xiao S., Yang G., Wang M.* Estimation of Wheel/Rail Contact Forces Based on an Inverse Technique. 13th International Conference on Fracture June 16–21, 2013, Beijing, China.

математичного моделювання привело до розширення практичної бази комп'ютерної математики при дослідженні складних систем.

У свою чергу, застосування методів математичного моделювання при виконанні залізнично-транспортних експертиз сходу рухомого складу з рейок дозволяє експерту встановити основні динамічні показники рухомого складу, необхідну та достатню умови сходу його з рейкової колії.

На даний час для комп'ютерних експериментів з дослідження динаміки рухомого складу складено багато програм та програмних комплексів, які дозволяють здійснити реалістичну імітацію поведінки залізничних транспортних екіпажів при русі по рейковій колії. Прикладами іноземних програмних пакетів можуть служити: ADAMS/Rail, Medyna, Nucars, Simpack та Vampire. Для дослідження методом математичного моделювання динамічної навантаженості вагонів також наявний вітчизняний програмний комплекс «Dynamics of Rail Vehicles» («DYNRAIL»).

У Львівському науково-дослідному інституті судових експертиз дослідження динаміки рухомого складу у випадку настання таких залізнично-транспортних пригод, як схід рухомого складу з рейок, виконується експертами за методиками, розробленими доктором технічних наук Е. М. Соколом. В його монографіях «Сходы с рельсов и столкновения подвижного состава» [1] та «Крушения железнодорожных поездов»[2], задача сходу з рейок рухомого складу при вкочуванні гребеня колеса на головку рейки розв'язувалась з використанням математичної моделі, яка складалася з системи диференціальних рівнянь руху колісної пари. В даних роботах розв'язання такої системи дозволило отримати аналітичні вирази необхідної та достатньої умов вкочування гребеня колеса на головку рейки.

Перевірка на практиці методик Е. М. Сокола підтвердила можливість їх застосування у випадках сходу з рейок рухомого складу з таких причин: наявність у вагонних колісних пар значної різниці діаметрів коліс, тонкомірних гребенів, ненормативної відстані між внутрішніми гранями коліс, значних поздовжніх і поперечних зазорів між боковою рамою візка і буксою.

Однак, на даний час є необхідність у розробці нових методик, які б враховували більше параметрів ходових частин вагонів, серед яких параметри системи гасіння коливань, ресорного підвішування, вузла п'ятник-підп'ятник, надресорних балок візків тощо. Також трапляються випадки, коли необхідно враховувати вплив на динамічну поведінку рухомого складу наявності дефектів на поверхні кочення його коліс.

Для врахування множини всіх зазначених вище параметрів і виявлення з них найбільш значущих для обставин сходу рухомого

[1] *Сокол Э. Н.* Сходы с рельсов и столкновения подвижного состава (Судебная экспертиза. Элементы теории и практики). Киев, 2004. *Транспорт України*, 368 с.

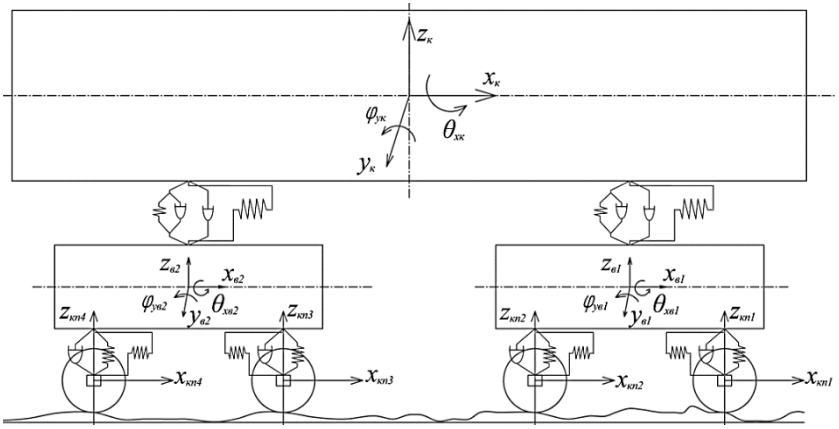
[2] *Сокол Э. Н.* Крушения железнодорожных поездов (Судебная экспертиза. Элементы теории и практики). Киев : Феникс, 2007. 355 с.

складу з рейок, на даний час розробляється об'єктно-орієнтоване програмування в комп'ютерному середовищі Maple, а саме: просторова механічна та математична модель пасажирського вагона дизель-поїзда ДПКр–2 та удосконалена математична модель вантажного вагона.

Просторова розрахункова схема пасажирського вагона дизель-поїзда ДПКр–2 побудована з 7 твердих тіл (кузов, два візка, чотири колісні пари), з'єднаних між собою пружно-дисипативними в'язями (рис. 1). Кузов та візки мають по 6 степенів вільності, а колісні пари — по 5, оскільки при їх русі процес галопування не відбувається.

На основі побудованої розрахункової схеми пасажирського вагона дизель-поїзда ДПКр–2, була складена його математична модель. Дана математична модель вагона складається з 30 диференціальних рівнянь другого порядку, які детально описані та наведені в роботах А. Я. Кузишина та А. В. Батога «Побудова механічної моделі вагона дизель-поїзда ДПКр–2 та її особливості»[1], «Математична модель вагона дизель-поїзда ДПКр–2»[2].

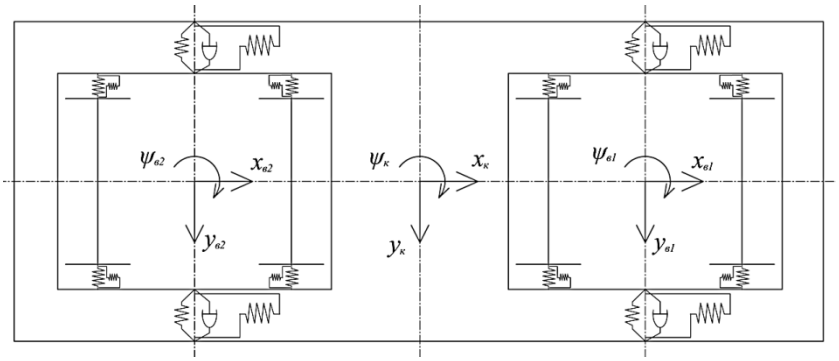
Інтегрування диференціальних рівнянь руху вагона дизель-поїзда виконувалося чисельним методом Рунге-Кутта в комп'ютерному середовищі Maple. В кожний момент часу за допомогою даної моделі можна визначити значення всіх узагальнених координат, що необхідно для обчислення критеріїв безпеки руху рухомого складу.

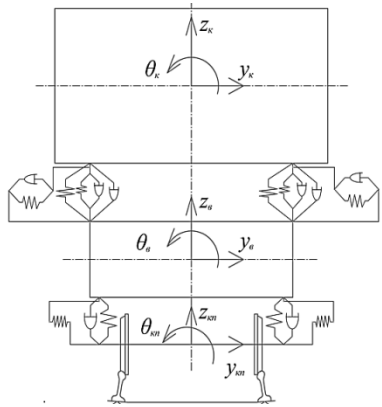
а

[1] *Кузишин А. Я., Батіг А. В.* Побудова механічної моделі вагона дизель-поїзда ДПКр–2 та її особливості. *Вісн. Дніпропетр. нац. ун-ту залізн. трансп. ім. акад. В. Лазаряна,* 2017, № 6 (72). С. 20–30.

[2] *Кострица С. А., Кузишин А. Я., Батіг А. В., Соболевська Ю. Г.* Математична модель вагона дизель-поїзда ДПКр–2. *Вісн. Дніпропетр. нац. ун-ту залізн. трансп. ім. акад. В. Лазаряна*, 2018, № 1 (73). С. 15–25.

б

в

Рис. 1. Розрахункова схема пасажирського вагона дизель-поїзда ДПКр–2 в площині *ZX*, *YX*, *ZY* (а, б, в): $z_к, y_к, x_к, \varphi_к, \psi_к, \theta_к$ — узагальнені координати кузова; $z_{вi}, y_{вi}, x_{вi}, \varphi_{вi}, \psi_{вi}, \theta_{вi}$ — узагальнені координати візка ($i = 1-2$ номер візка); $z_{кпj}, y_{кпj}, x_{кпj}, \psi_{кпj}, \theta_{кпj}$ — узагальнені координати колісних пар ($j = 1-4$ номер колісної пари)

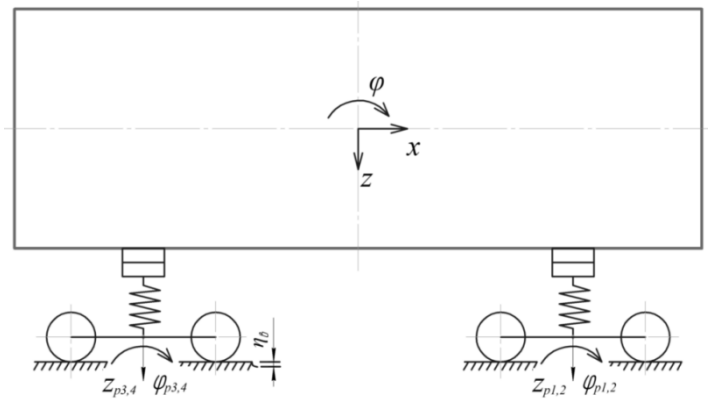
У процесі перевірки на адекватність розроблена математична модель вагона дизель-поїзда дозволила отримати результати, які мали незначні розходження з експериментальними даними, отриманими в ході досліджень зазначеного дизель-поїзда лабораторією динаміки та міцності рухомого складу Дніпровського національного університету залізничного транспортну імені академіка В. Лазаряна.

Розроблена працівниками Львівського НДІСЕ модель пасажирського вагона дизель-поїзда дає можливість враховувати

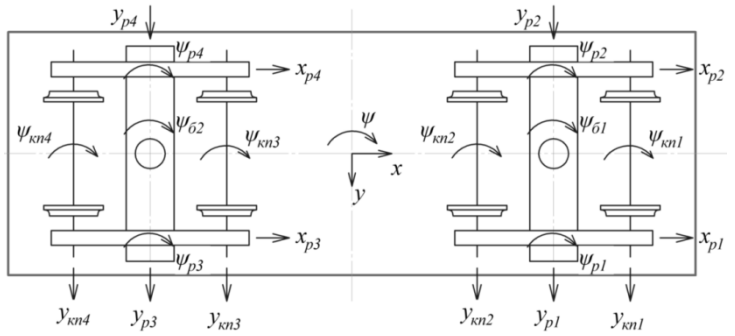
визначену кількість його параметрів і за необхідності може бути удосконалена для врахування впливу зміни термодинамічних процесів, які протікають в пневматичних ресорах вагонів при їх русі по рейковій колії.

Для досліджень динамічних характеристик вантажних вагонів цікавою є модель, яка була розроблена в Московському державному університеті шляхів сполучення[1].

Дана просторова розрахункова схема вантажного вагона складається з 11 твердих тіл (кузов, чотири бокових рами, чотири колісні пари, дві надресорні балки) (рис. 2), а математична модель — з 30 диференціальних рівнянь другого порядку, які детально наведені в дисертаційній роботі Чан Фу Тхана «Динамика грузового вагона при нелинейных связях кузова с тележками».

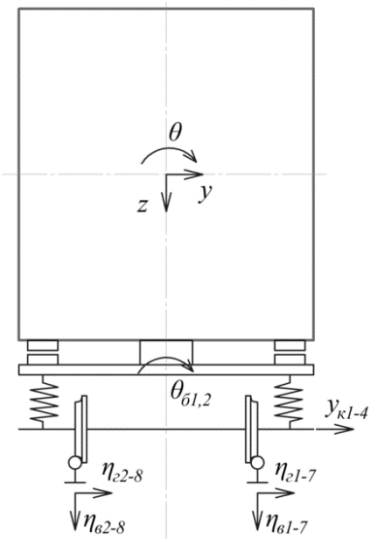

а

б

[1] *Чан Фу Тхан.* Динамика грузового вагона при нелинейных связях кузова с тележками : дис. ... д-ра техн. наук : 05.22.07. Москва : МИИТ, 2010. 287 с.

в

Рис. 2. Розрахункова схема вантажного вагона в площині *ZX*, *YX*, *ZY* (а, б, в): $z, y, x, \varphi, \psi, \theta$ — узагальнені координати кузова; $z_{pi}, y_{pi}, x_{pi}, \varphi_{pi}, \psi_{pi}$ — узагальнені координати рами візка ($i = 1-2$ номер рами візка); $y_{\text{кпj}}, \psi_{\text{кпj}}$ — узагальнені координати колісних пар ($j = 1-4$ номер колісної пари), $\theta_{бk}, \psi_{бk}$ — координати надресорних балок ($k = 1, 2$ номер надресорної балки); $\eta_{вl}, \eta_{гl}$ — вертикальні та горизонтальні нерівності під колісними парами вантажного вагона ($l = 1-8$ номер колісної пари)

Запропонована Чан Фу Тханом модель вантажного вагона відрізняється від розробленої працівниками Львівського НДІСЕ моделі пасажирського вагона дизель-поїзда ДПКр–2 тим, що дає можливість враховувати вплив зміни зазорів між елементами конструкції вагона на його динамічні характеристики, в тому числі показники стійкості руху.

Крім цього, використання даної моделі вантажного вагона дає можливість враховувати вплив на динаміку його руху наявність дефектів на поверхні кочення коліс, просідання пружин ресорних комплектів візка вагона, зазорів в ковзунах, зносів в підп'ятникових вузлах в поздовжньому і поперечному напрямках тощо.

Поряд з цим, модель вантажного вагона призначена для встановлення лише їхніх основних динамічних показників і для дослідження випадків сходу вантажних вагонів з рейок потребує удосконалення.

Оскільки значний вклад у дослідження проблеми стійкості рухомого складу, сходу його з рейкової колії належать Е. М. Соколу, то працівниками Львівського НДІСЕ розглядається можливість удосконалення моделі вантажного вагона за допомогою його праць «Сходы с рельсов и столкновения подвижного состава (Судебная экспертиза. Элементы теории и практики)»[9] та «Крушения железнодорожных поездов (Судебная экспертиза. Элементы теории и практики)».

Висновки. Моделювання рухомого складу допомагає досліднику зрозуміти динамічну поведінку його основних систем (ходових частин, гальм), оцінити наслідки зміни їхніх параметрів та поведінку у визначених умовах роботи.

Розроблена працівниками Львівського НДІСЕ математична модель пасажирського вагона дизель-поїзда ДПКр–2 та запропонована математична модель вантажного вагона дозволять не лише досліджувати причини сходу рухомого складу з рейок, а й встановлювати граничні значення параметрів його технічного стану, переводячи формування вимог до системи утримання рухомого складу залізниць в площину доказової динаміки.

Reference

Auciello, J. (2009). *Determination of wheel/rail contact points in the simulation of a railway vehicle dynamics. WIT Transactions on Engineering Sciences.* Vol: 62, 261–270.

Biryukov, I. V. (1971). *Issledovanie prichin povyishennogo iznosa grebney bandazhey kolesnyih par elektropoezda ER 22 i sposobov ego umensheniya. Trudyi MIITa.* Moscow, № 374 [in Russian].

Chan Fu Tkhan. (2010). *Dynamyka hruzovoho vahona pry nelyneinykh sviaziakh kuzova s telezhkamy*: dys. ... d-ra tekhn. nauk: 05.22.07. Moskva: MIIT [in Russian].

Domin, R. Iu. (2018). *Rozvytok metodiv i zasobiv doslidzhen z ubezpechennia tekhnichnoi ekspluatatsii zaliznychnoho rukhomoho skladu*: dys. ... d-ra tekhn. nauk: 05.22.07 *Volodymyr Dahl East Ukrainian national university.* Severodonetsk [in Ukrainian].

He, Y. *Object-Oriented Modeling and Simulation of Railway Vehicle Systems. Applied Mechanics and Materials.* 2010, vol: 26–28. 900–904.

Kostritsya, S. A., Kuzishin, A. Ya., BatIg, A. V. (2018). Sobolevska Yu. G. *Matematychna model vahona dyzel-poizda DPKr–2. Visn. Dnipropetr. nats. un-tu zalIzn. transp. im. akad. V. Lazaryana*. № 1 (73), 15–25 [in Ukrainian].

Kuzishin, A. Ya., Batig, A. V. (2017). *Pobudova mekhanichnoi modeli vahona dyzel-poizda DPKr–2 ta yii osoblyvosti. Visn. Dnipropetr. nats. un-tu zalizn. transp. im. akad. V. Lazaryana*. № 6 (72), 20–30 [in Ukrainian].

Romen, Yu. S. (1964). O dvizhenii zheleznodorozhnogo ekipazha v krivyih uchastkah puti. *Vestnik Vsesoyuzn. nauchno-issled. in-ta zh.-d. transporta*, Dnipro, № 6 [in Russian].

Sadeghi, J., Khajehdezfuly, A., Esmaeili, M. (2016). *Investigation of rail irregularity effects on wheel/rail dynamic force in slab track: Comparison of two and three dimensional models. J Sound Vibration.* Vol: 374. 228–244.

Sokol, E. N. (2007). *Krusheniya zheleznodorozhnykh poyezdov (Sudebnaya ekspertiza. Elementy teorii i praktiki).* Kyiv: Feniks Publ [in Russian].

Sokol, E. N. (2004). *Skhody s relsov i stolknoveniya podvizhnogo sostava (Sudebnaya ekspertiza. Elementy teorii i praktiki)* Kiev: Transport Ukrainy Publ [in Russian].

Trofimovich, V. V. (2004). *Dinamika EPS: Opredelenie sil vzaimodeystviya koles elektrovozov EP1 s relsami pri dvizhenii v perehodnyih i krugovyih krivyih malogo radiusa*: ucheb. posobie. Khabarovsk: DVGUPS Publishing House [in Russian].

Zhu, T., Xiao, S., Yang, G., Wang, M. (2013). *Estimation of Wheel/Rail Contact Forces Based on an Inverse Technique. 13th International Conference on Fracture June 16–21*, Beijing, China.

А. В. Батиг, А. Я. Кузишин

ИССЛЕДОВАНИЕ СЛУЧАЕВ СХОДА ПОДВИЖНОГО СОСТАВА С РЕЛЬСОВ С ПОМОЩЬЮ МАТЕМАТИЧЕСКОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ

Целью данной статьи является анализ необходимости применения методов математического моделирования при выполнении экспертиз схода подвижного состава с рельсов.

Описание динамического поведения подвижного состава при движении по рельсовому пути является достаточно сложным, трудоемким процессом, который требует высокой квалификации эксперта и значительных затрат времени.

Наличие детализированных математических моделей составляющих единиц подвижного состава значительно облегчило бы исследования случаев их схода с рельсового пути.

В настоящее время исследованию динамики движения подвижного состава с помощью математических моделей посвящено значительное количество научных работ.

Во Львовском НИИСЭ исследование таких железнодорожно-транспортных происшествий, как сход подвижного состава с рельсов, выполняется экспертами по методикам, разработанным Э. Н. Соколом, позволяющим учитывать определенное количество параметров ходовых частей вагонов.

В настоящее время при исследовании случаев схода подвижного состава с рельсов есть необходимость в разработке новых методик, которые позволили бы учитывать больше параметров ходовых частей вагонов, таких как: параметры системы гашения колебаний, рессорного подвешивания, надрессорных балок, узла пятник-подпятник и т. п. Также встречаются случаи железнодорожно-транспортных происшествий, причиной которых может быть наличие дефектов на поверхности качения колес подвижного состава.

В связи с этим экспертами Львовского НИИСЭ для учета вышеупомянутых параметров ходовых частей и выявления из них наиболее значимых для обстоятельств схода подвижного состава с рельсов разрабатывается объектно-ориентированное программирование в компьютерной среде Maple.

В настоящее время разработана математическая модель пассажирского вагона дизель-поезда ДПКр–2 и усовершенствованная математическая модель грузового вагона.

Авторы статьи пришли к выводу, что применение математических моделей и их компьютерное решение может облегчить процесс выполнения исследования случаев схода подвижного состава с рельсов, поскольку позволяет автоматизировать и ускорить процесс исследования динамических показателей подвижного состава, облегчить процесс установления предельных значений параметров его технического состояния и оценить последствия изменения этих параметров в определенных условиях работы.

Ключевые слова: моделирование, железнодорожно-транспортное происшествие, подвижной состав, методика, грузовой вагон, программный комплекс, дизель-поезд.

A. Batig, A. Kuzyshyn

INVESTIGATION CASES OF ROLLING STOCK DERAILMENT USING MATHEMATICAL MODELING

The purpose of this article is to analyze the need to apply the methods of mathematical modeling when performing examinations of rolling stock derailment.

The description of the dynamic behavior of rolling stock when moving on the track is a rather complicated, time-consuming process, which requires highly qualified expert and time-consuming.

The presence of detailed mathematical models of the constituent units of the rolling stock would greatly facilitate the study of cases of their derailment.

At present, a significant number of scientific papers are devoted to the study of the dynamics of rolling stock movement using mathematical models.

In Lviv NDISE, investigations of such railway accidents as rolling stock derailment from the rails are performed by experts according to the methods developed by the doctor of technical sciences Sokol E. M., allowing to take into account a certain number of parameters of wagon running gears.

At present, when experts examine the cases of rolling stock derailment, there is a need to develop new methods that would allow to take into account more parameters of the undercarriage parts of the wagons, such as: parameters of the damping system, spring suspension, bolster, node of the body-bogie bolster center plates, etc. P. There are also cases of railway accidents, in which one of the reasons may be the presence of defects on the rolling surface of the wheels of the rolling stock.

In this regard, experts of Lviv NDISE to take into account the above-mentioned parameters of the running gears and to identify the most significant for rolling stock derailment, it was developed object-oriented programming in the computer environment Maple.

At present, have developed a mathematical model of a passenger car of a diesel train, the DPKr–2, and an improved mathematical model of a freight wagon.

The authors of the article came to the conclusion that the use of mathematical models and their computer solution can facilitate the process of researching rolling stock cases from the rails, as it allows automating and speeding up the study of dynamic indicators of rolling stock, facilitating the process of establishing the limiting values of its technical condition parameters and assessing the consequences changes in these parameters in certain working conditions.

Keywords: modeling, railway accident, rolling stock, method, freight car, software package, diesel-train.

Надійшла до редколегії 12.10.2019

DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.27
УДК 336.279

Ю. Г. Лиодорова,
старший эксперт Криминалистического управления
Государственной полиции Латвии,
ORCID: https://orcid.org/0000–0002–9968–3790
e-mail: kik@inbox.lv

К. О. Мамиконян,
кандидат экономических наук, доцент,
начальник отдела Национального бюро экспертиз Республики Армения,
e-mail: mamikonyankaren@gmail.com

О. А. Маркина,
начальник отдела Киевского НИИСЕ Министерства юстиции Украины,
судебный эксперт-экономист,
ORCID: https://orcid.org/0000–0003–4602–1512
e-mail: oksana.markina@kndise.gov.ua

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ МЕТОДОВ ПО ОПРЕДЕЛЕНИЮ НЕПЛАТЕЖЕСПОСОБНОСТИ КОМПАНИИ ПРИ ПРОВЕДЕНИИ ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЭКСПЕРТИЗ

В статье рассматриваются методы определения неплатежеспособности компании при проведении финансово-экономических экспертиз в странах Прибалтики, Республике Армения, в Украине, Республике Беларусь, Российской Федерации и в Республике Казахстан. В статье представлены признаки несостоятельности, регулируемые законодательством стран, и международные требования к валидации экспертных методов. Даны результаты сравнительного анализа рассмотренных методов оценки несостоятельности и результаты методов тестирования на основе данных годовых отчетов фокус-группы пяти обанкротившихся предприятий Латвии, а также представлены результаты авторской версии валидации рассмотренных методов определения несостоятельности в рамках финансово-экономических исследований.

Ключевые слова: неплатёжеспособность, финансово-экономическая экспертиза, экспертный метод, валидация.

Постановка научной проблемы. На современном этапе развития цель института банкротства состоит в том, чтобы, с одной стороны, помочь жизнеспособным компаниям преодолеть финансовый кризис, с другой — законодательными способами исключить из экономической системы бесперспективные производства и услуги.

К сожалению, данный процесс не всегда оперирует понятиями моральных принципов классической экономики, нанося вред одним из основных участников обеспечения жизнедеятельности компании — инвесторам и/или её кредиторам в связи с невозможностью погасить задолженность. В итоге потенциально обманутые кредиторы обращаются за помощью в правоохранительные органы с целью вернуть потерянные вклады.

© Ю. Г. Лиодорова, К. О. Мамиконян,
О. А. Маркина, 2019

Одним из существенно важных доказательств возможной неплатежеспособности компании — экономически обоснованной ситуации финансового краха или умышленного деяния со стороны руководства или третьих лиц является заключения специалиста — судебного эксперта-экономиста. Для использования такого заключения в качестве неоспоримого доказательства в судебном разбирательстве, помимо компетенции самого специалиста, необходимо также обеспечить достоверность метода, применяемого экспертом при оценке неплатежеспособности компании.

Достоверность экспертных заключений, проведенных на основании выбранных методов, можно гарантировать путем их тестирования, применяя международно рекомендованные или научно обоснованные методы.

В связи с трансграничностью активности субъектов экономики (компаний) и возможности судебных разбирательств за пределами резеденции субъектов возникает вопрос о применимости заключения иностранного специалиста, актуализируя важность международной валидации экспертных методов.

Анализ основных исследований и публикаций. Согласно исследованию польского ученого Б. Прусака, проведенному в 2018 году[1], даже при том, что институт банкротства был введен в Центральной и Восточной Европе относительно недавно, с точки зрения исследований в области банкротства предприятий, прибалтийские страны и страны Евразийского экономического сообщества придерживаются общепринятых методов финансового анализа, инициированных Соединенными Штатами в начале XX столетия.

После создания обобщенного подхода к анализу финансовых коэффициентов в виде разработанной Альтманом в 1968 году модели линейного многомерного дискриминантного анализа[2] стали предприниматься попытки разработки национальных моделей. На сегодняшний день разработаны модели прогнозирования неплатежеспособности различных классов — скоринговые модели, дискриминантные модели, вероятностные модели класса логит/пробит, модели, основанные на деревьях принятия решений, модели, созданные при помощи исскуственных нейронных сетей и другие.

Из рассматриваемых в статье стран наиболее известные национальные модели были разработаны в Латвии (Шорин/Воронова, 1998[3]), Литве (Григарявичюс, 2003[1]), Эстонии (Лукасон, начиная с

[1] *Prusak B.* Review of research into enterprise bankruptcy prediction in selected Central and Eastern European countries : *International Journal of Financial Studies*. 2018, 6 (60), p. 1–28.

[2] *Altman E. I.* Financial ratios, discriminant analysis and the prediction of corporate bankruptcy. *The Journal of Finance*. 1968, 23 (4), p. 589–609.

[3] *Šorins R., Voronova I.* Uzņēmuma maksātnespējas novērtējums: Ekonomiskās problēmas uzņēmējdarbībā. Rīga : Rīgas Tehniskā universitāte, 1998, lp. 125–131.

2006 года и др.[2]), Республике Беларусь (Савицкая, 2009[3]), Украине (Терещенко, 2000 и др.[4]), Российской Федерации (Беликов, 1998[5] и др.).

Для оценки стоимости крупных компаний, акции которых котируются на бирже, при распределении прибыли между учредителями, при продаже компании или ее ликвидации применяются и другие виды экспертных оценок: прогнозирование денежных потоков, расчет предполагаемых затрат, определение «чистых активов», являющиеся известной практикой западных стран[6]. Такие подходы предполагают проведение не только анализа финансовой документации компании, но и инструмент анализа рынка.

По оценке Б. Прусака, об уровне развития методов оценки неплатежеспособности из 4 возможных баллов, Эстония и Россия оценены на 3 балла, Литва и Украина — на 2,5, Латвия — на 2, Беларусь — на 1,5. Из стран Центральной и Восточной Европы наивысший балл — 4, по оценке Б. Прусака, занимают Польша и Чехия, 3,5 балла — Словакия. Армения и Казахстан не вошли в исследование и соответственно, не были оценены.

Разработанные национальные модели на территории рассматриваемых стран являются скорее теоретическими, нежели практическими, и на сегодняшний день не признаются инструментом определения неплатежеспособности в судебных разбирательствах. Этот факт обусловлен тем, что во многих странах Евразийского экономического сообщества и странах-наблюдателях методы выявления признаков неплатежеспособности регламентированы на законодательном уровне, а в Прибалтийских странах и Республике Армения — определены в методиках экспертных учреждений.

Тенденцией, в практике исследования многих стран, является проверка точности классических моделей прогнозирования банкротств на примере больших объемов данных финансовых отчетов с использованием базы данных AMADEUS (ЕС), СПАРК (Россия) и пр.

---

[1] *Grigaravičius S.* Įmonių nemokumo diagnostika: patikimumas i rpraktinė reikšmė: Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai. Kaunas : Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2003, 28, p. 29–42.

[2] Eesti Teadusinfosüsteem URL: https: //www.etis.ee/Portal/Projects/ Display/3657971f–6e5f–4b59-aed8–953fc9205e73?-tabId=tab_Additional (date of access 19.06.2019.).

[3] *Савицкая Г. В.* Анализ хозяйственной деятельности предприятия. Москва : Инфра-М, 2009. 536 с.

[4] *Терещенко О. О.* Фінансова санація та банкрутство підприємств: навч. посібник. Київ : КНЕУ, 2000. 412 с.

[5] *Давыдова Г. В., Беликов А. Ю.* Методика количественной оценки риска банкротства предприятий: *Управление риском*. 1999, № 3. С. 13–20.

[6] Business valuation: Statements on Management Accounting at 2009, № 7. Institute of Management Accountants, 2009. Available from: https: //www.imanet.org/search?ssopc=1#hawktabfield=it&it=content&contenttype= Statement%20on%20Management%20Accounting&pg=3 (date of access 20.06.2019).

К исследованиям с помощью AMADEUS относится оценка точности моделей семейства Альтмана[1] (количество наблюдений — 2602,5 тыс.), ряд исследований М. Караса[2] (прибалтийские страны, Чешская Республика — 2,9 тыс. предприятий), О. Лукасона[3] (Эстония — 67 тыс. наблюдений), исследование Б. Демешева и А. Тихоновой[4] (Россия — миллион наблюдений).

Не смотря на национальные требования по утверждению экспертных методов, в том числе и по определению неплатежеспособности, на территории Европейского сообщества приняты общие правила по международному признанию методов судебных экспертиз.

Аккредитация применяемых методов, в том числе и метода проведения финансово-экономической экспертизы, проводится по международным стандартам качества, разработанными Международной организацией по стандартизации (ISO). Значение валидации методов рассматривалось в рамках Европейского проекта группой прибалтийских экспертов-экономистов[5]. Стандарт ISO/IEC 17025 «Общие правила к компетенции испытательных и калибровочных лабораторий»[6], по которому аккредитованы многие экспертные центры различных стран, требует валидации используемых методов путем статистического тестирования получаемых результатов и оценивания «удобства» их применения. Другой стандарт — ISO/IEC 17020 «Общие критерии работы различных типов контролирующих органов»[7] предполагает контроль результатов, основываясь на профессиональной компетенции эксперта. Стандарт не

[1] *Altman E., Iwanicz-Drozdowska M., Laitinen E., Suvas A.* Distressed firm and bankruptcy prediction in an international context: a review and empirical analysis of Altman's Z-score model: Journal of International Financial Management & Accounting. 2017, 28 (2). P. 131–171.

[2] *Karas M., Režňáková, M.* To what degree is the accuracy of a bankruptcy prediction model affected by the environment? The case of the Baltic States and the Czech Republic: in Procedia Social and Behavioural Sciences. *Procedia Social and Behavioural Sciences. Elsevier*, 2014. P. 564–568.

[3] *Süsi V., Lukason O.* Corporate governance and failure risk: evidence from Estonian SME population: Management Research Review. 2019, 42 (6), p.703–720.

[4] *Демешев Б., Тихонова Ф.* Прогнозирование банкротства Российских компаний: межотраслевое сравнение: Количественный анализ в экономике, редактор В. Бессонов. Москва : Высшая школа экономики, 2014. 26 с.

[5] *Лиодорова Ю., Янсоне А., Зелтите А.* Бухгалтерская экспертиза по определению неплатежеспособности; валидация процедуры и результаты: Eskpertinio tyrimo metodai. Вильнюс : Vilniaus panda, 2013. С. 134–157.

[6] General requirements for the competence of testing and calibration laboratories: ISO standardat 2017, November, ISO/IEC 17025: 2017, 3rd ed. ISO, 2017. P. 30 (corrected version at 2018, April).

[7] Conformity assessment–requirement for the operation of various types of bodies performing inspection: ISO standard at 2012, Mart, ISO/IEC 17020: 2012, 2nd ed. ISO, 2012. P. 18 (corrected version at 2013, April).

требует обязательного проведения процесса валидации, но и не запрещает ее проведение.

Согласно требованиям Европейской Сети судебно-экспертных учреждений (ENFSI), оценка правдоподобия результатов любого криминалистического заключения судебного эксперта подразумевает оценку экспертных выводов, выраженной по шкале вероятности от 0 до 1[1], на что влияет и выбранный метод исследования. Подобная оценка вероятности неадекватного заключения оговорена и в международных стандартах аудита (ISA[2]), являющимся прямым родственником финансово-экономической экспертизы. Обобщив упомянутые требования, группа экспертов в одной из статей также предложила формулу расчета вероятности правдоподобия оценки заключения судебного эксперта.

Цель статьи. Целью статьи является сравнительный анализ методов оценки неплатежеспособности компаний в странах Прибалтики, Армении, Белоруссии, Украине, Казахстане и Российской Федерации, рекомендованных для использования в финансово-экономических экспертизах. Предметом исследования является метод по определению неплатежеспособности компании при проведении судебных экспертиз.

В статье описаны методы стран по определению неплатежеспособности, используемые в финансово-экономических экспертизах, и международные требования к процессу валидации экспертных методов. Приводятся результаты как сравнительного анализа рассматриваемых методов оценки неплатежеспособности (на основе данных фокус-группы 5 латвийских обанкротившихся предприятий проводят тестирование методов), так и авторского варианта валидации рассматриваемых методов по определению признаков неплатежеспособности в рамках финансово-экономических экспертиз.

---

[1] ENFSI guideline for evaluative reporting forensic science: publication of ENFSI at 08.03.2015., version 3.0. ENFSI, 2015: http: //enfsi.eu/wp-content/uploads/2016/09/m1_guideline.pdf (date of access 19.06.2019).

[2] 2018 Handbook of International Quality Control, Auditing, Review, Other Assurance, and Related Services Pronouncements: IAASB handbook at 17.12.2018 in 3 volumes. IFAC, 2019. URL: http: //www.ifac.org/publications-re-sources/2018-handbook-international-quality-control-auditing-review-other-assurance (date of access 19.06.2019).

[3] *Liodorova J., Voronova I.* Use of models for forecasting fraudulent bankruptcy in forensic examination: myth or reality? История и современность судебно-экспертного образования: материалы конференции. Минск : ГУО «Институт повышения квалификации и переподготовки кадров Государственного комитета судебных экспертиз Республики Беларусь», 2018. С. 18–21.

Изложение основного материала исследования. Проанализировав законодательные акты рассматриваемых в статье стран, авторы констатировали, что общими финансовыми критериями для основания возбуждения процесса неплатежеспособности компании являются:

— невозможность в срок погасить свои обязательства;

— превышение задолженности над активами компании.

Главные отличия между признаками неплатежеспособности, установленными в законодательных актах восьми стран, касаются суммы и срока неуплаты задолженности (см. табл. 1). Определение и проверка указанных критериев в ходе судебной экспертизы идентична, в связи с чем различия в законодательстве стран не могут влиять на процесс проведения исследования и заключения эксперта. Следовательно, такую экспертную оценку можно считать стандартизированной, что позволяет использовать заключение иностранного эксперта не проводя повторного исследования.

Таблица 1

Общие критерии для основания возбуждения процесса неплатежеспособности*

Страна	Критерий № 1	Критерий № 2
Латвия[1, 2]	задолженность > 4268 евро; срок — 3 недели после уведомления о неуплате долга	убытки ≥ ½ уставного капитала
Литва[3]	сумма не оговорена; 30 дней после уведомления	обязательства > ½ стоимости активов
Эстония[4]	сумма не оговорена; 1 месяц после наступления срока оплаты + 10 дней после уведомления	обязательства > активы
Армения[5]	задолженность > 1000 минимальных заработных плат; срок — 60 дней со дня просрочки	обязательства > активы (>1000 минимальной заработной платы)

[1] Maksātnespējas likums : Latvijas Republikas likums no 26.07.2010. Saeima, 2010 (ar izmaiņām uz 19.06.2019.).

[2] Komerclikums : Latvijas Republikas likums no 13.04.2000. Saeima, 2000 (ar izmaiņām uz 19.06.2019).

[3] Įmoniu bankroto įstatymo : Lietuvos Respulbikos įstatymo 20.03.2001 Nr.IX–216. Seimas, 2001.

[4] Pankrotiseadus : Eesti Vabariigi seadus 22.01.2003. Riigikogu, 2003 (19.03.2019).

[5] О неплатежеспособности (банкротстве) : закон Республики Армения от 22.01.2007 № ЗР–51.

Украина[1, 2]	задолженность > 300 минимальных заработных плат; 3 месяца после срока оплаты	обязательства > активы
Беларусь[3]	задолженность > 100 базовых величин	обязательства > активы
Россия[4]	сумма не оговорена; 3 месяца после наступления срока оплаты	обязательства > активы
Казахстан[5]	задолженность > 300 месячных расчетных показателей; 3 месяца со дня просрочки	обязательства > активы

*– составлена авторами на основе законодательных актов стран.

Для проведения финансово-экономической экспертизы по определению неплатежеспособности компании эксперты используют установленный набор определенных экономических показателей (коэффициентов) и их оценочные критерии (нормы). Следовательно, используется нормативный подход, который заключается в сравнении рассчитанного финансового показателя (коэффициента) с его нормативным значением, утвержденным или законодательно, или на основе рейтинговых методик анализа[6].

[1] Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом : Закон України від 14.05.1992 № 2343-XII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2343-12 (дата звернення 10.08.2019).

[2] Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства і ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства або доведення до банкрутства : наказ Міністерства економіки України від 19.01.2006, № 14 URL: http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=111503bd-ca7f-4dee-b07c-c66c2aa28e03&title=MetodichniRekomendatsiiSchodoViiavlenniaOznakNeplatospromozhnost&isSpecial=true (дата звернення 10.08.2019).

[3] Об экономической несостоятельности (банкротстве) : Закон Республики Беларусь от 13.07.2012 № 415–З. Принят Палатой представителей, 2012 URL: http://www.pravo.by/document/?guid=3871&p0=H11200415 (дата звернення 10.08.2019).

[4] О несостоятельности (банкротстве) : Федеральный закон Российской Федерации от 26.10.2002 № 127-ФЗ. Принят Государственной Думой, 2002 URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_39331/ (дата звернення 10.08.2019).

[5] О реабилитации и банкротстве : Закон Республики Казахстан от 07.03.2014 № 176-V URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31518958 (дата звернення 10.08.2019).

[6] *Федотова Е. А., Тимофеев Я. В.* Нормативы финансовой устойчивости Российских предприятий: отраслевые особенности: *Корпоративные финансы*. 2015, № 1 (33). С. 38–47.

В Республике Беларусь (BY) коэффициенты и их нормативные значения по отраслям, предназначенные к применению управляющим процесса неплатежеспособности и используемые также при проведении финансово-экономических экспертиз, регламентированы законодательными актами. В Российской Федерации (RU) главные коэффициенты (более 10) и их допустимые границы регламентированы различными нормативными актами, предназначенными для администраторов процесса неплатежеспособности и в других ситуациях (например, для участия в реализациях значимых проектов с привлечением бюджетного ассигнования). В Украине (UA) и Республике Казахстан (KZ) констатирована аналогичная ситуация — коэффициенты и их нормативные значения утверждены в законодательстве стран.

В прибалтийских странах (EU) и Армении (AM) набор финансовых коэффициентов и их сравнительных норм, используемых при проведении судебных экспертиз, разработан в утвержденных экспертных методиках.

Для выявления неплатежеспособности крупных компаний нормативные акты многих стран предполагают использование метода определения «чистых активов» (K_8), что отождествляется напрямую с понятием собственного капитала компании, хотя экономическая сущность данного подхода намного шире. Согласно положениям Международного стандарта бухгалтерского учёта (ISA) № 32[1]: «*Чистые активы организации — это те активы, которые остаются после вычета всех других требований в отношении её активов*». Применение метода «чистых активов» имплицитно присутствует в Коммерческом законе Республики Латвии, в нормативном документе о налоговом законодательстве Республики Армения[2]. Порядок расчета «чистых активов» определен в нормативных актах Российской Федерации[3] и Республики Беларусь[4].

В оценке неплатежеспособности эксперты используют не только показатели, характеризующие платежеспособность и ликвидность

[1] *Financial instruments*: presentetion: ISA standardat 1991, September, № 32. IFAC, 1991 (reissued at 2003).

[2] Налоговый кодекс Республики Армения : закон Республики Армения от 04.10.2016 URL: http://www.translation-centre.am/pdf/Trans_ru/HH_Codes/Harkayin_orensgirq_ru.pdf (дата звернення 10.08.2019).

[3] Об утверждении Порядка определения стоимости чистых активов: приказ Минфина России от 28.08.2014 № 84-Н URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_169895/ (дата звернення 10.08.2019).

[4] О Порядке расчёта стоимости чистых активов: постановление Министерства финансов Республики Беларусь от 11.06.2012 № 35 (в редакции от 11.06.2012).

компании, но и другие группы финансового анализа: рентабельность и активность деятельности компаний. Обобщение об использовании основных коэффициентов в их предельных нормах для определения неплатежеспособности компаний, используемых в финансово-экономических экспертизах различных стран, приведено в таблице 2.

Таблица 2

Основные коэффициенты, используемые для определения неплатежеспособности***

№	Критерий / Страна	EU	AM	UA	BY	KZ	RU
	Ссылка на источник	1	2	2	4	3	4
К1	$\frac{\text{краткосрочные активы}}{\text{краткосрочные обязательства}}$	$\geq 1,2$	≥ 2	$>1,5$	≥ 1*	≥ 1	$\geq 1,0$*
К2	$\frac{\text{краткосрочные активы} - \text{запасы}}{\text{краткосрочные обязательства}}$	$\geq 0,5$		$0,6 \div 0,8$			
К3	$\frac{\text{ликвидные краткосрочные активы}}{\text{краткосрочные обязательства}}$	**	≥ 1	$0,25 \div 0,3$	$\geq 0,2$	$\geq 0,5$	$\geq 0,2$*
К4	$\frac{\text{собственный капитал}}{\text{общая кредиторская задолженность}}$	$\geq 0,5$	≥ 1	$> 0,5$		**	$\geq 0,5$*

[1] *Spiečiutė A., Barkauskas M., Kuncevič* (Department of Economical Examinations of Forensic Science Centre of Lithania), *Jansone A., Zeltite A., Liodorova J (*Forensic Service Department of the State Police of Latvia), *Kangro I., Liivamae I (*Estonian Forencis Science Institute). The economic expertise best practice guide for investigation of the crimes related to bunkruptcy and for completion of the experimental insolvency research in the Baltic countries: Eskpertinio tyrimo metodai. Vilnius : Vilniaus panda, 2013. P. 62–122.

[2] Согласно внутренней непубликуемой методики.

[3] Об утверждении типовой формы заключения временного управляющего о финансовом положении должника: приказ Заместителя Премьер-Министра Республики Казахстан от 12.05.2014 № 218 (в редакции от 12.05.2014).

К5	$\frac{\left(\begin{array}{c}\text{собственный капитал}\\ +\text{долгосрочные обязательства}\\ -\text{долгосрочны активы}\end{array}\right)}{\text{краткосрочные активы}}$		$\geq 0,1$		$\geq 0,05^*$		$\geq 0,1^*$
К6	$\frac{\left(\begin{array}{c}\text{краткосрочные обязательства}\\ +\text{долгосрочные обязательства}\end{array}\right)}{\text{сумма активов}}$	**			$\leq 0,85$	**	
К7	$\frac{\left(\begin{array}{c}\text{собственный капитал}\\ -\text{внеоборотные активы}\end{array}\right)}{\text{собственный капитал}}$						$\geq 0,2^*$
К8	*«чистые активы»*			> 0			

* — отобраны наименьшие значения показателей; ** — норма не определена, *** — составлена авторами на основе указанных источников.

Сравнительный анализ методов восьми стран показывает, что при определении неплатежеспособности компании в ходе проведения финансово-экономических экспертиз, специалисты используют нормативный подход, в выводах заключения основываясь на компетенции самого эксперта. Комбинирование различных коэффициентов и использование нормативов представляют собой классификационные модели, применимость и точность которых можно оценить.

Следует учитывать тот факт, что каждое проводимое исследование и рассматриваемые в экспертизе объекты по сути уникальны, поэтому выше приведенные коэффициенты, их комбинация и предельные нормы не являются единственным инструментом в заключительной оценке эксперта.

Авторская валидация методов по оценке неплатежеспособности.

На основании анализа методов по определению неплатежеспособности, применяемых в восьми упомянутых странах, предложена их авторская валидация.

С этой целью проведено тестирование методов на основе данных годовых отчетов фокус-группы случайно отобранных 5 латвийских обанкротившихся компаний ($С_{№}$) за год до признания их неплатежеспособности.

Рассчитаны все основные коэффициенты, используемые в методах рассматриваемых стран для определения признаков неплатежеспособности (см. табл. 2) для последующего тестирования методов. Рассчитанные коэффициенты представлены в таблице 3.

Таблица 3

Результаты расчета основных коэффициентов для оценки неплатежеспособности*

Коф-т/ компания	K_1	K_2	K_3	K_4	K_5	K_6	K_7	K_8 (евро)
C_1	0. 62	0. 61	0. 36	0. 33	–0. 40	0. 75	-1. 22	79238
C_2	0. 03	0. 03	0	–0. 16	–0. 97	1. 19	6. 32	-1958273
C_3	1. 00	0. 65	0. 33	0. 02	0	0. 97	–3. 36	12133
C_4	1. 15	0. 55	0. 24	0. 21	0. 15	0. 83	0. 67	2018860
C_5	0. 09	0. 09	0. 09	–0. 50	–0. 91	2. 02	1. 88	-19448

*– составлена авторами на основе данных таблицы 2.

По рассчитанным коэффициентам осуществлено их сравнение с установленными нормами, после чего оценена платежеспособность анализируемых компаний. Неплатежеспособное состояние компании, а также значение коэффициента, не соответствующее установленной норме в конкретном методе, обозначены в таблице символом «D» (*distress*). Неопределенное состояние компании и значение коэффициента, которое находится на предельной границе с нормой и не может быть точно оценено, обозначено символом «G» (*grey zona*). Стабильное состояние компании, как и удовлетворительное значение коэффициента обозначено символом «S» (*stable*). Результаты тестирования методов представлены в таблице 4.

Таблица 4

Результаты тестирования методов оценки неплатежеспособности**

Коф-т/ компания	C_1	C_2	C_3	C_4	C_5	Коф-т/ компания	C_1	C_2	C_3	C_4	C_5
EU	**G**	**D**	**G**	**S**	**D**	**AM**	**D**	**D**	**D**	**G**	**D**
K_1	D	D	D	S	D	K_1	D	D	D	D	D
K_2	S	D	S	S	S	K_3	D	D	D	D	D
K_3	S	D	S	S	D	K_4	D	D	D	D	D
K_4	D	D	D	D	D	K_5	D	D	D	S	D
K_6	G	D	D	G	D	K_8	S	D	S	S	D
UA	**G**	**D**	**G**	**D**	**D**	**RU**	**D**	**D**	**G**	**G**	**D**
K_1	D	D	D	D	D	K_1	D	D	S	S	D
K_2	S	D	S	G	D	K_3	S	D	S	S	D
K_3	S	D	S	G	D	K_4	D	D	D	D	D
K_4	D	D	D	D	D	K_5	D	D	D	S	D
						K_7	D	S	D	S	S
BY	**G**	**D**	**G**	**S**	**D**	**KZ**	**D**	**D**	**D**	**D**	**D**
K_1	D	D	S	S	D	K_1	D	D	S	S	D
K_3	S	D	S	S	D	K_3	D	D	D	D	D
K_5	D	D	D	S	D	K_4	D*	D	D*	D	D
K_6	S	D	D	S	D	K_6	D*	D	D*	D	D

*– по мнению авторов,

**– составлена авторами на основе данных таблицы 2 и 3.

По результатам тестирования авторы заключили, что методы всех рассматриваемых стран на практике применимы и в целом дают аналогичную оценку платежеспособности компаний. Было замечено, что более схожие результаты между собой показывают методы прибалтийских стран, Украины и Республики Беларусь. Результаты методов Республик Армения, Казахстан и Российской Федерации более схожи между собой, но незначительно отличаются от ранее перечисленной группы стран.

По итогам процесса тестирования на основе критического анализа оценена применимость указанных методов со стороны пользователя по пяти критериям, с использованием 5-ти бальной шкалы оценок. Результаты авторской валидации методов продемонстрированы в таблице 5.

Таблица 5

Результаты авторской валидации методов по оценке неплатежеспособности*

Критерий / Страна	EU	AM	UA	BY	KZ	RU
Доступность к пониманию пользователем	4	2	3	5	3	3
Однозначность сравнительных норм	4	3	4	5	3	3
Сопоставимость с методами других стран	4	2	4	3	2	3
Использование новых научных разработок	3	2	3	2	2	3
Оценка по результатам тестирования методов	3	5	4	3	4	4
ИТОГ	3. 6	2. 8	3. 6	3. 6	2. 8	3. 2

*– составлена авторами.

В результате авторской валидации методов по определению неплатежеспособности компаний восьми стран, из максимально возможных 5 баллов, 3, 6 балла авторы присвоили методам прибалтийских стран, Украины и Республики Беларусь; метод Российской Федерации оценен на 3, 2 балла; методам Республик Армении и Казахстана присвоены по 2, 8 балла. Авторы акцентируют внимание на том факте, что проведенная валидация является испытательной, в связи с чем результаты валидации носят информативный характер и не имеют юридической силы.

Выводы. В заключение по итогам выполненного исследования можно сформулировать два нижеприведенных вывода:

1. Методы оценки неплатежеспособности восьми стран схожи между собой, являются нормативными и в целом дают аналогичные результаты.

2. Для применения экспертного заключения по оценке неплатежеспособности в качестве доказательной базы в другой стране необходима валидация метода.

Reference

Altman, E. I. (1968). *Financial ratios, discriminant analysis and the prediction of corporate bankruptcy: The Journal of Finance*. 23 (4), 589–609.

Altman, E., Iwanicz-Drozdowska, M., Laitinen, E., Suvas, A. (2017). *Distressed firm and bankruptcy prediction in an international context: a review and empirical analysis of Altman's Z-score model: Journal of International Financial Management & Accounting*. 28 (2), 131–171.

Business valuation: Statements on Management Accounting at 2009, № 7. Institute of Management Accountants, Available from: https://www.imanet.org/search?ssopc=1#hawktabfield=it&it=content&contenttype=Statement %20on % 20Management % 20Accounting&pg=3 (date of access 20.06.2019).

Conformity assessment — requirement for the operation of various types of bodies performing inspection: ISO standard at 2012, Mart, № ISO/IEC 17020:2012, 2nd ed. ISO, 2012 (corrected version at 2013, April).

Davydova, G. V. Belikov, A. Yu. (1999). *Metodika kolichestvennoy otsenki riska bankrotstva predpriyatiy: Upravleniye riskom*. № 3, 13–20 [in Russian].

Demeshev, B. Tikhonova, F. (2014). *Prognozirovaniye bankrotstva Rossiyskikh kompaniy: mezhotraslevoye sravneniye: Kolichestvennyy analiz v ekonomike*. Moskva: Vysshaya shkola ekonomiki [in Russian].

ENFSI guideline for evaluative reporting forensic science: publication of ENFSI at 08.03.2015., version 3.0. ENFSI, 2015. URL: http://enfsi. eu/wp-content/uploads/2016/09/m1_guideline.pdf (date of access 19. 06. 2019).

Estonian Research Information System. URL: https://www.etis.ee/Portal/Projects/Display/3657971f–6e5f-4b59-aed8–953fc9205e73?-tabId=tab_Additional (date of access 19.06.2019) [in Estonian].

Fedotova, E. A. Timofeyev, Ya. V. (2015). *Normativy finansovoy ustoychivosti Rossiyskikh predpriyatiy: otraslevyye osobennosti: Korporativnyye finansy*. № 1 (33). 38–47 [in Russian].

Financial instruments: presentation: ISA standardat 1991, September, № 32. IFAC, 1991 (reissued at 2003).

General requirements for the competence of testing and calibration laboratories: ISO standardat 2017, November, № ISO/IEC 17025:2017, 3rd ed. ISO, 2017 (corrected version at 2018, April).

Grigaravicius, S. (2003). Corporate Insolvency Diagnostics: Reliability and Practical Significance: Organization Management: Systematic Research. Kaunas: Vytautas Magnus University Press, 28, 29–42 [in Lithuanian].

Handbook of International Quality Control, Auditing, Review, Other Assurance, and Related Services Pronouncements: IAASB handbook at 17.12.2018., in 3 volumes. IFAC, 2019. URL: http://www.ifac.org/publications-resources/2018-handbook-international-quality-control-auditing-review-other-assurance (date of access 19. 06. 2019).

Įmoniu bankroto įstatymo: Lietuvos Respulbikos įstatymo 20.03.2001., №. IX–216. Seimas, 2001 [in Lithuanian].

Karas, M., Režňáková, M. (2014). *To what degree is the accuracy of a bankruptcy prediction model affected by the environment? The case of the Baltic States and the Czech Republic: in Procedia Social and Behavioural Sciences. Procedia Social and Behavioural Sciences. Elsevier*, 564–568.

Komerclikums: Latvijas Republikas likums no 13.04.2000. Saeima, 2000 (ar izmainam uz 19.06.2019) [in Latvian].

Liodorova, J., Voronova, I. (2018). *Use of models for forecasting fraudulent bankruptcy in forensic examination: myth or reality?: Istoriya i sovremennost sudebno-ekspertnogo obrazovaniya. materialy konferentsii*. Minsk: Institut povysheniya kvalifikatsii i perepodgotovki kadrov Gosudarstvennogo komiteta sudebnykh ekspertiz Respubliki Belarus. 18–21 [in Russian].

Liodorova, Yu. Yansone, A. Zeltite, A. (2013). *Bukhgalterskaya ekspertiza po opredeleniyu neplatezhesposobnosti; validatsiya protsedury i rezultaty: Eskpertinio tyrimo metodai*. Vilniaus: Vilniaus panda, 134–157 [in Russian].

Maksatnespejas likums: Latvijas Republikas likums no 26.07.2010. Saeima, 2010 (ar izmainam uz 19.06.2019) [in Latvian].

Metodychni rekomendatsii shchodo vyiavlennia oznak neplatospromozhnosti pidpryiemstva i oznak dii z prykhovuvannia bankrutstva, fiktyvnoho bankrutstva abo dovedennia do bankrutstva: nakaz Ministerstva ekonomiky Ukrainy vid 19.01.2006, № 14 (stanom na 26.10.2010) [in Ukrainian].

Nalogovyy kodeks Respubliki Armeniya: Zakon Respubliki Armeniya ot 04.10.2016 (v redaktsii ot 04.10.2016) [in Russian].

O neplatezhespobnosti (bankrotstve): Zakon Respubliki Armeniya от 22.01.2007, № ЗР-51 [in Russian].

O nesostoyatelnosti (bankrotstve): Federalnyy zakon Rossiyskoy Federatsii ot 26.10.2002, № 127-FZ. Prinyat Gosudarstvennoy Dumoy. 2002 (s izmeneniyami na 29.05.2019) [in Russian].

O Poryadke rascheta stoimosti chistykh aktivov: Postanovleniye Ministerstva finansov Respubliki Belarus ot 11.06.2012, № 35 (v redaktsii ot 11.06.2012) [in Russian].

O reabilitatsii i bankrotstve: Zakon Respubliki Kazakhstan ot 07.03.2014, № 176-V (s izmeneniyami na 02.04.2019) [in Russian].

Ob ekonomicheskoy nesostoyatelnosti (bankrotstve): Zakon Respubliki Belarus ot 13.07.2012, № 415–З. Prinyat Palatoy predstaviteley. 2012 (s izmeneniyami na 15.11.2016) [in Russian].

Ob opredelenii kriteriyev otsenki platezhesposobnosti subyektov khozyaystvovaniya: Postanovleniye Soveta ministrov Respubliki Belarus ot 12.12.2011, № 1672 (s izmeneniyami na 22.01.2016) [in Russian].

Ob utverzhdenii Instruktsii o poryadke rascheta koeffitsiyentov platezhesposobnosti i provedeniya analiza finansovogo sostoyaniya i platezhesposobnosti subyektov khozyaystvovaniya: Postanovleniye Ministerstva finansov Respubliki Belarus ot 27.12.2011, № 140/206. (s izmeneniyami na 01.01.2014) [in Russian].

Ob utverzhdenii Poryadka opredeleniya stoimosti chistykh aktivov: prikaz Minfina Rossii ot 28.08.2014, № 84-N (s izmeneniyami na 21.02.2018) [in Russian].

Ob utverzhdenii Pravil provedeniya arbitrazhnym upravlyayushchim finansovogo analiza: Postanovleniye Pravitelstva Rossiyskoy Federatsii ot 25.06.2003, № 367 (v redaktsyy ot 25.06.2003) [in Russian].

Ob utverzhdenii tipovoy formy zaklyucheniya vremennogo upravlyayushchego o finansovom polozhenii dolzhnika: prikaz Zamestitelya Premyer-Ministra Respubliki Kazakhstan ot 12.05.2014, № 218 (v redaktsii ot 12.05.2014) [in Russian].

Pankrotiseadus: Eesti Vabariigi seadus 22.01.2003. Riigikogu, 2003 (19.03.2019) [in Estonian].

Pro vidnovlennia platospromozhnosti borzhnyka abo vyznannia yoho bankrutom: Zakon ot 14.05.1992, № 2343-KhII (iz zminamy stanom na 04.04.2018) [in Ukrainian].

Prusak, B. (2018). *Review of research into enterprise bankruptcy prediction in selected Central and Eastern European countries: International Journal of Financial Studies*. 6 (60), 1–28.

Savitskaya, G. V. (2009). *Analiz khozyaystvennoy deyatelnosti predpriyatiya*. Moskva: Infra-M [in Russian].

Sorins, R., Voronova, I. (1998). *Uznemuma maksatnespejas novertejums: Ekonomiskas problemas uznemejdarbiba*. Riga: Rigas Tehniska universitate. 125 — 131 [in Latvian].

Spiečiutė, A., Barkauskas, M., Kuncevič, Jansone, A., Zeltite, A., Liodorova, J., Kangro, I., Liivamae, I.. (2013). *The economic expertise best practice guide for investigation of the crimes related to bunkruptcy and for completion of the experimental insolvency research in the Baltic countries: Eskpertinio tyrimo metodai*. Vilnius: Vilniaus panda, 62–122. Soglasno vnutrenney nepublikuyemoy metodiki [in Russian].

Süsi, V., Lukason, O. (2019). *Corporate governance and failure risk: evidence from Estonian SME population*: Management Research Review. 42 (6), 703–720.

Tereshchenko, O. O. (2000). *Finansova sanatsiia ta bankrutstvo pidpryiemstv: navch. posibnyk.* Kyiv: KNEU [in Ukrainian].

Ю. Г. Ліодорова, К. О. Мамiконян, О. О. Маркіна

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ МЕТОДІВ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ НЕПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ

У статті розглянуто методи визначення неплатоспроможності компанії під час проведення фінансово-економічних експертиз у країнах Балтії, Республіці Вірменія, в Україні, Республіці Білорусь, Російській Федерації та Республіці Казахстан. У статті представлені ознаки неспроможності, врегульовані законодавством країн, і міжнародні вимоги до валідації експертних методів. Автори надають результати порівняльного аналізу розглянутих методів оцінки неспроможності та результати методів тестування на основі даних річних звітів фокус-групи п'яти збанкрутілих підприємств Латвії. У статті подано результати авторської версії валідації розглянутих методів визначення неспроможності в межах фінансово-економічних досліджень.

Із дослідження вбачається, що експертні методи восьми країн засновані на нормативному підході − порівняння розрахованих фінансових коефіцієнтів з їх нормативним значенням. В Україні, Республіці Білорусь, Російській Федерації та Республіці Казахстан фінансові коефіцієнти та їх нормативні значення затверджені на законодавчому рівні цих країн. У країнах Балтії і Республіці Вірменія ці коефіцієнти та їх значення розроблені в затверджених експертних методиках. Метод «чистих активів» також використовується для оцінки платоспроможності великих компаній.

Результати дослідження показали, що методи розглянутих країн, застосовані на практиці й дають аналогічну оцінку платоспроможності компаній загалом. Подібні результати представляють методи країн Балтії, України й Республіки Білорусь. Результати методів Республіки Вірменія, Республіки Казахстан і Російської Федерації подібні між собою, але дещо відрізняються від раніше перерахованої групи країн.

Автори продемонстрували можливість валідації експертних методів, що необхідно для використання експертного висновку під час оцінки неспроможності як доказової бази в іншій країні.

Ключові слова: неплатоспроможність, фінансово-економічна експертиза, експертний метод, валідація.

J. Liodorova, K. Mamikonyan, O. Markina

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE METHODS OF FINANCIAL AND ECONOMIC EXAMINATIONS TO DETERMINE INSOLVENCY

The article describes the methods of financial and economic examinations to determine the insolvency of a company in the Baltic countries, Republic of Armenia, Ukraine, Republic of Belarus, the Russian Federation and Republic of Kazakhstan. The signs of insolvency regulated in legislation of the countries, and international requirements for the validation of expert methods are presented in the article. The authors present the results of a comparative analysis of the considered methods for assessing insolvency and results of testing methods based on data of annual reports of focus group of five Latvian bankrupt companies.

The research has shown that the expert methods of all eight countries are based on a normative approach — comparing the calculated financial ratios with their normative value. In Ukraine, Republic of Belarus, the Russian Federation and Republic of Kazakhstan, the financial ratios and their normative values are approved in the legislation of the countries. In the Baltic countries and Republic of Armenia, these ratios and their values are developed in approved expert methodologies. The method of «net assets» is also used to assess the solvency of large companies.

The test results showed that the methods of the countries reviewed are applicable in practice and give a similar assessment of the solvency of companies as a whole. More similar results present the methods of the Baltic countries, Ukraine and Republic of Belarus. The results of the methods of Republic of Armenia, Kazakhstan and the Russian Federation are more similar to each other, but slightly differ from the previously listed group of countries.

The authors demonstrated the ability to validate the expert methods, which is necessary to use an expert conclusion on the assessment of insolvency as an evidence base in another country.

Key words: insolvency, financial and economic examinations, expert method, validation.

Надійшла до редколегії 12.10.2019

DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.28
УДК 343.98:33

О. В. Аніщенко,
кандидат економічних наук, завідувач лабораторії Харківського НДІСЕ,
м. Харків, Україна,
ORCID: https://orcid.org/0000–0001–8329
e-mail: olga_lsed@ukr.net

О. Л. Данильченко,
старший науковий співробітник Харківського НДІСЕ,
м. Харків, Україна,
ORCID: https://orcid.org/0000–0003–2659–003X
e-mail: dans2008@ukr.net

ЗБИТКИ ЯК ПРЕДМЕТ СУДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Розглянуто особливості проведення дослідження судових економічних експертиз з питання визначення збитків у кримінальних провадженнях. Проаналізовано основні ознаки й критерії розмежування понять збитків у економічному та юридичному розумінні. Наведено орієнтовний перелік питань, що можуть бути поставлені на вирішення судових економічних експертиз. Докладно перелічено, які саме первинні документи, облікові регістри, бухгалтерська, фінансова та податкова звітність, акти ревізії (перевірок) та інше є об'єктами дослідження у судових економічних експертизах. Визначено межі компетенції судових експертів — економістів щодо оцінки збитків виходячи із завдань судової економічної експертизи.

Ключові слова: збитки, складові елементи збитків, методи оцінки збитків, методи оцінки розміру збитків, компетенція, компетентність, межі компетенції експерта-економіста.

Постановка наукової проблеми. Однією зі слідчих дій, що проводиться у процесі розслідування або судового розгляду справ про розкрадання та привласнення майна, інших корисливих господарських злочинів, є судова економічна експертиза, під час проведення якої досліджуються конфліктні ситуації у фінансово-господарській діяльності підприємств різних форм власності, що призвели до збитків, втрати товарно-матеріальних цінностей (далі — ТМЦ) і грошових коштів, а також інших негативних економічних явищ, що розслідуються правоохоронними органами з метою покарання винних у вчиненні злочинів та запобігання їм у майбутньому. Тобто судова економічна експертиза є однією з форм використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві.

Можливим наслідком протиправних дій є спричинення матеріальної шкоди (збитків), тому найбільш поширеними питаннями, що ставляться перед судовою економічною експертизою, є питання визначення збитків.

© О. В. Аніщенко,
О. Л. Данильченко, 2019

Аналіз основних досліджень та публікацій. Дослідженню проблеми визначення терміна та сутності збитків в юридичному і економічному значенні присвячені наукові праці С. М. Приступи, В. М. Коссака, А І. Є. Красько, Д. В. Примак та ін. За висновками Т. Є. Крисань під збитками розуміються ті негативні наслідки, які наступили в майновій сфері потерпілого в результаті вчиненого проти нього правопорушення, але на момент відшкодування збитків вони представляють собою грошовий вираз зазнаних негативних наслідків[1]. На думку І. В. Подколзіна, «збитки» в юридичному і економічному значенні в юридичній науці не розглядаються як тотожні, але є взаємопов'язаними[2]. Проблеми визначення збитків при проведенні судових економічних експертиз розглядались Т. М. Рибкіною, О. В. Хомутенко[3], Н. Л. Чумаченко, І. О. Савченко, І. В. Стрілецькою[4] та ін. Однак, на даний час питання розмежування економічної та юридичної сутності збитків при проведенні судових економічних експертиз законодавчо не врегульовано, тому дослідження в цьому напряму представляє собою важливу науково-практичну проблему.

Мета статті. Згідно із внесеними Законом України від 13.05.2014 р. № 1261-VII[5] доповненнями статті 242 КПК України, слідчий або прокурор зобов'язаний звернутися до експерта для проведення експертизи щодо визначення розміру матеріальних збитків.

Найбільш «типовими» збитками у кримінальних провадженнях, за якими призначаються судові економічні експертизи, є:

— «недоотриманий дохід»: реалізація товарів (послуг) за цінами нижче ринкових, реалізація товарів (послуг) за цінами нижче цін придбання, реалізація товарів (послуг) за цінами нижче собівартості;

---

[1] *Крисань Т. Є.* Збитки як категорія цивільного права України : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2008. 21 с.

[2] *Подколзін І. В.* Збитки та їх відшкодування в договірному праві України : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2009. 22 с.

[3] *Рибкіна Т. М., Хомутенко О. В.* Місце судово-економічної експертизи в процесі встановлення шкоди та збитків. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. праць Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса. Харків : Право, 2008. Вип. 8.

[4] *Чумаченко Н. Л., Савченко І. О., Стрілецька І. В.* Межі компетенції експерта-економіста при вирішенні питань, пов'язаних з розрахунком розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного заняття земельної ділянки. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. праць Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса. Харків : Право, 2008. Вип. 8.

[5] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України № 1261-VII (зі змінами та доповненнями) : Закон України від 13.05.2014. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 28. Ст. 937.

— «безповоротна втрата активів»: оплата вартості фактично невиконаних робіт (ненаданих послуг), придбання товарів (послуг) за цінами вище ринкових, розкрадання (нестача, псування) ТМЦ, заниження орендної плати, дебіторська (в тому числі поточна) заборгованість контрагентів;

— «збитки від спричинення шкоди довкіллю»: засмічення земельних ділянок, користування надрами без спеціальних дозволів, самовільне захоплення земельних ділянок, вирубування насаджень без спеціальних дозволів тощо.

Законодавчо затверджена обмежена кількість методик визначення збитків.

Все це, безперечно, вимагає проведення ґрунтовного наукового аналізу таких питань: поняття збитків, складових елементів збитків, методів оцінки розміру збитків.

Дослідження експерта-економіста ускладняється тим, що в законодавчих актах не завжди міститься однозначне розуміння поняття збитків, порядку та умов їх стягнення. У науковій літературі зазначається, що збитки мають подвійну природу, адже вони є економічною та юридичною категорією[1]. В юридичному розумінні збитки — це негативні для потерпілої особи наслідки в майновій сфері, які є результатом неправомірних дій іншої особи. В економічному розумінні збитки — це зменшення вартості майна юридичної чи фізичної особи в результаті перевищення витрат цієї особи над отриманими нею доходами в одному часовому періоді.

Ознаками наявності матеріальної шкоди (збитків) у юридичному розумінні є:

— наявність безповоротної втрати активів чи наявність недоотриманих належних доходів;

— наявність факту порушення законодавства посадовими особами суб'єкта господарської діяльності;

— наявність причинно-наслідкового зв'язку між фактом порушення законодавства, втратою активів та діями (або бездіяльністю) посадових осіб.

Сутність збитків як економічного явища полягає в тому, що суб'єкт господарювання зазнає додаткових майнових втрат та (або) не отримує доходи порівняно з витратами і доходами, що здійснюються та отримуються при оптимальному розвитку господарської операції. При цьому можуть бути збитки у формі додаткових витрат та у формі неодержаних доходів.

[1] Внутрішньогосподарський контроль. URL : https: //pidruchniki.com/ 1623042861805/ekonomika/zbitki_moralna_shkoda (дата звернення 07.08.2019).

За визначенням п. 3 Національного Положення (Стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»[1]:

«доходи — збільшення економічних вигод у вигляді надходження активів або зменшення зобов'язань, які призводять до зростання власного капіталу (за винятком зростання капіталу за рахунок внесків власників);

витрати — зменшення економічних вигод у вигляді вибуття активів або збільшення зобов'язань, які призводять до зменшення власного капіталу (за винятком зменшення капіталу за рахунок його вилучення або розподілення власниками);

збиток — перевищення суми витрат над сумою доходу, для отримання якого були здійснені ці витрати».

Це узгоджується зі ст. 1 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»[2], у якій зазначено, що «господарська операція» — це дія або подія, яка викликає зміни в структурі активів та зобов'язань, власному капіталі підприємства, а «економічна вигода» — це потенційна можливість отримання підприємством грошових коштів від використання активів.

Складовими судової економічної експертизи як процесуальної дії є: суб'єкт експертизи; предмет та завдання експертизи; об'єкт експертизи.

Суб'єкти судово-експертної діяльності визначені у ст. 7 Закону України «Про судову експертизу»[3]. В Україні відповідно до Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів[4] проводяться судові економічні експертизи за такими експертними спеціальностями:

— дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності;

— дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій;

— дослідження документів фінансово-кредитних операцій.

До суб'єктивної складової судової експертизи належить також компетенція та компетентність судового експерта, якому доручено

[1] Національне Положення (Стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» : наказ Міністерства фінансів України від 07.02.2013 № 73 URL: https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336–13 (дата звернення 07.08.2019).

[2] Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України (зі змінами та доповненнями) від 16.07.1999 № 996-XIV URL: https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/996–14 (дата звернення 22.07.2019).

[3] Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 року № 4038-XII (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України.* 1994. № 28. Ст. 232.

[4] Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів : затв. наказом Міністерства юстиції України 03.03.2015 № 301/5. URL : https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249–15 (дата звернення 22.07.2019).

проведення експертизи. Компетенція судового експерта-економіста визначається наявністю у нього спеціальних знань у галузі економіки, бухгалтерського, податкового, статистичного обліку, а також спеціальністю, що йому присвоєна. Компетентність судового експерта-економіста обумовлена наявністю у певної особи відповідного рівня різноманітних знань, навичок, вмінь.

Вихід за межі компетенції експерта-економіста може спостерігатися при вирішенні експертом питань, які відносяться до інших, ніж економіка галузей знань, чи виконання ним функцій, які належать до компетенції слідчого або суду:

— вирішення експертом правових питань, які мають відношення до суб'єктивної сторони складу злочину;

— самостійне з'ясування та збирання доказів шляхом одержання показань від обвинувачених та свідків;

— оцінка відомостей, які містяться в протоколах допитів свідків та обвинувачених;

— надання юридичної оцінки укладеним договорам, документам бухгалтерського та податкового обліку;

— вирішення питань, що належать до компетенції фахівців інших галузей знань: товарознавців, технологів, будівельників, хіміків тощо.

Предмет конкретної судової економічної експертизи визначається завданнями (питаннями), які ставлять на вирішення експерту, та які зазначаються в ухвалі слідчого судді або ухвалі суду про призначення експертизи та не можуть виходити за межі предмета класу, роду, виду експертизи.

Виходячи з основних завдань судової економічної експертизи, в процесі дослідження експертом-економістом встановлюється відповідність (невідповідність) вимогам чинного законодавства та документального підтвердження (не підтвердження) відображених суб'єктами господарювання, фізичними особами чи фінансовими установами в податковому та бухгалтерському обліках операцій, проведених у зв'язку із здійсненням фінансово-господарської діяльності. Дослідження в межах економічної експертизи ґрунтується на вивченні господарської діяльності підприємства, процесів формування фінансових показників за проведеними операціями та правильності відображення їх в обліку.

Орієнтовний перелік питань, що можуть бути поставлені на вирішення судових економічних експертиз, наведено в розділі ІІІ «Економічна експертиза» Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки, призначення судових експертиз та експертних досліджень[1].

[1] Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Міністерства

Крім того, згідно з вказаним розділом рекомендацій, до завдань економічної експертизи не належать:

— проведення ревізійних дій (визначення експертами-економістами будь-яких економічних показників без попереднього проведення документальних перевірок фінансово-господарської діяльності суб'єктом контролю);

— вирішення питань щодо документальної обґрунтованості збитків показниками фінансової звітності підприємства/організації за певний період (визнання поточної дебіторської заборгованості безнадійною);

— вирішення питань щодо дотримання комітетами з конкурсних торгів вимог законодавства, що регламентує проведення закупівлі товарів (робіт, послуг) за державні кошти;

— вирішення питань щодо встановлення у діях посадових осіб юридичної особи порушень вимог законодавчих і нормативних актів при укладанні господарських договорів, а також юридична оцінка укладених договорів і складених на їх виконання документів;

— вирішення інших правових питань, в тому числі: встановлення збитку (матеріального збитку, шкоди у юридичному її розумінні); ступеня вини та відповідальності посадових та інших осіб, а також юридична кваліфікація їх дій (бездіяльності);

— надання оцінки законності проведення процедур, регламентованих нормативно-правовими актами;

— проведення розрахунків, які не вимагають спеціальних знань експерта у галузі економіки та бухгалтерського обліку;

— відновлення бухгалтерського та податкового обліку, проведення обстежень, інвентаризацій, контрольних обмірів, перевірок суб'єктів підприємницької діяльності;

— встановлення обґрунтованості, правильності складання і реальності виконання бізнес-планів суб'єктів підприємницької діяльності;

— встановлення за бухгалтерськими документами окремих фактів, обставин, які для їх виявлення і визначення не вимагають спеціальних знань у галузі бухгалтерського обліку та економіки;

— систематизація та впорядкування бухгалтерських і фінансових документів, вилучених у ході слідчих дій;

— з'ясування інших обставин і фактів, не передбачених нормативними правовими актами, що регулюють порядок призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень.

Об'єктами дослідження у судових економічних експертизах виступають:

юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5 (зі змінами та доповненнями). *Офіційний вісник України* від 03.12.1998. № 46. Стор. 172.

— первинні документи (накладні, акти приймання-передачі, касові та банківські документи, митні декларації, інвентаризаційні описи, відомості нарахування заробітної плати тощо);

— облікові реєстри (касові книги, картки складського обліку, реєстри податкових накладних, відомості аналітичного обліку, журнали-ордери, головні книги);

— бухгалтерська, фінансова та податкова звітність (звіти матеріально відповідальних осіб, касові звіти, звіти про використання коштів, наданих під звіт, баланси та фінансова звітність, податкові декларації та звіти).

Як об'єкти (довідки, висновки спеціалістів), досліджуються в якості джерел інформації акти ревізії документальних перевірок діяльності підприємств.

Крім того, під час дослідження можуть використовуватися й інші джерела інформації:

— протоколи допитів, показання звинувачених (обвинувачених) і свідків;

— висновки експертів інших спеціальностей.

Акти (довідки, висновки спеціалістів) документальної ревізії при проведенні судових економічних експертиз відіграють подвійну роль:

— по-перше, при проведенні експертизи експерт перевіряє обґрунтованість висновків ревізії;

— по-друге, вони є джерелом отримання необхідних для експерта даних, які він використовує під час складання висновку.

Фактичні дані, встановлення яких не потребує застосування спеціальних знань у галузі бухгалтерського та податкового обліку, підлягають аналізу слідчим (судом). Показання свідків, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, висновки експертів, речові докази, протоколи слідчих і судових дій та інші документи можуть використатися під час проведення судових економічних експертиз виключно у разі, якщо питання, поставлені на вирішення, обумовлені застосуванням відомостей, які містяться в них, як вихідних даних. Дослідження експертом-економістом інших матеріалів справи, що не належать до документів бухгалтерського та податкового обліку, обмежене його спеціальними знаннями і предметом експертизи. Експерт враховує їх лише у випадках, коли вони прийняті слідчим або судом як докази, у разі, якщо питання, поставлені на вирішення, передбачають умови щодо застосування відомостей, які містяться в них, як вихідних даних.

Право експерта досліджувати та використовувати такі матеріали провадження не означає, що він може входити в оцінку самих джерел чи засобів доведення. Так, експерт не вправі оцінювати як докази у кримінальному провадженні організацію проведення ревізії та компетентність осіб, що її проводять, правдивість чи хибність показань свідків, звинувачуваних, потерпілих, правильність висновків інших

експертів, актів ревізії чи довідок, складених залученими слідством фахівцями тощо. Відповіді на такі питання виходять за межі компетенції експерта-економіста.

Таким чином, основні поняття судової економічної експертизи з визначення збитків складаються з наступних елементів:

— предмет експертизи — встановлення документальної обґрунтованості економічної складової розрахунку збитків, проведеного відповідним контролюючим (уповноваженим) органом ;

— об'єкт експертизи — документи бухгалтерського обліку (первинні, регістри бухгалтерського обліку, фінансова звітність) та вихідні, на підставі яких здійснено розрахунок збитків в акті ревізії (перевірки) або відповідним контролюючим (уповноваженим) органом;

— джерело інформації — акти ревізій (перевірок) відповідних контролюючих (уповноважених) органів або залучених у законодавчому порядку фахівців;

— метод дослідження — обирається експертом відповідно до методики за реєстраційним кодом 11.0.08 «Методи, способи та прийоми, які використовуються при проведенні судово-економічних експертиз»[1].

Відповідно до п. 1 ст. 242 Кримінального процесуального кодексу України[2] та п. 2.3 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень[3], Методики вирішення судово-економічною експертизою питань щодо спричинення матеріальних збитків[4] питання щодо встановлення збитків у їх юридичному розумінні виходять за встановлені законом межі використання спеціальних знань судовим експертом-економістом. Питання щодо протиправності поведінки, у зв'язку з його юридичним характером, не може вирішуватися у ході судово-економічної експертизи. Вирішення такого питання є виключною компетенцією слідчого або суду.

При призначенні судових експертиз з питань визначення збитків, ураховуючи межі компетенції експерта-економіста, перед ним не мають ставитись питання, які потребують:

---

[1] Методика «Методи, способи та прийоми, які використовуються при проведенні судово-економічних експертиз», реєстраційний код 11.0.08, ДНДІСЕ, 2003.

[2] Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.12.2012 року № 4651-VI. URL: https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651–17 (дата звернення 25.03.2019).

[3] Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5 (зі змінами та доповненнями) URL: https: //zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0705–98 (дата звернення 25.03.2019).

[4] Методика вирішення судово-економічною експертизою питань щодо спричинення матеріальних збитків : реєстраційний код 11.0.22. КНДІСЕ, 2010.

— оцінки наданих для дослідження актів (довідок) ревізій стосовно правомірності їх складання органами ДАС, ДФС або залученими у якості ревізорів слідством або судом спеціалістами відповідної галузі знань;

— аналізу всіх результатів господарської діяльності, економічної обґрунтованості проведених господарських операцій, порядку організації фінансування, використання оборотних коштів, оцінки діяльності фінансових органів і банків;

— визначення економічної доцільності проведення господарських операцій;

— установлення кола винних осіб і ступеня їх вини;

— надання правової оцінки діям посадових осіб і документам.

Висновки. Вирішуючи питання щодо визначення матеріальної шкоди (збитків), експерт-економіст у межах своєї компетенції визначає лише економічну сторону шкоди, тобто розмір втрат, заподіяних потерпілій особі, незалежно від підстав їх виникнення.

References

Chumachenko, N. L., Savchenko, I. O., Striletska, I. V. (2008). *Mezhi kompetentsii eksperta-ekonomista pry vyrishenni pytan, poviazanykh z rozrakhunkom rozmiru shkody, zapodiianoi vnaslidok samovilnoho zaniattia zemelnoi dilianky. Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky: Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskyi naukovo-doslidnyi instytut sudovykh ekspertyz im. Zasl. prof. M. S. Bokariusa.* Kharkiv: Pravo. Vyp. 8 [in Ukrainian].

Instruktsiia pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen: zatv. nakazom Ministerstva yustytsii Ukrainy vid 08 zhovtnia 1998 roku № 53/5 (zi zminamy ta dopovnenniamy) URL: https: //zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0705–98 [in Ukrainian].

Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13.12.2012 roku № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (data znernennia 10.04.2019) [in Ukrainian].

Krysan, T. Ie. (2008). *Zbytky yak katehoriia tsyvilnoho prava Ukrainy*: avtoref. dys. kand. yuryd. nauk: 12.00.03. Odesa [in Ukrainian].

Metodyka «Metody, sposoby ta pryiomy, yaki vykorystovuiutsia pry provedeni sudovo-ekonomichnykh ekspertyz», reiestratsiinyi kod 11.0.08, DNDISE, 2003 [in Ukrainian].

Metodyka «Metodyka vyrishennia sudovo-ekonomichnoiu ekspertyzoiu pytan shchodo sprychynennia materialnykh zbytkiv», reiestratsiinyi kod 11.0.22, KNDISE, 2010 [in Ukrainian].

Natsionalne Polozhennia (Standart) bukhhalterskoho obliku 1 «Zahalni vymohy do finansovoi zvitnosti»: nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 07.02.2013 № 73 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13 (data zvernennia 14.03.2019) [in Ukrainian].

Naukovo-metodychni rekomendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen: zatv. nakazom Ministerstva yustytsii Ukrainy vid 08 zhovtnia 1998 roku № 53/5 (zi zminamy ta dopovnenniamy). *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy vid 03.12.1998*. № 46. Stor. 172 [in Ukrainian].

Podkolzin, I. V. (2009). *Zbytky ta yikh vidshkoduvannia v dohovirnomu pravi Ukrainy*: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.03. Kyiv [in Ukrainian].

Polozhennia pro ekspertno-kvalifikatsiini komisii ta atestatsiiu sudovykh ekspertiv: zatv. nakazom Ministerstva yustytsii Ukrainy 03.03.2015 № 301/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15 (дата звернення 22.07.2019) [in Ukrainian].

Pro bukhhalterskyi oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini: Zakon Ukrainy (zi zminamy ta dopovnenniamy) vid 16.07.1999 № 996-XIV URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14 [in Ukrainian].

Pro sudovu ekspertyzu: Zakon Ukrainy vid 25.02.1994 roku № 4038-XII (zi zminamy ta dopovnenniamy). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1994. № 28. St. 232 [in Ukrainian].

Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy u sferi derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky u zviazku z vykonanniam Planu dii shchodo liberalizatsii Yevropeiskym Soiuzom vizovoho rezhymu dlia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13. 05. 2014 № 1261-VII (zi zminamy ta dopovnenniamy) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2014. № 28. St. 937 [in Ukrainian].

Rybkina, T. M., Khomutenko, O. V. (2008). *Mistse sudovo-ekonomichnoi ekspertyzy v protsesi vstanovlennia shkody ta zbytkiv. Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky: Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskyi naukovo-doslidnyi instytut sudovykh ekspertyz im. Zasl. prof. M. S. Bokariusa*. Kharkiv: Pravo. Vyp. 8 [in Ukrainian].

Vnutrishnohospodarskyi kontrol. URL: https://pidruchniki.com/1623042861805 (data zvernennia 17.05.2019) [in Ukrainian].

О. В. Анищенко, Е. Л. Данильченко

УБЫТКИ КАК ПРЕДМЕТ СУДЕБНОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ

В уголовном производстве в процессе расследования или судебного рассмотрения дел о хищении и присвоении имущества, хозяйственных преступлений, назначается судебная экономическая экспертиза, при проведении которой исследуются конфликтные ситуации в финансово-хозяйственной деятельности предприятий, результатом деятельности которых стали убытки, потери товарно-материальных ценностей и денежных средств. То есть, судебная экономическая экспертиза является одной из форм использования специальных знаний в уголовном судопроизводстве.

Исследования в рамках экономической экспертизы основываются на изучении хозяйственной деятельности предприятия, процессов формирования финансовых показателей по проведенным операциям и правильности отражения их в учете.

Согласно п. 1 ст. 242 Уголовного процессуального кодекса Украины, и п. 2. 3 Инструкции о назначении и проведении судебных экспертиз и экспертных исследований, «Методики решения судебно-экономической экспертизой вопросов о причинении материального ущерба», вопрос по установлению убытков в их юридическом смысле выходит за установленные законом пределы использования специальных знаний судебным экспертом-экономистом.

Вопрос о противоправности поведения лица, в связи с его юридическим характером, не может решаться в ходе судебно-экономической экспертизы.

Решение такого вопроса является исключительной компетенцией следователя или суда.

Решая вопрос об определении материального ущерба (убытков), эксперт-экономист в пределах своей компетенции определяет только экономическую сторону убытков, нанесенных потерпевшему, независимо от оснований их возникновения.

Ключевые слова: убытки, составляющие элементы убытков, методы оценки ущерба и его размера, компетенция, компетентность.

O. Anishchenko, O. Danylchenko

LOSSES AS A SUBJECT TO LEGAL ECONOMIC EXAMINATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS

In criminal proceedings, in the process of investigation or judicial consideration of cases of theft and appropriation of property and economic crimes, a forensic economic examination is appointed, during which conflict situations in the financial and economic activities of enterprises, which resulted in losses, loss of material and material assets and money, are investigated. That is, forensic economic expertise is a form of use of specialized knowledge in criminal proceedings.

Research within the framework of economic expertise is based on the study of the economic activity of the enterprise, the processes of formation of financial indicators on the carried out transactions and the correctness of their recording in the accounting.

According to article 242, paragraph 1, of the Criminal Procedure Code of Ukraine, and paragraph 2. 3 of the Instructions on the Appointment and Conduct of Forensic Examinations and Expert Studies, «Methods of Solving Issues of Material Damage by Forensic and Economic Examination,» the question of establishing losses in their legal sense goes beyond the limits established by law of the use of specialized knowledge by a judicial expert economist.

The issue of the wrongfulness of a person 's conduct, due to its legal nature, cannot be decided by a forensic and economic examination. The decision of such a question is the exclusive competence of the investigator or the court.

When deciding on the determination of material damage (losses), the expert economist, within the limits of his competence, determines only the economic side of the losses caused to the victim, regardless of the reasons for their occurrence.

Keywords: losses, the making elements of losses, methods of assessment of damage and its size, competence, competence.

Надійшла до редколегії 12.10.2019

DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.29
УДК 343.98:33

Т. В. Марченко,
старший судовий експерт Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна,
ORCID: http://orcid.org/0000–0002–8060–3850
e-mail: tanyamarchenko@ukr.net

ПИТАННЯ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ЕКСПЕРТИЗ З ДОКУМЕНТАЛЬНОГО ПІДТВЕРДЖЕННЯ НЕСТАЧІ ПАЛИВНО-МАСТИЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ

Останнім часом значна частина судових економічних експертиз з питання підтвердження нестачі призначається не за належно оформленими матеріалами інвентаризацій та обліковими документами підприємства, а за скріншотами (знімками зображень на екрані).

Розглянуто особливості проведення судових економічних досліджень, пов'язаних з документальним підтвердженням нестачі паливно-мастильних матеріалів. Описано визначений законодавством алгоритм дослідження, перелік документів, необхідних для підтвердження нестачі паливно-мастильних матеріалів та проаналізовано матеріали, надані на дослідження експертам, які не можуть бути документальним підтвердженням нестачі паливно-мастильних матеріалів.

Ключові слова: судова економічна експертиза, нестача, паливно-мастильні матеріали, скріншоти.

Постановка наукової проблеми. Суб'єкти господарювання потребують повної та прозорої інформації про свій фінансовий стан і результати діяльності для внутрішньогосподарського контролю, що може бути забезпечено лише шляхом проведення повної та достовірної інвентаризації. На думку Д. Л. Кузьміна[1], інвентаризація є єдиним способом контролю за збереженням майна серед сукупності методів господарського контролю.

Інвентаризація повинна забезпечити максимальне дотримання вимог законодавства у сфері бухгалтерського обліку шляхом підтвердження повноти і достовірності інформації щодо фінансово-господарської діяльності, що дає можливість уникнути втрат від нестач та збитків та не допустити в подальшому до зберігання матеріальних цінностей недобросовісних працівників.

Одним із важливіших завдань економічної експертизи з дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності, які встановлено Науково-методичними рекомендаціями з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженими наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 і зареєстрованими в Міністерстві юстиції України

[1] *Кузьмін Д. Л.* Інвентаризація як економічна категорія : визначення, значення. *Вісник ЖДТУ. Економічні науки.* 2008. № 3 (45). С. 120–132.

© Т. В. Марченко, 2019

03.11.1998 за № 705/3145 (в редакції від 22. 02. 2019)[1] (далі — Науково-методичні рекомендації № 53/5) є визначення документальної обґрунтованості розміру нестачі основних засобів, матеріальних цінностей, запасів, у тому числі нестачі паливно-мастильних матеріалів.

Вищевказаним нормативним документом до орієнтованого переліку вирішуваних даним видом судової експертизи запитань включено наступне питання:

— Чи підтверджується документально нестача основних засобів, матеріальних цінностей, запасів (у тому числі нестачі паливно-мастильних матеріалів), встановлена за актом інвентаризації на підприємстві (зазначається назва підприємства), за період роботи (вказується період) матеріально відповідальної особи (зазначається П.І.Б. працівника, матеріально відповідальної особи) у розмірі (указуються кількісні та вартісні показники) станом на (зазначається дата)?

Аналіз основних досліджень і публікацій. Сьогодні практично в кожній праці з теорії бухгалтерського обліку і контролю висвітлюються питання інвентаризації. Значний внесок у розв'язання низки ключових проблем, пов'язаних з організацією та методикою проведення інвентаризації у суб'єктів господарювання різних форм власності та галузей, здійснювали багато вчених та науковців, зокрема: М. Т. Білуха, І. Н. Костюкова, В. В. Авдєєв, Д. Л. Кузьмін, Т. А. Бутинець, В. М. Глібко, М. Я. Дем'яненко, О. О. Ільченко, Д. В. Луговской, С. Н. Полєнова, О. О. Снісар та інші[2].

---

[1] Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5, зареєстрована в Міністерстві юстиції України 03.11.1998 за № 705/3145 (в редакції від 22.02.2019). URL: http: // https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705–98 (дата звернення 16.03.2019).

[2] *Білуха М. Т.* Теорія бухгалтерського обліку. Київ, 2000. 692 с.; *Костюкова И. Н., Луговской Д. В.* Инвентаризация–основной прием выявления товарных потерь. *Бухгалтер и закон.* 2011. № 10 (154). С. 6–14; *Авдеев В. В.* Порядок проведения инвентаризации. *Все для бухгалтера*. 2009. № 12 (240). С. 31–34; *Кузьмін Д. Л.* Інвентаризація як економічна категорія: визначення, значення. *Вісник ЖДТУ. Економічні науки.* 2008. № 3 (45). С. 120–132; *Кузьмін Д. Л.* Інвентаризація як метод господарського контролю. *Вісник ЖДТУ. Економічні науки.* 2012. № 2 (60). URL: http: //www.stattionline.org.ua/ekonom/75/11671-inventarizaciya-yak-metod-gospodarskogo-kontrolyu.html (дата звернення 14.03.2019); *Бутенець Т. А.* Контроль внутрішньогосподарський чи внутрішній? *Міжнародний зб. наук. праць.* 2009. Вип. 2 (14). С. 5–20; *Глібко В. М.* Поняття, порядок проведення та оцінка матеріалів інвентаризації. *Теорія і практика правознавства.* 2015. Вип. 1 (7). С. 1–9; *Дем'яненко М. Я., Чудовець В. В.* Інвентаризація в системі бухгалтерського обліку : монографія. Київ, 2008. С. 14; *Ільченко О. О.* Практичне застосування контрольної функції інвентаризації для достовірності фінансової звітності підприємства. *Бухгалтерський облік, аналіз та аудит: проблеми теорії, методології,*

В. В. Авдєєв[1] зазначає те, що інвентаризація являє собою певну послідовність практичних дій із документального підтвердження наявності, стану й оцінки майна та зобов'язань організації для забезпечення достовірності даних обліку і звітності. Подібне визначення й у роботі І. Н. Костюкової, Д. В. Луговського[2], а саме, інвентаризація — це методичний прийом бухгалтерського обліку, що полягає у встановленні фактичної наявності, стану й оцінки майна і фінансових зобов'язань організації. С. Н. Полєнова[3] при визначенні поняття «інвентаризація» звертає увагу на процедуру її проведення, а саме: перевірка майна шляхом підрахунку, опису, вимірювання, оцінки, зіставлення отриманих даних у натуральному або вартісному вимірах із даними поточного обліку для контролю його збереження називається інвентаризацією. С. В. Бардаш[4] акцентує увагу на юридичній складовій поняття інвентаризації, а саме: під інвентаризацією слід розуміти перевірку та оцінку фактичної наявності об'єкта контролю, якому притаманний комплекс господарсько-правових ознак: наявність розпорядчого документа; здійснення дій колегіальним органом; установлення кількісних і якісних характеристик об'єкта; реєстрація та оцінка фактів, нормативно-правове регулювання, рахункова та бухгалтерська обробка документів; узагальнення й реалізація результатів; прийняття рішень.

Однак, зазначені праці розглядали ці питання виключно з точки зору «класичних» облікових документів та матеріалів інвентаризації.

В останній час корінні зміни у веденні документообігу суб'єктів господарювання зумовили постановку нових питань, вирішення яких обумовлюється нагальними потребами сьогодення.

Мета дослідження. Метою є дослідження особливостей документів, за якими підприємства проводять інвентаризацію, визначено порядок проведення інвентаризації та проаналізовані матеріали, надані на дослідження експертам, які не можуть бути

організації. 2014. № 1. С. 83–89; *Поленова С. Н.* Инвентаризация объектов бухгалтерского учета: виды, порядок проведения и отражение результатов в учете. *Бухгалтер и закон.* 2009. № 1 (121). С. 2–9; *Снісар О. О.* Інвентаризація як метод внутрішнього контролю паливно-мастильних матеріалів. *Вісник ЖДТУ. Економічні науки.* 2012. № 1 (59). URL : http: //www.stattionline.org.ua/ekonom/75/11517-inventarizaciya-yak-metod-vnutrishnogokontrolyu-palivno-mastilnix-materialiv.html (дата звернення 30.03.2019).

[1] *Авдеев В. В.* Порядок проведения инвентаризации. *Все для бухгалтера*. 2009. № 12 (240). С. 31–34.

[2] *Костюкова И. Н., Луговской Д.* В. Инвентаризация — основной прием выявления товарных потерь. *Бухгалтер и закон*. 2011. № 10(154). С. 6–14.

[3] *Поленова С. Н.* Инвентаризация объектов бухгалтерского учета: виды, порядок проведения и отражение результатов в учете. *Бухгалтер и закон*. 2009. № 1 (121). С. 2–9.

[4] *Бардаш С. В.* Інвентаризація: теорія, практика, комп'ютеризація. Житомир : ЖІТІ, 1999. С. 2.

документальним підтвердженням нестачі товарно-матеріальних цінностей.

Викладення основного матеріалу дослідження. В сучасному світі суб'єкти господарювання для ведення бухгалтерського та податкового обліків, складання документів використовують спеціалізоване програмне забезпечення**.**

З огляду на це, почастішали випадки, коли для проведення досліджень щодо документального підтвердження нестачі товарно-матеріальних цінностей, запасів, у тому числі паливно-мастильних матеріалів (далі — ПММ), на дослідження судовим експертам-економістам органами досудового розслідування або судами надаються скріншоти (знімки екрану монітору із зображенням електронної програми, документу), що, на їх думку, є документальним підтвердженням даних бухгалтерського обліку та результатів інвентаризації.

Наприклад, при проведенні дослідження стосовно документального підтвердження нестачі ставитися таке питання: чи підтверджуються висновки звіту аудитора в частині встановленої нестачі в результаті зливу дизельного палива з баку (зазначається марка службового автомобілю підприємства) за період (зазначається період).

При цьому, матеріали справи містять лише скріншоти екрану монітора, в якому відображене графічне зображення рівня палива в баку автомобіля (у відсотковому вимірі) в певний проміжок часу за даними програми електронної системи контролю техніки та акт інвентаризації, складений на підставі даних, відображених в скріншоті, до того ж в акті інвентаризації визначено лише різницю між даними щодо кількості ПММ в баку на початок та кінець окремих проміжків часу — доби, місяця тощо, без визначення результату інвентаризації — нестачі. Також, знімки екрану (скріншоти) не відповідають критеріям первинних, зведених документів, що передбачені вимогами Закону України № 996-XIV від 16.07.1999 «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» (далі — Закон № 996)[1] та Положенням від 24.05.1995 № 88 «Про документальне забезпечення записів в бухгалтерському обліку» (далі — Положення № 88)[2].

З метою недопущення хибного алгоритму проведення дослідження з документального підтвердження нестачі паливно-мастильних матеріалів в даній статті описано визначений

[1] Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16.07.1999 № 996-XIV (зі змінами та доповненнями). URL: http: // https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/996–14 (дата звернення 16.03.2019).

[2] Положення про документальне забезпечення записів в бухгалтерському обліку : наказ Міністерства фінансів України від 24.05.1995 № 88. URL: http: // https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0168–95 (дата звернення 05.04.2019).

законодавством алгоритм дослідження, перелік документів, необхідних для підтвердження нестачі ПММ та проаналізовані матеріали, надані на дослідження експертам, які не можуть бути документальним підтвердженням нестачі паливно-мастильних матеріалів.

Відповідно до Науково-методичних рекомендацій № 53/5, об'єктами дослідження судової економічної експертизи є документи бухгалтерського, податкового обліку, де зафіксована інформація про господарські операції.

Вимогами Закону № 996 передбачено:

«1. Підставою для бухгалтерського обліку господарських операцій є первинні документи. Для контролю та впорядкування оброблення даних на підставі первинних документів можуть складатися зведені облікові документи.

2. Первинні та зведені облікові документи можуть бути складені у паперовій або в електронній формі та повинні мати такі обов'язкові реквізити:

— назву документа (форми);

— дату складання;

— назву підприємства, від імені якого складено документ;

— зміст та обсяг господарської операції, одиницю виміру господарської операції;

— посади осіб, відповідальних за здійснення господарської операції і правильність її оформлення;

— особистий підпис або інші дані, що дають змогу ідентифікувати особу, яка брала участь у здійсненні господарської операції.

3. Інформація, що міститься у прийнятих до обліку первинних документах, систематизується на рахунках бухгалтерського обліку в регістрах синтетичного та аналітичного обліку шляхом подвійного запису їх на взаємопов'язаних рахунках бухгалтерського обліку».

Вимогами Положення № 88 передбачено:

«2.1. Первинні документи — це документи, створені у письмовій або електронній формі, які містять відомості про господарські операції, включаючи розпорядження та дозволи адміністрації (власника) на їх проведення.

Господарські операції — це факти підприємницької та іншої діяльності, що впливають на стан майна, капіталу, зобов'язань і фінансових результатів.

2.2. Підставою для бухгалтерського обліку господарських операцій є первинні документи. При реалізації товарів за готівку допускається складання первинного документа не рідше одного разу на день на підставі даних касових апаратів, чеків тощо. Для контролю та впорядкування обробки інформації на основі первинних документів можуть складатися зведені документи (далі — первинні документи).

2.4. Первинні документи повинні мати такі обов'язкові реквізити: найменування підприємства, установи, від імені яких складений документ, назва документа (форми), дата складання, зміст та обсяг господарської операції, одиниця виміру господарської операції (у натуральному та/або вартісному виразі), посади і прізвища осіб, відповідальних за здійснення господарської операції і правильність її оформлення, особистий підпис або інші дані, що дають змогу ідентифікувати особу, яка брала участь у здійсненні господарської операції.

2.7. Первинні документи складаються на бланках типових і спеціалізованих форм, затверджених відповідним органом державної влади. Документування господарських операцій може здійснюватись із використанням виготовлених самостійно бланків, які повинні містити обов'язкові реквізити чи реквізити типових або спеціалізованих форм».

Процес дослідження експертом наданих документів, при вирішенні завдання щодо документального підтвердження нестачі, слід розпочинати із вивчення матеріалів інвентаризації, оскільки саме ці інформаційні джерела є головними, нормативно встановленими документами про виявлені невідповідності бухгалтерського обліку фактичним даним про стан активів суб'єкта господарювання.

В першу чергу проводяться дослідження щодо відповідності матеріалів інвентаризації, вимогам чинного законодавства щодо порядку проведення інвентаризації та документування її результатів.

В зв'язку з тим, що перед експертом поставлене питання документального підтвердження встановленої нестачі, то під час проведення дослідження він користується тими нормативними, законодавчими актами та бухгалтерськими документами підприємства, якими передбачено алгоритм проведення інвентаризації та документальне її підтвердження.

Інвентаризація обсягів залишків пального здійснюється відповідно до Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань, затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 02 вересня 2014 року № 879, зареєстрованого у Міністерстві юстиції України 30 жовтня 2014 року за № 1365/26142 (із змінами і доповненнями) (далі — Положення № 879)[1].

Згідно із п. 5 Положення № 879, інвентаризація проводиться з метою забезпечення достовірності даних бухгалтерського обліку та фінансової звітності підприємства. Під час інвентаризації активів і зобов'язань перевіряються і документально підтверджуються їх наявність, стан, відповідність критеріям визнання і оцінка. При цьому забезпечуються:

[1] Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань : наказ Міністерства фінансів України від 02 вересня 2014 року № 879. URL: http: // https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1365–14 (дата звернення 06.04.2019).

— виявлення фактичної наявності активів та перевірка повноти відображення зобов'язань, коштів цільового фінансування, витрат майбутніх періодів;

— установлення лишку або нестачі активів шляхом зіставлення фактичної їх наявності з даними бухгалтерського обліку.

Згідно із п. 7 Положення № 879, проведення інвентаризації є обов'язковим: …у разі встановлення фактів крадіжок або зловживань, псування цінностей (на день встановлення таких фактів) в обсязі, визначеному керівником підприємства…

До початку перевірки фактичної наявності активів:

— перевіряється справність усіх ваговимірювальних приладів;

— завершується обробка всіх документів щодо руху активів та формуються останні на момент інвентаризації реєстри прибуткових і видаткових документів або звіти про рух активів;

— визначаються залишки на дату інвентаризації;

— активи групуються, розсортовуються та розкладаються за назвами, сортами, розмірами у порядку, зручному для підрахунку (у разі проведення раптових інвентаризацій це робиться у присутності інвентаризаційної комісії (робочої інвентаризаційної комісії)).

Наявність активів при інвентаризації встановлюється шляхом обов'язкового підрахунку, зважування, обміру. Переважування, обмір, підрахунок проводяться у порядку розміщення активів у приміщенні, де вони зберігаються. Визначення ваги (обсягу) навалочних матеріалів може проводитися на основі обмірів і технічних розрахунків. Акти обмірів і розрахунки додаються до інвентаризаційних описів.

Згідно із п. 14 Положення № 879, інвентаризаційні описи, акти інвентаризації, звіряльні відомості оформлюються відповідно до вимог, установлених Положенням про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку, затвердженим наказом Міністерства фінансів України від 24 травня 1995 року № 88, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 05 червня 1995 року за № 168/704 (із змінами), для первинних документів з урахуванням обов'язкових реквізитів та вимог, передбачених цим Положенням. Матеріали інвентаризації можуть бути заповнені як рукописним способом, так і за допомогою електронних засобів обробки інформації.

Згідно із п. 15 Положення № 879, інвентаризаційні описи застосовуються для фіксування наявності, стану та оцінки активів підприємства та тих активів, які належать іншим підприємствам і обліковуються поза балансом.

Згідно із п. 16 Положення № 879, в інвентаризаційному описі активи наводяться за найменуваннями в кількісних одиницях виміру, прийнятих в обліку, окремо за місцезнаходженням таких цінностей та особами, відповідальними за їх зберігання, з можливим виділенням за субрахунками та номенклатурою.

На кожній сторінці інвентаризаційного опису вказується словами число порядкових номерів активів та загальна кількість у натуральних вимірах усіх активів, що записані на цій сторінці, незалежно від того, в яких одиницях виміру (штуках, метрах, кілограмах тощо) вони відображені.

Акти інвентаризації заповнюються з урахуванням об'єктів інвентаризації, при цьому мають бути забезпечені їх ідентифікація та співставлення з даними бухгалтерського обліку.

Згідно із п. 18 Положення № 879, інвентаризаційні описи (акти інвентаризації) підписуються всіма членами інвентаризаційної комісії (робочої інвентаризаційної комісії) та матеріально відповідальними особами. При цьому матеріально відповідальні особи дають розписку, в якій підтверджується, що перевірка активів відбулася в їх присутності, у зв'язку з чим претензій до членів комісії вони не мають, та що вони приймають на відповідальне зберігання перелічені в описі активи. При проведенні інвентаризації у разі зміни матеріально відповідальної особи та особа, яка приймає активи, дає розписку про отримання активів, а та, яка передає, — про передачу активів.

Згідно із п. 19 Положення № 879, після закінчення інвентаризації оформлені інвентаризаційні описи (акти інвентаризації) здаються до бухгалтерської служби для перевірки, виявлення і відображення в обліку результатів інвентаризації. При цьому кількісні та цінові показники за даними бухгалтерського обліку проставляються проти відповідних даних інвентаризаційного опису і шляхом співставлення виявляються розходження між даними інвентаризації і даними обліку. Також бухгалтерська служба підприємства проводить перевірку всіх підрахунків у інвентаризаційних описах (актах інвентаризації). Виявлені помилки у цінах, таксуванні та підрахунках повинні бути виправлені й завірені підписами всіх членів інвентаризаційної комісії (робочої інвентаризаційної комісії) і матеріально відповідальних осіб.

На останній сторінці інвентаризаційних описів (актів інвентаризації) робиться відмітка про перевірку цін, таксування та підрахунки результату за підписами осіб, які проводили цю перевірку.

Згідно із п. 20 Положення № 879, бухгалтерською службою складаються звіряльні відомості активів і зобов'язань, у яких відображаються розбіжності між даними бухгалтерського обліку і даними інвентаризаційних описів (актів інвентаризації).

Вартість лишків і нестач цінностей в звіряльних відомостях наводиться відповідно до їх оцінки в регістрах бухгалтерського обліку.

Згідно із Розділом 4 Положення № 879, висновки щодо виявлених розбіжностей між фактичною наявністю активів і зобов'язань і даними бухгалтерського обліку, які наводяться в звіряльних відомостях, та пропозиції щодо їх врегулювання відображаються інвентаризаційною комісією у протоколі, що складається після закінчення інвентаризації і передається на розгляд та

затвердження керівнику підприємства. У протоколі наводяться: причини нестач, втрат, лишків, а також пропозиції щодо заліку внаслідок пересортиці, списання нестач в межах норм природного убутку, а також понаднормових нестач і втрат від псування цінностей із зазначенням причин та вжитих заходів щодо запобігання таким втратам і нестачам.

…3. Результати інвентаризації на підставі затвердженого протоколу інвентаризаційної комісії відображаються у бухгалтерському обліку та фінансовій звітності того звітного періоду, у якому закінчена інвентаризація.

Відповідно до «Інструкції про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій», затвердженої наказом Міністерства фінансів України від 30.11.99 № 291[1], облік наявності й руху паливно-мастильних матеріалів, призначених для експлуатації транспортних засобів та інших виробничих потреб, здійснюють на субрахунку 203 «Паливо» за видами, місцем знаходження та матеріально відповідальними особами.

Всі ПММ (бензин, дизельне пальне, моторна олива тощо), які обліковуються по субрахунку 203 «Паливо» рахунку 20 «Виробничі запаси», не залежно від того, де знаходяться ППМ: в ємностях, каністрах, резервуарах, баках автомобілів, підлягають інвентаризації.

Так, основним завданням інвентаризації ПММ є:

— виявлення фактичного залишку ПММ (м. куб, тонн, л) за видами, марками, місцями зберігання та матеріально-відповідальними особам;

— співставлення фактичного залишку ПММ з даними бухгалтерського обліку підприємства;

— перевірка порядку зберігання ПММ.

Для того, щоб підприємство мало можливість відшкодувати збитки з винної особи у разі встановлення нестачі ПММ в результаті крадіжки (зливу) палива тощо необхідно здійснювати документальний облік наявності та руху ПММ.

Основними первинними документами, на підставі яких списують пальне, є відомість обліку видачі пального та подорожній лист. Крім того, на кожний транспортний засіб складають картку обліку витрачання пального автомобілем та особову картку водія. У картці обліку витрачання пального вказують фактичну й нормативну витрату пального за кожним подорожнім листом. В особовій картці водія відображають облік фактичного і нормативного витрачання пального за кожним подорожнім листом і підсумовують результати роботи за

[1] Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій : наказ Міністерства фінансів України від 30.11.99 № 291. URL: https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893–99 (дата звернення 7.04.2019).

місяць (економія чи перевитрата). Рух палива з моменту виїзду автомобіля з підприємства і до повернення та його залишок фіксувався в подорожніх листах автомобіля.

Застосування подорожніх листів підприємствами, що експлуатують транспортні засоби, відповідно до статті 265–3 Закону України від 05.07.2011 № 3565-VI[1] «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо усунення надмірного державного регулювання у сфері автомобільних перевезень» стало не обов'язковим — з 14.08.2011. Типові ж форми були скасовані: для легкового — з 16.04.2013 наказом Державної служби статистики України від 19.03.2013 № 95[2], для вантажного — з 10.12.2013 наказом Міністерства інфраструктури України Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 10.12.2013 № 1005/1454[3].

Для підтвердження обліку, витрат і списання ПММ підприємства, які експлуатують транспортні засоби, хоч і отримали право не виписувати водіям подорожні листи, за потреби можуть і далі їх використовувати у своїй господарській діяльності, при цьому, можна використовувати як і ті форми, що скасовані, так і самостійно розроблені підприємством форми (що містять всі обов'язкові реквізити первинних документів) згідно із пунктом 2.7 Положення № 88, тобто можуть використовувати форму первинного документа, яку затверджують наказом про облікову політику підприємства, за умови наявності всіх ознак первинного документу та відомостей про здійснення господарської операції. Дана форма документу повинна відображати роботу автомобіля, у тому числі рух палива та його залишок у баку з моменту виїзду автомобіля з підприємства і до повернення. Ці показники на підставі подорожніх листів фіксуються також у диспетчерському журналі.

Зведені відомості (показники) щодо руху палива та його залишку у баку за кожним видом палива фіксуються у відомості обліку витрат паливно-мастильних матеріалів за місяць, яка затверджується та

---

[1] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо усунення надмірного державного регулювання у сфері автомобільних перевезень : Закон України від 05.07.2011 № 3565-VI. URL: http: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/3565–17 (дата звернення 16.03.2019).

[2] Про визнання таким, що втратив чинність, наказу Державного комітету статистики України від 17 лютого 1998 року № 74 «Про затвердження типової форми первинного обліку роботи службового легкового автомобіля та Інструкції про порядок її застосування» : наказ Державної служби статистики України від 19.03.2013 № 95. URL: http: //zakon.rada.gov.ua/ laws/show/z0521–13 (дата звернення 10.03.2019).

[3] Про визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства транспорту України, Міністерства статистики України від 29 грудня 1995 року № 488/346 : наказ Міністерства інфраструктури України Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 10.12.2013 № 1005/1454. URL: https: //zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1005733–13 (дата звернення 6.03.2019).

передається до бухгалтерії. Відомість звіряється з даними про залишки палива в актах зняття залишків палива в баках автомобілів, а також із даними про фактичне отримання палива водіями і даними звітів матеріально відповідальних осіб (заправників) за поточний місяць.

На кожне 1 число місяця, або у разі встановлення фактів крадіжок, здійснюють інвентаризацію залишків палива у баках автомобіля з оформленням інвентаризаційного опису.

З метою недопущення розбіжностей фактичних даних про кількість (обсяг) ППМ з даними бухгалтерського обліку необхідно включати в акт інвентаризації інформацію про паливо, вказаному в талонах та інших документах, що містять інформацію про раніше оплачені ПММ, яке належить підприємству та зберігаються на інших підприємствах, та при можливості здійснювати перевірку наявності таких ПММ.

Нестачі ПММ, що були встановлені в результаті проведення інвентаризації за рішенням керівника підприємства, відносять до відшкодування матеріально відповідальною особою або на витрати діяльності.

Алгоритм проведення експертних досліджень щодо документального підтвердження сум нестачі чи лишків запасів (ПММ), встановлених за результатами інвентаризації, поділяється на три основні етапи.

На першому етапі вказаного алгоритму експертом проводяться дослідження на предмет документального підтвердження кількісних та вартісних показників залишків ПММ суб'єкта господарювання станом на дату проведення попередньої інвентаризації. Вказані дослідження ґрунтуються на даних документів про проведення попередньої інвентаризації та документах бухгалтерського обліку щодо обліку основних засобів та запасів.

На другому етапі експертом досліджуються облікові документи на предмет документального підтвердження відображення суб'єктами господарювання у бухгалтерському обліку кількісних та вартісних показників цінностей, що інвентаризуються.

На третьому етапі дослідження експертом проводиться співставлення результатів експертних досліджень щодо документально підтверджених кількісних та вартісних облікових показників залишків запасів з фактичними залишками запасів, встановленими інвентаризаційними комісіями.

Дослідивши матеріали інвентаризації щодо належного проведення даного контрольного заходу та обґрунтованого документування його результатів експертом, застосовуючи методи співставлення та документальної перевірки, проводяться дослідження на предмет документального підтвердження відображених у бухгалтерському обліку показників залишку ПММ.

При цьому, експерту слід провести дослідження облікових документів на предмет їх відповідності вимогам чинного законодавства, що регламентує порядок ведення бухгалтерського обліку, відображення цих показників у документах бухгалтерського обліку суб'єкта господарювання.

За результатами проведення вищезазначених досліджень облікових документів, згідно з наведеним алгоритмом проведення судової економічної експертизи складаються висновки, які є вирішенням поставленого перед експертом завдання на предмет документального підтвердження кількісних та вартісних показників нестачі паливно-мастильних матеріалів суб'єкта господарювання.

Висновки. Отже, судові експерти при вирішенні питань щодо документального підтвердження нестачі, у тому числі паливно-мастильних матеріалів, повинні користуватися матеріалами інвентаризацій, оформленими відповідності до законодавства України, первинними та обліковими документами суб'єкта господарювання.

За відсутності матеріалів інвентаризації, документально підтверджених залишків ПММ на час проведення інвентаризації, первинних та облікових бухгалтерських документів підприємства, експерти не мають змогу документально підтвердити нестачу на підставі наданих скріншотів (знімків екрану монітору із зображенням електронних програм, документів, діаграм тощо), що містяться в матеріалах справи, та вирішити поставлене перед ним завдання правоохоронними органами та судами.

References

Avdeev, V. V. (2009). *Poryadok provedeny`ya y`nventary`zacy`y`. Vse dlya buhgaltera*. 2009. № 12(240). 31–34 [in Ukrainian].

Bardash, S. V. (1999). *Inventary`zaciya: teoriya, prakty`ka, komp'yutery`zaciya*. Zhy`tomy`r: ZhITI, 372 s. 2 [in Russian].

Biluha, M. T. (2000). *Teoriya buhgalters`kogo obliku*. Kyiv [in Ukrainian].

Butenecz`, T. A. (2009). *Kontrol` vnutrishn`ogospodars`ky`j chy` vnutrishnij? Mizhnarodny`j zbirny`k naukovy`h pracz`*. Vy`p. 2(14). 5–20 [in Ukrainian].

Dem'yanenko, M. Ya., Chudovecz`, V. V. (2008). *Inventary`zaciya v sy`stemi buhgalters`kogo obliku*: monografiya. Kyiv [in Ukrainian].

Glibko, V. M. (2015). *Ponyattya, poryadok provedennya ta ocinka materialiv inventary`zaciyi. Teoriya i prakty`ka pravozn*avstva. Vy`p. 1(7). 1–9 [in Ukrainian].

Il`chenko, O. O. (2014). *Prakty`chne zastosuvannya kontrol`noyi funkciyi inventary`zaciyi dlya dostovirnosti finansovoyi zvitnosti pidpry`yemstva. Buhgalters`ky`j oblik, analiz ta audy`t: problemy` teoriyi, metodologiyi, organizaciyi*. № 1. 83–89 [in Ukrainian].

Instrukciya pro zastosuvannya Planu raxunkiv buhgalters`kogo obliku akty`viv, kapitalu, zobov'yazan` i gospodars`ky`h operacij pidpry`yemstv i organizacij: Nakaz Ministerstva finansiv Ukrayiny` vid 30.11.99 № 291. URL: http: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893–99 (data zvernennia 4.03.2019) [in Ukrainian].

Kostyukova, Y`. N., Lugovskoj, D. V. (2011). *Y`nventary`zacy`ya — osnovnoj pry`em vyavleny`ya tovarnyh poter`. Buhgalter y` zakon*. № 10(154). 6–14 [in Russian].

Kuz`min, D. L. (2008). *Inventary`zaciya yak ekonomichna kategoriya: vy`znachennya, znachennya. Visny`k ZhDTU. Ekonomichni nauky`*. № 3(45). 120–132 [in Ukrainian].

Kuz`min, D. L. (2012). *Inventary`zaciya yak metod gospodars`kogo kontrolyu / D. L. Kuz`min. Visny`k ZhDTU. Ekonomichni nauky`*. № 2 (60) URL: http://www.stattionline.org.ua/ekonom/75/11671-inventarizaciya-yak-metod-gospodarskogo-kontrolyu. html (data zvernennia 7.03.2019) [in Ukrainian].

Naukovo-metody`chni rekomendaciyi z py`tan` pidgotovky` ta pry`znachennya sudovy`h eksperty`z ta ekspertny`h doslidzhen`: nakaz Ministerstva yusty`ciyi Ukrayiny` vid 08.10.1998 № 53/5 URL: http:// https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705–98 (data zvernennia 3.03.2019) [in Ukrainian].

Polenova, S. N. (2009). *Y`nventary`zacy`ya obektov buhgalterskogo ucheta: vy`dy, poryadok provedeny`ya y` otrazheny`e rezul`tatov v uchete. Buhgalter y` zakon*. № 1 (121). 2–9 [in Russian].

*Polozhennya pro dokumental`ne zabezpechennya zapy`siv v buhgalters`komu obliku*: Nakaz Ministerstva finansiv Ukrayiny` vid 24. 05. 1995 № 88 URL: http:// https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0168–95 (data zvernennia 6.03.2019) [in Ukrainian].

Polozhennya pro inventary`zaciyu akty`viv ta zobov'yazan`: Nakaz Ministerstva finansiv Ukrayiny` vid 02 вересня 2014 року № 879 URL: http:// https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1365-14 (data zvernennia 6. 03. 2019) [in Ukrainian].

*Pro buhgalters`ky`j oblik ta finansovu zvitnist` v Ukrayini*: Zakon Ukrayiny` vid 16.07.1999 № 996-XIV. URL: http:// https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14 [in Ukrainian].

*Pro vnesennya zmin do deyaky`h zakonodavchy`h aktiv Ukrayiny` shhodo usunennya nadmirnogo derzhavnogo regulyuvannya u sferi avtomobil`ny`h perevezen*`: Zakon Ukrayiny` vid 05.07.2011 № 3565-VI URL: http: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3565-17 (data zvernennia 13.03.2019) [in Ukrainian].

*Pro vy`znannya taky`m, shho vtraty`v chy`nnist`, nakazu Derzhavnogo komitetu staty`sty`ky` Ukrayiny` vid 17 lyutogo 1998 roku № 74 «Pro zatverdzhennya ty`povoyi formy` pervy`nnogo obliku roboty` sluzhbovogo legkovogo avtomobilya ta Instrukciyi pro poryadok yiyi zastosuvannya»*: Nakaz Derzhavnoyi sluzhby` staty`sty`ky` Ukrayiny` vid 19.03.2013 № 95 URL: http: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0521-13 (data zvernennia 6.03.2019) [in Ukrainian].

Pro vy`znannya taky`m, shho vtraty`v chy`nnist`, nakazu Ministerstva transportu Ukrayiny`, Ministerstva staty`sty`ky` Ukrayiny` vid 29 grudnya 1995 roku № 488/346: Nakaz Ministerstva infrastruktury` Ukrayiny` Ministerstva ekonomichnogo rozvy`tku i torgivli Ukrayiny` vid 10.12.2013 № 1005/1454 URL: http: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1005733-13 (data zvernennia 6.03.2019) [in Ukrainian].

Snisar, O. O. (2012). *Inventary`zaciya yak metod vnutrishn`ogo kontrolyu paly`vno-masty`l`ny`h materialiv. Visny`k ZhDTU. Ekonomichni nauky`*. № 1 (59). URL: http://www.stattionline.org.ua/ekonom/75/11517-inventarizaciya-yak-metod-vnutrishnogokontrolyu-palivno-mastilnix-materialiv.html (data zvernennia 16.03.2019) [in Ukrainian].

Т. В. Марченко

ВОПРОСЫ, КОТОРЫЕ ВОЗНИКАЮТ ПРИ ПРОВЕДЕНИИ ЭКСПЕРТИЗ ПО ДОКУМЕНТАЛЬНОМУ ПОДТВЕРЖДЕНИЮ НЕДОСТАЧИ ГОРЮЧЕ-СМАЗОЧНЫХ МАТЕРИАЛОВ

Одним из важнейших заданий экономической экспертизы по исследованию документов бухгалтерского, налогового учета и отчетности, которые установлены Научно-методическими рекомендациями по вопросам подготовки и назначения судебных экспертиз и экспертных исследований, утвержденных приказом Министерства юстиции Украины от 08.10.1998 № 53/5, является определение документального подтверждения размера недостачи основных средств, материальных ценностей, запасов, в том числе недостачи горюче-смазочных материалов.

Вышеуказанным нормативным документом к ориентировочному перечню решаемых данным видом судебной экспертизы вопросов включен следующий:

- Подтверждается ли документально недостача основных средств, материальных ценностей, запасов (в том числе, горюче-смазочных материалов), установленная актом инвентаризации на предприятии (указывается название предприятия), за период работы материально-ответственного лица (указывается работник, материально-ответственное лицо) в размере (указываются количественные и стоимостные показатели) по состоянию на (указывается дата)?

В современном мире субъекты хозяйствования для ведения бухгалтерского и налогового учетов, составления документов используют специализированное программное обеспечение.

Поэтому, в последнее время значительная часть судебных экономических экспертиз по вопросу подтверждения недостачи основных средств, материальных ценностей, запасов, в том числе горюче-смазочных материалов, следствием или судом назначается не только по предоставленным на исследование экспертам надлежаще оформленным материалам инвентаризации и учетных бухгалтерских документов субъекта хозяйствования, но и по скриншотам (снимкам изображений на экране документов, программ, диаграмм и т. д.), что по их мнению может являться документальным подтверждением данных бухгалтерского учета и результатов инвентаризации.

В статье рассмотрен пример поставленного на исследование вопроса, приведен анализ действующего законодательства Украины о правильности проведения инвентаризации горюче-смазочных материалов и определения недостачи, а также приведен алгоритм проведения экспертиз, определенный законодательством Украины. Проанализированы материалы, предоставленные на исследование эксперту, которые не могут быть документальным подтверждением недостачи горюче-смазочных материалов.

Ключевые слова: судебная экономическая экспертиза, недостача, горюче-смазочные материалы, скриншоты.

T. Marchenko

QUESTIONS THAT ARE ARRANGED WHEN CARRYING OUT THE EXAMINATION ON DOCUMENTAL CONFIRMATION OF THE FAILURE OF COMBUSTIBLE MATERIALS.

One of the most important tasks of economic expertise in the study of accounting, tax accounting and reporting documents, which are established by the

Scientific and Methodological Recommendations on the preparation and appointment of forensic examinations and expert studies, approved by order of the Ministry of Justice of Ukraine of October 8, 1998 № 53/5, is the definition of a documentary confirmation of the size of the shortage of fixed assets, material values, stocks, including the shortage of fuel and lubricants.

The above regulatory document to the indicative list of issues addressed by this type of forensic examination included the following:

- Is the shortage of fixed assets, material values, stocks (including fuel and lubricants) established by the inventory report at the enterprise (the name of the enterprise is indicated) documented for the period of the materially responsible person (the employee is indicated, the materially responsible person) in the amount of (indicate quantitative and value indicators) as of (date indicated)?

In the modern world, business entities for conducting accounting and tax accounting, the preparation of documents using specialized software.

Therefore, recently, a significant part of forensic economic examinations on the issue of confirming the shortage of fixed assets, material values, stocks, including fuel and lubricants, is appointed not only for properly prepared inventory materials and accounting records of a business entity provided for research to experts, but also by screenshots (snapshots of images on the screen of documents, programs, diagrams, etc.), which in their opinion may be documentary evidence of this s accounting and inventory results.

The article describes an example of the question put to the study, provides an analysis of the current legislation of Ukraine on the correctness of the inventory of fuels and lubricants and the determination of the shortage, as well as an algorithm for conducting expert examinations as defined by the legislation of Ukraine. Analyzed the materials provided to the expert, which cannot be documented evidence of a shortage of fuel and lubricants.

Keywords: judicial economic expertise, shortage, fuel and lubricant materials, screenshots.

Надійшла до редколегії 12.10.2019

DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.30
УДК 343.98

І. О. Савченко,
завідувач сектору Сумського відділення Харківського НДІСЕ,
м. Суми, Україна,
e-mail: svhndise@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ ЕКСПЕРТНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ РОЗМІРУ ФАКТИЧНИХ ВИТРАТ ПЕНСІЙНОГО ФОНДУ НА ВИПЛАТУ І ДОСТАВКУ ПЕНСІЙ ЗА ВІКОМ, ПРИЗНАЧЕНИХ НА ПІЛЬГОВИХ УМОВАХ

У статті проаналізовано нормативно-правові акти України, які регламентують порядок відшкодування органам Пенсійного фонду фактичних витрат на виплату і доставку пенсій за віком, призначених на пільгових умовах. Визначено категорії, яким надано право на призначення пенсії за віком на пільгових умовах, вказано на відмінності в обчисленні пільгового стажу, в тому числі за період роботи на виборних посадах, за час проходження строкової військової служби та навчання за спеціальністю, що дає право на призначення пенсії. Роз'яснено, які витрати, понесені Пенсійним фондом України, не підлягають відшкодуванню та звернено увагу на необхідність визначення щомісячного розміру пенсії, який підлягає відшкодуванню. Наголошено, що до розрахунку включені понесені фактичні витрати тих територіальних органів пенсійного фонду, якими ці пенсії були призначені.

Ключові слова: пільгові пенсії, Пенсійний фонд, фактичні витрати. платники страхових внесків, страхувальники, пільгові умови, пільговий стаж, загальний стаж.

Постановка наукової проблеми. Одним із експертних завдань, що останнім часом ставляться на розгляд судових експертів та вирішуються із застосуванням спеціальних знань в галузі економіки, є визначення розміру фактичних витрат Пенсійного фонду на виплату і доставку пенсій за віком, призначених на пільгових умовах, і їх відшкодування підприємствами та організаціями щодо судових справ про стягнення боргу з відшкодування пільгових пенсій.

В даній статті розглядаються теоретичні і практичні аспекти щодо особливостей проведення судово-економічних експертиз, пов'язаних із документальним підтвердженням розрахунків фактичних витрат Пенсійного фонду на виплату і доставку пільгових пенсій. Одним із важливих питань, що стосуються зазначених досліджень, є обґрунтованість розрахунку витрат на відшкодування пенсійних виплат та включення в цей розрахунок доплат, надбавок і підвищень, які призначені відповідно до законодавства України та виплачуються за рахунок інших джерел, ніж кошти Пенсійного фонду.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Оскільки приведене проблемне питання належить до експертних завдань, що зазначені у «Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень», експертами

© І. О. Савченко, 2019

державних спеціалізованих експертних установ у свій час були розроблені відповідні методики, зокрема «Методика експертного дослідження з визначення розміру відшкодування Пенсійним фондом фактичних витрат на виплату пільгових пенсій за віком»[1] (розроблена Харківським НДІСЕ, реєстраційний код 11.1.7).

Мета роботи полягає в обґрунтуванні і систематизуванні теоретичних знань щодо проведення судових експертиз, пов'язаних із визначенням розміру відшкодування Пенсійному фонду України фактичних витрат на виплату пільгових пенсій за віком шляхом аналізу законодавчої бази та експертної практики щодо проведення даного виду експертиз.

Виклад основного матеріалу. Законодавство України щодо пенсійного забезпечення громадян передбачає можливість призначення пенсій за віком на пільгових умовах.

Пільгові пенсії — одна з державних соціальних гарантій. Пенсійне забезпечення застрахованих осіб, які працювали або працюють на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці за Списком № 1 та на інших роботах із шкідливими і важкими умовами праці за Списком № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників, та за результатами атестації робочих місць, на посадах, що дають право на призначення пенсії за віком на пільгових умовах, які відповідно до законодавства, що діяло раніше, мали право на пенсію на пільгових умовах, здійснюється згідно з окремим законодавчим актом через професійні та корпоративні фонди.

Порядок справляння та використання збору на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування визначає Закон України «Про збір на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»[2], яким передбачено наступне:

«Стаття 1

Платниками збору на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування є:

1) суб'єкти підприємницької діяльності незалежно від форм власності, їх об'єднання, бюджетні, громадські та інші юридичні особи, а також фізичні особи — суб'єкти підприємницької діяльності, які використовують працю найманих працівників…

Стаття 2

Об'єктом оподаткування є:

Для платників збору, визначених пунктами 1 та 2 статті 1 цього Закону, крім платників, віднесених до четвертої групи платників

[1] Реєстр методик проведення судових експертиз. URL: http: // rmpse.minjust.gov.ua/ (дата звернення 10.03.2019).

[2] Про збір на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 26 червня 1997 року № 400/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997, № 37. Ст. 237.

єдиного податку, об'єктом оподаткування є також фактичні витрати на виплату і доставку пенсій, призначених відповідно до пунктів «б» — «з» статті 13 Закону України «Про пенсійне забезпечення» [1](надалі Закон № 1788-XII — *авт.*) до досягнення працівниками пенсійного віку, передбаченого статтею 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»[2] (надалі Закон № 1058-IV — *авт.*)».

Відшкодування витрат Пенсійного фонду на виплату та доставку пенсій, призначених на пільгових умовах, здійснюється відповідно до п. 2 «Прикінцевих положень» Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» , яким визначено наступне:

«Підприємства та організації з коштів, призначених на оплату праці, вносять до Пенсійного фонду плату, що покриває фактичні витрати на виплату і доставку пенсій особам, які були зайняті повний робочий день на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці за списком № 1 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затверджених Кабінетом Міністрів України, крім тих, що були безпосередньо зайняті повний робочий день на підземних роботах (включаючи особовий склад гірничорятувальних частин) з видобутку вугілля, сланцю, руди та інших корисних копалин, на будівництві шахт та рудників за списком робіт і професій, затвердженим Кабінетом Міністрів України, починаючи з дня набрання чинності цим Законом, у розмірі 20 відсотків з наступним збільшенням її щороку на 10 відсотків до 100-відсоткового розміру відшкодування фактичних витрат на виплату і доставку цих пенсій до набуття права на пенсію за віком відповідно до цього Закону».

Законом України «Про пенсійне забезпечення» № 1788-XII визначено:

«стаття 13 «На пільгових умовах мають право на пенсію за віком, незалежно від місця останньої роботи:

а) працівники, зайняті повний робочий день на підземних роботах, роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці, — за списком № 1 виробництв, робіт, професій, посад і показників затверджених Кабінетом Міністрів України …;

б) працівники, зайняті повний робочий день на інших роботах із шкідливими і важкими умовами праці, — за списком № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затверджуваним Кабінетом Міністрів України…».

Процедуру стягнення заборгованості зі сплати внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, сплати збору на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування з окремих видів господарських операцій та інших платежів до бюджету Пенсійного

[1] Про пенсійне забезпечення : Закон України від 5 листопада 1991 року № 1788-XII. *Відомості Верховної Ради України*, 1992, № 3. Ст. 10.

[2] Про загальнообов язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 9 липня 2003 року № 1058-IV. *Відомості Верховної Ради України*, 2003, № № 49–51. Ст. 376.

фонду України, нарахування і сплати фінансових санкцій та пенсій, а також відшкодування підприємствами витрат Пенсійного фонду України на виплату та доставку пенсій, призначених на пільгових умовах визначає «Інструкція про порядок обчислення і сплати страхувальниками і застрахованими особами внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування до Пенсійного фонду України»[1] (надалі — Інструкція 21-1).

Вимогами даної Інструкції передбачено наступне:

п. 2 «Платниками страхових внесків є:

2.1 Страхувальники;

2.1.1. Роботодавці: підприємства, установи й організації, створені відповідно до законодавства України, незалежно від форм власності, виду діяльності та господарювання, об'єднання громадян, профспілки, політичні партії (у тому числі філії, представництва, відділення та інші відокремлені підрозділи зазначених підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян, профспілок, політичних партій, які мають окремий баланс і самостійно ведуть розрахунки із застрахованими особами), …, які використовують працю фізичних осіб на умовах трудового договору (контракту) або на інших умовах, передбачених законодавством, або за договорами цивільно- правового характеру…».

П. 6.1. «Відшкодуванню підлягають витрати Пенсійного фонду на виплату та доставку пенсій, призначених на пільгових умовах відповідно пункту 2 «Прикінцевих положень Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» в таких розмірах: для платників, зазначених у підпункті 2.1.1 пункту 2.1 цієї Інструкції (крім платників, віднесених до четвертої групи платників єдиного податку), — також 100 відсотків фактичних витрат на виплату та доставку пенсій, призначених відповідно до абзацу першого частини 2 Прикінцевих положень Закону застрахованим особам, які працювали або працюють на роботах із шкідливими і важкими умовами праці за списком № 2 виробничих робіт, професій, посад і показників, затверджених Кабінетом Міністрів України та за результатами атестації робочих місць, на посадах, що дають право на призначення пенсії за віком на пільгових умовах: для платників, зазначених у підпункті 2.1.1. пункту 2.1 цієї Інструкції, — фактичні витрати на виплату і доставку пенсій працівникам, зайнятим повний робочий день на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці за списком № 1 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затвердженим Кабінетом Міністрів України, крім працівників, що були безпосередньо зайняті повний робочий день на

[1] Про затвердження Інструкції про порядок обчислення і сплати страхувальниками та застрахованими особами внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування до Пенсійного фонду України : постанова Правління Пенсійного фонду України від 19.12.2003 № 21–1. URL: http: //search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/REG8663.html (дата звернення 13.03.2019).

підземних роботах (включаючи особовий склад гірничорятувальних частин) з видобутку вугілля, сланцю, руди та інших корисних копалин, на будівництві шахт та рудників за списком робіт і професій, затверджених Кабінетом Міністрів України…».

П. 6.2 «Витрати на виплату та доставку пенсій, призначених на пільгових умовах особам, які мають стаж, що дає право на призначення цих пенсій на декількох підприємствах, покриваються цими підприємствами пропорційно стажу роботи з урахуванням вимог абзацу третього підпункту 1 пункту 2 розділу XV «Прикінцеві положення» Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Якщо пенсія на пільгових умовах призначена із взаємним зарахуванням періодів роботи, передбачених статтями 13, 14 та 55 Закону України «Про пенсійне забезпечення», які дали право на цю пільгову пенсію, то відшкодування фактичних витрат на виплату та доставку цих пенсій здійснюється тими підприємствами, на яких цей стаж було вироблено у розмірах, передбачених частиною 2 «Прикінцевих положень» Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

П. 6.4. «Розмір сум до відшкодування на поточний рік визначено органами Пенсійного фонду України щорічно у розрахунках фактичних витрат на виплату та доставку пільгових пенсій, призначених відповідно до частини 2 Прикінцевих положень Закону (згідно з додатками 6 та 7), які надсилаються підприємствам до 20-го січня поточного року та протягом 10 днів з новопризначених (перерахованих) пенсій.

П. 6.7 «… суми фактичних витрат на виплату та доставку пільгових пенсій за період з дати призначення пенсії до дати складання розрахунку фактичних витрат на виплату та доставку пільгових пенсій, призначених відповідно до частини 2 Прикінцевих положень Закону, сплачуються одночасно із оплатою фактичних витрат на виплату та доставку пільгових пенсій за перший поточний місяць».

З 01.01.2015 набрав чинності Закон України від 28.12.14 № 71–VIII[1] «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи», яким внесено зміни до Податкового кодексу. Так, із переліку загальнодержавних податків і зборів виключено фіксований сільськогосподарський податок. Фактично його замінено на Єдиний податок четвертої групи. Проте для платників цього податку пільг щодо відшкодування фактичних витрат на виплату та доставку пенсій законодавством не встановлено. Отже, з 01.01.2015 у сільгосппідприємств виникає обов'язок щодо відшкодування фактичних витрат на виплату та доставку пенсій, призначених на пільгових умовах. Важливо

[1] Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи : Закон України від 28.12.14 № 71-VIII. *Відомості Верховної Ради*, 2015, № 7–8, № 9. Ст. 5.

враховувати, що відшкодуванню підлягають лише витрати, фактично понесені Пенсійним фондом починаючи з 01.01.2015. Тобто, Пенсійний фонд не має права вимагати від колишніх платників фіксованого сільськогосподарського податку відшкодовувати витрати, понесені ним у минулих роках (до 01.01.2015).

Не включаються до розміру фактичних витрат на виплату та доставку пільгових пенсій, що підлягають відшкодуванню, додаткові пенсії, додаткові витрати на виплату підвищеного розміру пенсії доплати, надбавки та підвищення, призначені відповідно до законодавства України, які виплачуються за рахунок інших джерел, ніж кошти Пенсійного фонду України (п. 6. 6 розділу 6 Інструкції № 21–1).

При дослідженні експертних завдань із визначення фактичних витрат на виплату і доставку пільгових пенсій необхідно проаналізувати наступні документи:

— матеріали пенсійної справи:

— трудову книжку;

— довідки підприємств і організацій про те, що особа була зайнята, виконуючи свою роботу повний робочий день;

— довідки про заробітну плату особи;

— довідку про присвоєння ідентифікаційного коду;

— диплом про освіту;

— дані персоніфікованого обліку із системи загальнообов'язкового державного соціального страхування про розмір заробітку, із якого сплачено страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування;

— дані про осіб, які знаходяться на утриманні особи (якщо такі є);

— річні та щомісячні повідомлення про розрахунок сум фактичних витрат на виплату та доставку пільгових пенсій.

Залежно від конкретних обставин справи, зазначений перелік документів може бути розширений.

Експерту слід мати на увазі, що при проведенні експертиз, закони, законодавчі та нормативно-правові акти застосовуються лише в тій редакції, яка діяла на момент досліджуваного факту (час призначення пенсії, її перерахунку тощо).

Крім того, необхідно встановити, чи має право особа на призначення пенсії за віком на пільгових умовах. Для цього встановлюється вік особи, її трудовий (страховий) стаж, який дає право на призначення пенсії за віком на пільгових умовах і період набуття цього стажу шляхом дослідження матеріалів пенсійної справи, трудової книжки тощо.

При визначенні права на пенсію за віком на пільгових умовах застосовуються списки, чинні на період роботи особи. До пільгового стажу зараховується весь період роботи на відповідних посадах або за професіями незалежно від дати їх внесення до списків за умови підтвердження документами відповідних умов праці за час виконання

роботи до 21.08.1992 та за результатами проведення атестації робочих місць за умовами праці після 21.08.1992.

Експерту слід звернути увагу на відмінності в обчисленні пільгового стажу, якщо особа працювала до 01.01.1992 та якщо вона працювала як до, так і після цієї дати. Якщо, наприклад, особа працювала до 01.01.1992 і її посада не була передбачена списками, що діяли на той час, а вперше посаду введено у списки, що діяли після 01.01.1992 (особа в цей час вже не працювала за цією професією), то вона не матиме права на пільгову пенсію.

Існують і особливості зарахування до пільгового стажу, що дає право на призначення пільгової пенсії, періоду роботи на виборних посадах, за час проходження строкової військової служби та навчання за спеціальністю, який дає право на призначення пенсії.

При визначенні розміру пільгової пенсії за віком, експерту слід звертати особливу увагу на редакцію Закону № 1058–IV, яка була чинною на час первинного призначення пенсії, і враховувати зміни в пенсійному законодавстві при подальшому перерахунку пенсії, а також, що під час введення в дію Закону № 1058–IV (з 01.01.2004) розмір пенсії за віком не обмежувався. У подальшому в ст. 27 Закону № 1058–IV було внесено зміни щодо обмеження розміру пенсії: максимальний розмір пенсії (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством) не міг перевищувати дванадцяти мінімальних розмірів пенсії за віком, встановленої абз. 1 ч. 1 ст. 28 цього Закону, а з 01.10.2011 — десяти мінімальних розмірів пенсії за віком.

Слід також враховувати, що пенсії, призначені відповідно до ст. 100 Закону № 1788-XII, відшкодуванню не підлягають, а саме:

а) особам, які мають на день введення в дію цього Закону повний стаж на зазначених роботах, що давав право на пенсію на пільгових умовах, пенсії в розмірах, передбачених цим Законом, призначаються відповідно до вимог за віком і стажем, встановлених раніше діючим законодавством;

б) особам, які не мають повного стажу роботи із шкідливими і важкими умовами праці, вік, необхідний для призначення пенсії відповідно до статті 12, знижується пропорційно наявному стажу в порядку, передбаченому статтями 13–14 цього Закону, виходячи з вимог цього стажу, встановлених раніше діючим законодавством.

У подальшому експертом досліджуються розрахунки Пенсійного фонду щодо фактичних витрат на виплату та доставку пільгових пенсій, призначених відповідно до ч. 2 Прикінцевих положень Закону № 1058–IV (згідно з додатками 6 та 7), які надсилаються підприємствам до 20-го січня поточного року та протягом 10 днів з новопризначених (перерахованих) пенсій (п. 6.4 Інструкції № 21–1).

Слід також звернути увагу на те, що у разі ліквідації підприємства без правонаступників або визнання банкрутом та

відкриття ліквідаційної процедури, розрахунки для відшкодування органу Пенсійного фонду України фактичних витрат на виплату та доставку пенсій, призначених на пільгових умовах, за місцезнаходженням такого підприємства не направляються.

Суми фактичних витрат на виплату та доставку пільгових пенсій за період з дати призначення пенсії до дати складання розрахунку фактичних витрат на виплату та доставку пільгових пенсій, призначених відповідно до частини 2 Прикінцевих положень Закону № 1058-IV, сплачуються одночасно із оплатою фактичних витрат на виплату та доставку пільгових пенсій за перший поточний місяць (п. 6.7 Інструкції № 21–1).

Наступним етапом проведення експертизи є визначення щомісячного розміру пенсії, яка підлягає відшкодуванню. Для цього необхідно визначити загальний стаж роботи та пільговий стаж за списком № 1 або № 2, період набуття пільгового стажу, перевірити призначення пільгової пенсії на відповідність чинному на той період часу законодавству.

Слід також пам'ятати, що підставою для включення в розрахунок органу Пенсійного фонду суми сплати підприємством на покриття фактичних витрат на виплату та доставку пільгових пенсій є розрахунки тих територіальних органів Пенсійного фонду України, якими ці пенсії призначались. Така вимога передбачена пунктом 6. 8 Інструкції № 21–1, де визначено, що «у разі призначення пенсій на пільгових умовах особам, які мають необхідний стаж роботи не за місцем призначення цієї пенсії, орган Пенсійного фонду за місцем призначення пенсії надсилає розрахунок … у двох примірниках через орган Пенсійного фонду за місцезнаходженням цього підприємства (крім підприємств, місцезнаходження яких є вільна економічна зона «Крим»). Відшкодування сум фактичних витрат на виплату та доставку пенсій, призначених на пільгових умовах, у таких випадках здійснюється підприємством на рахунки органу Пенсійного фонду за місцезнаходженням підприємства».

З метою перевірки сум фактично виплачених і невиплачених пенсій та її доставки національним оператором поштового зв'язку експертом аналізуються банківські виписки щодо підтвердження перерахування грошових коштів на виплату пенсій через поточні рахунки у банках з відміткою та штампом банку про їх проведення. При цьому слід звернути увагу на те, чи проводилось перерахування коштів на виплату пільгових пенсій за списком № 1 або № 2.

Заключним етапом проведення експертизи є порівняння отриманих результатів проведеного дослідження щодо розміру пільгової пенсії особи та пенсії, що підлягає відшкодуванню Пенсійному фонду, з даними, зазначеними у повідомленнях Пенсійного фонду та «Розрахунках фактичних витрат на виплату та судових експертиз, пов'язаних із визначенням розміру відшкодування Пенсійному фонду України фактичних витрат на виплату пільгових

пенсій за віком пенсій, призначених відповідно до ч. 2 Прикінцевих положень Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» в частині пенсій, призначених відповідно до ...», які є додатками № 6, № 7 до Інструкції № 21–1.

Висновки. Наведені у даній статті теоретичні та практичні аспекти проведення судових експертиз, пов'язаних із визначенням розміру відшкодування Пенсійному фонду України фактичних витрат на виплату пільгових пенсій за віком, можуть бути використані в експертній практиці з метою оптимізації експертного дослідження.

References

Pro pensiine zabezpechennia: zakon Ukrainy vid 5 lystopada 1991 roku № 1788–XII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1992, № 3. St. 10 [in Ukrainian].

Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo podatkovoi reform: zakon Ukrainy vid 28. 12. 14 № 71-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2015, № 7–8, № 9. St. 5 [in Ukrainian].

Pro zahalnooboviazkove derzhavne pensiine strakhuvannia: zakon Ukrainy vid 9 lypnia 2003 roku № 1058–IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2003, № № 49–51. St. 376 [in Ukrainian].

Pro zatverdzhennia Instruktsii pro poriadok obchyslennia i splaty strakhuvalnykamy ta zastrakhovanymy osobamy vneskiv na zahalnooboviazkove derzhavne pensiine strakhuvannia do Pensiinoho fondu Ukrainy: postanova Pravlinnia Pensiinoho fondu Ukrainy vid 19. 12. 2003 № 21–1. URL: http://search. ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/REG8663.html (data zvernennia 12.03.2019) [in Ukrainian].

Pro zbir na zahalnooboviazkove derzhavne pensiine strakhuvannia: zakon Ukrainy vid 26 chervnia 1997 roku № 400/97–VR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1997, № 37. St. 237 [in Ukrainian].

Reiestr metodyk provedennia sudovykh ekspertyz. URL: http://rmpse. minjust.gov.ua/ (data zvernennia 12.03.2019) [in Ukrainian].

И. А. Савченко

ОСОБЕННОСТИ ЭКСПЕРТНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ В ДЕЛАХ ОБ ОПРЕДЕЛЕНИИ РАЗМЕРА ФАКТИЧЕСКИХ ЗАТРАТ ПЕНСИОННОГО ФОНДА НА ВЫПЛАТУ И ДОСТАВКУ ПЕНСИЙ ПО ВОЗРАСТУ, НАЗНАЧЕННЫХ НА ЛЬГОТНЫХ ОСНОВАНИЯХ

В данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты особенностей проведения судебно-экономических экспертиз, связанных с документальным подтверждением расчетов фактических затрат Пенсионного фонда на выплату и доставку льготных пенсий. Одним из важных вопросов, которые касаются указанных исследований, является обоснованность расчета затрат на возмещение пенсионных выплат и включение в данный расчет доплат, надбавок и повышений, которые предназначены в соответствии с законодательством Украины и выплачиваются за счет других источников, чем средства Пенсионного фонда.

В статье проанализированы нормативно-правовые акты Украины, которые регламентируют порядок возмещения органом Пенсионного фонда фактических затрат по выплате и доставке пенсий по возрасту, назначенных на льготных условиях. Определены категории, которым надано право на

назначение пенсий по возрасту на льготных условиях, указаны отличия при подсчете льотного стажа, в том числе за период работы на выборных должностях, за время прохождения срочной военной службы и учебы по специальности, которая дает право на назначение пенсии. Розъяснено, какие из затрат, понесеннях Пенсионным фондом Украины не подлежат возмещению и указано на необходимость определения месячного раз мера пенсии, который подлежит возмещению. Отмечено, что в расчет включены понесенные фактические затраты тех территориальных органов Пенсионного фонда, которыми эти пенсии назначались.

Приведенные в статье теоретические и практические аспекты проведения такого рода судебных експертиз могут быть использованы в экспертной практике с целью оптимизации экспертного исследования.

Ключевые слова: льготные пенсии, пенсионный фонд, фактические затраты, плательщики страховых взносов, страхователи, льготные условия, льготный стаж, общий стаж.

I. Savchenko

FEATURES RESEARCH EXPERTISE IN CASES CONCERNING THE DETERMINATION OF THE AMOUNT OF THE ACTUAL EXPENDITURES OF THE PENSION FUND FOR THE PAYMENT AND DELIVERY OF OLD-AGE PENSIONS ASSIGNED ON PREFERENTIAL BASIS

This article discusses the theoretical and practical aspects of the features of forensic-economic examinations related to documentary evidence of calculations of the actual costs of the Pension Fund for the payment and delivery of preferential pensions. One of the important issues related to the indicated studies is the validity of calculating the costs of reimbursing pension payments and including in this calculation surcharges, allowances and increases that are intended in accordance with the legislation of Ukraine and are paid from other sources than the funds of the Pension Fund.

The article analyzes the regulatory legal acts of Ukraine, which regulate the procedure for reimbursement by the Pension Fund body of the actual costs of payment and delivery of old-age pensions assigned on preferential terms. The categories that are entitled to the granting of old-age pensions on preferential terms are determined, the differences in the calculation of preferential length of service are indicated. including during the period of work in elected posts, during the passage of military service and study for a specialty that gives the right to a pension. It was clarified which of the costs incurred by the Pension Fund of Ukraine are not refundable and indicated the need to determine the monthly amount of the pension, which is refundable. It is noted that the calculation includes the actual expenses incurred by the territorial bodies of the Pension Fund for which these pensions were assigned.

The theoretical and practical aspects of conducting such forensic examinations presented in the article can be used in expert practice in order to optimize expert research.

Keywords: preferential pensions, pension Fund, actual costs, payers of insurance premiums,insurers,preferential conditions, preferential experience, total experience.

Надійшла до редколегії 12.10.2019

DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.31
УДК: 342.9

Д. В. Вітер,
аспірант Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна,
e-mail: viterdv@ukr.net

СУДОВО-ЕКОНОМІЧНА ЕКСПЕРТИЗА У ДОВЕДЕННІ ОБСТАВИН, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ОБОВ'ЯЗКОВОМУ ДОКАЗУВАННЮ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ФІНАНСУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ЦІЛЬОВИХ ПРОГРАМ

Сліди злочинної діяльності у сфері фінансування соціальних цільових програм часто знаходять своє відображення у низці документів, якими ця діяльність оформлюється й супроводжується. У статті підкреслюється, що результати економічного дослідження у вигляді висновку експерта є одним із джерел доказів у кримінальному провадженні, яке має об'єктивний характер щодо встановлення істини та його вирішення по суті. У статті звернено увагу на те, що від правильного визначення предмета та об'єкта експертизи залежить практична діяльність експерта, межі його компетенції в аспекті визначення кола питань, які він може вирішувати. Встановлено, що однією з особливостей вчинення злочинів у сфері фінансування соціальних цільових програм є те, що вчиняються вони посадовими особами із використанням багатоходових комбінацій та пов'язані із приховуванням даних в документах бухгалтерського обліку. Доведено, що до матеріалів провадження повинні бути додані всі зібрані дійсні та фіктивні документи, допитані всі особи, які можуть надати свідчення щодо події злочину, а також проведені всі експертизи, висновки яких можуть бути використані експертом-економістом для надання висновку експерта.

Ключові слова: злочини, фінансування соціальних цільових програм, економічні знання, судово-економічна експертиза, перевірка, доказування.

Постановка наукової проблеми. Злочини у сфері фінансування соціальних цільових програм найчастіше вчиняються суб'єктами у процесі здійснення ними професійної управлінської або фінансово-господарської діяльності та мають вираз у недотриманні норм і правил, що її регламентують. Сліди такої злочинної діяльності, як правило, знаходять своє відображення у низці документів, якими ця діяльність оформлюється й супроводжується. Злочини у сфері фінансування соціальних цільових програм латентні, оскільки маскуються зовнішньо звичайними і на перший погляд законними господарськими угодами. Поряд із цим, необхідно враховувати те, що такі злочини вчиняють, як правило, з використанням прийомів, спрямованих на викривлення та фальсифікацію результатів діяльності суб'єкта пов'язаної із реалізацією соціальних цільових програм. У зв'язку з цим, одне із провідних місць у розслідуванні кримінальних проваджень про злочини у сфері фінансування соціальних цільових програм мають експертні дослідження із використання прийомів і методів діагностики фінансово-господарського стану підприємства. Слід також зауважити,

© Д. В. Вітер, 2019

що виявленню й розкриттю злочинів у сфері фінансування соціальних цільових програм буде сприяти правильне застосування суб'єктами кримінального провадження спеціальних знань у галузі бухгалтерського, фінансового й податкового обліку; економіки й управління виробництвом; фінансів і кредиту; податків й оподаткування; банківської справи; аналізу фінансово-господарської діяльності тощо.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Закономірності слідоутворення, які пов'язані з виконанням операцій в галузі документообігу, банківськими операціями, функціонуванням технологій виробництва, обліку й звітності, організаційно-управлінських дій, несанкціонованого отримання інформації тощо, інакше кажучи, закономірності виникнення слідів злочинів у сфері господарювання, досліджені в наукових працях криміналістів С. П. Голубятнікова, С. В. Євдокіменко, М. К. Камінського, В. П. Кубанова, О. Ф. Лубіна, М. М. Лисова, В. В. Лисенка та інших[1]. Однак, питання щодо виявлення злочинів у сфері фінансування соціальних цільових програм залишилися поза увагою науковців.

Формулювання мети. Метою статті є окреслення особливостей судово-економічної експертизи та висвітлення їх можливостей у доведенні обставин, які підлягають обов'язковому доказуванню при розслідуванні злочинів у сфері фінансування соціальних цільових програм.

Виклад основного матеріалу. Науковцями доведено, що спеціальні знання — це знання не загальновідомі, що не мають масового поширення і якими володіє обмежене коло фахівців. За широким розумінням фахівець — це особа, яка володіє спеціальними знаннями, у тому числі економічними, і може набувати різного процесуального статусу, а саме: може брати участь у кримінальному процесі як спеціаліст чи як експерт. З криміналістичної точки зору, спеціальні економічні знання слід вважати засобом виявлення та розпізнавання ознак взаємодії події злочину з економічною системою та її окремими ланками[2]. Адаптація окремих положень конкретних економічних галузей знань, таких як бухгалтерський облік, банківська

[1] Див., напр: *Голубятников С. П.* Использование банковских документов при выявлении хищений в клиентских организациях : учеб. пособ. Нижний Новгород : Нижнегородский юридический институт МВД Росии, 1997. 115 с.; *Лисенко В. В.* Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції : (Теорія та практика) : монографія. Киев : Логос, 2004. 324 с.; *Євдокіменко С. В.* Теорія і практика судово-економічної експертизи : монографія. Харків : Панов. 2016. 540 с.

[2] *Чеберяк П. П.* Завдання судових експертиз при розкритті й розслідуванні злочинів, вчинених в економічній сфері України. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права.* 2013. Вип. 10. С. 83–88. URL : http: //nbuv.gov.ua/UJRN/Nzlubp_2013_10_22 (дата звернення 21.06.2019).

справа, ревізія, аудит до потреб розслідування злочинів, а також інтеграція економічних і криміналістичних знань є обов'язковою передумовою підвищення ефективності протидії злочинам у сфері фінансування соціальних цільових програм.

Однією з форм використання спеціальних економічних знань у кримінальному судочинстві є проведення судово-економічних експертиз, яка має важливе значення для розслідування злочинів у сфері фінансування соціальних цільових програм. Це обумовлено тим, що результати економічного дослідження у вигляді висновку експерта є одним із джерел доказів у кримінальному провадженні, який має об'єктивний характер і відображає кореляційні зв'язки з метою забезпечення кримінального процесу щодо встановлення об'єктивної істини у конкретному кримінальному провадженні та його вирішення по суті. Аналіз процесу доказування в судочинстві як окремого випадку пізнання вказує на те, що розв'язання переважної більшості проблемних ситуацій, які виникають у процесі правового регулювання, потребує опори на ґрунтовні, наукові спеціальні знання. Збирання доказових фактів у ході досудового розслідування за допомогою спеціальних знань набуває сьогодні все більшого значення особливо в тих випадках, коли такі знання використовуються у формі експертизи.

Судово-економічна експертиза як і будь-яка інша судова експертиза призначається органами досудового розслідування чи судом для вирішення завдань, які пов'язані з предметом доказування. Експертні завдання, що витікають із завдань кожного конкретного злочину, перебувають у певній безпосередній або опосередкованій залежності від сукупності ознак, які характеризують злочин.

Висновок експерта — це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи (п. 1 ст. 101 КПК України)[1].

Слід погодитись із В. В. Лисенком, який зазначав, що судова експертиза відрізняється від експертиз, які здійснюються в інших сферах людської діяльності, та виокремлював такі ознаки:

— підготовка матеріалів на експертизу, призначення її проведення здійснюється із дотриманням спеціального правого регламенту, що визначає права і обов'язки експерта; суб'єкта, котрий призначив експертизу, та учасників кримінального процесу;

— проведення дослідження засноване на використанні спеціальних знань в різноманітних галузях науки, техніки, мистецтва або ремесла;

[1] Кримінальний процесуальний кодекс України (зі змінами та доповненнями) від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. С. 88.

— формулюється висновок експерта, що має статус джерела доказів у кримінальному провадженні[1].

Аналіз наукових праць свідчить, що у багатьох наукових джерелах відсутні вказівки на відмінності між бухгалтерськими та фінансово-економічними дослідженнями, їх доволі часто просто називають бухгалтерськими. П. П. Чеберяк зауважує, що термінологічно це не зовсім виправдано. Історично першою сформувалась судово-бухгалтерська експертиза, яку інакше називали експертизою облікових записів; пізніше до неї приєднали планово-економічні дослідження. Він підкреслює, що в результаті проведених останнім часом економічних реформ, переходу до ринкових умов господарювання, планово-економічна експертиза втратила свою актуальність, але суттєво зросла потреба у проведенні фінансово-економічних експертних досліджень. В даний час об'єднуючою назвою слугує термін «судова економічна експертиза», що складається з двох видів — судово-бухгалтерських та судових фінансово-економічних експертиз[2].

Із останнім твердженням П. П. Чеберяка складно погодитись, оскільки згідно з чинним законодавством за напрямами досліджень економічна експертиза поділяється на експертизи: бухгалтерського та податкового обліку; фінансово-господарської діяльності; фінансово-кредитних операцій та включає відповідно дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності, дослідження документів фінансово-господарської діяльності, дослідження документів фінансово-кредитних операцій[3]. Необхідно також підкреслити, що проблема класифікації судово-економічних експертиз залишається актуальною і сьогодні, оскільки має не лише теоретичне значення для формування і вдосконалення теорії судової експертизи. Така ситуація посилюється тим, що класифікація експертиз є підґрунтям для розроблення експертних методик, робить об'єктивним весь процес експертного дослідження та створює наукову основу для формулювання висновку експерта та його оцінки органами розслідування й судом як джерела доказів. Практика розслідування та розгляду судами злочинів у сфері фінансування соціальних цільових програм вказує на те, що непоодинокими є випадки, коли питання, які

[1] *Лисенко В. В.* Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції (Теорія та практика) : монографія. Київ : Логос, 2004. С. 210.

[2] *Чеберяк П. П.* Завдання судових експертиз при розкритті й розслідуванні злочинів, вчинених в економічній сфері України. *Наукові записки Львівськогоуніверситетубізнесу та права.* 2013. Вип. 10. С. 83–88. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzlubp.2013.10.22 (дата звернення 21.06.2019).

[3] Інструкція про призначення та проведення судових експертиз, експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змінами та доповненнями). *Офіційний вісник України*. 1998. № 46.

ставляться на вирішення експертизи, виходять за межі спеціальних знань експерта, що вказує на проблемність визначення ініціатором експертизи підвиду судово-економічної експертизи. Відсутня також єдність у баченнях характеристики судово-економічної експертизи і серед науковців, що зумовлено відсутністю єдиного науково-обґрунтованого підходу до класифікації експертиз, наявністю розбіжностей у формулюванні предмета та об'єкта судової економічної експертизи. Так, Н. В. Водоп'ян вважає, що предмет фінансово-економічної експертизи — це відображена в документах інформація щодо фінансово-економічних показників діяльності підприємства, акціонування, банкрутства, орендних відносин, цільового використання бюджетних коштів, які стали об'єктом розгляду судово-слідчих органів і відносно яких поставлені питання на вирішення експерта[1].

На думку П. П. Чеберяка, всі різновиди судово-економічних експертиз досліджують один об'єкт — обліково-економічні операції. За такої ознаки судово-економічні експертизи можна класифікувати на експертизу облікового процесу та експертизу економічних операцій. Предметом експертизи облікового процесу виступають закономірності інформаційного відображення економічної діяльності в системі бухгалтерського обліку фактів господарської діяльності суб'єктів господарювання, котрі досліджуються для вирішення завдань, які виникають при розслідуванні злочинів економічної спрямованості. Об'єктами такої експертизи виступають факти господарської діяльності та облікова процедура[2].

Звернемо увагу на те, що від правильного визначення предмета та об'єкта експертизи залежить практична діяльність експерта, межі його компетенції в аспекті визначення кола питань, які він може вирішувати. У загальному розумінні, предмет експертизи — її суттєва ознака, котрою визначаються природа та джерела знань експерта будь-якої спеціальності.

Поняття предмета судової економічної експертизи О. В. Хомутенко та С. В. Кудряшова визначили так: це фактичні дані, які містяться в об'єктах дослідження, та інформація про господарські операції (стан і результати економічної діяльності суб'єктів економічних відносин), що мають істотне значення для органу, який призначив експертизу, та встановлюються й одержуються в результаті дослідження документів із застосуванням спеціальних знань у галузі економіки[3]. Виходячи із цього, можна визначити, що у межах судово-економічної експертизи:

---

[1] *Водоп'ян Н. Ф.* Межі компетенції експерта при виконанні судово-економічних експертиз. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. праць. Харків : Право, 2008. Вип. 8. С. 464.

[2] *Чеберяк П. П.* Вказана праця.

[3] *Хомутенко О. В., Кудряшова С. В.* Про предмет і об'єкт судової економічної експертизи *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* Випуск 10. Харків : Право, 2010. С. 555.

— предмет експертизи бухгалтерського та податкового обліку — це відображені в документах бухгалтерського та податкового обліку господарські операції, що стали об'єктом розслідування або судового розгляду і відносно яких експерт дає висновок з поставлених на його вирішення питань;

— предметом експертизи фінансово-господарської діяльності виступають закономірності інформаційного відображення економічної діяльності в системі економічних показників та іншої обліково-економічної інформації, яка розкриває зміст економічних операцій, що досліджуються для вирішення завдань з розкриття й розслідування економічних злочинів; об'єктами такої експертизи є економічні операції;

— предметом експертизи фінансово-кредитних операцій є відображені в документах господарські операції банків і підприємств при взаємовідносинах з банками, що стали об'єктом розгляду судово-слідчими органами, відносно яких поставлені питання на вирішення експерта.

Під час розслідування злочинів у сфері фінансування соціальних цільових програм окреме місце посідає використання економічних знань, у тому числі в галузі судової бухгалтерії, завдяки використанню яких і вдається доказати обставини, що підлягають обов'язковому доказуванню. Слід зауважити, що однією з особливостей вчинення злочинів у сфері фінансування соціальних цільових програм є те, що вчиняються вони посадовими особами із використанням багатоходових комбінацій та пов'язані із приховуванням даних в документах бухгалтерського обліку. Для розкриття такого злочину та виявлення його ознак слідчому потрібно застосовувати комплекс науково-обґрунтованих ефективних методів перевірки і дослідження операцій з готівковими та безготівковими платежами. Окремі методи використання спеціальних економічних знань є важливими для удосконалення не лише практичних методів діяльності слідчих, а й теоретичних положень криміналістичної методики розслідування злочинів у сфері фінансування соціальних цільових програм. Науковці зауважують, що дослідження окремих методів використання спеціальних економічних знань, їх обґрунтування має здійснюватися як безпосередньо слідчим, прокурором, суддею, так і опосередковано за участю спеціалістів, якими виступають ревізори, аудитори, судові експерти[1].

Окремими методами перевірки та дослідження даних в документах і записах бухгалтерського обліку під час дослідження касових і безготівкових платежів є нормативна, арифметична і формальна перевірка, зустрічна перевірка та взаємний контроль. Ці методи можуть застосовувати співробітники правоохоронних органів

[1] *Чеберяк П. П.* Вказана праця.

самостійно, але в переважній більшості складних ситуацій значного ефекту можна досягти в разі використання допомоги спеціалістів-бухгалтерів, які беруть участь в інвентаризаціях, документальних ревізіях або аудиторських перевірках, чи проводять дослідження в межах призначеної судово-бухгалтерської експертизи.

Разом з документом про призначення експертизи (залучення експерта) експерту слід надати документи бухгалтерського та податкового обліку, які містять вихідні дані для вирішення поставлених питань. Такими документами можуть бути прибуткові та видаткові накладні, податкові накладні, ордери, звіти матеріально відповідальних осіб, картки складського обліку, касові книжки, матеріали інвентаризації, акти ревізій, табелі, наряди, акти приймання виконаних робіт, трудові договори, розрахункові платіжні відомості, виписки банку, платіжні доручення і вимоги, договори про матеріальну відповідальність, накопичувальні (оборотні) відомості, журнали-ордери, меморіальні ордери за балансовими рахунками, головні книги, реєстри податкових накладних, податкові декларації, баланси та інші первинні і зведені документи бухгалтерського та податкового обліку і звітності. Якщо ведення бухгалтерського та податкового обліку здійснювалось в електронно-обчислювальному вигляді, експерту надаються регістри бухгалтерського та податкового обліку у роздрукованому вигляді, обов'язково завірені в установленому порядку. Додатково вони можуть бути надані на вимогу експерта на електронних носіях інформації. Якщо експертиза призначається з метою перевірки висновків документальної ревізії, у документі про призначення експертизи (залучення експерта) зазначається, які саме висновки і з яких причин викликають сумнів (суперечать іншим матеріалам справи, непереконливо обґрунтовані фінансовими інспекторами тощо). У разі потреби для визначення, які саме документи слід надати експерту на дослідження в кожному конкретному випадку, доцільно отримати консультацію експерта-економіста[1].

Наприклад, під час розслідування злочинів у сфері фінансування соціальних цільових програм працівники правоохоронних органів збирають документи, які підтверджують факт нестачі або надлишків грошових коштів у касі. До акту інвентаризації додаються: виписки з наказів про призначення особи на певні посади; договори про матеріальну відповідальність відповідних осіб; виписки з їх трудових книжок та характеристики; оригінали незаконних і таких, що викликають сумніви, документів обліку, касові звіти, розписки,

[1] Інструкція про призначення та проведення судових експертиз, експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 8.10.1998 р. № 53/5 (зі змінами та доповненнями). *Офіційний Вісник України*. 1998. № 46.

власноручні пояснення касирів щодо причин виявлених по касі фактів нестачі, надлишків або розкрадання грошових коштів.

Поряд із цим, важливе значення має залучення спеціалістів для проведення документальної ревізії, провадження якої враховує той факт, що вже було проведено інвентаризацію грошових коштів у касі суб'єктом господарювання. З урахуванням результатів інвентаризації, під час ревізії або аудиторської перевірки на підставі аналізу розрахунково-касових документів можна встановити ознаки, які вказують на факти допущених зловживань з грошовою готівкою. Акти інвентаризації, ревізії або висновки аудиторської перевірки, що проведені до початку кримінального провадження, додаються до первинних матеріалів перевірки як вихідна бухгалтерська інформація, що має орієнтовне значення на підставі якої під час розслідування можна з'ясувати, чи є ознаки кримінально-караного діяння та чи є вони достатніми для кримінального провадження[1].

Для проведення повноцінної перевірки грошових чеків необхідна допомога спеціалістів в галузі бухгалтерського обліку, а також використання спеціальних криміналістичних знань. Одночасно неможна забувати, що за грошовими чеками готівкові суми з розрахункового рахунку в банку можуть отримувати лише ті особи, які вказані в нотаріально завіреній картці із зразками відбитку печатки підприємства та підписів уповноважених на отримання грошей осіб. Саме тому, необхідно порівнювати печатки та підписи в кожному з чеків із відбитками печаток і підписами конкретних осіб. У таких випадках може бути ініційовано проведення технічної експертизи документів і почеркознавчої експертизи.

Окремої уваги під час розслідування злочинів у сфері фінансування соціальних цільових програм заслуговує перевірка чеків, на підставі яких здійснені розрахунки за придбані товари, повернуто борг за купівлю продукції в кредит. У зазначених випадках можна встановити ознаки злочину, які вказують на окремі обставини, у тому числі: на необґрунтоване зарахування грошей на рахунки підставних організацій під виглядом коштів, що надійшли за попередню оплату послуг; на переведення в готівку, яке пов'язане з привласненням певних сум за фактично безготівковими платіжними документами[2].

Під час проведення розслідування злочинів у сфері фінансування соціальних цільових програм слідчий, прокурор після здійсненої перевірки документів повинні провести підрахунок грошей, які надійшли до каси та видані через касу за кожний день і протягом

[11] *Еремин С. Г.* Методы проверки и исследования бухгалтерской информации для установления доказательств по делам о преступлениях в сфере экономики. *Аудит и финансовый анализ*. № 2. 2007. С. 1–8.

[12] *Голубятников С. П.* Использование банковских документов при выявлении хищений в клиентских организациях : учеб. пособ. Нижний Новгород : Нижегородский юридический институт МВД Росии, 1997. С. 26–27.

всього періоду, що підлягає перевірці. У випадку виявлення розходжень по кожній із сум мають бути отримані пояснення причин їх утворення від керівника, головного бухгалтера та касира організації. Такі пояснення кожний із них надає окремо без попереднього ознайомлення з поясненнями інших осіб, оскільки їхні пояснення у подальшому зіставляють із поясненнями і показаннями, що отримані під час допиту банківських службовців, які здійснюють обробку платіжних доручень по перерахуванню коштів за безготівковими платежами, а також чеків на видачу грошей готівкою на оплату відряджень, витрат на різноманітні закупівлі внутрішнього призначення тощо. Окреслені заходи дають змогу встановити суб'єкта злочину у сфері фінансування соціальних цільових програм, яким може бути як окрема службова особа, так і група осіб, що діяли за спільним умислом.

Судову експертизу бухгалтерського та податкового обліку за кримінальними провадженнями про злочини у сфері фінансування соціальних цільових програм, пов'язаних з розкраданням грошових коштів під час розрахунково-касових операцій, призначають з метою не лише підтвердити або спростувати обґрунтованість висновків ревізії чи аудиторської перевірки, але й для виявлення правопорушень, які мали місце в діяльності підприємства чи установи і сприяли вчиненню злочину, для визначення:

— розміру фактично завданих матеріальних збитків;

— кола осіб, що до них причетні чи винні в їх завданні;

— недоліків в організації бухгалтерського обліку і контролю тощо.

Експертному дослідженню підлягають бухгалтерські документи, які були джерелом аудиторської перевірки чи ревізії, а також встановлені після їх проведення факти і записи в обліку, що мають значення для кримінального провадження. Експерт-економіст використовує формальну, нормативну, арифметичну перевірку, взаємний контроль, зустрічні перевірки взаємопов'язаних касових операцій.

Висновки. Таким чином, для доказування обставин вчинення злочинів у сфері фінансування соціальних цільових програм, у більшості випадків доцільно призначати судово-економічні експертизи. Призначенню такої експертизи передує складна слідча робота, котра містить в собі ретельне вивчення матеріалів документальної ревізії, виписку та вивчення додаткових документів, допити посадових і матеріально-відповідальних осіб, котрі брали участь у реалізації соціальних цільових програм, й інші слідчі дії. Предметом такої експертизи є фактичні дані, пов'язані з розподілом й використанням бюджетних засобів і грошових фондів, негативні відхилення в цих процесах й фінансовому плануванні, котрі впливали на фінансові

показники й пов'язані з ними результати господарської діяльності, а також обставини, котрі сприяли скоєнню злочинів внаслідок недотримання фінансової дисципліни. На момент призначення судово-економічної експертизи в матеріалах кримінального провадження має міститися повна інформація щодо події, яку досліджуватиме експерт. До матеріалів провадження повинні бути додані всі зібрані дійсні та фіктивні документи, неофіційні записки матеріально відповідальних осіб; допитано всіх осіб, які можуть надати свідчення щодо події злочину у сфері фінансування соціальних цільових програм, а також проведено всі експертизи, висновки яких можуть бути використані експертом-економістом.

References

Cheberiak, P. P. (2013). *Zavdannia sudovykh ekspertyz pry rozkrytti y rozsliduvanni zlochyniv, vchynenykh v ekonomichnii sferi Ukrainy. Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava*. Vyp. 10. 83–88. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzlubp_2013_10_22 (data zvernennia 21.06.2019) [in Ukrainian].

Golubyatnikov, S. P. (1997). *Ispol'zovaniye bankovskikh dokumentov pri vyyavlenii khishcheniy v kliyentskikh organizatsiyakh*: ucheb. posobiye. Nizhniy Novgorod: Nizhnegorodskiy yuridicheskiy institut MVD Rosii [in Russian].

Instruktsiia pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta Naukovo-metodychny rekomendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen: nakaz Ministerstva yustytsii Ukrainy vid 8. 10. 1998 r. № 53/5 (zi zminamy ta dopovnenniamy). *Ofitsiinyi Visnyk Ukrainy*. 1998. № 46 [in Ukrainian].

Khomutenko, O. V., Kudriashova, S. V. (2010). *Pro predmet i obiekt sudovoi ekonomichnoi ekspertyzy*. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky:* zbirnyk naukovykh prats. Vyp. 10. Kharkiv, Pravo. 553–561 [in Ukrainian].

Kryminalny i protsesualnyi kodeks Ukrainy (zi zminamy ta dopovnenniamy) vid 13.04.2012 № 4651-VI. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. St. 88 [in Ukrainian].

Lysenko, V. V. (2004). *Kryminalistychne zabezpechennia diialnosti podatkovoi militsii: (Teoriia ta praktyka)*. Kyiv: Lohos [in Ukrainian].

Vodopian, N. F. (2008). *Mezhi kompetentsii eksperta pry vykonanni sudovo-ekonomichnykh ekspertyz*. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*: zbirnyk naukovykh prats. Kharkiv: Pravo. Vyp. 8. 464–475 [in Ukrainian].

Yeremin, S. G. (2007). *Metody proverki i issledovaniya bukhgalterskoy informatsii dlya ustanovleniya dokazatel'stv po delam o prestupleniyakh v sfere ekonomiki. Audit I finansovyy analiz*. № 2.1–8 [in Russian].

Yevdokimenko, S. V. (2016). *Teoriia i praktyka sudovo-ekonomichnoi ekspertyzy*. Kharkiv: Panov [in Ukrainian].

Д. В. Витер

СУДЕБНО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭКСПЕРТИЗА В ДОКАЗАТЕЛЬСТВЕ ОБСТОЯТЕЛЬСТВ, КОТОРЫЕ ПОДЛЕЖАТ ОБЯЗАТЕЛЬНОМУ ДОКАЗЫВАНИЮ ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В СФЕРЕ ФИНАНСИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНЫХ ЦЕЛЕВЫХ ПРОГРАММ

Следы преступной деятельности в сфере финансирования социальных целевых программ часто находят свое отражение в ряде документов, которыми эта деятельность оформляется и сопровождается. В статье подчеркивается, что результаты экономического исследования в виде заключения эксперта являются одним из источников доказательств в уголовном производстве, который имеет объективный характер для установления истины и решения дела по сути. Обращается внимание на то, что от правильного определения предмета и объекта экспертизы зависит практическая деятельность эксперта, границы его компетенции в аспекте определения круга вопросов, которые он может решать. Установлено, что одной из особенностей преступлений в сфере финансирования социальных целевых программ является то, что они совершаются должностными лицами с использованием многоходовых комбинаций и связанных с сокрытием данных в документах бухгалтерського учета. Доказано, что к материалам уголовного производства должны быть присоединены все собранные истинные и фиктивные документы; допрошены все лица, которые могут предоставить информацию, относящуюся к событию преступления; а также проведены все экспертизы, заключения которых могут быть использованы экспертом-экономистом для предоставления заключения эксперта.

Ключевые слова: преступления, финансирование социальных целевых программ, экономические знания, судебно-экономическая экспертиза, проверка, доказывание.

D.Viter

FORENSIC-ECONOMIC EXPERTISE IN PROVING CIRCUMSTANCES THAT ARE SUBJECT TO COMPULSORY PROOF IN THE INVESTIGATION OF CRIMES IN THE FIELD OF FINANCING SOCIAL TARGETED PROGRAMS

Traces of criminal activities in the field of financing social targeted programs are often reflected in a number of documents that this activity is issued and accompanied. In this regard, one of the leading places in the investigation of criminal proceedings for such crimes are expert studies on the use of techniques and methods for diagnosing the financial and economic situation of the enterprise. The purpose of the article is to outline the features of forensic economic expertise and to highlight their capabilities in proving circumstances that are subject to mandatory proving when investigating crimes in the field of financing social targeted programs. The article emphasizes that the results of economic research in the form of a conclusion of a forensic expert is one of the sources of evidence in criminal proceedings, which is objective and reflects the correlation relations in the criminal process regarding the establishment of objective truth in a particular criminal proceeding and its solution. essentially.

It was noted that the practice of investigation and consideration by the courts of crimes in the field of financing social targeted programs indicates that there are not many cases in which the issues that are addressed by it go beyond the limits of expert knowledge, which indicates the problem of identifying the initiator of

examination of the species and subspecies Forensic-economic expertise, the characteristics of the subject and object of this expertise and its subspecies are given. The attention is drawn to the fact that the practical activity of an expert, the limits of his competence in determining the range of issues that he can solve depends on the correct definition of the subject and the object of the examination. It is established that one of the peculiarities of committing crimes in the sphere of financing social targeted programs is that they are committed by officials using multi-combinations and related to the concealment of data in accounting documents. It is proved that all collected valid and fictitious documents, informal notes of materially responsible persons should be attached to the materials of the proceedings; interrogated all persons who can testify about the crime in the sphere of funding social targeted programs, as well as all the expert opinions, the conclusions of which can be used by an expert-economist to provide an expert's opinion.

Key words: crimes, financing of social target programs, economic knowledge, forensic economic examination, verification, proof.

Надійшла до редколегії 12.10.2019

DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.32
УДК 343.98:33

О. В. Хомутенко,
кандидат економічних наук, провідний науковий співробітник
Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна,
ORCID: 0000–0001–7096–7944
e-mail: lsed@ukr.net

СУДОВА ЕКОНОМІЧНА ЕКСПЕРТИЗА ЯК РЕГІОНАЛЬНИЙ ІНСТРУМЕНТ ПІДТРИМКИ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ

Відокремлення економічної інформації конфліктних ситуацій, що створюється у сфері судових експертиз із загального масиву економічної інформації та вивчення механізму та наслідків її впливу на управлінські рішення, удосконалення механізмів її створення, дозволить отримати економічний ефект від позитивного впливу на управлінські рішення в довгостроковій перспективі. Діяльність окремо взятого НДІ судових експертиз Міністерства юстиції України має певний регіональний статус, регіональну замкнутість і регіональну результативність, тобто ми маємо справу з об`єктом, перш за все, регіонального рівня цілісності і керованості.

Ключові слова: економічна інформація конфліктних ситуацій; управлінські рішення; регіональний рівень.

Постановка наукової проблеми. Роль компоненту, що одночасно відображає властивості економіки регіону і забезпечує постійні зміни в її структурі шляхом підтримки управлінських рішень, виконує саме інформація. Інформація й інформаційні системи в економіці формують інституціональні умови господарювання, результативність виробництва, процесу обміну, чим і обумовлена актуальність теми статті.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Питанням дослідження інформації і розробки інформаційних систем та технологій присвячені численні праці закордонних і вітчизняних учених Д. Белла, Н. Вінера, Ф. Вебера, А. Тоффлера, А. Урсула, К. Шенона, Л. Мельника, В. Трофимова, В. Глушкова, Р. Нижегородцева, М. Кастельса, Б. Гейтса[1]. В останні роки вказаній проблемі присвячували свої праці В. П Камша, В. В. Лидовский, В. С. Цимбалюк, З. В. Партико[2]. Функціонування регіональних економік та економіки держави в цілому неможливе без її якісного інформаційного забезпечення. Велике

[1] *Шеннон К.* Работа по теории информации и кибернетике. Москва : ИЛ. 1963. 19с; *Винер Н.* Кибернетика или управление связями в живом организме и машине. Москва, 1968. 166 с.

[2] *Камша В. П., Камша Л. С., Камша Ю. В.* Про кібернетику другого етапу НТР. *Складні системи і процеси.* 2010. № 1(17). С. 25–41; *Лидовский В. В.* Теория информации : учеб. пособ. Москва : Компания Спутник+, 2004; *Цимбалюк В. С.* Інформаційне право (основитеорії і практики). Київ : Освіта України, 2010; *Партико З. В.* Теорія масової інформації та комунікації. Львів : Афіша, 2008. 292 с.

© О. В. Хомутенко, 2019

значення у цьому процесі відіграє інформація, що утворюється на межі взаємодії економічних процесів і правових норм господарювання[1]. Ця інформація створюється в ревізійній діяльності, системах контролю, моніторингових моделях, при аудиті, виконанні судових економічних експертиз та експертних досліджень. Зараз інформація, що створюється внаслідок розв'язання конфліктних ситуацій економічного характеру, посилює свою роль в процесі розвитку економіки і нових економічних відносин. Не дивлячись на те, що інформаційна проблематика широко і досконало вивчається, є підстави вважати малодослідженими такий напрямок, як місце інформації, що створюється в ході виконання судових економічних експертиз у формуванні економічних відносин регіонального рівня на етапі прийняття управлінських рішень.

Метою статті є обґрунтування погляду на судову економічну експертизу як на регіональний інструмент підтримки управлінських рішень.

Виклад основного матеріалу. Найбільш вагомий вклад у розв'язання конфліктних ситуацій економічного характеру вносить судова економічна експертиза, проведення якої законодавчо визначено як обов'язкове при судовому врегулюванні деяких спорів економічного характеру. Згідно із ст. 242 КПК України, слідчий або прокурор зобов'язані звернутися з клопотанням до слідчого судді для проведення експертизи щодо визначення розміру матеріальних збитків, заподіяних кримінальним правопорушенням[2].

Судова економічна експертиза, одним із завдань якої є встановлення елементів складу економічних злочинів, для з'ясування яких необхідні спеціальні економічні знання, приймає участь у процесі руйнування систем протиправної поведінки в галузі економіки.

Рушійною силою для запуску відповідних механізмів є кваліфікація таких систем поведінки, як протиправних у кримінальному законодавстві. Таким чином, розбудова конкурентоспроможної економіки України напряму залежить від досконалості її кримінального законодавства. Злочинні схеми економічної діяльності, втрачаючи свої основні якості, характеристики та параметри, що роблять їх злочинними, створюють передумови для формування систем економічних взаємодій нового рівня. «Хаос — розкриває позитивну роль хаосу та вважає, що все нове породжується через хаос, який розуміється як такий стан системи будь-якої природи, коли вона загублює свої основні якості, характеристики та параметри»[3].

---

[1] *Хомутенко О. В.* До питання про формування поняття «Експертна економічна інформація». *Судова експертиза. Сучасний стан та перспективи розвитку* : тези доповідей міжнародної наук.-практ. конф. Київ : Міністерство юстиції України, 2010. С. 338–341.

[2] Кримінальний процесуальний кодекс України № 4651-VI від 13.04.2012. URL : http: //www.zakon.rada.gov.ua (дата звернення 10.03.2019).

[3] *Решетило В. П.* Синергия становления и развития региональных экономических систем : монография. Харьков : 2009. С. 11.

Виходячи з принципів економічної синергетики (нового напрямку економічного аналізу), що переносить центр тяжіння на такі явища, як нерівноважкість і нелінійність у розвитку економічних систем, руйнування, у тому числі злочинних схем взаємодій, є закономірним етапом розвитку економіки на шляху прагнення до формування якісної економіки регіону. Отже, закономірною є наявність інструментів, що забезпечує цей процес.

Судова економічна експертиза, що, з точки зору права, є процесуальною дією, автором розглядається як сучасна форма одного з інструментів, що приймає участь у комплексі дій з руйнування форм небажаних економічних систем, створюючи «хаос» як передумову для створення нових. При цьому формування цих передумов до кінця не забезпечує принципову якість нових систем економічних взаємодій, а лише гарантує їх відмінність від зруйнованих «у цьому місці, у цей час».

В умовах недосконалості законодавства, що регулює економічні відносини, законодавства, що не забезпечує умови розвитку господарюючих суб'єктів у правовому полі, — руйнування старих злочинних схем економічних відносин викликає на першому етапі формування маргінальної поведінки господарюючих суб'єктів, внутрішньо незгодних з вимогами норм права, що регулюють економічні відносини. На другому етапі таке руйнування викликає формування нових злочинних схем економічних відносин більш високого рівня досконалості, спрямованого на протидію їх руйнуванню.

Таким чином, процес формування якісної економіки повинен бути спрямований не тільки на знищення наслідків небажаних для економіки регіону управлінських рішень, не тільки на формування «страху» бути за це покараним, але й на формування передумов для прийняття управлінцями на мікрорівні таких рішень, що забезпечать позитивний напрямок розвитку економіки регіону в цілому. Хаос, що створюється внаслідок руйнування небажаних схем економічної поведінки, є конструктивним. «…Конструктивний хаос конструктивен через свою разрушительность и благодаря ей, разрушителен на базе конструктивности и через нее. Разрушая он строит, а строя, приводит к разрушению» — стверджують відомі спеціалісти в галузі сінергетики Е. Князєва та С. Курдюмов[1]. Таким чином, процес будівництва якісної економіки є нескінченно триваючим, оскільки все, що будується, повинно бути зруйнованим для будівництва нового, більш досконалого.

Формування культури бізнесу поряд з неможливістю повного знищення небажаних схем економічної поведінки забезпечує певне співвідношення між порядком та хаосом, викликаним руйнуванням відповідних схем поведінки. «Так размеренно и ритмично творится вся

[1] Цит. за *Решетило В. П.* Экономическая синергетика институциональных изменений. : монография. Харьков : Прометей. Пресс, 2006. С.18.

Природа, всегда резервируя место для инкубационного периода»[1]. Інформація, що виникає при вирішенні конфліктних ситуацій, пов'язаних з руйнуванням небажаних схем економічної поведінки та наслідків цього руйнування, у подальшому виступає регулятором управлінських рішень інших господарюючих суб'єктів на перехресті між «якісною економікою» та «тіньовою економікою». Дійсно, в процесі прийняття управлінських рішень завжди використовується інформація про їх можливі наслідки шляхом аналізу результатів поведінки інших суб'єктів господарювання у схожих ситуаціях. Проводиться аналіз можливості виникнення конфлікту економічного характеру з контрагентом або державою та результатів вирішення такого конфлікту. Через наведений механізм інформація, яка створюється в зоні економічного конфлікту, впливає (регулює) на управлінські рішення.

Крім того, судово-економічна експертиза здійснює безпосередню підтримку управлінських рішень через механізм призначення експертних економічних досліджень з питань, важливих для їх прийняття. В межах компетенції експерта-економіста можливе вирішення широкого спектру завдань, що здатні забезпечити інформаційну підтримку управлінських рішень економічного характеру.

Також в ході судово-експертної діяльності здійснюється уточнення економічної інформації, викривленої внаслідок економічних злочинів або помилок (уточнюються показники фінансової, податкової звітності або спростовується інформація про їх викривлення). Результатом процесу уточнення економічної інформації є підвищення її якості в цілому, що також є основою будь-якого управлінського рішення.

Таким чином, судова економічна експертиза приймає участь у підтримці управлінських рішень економічного характеру в трьох аспектах:

— дає відповідь на безпосередні питання, з'ясування яких необхідне для прийняття рішення;

— уточнює економічну інформацію, викривлену внаслідок економічних злочинів або помилок, зміцнюючи базу для прийняття управлінських рішень, якою є ця інформація;

— приймає участь у формуванні інформації про вирішення конфліктних ситуацій економічного характеру, яка враховується управлінцями при прийнятті певних рішень, з метою запобігання виникнення небажаних наслідків.

[1] *Решетило В. П.* Економічна синергетика формування ринкового трансформаційного потенціалу в перехідних системах. *Економіка :* зб. наук. праць. Харків : ХДПУ, 2003. С. 137–141.

Відокремлення економічної інформації конфліктних ситуацій із загального масиву економічної інформації та вивчення механізму, наслідків її впливу на управлінські рішення, удосконалення механізмів її створення дозволить отримати економічний ефект від позитивного впливу на управлінські рішення в довгостроковій перспективі.

Будь-який суб'єкт господарювання, що є носієм управлінських рішень, функціонує не у вакуумі, а на конкретній платформі (на базі конкретного регіону) із своїми особливостями та унікальною структурою відносин.

Необхідність просторового сприйняття економіки визначається усвідомленням обмеженості використання території тільки для суто економічної діяльності. Практика підтверджує необхідність багатоцільової організації території (поряд з економічною, наприклад, екологічної, екистичної, рекреаційної). Зростає значення властивостей і якостей території, регіону як своєрідного індикатора стану середовища життєдіяльності людини. Тепер територія починає сприйматися як природний базис для будь-якої економічної діяльності, як основа консолідації інтересів певних соціальних груп, управління різними формами господарювання, різноманітної суспільної діяльності. Отже, в сучасних умовах кваліфікований економіст, що досліджує особливості виробництва, споживання, повинен не тільки досконало знати специфіку, проблеми та умови господарювання окремого підприємства, а й враховувати багатогранні просторові форми економічної діяльності, специфіку регіональних умов функціонування підприємств і розвитку цілих комплексів[1]. Тобто при формуванні управлінських рішень також необхідно не тільки досконало знати специфіку, проблеми та умови господарювання окремого підприємства, а й враховувати просторові форми економічної діяльності, специфіку регіональних умов функціонування підприємств і розвитку цілих комплексів.

Тому важливе формування поглядів на судову економічну експертизу, як інструменту підтримки управлінських рішень полягає саме в регіональному аспекті застосування.

Організаційно судові експерти-економісти включені в структуру науково-дослідних інститутів судових експертиз Міністерства юстиції України та інших суб'єктів судово-експертної діяльності[2]. В діяльності економічного сегменту судово-експертної діяльності можна виділити три взаємопов'язані процеси: організаційно-процесуальний (проведення експертизи); інформаційний (нормативно-правова база, фактична інформація про здійснення господарських операцій, якісна і достовірна вихідна інформація — експертний висновок, що враховується в судах); економічний процес (фінансування, тарифи, грошові потоки, ефект діяльності).

[1] Регіональна економіка : підручник. Вінниця : ВДАУ, 2008. 434 с.

[2] Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII. URL : http: //www.zakon.rada.gov.ua (дата звернення 15.02.2019)

Існує спеціальний, законодавчо затверджений порядок проведення експертизи (експертного дослідження) і є в наявності вимоги до кінцевого результату висновку[1]. Кінцевий результат економічної експертизи — висновок — повинен характеризуватись обґрунтованістю, точними економічними розрахунками, об'єктивністю та повнотою дослідження. Висновок експертів розглядає орган, що його призначив і використовує як джерело доказу при прийнятті рішень економіко-правового змісту.

Сама судово-експертна діяльність з економічних питань приводить до набуття досвіду, формування банку даних з результатів вирішення конфліктних ситуацій, приймає участь у процесі захисту власності та охоронюваних кримінальним законом відносин.

Результатом експертної роботи є пакет, або банк даних, що міститься у висновках судової економічної експертизи. Цей банк містить у собі якісну інформаційну базу для аналізу конфліктних ситуацій економічного характеру в регіоні і розробки рекомендацій для прийняття певних управлінських рішень суб'єктами господарської діяльності на основі інформації про виникнення та результати вирішення спорів економічного характеру.

Регіональний аспект судової економічної експертизи проявляється і в тому, що, по-перше, сама організаційна структура судової експертизи в Україні сформована через мережу суб'єктів експертного забезпечення правосуддя та їх регіональних відділень, що мають певну зону обслуговування. На прикладі мережі інститутів судових експертиз Міністерства юстиції України можна відмітити, що структура виконуваних робіт, її обсяги, науково-методична робота кожного має свої особливості. При цьому, на погляд автора, кількість та структура експертиз, що виконується конкретним інститутом судових експертиз Міністерства юстиції України є, скоріше, специфікою регіону, що інститут обслуговує, і в меншій мірі показником, за яким можливо оцінити ефективність роботи самого інституту. Про вказане свідчить те, що окремими лабораторіями судових економічних експертиз виконується весь обсяг замовлень, що їм надходить, а кількість працівників регулюється обсягом робіт, що надходить на виконання. В якості прикладу також можна привести збільшення обсягів виконаних військових експертиз, що викликано саме проведенням військових дій на території України, а не тим, що певні структурні підрозділи стали краще працювати.

По-друге, ці регіональні відділення (інститути) замикають грошові потоки на регіон (витрати, прибутки, податки), чим і беруть участь в економічних процесах регіону.

[1] Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом МЮУ від 08.10.1998 р. № 53/5. *Офіційний вісник України*. 1998. № 46. Ст. 1715.

По-третє, регіон як система і його складова (інститути судових експертиз) пов`язані тим, що весь позитивний вплив своєї роботи (результати досліджень) інститут вкладає в господарчі системи свого регіону, підвищуючи в них культуру бізнесу і тим самим знижуючи рівень конфліктного потенціалу економічної діяльності в регіоні.

По-четверте, загальні рішення органів управління регіоном і регіональні регуляторні акти є нормами і установками для безпосереднього виконання всіма регіональними суб`єктами, в т. ч. вони обов'язкові і для даного інституту.

На цих засадах можна визначатись з тим, що НДІ судових експертиз і їх структурні підрозділи мають конкретно-просторову приналежність регіону, чітко виділену зону діяльності, включені в економічну і соціальну структури регіону і підпорядковані системі управління регіоном в частині вирішення загальнорегіональних проблем. Таким чином, окремі інститути судових експертиз і їх діяльність є активною частиною впливу на процеси регіонального управління і розвитку, частиною економічного механізму регіону (грошові потоки, статзвітність, податкові надходження та інше), частиною регіональної інформаційної системи. При цьому стандартизованість висновків судових економічних експертиз в не залежності від регіону їх складання забезпечується можливістю призначення повторної експертизи в регіоні, відмінному від того, де проводилась первинна, функціонуванням секції судово-економічної експертизи НКМР Міністерства юстиції України та наявністю атестованих експертних методик, що застосовуються всіма НДІ судових експертиз України в не залежності від регіону.

Регіональна специфіка НДІ судових експертиз Міністерства юстиції України в частині економічної експертизи також відслідковується в методиках проведення досліджень, що вони розробляють.

Тематика методик, що розробляють інститути, відбиває особливості регіонів функціонування відповідних інститутів: зазвичай регіональними НДІСЕ розробляються ті напрямки методичного забезпечення, які найбільш характерні для роботи в даному регіоні, що вказує на головні вектори економічних конфліктів. Методична робота на користь спеціалізації експертів.

Висновки. Таким чином, діяльність окремо взятого НДІ судових експертиз Міністерства юстиції України має регіональний статус, регіональну замкнутість і регіональну результативність, тобто ми маємо справу з об`єктом, перш за все, регіонального рівня цілісності і керованості. При цьому всі НДІ судових експертиз Міністерства юстиції України працюють на однакових принципах та користуються однаковими методиками проведення судових експертиз, включеними до Реєстру атестованих експертних методик. Інформація, що виникає при вирішенні конфліктних ситуацій, пов'язаних з руйнуванням небажаних схем економічної поведінки та наслідків цього руйнування, у подальшому

виступає регулятором управлінських рішень інших господарюючих суб'єктів в регіоні, а судова економічна експертиза, що проводиться в ході розв'язання конфліктних ситуацій та формує відповідну інформацію, — інструментом підтримки управлінських рішень.

References

Cymbalyuk, V. S. (2010). *Informacijne pravo (osnovy teoriy ii praktyky).* Kyiv: Osvita Ukrayiny`[in Ukrainian].

Instrukciya pro pryznachennya ta provedennya sudovyx ekspertyz ta ekspertnyx doslidzhen ta naukovo-metodychnyx rekomendacij z pytan pidgotovky ta pryznachennya sudovyx ekspertyz ta ekspertnyx doslidzhen: zatv. Nakazom MYuU vid 08.10.1998. № 53/5 OVU. 1998. № 46. St. 1715 [in Ukrainian].

Kamsha, V. P., Kamsha, L. S., Kamsha, Yu. V. (2010). *Pro kibernetyku drugogo etapu NTR. Skladni systemy i proce*sy. № 1 (17). 25–41.

Khomutenko, O. V. (2010). *Do pytannya pro formuvannya ponyattya «Ekspertna ekonomichna informaciya». Sudova ekspertyza. Suchasny`jstan ta perspektyvy rozvytku*: tezy dopovidej mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferenciyi. Kyiv: Ministerstvo yusty`ciyi Ukrayiny. 338–341 [in Ukrainian].

Kryminalnyj procesualnyj kodeks Ukrayiny vid 13.04.2012. № 4651-VI URL: http://www.zakon.rada.gov.ua (дата звернення 13.03.2019) [in Ukrainian].

Lydovskyj, V. V. (2004). *Teoryya ynformacyy*: uchebnoe posobye. Moskva: Kompanyya Sputnyk+ [in Russian].

Partyko, Z. V. (2008). *Teoriya masovoyi informaciyi ta komunikaciyi*. L`viv: Afisha [in Ukrainian].

Pro sudovu ekspertyzu: Zakon Ukrayiny vid 25 lyutogo 1994 roku № 4038-XII. URL: http://www.zakon.rada.gov.ua (дата звернення 13.03.2019) [in Ukrainian].

Regionalna ekonomika: pidruchnyk. Vinnycya: VDAU, 2008 [in Ukrainian].

Reshetylo, V. P. (2006). *Ekonomycheskaya synergetyka ynstytucyonalnyx yzmenenyj*. : monografy`ya. Kharkiv: Prometej Press [in Ukrainian].

Reshetylo, V. P. (2009). *Ekonomichna synergetyka formuvannya rynkovogo transformacijnogo potencialu v perehidnyh systemah. Ekonomika*: Zb. nauk. pracz. / V. P. Reshety`lo. Har'kov: XDPU. 137–141 [in Ukrainian].

Reshetylo, V. P. (2009). *Synergyya stanovlenyya y razvytyya regyonalnyh ekonomycheskyh sy`stem*: monografy`ya. Hark. Nacz. Akad. Gorod. Hoz-va: Kharkiv [in Ukrainian].

Shennon, K. (1963). *Rabota po teoryy ynformacyy y kybernety`ke*. Moskva: YL [in Russian].

Vyner, N. (1968). *Kybernetyka yly upravlenye sviyazyamy v zhyvom organyzme y mashyne*. Moskva [in Ukrainian].

А. В. Хомутенко

СУДЕБНАЯ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭКСПЕРТИЗА КАК РЕГИОНАЛЬНЫЙ ИНСТРУМЕНТ ПОДДЕРЖКИ УПРАВЛЕНЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ

Выделение экономической информации конфликтных ситуаций, которая создается ННИ судебных экспертиз из общего массива экономической информации и изучение механизма и ее влияния на управленческие решения, совершенствование механизмов ее создания позволит получить экономический эффект от положительного влияния на управленческие решения в долгосрочной перспективе. Информация, которая возникает при решении конфликтных

ситуаций в экономической сфере, в дальнейшем выступает регулятором управленческих решений других хозяйствующих субъектов в регионе, а судебная экономическая экспертиза формирует соответствующую информацию-инструмент поддержки управленческих решений. Деятельность отдельно взятого НИИ судебных экспертиз Министерства юстиции Украины имеет региональный статус, региональную замкнутость и региональную результативность, то есть мы имеем дело с объектом, прежде всего, регионального уровня целостности и управляемости. При этом, все НИИ судебных экспертиз Министерства юстиции Украины работают на одинаковых принципах и пользуются одинаковыми методиками проведения судебных экспертиз, включенными в Реестр аттестованных экспертных методик.

Ключевые слова: экономическая информация конфликтных ситуаций; управленческие решения; региональный уровень.

O. Khomutenko

JUDICIAL ECONOMIC EXPERTISE AS A REGIONAL TOOL FOR MANAGING MANAGERIAL DECISIONS

Separation of economic information of conflict situations, created by the DOJ forensic examination of the general array of economic information and study of the mechanism and the consequences of its impact on management decisions, improving the mechanisms for its creation will allow obtaining an economic effect from a positive impact on management decisions in the long run.

Destruction of criminal schemes of interactions is a logical stage in the development of the economy on the path towards the formation of a quality economy of the region. Therefore, it is logical to have the tools that provide this process. Forensic economic expertise, the author is considered as a modern form of one of the tools that participates in a complex of actions to destroy the forms of undesirable economic systems, creating a "chaos" as a prerequisite for the creation of new ones. At the same time, the formation of these prerequisites does not guarantee the fundamental quality of the new systems of economic interactions. Thus, the process of forming a high-quality economy should be aimed not only at the elimination of the consequences of administrative decisions that are undesirable for the economy of the region, not only for the formation of a "fear" to be punished for it, but also for the formation of prerequisites for the acceptance by managers at the micro level of decisions that will provide a positive direction of economic development of the region as a whole.

The activity of a separate research institute of forensic examinations of the Ministry of Justice of Ukraine has a regional status, regional closure and regional effectiveness, that is, we deal with the object, above all, the regional level of integrity and manageability. At the same time, all research institutes of forensic examinations of the Ministry of Justice of Ukraine work on the same principles and use the same methods of conducting forensic examinations included in the register of certified expert methods.

Key words: economic information of conflict situations, management decisions, regional level

Надійшла до редколегії 12.10.2019

DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.33
УДК 615. 46/47

С. В. Тарасютіна,
завідувач лабораторії
Донецького НДІСЕ, м. Слов'янськ, Україна,
ORCID: http://orcid.org/0000–0002-4271–0487
e-mail: ex0953191170@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ТОВАРОЗНАВЧОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТОВАРІВ МЕДИЧНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Товари медичного призначення все частіше стають об'єктами судово-товарознавчої експертизи. Ключовою особливістю дослідження є те, що обіг та реалізація таких виробів регламентується відповідними нормативно-технічними документами.

У статті розглянуті аспекти класифікації, вимоги маркування з використанням одиниць Міжнародної системи. Визначено мету та основні завдання товарознавчого аналізу. Висвітлені основні види фальсифікації. Розібрані показники якості, їх специфічність. Через зміни у законодавстві, при визначенні вартості товарів медичного призначення, особливу увагу слід приділяти їх оподаткуванню.

Ключові слова: судово-товарознавча експертиза, обіг, якість, товарознавчий аналіз, фальсифікація, маркування, оподаткування.

Постановка наукової проблеми. При проведенні досліджень судовий експерт з судово-товарознавчої експертизи використовує затверджені методики та методичні рекомендації стосовно відповідних груп товарів. Особливої актуальності набуває створення науково-дослідної роботи, метою якої є вирішення питань з визначення товарних видів чи груп товарів за їх функціональними ознаками, маркуванням, вибору нормативно-технічної документації для проведення товарознавчої оцінки якості товарів, добору методів оцінки, впливу умов зберігання, тари та пакування на якість товарів медичного призначення.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Дослідження товарів медичного призначення висвітлювалось у працях таких авторів, як Б. П. Громовик, Н. Б. Ярко, І. Я. Городецька, О. М. Корнієнко, Н. Л. Ханик[1] в загальному або конкретному аспектах.

Мета статті. Метою статті є анонсування роботи над науково-дослідної роботи «Методичні рекомендації з товарознавчого дослідження товарів медичного призначення».

Викладення основного матеріалу. Дослідження за товарами медичного призначення, що виступають об'єктами судово-товарознавчої експертизи, проводилось вкрай рідко, але останнім часом

[1] *Громовик Б. П., Ярко Н. Б., Городецька І. Я., Корнієнко О. М., Ханик Н. Л.* Медичне і фармацевтичне товарознавство: Товари аптечного асортименту : навч. посіб. Вінниця : Нова Книга, 2011. 496 с.

© С. В. Тарасютіна 2019

потреба у виконанні експертиз за ним постійно зростає. З метою оптимізації роботи необхідно вміти класифікувати товари за різними ознаками, наприклад, ідентифікувати товари за кодами Державного класифікатора продукції та послуг.

Класифікація товару — впорядкування та розподіл товарів на основі певних ознак за класами і більш дрібними підрозділами, які можуть бути незалежними один від одного, або перебувати в логічній послідовності та супідрядності.

Класифікація продукції та послуг здійснюється за національними класифікаторами, які розробляють як на рівні окремих підприємств (організацій), так і на рівні держав.

Існують такі рівні класифікаторів:

— міжнародні — стандартні класифікатори, які використовуються в усьому світі;

— міждержавні — класифікатори, що використовуються в рамках економічних союзів та інших міждержавних об'єднань: наприклад, класифікатори використовуються в ЄС, країнах СНД тощо;

— національні/міжгалузеві — класифікатори, які використовуються в межах держави (вони не повинні суперечити міжнародним класифікаторам);

— галузеві — класифікатори, які використовуються в рамках однієї галузі;

— системні або локальні класифікатори, прийняті окремим підприємством (організацією) для застосування в рамках своєї автоматизованої системи.

На рівні держави існує єдина система класифікації та кодування техніко-економічної інформації[1].

У товарознавстві об'єктом класифікації є товари, їх властивості, показники якості, а також сировина і матеріали для їх виробництва, методи оцінки та види контролю якості тощо.

Методи класифікації — сукупність способів розділення певних об'єктів на підмножини. У класифікаторах застосовуються два методи класифікації: ієрархічний та фасетний. Вибір між цими методами залежить від особливостей відповідної предметної галузі.

Нині питання обігу товарів медичного призначення врегульоване переважно на рівні постанов Кабінету Міністрів України та нормативно-правових актів МОЗ. Закон, який би регулював правовідносини у сфері виробництва та обігу медичних виробів, відсутній.

Обіг товарів медичного призначення — види діяльності, пов'язані з розробленням нових товарів медичного призначення, виготовленням їх дослідних зразків, проведенням токсикологічних досліджень, технічних та клінічних (медичних) випробувань, організацією виробництва та виробництвом, зберіганням,

[1] Там само.

транспортуванням, ввезенням на митну територію України та вивезенням, пересиланням, оптовою та роздрібною реалізацією (торгівлею), придбанням, обміном, безоплатним наданням, експлуатацією, рекламою, утилізацією та знищенням, у тому числі з державною реєстрацією, внесенням до державного реєстру, забезпеченням ними населення, закладів охорони здоров'я та інших установ, ліцензуванням видів діяльності в сфері обігу медичних виробів, сертифікацією, державним контролем виробництва та контролем їх якості, безпеки і ефективності та іншими діями, що пов'язані з медичними виробами.

Зважаючи на те, що від безпеки та ефективності товарів медичного призначення залежить життя і здоров'я кожного з нас, прозорість, а також чіткість врегулювання правовідносин у сфері виробництва та обігу цієї продукції гарантуватимуть її якість.

Якість товару — це сукупність його властивостей і характеристик, які надають йому здатність задовольняти обумовлені або передбачувані потреби покупця. Якість містить у собі не всі властивості товару, а лише ті, які пов`язані із задоволенням конкретних потреб відповідно до призначення товару. Крім споживчих характеристик, якість включає ті, що забезпечують відповідність вимогам проектувальників, виробників, працівників сфери обігу, які мають відношення до товару. Важливе завдання товарознавства — виявити максимальний набір властивостей товару, які відповідають за його якість. Ці властивості можуть виявляться на всіх стадіях життєвого циклу товару.

За останні роки значно зросла актуальність проблеми якості товарів медичного призначення, що реалізується населенню та лікувальним закладам. Товарознавчий аналіз дозволяє виявити якісні товари медичного призначення органолептичним методом, перевірити їх кількість, асортиментну приналежність, оцінити їх безпеку тощо.

Оцінювання якості та способи її визначення є одними із важливих завдань товарознавчого аналізу. Основною метою створення системи управління якістю виробів медичного призначення в аптеках і лікувальних закладах є організація комплексу заходів, що забезпечують споживача високоякісною лікарською допомогою.

Висока якість товарів аптечного асортименту забезпечується контролем якості вихідної сировини, метрологічним контролем обладнання, робочим і залишковим контролем якості готової продукції, розробкою вимог до умов зберігання та реалізації з подальшим контролем за дотриманням цих вимог.

Показник якості — це кількісна і якісна характеристики властивостей товару, які визначають відповідність його виробництва, експлуатації або споживання.

Показниками якості є призначення, надійність і довговічність. Призначення — здатність товару задовольняти фізіологічні та соціальні

потреби споживачів. Призначення є однією з визначальних властивостей якості товарів. Якщо товар не задовольняє споживача за призначенням, то інші властивості втрачають для нього привабливість.

Властивості призначення залежно від потреб поділяють на підгрупи функціонального, соціального, класифікаційного та універсального призначення, які визначають основні функції застосування товару, а також його характеристики — показники складу, структури і технічного рівня. Показники складу і структури залежно від виду продукції є різними. Наприклад, у металевих медичних виробах визначається відсотковий вміст окремих елементів; у порожнистих гумових виробах — герметичність, механічні властивості, еластичність тощо.

Властивості функціонального призначення визначають здатність товарів виконувати їх основні функції та задовольняти потреби. Вони характеризуються такими якостями:

— виконання основної функції, що характеризує ступінь задоволення найбільш значущої потреби при їх використанні за призначенням;

— досконалість допоміжних операцій, яка визначається особливостями функціонування виробів на різних етапах технологічного циклу товароруху;

— універсальність застосування, визначальний діапазон умов і способів експлуатації виробу за призначенням.

При визначенні функціональних властивостей необхідно встановити основне призначення товару та умови використання за призначенням, що забезпечують найбільш повне задоволення потреб. Для ріжучих інструментів це гострота ріжучих кромок, забезпечення високої якості розрізу залежно від властивостей тканини та ін.; для затискних — автоматичність і міцність утримування тканин; при змиканні не має бути перекосу губок та ін.

Соціальне призначення — здатність товарів задовольняти індивідуальні та громадські соціальні потреби. До показників цього призначення часто відносять зовнішній вигляд товарів, склад і вміст їх окремих компонентів. Ці показники зазнають значних змін протягом порівняно невеликих періодів, тому багато виробників вдаються до стратегії постійного підтримання високого рівня якості товарів.

Класифікаційне призначення — здатність деяких властивостей і показників виступати як класифікаційні ознаки, якими можуть бути показники або властивості (функціональні властивості медичних виробів тощо).

Універсальне призначення — здатність властивостей і показників задовольняти різноманітні потреби[1].

[1] Про затвердження Положення про організацію лікування, медичної реабілітації та забезпечення потерпілих внаслідок нещасного випадку на

Для виконання вимог щодо якості, особливу увагу слід приділяти умовам зберігання.

Товари медичного призначення мають термін придатності, тобто термін, протягом якого вони зберігають терапевтичний ефект і знаходяться в умовах, що відповідають вимогам діючої нормативно-технічної документації.

Термін придатності визначається нормативно-технічною документацією.

Товари медичного призначення слід зберігати окремо за групами:

— гумові вироби;

— вироби з пластмас;

— перев'язочні засоби та допоміжні матеріали[1].

Оцінювання якості та способи її визначення є одними із важливих завдань товарознавчого аналізу. Основною метою створення системи управління якістю виробів медичного призначення в аптеках і лікувальних закладах є організація комплексу заходів, що забезпечують споживача високоякісною лікарською допомогою.

Висока якість товарів медичного призначення забезпечується контролем якості вихідної сировини, метрологічним контролем обладнання робочим і залишковим контролем якості готової продукції, розробкою вимог до умов зберігання та реалізації з подальшим контролем за дотриманням цих вимог.

Більшість товарів медичного призначення мають свої специфічні показники якості, що можуть змінюватись в умовах впливу температури, вологості, різноманітних газів і повітря, світлового випромінювання, мікроорганізмів тощо. Наприклад, для перев'язувальних матеріалів це гігроскопічність, капілярність, нейтральна реакція водної витяжки тощо, які мають відповідати вимогам НД[1].

Незважаючи на існуючу державну систему контролю якості, безпеки товарів аптечного асортименту та захисту прав споживачів, унаслідок розбалансування економіки відбувається припинення або суттєве зниження обсягів їх виробництва, у той же час ринок насичується низькоякісними або фальсифікованими товарами. Основними напрямками фальсифікації є:

1. Асортиментна фальсифікація товарів — підроблення, яке здійснюється шляхом повної або часткової заміни товару одного виду

виробництві та професійного захворювання лікарськими засобами та виробами медичного призначення: постанова від 09.06.2010 № 18. *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0489-10 (дата звернення 26.06.2019).

[1] *Баранова І. І., Коваленко С. М., Семенів Д. В.* та ін. Медичне та фармацевтичне товарознавство : підруч. для студентів вищ. навч. закл. Харків : НФаУ: Золоті сторінки, 2017. 320 с.

або найменування товаром іншого виду або найменування із збереженням подібності одного або декількох ознак.

2. Якісна фальсифікація — це заміна товару вищого рівня якості товаром більш низького рівня.

3. Вартісна фальсифікація — це введення споживача в оману шляхом реалізації низькоякісних товарів за цінами високоякісних або товарів менших розмірних характеристик за цінами товарів з великими розмірними характеристиками.

4. Кількісна фальсифікація — це введення споживача в оману шляхом значних відхилень від параметрів товару (наприклад, довжини бинта), перевищують допустимі норми нормативної документації.

5. Інформаційна фальсифікація — це введення споживача в оману за допомогою неточної або спотвореної інформації про товар, у товаро-супровідних документах, на споживчому маркуванні, в рекламі. Найбільш часто спотворюються: назва товару, штрих–код, кількість, фірма–виробник, країна–виробник.

Ліквідувати або призупинити ці негативні процеси в практичній фармації може допомогти ретельне застосування товарознавчого аналізу на всіх етапах товароруху, у тому числі при оформленні замовлення на товар, прийманні, оцінюванні його за кількістю та якістю, а також при зберіганні на аптечному складі, в аптеці чи лікувально-профілактичному закладі.

Для об’єктивного оцінювання якості вітчизняних та імпортних товарів необхідно проводити оцінку їх якості, походження, конкурентоспроможності тощо.

Метою товарознавчого аналізу є:

1. Вивчення основоположних характеристик товару, що становлять його споживчу вартість, а також їх змін на всіх етапах товароруху.

2. Визначення відповідності споживчих властивостей даного товару до комплексу вимог і показників, які в сукупності визначають його якість.

3. Виявлення відповідності даного товару певним показникам нормативної документації.

Основні завдання товарознавчого аналізу:

1. Визначення правильності оформлення супровідної документації.

2. Перевірка відповідності кількості замовленого товару даним, указаним у супровідних документах.

3. Аналіз асортиментної приналежності замовленого товару: установлення відповідності товару класу, групі, виду або різновиду, указаному в супровідній документації.

4. Виявлення відповідності дійсних показників якості товару вимогам, установленим НД.

5. Проведення ідентифікації товару за показниками опису, маркування та пакування.

6. Оформлення відповідної документації у випадку невідповідності кількості та якості товару.

Товарознавчий аналіз включає оцінку органолептичних властивостей та основних показників якості, що наближає його до оцінки товару споживачем. У зв'язку з цим розрізняють такі види товарознавчого аналізу: документальний, якісний, кількісний, асортиментний та комплексний.

Документальний аналіз полягає в оцінці експертом товарознавчих характеристик товару, що базується на інформації в товаросупровідних та інших документах.

Якісний аналіз передбачає оцінку якісних характеристик товару для встановлення їх відповідності вимогам нормативних документів.

Кількісний аналіз передбачає оцінку кількісних характеристик товару. Цей вид аналізу застосовується при прийманні товару за кількістю, а також для встановлення кількісних втрат товару та причин їх виникнення.

Асортиментний аналіз полягає в оцінці експертом кількісних і якісних характеристик товару для встановлення його асортиментної належності. Найчастіше цей аналіз є складовою частиною якісного аналізу, оскільки при оцінці якості слід ідентифікувати товар, тобто перевірити відповідність асортиментної належності пред'явленого товару його найменуванню, артикулу, товарній марці, зазначеним у маркуванні та супровідних документах.

Комплексний аналіз являє собою оцінку експертом усіх характеристик товару на основі їх випробувань та аналізу документів.

Невід'ємною частиною будь-якого товару є його маркування — носій актуальної інформації як про сам товар, так і про предмети, пов'язані з його обігом. Це може бути як інформація, розміщення якої обумовлене в законодавчому порядку, так і додаткові відомості, необхідні для виробників, споживачів та інших сторін, залучених до процесу обігу даного товару.

Маркування призначене для ідентифікації товару, його окремих споживчих властивостей, надання інформації про виробника, якісні та кількісні характеристики. До маркування висуваються специфічні вимоги: чіткість і однозначність тексту та ілюстрацій; наочність; відповідність споживчим властивостям товару; достовірність — наведені відомості не повинні вводити одержувача і споживача в оману щодо кількості, якості виробника, країни походження та ін.

У процесі перевірки аналізується інформація маркування на пакуванні (відповідно до наказів МОЗ України) і в товаросупровідних документах, яка повинна бути ідентичною. Якщо в інформації на пакуванні та в документах є розбіжності, це може бути наслідком фальсифікації товарів.

З 1 лютого 2008 року відповідно до наказу Держспоживстандарту України від 01.11.2007 року № 294 введено в дію національний стандарт[1], який є тотожним перекладом EN 980:2007 «Graphical symbol for use in the labeling of medical devices».

Цей документ розроблений з метою встановлення єдиних вимог до маркування як вітчизняних, так і зарубіжних медичних виробів. Стандарт визначає графічні символи, які найчастіше застосовуються виробником для надання інформації щодо медичних виробів (включаючи медичні вироби для лабораторної діагностики in vitro) і призначені для зменшення потреби в багаторазовому перекладі слів різними національними мовами.

Стандарт EN 980:2007 з 01.01.2013 у більшості країн Європи втратив чинність і був замінений у 2012 році на EN ISO 15223-1:2012, який не змінює символи і позначення EN 980:2007, а вводить лише деякі нові.

Наприклад, маркування медичних марлевих бинтів відповідно до НД має включати найменування підприємства-виробника та його товарний знак і адресу, найменування і розміри бинта, позначення стандарту, «стерильний» або «нестерильний», дату виготовлення, дату стерилізації (для стерильних бинтів), номер партії, номер реєстраційного посвідчення, умови зберігання, штрих-код.

Ще однією суттєвою зміною є провадження з 1 січня 2019 року обов'язкового маркування з використанням одиниць Міжнародної системи (SI). З огляду на положення, на маркуванні всієї продукції, ввезеної до України, символи повинні бути вказані відповідно до правил, визначених наказом[2]. Дія наказу поширюється на всі види медичних виробів, які містять маркувальні одиниці вимірювання.

Віднині, одиниці виміру повинні бути вказані з використанням одиниць Міжнародної системи (SI), для прикладу:

— мг — mg;

— мл — ml;

— Гц — Hz.

Останнім часом спостерігаються зміни законодавчої бази відносно оподаткування товарів медичного призначення, що істотно

[1] ДСТУ EN 980: 2007. Символи графічні для маркування медичних виробів [Чинний від 2007-11–07]. Вид. офіц. Київ : Держспоживстандарт України, 2007. 18 с.

[2] Про затвердження визначень основних одиниць SI, назв та визначень похідних одиниць SI, десяткових кратних і частинних від одиниць SI, дозволених позасистемних одиниць, а також їх позначень та Правил застосування одиниць вимірювання і написання назв та позначень одиниць вимірювання і символів величин : наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 04. 08. 2015 № 914. База даних «Законодавство України» /ВР України. URL: https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1022-15 (дата звернення 26. 06. 2019).

впливає на їх вартість. З 01.01.2018 ставка податку на додану вартість у розмірі 7 відсотків по операціях з постачання на митній території України та ввезення на митну територію України медичних виробів, які внесені до Державного реєстру медичної техніки та виробів медичного призначення або відповідають вимогам відповідних технічних регламентів, що підтверджується документом про відповідність, та дозволені для надання на ринку та/або введення в експлуатацію і застосування в Україні[1]. Правова колізія виникає у випадку, коли на товари медичного призначення, закуплені за ставкою 7 %, через обмежену купівельну спроможність населення не вдається реалізувати до закінчення терміну дії їх реєстраційного свідоцтва про державну реєстрацію, що автоматично призводить до їх вилучення із Державного реєстру медичної техніки та виробів медичного призначення та відповідно оподаткування таких виробів здійснюється вже за ставкою ПДВ у розмірі 20 %.

Такі товари медичного призначення допускаються для реалізації і застосування на території України до закінчення строку їх придатності без проходження процедур оцінки відповідності та маркування національним знаком відповідності (в редакції цих пунктів «медичні вироби, які пройшли державну реєстрацію, внесені до Державного реєстру медичної техніки та виробів медичного призначення і дозволені до застосування на території України і введення в обіг та/або експлуатацію без проходження процедур оцінки відповідності та маркування національним знаком відповідності»).

Висновки. Узагальнюючи вищенаведене, на даному етапі, за відсутності єдиного алгоритму рішення типових питань судово-товарознавчої експертизи з метою вирішення питань, пов'язаних з визначенням вартості, відповідності вимогам нормативно-технічної документації, умов зберігання тощо, доцільно було б створити сучасні методичні рекомендації, якими зможуть керуватися судові експерти при дослідженні товарів медичного призначення.

References

Baranova, I. I., Kovalenko, S. M., Semeniv, D. V. and others. (2017). *Medychne ta farmatsevtychne tovaroznavstvo*. Kharkiv [in Ukrainian].

DSTU EN 980: 2007 «Symvoly hrafichni dlia markuvannia medychnykh vyrobiv» Kiev, 2007 [in Ukrainian].

Gromovik, B. P., Yarko, N. B., Gorodecka, I. Y. and others. (2011). *Medichne i farmacevtichne tovaroznavstvo: Tovari aptechnogo asortimentu.* Vinnitsya [in Ukrainian].

[1] Податковий кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*, 02.12.2010 № 2775-VI. Ст. 399. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-19#n5 (дата звернення 28.06.2019).

Podatkovyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 02.12.2010 № 2775-VI. St. 399. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-19#n5 (data zvernennia 28.06.2019) [in Ukrainian].

Pro orhanizatsiiu zberihannia v aptechnykh zakladakh riznykh hrup likarskykh zasobiv ta vyrobiv medychnoho pryznachennia: Zakon Ukrainy vid 16.03.1993. № 44. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/ru/v0044282–93 (data zvernennia 26.06.2019) [in Ukrainian].

Pro zatverdzhennia vyznachen osnovnykh odynyts SI, nazv ta vyznachen pokhidnykh odynyts SI, desiatkovykh kratnykh i chastynnykh vid odynyts SI, dozvolenykh pozasystemnykh odynyts, a takozh yikh poznachen ta Pravyl zastosuvannia odynyts vymiriuvannia i napysannia nazv ta poznachen odynyts vymiriuvannia i symvoliv velychyn: Zakon Ukrainy vid 08.08.2015. № 914 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1022-15 (data zvernennia 26.06.2019) [in Ukrainian].

С. В. Тарасютина

ОСОБЕННОСТИ ТОВАРОВЕДЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ТОВАРОВ МЕДИЦИНСКОГО НАЗНАЧЕНИЯ

В данной статье обозначена проблематика проведения судебно-товароведческих экспертиз товаров медицинского назначения. Акцентируется внимание на регламентации оборота и реализации таких товаров соответствующими нормативно-техническими документами. По результатам экспертной практики, выявлена необходимость создания научно-исследовательской работы «Методические рекомендации по товароведческому исследованию товаров медицинского назначения». С целью оптимизации работы при проведении исследования особое внимание уделяется классификации товаров. Несмотря на то, что от безопасности и эффективности товаров медицинского назначения зависит жизнь и здоровье каждого из нас, прозрачность, а также четкость урегулирования правоотношений в сфере производства и обращения этой продукции гарантируют ее качество. Вследствие разбалансировки экономики происходит прекращение или существенное снижение объемов производства аптечного ассортимента, в то же время рынок насыщается низкокачественными или фальсифицированными товарами. Основные направления фальсификации: ассортиментная, качественная, стоимостная, количественная, информационная. Ликвидировать или приостановить эти негативные процессы в практической фармации может помочь тщательное применение товароведческого анализа на всех этапах товародвижения, в том числе при оформлении заказа на товар, приеме, оценке его по количеству и качеству, а также при хранении на аптечном складе, в аптеке или лечебно-профилактическом учреждении. Товароведческий анализ позволяет выявить качественные товары медицинского назначения органолептическим методом, проверить их количество, ассортиментную принадлежность, оценить их безопасность и тому подобное. Различают следующие виды товароведческого анализа: документальный, качественный, количественный, ассортиментный и комплексный. Неотъемлемой частью любого товара является его маркировка — носитель актуальной информации как о самом товаре, так и о предметах, связанных с его обращением. С 1 января 2019 введена обязательная маркировка с использованием единиц Международной системы (SI). Изменения в законодательной базе относительно налогообложения товаров медицинского назначения влияют на их стоимость.

Ключевые слова: судебно-товароведческая экспертиза, оборот, качество, товароведческий анализ, фальсификация, маркировка, налогообложение.

S.Tarasiutina

FEATURES MERCHANDISING RESEARCH OF MEDICAL GOODS

This article outlines the issues of conducting forensic examination of medical goods. Attention is focused on regulating the turnover and sale of such goods by relevant regulatory and technical documents. According to the results of expert practice, the need for the creation of the research work "Methodological recommendations for merchandising research of medical goods" was revealed.

In order to optimize the work during the study, special attention is paid to the classification of goods. Despite the fact that the life and health of each of us depends on the safety and effectiveness of medical goods, the transparency and clarity of the settlement of legal relations in the production and circulation of these products guarantee its quality. Due to the imbalance of the economy, there is a cessation or a significant decrease in the volume of production of the pharmacy assortment, at the same time, the market is saturated with low-quality or counterfeit goods. The main areas of falsification: assortment, quality, value, quantitative, information. The careful application of merchandising analysis at all stages of product distribution, including when placing an order for a product, receiving it, evaluating it by quantity and quality, as well as when storing it in a pharmacy, pharmacy or medical treatment, can help eliminate or suspend these negative processes in practical pharmacy. preventive institution. Commodity analysis allows you to identify high-quality medical supplies by the organoleptic method, check their quantity, assortment accessories, evaluate their safety and the like. The following types of merchandising analysis are distinguished: documentary, qualitative, quantitative, assortment and complex. An integral part of any product is its labeling - a carrier of relevant information both about the product itself and about items related to its circulation. Starting January 1, 2019, mandatory marking was introduced using units of the International System (SI). Changes in the legislative framework regarding the taxation of medical goods affect their value.

Keywords: forensic expertise, turnover, quality, merchandising analysis, falsification, labeling, taxation

Надійшла до редколегії 12.10.2019

DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.34
УДК 625.8:625. 712:625.08

В. В. Контимирова,
в. о. директора Донецького НДІСЕ, вчений секретар,
м. Слов'янськ, Україна,
ORCID: http://orcid.org/0000–0002–1753–4661
e-mail: kontimirovaviktoria@gmail.com

В. В. Мазурова,
в. о. заступника директора,
завідувач лабораторії Донецького НДІСЕ,
м. Слов'янськ, Україна,
ORCID: http://orcid.org/0000–0002–7632–9465
e-mail: valentinamazurova29@gmail.com

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРОВЕДЕННЯ БУДІВЕЛЬНО-ТЕХНІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ВИПРОБУВАЛЬНИХ ЛАБОРАТОРІЙ

У статті розглянуті основні питання щодо проведення досліджень із застосуванням випробувальних будівельно-технічних лабораторій.

Метою статті є розкриття проблеми щодо відсутності в установах судових експертиз випробувальних лабораторій та вимірювальної техніки у галузі будівництва.

Піднята проблема досліджень будівельних матеріалів, виробів та конструкцій в інженерно-технічних лабораторіях установ судових експертиз, у зв'язку з відсутністю обладнання для проведення будівельно-технічних експертиз.

Ключові слова: будівельно-технічна експертиза; випробувальна лабораторія; обладнання; науково-дослідна робота; автодороги; автостоянки; дорожнє покриття; асфальтобетон.

Постановка наукової проблеми. Актуальною проблемою для вирішення експертних завдань будівельно-технічної експертизи є відсутність в установах судових експертиз випробувальних лабораторій та вимірювальної техніки у галузі будівництва. Через їх відсутність під час експертизи щодо встановлення відповідності виконаних будівельних робіт, або окремих елементів об'єктів нерухомого майна, конструкцій, виробів, матеріалів проектно-технічної документації та вимогам нормативно-правових актів у галузі будівництва: ДБН, стандартам, технічним умовам, а також для визначення технічного стану будівель, споруд та інженерних мереж, причин пошкоджень та руйнувань об'єктів та їх елементів, виникають певні труднощі під час встановлення властивостей та інших якостей будівельних матеріалів, конструкцій та виробів будівельної індустрії.

© В. В. Контимирова, В. В. Мазурова, 2019

Дані, отримані завдяки випробувальному обладнанню будівельно-технічної лабораторії, необхідні тому, що перш за все це технічне обгрунтування саме висновку експерта.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Експертиза щодо якості будівельних матеріалів, конструкцій та виробів будівельної індустрії висвітлювалася у НДР «Застосування неруйнівних методів досліджень»[1].

Мета статті. Метою статті є розкриття проблеми щодо відсутності в установах судових експертиз випробувальних лабораторій та вимірювальної техніки у галузі будівництва.

Викладення основного матеріалу дослідження. Спочатку вважаємо за необхідне взагалі вимог до випробувальних будівельних лабораторій. Одна з головних — це вимога до персоналу лабораторії, який повинен мати професійну підготовку, кваліфікацію та досвід щодо проведення випробувань. Співробітники, що безпосередньо беруть участь у проведенні випробувань та досліджень, атестуються на право проведення конкретних випробувань.

Приміщення, в яких проводяться випробування, повинні відповідати вимогам методик випробувань, що застосовуються до виробничої площі, стану та умов, які в них забезпечуються (температура, вологість, чистота повітря, освітлення, звуко- та віброізоляція, захист від випромінення електричного, магнітного та інших фізичних полів, параметри усіх мереж живлення), а також санітарним нормам та правилам, вимогам безпеки праці та охорони навколишнього природного середовища.

Випробувальна лабораторія повинна мати обладнання, яке необхідне для проведення випробувань, та засоби вимірювальної техніки для усіх параметрів. Випробувальне обладнання та засоби вимірювальної техніки повинні відповідати вимогам нормативних документів та методам випробувань.

Усе випробувальне обладнання та засоби вимірювальної техніки мають бути атестовані та повірені. Порядок атестації та повірки у випробувальній лабораторії документально оформлюється відповідно до вимог, що встановлені чинними нормативними документами.

Випробувальна лабораторія повинна мати актуалізовану документацію, що включає:

— документи, які встановлюють технічні вимоги до продукції, що випробовується, та методи її випробувань — стандарти та технічні умови, в тому числі міжнародні стандарти (правила, технічні рекомендації та ін.);

— документи, які встановлюють програми та методи проведення випробувань (вимірювань) продукції, що закріплена за цією акредитованою лабораторією. Методики випробувань (вимірювань) повинні бути атестовані у встановленому порядку;

[1] НДР «Застосування неруйнівних методів досліджень», реєстраційний код 10.6.13 *Архів Донецького НДІСЕ.*

— документи, що стосуються підтримання в належному стані випробувального обладнання та засобів вимірювальної техніки: графіки повірки засобів вимірювальної техніки і атестації випробувального обладнання, що застосовуються, паспорти на них, методики атестації випробувального обладнання та методики повірки не стандартизованих засобів вимірювальної техніки, експлуатаційну документацію на засоби вимірювальної техніки, що застосовуються;

— документи, що визначають систему зберігання інформації та результатів випробувань (протоколи, робочі журнали, звіти та ін.).

В лабораторії встановлюються та документально оформлюються процедури, що забезпечують актуалізацію та наявність на робочих місцях інструкцій, нормативних документів, настанов та інших документів, що пов'язані із забезпеченням якості випробувань, охорони праці та ведення документації.

Якщо результати випробувань одержані через систему електронної обробки даних, то надійність системи виключає можливість їх спотворення. Система повинна мати можливості виявляти несправності обчислювальної техніки під час виконання обчислень для вжиття відповідних заходів.

Позначення зразків виробів та продукції, що призначені для випробувань, здійснюється шляхом документального оформлення або маркування.

Зразки виробів та продукції ідентифікуються на відповідність технічній документації і повинні супроводжуватись відповідним актом відбору, підписаний уповноваженою особою органу з сертифікації конкретної продукції.

Використовуючи обладнання спеціалізованих сучасних лабораторій, можна забезпечувати ефективний контроль у будівництві. Один з методів контролю — це випробування матеріалів — визначення технологічних і експлуатаційних властивостей матеріалів, яке виконується головним чином за допомогою сучасного вимірювального, випробувального, камерального та допоміжного обладнання.

Випробування матеріалів виробляються для найрізноманітніших цілей: визначення властивостей сировини, контролю якості готової продукції, наукових досліджень та ін.

При випробуванні матеріалів застосовуються механічні та фізико-хімічні методи дослідження властивостей матеріалів, як руйнівні так і неруйнівні. Руйнівні методи випробування матеріалів викликають пошкодження або повне руйнування об'єкта випробувань; при неруйнівних методах можливе подальше використання об'єкта. Водночас слід зазначити, що у 2007 році експертами-будівельниками Донецького НДІСЕ було виконано НДР за темою «Застосування неруйнівних методів досліджень»[1]. Але ж у практиці ця науково-дослідна робота так і залишається на папері, оскільки обладнання, яке застосовується при неруйнівних методах досліджень, відсутнє в установах судових експертиз (див. рис. 1–2).

[1] Там само.

Рис. 1–2. Приклад неруйнівного методу дослідження бетону

Понад 80 % дефектів на будівництві об’єктів пов’язані з відступами від чинних будівельних норм і правил в проектуванні і виробництві робіт на будівельному майданчику.

Одним із завдань контролю якості будівництва є забезпечення відповідності виконаних будівельно-монтажних робіт проекту і вимогам нормативних документів.

Контролю якості у будівництві підлягає:

1. Визначення щільності, вологості ґрунту і геодезичний контроль вертикального планування (земляні роботи).
2. Контроль якості влаштування фундаментів і стін підвалів (підземної частини).
3. Контроль якості влаштування плит перекриття.
4. Контроль якості влаштування залізобетонних стін.
5. Контроль якості укладання арматури (армування).
6. Контроль якості опалубних робіт.
7. Контроль якості цегляної кладки стін, перегородок.
8. Контроль якості монтажу залізобетонних колон[1].
9. Контроль якості монтажу залізобетонних балок і ригелів[1].
10. Контроль якості зварних монтажних з’єднань; контроль зварних з’єднань збірних залізобетонних конструкцій; зварні шви.
11. Контроль якості монтажу сходових маршів і майданчиків.
12. Контроль якості влаштування стиків конструкцій із збірного залізобетону[2].

[1] ДСТУ БВ. 2.7–319: 2016 «Суміші асфальтобетонні і асфальтобетон дорожній та аеродромний. Методи випробувань». [Чинний від 2017–01–01]. *Вид. офіц.* Київ : Мінрегіон України, 2010. 18 с.

[2] ДСТУ БВ. 2.7–214: 2009 «Будівельні матеріали. Бетони. Методи визначення міцності за контрольними зразками». [Чинний від 2010–09–01]. *Вид. офіц.* Київ : Мінрегіон України, 2010. 43 с.

13. Контроль якості покрівельних ізоляційних робіт. Влаштування теплоізоляції, влаштування покрівлі з рулонних, штучних, полімерних матеріалів.

14. Контроль якості установки віконних блоків.

15. Контроль якості установки дверних блоків.

16. Контроль якості влаштування підлог, гідроізоляції, звукоізоляції. Влаштування дощатих підлог, монолітних покриттів з керамічної плитки.

17. Контроль якості оздоблювальних робіт: штукатурних, малярних, шпалерних, скляних робіт.

18. Контроль влаштування дренажу, вимощення, тротуарів, щебеневої основи та ін.

Найбільш актуальне питання, яке постає перед експертами у теперішній час — це експертиза будівництва автодоріг, автостоянок, майданчиків та інших об'єктів дорожнього будівництва[1]. При цьому необхідно проводити випробування і контроль якості саме будівельних матеріалів та контроль якості проведених робіт (див. рис. 3–8).

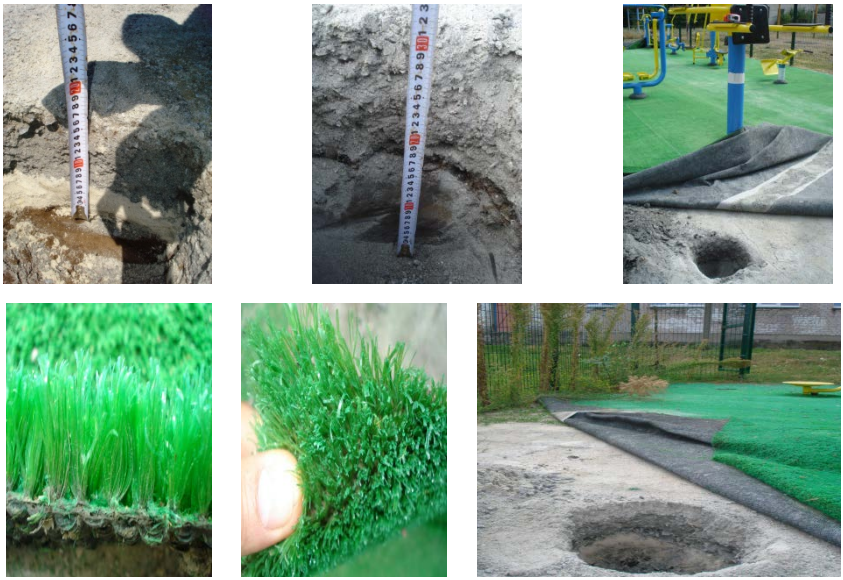

Рис. 3–8. Приклад візуально-інструментального обстеження спортивних майданчиків

Експертиза дорожнього покриття включає в себе перевірку якості доріг, дорожнього покриття (асфальтобетону і т. д.). Також за

[1] Там само.

допомогою спеціалізованого обладнання будівельно-технічних лабораторій можливо проведення перевірки якості робіт з укладання тротуарів, майданчиків та ін.

Обстеження автомобільних доріг здійснюється в кілька етапів. Експертне дослідження має включати візуальну систему діагностики — відеодіагностику дорожніх покриттів, обстеження і випробування: натурні і лабораторні.

Для виконання відеодіагностики необхідне спеціалізоване обладнання та програмне забезпечення для отримання фото- або відеозображення стану поверхні дорожніх покриттів з метою його подальшої комп'ютерної обробки для визначення типу та геометричних розмірів дефектів із складанням електронного абрису стану дорожніх покриттів. За допомогою програмного продукту виконується реєстрація зображень дорожньої поверхні з подальшою обробкою отриманих даних щодо наявності пошкоджень поверхні та визначення геометричних розмірів виявлених дефектів.

Але ж у теперішній час натурні візуально-інструментальні обстеження стану ділянок автомобільних доріг виконують з використанням засобів лінійних вимірювань (рулеток, лінійок), дорожнього курвіметра, двометрової рейки для вимірювання деформацій дорожнього одягу (глибина колії, зміщення, гребінка тощо).

На підставі даних, отриманих у випробувальних будівельно-технічних лабораторіях, можливо забезпечувати контроль якості будівництва автомобільних доріг, у межах якого проводяться такі необхідні випробування:

— визначення товщини шарів дорожнього одягу;

— визначення ступеня ущільнення піщаної основи доріг;

— визначення геометричних показників дороги;

— перевірка якості застосованих будівельних матеріалів і їх відповідність вимогам проекту;

— оцінка основних параметрів поперечного профілю доріг;

— оцінка якості будівельно-монтажних робіт при влаштуванні шарів дорожнього одягу;

— випробування ґрунтів.

В разі потреби при випробуванні асфальтобетону вимірюється межа міцності при стисненні, водонасичення, водостійкість, середня і дійсна густина асфальтобетону, коефіцієнт ущільнення асфальтобетону і сумішей.

Контроль якості автомобільних доріг може здійснюватися як в процесі будівництва або реконструкції дороги, так і в процесі експлуатації. Контроль якості включає в себе перевірку дотримання технології, якості виконання робіт на всіх етапах будівництва або експлуатації.

У випробувальних будівельно-технічних лабораторіях визначають технологічні і експлуатаційні властивості бетону, цегли, утеплюючих матеріалів та ін. Здійснюється випробування міцності бетону за зразками, вибореними із залізобетонних і бетонних конструкцій. Буріння з відбором керна повинне виконуватися за технологією за допомогою спеціального обладнання для алмазного буріння в натурних умовах (див. рис. 9–13).

Рис. 9-13. Приклад візуально-інструментального обстеження стану ділянок автомобільних доріг

Сучасна випробувальна будівельна лабораторія матиме широкий перелік обладнання. Основними складовими обладнання будівельної лабораторії є: преса гідравлічний та розривна машина, спектрофотометричне обладнання, сушильні шафи, муфельні печі, ваги лабораторні, віскозиметр, пенетрометр, дуктилометр, вакуумна установка, комплекти форм для зразків щебню та ін.

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що про можливості проведення досліджень за допомогою спеціалізованих сучасних лабораторій можна писати нескінченно, але ж наряду з цим необхідно розробляти алгоритми послідовних дій експертів-будівельників при проведенні досліджень в натурних та лабораторних

умовах з викладенням їх в методичних рекомендаціях з наступною сертифікацією персоналу, а також засновувати, розвивати та удосконалювати самі випробувальні лабораторії, що потребує сучасна інженерно-технічна експертиза.

References

DSTU B V. 2. 7–214 2009 «Budivelni materiali. Betoni. Metodi viznachenya mitsnosti za kontrolnimi zrazkami». Kiev, 2009 [in Ukrainian].

DSTU B V. 2. 7–319: 2016 «Sumishiasfaltobetonni i asfaltobetondorozhniy ta aerodromniy. Metodiviprobuva». Kiev, 2016 [in Ukrainian].

Naukovo-doslidni roboti «Zastosuvannya neruynivnih metodiv doslidzhen». Donetsk, 2007 [in Ukrainian].

В. В. Контимирова, В. В. Мазурова

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПРОВЕДЕНИЯ СТРОИТЕЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ С ПРИМЕНЕНИЕМ ИСПЫТАТЕЛЬНЫХ ЛАБОРАТОРИЙ

В современных условиях развития строительной отрасли стал актуальным вопрос о повышении качества исследований с применением испытательных строительных лабораторий. В статье детально отображено, какую именно документацию должна иметь испытательная лаборатория. Помещения, в которых проводятся испытания, должны соответствовать требованиям методов испытаний, применяемых к производственной площади, состоянию и условиям, которые в них предусмотрены (температура, влажность, чистота воздуха, освещение, звукоизоляция и вибрация, защита от излучения электрических, магнитных и других физических полей, параметров всех электросетей), а также санитарным нормам и правилам, требованиям к безопасности и охране окружающей среды. Испытательная лаборатория должна иметь оборудование, необходимое для тестирования и измерения оборудования по всем параметрам. Испытательное оборудование и измерительные приборы должны соответствовать требованиям нормативных документов и методам испытаний. В данной статье описаны виды строительных работ, которые подлежат контролю качества, а также описаны основные требования к лабораториям, оборудованию и персоналу. В статье также рассмотрены вопросы в отношении контроля качества в строительстве, а также описан наиболее актуальный вопрос, который встает перед экспертами в настоящее время, а именно: экспертиза строительства автодорог, автостоянок, площадок и других объектов дорожного строительства. При этом в статье отражено, что необходимо проводить испытания и контроль качества именно строительных материалов и контроль качества проведенных работ. В испытательных строительно-технических лабораториях определяют технологические и эксплуатационные свойства бетона, кирпича, утепляющих материалов; осуществляются испытания прочности бетона по образцам, добытых из железобетонных и бетонных конструкций; бурение с отбором керна должно выполняться по технологии с помощью специального оборудования для алмазного бурения в натурных условиях.

Ключевые слова: строительно-техническая экспертиза; испытательная лаборатория; оборудования; научно-исследовательская работа; автодороги; автостоянки; дорожное покрытие; асфальтобетон.

V. Kontymyrova. V. Mazurova

ACTUAL ISSUES OF CONSTRUCTION AND TECHNICAL RESEARCH WITH APPLICATION OF TEST LABORATORIES

In modern conditions of development of the construction industry, the issue of improving the quality of research using test building laboratories has become urgent. The article details what kind of documentation the testing laboratory should have. The premises in which the tests are carried out must meet the requirements of the test methods applicable to the production area, the condition and conditions that are provided for in them (temperature, humidity, air purity, lighting, sound insulation and vibration, protection from radiation of electric, magnetic and other physical fields, parameters of all electric networks), as well as sanitary norms and rules, requirements for safety and environmental protection. The testing laboratory must have the equipment necessary for testing and measuring equipment in all respects. Testing equipment and measuring instruments must comply with the requirements of regulatory documents and test methods. This article describes the types of construction work that are subject to quality control, and also describes the basic requirements for laboratories, equipment and personnel. The article also addresses issues related to quality control in construction, as well as describes the most pressing issue that experts are currently facing, namely: the examination of the construction of roads, parking lots, sites and other road construction facilities. Moreover, the article reflects that it is necessary to conduct testing and quality control of building materials and quality control of the work performed. In testing construction and technical laboratories, they determine the technological and operational properties of concrete, brick, insulation materials; testing the strength of concrete on samples extracted from reinforced concrete and concrete structures; coring should be carried out according to technology using special equipment for diamond drilling in natural conditions.

Keywords: construction and technical expertise; testing laboratory; equipment; Scientific research work; highways; parking; road surface; asphalt concrete.

Надійшла до редколегії 12.10.2019

DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.35
УДК 343.148:122:622

О. А. Муха,
кандидат технічних наук, доцент кафедри аерології та охорони праці
Дніпропетровського НДІСЕ, м. Дніпро, Україна,
ORCID: https://orcid.org/0000–0002–1311–8708
e-mail: mukha.o.a@nmu.one

І. А. Шайхлісламова,
кандидат технічних наук, доцент кафедри аерології та охорони праці
Дніпропетровського НДІСЕ, м. Дніпро, Україна,
ORCID: https://orcid.org/0000–0002–9599–3492
e-mail: shaikhlislamova.i.a@nmu.one

ЕКСПЕРТНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИЧИННОГО ЗВ'ЯЗКУ ПРИ ОРГАНІЗАЦІЇ РОБІТ НА ВИЇМКОВІЙ ДІЛЬНИЦІ

На підставі аналізу законодавчих та нормативно-правових актів з охорони праці, що регламентують вимоги до технологічної проектної документації виїмкової дільниці, застосовуючи інженерно-логічний підхід, розроблена модель встановлення причинного зв'язку між причинами настання нещасного випадку і особами, дія (бездіяльність) яких створила передумови настання інциденту під час виконання технологічного процесу на виїмковій дільниці. За допомогою моделі визначається характер дій (бездіяльність) осіб, які при певних умовах знаходилися у прямому або непрямому (опосередкованому) причинному зв'язку з настанням події.

Ключові слова: виїмкова дільниця, законодавчі акти, метод дослідження, нормативно-правові акти з охорони праці, причинний зв'язок, технологічна проектна документація, вугільна шахта.

Постановка наукової проблеми. Видобуток вугілля на виїмкових дільницях вугільних шахт є складним та багатогранним процесом, під час якого виникає значна кількість небезпек для працівників. Організація роботи на дільниці передбачає виконання значної кількості законодавчих та нормативно-правових актів з охорони праці. При цьому існує велика вірогідність виникнення порушень правил безпеки, внаслідок чого виникає інцидент (аварія, нещасний випадок). Дослідження причин та наслідків надзвичайних подій в гірничій промисловості і в підземних умовах потребує наявності у судового експерта необхідного методологічного забезпечення.

Судова гірничотехнічна експертиза належить до класу судових інженерно-технічних експертиз і є самостійним родом судових експертиз.

Об'єктами судової гірничотехнічної експертизи, які досліджуються у кримінальних провадженнях, пов'язаних з надзвичайними ситуаціями на підприємствах гірничої промисловості, виникнення яких обумовлене порушеннями вимог правил безпеки і

© О. А. Муха, І. А. Шайхлісламова, 2019

охорони праці, є матеріальні і матеріалізовані джерела інформації, якими є[1]:

— гірничі виробки (стволи, лави, штольні, шурфи, навколоствольні двори, квершлаги, штреки, бремсберги тощо);

— прилади й системи керування і контролю за технологічними процесами;

— технічна документація: проект підготовки та відпрацювання лави, геологічна характеристика порід ґрунту і покрівлі пласта, геологічна характеристика пласта, що виймається, геологічні зйомки лави, викопіювання з плану гірничих робіт, табель виходу на роботу інженерно-технічних працівників, посадові інструкції інженерно-технічних працівників, акт розслідування нещасного випадку, акт перевірки суб'єкта господарювання, відомості про режими провітрювання, кондиціювання повітря, пилогазовий і газовий режими тощо;

— матеріали кримінального провадження, у яких містяться протокол огляду місця події, протоколи інших слідчих (судових) дій, протоколи допитів свідків, потерпілих, схеми, фотографії тощо.

До основних завдань гірничотехнічної експертизи за фактом порушення вимог техніки безпеки й охорони праці на підприємствах гірничої промисловості та в підземних умовах належать[2]:

— з'ясування причин порушень технологічного процесу;

— визначення відповідності фактичних умов експлуатації гірничих машин, механізмів, обладнання, інструментів вимогам нормативно-технічної документації, їх технічного стану й придатності для виконання конкретних технологічних та технічних операцій;

— встановлення відповідності кваліфікації суб'єкта технологічного процесу характеру роботи, яка ним виконується;

— визначення об'єктивної можливості виконання певних дій у заданих гірничо-геологічних та гірничотехнічних умовах;

— встановлення недоліків організаційно-технічного характеру у виробничому процесі гірничого підприємства;

— визначення відповідності умов праці на гірничому підприємстві та певному робочому місці правилам і нормам техніки безпеки;

— виявлення обставин, наслідком яких стало виробниче травмування чи аварія на підприємстві гірничої промисловості;

---

[1] *Гончаренко В. Г., Гора І. В., Будко Т. В.* Експертизи у судочинстві України : наук.-практ. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 504 с.

[2] Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом М-ва юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 (у ред. наказу від 22.02.2019 р. № 563/5). URL: https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705–98 (дата звернення 20.06.2019).

— встановлення відповідності поведінки осіб, причетних до події, вимогам нормативно-правових актів з охорони праці, що регламентують дії гірників та інженерно-технічних працівників у нормальних та екстремальних виробничих умовах;

— виявлення дій осіб, що не відповідали вимогам нормативно-правових актів з охорони праці і які знаходилися у прямому (безпосередньому) причинно-наслідковому зв'язку з настанням події або ускладненням та розвитком негативних наслідків певної надзвичайної ситуації.

Виконання експертного дослідження за фактом настання нещасного випадку при виконанні робіт на виїмковій дільниці передбачає вирішення всіх вище перелічених завдань гірничотехнічної експертизи в межах кримінального провадження. При проведенні експертизи з метою виконання певного експертного завдання експертами застосовуються відповідні методи дослідження, методики проведення судових експертиз.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Розробкою методик проведення судових гірничотехнічних експертиз займалися А. А. Крупка, Ю. О. Кривченко, І. М. Марченко (Донецький НДІСЕ)[1], вони є засновниками формування методології виконання досліджень із встановлення причин та наслідків надзвичайних подій в гірничій промисловості і в підземних умовах[2]. Подальший розвиток цієї проблематики здійснюють гірничотехнічні експерти Дніпропетровського НДІСЕ. Процедура експертного дослідження причинних зв'язків викладена в роботах З. М. Соколовського (Харківський НДІСЕ)[3], в яких він не виключав у деяких випадках виникнення потреби диференціювати причинні зв'язки на безпосередні, основні, необхідні, випадкові, достатні й т. п.

В теоретичному та практичному відношенні гірничотехнічна експертиза являє собою галузь спеціальних знань і має свою теоретичну та методологічну основу. З метою проведення більш повного та якісного дослідження певного типу питання усередині конкретної (гірничотехнічної) експертизи, необхідно розробляти алгоритми (моделі) як структурні елементи відповідної ієрархії методологічних рекомендацій.

---

[1] Методика дослідження причинно-наслідкових залежностей при виконанні гірничотехнічних експертиз. Донецький НДІСЕ М-ва юстиції України, 2005. URL: http: //rmpse.minjust.gov.ua/page/10 (дата звернення 20.06.2019).

[2] Методика виконання судової гірничотехнічної експертизи. Донецький НДІСЕ М-ва юстиції України, 2005. URL: http: //rmpse.minjust.gov.ua/page/10 (дата звернення 20.06.2019).

[3] *Соколовський З. М.* Методика експертного дослідження причинних зв'язків. 1970. URL: http: //rmpse.minjust.gov.ua/page/9 (дата звернення 20.06.2019).

Мета дослідження. Метою роботи є розробка моделі встановлення причинного зв'язку між причинами настання нещасного випадку і особами, дія (бездіяльність) яких створила передумови настання інциденту під час виконання технологічного процесу на виїмковій дільниці.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання:

1) визначити причини настання нещасних випадків, що пов'язані з розробкою та використанням технологічної проектної документації виїмкової дільниці;

2) виконати аналіз нормативних вимог до працівників, які при певних умовах можуть знаходитися у прямому або непрямому (опосередкованому) зв'язку з настанням події;

3) встановити зв'язок між причинами настання нещасного випадку і особами, дія (бездіяльність) яких створила передумови настання інциденту під час виконання технологічного процесу на виїмковій дільниці.

В даній роботі розглядаються порушення, безпосередньо пов'язані з виконанням робіт на виїмковій дільниці вугільної шахти.

Викладення основного матеріалу дослідження. Виїмкова дільниця складається з очисного вибою, відкотного та вентиляційного штреків і є основним структурним елементом шахти, де безпосередньо здійснюється видобуток вугілля. Під час виконання робіт в межах виїмкової дільниці можуть виникнути небезпечні та шкідливі виробничі чинники (НШВЧ), від дії яких працівники мають бути захищені[1].

Впорядкована послідовність взаємопов'язаних дій та операцій, що виконуються над початковими даними до отримання необхідного результату, є технологічним процесом на виїмковій дільниці, який повинен здійснюватися відповідно до технологічної проектної документації (ТПД) виїмкової дільниці із застосуванням комплексу заходів щодо запобігання НШВЧ.

Технологічна проектна документація — це проекти, які встановлюють технологічні процеси щодо виймання вугілля в очисних вибоях, проведення і перекріплення гірничих виробок, транспортування працівників і вантажів та вміщують комплекс заходів щодо запобігання всім небезпечним і шкідливим виробничим факторам[6]. Паспорт виїмкової дільниці складається з пояснювальної

[1] НПАОП 10.0–1.01–10. Правила безпеки у вугільних шахтах : затв. наказом Держгірпромнагляду України від 22.03.2010 р. № 62. Документ від 22.03.2010 р. № z0398–10. Дата оновлення: 31.10.2014. URL: https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0398–10 (дата звернення 20.06.2019).

записки і графічної частини і є основною складовою ТПД дільниці. Наявність у матеріалах кримінального провадження технологічної проектної документації є необхідною складовою (як об'єкта дослідження) для проведення повного, об'єктивного та всебічного дослідження.

Для отримання достовірного висновку судовий експерт повинен застосовувати методи, розроблені з урахуванням специфіки досліджуваних об'єктів.

Метод, у широкому розумінні, є способом пізнання дійсності, досягнення мети, вирішення завдання, тобто певним способом упорядкована, обґрунтована та філософськи виправдана пізнавальна діяльність; у вузькому сенсі — це сукупність прийомів, операцій і способів теоретичного пізнання і практичного перетворення дійсності, досягнення певних результатів.

Метод експертизи — сукупність прийомів, операцій і способів теоретичного пізнання і практичного перетворення дійсності для вирішення питання, поставленого перед експертом. Прийоми, операції і способи, що утворюють метод, являють собою практичне застосування знань закономірностей об'єктивної дійсності задля отримання нових знань про неї. Добре відпрацьований метод, що розкладається на послідовність суворо визначених правил, за допомогою яких вирішуються як класові, родові, видові, підвидові експертні завдання, так і певного типу питання усередині конкретної експертизи, може являти собою алгоритм як структурний елемент відповідної ієрархії методологічних рекомендацій.

До компетенції судового експерта належить визначення способу проведення експертизи (вибір певних методик, методів дослідження).

При проведенні дослідження причин та наслідків надзвичайних подій в гірничій промисловості і в підземних умовах найчастіше застосовується метод ситуаційного аналізу, комплексного підходу або інженерно-логічного аналізу із застосуванням оперативно-інформаційної моделі виробничої ситуації, що розглядається.

Ситуаційний аналіз — це комплексні технології підготовки, прийняття та реалізації управлінського рішення, в основі якого лежить аналіз окремо взятої управлінської ситуації.

Метод ситуаційного аналізу в якості об'єкта дослідження використовує нову ситуацію об'єкта управління. Ситуаційний аналіз дозволяє організовувати і направляти процес активного збору, оцінки та переробки наявної первинної інформації і відтворення нової, вторинної інформації як аналітичного, так і прогнозного характеру. Ситуаційний аналіз проводиться в три етапи за загально прийнятою схемою (рис. 1).

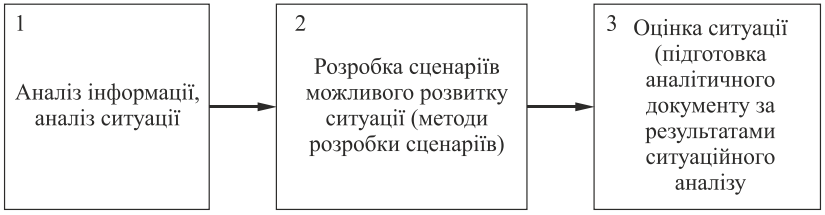

Рис. 1. Етапи ситуаційного аналізу

Дослідження у ході виконання судової гірничотехнічної експертизи передбачає наявність аналітичної, порівняльної і синтезуючої стадій, при цьому створюється інформаційна модель, на основі якої уточнюються обставини події (надзвичайної ситуації), організаційні й технічні причини її виникнення, виявляються причетні до події працівники і в кінцевому підсумку — прямі (безпосередні) зв'язки причини і наслідку.

Формування оперативно-інформаційної моделі виробничої ситуації здійснюється наступним чином.

В процесі детального дослідження проводиться вивчення та аналіз наданих на експертизу об'єктів та матеріалів, на основі яких вивчаються дії тих чи інших осіб, причетних до виникнення нещасного випадку (інциденту). Будуються уявна динамічна та ідеальна моделі події, на основі яких визначаються належні (адекватні) дії вказаних вище осіб, які потім порівнюються з їх фактичним поводженням, і, нарешті, судовим експертом формується оперативно-інформаційна модель, з використанням якої встановлюються домінуючі з технічної точки зору причинні залежності між допущеними робітниками підприємства відступами від вимог нормативно-правових актів з охорони праці та створенням загрози загибелі людей або настання інших тяжких наслідків на виробництві.

На базі оперативно-інформаційної моделі нещасного випадку з використанням комплексного підходу або в рамках тільки інженерно-логічного аналізу виконуються спеціальні дослідження з метою виявлення причинно-наслідкових залежностей між відступами від вимог нормативно-правових актів з охорони праці, допущеними на підприємстві конкретною особою, її неадекватними діями та негативними явищами, подіями, фактами тощо.

Причинний зв'язок — об'єктивне явище, обумовлене закономірностями, знання яких слугує необхідною передумовою правильного висновку.

Негативні наслідки, що настали, можуть спричинятися дією як однієї, так і комплексом різнорідних причин. Тобто, правопорушення в галузі охорони праці зазвичай не обмежується порушенням якого-небудь одного правила техніки безпеки або промислової санітарії, а є

сукупністю відступів від вимог нормативно-правових актів з охорони праці. Особливістю такого виду злочинів є наявність складного причинного зв'язку між порушеннями правил безпеки праці й наслідками, що настали в їх результаті.

Найчастіше в прямому причинно-наслідковому зв'язку перебувають дії (бездіяльність) безпосередніх виконавців робіт, тоді як між прямою і опосередкованою каузальністю «балансують» вчинки інженерно-технічних працівників та контролюючих осіб. Наявність значної кількості останніх на виробничих об'єктах, що пов'язано з виконанням робіт підвищеної небезпеки, безумовно збільшує та ускладнює експертне дослідження.

Судовому експерту для задоволення потреб слідчої та судової практики щодо вирішення питань гірничотехнічної експертизи необхідно застосовувати спеціальні знання під час опрацювання нормативних актів, методики, рекомендована науково-технічна та довідкова література, інші інформаційні джерела.

Для підвищення якості проведення експертиз та зменшення строку їх виконання авторами роботи пропонується застосування окремих моделей встановлення причинного зв'язку за фактом настання інциденту на вуглевидобувних підприємствах.

На основі дослідження переліку причин настання нещасного випадку згідно класифікатору, наведеному в додатку 4 Порядку проведення розслідування[1], та аналізу вимог законодавчих та нормативно-правових актів з охорони праці для встановлення порушень організаційно-технічного характеру на виїмковій дільниці та визначення кола осіб, дії (бездіяльність) яких призвели до настання нещасного випадку, розроблена узагальнена модель встановлення причинного зв'язку за фактом настання інциденту при виконанні робіт на виїмковій дільниці вугільної шахти (рис. 2).

В даній моделі були прийняті наступні скорочення: ГЗУ — Гірничий Закон України[2]; ЗУ «Про ОП» — Закон України «Про охорону праці»[3]; ПБ — Правила безпеки у вугільних шахтах[6]; ПТЕ — Правила технічної експлуатації вугільних шахт[4].

---

[1] Порядок проведення розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 30.11.2011 р. № 1232 (у ред. наказу від 26.04.2017 р. № 294). URL: https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/1232–2011-%D0%BF (дата звернення 20.06.2019).

[2] Гірничий Закон України : Закон України від 06.10.1999 р. № 1127-XIV. URL: https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/1127–14/ed20181104 (дата звернення 20.06.2019).

[3] Про охорону праці : Закон України від 14.10.1992 р. № 2694-XII. URL: https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694–12 (дата звернення 20.06.2019).

[4] СОУ 10.1–00185790–002–2005. Правила технічної експлуатації вугільних шахт. [Чинний від 2007–01–01]. Вид. офіц. Київ, 2006. 355 с.

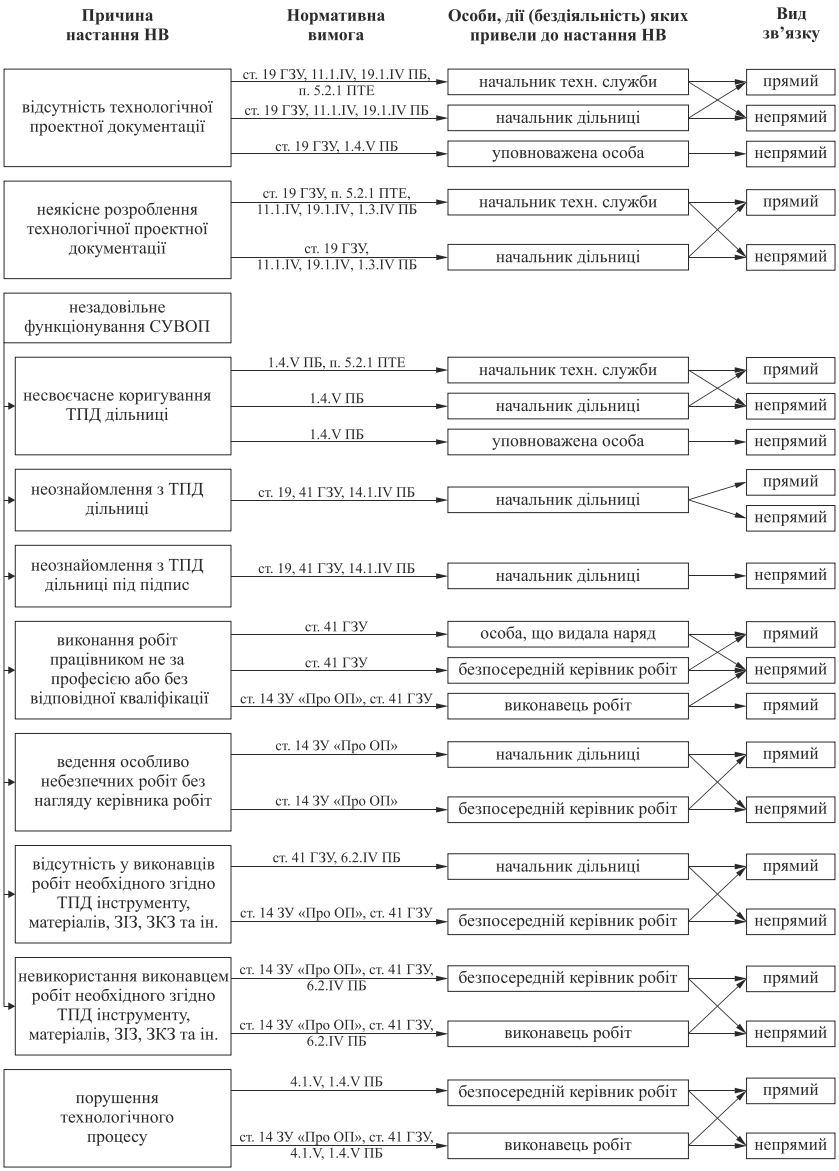

Рис. 2. Модель встановлення причинного зв'язку при організації робіт на виїмковій дільниці

Модель, наведена на рис. 2, призначена для визначення кола осіб, дія (бездіяльність) яких пов'язана з розробкою та застосуванням технологічної проектної документації при організації робіт на виїмковій дільниці. Слід зазначити, що дана модель не передбачає знаходження на місці виконання робіт вищої керівної ланки підприємства (заступника директора з виробництва, заступника директора з охорони праці, головного механіка, головного енергетика, начальника зміни, гірничих майстрів дільниці вентиляції та техніки безпеки, дільниці аерогазового контролю тощо). Якщо вищевказані особи були присутні на місці виконання робіт, то судовому експерту необхідно додатково дослідити дії (бездіяльність) зазначених осіб до проведення контролю умов та безпеки праці на робочих місцях виїмкової дільниці та їх причетності до організації робіт, під час яких стався нещасний випадок (інцидент).

Висновки. Виходячи з вищенаведеного, можна зробити наступні висновки:

1) на підставі аналізу «Порядку проведення розслідування…»[7] визначені причини настання нещасних випадків, що пов'язані з розробкою та використанням технологічної проектної документації виїмкової дільниці вугільних шахт;

2) виконано аналіз законодавчих та нормативно-правових актів з охорони праці і встановлено коло працівників гірничодобувного підприємства, які при певних умовах можуть знаходитися у прямому або непрямому (опосередкованому) зв'язку з настанням події;

3) встановлено зв'язок між причинами настання нещасного випадку і особами, дія (бездіяльність) яких створила передумови настання інциденту під час виконання технологічного процесу на виїмковій дільниці;

4) на підставі аналізу законодавчих та нормативно-правових актів з охорони праці, що регламентують вимоги до технологічної проектної документації виїмкової дільниці, застосовуючи інженерно-логічний підхід, розроблена модель встановлення причинного зв'язку між причинами настання нещасного випадку і особами, дія (бездіяльність) яких створила передумови настання інциденту під час виконання технологічного процесу на виїмковій дільниці. За допомогою моделі визначається коло осіб, які при певних умовах знаходилися у прямому або непрямому (опосередкованому) причинному зв'язку з настанням події.

References

Hirnychyi Zakon Ukrainy: zakon Ukrainy vid 06.10.1999 r. № 1127-XIV. URL: https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/1127–14/ed20181104 (data zvernennia 20.06.2019) [in Ukrainian].

Metodyka doslidzhennia prychynno-naslidkovykh zalezhnostei pry vykonanni hirnychotekhnichnykh ekspertyz (2005). Donetskyi NDISE Mynysterstva yustytsii Ukrainy [in Ukrainian].

Metodyka vykonannia sudovoi hirnychotekhnichnoi ekspertyzy (2005). Donetskyi NDISE Mynysterstvava yustytsii Ukrainy [in Ukrainian].

Naukovo-metodychni rekomendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen (2019) [in Ukrainian].

NPAOP 10.0-1.01-10. Pravyla bezpeky u vuhilnykh shakhtakh (2014). [in Ukrainian].

Poriadok provedennia rozsliduvannia ta vedennia obliku neshchasnykh vypadkiv, profesiinykh zakhvoriuvan i avarii na vyrobnytstvi: zatv. postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30.11.2011 r. № 1232 (u red. nakazu vid 26.04.2017 r. № 294). URL: https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/1232–2011-%D0%BF (data zvernennia 20.06.2019). (2017) [in Ukrainian].

Pro okhoronu pratsi : zakon Ukrainy vid 14.10.1992 r. № 2694-XII. URL: https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694–12 (data zvernennia 20.06.2019). (2018) [in Ukrainian].

Sokolovskyi, Z. M. (1970). *Metodyka ekspertnoho doslidzhennia prychynnykh zviazkiv* [in Ukrainian].

SOU 10.1–00185790–002–2005. Pravyla tekhnichnoi ekspluatatsii vuhilnykh shakht. [Chynnyi vid 2007–01–01]. Vyd. ofitsialne. Kyiv, 2006. 355 s. (2006) [in Ukrainian].

Honcharenko, V. H., Hora, I. V., Budko, T. V. (2015). *Ekspertyzy u sudochynstvi Ukrainy*: naukovo-praktychnyi posibyk. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

Krupka, A. A., Duz, L. Ie., Kryvchenko, Yu. O. (2010). *Sudova hirnychotekhnichna ekspertyza: ustaleni formy pryznachennia ta provedennia*: monohrafiia. Donetsk: Vorobiov D. M. [in Ukrainian].

О. А. Муха, И. А. Шайхлисламова

ЭКСПЕРТНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПРИЧИННОЙ СВЯЗИ ПРИ ОРГАНИЗАЦИИ РАБОТ НА ВЫЕМОЧНОМ УЧАСТКЕ

Добыча угля на выемочных участках угольных шахт является сложным и многогранным процессом, во время которого возникает значительное количество опасностей для работников. Организация работы на участке предусматривает выполнение значительного количества законодательных и нормативно-правовых актов по охране труда. При этом существует большая вероятность возникновения нарушений правил безопасности, в результате чего возникает инцидент (авария, несчастный случай). Исследование таких ситуаций требует наличия у судебного эксперта необходимого методологического обеспечения для проведения горнотехнической экспертизы.

Цель работы: разработать модель установления причинной связи между причинами несчастного случая и лицами, действие (бездействие) которых создало предпосылки наступления инцидента во время выполнения технологического процесса на выемочном участке.

При проведении исследования использованы методы: анализ законодательных и нормативно-правовых актов по охране труда, ситуационный анализ и инженерно-логический анализ.

Практический результат работы заключается в установлении судебным экспертом при выполнении горнотехнической экспертизы с помощью модели причинной связи круга лиц, действие (бездействие) которых

связано с наступлением несчастного случая при организации работ на выемочных участка угольной шахты.

На основании анализа законодательных и нормативно-правовых актов по охране труда, регламентирующих требования к технологической проектной документации выемочного участка, применяя инженерно-логический подход, разработана модель установления причинной связи между причинами несчастного случая и лицами, действие (бездействие) которых создало предпосылки наступления инцидента во время выполнения технологического процесса на выемочном участке. С помощью модели определяется характер действий (бездействия) лиц, которые при определенных условиях находились в прямой или косвенной (опосредствованной) причинной связи с наступлением события.

Ключевые слова: выемочный участок, законодательные акты, метод исследования, нормативно-правовые акты по охране труда, причинная связь, технологическая проектная документация, угольная шахта.

O. Mukha, I. Shaikhlislamova

EXPERT STUDY OF CAUSAL RELATION FOR ARRANGEMENT OF WORK AT WORKING AREA

Coal mining at working areas of coal mines is a complex and multifaceted process causing a wide range of hazards for employees. Arrangement of work at working area is determined by many acts of legislation and regulatory acts in labour safety. The circumstances are likely to cause safety rules violation resulting in incident (emergency, safety incident). The study of such situations requires a forensic expert to be familiar with the proper methodological base of mining and engineering expert study.

Aim of the paper: to develop a model of casual relation determining between safety incident occurrence and persons, whose action (inaction) resulted in incident preconditions during the technological process at working area.

For reliable results obtaining the following methods were applied: analysis of acts of legislation and regulatory acts in labour safety, as well as engineering and logical analysis.

Practical paper results consist in determining a group of persons, whose action (inaction) resulted in incident preconditions during the technological process at working area of coal mine, by forensic expert carrying out mining and engineering expert study by means of the model of casual relation.

Considering the results of analysis of acts of legislation and regulatory acts in labour safety determining the requirements to the technological and project documents for working area with application of engineering and logical approach the model was developed for casual relation determining between safety incident occurrence and persons, whose action (inaction) resulted in incident preconditions during the technological process at working area. The model is helpful for determining the peculiarities of action (inaction) of persons being under the proper conditions in direct or indirect casual relation with an incident.

Key words: working area, acts of legislation, research method, regulatory acts in labour safety, casual relation, technological and project documents, coal mine.

Надійшла до редколегії 12.10.2019

DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.36
УДК 343.148

Л. Ф. Пугачова,
завідувач сектору
Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна,
ORCID: https://orcid.org/0000–0001–9667–8470
e-mail: puqachevaluda@ukr.net

Л. І. Кирилова,
старший науковий співробітник
Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна,
e-mail: Kyrylova.Lora@qmail.com

Р. Й. Кучеренко,
старший науковий співробітник
Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна,
ORCID: https://orcid.org/0000–0002–9998–8287
e-mail: kucherenko_raisa@ukr.net

ДОЗВІЛЬНІ ДОКУМЕНТИ, ЩО РЕГЛАМЕНТУЮТЬ ВИКОНАННЯ БУДІВЕЛЬНИХ РОБІТ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Однією із завдань будівельно-технічної експертизи є визначення технічної можливості розподілу житлового будинку, квартири на декілька ізольованих квартир з окремими виходами як на земельну ділянку, так і на сходову клітину багатоповерхового житлового будинку. Перетворення виділюваної частини будинку в ізольовану квартиру (приміщення) передбачає проведення необхідних будівельних робіт по реконструкції, перепланування, переобладнанню згідно з діючими нормативними документами. Разом з цим, виникають питання стосовно надання дозволів на виконання таких робіт. Проведено аналіз сучасної нормативної бази дозвільної документації при вирішенні питань з можливості перетворення виділюваної частини будинку в ізольовану квартиру (приміщення).

Ключові слова: будівництво, дозвільні документи, ізольована квартира, класи наслідків, переобладнання, перепланування приміщення, реконструкція, містобудівна діяльність.

Постановка наукової проблеми. 10.06.2017 р. набув чинності Закон України № 1817-19 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення містобудівної діяльності»[1] у

[1] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення містобудівної діяльності : Закон України від 04.09.2018 № 2517-VIII. URL: http zakon.rada.gov.ua/go/1817–19 (дата звернення 10.04.2019).

[*] Див., напр.: Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 04.09.2018 № 2517-УІІІ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/3038–17 (10.04.2019); Загальні принципи забезпечення надійності та конструктивної безпеки будівель, споруд, будівельних конструкцій: ДБН В.1.2–14: 2009 від 22.06.2009 № 245. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/ 3038–17 (10.04.2019); Порядок виконання підготовчих та будівельних робіт : постанова Кабінету

© Л. Ф. Пугачова, Л. І. Кирилова,
Р. Й. Кучеренко, 2019

відповідності з яким кардинально змінились правила набуття права на виконання будівельних робіт та введення в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів.

За Законом № 1817-VIII виконано:

— заміну класифікації об'єктів будівництва за категоріями складності (5 ступенів) на розділення їх за класами наслідками (відповідальностію);

— заміну системи дозволів у три стадії (повідомлення, декларація, дозвіл) на систему дозволів у дві стадії (повідомлення, дозвіл);

— підвищення відповідальності суб'єктів містобудування і посадових осіб.

Внаслідок змін реформовано також підзаконні акти, систему нормативних актів, застосування будівельних норм та стандартів, а також практику застосування нових постанов КМУ, що забезпечують виконання Закону.

Аналіз основних досліджень і публікацій. В зв'язку з удосконаленням системи дозволів на законодавчому рівні, публікацій, присвячених питанням дозвільних документів на будівництво в сучасних умовах, практично немає. Цією обставиною значною мірою визначається необхідність аналізу законодавчих і нормативних актів, які регулюють порядок отримання дозвільних документів на будівництво.

Мета статті — проведення аналізу та визначення сучасної нормативної бази дозвільної документації при вирішенні питань з можливості перетворення виділюваних частин будинку в ізольовані квартири (приміщення) шляхом проведення реконструкції, перепланування згідно з діючими нормативними документами.

Викладення основного матеріалу. Як показує експертна практика, з питань, що становлять предмет будівельно-технічної експертизи, найчастіше ставляться питання, пов'язані з вирішенням спорів між суб'єктами спільної часткової власності на будівлі і споруди. Ці спори, як правило, виникають з приводу розподілу будівель і споруд між співвласниками відповідно до ідеальних часток кожного, визначення порядку користування приміщеннями. У даній статті розглядаються будівлі і споруди різного цільового призначення та конкретизовано індивідуальні житлові будинки. Завданням експертизи є визначення технічної можливості розподілу житлового будинку на ізольовані квартири з окремими виходами на земельну ділянку, включаючи і можливість перетворення виділюваних частин будинку в ізольовані квартири шляхом відповідного перепланування,

міністрів України від 25.04.2018 № 327. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/ 466–2011-п (дата звернення 17.04.2019).

переобладнання та реконструкції згідно з діючими нормативними документами. За такими категоріями справ судами ставляться на вирішення експертизи питання про необхідність проведення реконструкції, перепланування, переобладнання, отримання дозвільних документів, узгодження з відповідними інстанціями, необхідність прийняття завершених будівництвом об'єктів в експлуатацію.

10.06.2017 р. набув чинності Закон України № 1817-19 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення містобудівної діяльності»[1], яким кардинально змінились правила набуття права на виконання будівельних робіт та введення в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів.

Усі об'єкти поділяються за такими класами наслідків (відповідальності) (ч. 5 ст. 32 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності»)[1]:

— незначні наслідки — СС1;

— середні наслідки — СС2;

— значні наслідки — СС3.

Відповідно до Додатка А ДБН В. 1. 2 — 14:2009[2]:

До будівель і споруд класу СС3, як правило, слід відносити:

— об'єкти нафто- і газодобувної, газопереробної, металургійної, хімічної та інших галузей промисловості, обладнані пожежо- і вибухонебезпечними ємкостями і сховищами рідкого палива, газу і газопродуктів, особливо при їх зберіганні під тиском (технологічні трубопроводи, апарати, котли, газгольдери, ізотермічні резервуари ємністю понад 10 тис. кубометрів, резервуари для зберігання нафти та нафтопродуктів ємністю 30 тис. кубометрів і більше, посудини високого тиску тощо);

— об'єкти хімічної, нафтохімічної, біотехнологічної, оборонної та інших галузей, що пов'язані з використанням, переробкою, виготовленням і зберіганням хімічно-токсичних, вибухо- і пожежонебезпечних речовин і промислових вибухових матеріалів, біологічно небезпечних речовин тощо;

— об'єкти вугільної і гірничорудної промисловості, небезпечні щодо пожежі, вибуху і газу відповідно до класифікації Держнаглядохоронпраці;

— будівлі головних вентиляційних систем на копальнях і рудниках;

[1] Про регулювання містобудівної діяльност і : Закон України від 04.09.2018 № 2517-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/3038–17 (дата звернення 10.04.2019).

[2] Загальні принципи забезпечення надійності та конструктивної безпеки будівель, споруд, будівельних конструкцій: ДБН В.1.2–14: 2009 від 22.06.2009 № 245. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/3038–17 (дата звернення 10.04.2019).

— об’єкти атомної енергетики (АЕС, АЕТС, АСТ), включаючи сховища і заводи з переробки ядерного палива і радіоактивних відходів, а також інші радіаційно небезпечні об’єкти за класифікацією Держатомнагляду;

— об’єкти гідро- і теплоенергетики (ГЕС, ГРЕС, ТЕС, ТЕЦ, ГАЕС) потужністю понад 1,0 млн кВт;

— мости і тунелі на дорогах вищої категорії, або протяжністю понад 1000 м чи прогоном понад 300 м;

— стаціонарні споруди знаків навігаційної обстановки;

— шлюзи і основні портові споруди на водних шляхах 1-го і 2-го класів ДСТУ Б В. 2.3-1;

— будівлі і споруди крупних залізничних вокзалів і аеровокзалів;

— магістральні трубопроводи діаметром понад 1000 мм, або з робочим тиском понад 2,5 МПа, а також ділянки магістральних трубопроводів меншого діаметра і з меншим робочим тиском у місцях переходів через водні перешкоди, залізничні та автомобільні дороги;

— гідротехнічні споруди меліоративних систем із площею зрошення і осушення понад 300 тис. га і водоймищ об’ємом понад 1 кубічний кілометр;

— крупні елеватори і зерносховища, млинарські комбінати;

— житлові, громадські або багатофункціональні будівлі заввишки понад 100 м;

— будівлі основних музеїв, державних архівів, сховищ національних історичних і культурних цінностей;

— видовищні об’єкти з масовим перебуванням людей (стадіони, театри, кінозали, цирки, виставкові приміщення тощо);

— будівлі університетів, інститутів, шкіл, дошкільних закладів тощо;

— великі лікарні та інші заклади охорони здоров’я;

— універсами та інші великі торговельні підприємства;

— об’єкти життєзабезпечення великих районів міської забудови і промислових територій;

— великі об’єкти захисно-запобіжного характеру (протиселеві, протизсувні, протилавинні споруди, захисні дамби тощо).

До будівель і споруд класу СС2, як правило, слід відносити ті, що не належать до класу СС3:

— основні об’єкти металургійної промисловості, важкого машинобудування, нафтохімії, суднобудування, оборонної промисловості (доменні і мартенівські цехи, складальні корпуси, високі димові труби тощо);

— копри, машинні відділення добувних машин;

— об'єкти гідро- і теплоенергетики потужністю менше 1,0 млн кВт, розподільні системи основних електромереж високої напруги (включаючи опори ліній електропередачі і відкритих розподільних пристроїв);

— ємкості для нафти і нафтопродуктів;

— шляхові полотна магістральних автодоріг, злітно-посадкові смуги, мости і тунелі протяжністю менше 1000 м, канатні дороги, вокзали, аеровокзали, вертолітні станції;

— магістральні трубопроводи;

— великі готелі, гуртожитки;

— об'єкти водопроводу і каналізації (включаючи водонапірні башти, очисні споруди, водозабори) промислових підприємств і населених пунктів;

— будівлі видовищних і спортивних підприємств, підприємств торгівлі, громадського харчування, служби побуту, установи охорони здоров'я;

— будівлі і споруди центральних складів для забезпечення життєвих потреб населення, склади особливо цінного устаткування і матеріалів, військові склади;

— житлові, громадські або багатофункціональні будівлі заввишки до 100 м.

До будівель і споруд класу СС1, як правило, слід відносити:

— всі об'єкти промисловості, енергетики, транспорту і зв'язку, сільського господарства і переробки сільгосппродукції, що не віднесені до класів СС3 і СС2;

— громадські будівлі, об'єкти фізкультури та спорту, що не віднесені до класів СС3 і СС2, а також усі тимчасові об'єкти, мобільні будинки;

— об'єкти внутрішньовиробничих доріг, комунікацій і продуктопроводів;

— парники, теплиці;

— опори розподільної мережі низької напруги, освітлювальні опори.

Належність об'єкта до певного класу наслідків (відповідальності) на стадії розробки проектної документації визначає стадійність проектування, необхідність проведення експертизи проектної документації, на стадії будівництва — отримання необхідних дозволів, прийняття завершених будівництвом об'єктів в експлуатацію.

Відповідно до ч. 1 ст. 34 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності», «Порядку виконання підготовчих і будівельних робіт»[1], забудовник має право виконувати будівельні роботи після:

[1] Порядок виконання підготовчих та будівельних робіт : постанова Кабінету міністрів України від 25.04.2018 № 327. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/ 466–2011-п (дата звернення 17.04.2019).

1) подання повідомлення про початок виконання будівельних робіт відповідному органу державного архітектурно-будівельного контролю щодо об'єктів будівництва, які за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів з незначними наслідками (СС1), та щодо об'єктів, будівництво яких здійснюється на підставі будівельного паспорта та які не потребують отримання дозволу на виконання будівельних робіт згідно з переліком об'єктів будівництва, затвердженим Кабінетом Міністрів України.

Виконувати будівельні роботи без подання повідомлення про початок виконання будівельних робіт забороняється.

Забудовник відповідно до закону несе відповідальність за повноту та достовірність даних, зазначених у поданому ним повідомленні про початок виконання будівельних робіт, та за виконання будівельних робіт без повідомлення.

2) отримання дозволу на виконання будівельних робіт відповідно до ст. 37 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності», «Порядку виконання підготовчих і будівельних робіт», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 13.04.2011 № 466 із змінами внесеними згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 07.06.2017 № 404.

Право на виконання будівельних робіт на об'єктах будівництва, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів з середніми (СС2) та значними (СС3) наслідками, підключення об'єкта будівництва до інженерних мереж та споруд надається забудовнику після отримання дозволу на виконання будівельних робіт.

Дозвіл на виконання будівельних робіт видається органами державного архітектурно-будівельного контролю на безоплатній основі протягом десяти робочих днів з дня реєстрації заяви.

Для отримання дозволу подається заява, до якої додаються:

1) копія документа, що посвідчує право власності чи користування земельною ділянкою, або копія договору суперфіцію;

2) копія документа, що посвідчує право власності на будинок чи споруду, або згода його власника, засвідчена у встановленому законодавством порядку, на проведення будівельних робіт у разі здійснення реконструкції, реставрації чи капітального ремонту;

3) проектна документація на будівництво, розроблена та затверджена в установленому законодавством порядку;

Форма дозволу на виконання будівельних робіт, форма заяви, що подається для його отримання, форма відмови у видачі дозволу на виконання будівельних робіт, порядок видачі та анулювання дозволу на виконання будівельних робіт визначаються Кабінетом Міністрів України.

У разі якщо в установлений цією статтею строк органом державного архітектурно-будівельного контролю не видано дозвіл на

виконання будівельних робіт або відмову в його видачі, замовник звертається до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань державного архітектурно-будівельного контролю та нагляду, для вжиття протягом десяти робочих днів заходів, пов'язаних з видачею зазначеного дозволу або відмовою в його видачі. У разі якщо протягом зазначеного строку не буде видано дозвіл на виконання будівельних робіт або відмову в його видачі, право на виконання будівельних робіт виникає на десятий робочий день з дня реєстрації письмового звернення, направленого рекомендованим листом до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань державного архітектурно-будівельного контролю та нагляду, а дозвіл вважається виданим.

Відповідно до частини 1 ст. 31 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності», проектна документація на будівництво об'єктів розробляється у порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері містобудування, з урахуванням вимог містобудівної документації та вихідних даних і дотриманням вимог законодавства, будівельних норм, державних стандартів і правил. Відповідно до «Порядку затвердження проектів будівництва і проведення їх експертизи»[1], затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 11.05.2011 № 560, перед схваленням та затвердженням проектів будівництва у випадках, визначених статтею 31 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» [2], проводиться експертиза проектів будівництва.

Відповідно до частини 4 ст. 31 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» та Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення містобудівної діяльності»[1] від 17 січня 2017 року № 1817-VIII, обов'язковій експертизі підлягають проекти будівництва об'єктів, які:

1) за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів з середніми (СС2) та значними (СС3) наслідками щодо додержання нормативів з питань санітарного та епідеміологічного благополуччя населення, екології, охорони праці, енергозбереження, пожежної, техногенної, ядерної та радіаційної безпеки, міцності, надійності, довговічності будинків і споруд, їх експлуатаційної безпеки та інженерного забезпечення, у тому числі щодо додержання нормативів з питань створення безперешкодного життєвого середовища для осіб з обмеженими фізичними можливостями та інших маломобільних груп населення;

[1] Порядок затвердження проектів будівництва і проведення їх експертизи : постанова Кабінету міністрів України від 25.04.2018 № 32. URL: http: //zakon.rada.gov.ua/go/ 466–2011-п (дата затвердження 06.05.2019).

2) споруджуються на територіях із складними інженерно-геологічними та техногенними умовами, — в частині міцності, надійності та довговічності будинків і споруд;

3) споруджуються із залученням бюджетних коштів, коштів державних і комунальних підприємств, установ та організацій, а також кредитів, наданих під державні гарантії, якщо їх кошторисна вартість перевищує 300 тисяч гривень щодо кошторисної частини проектної документації. Згідно з пунктом 6 «Порядку затвердження проектів будівництва і проведення їх експертизи», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 11 травня 2011 р. № 560, експертиза є завершальним етапом розроблення проектів будівництва, тобто здійснюється до затвердження проекту.

Прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів (ст. 39 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності», «Порядок прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів»[1], затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 461 від 13.04.2011 р. із змінами згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 409 від 07.06.2017.

Прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів з незначними наслідками (СС1), та об'єктів, будівництво яких здійснювалося на підставі будівельного паспорта, здійснюється шляхом реєстрації відповідним органом державного архітектурно-будівельного контролю на безоплатній основі поданої замовником декларації про готовність об'єкта до експлуатації.

У разі якщо після реєстрації повідомлення про початок виконання будівельних робіт чи видачі дозволу на початок виконання будівельних робіт відбулася зміна найменування замовника та/або генерального підрядника, та/або генерального проектувальника, та/або підрядника у зв'язку із зміною типу акціонерного товариства або у зв'язку з перетворенням акціонерного товариства в інше господарське товариство, у декларації про готовність об'єкта до експлуатації, яка подається для реєстрації, вказується нове (змінене) найменування зазначених осіб (якщо згідно з формою декларації їх необхідно вказувати) із зазначенням того, що зміна найменування відбулася у зв'язку із зміною типу акціонерного товариства або у зв'язку з перетворенням акціонерного товариства в інше господарське товариство. За наявності такого зазначення в декларації про готовність об'єкта до експлуатації орган державного архітектурно-будівельного контролю не має права повертати таку декларацію з підстави різного

[1] Порядок прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів: постанова Кабінету міністрів України від13.04.2011 № 461. URL: http: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/461–2011-п (дата звернення 10.04.2019).

найменування зазначених осіб у декларації про початок виконання будівельних робіт і в декларації про готовність об'єкта до експлуатації.

Форма декларації про готовність об'єкта до експлуатації, порядок її подання і реєстрації визначаються Кабінетом Міністрів України.

Прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів з середніми (СС2) та значними (СС3) наслідками, здійснюється на підставі акта готовності об'єкта до експлуатації шляхом видачі органами державного архітектурно-будівельного контролю сертифіката у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Датою прийняття в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта є дата реєстрації декларації про готовність об'єкта до експлуатації або видачі сертифіката.

Експлуатація закінчених будівництвом об'єктів, не прийнятих (якщо таке прийняття передбачено законодавством) в експлуатацію, забороняється.

У разі виявлення відповідним органом державного архітектурно-будівельного контролю факту подання недостовірних даних, наведених у надісланому повідомленні чи зареєстрованій декларації, які є підставою вважати об'єкт самочинним будівництвом, зокрема якщо він збудований або будується на земельній ділянці, що не була відведена для цієї мети, або без відповідного документа, який дає право виконувати будівельні роботи, чи без належно затвердженого проекту або будівельного паспорта, а також у разі скасування містобудівних умов та обмежень реєстрація такої декларації, право на початок виконання підготовчих або будівельних робіт, набуте на підставі поданого повідомлення, підлягають скасуванню відповідним органом державного архітектурно-будівельного контролю у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Про скасування декларації чи права на початок виконання підготовчих або будівельних робіт, набутого на підставі поданого повідомлення, відповідний орган державного архітектурно-будівельного контролю письмово повідомляє замовника протягом трьох робочих днів з дня скасування.

Видача дозволу, реєстрація декларації або видача сертифіката здійснюється шляхом внесення даних до реєстру з дотриманням вимог Законів України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» [1] та «Про адміністративні послуги»[2].

Житлові будинки, в яких є побудовані за кошти державного та місцевих бюджетів квартири, що призначені, зокрема, для соціально

[1] Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності : Закон України від 13.03.2018 № 2320-VIII. URL: http: //zakon.rada.gov.ua/ laws/show/2806–15 (дата звернення 11.04.2019).

[2] Про адміністративні послуги : Закон України від 18.05.2017 № 2042. URL: http: //zakon.rada.gov.ua /laws/show/5203–17 (дата звернення 07.05.2019).

незахищених верств населення (інвалідів, ветеранів війни, багатодітних сімей, громадян, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та інших), приймаються в експлуатацію за умови виконання у повному обсязі внутрішніх опоряджувальних робіт в таких квартирах;

Багатоквартирні житлові будинки приймаються в експлуатацію за умови дотримання вимог державних будівельних норм щодо створення безперешкодного життєвого середовища для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення;

«Перелік будівельних робіт, які не потребують документів, що дають право на їх виконання, та після закінчення яких об'єкт не підлягає прийняттю в експлуатацію»[1], згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 406 від 07.06.2017:

1. Роботи з переобладнання та перепланування житлового будинку і житлового приміщення, а також нежитлового будинку, будівлі, споруди, приміщення в них, виконання яких не передбачає втручання в огороджувальні та несучі конструкції та/або інженерні системи загального користування щодо об'єктів, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів з незначними наслідками (СС1), з середніми (СС2) та значними (СС3) наслідками.

2. Заміна покрівлі будівель і споруд згідно з будівельними нормами без втручання в несучі конструкції.

3. Реконструкція, капітальний ремонт, технічне переоснащення внутрішніх систем: опалення, у тому числі що передбачає встановлення або заміну обладнання індивідуальних теплових пунктів, заміна трубопроводів систем опалення, балансування систем опалення, встановлення балансувальних клапанів та/або витратомірів, зміна типу систем опалення з однотрубної на двотрубну та/або з вертикальної на горизонтальну, встановлення та/або заміна опалювальних приладів, обладнання опалювальних приладів автоматичними регуляторами температури в приміщеннях, встановлення та заміна приладів-розподілювачів та іншого обладнання регулювання і обліку теплової енергії; вентиляції; водопостачання та водовідведення, у тому числі трубопроводів; силових та слабкострумових систем, які забезпечують функціонування будівель і споруд.

4. Заміна існуючих заповнень віконних, балконних та дверних прорізів.

5. Приєднання та підключення до інженерних мереж відповідно до технічних умов індивідуальних (садибних) житлових будинків, садових, дачних будинків, господарських будівель і споруд, гаражів,

[1] Перелік будівельних робіт, які не потребують документів, що дають право на їх виконання, та після закінчення яких об'єкт не підлягає прийняттю в експлуатацію : постанова Кабінету міністрів України від 20.03.2019 № 236. URL: http: //zakon.rada.qov.ua/ilavs/card/406–2017-п (дата звернення 07.05.2019).

розташованих на присадибних, дачних і садових земельних ділянках та земельних ділянках для будівництва індивідуальних гаражів.

6. Зведення на земельній ділянці тимчасових будівель та споруд без влаштування фундаментів, зокрема навісів, альтанок, наметів, накриття, сходів, естакад, літніх душових, теплиць, гаражів, а також свердловин, криниць, люфт-клозетів, вбиралень, вигрібних ям, замощень, парканів, відкритих басейнів та басейнів із накриттям, погребів, входів до погребів, воріт, хвірток, приямків, терас, ґанків щодо індивідуальних (садибних) житлових будинків, садових, дачних будинків.

7. Розміщення тимчасових споруд для провадження підприємницької діяльності відповідно до статті 28 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності».

8. Знесення і демонтаж будівель та споруд без подальшого будівництва, які не є підготовчими роботами, та без порушення експлуатаційної придатності інших будівель і споруд.

9. Оснащення будівель і споруд приладами для ведення відокремленого обліку теплової енергії, гарячої і холодної води.

10. Роботи з відновлення елементів благоустрою, визначених Законом України «Про благоустрій населених пунктів», існуючих дитячих та спортивних майданчиків, майданчиків для вигулу домашніх тварин, прибудинкових територій багатоквартирних житлових будинків.

11. Улаштування засобів безперешкодного доступу до об’єктів житлово-комунального та громадського призначення осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення.

12. Монтаж технічних засобів телекомунікацій та антенних споруд зв’язку для кріплення антенно-фідерних пристроїв на будівлях, спорудах, у вбудовано-прибудованих приміщеннях, у/на приміщеннях контейнерного типу, а також на існуючих наземних щоглах з відтяжками та на баштах. Можливість монтажу зазначених технічних засобів телекомунікацій та антенних споруд зв’язку для кріплення антенно-фідерних пристроїв визначається за результатами оцінки технічного стану та відповідно до вимог законодавства з питань охорони культурної спадщини за погодженням з власником будівлі, споруди, іншого об’єкта нерухомості.

13. Відновлення окремих конструкцій будівель та споруд з метою ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій (аварій) та відновлення функціонування об’єктів, призначених для забезпечення життєдіяльності населення, без зміни їх геометричних розмірів.

14. Улаштування автоматизованих систем раннього виявлення загрози виникнення надзвичайних ситуацій та оповіщення населення, систем протипожежного захисту та їх складових, систем внутрішнього та зовнішнього протипожежного водопроводу, систем блискавкозахисту будівель та споруд, автоматичних установок контролю за вибухонебезпечними концентраціями газу в повітрі.

15. Розміщення на автомобільних дорогах елементів санітарного облаштування та технічних засобів, визначених Законом України «Про автомобільні дороги», відповідно до будівельних норм, стандартів та схем організації дорожнього руху.

16. Заміна одиниць та вузлів технологічного устаткування та їх інженерних мереж, систем управління та автоматизації, які застаріли та технічний ресурс яких вичерпано, в існуючих цехах, приміщеннях.

17. Будівництво фортифікаційних споруд, інженерно-технічного облаштування з метою зміцнення обороноздатності держави в зонах, визначених переліком населених пунктів, на території яких здійснювалася антитерористична операція, затвердженим розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2015 р. № 1275.

18. Роботи, пов'язані із залізничним транспортом, а саме: реконструкція, технічне переоснащення та капітальний ремонт інженерних споруд, земляного полотна, залізничних колій та переїздів, пасажирських платформ, горловин станцій з укладенням стрілкових переводів, контактної мережі залізниць, повітряних ліній електропостачання 6 — 35 кВ, розташованих на підтримуючих конструкціях контактної мережі та окремих опорах обводів, повітряних та кабельних ліній, розподільних і живильних пристроїв електропостачання, сигналізації, централізації та блокування зв'язку, станційних пристроїв зв'язку, пристроїв станційної електричної централізації стрілок і сигналів, гіркової централізації, ключової залежності стрілок і сигналів, автоматичного та напівавтоматичного блокування, диспетчерської централізації та контролю, переїзної автоматики, засобів автоматичного контролю технічного стану рухомого складу під час руху поїздів (технічне переоснащення).

19. Знесення самочинно збудованих об'єктів за рішенням суду.

Дія цього переліку не поширюється на об'єкти, що належать до пам'яток культурної спадщини. Роботи, зазначені у пункті 18 цього переліку, виконуються на об'єктах інфраструктури залізничного транспорту загального користування, які розташовані в межах смуги відведення, відповідно до затвердженої проектної документації, стандартів, норм і правил. Виконання будівельних робіт повинно здійснюватися з дотриманням вимог законодавства, будівельних норм, стандартів і правил.

Висновки. Таким чином, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 13 квітня 2011 року № 466 «Порядок виконання підготовчих і будівельних робіт», до положень Закону України «Про архітектурну діяльність»[1], Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» (ст. 34), Закону України № 1817-19 від 10.06.2017 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України

[1] Про архітектурну діяльність : Закон України від 23.05.2017 № 2059-VIII. URL: http: //zakon.rada.gov.ua /laws/show/687–14 (дата звернення 12.04.2019).

щодо удосконалення містобудівної діяльності»[1] виконувати перепланування та переобладнання можливо після подання замовником повідомлення про початок виконання будівельних робіт до Державної архітектурно-будівельної інспекції або її територіальному органу за місцезнаходженням об'єкта будівництва. Станом на сьогоднішній день це є заміною дозволу виконавчого комітету місцевої Ради народних депутатів (що передбачений ст. 152 ЖК України).

Реконструкцію проводити за проектною документацією, розробленою організацією, яка має ліцензію на проведення такого виду робіт та потребують документів, що дають право на їх виконання, та після закінчення яких об'єкт підлягає прийняттю в експлуатацію. Перепланування, яке не передбачає втручання в огороджувальні та несучі конструкції та/або інженерні системи загального користування, не потребують документів, що дають право на їх виконання, та після закінчення яких об'єкт не підлягає прийняттю в експлуатацію. Проектування переобладнання інженерних мереж проводити на підставі технічних умов, отриманих замовником самостійно у відповідних установах.

Наведені в статті положення законодавчих актів щодо отримання дозвільних документів на реконструкцію, перепланування та переобладнання індивідуальних житлових будинків, які необхідно проводити для реалізації запропонованих віріантів розподілу, можуть використовуватися експертами при проведенні експертиз даного напрямку.

References

Perelik budivelnykh robit, yaki ne potrebuiut dokumentiv, shcho daiut pravo na yikh vykonannia, ta pislia zakinchennia yakykh obiekt ne pidliahaie pryiniattiu v ekspluatatsiiu: postanova Kabinetu ministriv Ukrainy vid 20.03.2019 № 236. URL: http://zakon, rada. qov.ua/ilavs/card/406–2017-p. Pro dosvilnu sistemu u sferi gospodarskoi dijalnosti: URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2806-15 (data zvernennia 11. 04. 2019) [in Ukrainian].

Poriadok pryiniattia v ekspluatatsiiu zakinchenykh budivnytstvom biektiv: postanova Kabinetu ministriv Ukrainy vid 13.04.2011 № 461. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/461–2011-p. (data zvernennia 10.04.2019) [in Ukrainian].

Poriadok vykonannia pidhotovchykh ta budivelnykh robit: postanova Kabinetu ministriv Ukrainy vid 25.04.2018 № 327. URL: httpzakon.rada.gov.ua/go/466–2011-p (data zvernennia 17.04.2019) [in Ukrainian].

Poriadok zatverdzhennia proektiv budivnytstva i provedennia yikh ekspertyzy: postanova Kabinetu ministriv Ukrainy vid 25.04.2018 № 32. URL: http://zakon.rada.gov.ua/go/466–2011-p. (data zvernennia 06.05.2019) [in Ukrainian].

Pro administratyvni posluhy: Zakon Ukrainy 18.05.2017 № 2042. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17 (data zvernennia 07.05.2019) [in Ukrainian].

Pro admisnistrativni posluqi: Zakon Ukrainy vid 06.09.2012 № 5203-VI: URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17 (data zvernennia 07.05.2019) [in Ukrainian].

Pro dozvilnu systemu u sferi hospodarskoi diialnosti: Zakon Ukrainy vid 13.03.2018 № 2320-UIII. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2806-15 (data zvernennia 11.04.2019) [in Ukrainian].

Pro rehuliuvannia mistobudivnoi diialnosti: Zakon Ukrainy vid 04.09.2018 № 2517-UIII. URL: http:// zakon.rada.gov.ua/go/ 3038-17 (data zvernennia 10.04.2019) [in Ukrainian].

Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo udoskonalennia mistobudivnoi diialnosti: Zakon Ukrainy vid 04.09.2018 № 2517-UIII URL: http:// zakon.rada.gov.ua/go/1817-19 (data zvernennia 10.04.2019) [in Ukrainian].

Zahalni pryntsypy zabezpechennia nadiinosti ta konstruktyvnoi bezpeky budivel, sporud, budivelnykh konstruktsii: DBN V. 1. 2-14:2009 vid 22.06.2009 № 245. URL: http:// zakon.rada.gov.ua/go/ 3038-17 (data zvernennia 10.04.2019) [in Ukrainian].

Л. Ф. Пугачева, Л. И. Кириллова, Р. И. Кучеренко

РАЗРЕШИТЕЛЬНЫЕ ДОКУМЕНТЫ, РЕГЛАМЕНТИРУЮЩИЕ ВЫПОЛНЕНИЕ СТРОИТЕЛЬНЫХ РАБОТ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Одной из задач строительно-технической экспертизы является определение технической возможности раздела жилого дома на изолированные квартиры с отдельными выходами на земельный участок, включая и возможность переоборудования выделяемой части дома в изолированную квартиру (помещение) путем проведения необходимых строительных работ по реконструкции, перепланировке, переоборудованию согласно действующим нормативным документам. Вместе с этим, возникают вопросы о предоставлении разрешений на выполнение таких работ и порядка их выполнения. Рассмотрены основные требования законодательных и нормативных актов в области строительства, которые регулируют порядок выполнения строительных работ по реконструкции, перепланировке, переоборудованию и получения необходимых разрешительных документов для реализации переоборудований, предложенных экспертами в вариантах раздела жилых домов и сооружений индивидуальных застройщиков между совладельцами в соответствии с идеальными долями каждого и при определении порядка пользования помещениями. Законом Украины № 1817–19 «О внесении изменений в некоторые законодательные акты Украины относительно усовершенствования градостроительной деятельности» кардинально изменились правила получения права на выполнение строительных работ и ввода в эксплуатацию законченных строительством объектов. Принадлежность объекта к определенному классу последствий (ответственности) на стадии разработки проектной документации определяет стадийность проектирования, необходимость проведения экспертизы проектной документации, на стадии строительства — получение необходимых разрешений, принятие завершенных строительством объектов в эксплуатацию. Дан перечень строительных работ, не требующих документов,

дающих право на их выполнение, и по истечении которых объект не подлежит принятию в эксплуатацию.

Ключевые слова: строительство, разрешительные документы, изолированная квартира, классы последствий, переоборудование, перепланировка помещения, реконструкция, градостроительная деятельность.

L. Puqacheva, L. Kirillova, R. Kucherenko

APPLICABLE NORMATIVE DOCUMENTS WHICH REGULATE CONSTRUCTION WORK AT THE PRESENT STAGE

One of the tasks of construction and technical expertise is the definition of technical Possibility of distributing a dwelling house to isolated apartments with separate exits to the land, including the possibility of turning the allocated part of the house into an isolated apartment (premises) by carrying out the necessary construction work on renonstruction, re-planning, re-equipment in accordance with the applicable normative documents. At the same time, questions arise regarding the granting of permits and the procedure for such worksand the order of their execution. The basic requirements of the legislative and normative acts in the field of construction that regulate the execution of construction works, the reconstruction, redevelopment, re-equipment and obtaining the necessary permits for the implementation of the refurbishments proposed by experts in the variants of the distribution of buildings and structures of individual developers between co-owners in accordance with the ideal shares of each and when determining the order of using the premises. Thus, in accordance with the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of April 13, 2011 № 466 «Some questions of the implementation of preparatory and construction works», to the provisions of the Law of Ukraine «On Architectural Activities», the Law of Ukraine «On Regulation of Urban Development» (Article 34), the Law of Ukraine № 1817-19 of June 10, 2017 «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning the Improvement of Urban Development Activities» to perform the conversion is possible after the submission by the customer of a notice on the commencement of the execution of civil works State Architecture no-construction inspection or territorial authority at the location of the construction. The provisions of the legislative acts concerning obtaining permits during the conversion of individual dwelling houses, which must be carried out at their distribution for the implementation of the proposed distribution verses, are indicated in the article. They can be used by experts in conducting appraisals on the distribution of residential buildings, which are possible only with the necessary adjustments.

Key words: construction, permits, isolated apartment, classes of consequences, interconnection, redevelopment of the premises, reconstruction, town-planning activity.

Надійшла до редколегії 12.10.2019

DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.37
УДК 343.98:728(477)

І. Л. Пугачова,
старший науковий співробітник
Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна,
ORCID: https://oscid.org/0000–0002–4639–6085
e-mail: pugacheva-i-l@ukr.net

К. О. Осипенко,
науковий співробітник Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна,
ORCID: https://oscid.org/0000–0001–6345–9933
e-mail: K_osipenko77@ukr.net

Д. В. Адамова,
судовий експерт Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна,
ORCID: https://oscid.org/0000–0003–2236–887x
e-mail: alanarex@ukr.net

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОСЛІДЖЕНЬ З РОЗПОДІЛУ ЖИТЛОВИХ БУДИНКІВ СТАРОЇ ЗАБУДОВИ

Вирішення питань, що виникають при проведенні досліджень з розділу житлових будинків старої забудови, актуально для теорії і практики проведення судових експертиз, пов'язаних з розробкою варіантів розділу такої нерухомості, враховуючи невизначеність і протиріччя даних окремих документів (технічних, правовстановлюючих), які надаються на дослідження, та зміни складу житлової нерухомості, що знаходиться в праві спільної часткової власності в результаті здійснення певних дій з перепланування, будівництва, реконструкції. Проведено аналіз нормативної та правовстановлюючої документації, розроблені єдині підходи до виконання досліджень з розподілу житлових будинків старої забудови з урахуванням певних факторів, які впливають на результати висновків такого виду експертиз.

Ключові слова: будівельні об'єкти, будівництво; житлова забудова; нерухомість, обстеження, перепланування; площа, реконструкція, розподіл, технічна інвентаризація, технічний стан, експлуатація, ідеальні частки, спільна часткова власність, судова експертиза, будівельно-технічна експертиза.

Постановка наукової проблеми. Відповідно до Цивільного кодексу України[1]: майно, що є у власності двох або більше осіб (співвласників), належить їм на праві спільної власності (спільне майно); спільна власність вважається частковою, якщо договором або законом не встановлена спільна сумісна власність на майно; співвласник має право на виділ у натурі частки із майна, що є у спільній частковій власності. Перед судовими експертами нерідко на

[1] Цивільний кодекс України від 6 січня 2003 року № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*, 2003. № № 40–44. Ст. 356.

© І. Л. Пугачова, К. О. Осипенко, Д. В. Адамова, 2019

вирішення ставиться питання про можливості розподілу в натурі домоволодіння відповідно до часток співвласників.

Вирішення питань з розподілу об'єктів старої житлової забудови поєднане з питанням погрішності (результати некоректних розрахунків, неточності, друкарські помилки, інше), що допускаються при складанні технічних документів інвентаризації, на підставі яких формуються правовстановлюючі документи на нерухоме майно та надалі, при необхідності, проводяться дослідження з розподілу житлової нерухомості (домоволодінь).

Аналіз основних досліджень і публікацій. Основною публікацією, в якій цілком прописані питання проведення досліджень з розподілу житлових будинків, зокрема і старої забудови, є «Методичні рекомендації щодо проведення досліджень з розподілу та порядку користування нерухомим майном» [1].

Цією обставиною значною мірою визначається необхідність аналізу законодавчих і нормативних актів, які регулюють порядок отримання технічних та правовстановлюючих документів на нерухоме майно.

Мета статті — проведення аналізу та визначення єдиних підходів до виконання досліджень з розподілу житлових будинків старої забудови з урахуванням певних факторів, які впливають на результати висновків такого виду експертиз.

Викладення основного матеріалу. Відповідно до Цивільного кодексу України[1] (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003 (із змінами та доповненнями): майно, що є у власності двох або більше осіб (співвласників), належить їм на праві спільної власності (спільне майно) (п. 1, ст. 355); спільна власність вважається частковою, якщо договором або законом не встановлена спільна сумісна власність на майно (п. 4, ст. 355); співвласник має право на виділ у натурі частки із майна, що є у спільній частковій власності.

У «Методичних рекомендаціях щодо проведення досліджень з розподілу та порядку користування нерухомим майном» [2] надано поняття поділу житлового будинку (з технічної точки зору), це — технічна можливість поділу в натурі житлового будинку у відповідності до часток співвласників (або близьких до цих часток) з облаштуванням в частинах будинку, що виділяються співвласникам, окремих ізольованих, як мінімум однокімнатних квартир, у відповідності до вимог нормативних документів.

Вирішення питань з розподілу об'єктів старої житлової забудови потребує ретельного вивчення всіх технічних та правовстановлюючих документів, що надаються на дослідження на ці будівельні об'єкти. В практиці експертів, при розробленні варіантів розподілу житлових

[1] Звіт про науково-дослідну роботу IV.3.1–2016/1 «Методичні рекомендації щодо проведення досліджень з розподілу та порядку користування нерухомим майном». Архів Харківського НДІСЕ за 2016 р.

будинків старої забудови, виникає необхідність проведення аналізу даних зазначених документів, що гарантує повне та об'єктивне дослідження та обґрунтовані висновки експертиз.

Проблемою, з якою стикаються експерти при проведенні таких досліджень, є погрішності (результати некоректних розрахунків, неточності, друкарські помилки, інше), що допускаються при складанні технічних документів інвентаризації, на підставі яких формуються правовстановлюючі документи на нерухоме майно та надалі, при необхідності, проводяться дослідження з розподілу житлової нерухомості (домоволодінь).

Поняття домоволодіння визначене Інструкцією з ведення господарського обліку в сільських, селищних та міських радах[1], а саме: житловий будинок з господарськими спорудами та будівлями, які розташовані на одній земельній ділянці.

При довгостроковій експлуатації об'єктів житлової забудови може велику кількість разів змінюватися склад співвласників, планувальне та конструктивне рішення об'єктів цієї нерухомості, складові домоволодіння: знесення існуючих будівель та споруд, або навпаки зведення нових будівельних об'єктів, перепланування приміщень будинку, заміна конструктивних елементів. А іноді, проведенням нового будівництва чи реконструкції в більшій частині старої забудови співвласниками вносяться до складу домоволодіння невід'ємні поліпшення, внаслідок чого створюється новий об'єкт нерухомого майна в поліпшеному стані, який може лише частково відтворювати об'єкт нерухомого майна (стару забудову), що існував раніше.

Зазначені чинники впливають на розрахунки при розробленні варіантів розподілу житлової нерухомості та повинні бути враховані експертом при дослідженні. При цьому вивчення інформації, що викладена в наданих на дослідження документах, потребує багато експертного часу.

Дані інформаційних носіїв про об'єкти, що надаються експерту на дослідження, необхідно систематизувати в хронологічному порядку — від часу введення до експлуатації об'єктів житлової нерухомості до часу проведення дослідження з метою розподілу цих об'єктів.

Інструкція про порядок проведення технічної інвентаризації об'єктів нерухомого майна[2] визначає порядок та методику проведення

[1] Інструкція з ведення погосподарського обліку в сільських, селищних та міських радах : затв. наказом Державної служби статистики України від 11.04.2016 № 56. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0689-16 (дата звернення 22.08.2019).

[2] Інструкція про порядок проведення технічної інвентаризації об'єктів нерухомого майна : затв. наказом Державного комітету будівництва,

технічної інвентаризації збудованих (реконструйованих) будинків, допоміжних будівель та споруд з метою:

— визначення їх фактичної площі та об'єму (щодо проектних);

— обстеження та оцінки технічного стану наявних об'єктів;

— установлення вартості об'єктів.

Технічна інвентаризація передбачає:

— первинну технічну інвентаризацію об'єктів;

— поточні інвентаризаційно-оцінювальні роботи для встановлення змін за певний період часу після первинної інвентаризації.

Інструкція про порядок проведення технічної інвентаризації об'єктів нерухомого майна діє на всій території України для здійснення технічної інвентаризації об'єктів нерухомого майна всіх форм власності.

Технічну інвентаризацію новозбудованих (реконструйованих) та наявних об'єктів виконують за рахунок замовників комунальні підприємства — бюро технічної інвентаризації.

Технічній інвентаризації підлягають об'єкти всіх форм власності, розташовані на земельних ділянках (за окремими поштовими адресами), незалежно від того, побудовані вони за відповідно оформленими документами чи самочинно: будинки, включаючи прибудови та надбудови, громадські та виробничі будинки, господарські будівлі та споруди, а також вбудовані та окремо розташовані захисні споруди.

На підставі матеріалів технічної інвентаризації складаються інвентаризаційні справи та технічні паспорти на об'єкти нерухомості.

Відповідно до Інструкції про порядок проведення технічної інвентаризації об'єктів нерухомого майна одними з об'єктів, що підлягають технічній інвентаризації, є житлові будинки квартирного типу малої поверховості, житлові будинки садибного типу з господарськими будівлями та спорудами, що розташовані на окремих земельних ділянках, садові та дачні будинки, гаражі.

Інвентаризаційна справа формується і ведеться на кожен об'єкт нерухомого майна на весь час його існування та зберігається в органі державної реєстрації прав за місцезнаходженням такого об'єкта.

За вимогами Інструкції про порядок проведення технічної інвентаризації об'єктів нерухомого майна, у разі виявлення змін щодо складу, технічного стану, власників будинків тощо, бюро технічної інвентаризації вносять до інвентаризаційних документів відповідні виправлення та доповнення. При наявності змін технічний паспорт замінюється на новий з позначкою про це в старому технічному паспорті, який залишається у замовника. Матеріал має бути сконцентрований в одній інвентаризаційній справі.

архітектури та житлової політики України від 24.05.2001 № 127 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0582-01 (дата звернення 22.08.2019).

При виконанні експертами обстежень об'єктів нерухомості з метою проведення розподілу, часто між співвласниками виникають суперечки щодо права володіння чи користування конкретними приміщеннями в будинку, підвальними, мансардними приміщеннями та надвірними будівлями і спорудами.

Відповідно до статті 331 Цивільного кодексу України (із змінами та доповненнями)[1]: право власності на нову річ, яка виготовлена (створена) особою, набувається нею, якщо інше не встановлено договором або законом. Особа, яка виготовила (створила) річ зі своїх матеріалів на підставі договору, є власником цієї речі. Право власності на новостворене нерухоме майно (житлові будинки, будівлі, споруди тощо) виникає з моменту завершення будівництва (створення майна).

Тому експертам дуже важливо простежити по технічним та правовим документам на цю нерухомість етапи експлуатації житлового будинку саме в хронологічному порядку, його складові та правову належність, зокрема для з'ясування наступного:

1. Встановлення того, яким чином були визначені первинні частки співвласників на час виникнення спільної часткової власності на нерухоме майно, вартість яких приміщень в будинку та вартість яких будівель та споруд було покладено до розрахунку ідеальних часток (в матеріалах інвентаризаційної справи повинен бути розрахунок часток співвласників в праві власності на досліджувану нерухомість, якщо співвласники зверталися з такою заявою). Зазначений розрахунок проводиться на підставі даних про загальну площу приміщень будинку, вартості будівель та споруд, в т. ч. даних про площі приміщень окремих частин будинку з господарськими будівлями та спорудами з їх вартісними показниками, які за розрахунком належать певним співвласникам.

2. Якщо склад співвласників домоволодіння з часу виникнення спільної часткової власності до часу проведення дослідження з розподілу житлового будинку змінювався велику кількість разів, а попередні співвласники проводили добудови до житлового будинку, які введені в експлуатацію до 2003 року у встановленому законом порядку, у матеріалах інвентаризації співробітниками бюро технічної інвентаризації за заявою співвласників, як правило, проводяться розрахунки перерозподілення часток в праві власності на нерухомість в зв'язку із зведенням новобудов.

В практиці судових експертів, що проводять дослідження з можливості розподілу об'єктів нерухомості, є випадки коли при проведенні аналізу наданих на дослідження матеріалів інвентаризаційної справи, вбачається некоректне визначення ідеальних

[1] Цивільний кодекс України від 6 січня 2003 року № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*, 2003, № № 40–44, Ст. 356.

часток співвласників досліджуваного домоволодіння, починаючи з часу виникнення спільної часткової власності до часу проведення дослідження з розподілу цієї нерухомості, наприклад, у зв'язку із здійсненням перепланувань приміщень, демонтування старих камінів, печей, перегородок або зведення нових конструктивних елементів всередині будинку. Всі ці переобладнання збільшують (або зменшують) загальну площу приміщень будинку по відношенню до будівельної (первісної) площі будинку. Згідно з вимогами Інструкції про порядок проведення технічної інвентаризації об'єктів нерухомого майна[4] підрахунок площ приміщень будинків здійснюється в журналах внутрішніх обмірів. Під час підрахунків слід користуватися величинами, визначеними у процесі безпосередніх обмірів. Підрахунок площі приміщень будинку здійснюється за сумою площ внутрішніх приміщень.

Отже, у подальшому, при необхідності перерахування та визначення часток співвласників співробітниками бюро технічної інвентаризації допускаються погрішності у розрахунках, пов'язані зокрема із застосуванням у цих розрахунках значення фактичної загальної площі перебудованих (реконструйованих) приміщень, що виникла в результаті виконаних певних перепланувань в будинку.

До некоректно визначених вихідних даних, які містять матеріали інвентаризації, відносяться невірно визначені ідеальні частки співвласників в праві власності на нерухомість, сума яких не дорівнює одиницю (або більше одиниці). Відповідно до Інструкції щодо проведення поділу, виділу та розрахунку часток об'єктів нерухомого майна[1]: право кожного співвласника в спільній частковій власності визначається часткою, яка виражається в простих правильних дробах (1/2; 1/3; 3/5 тощо). При цьому вказані в правовстановлювальних документах розміри часток співвласників на об'єкт нерухомого майна в сумі повинні становити одиницю.

Надалі, частки співвласників в праві власності на нерухоме майно з часом можуть перетворюватися шляхом здійснення різноманітних угод з цією нерухомістю (спадок, купівля-продаж, дарування тощо), та визначатися з допущеними раніше погрішностями, що впливає на висновки про зміну ідеальних часток по варіантам розподілу, та як слідство на розрахунок компенсації при виконанні експертами розподілу житлової нерухомості.

Разом з цим, необхідно відмітити, що експерти при виконанні досліджень із розподілу житлової нерухомості, використовуючи діючі на час проведення дослідження правовстановлюючі документи співвласників на нерухоме майно, під забороною виходити за межі

[1] Інструкції щодо проведення поділу, виділу та розрахунку часток об'єктів нерухомого майна: затв. наказом Міністерства з питань житлово-комунального господарства України від 18.06.2007 № 55 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0774-07 (дата звернення 22.08.2019).

компетенції судового експерта, не мають права вирішувати питання права та коригувати ідеальні частки співвласників, що містять діючі правовстановлюючі документи, — вихідні дані для проведення розподілу об'єкта нерухомості.

Необхідно зазначити, що методиками проведення досліджень з розподілу об'єктів житлової нерухомості не охоплено коло проблемних питань, пов'язаних з проведенням реконструкції/перепланування досліджуваних будівельних об'єктів, що знаходяться у праві спільної часткової власності співвласників, а також питань з використанням вихідних даних у випадках надання експертам для виконання досліджень з розподілу житлової нерухомості документів (технічних, правовстановлюючих), що містять некоректні дані, за умови, що на теперішній час виправити дані цих документів дуже складно та в більшій мірі неможливо з причин зміни об'ємно-планувального рішення об'єкта з часу забудови, зміни його складу та здійснення різноманітних правових операцій з цією нерухомістю.

Окрім цього слід зазначити, що складність вирішення питання з розподілу житлових будинків старої забудови виникають також у зв'язку зі змінами законодавства нашої держави. Так, відповідно до вимог статті 119 Цивільного кодексу Української РСР (із змінами і доповненнями, внесеними Указами Президії Верховної Ради Української РСР (Кодекс втратив чинність на підставі Кодексу № 435-IV (435-15) від 16. 01. 2003, ВВР, 2003, №№ 40-44)[1]: коли учасник спільної часткової власності на жилий будинок збільшить в ньому за свій рахунок корисну площу будинку шляхом прибудови, надбудови або перебудови, проведеної за згодою решти учасників і в установленому порядку, частки учасників у спільній власності на будинок і порядок користування приміщеннями в ньому підлягають відповідній зміні.

А згідно з п.п. 3, 4 статті 357 Цивільного кодексу України (із змінами та доповненнями)[1]: співвласник має право на відповідне збільшення своєї частки у праві спільної часткової власності, якщо поліпшення спільного майна, які не можна відокремити, зроблені ним своїм коштом за згодою всіх співвласників, з додержанням встановленого порядку використання спільного майна. Співвласник житлового будинку, іншої будівлі, споруди може зробити у встановленому законом порядку за свій рахунок добудову (прибудову) без згоди інших співвласників, якщо це не порушує їхніх прав. Така добудова (прибудова) є власністю співвласника, який її зробив, і не

[1] Цивільний кодекс Української РСР (із змінами і доповненнями, внесеними Указами ПВР Української РСР (Кодекс втратив чинність на підставі Кодексу № 435-IV (435–15) від 16.01.2003. *Відомості Верховної Ради України,* 2003. №№ 40–44. Ст.119). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-06 (дата звернення 22.08.2019).

змінює розміру часток співвласників у праві спільної часткової власності.

Отже, набуття чинності в 2003 році нового Цивільного кодексу України[1], із зведенням новобудов у домоволодінні, що є спільною частковою власністю, ідеальні частки співвласників в праві власності на нерухоме майно перерозподілялися за заявою співвласників, та їх розміри визначалися розрахунками в матеріалах інвентаризаційної справи, та визначені ідеальні частки зазначалися в правовстановлюючих документах. А після введення, відповідно до вимог Цивільного кодексу України 2003 року (із змінами та доповненнями), в зв'язку із зміною складу домоволодіння за рахунок новобудов, ідеальні частки співвласників в праві власності на нерухомість не змінюються. Але як це врахувати при розподілі старої житлової забудови, а ні нормативно-правовими актами, а ні методиками проведення такого виду експертиз не зазначено.

Висновки. За відсутністю єдиного підходу вирішення питань з розподілу об'єктів старої забудови, що перетворені в результаті певних дій з перепланування, реконструкції чи нової добудови, які не входять до складу спільної часткової власності та враховуючи те, що розподіл житлового будинку в натурі за фактичним станом об'єкта нерухомості виконати не уявляється можливим з певних причин, пропонується надавати варіанти розподілу житлового будинку, які розроблені за документами інвентаризаційної справи станом на час, що передував внесеним змінам у житловий будинок роботами з ремонту, будівництва, реконструкції.

Слід відмітити, що після винесення рішення суду з розподілу нерухомості, надалі можуть проводитися будь-які правочини з цією нерухомістю. В зв'язку з цим, при складанні правовстановлюючих документів, виникає питання щодо об'єктів нерухомості, що зведені співвласниками за свій рахунок, якщо ідеальні частки в зв'язку із створенням цих об'єктів не змінюються за вимогами чинного законодавства. Тому при проведенні дослідження з розподілу об'єктів старої житлової забудови, як зазначено вище за текстом, експертам рекомендується разом із запропонованими варіантами розподілу нерухомості, що знаходиться в спільній частковій власності, на вирішення суду надавати розрахунок зміни часток співвласників, виходячи із загальної вартості фактичних складових домоволодіння (разом із новобудовами, що зведені особисто). Такий розрахунок повинен містити частки нерухомого майна спільної часткової власності, що виділяються співвласникам при розподілі та частки, що складають особисто зведені власниками новобудови.

У випадку, якщо за матеріалами технічної інвентаризації експертом встановлено, що ідеальні частки на теперішній час визначені з погрішностями по відношенню до часу формування спільної часткової власності в праві власності на досліджуване нерухоме майно,

розрахунок компенсації пропонується не проводити, при цьому у висновку експертизи необхідно провести ретельний аналіз даних матеріалів інвентаризаційної справи та за результатами цього аналізу надати обґрунтування неможливості визначення грошової компенсації для співвласника, у якого зменшується його ідеальна частка по варіанту розподілу нерухомого майна.

References

Civil Code of Ukraine (2003). *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, № 40 — 44. URL: https:// zakon.rada.gov.ua/go/435-15 (data zvirnennia 13.03.2019) .

Instruction for conducting economic accounting in rural, settlement and city councils, Zatv. Order of the State Statistics Service of Ukraine dated April 11, 2016. № 56.

Instruction on the procedure for conducting a technical inventory of real estate objects, Zatv. By order of the State Committee for Construction, Architecture and Housing Policy of Ukraine dated May 24, 2001 № 127 URL: http: zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0582–01 (data zvirnennia 12.04.2019).

Instructions for separating, separating and calculating the shares of real estate objects, Zatv. By the order of the Ministry of Housing and Communal Services of Ukraine dated 18.06.2007. № 55.

Report on the research work of IV.3.1–2016/1 «Methodical recommendations for conducting researches on the distribution and order of the use of real estate».

The Civil Code of the Ukrainian SSR (With amendments and additions introduced by the Decrees of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR (the Code has expired on the basis of the Code № 435-IV (435-15) dated January 16, 2003, 2003, NN 40-44. Ст. 119).

И. Л. Пугачева, Е. А. Осипенко, Д. В. Адамова

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОВЕДЕНИЯ ИССЛЕДОВАНИЙ ПО РАЗДЕЛУ ЖИЛЫХ ДОМОВ СТАРОЙ ЗАСТРОЙКИ

Решение вопросов, возникающих при проведении исследований по разделу жилых домов старой застройки актуально для теории и практики проведения судебных экспертиз, связанных с разработкой вариантов раздела такой недвижимости, учитывая неопределенность и противоречия данных отдельных документов (технических, правоустанавливающих), которые предоставляются на исследование и изменения состава жилой недвижимости, находящейся в праве общей долевой собственности в результате осуществления определенных действий по перепланировке, строительству, реконструкции.

Погрешности (результаты некорректных расчетов, неточности, опечатки, др.), допускаемые при составлении технических документов инвентаризации, на основании которых составляются правоустанавливающие документы на недвижимое имущество, влияют на расчеты при разработке вариантов раздела жилой недвижимости. При долгосрочной эксплуатации, все изменения состава домовладений, которые вносят совладельцы этой недвижимости в разные периоды времени, такие как, изменение объемно-планировочного решения объектов, инженерно-техническое оснащения,

благоустройства и др., обязательно должны быть отражены в документах, предоставляемых на исследование, в том числе откорректированы идеальные доли в связи с проведёнными улучшениями жилой недвижимости старой застройки. Указанные факторы влияют на полноту исследования и формирование экспертом выводов о возможном разделе объектов старой жилой застройки.

Проведен анализ нормативной и правоустанавливающей документации, разработаны единые подходы к выполнению исследований по разделу жилых домов старой застройки с учетом определенных факторов, влияющих на результаты выводов такого вида экспертиз.

Ключевые слова: строительные объекты, строительство; жилая застройка; недвижимость, обследования, перепланировки; площадь, реконструкция, распределение, техническая инвентаризация, техническое состояние, эксплуатация, идеальные доли, общая долевая собственность, судебная экспертиза, строительно-техническая экспертиза.

L. Pugacheva, K. Osipenko, D. Adamova

SOME FEATURES OF CONDUCTING RESEARCH IN THE DIVISION OF RESIDENTIAL HOUSES OLD BUILDING

The solution of issues arising during the research on the division of residential buildings of old buildings is relevant for the theory and practice of conducting forensic examinations related to the development of options for the division of such real estate, given the uncertainty and contradictions in the data of certain documents (technical, legal) that are provided for research and changes in composition residential real estate in common ownership as a result of certain redevelopment actions, builder stvu, reconstruction.

Errors (the results of incorrect calculations, inaccuracies, typos, etc.) allowed during the preparation of technical inventory documents, on the basis of which documents of title to real estate are drawn up, affect the calculations when developing options for the division of residential real estate. During long-term operation, all changes in the composition of households that are made by the co-owners of this property at different time periods, such as changes in the space-planning decisions of objects, engineering and technical equipment, landscaping, etc., must be reflected in the documents submitted for the study, including corrected ideal shares in connection with the improvements in residential real estate of the old buildings. These factors affect the completeness of the study and the formation of expert conclusions about the possible division of the old residential buildings.

The analysis of normative and legal documentation was carried out, unified approaches to the research on the division of residential buildings of the old buildings were developed taking into account certain factors that affect the results of the conclusions of this type of expertise.

Key words: construction objects, construction; residential development; real estate, surveys, redevelopment; area, reconstruction, distribution, technical inventory, technical condition, operation, common share, common share ownership, forensics, construction and technical expertise.

Надійшла до редколегії 12.10.2019

DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.38
УДК 343.98

Д. В. Пучко,
аспірант Харківського НДІСЕ,
прокурор Харківської місцевої прокуратури № 2 Харківської області,
юрист 1 класу, м. Харків, Україна,
ORCID: https://orcid.org/0000–0002–1332–6806
e-mail: puchko06111990@gmail.com

ЩОДО ПРОБЛЕМНИХ ПИТАНЬ КЛАСИФІКАЦІЇ СУДОВОЇ БУДІВЕЛЬНО-ТЕХНІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Досліджено проблемні питання судової будівельно-технічної експертизи як джерела доказів у різних видах судочинства, в аспекті її класифікації. Аналіз експертної практики свідчить про те, що діапазон об'єктів і кількість виконуваних будівельно-технічних досліджень постійно зростає. З огляду на актуальність даного роду судової експертизи як для розслідування кримінальних проваджень, так і для інших видів судочинства, розглянуто основні положення, пов'язані з формуванням теоретичної бази судової будівельно-технічної експертизи в аспекті її класифікації.

На підставі аналізу спеціальної літератури, нормативно-правових актів та експертної практики, виокремлюється низка питань, що носять дискусійний характер і на сьогодні не визначені остаточно.

Сформульовано висновки та надано відповідні пропозиції.

Ключові слова: судова будівельно-технічна експертиза, висновок експерта, експертна спеціальність, клас, рід, вид судової експертизи, класифікація судових експертиз.

Постановка наукової проблеми. Аналіз експертної практики свідчить про те, що діапазон об'єктів і кількість виконуваних будівельно-технічних досліджень постійно зростає. За останні роки спостерігається така статистична картина: у 2009 році в системі судово-експертних установ Міністерства юстиції України виконано 7895 будівельно-технічних експертиз (що склало 8,5 % від загальної кількості всіх проведених досліджень); 2010 — 8162 (8,6 %); 2011 — 8497 (8,7 %); 2012 — 8550 (11,5 %); 2013 — 8977 (13,1 %); 2014 — 6980 (11,8 %); 2015 — 6676 (10,5 %); 2016 — 6831 (10,3 %); 2017 — 9842 (10,8 %); 2018 — 11065 (10,5 %). Зниження кількості експертиз у 2014 — 2016 роках пояснюється тим, що Україна втратила контроль над територіями в Криму і східному регіоні (частина Донецької та Луганської областей), де знаходилися дві потужні експертні установи, однак, у відсотковому співвідношенні тенденції зростання зберігаються — це в середньому близько 10 % від виконаних експертиз за всіма видами досліджень у спеціалізованих установах Мін'юсту. Відзначимо, що всього в системі проводяться судові експертизи з більш, аніж 90 видів експертних спеціальностей[1].

[1] *Пучко Д. В.* Современное состояние и перспективы развития судебной строительно-технической экспертизы в Украине. *Criminalistics and Forensic*

© Д. В. Пучко, 2019

З огляду на актуальність даного роду судової експертизи як для розслідування кримінальних проваджень, так і для інших видів судочинства, розглянемо основні положення, пов'язані з формуванням теоретичної бази судової будівельно-технічної експертизи в аспекті її класифікації.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Теоретичні та науково-методичні положення судової будівельно-технічної експертизи знайшли своє відображення в наукових працях українських та російських учених — Л. Гули, З. М. Скибінської, О. Я. Заяць, В. В. Контимирової, В. В. Мазурової, О. В. Командирова, О. В. Левченко, О. В. Кисіль, А. Ю. Бутиріна, О. С. Вершиніної, С. Д. Волощук, А. В. Крахіна, М. Ю. Седнєва[1] й інших фахівців у даній галузі

Expertology : Science, Studies, Practice. V. XV. Book II. Lietuvos Teismo Centras, Lietuvos Kriminnalistu Draugija, 2019. P. 311–326.

[1] Див., напр.: *Гула Л.* Особливості будівельно-технічної експертизи з визначення завищення даних про вартість виконаних будівельно-ремонтних робіт із залученням бюджетних коштів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка».* Серія: Юридичні науки. Lviv Polytechnic National University Institutional Repository URL: http://ena.lp.edu.ua (дата звернення 01.09.2019); *Гула Л.* Характеристика організації будівельно-ремонтних робіт як об'єктів будівельно-технічної експертизи з визначення характеру їх виконання. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка».* Серія : Юридичні науки, *2017*. № 861. С. 432–439; *Скибінська З. М., Заяць О. Я.* Суб'єкти малого підприємництва та особливості застосування спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності у будівельному виробництві. *Науковий вісник* : зб. науково-технічних праць Національного лісотехнічного університету України, 2007. Вип. 17.8. С. 244–248; *Контимирова В. В., Мазурова В. В.* Про актуальність питання з організації випробувальних будівельно-технічних лабораторій в установах судових експертиз. *Вісник ОНДІСЕ.* Вип.5, 2019. С. 90–94; *Командиров О. В., Левченко О. В., Кисіль О. В.* Перспективи застосування bim-технології (building information modeling) в будівельно-технічній експертизі. *Вісник ОНДІСЕ.* Вип.5, 2019. С. 86–89; *Бутырин А. Ю.* Судебная строительно-техническая экспертиза (теоретические, методические и правовые основы). Москва, 1998. 196 с.; *Бутырин А. Ю.* Методики исследования объектов судебной строительно-технической экспертизы. Оконных заполнений из ПВХ; квартир, поврежденных заливом (пожаром); межевых границ земельных участков. Москва : Библиотека эксперта, 2007. 220 с.; *Бутырин А. Ю.* Строительно-техническая экспертиза в судопроизводстве России: дис. докт. юрид. наук: 12.00.09 / МГЮА. Москва, 2005. 608 с.; *Бутырин А. Ю.* Теория и практика строительно-технической экспертизы. Москва : Городец, 2006. 224 с.; *Вершинина О. С.* (ред.) Практическое пособие строительного эксперта : изд. 4-е. перераб. и доп. Москва : Спутник+, 2007. 835 с.; *Волощук С. Д., Крахин А. В., Седнев М. Ю.* Судебная строительно-техническая экспертиза. Определение объёмов и стоимости фактически выполненных проектно-изыскательских работ : учеб. пособ. Москва : АСВ, 2014. 176 с.; *Бутырин А. Ю., Орлов Ю. К.* Строительно-техническая экспертиза в современном судопроизводстве : учебник / Гос. учреждение Российский федеральный центр судебной экспертизы при М-ве юстиции РФ. Москва : РФЦСЭ, 2011. 368 с.

спеціальних знань. Аналіз публікацій свідчить про те, що в основу диференціації судових будівельно-технічних досліджень, втім, як і будь-яких інших, покладені організаційно-процесуальні, науково-методичні та інші критерії, залежно від сукупності характеристик різних сторін предмета, об'єкта, суб'єкта, завдань, методів дослідження і використовуваних спеціальних знань. У той же час, існують дискусійні питання щодо віднесення тих чи інших досліджень до певних видів (підвидів) судової будівельно-технічної експертизи, що позначається на практиці її призначення та проведення.

Мета статті. На підставі аналізу спеціальної літератури, нормативних актів та експертної практики розглянути основні положення, пов'язані з формуванням теоретичної бази судової будівельно-технічної експертизи в аспекті її класифікації.

Виклад основного матеріалу. Ми дотримуємося тієї тенденції, відповідно до якої судову будівельно-технічну експертизу слід розглядати як рід у класі інженерно-технічних експертиз, що диференціюється за видами (підвидами) залежно від розв'язуваних завдань і об'єктів дослідження: будівлі (промислового і цивільного будівництва), інженерні споруди; об'єкти індивідуального будівництва. Наші умовиводи пояснюються такими положеннями.

Згідно з Державним класифікатором будівель та споруд ДК 018–2000, зазначені об'єкти нерухомості диференціюються залежно від їх призначення — виробниче або невиробниче. Споруди — це пов'язані із землею будівельні системи, створені з будівельних матеріалів, напівфабрикатів, оснащення та обладнання в результаті виконання різних будівельно-монтажних робіт. Будівлі — це споруди, що складаються з несучих та огороджувальних або сполучених (несуче-огороджувальних) конструкцій, які утворюють наземні або підземні приміщення, призначені для проживання або перебування людей, розміщення устаткування, тварин, рослин, предметів. До будівель належать: житлові будинки, гуртожитки, готелі, ресторани, торгові центри, промислові будівлі, вокзали, будівлі для публічних виступів, медичних установ, навчальних закладів тощо. Інженерні споруди — це об'ємні, площинні або лінійні наземні, надземні або підземні будівельні системи, що складаються з несучих та, в окремих випадках, огороджувальних конструкцій і призначені для виконання виробничих процесів різних видів, розміщення устаткування, матеріалів і виробів, для тимчасового перебування і пересування людей, транспортних засобів, вантажів, переміщення рідких та газоподібних продуктів і т.п.[1]

Інженерні споруди класифікуються, в основному, з урахуванням інженерних задумів, і визначаються цільовим призначенням об'єкта.

[1] Державний класифікатор будівель та споруд ДК 018–2000. URL: https: //zakon.rada.gov.ua/rada/show/va507565–00 (дата звернення 27.08.2019).

До інженерних споруд належать: транспортні споруди (залізниці, шосейні дороги, злітно-посадкові смуги, мости, естакади тощо), трубопроводи та комунікації, дамби, комплексні промислові споруди, спортивні та розважальні споруди тощо. Одиницею класифікації в зазначеному Класифікаторі, в основному, є окрема будівля або інженерна споруда (будівля, дорога, трубопровід тощо). Для комплексних будівельних об'єктів, що складаються з декількох будівель, кожна будівля може класифікуватися окремо або як група. Комбіноване житло повинно бути ідентифікованим за однією класифікаційною ознакою відповідно до основного призначення[1].

У ході експертного дослідження судовим експертом повинна враховуватися специфіка кожного з наведених вище та визначених зазначеним Класифікатором будівельних об'єктів. Безумовно, зазначений Класифікатор — не єдиний документ, який дозволяє побачити і проаналізувати все різноманіття об'єктів будівельно-технічної експертизи. У той же час, в Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень у класі інженерно-технічних експертиз виділені будівельно-технічна, дорожньо-технічна і оціночно-будівельна експертизи.

Як показує наш власний досвід процесуального керівництва в кримінальних провадженнях за злочинами у сфері будівництва, одним із найактуальніших завдань, які можуть бути вирішені судовими експертами в галузі будівництва, є встановлення вартості будівельних об'єктів та будівельних робіт, що найчастіше пов'язано з доведенням фактів неправомірності використання бюджетних коштів (їх нецільового використання). У таких експертних ситуаціях об'єктами дослідження будівельно-технічної експертизи є: будівлі, споруди, інженерне та інше обладнання і документація до них: технічні паспорти, інвентарні справи; робочі проекти і робоча документація; специфікації, пояснювальні записки до проекту; висновки державної комплексної експертизи; локальні кошториси; загальні відомості про земельні ресурси; договори або контракти; додаткові угоди; акти виконаних підрядних робіт; довідки про виконані підрядні роботи; звіти про нормативне списання матеріалів; акти огляду прихованих робіт; календарні плани або мережеві графіки; журнали виконання робіт; акти введення в експлуатацію будівель або споруд тощо. Однак, судова будівельно-технічна експертиза відіграє важливу роль і в ході розслідування (судового розгляду) кримінальних проваджень про аварії, нещасні випадки, які відбуваються в процесі проведення будівельних робіт; розгляду цивільних позовів про право власності на нерухомість; у справах про адміністративні правопорушення, пов'язані зі встановленням правомірності будівництва, експлуатацією будівельних об'єктів, відповідності виконаних робіт будівельним нормам і правилам та ін.[2].

[1] Там само.

[2] *Пучко Д. В.* Питання класифікації будівельних об'єктів раніше розглядалося нами в роботі : проблемні питання судової будівельно-технічної

Відповідно до статті 2 Закону України «Про судову експертизу», законодавство України про судову експертизу складається із цього Закону, інших нормативно-правових актів[1]. Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5 (із змінами та доповненнями), передбачено класифікацію (розподіл) судових експертиз за різних підстав: послідовністю проведення, кількісним складом експертів однієї чи декількох спеціалізацій, характером (галуззю) спеціальних знань тощо[2].

Становлення судової будівельно-технічної експертизи як окремої галузі знань тісно пов'язане з одним із найважливіших документів, яким регламентувалися питання призначення будівельно-технічних експертиз при розгляді цивільних справ з питань розподілу домоволодінь, що належать громадянам, правомірністю їх будівництва — постановою Пленуму Верховного Суду СРСР від 31 липня 1981 р. «Про судову практику з вирішення спорів, пов'язаних з правом приватної власності на жилий будинок»[3].

Вперше в Україні підрозділи судових будівельно-технічних досліджень були створені в науково-дослідних інститутах судових експертиз МЮ УРСР: у 1988 році — в ХНДІСЕ та КНДІСЕ; у 1991 році — в ОНДІСЕ.

Затвердженням Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз, відповідно до наказу Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 р. № 53/5, визначено, по суті, клас експертизи — інженерно-технічна, та рід даних досліджень — будівельно-технічна експертиза.

З метою посилення контролю за якістю підготовки та атестації судових експертів із числа фахівців науково-дослідних інститутів судових експертиз і фахівців, які не є працівниками державних

експертизи. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. матеріалів міжнарод. наук.-практ. конф., присвяченої 150-річчю з дня народження Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 18–19 квіт. 2019 р.). Харків : ХНДІСЕ, 2019. С. 310–312.

[1] Про судову експертизу : Закон України 25.02.1994 № 4038-XII. *Голос України* від 21.04.1994 (із подальшими змінами та доповненнями).

[2] Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.98 № 53/5 (із змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України.* 1998. № 46. Ст.172.

[3] Про судову практику з вирішення спорів, пов'язаних з правом приватної власності на жилий будинок : постанова Пленуму Верховного Суду СРСР від 31 липня 1981 року. URL: https: //zakon.rada.gov.ua/ laws/show/v0004400–81 (дата звернення 25.12.2018).

спеціалізованих установ, було затверджено Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів (наказ МЮУ від 15 липня 1997 р. № 285/7-А) й Перелік основних видів судових експертиз та експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта. Відповідно до даного Переліку визначено види судових експертиз, індекси та види експертних спеціальностей, а саме: вид судових експертиз — будівельно-технічна експертиза; індекси та види експертних спеціальностей — 10.6» Дослідження об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій та відповідних документів»; 10.7» Розподіл земель та визначення порядку користування земельними ділянками»; 10.10 «Визначення оціночної вартості будівельних об'єктів та споруд»; 10.14» Оцінка земельних ділянок». Вказаним переліком на одному рівні класифікаційних одиниць роду будівельно-технічної експертизи постають види експертних спеціальностей щодо об'єктів будівництва та земель і земельних ділянок. Вважаємо, що така класифікація не повною мірою відповідає об'єктному підходу до диференціювання експертних спеціальностей, оскільки ми маємо справу з різними об'єктами, кожний з яких є специфічним: будівельними, з одного боку, і землямий земельними ділянками, з іншого. Безумовно, при цьому слід враховувати, що за багатьма напрямами вирішення експертних завдань ці об'єкти тісно взаємопов'язані, оскільки будівлі та споруди розташовуються на земельних ділянках. Але такий зв'язок можна умовно порівняти, наприклад, із рукописними текстами у документах, які є, з одного боку, об'єктами почеркознавчого дослідження, а з іншого, досліджуються в межах технічної експертизи документів. Це ні в якому разі не стає на заваді для виокремлення почеркознавчої експертизи, з одного боку, та технічної експертизи документів, з іншого, як окремих родових одиниць класу криміналістичних в загальній класифікації судових експертиз.

Із прийняттям 12 липня 2001 р. Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні», Національного Стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав» (Постанова Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2003 р. за № 1440) та інших нормативних документів, головні завдання будівельно-технічної експертизи було доповнено встановленням виду вартості, а саме, визначення ринкової вартості нерухомого майна, що зазначено в Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень затверджених наказом Міністерства юстиції України від 30 грудня 2004 р. за № 144/5. Зі змінами до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень від 26 грудня 2012 р. № 1950/5 виокремлено будівельно-технічну (оціночно-будівельну), земельну технічну (оціночно-земельну) та дорожньо-технічну експертизи.

На сьогодні чинними є Переліки видів судових експертиз та експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта фахівцям науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України, а також фахівцям, які не працюють у державних спеціалізованих установах. Дані переліки є додатками до Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 03.03.2015 № 301/5[1]. Відповідно до вказаного документа як окремі види судових експертиз, що по'вязані із будівництвом, зафіксовано будівельно-технічну, земельно-технічну, оціночно-будівельну, оціночно-земельну та дорожньо-технічну експертизи за відповідними видами експертних спеціальностей: дослідження об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій та відповідних документів (10.6), розподіл земель та визначення порядку користування земельними ділянками (10.7); визначення оціночної вартості будівельних об'єктів та споруд (10.10); оцінка земельних ділянок (10.14); дорожньо-технічні дослідження (10.16). Виокремлення вказаних родів експертизи здійснено на підставі диференціації основних об'єктів(будівлі та споруди, земельні ділянки, дороги) та вирішуваних завдань (а отже за предметом) дослідження.

Якщо розглядати класифікації судових експертиз в інших країнах, то поряд з будівельно-технічною експертизою в РФ у відповідному переліку судових експертиз має місце й землевпорядна експертиза (дослідження об'єктів землеустрою, в тому числі, з визначенням на місцевості), а в Республіці Казахстан судова будівельна експертиза включає 2 експертні спеціальності: судово-експертне будівельно-економічне дослідження будівель та споруд; судово-експертне будівельно-технічне дослідження будівель та споруд. У Республіці Білорусь проводяться експертиза проектної документації; геодезична експертиза; з розділу домоволодінь;експертиза залиття та пожеж об'єктів нерухомості; експертиза з визначення параметрів ізоляції повітряного та ударного шуму огороджувальних конструкцій; експертиза з визначення рівня та джерела шуму в приміщеннях житлових та громадських будівель; експертиза з визначення відповідності систем вентиляції та опалення споруд вимогам технічних нормативно-правових актів; експертиза з визначення відповідності споруд нормам інсоляції та освітлення. Як «ексклюзивні» види

[1] Див.: Перелік основних видів судових експертиз та експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта фахівцям науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України. Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів (п. 3 розд. V) : затв. наказом М-ва юстиції України від 03.03.2015 № 301/5. Дод. 6, 7.

експертизи у порівнянні з українською класифікацією, у країнах Балтії виокремлено експертизу горючості матеріалів (дослідження горючості будівельних матеріалів та інших продуктів); експертизу земельних робіт; експертизу управління земельними ресурсами, а в межах експертизи пожежної безпеки — експертизу будівництва, будівельних матеріалів, засобів та проектів щодо дотримання правил протипожежного захисту. У Національному Центрі Судових Експертиз при Міністерстві юстиції Республіки Молдова організовано проведення таких експертиз: будівельна (дослідження об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій та технічної документації); експертиза оцінки та розподілу домоволодінь; будівельних об'єктів та обладнання (оцінка об'єктів нерухомості, розподіл нерухомості й визначення порядку користування земельними ділянками).

Класифікувати експертизи — це розподілити їх на структурні елементи, визначити зв'язок і відмінність окремих класів, родів, видів та підвидів експертиз. Від правильного визначення роду і виду судової експертизи та її можливостей залежить безпомилкове призначення експертизи, вибір експертної установи та експерта, а відтак, і належне використання експертизи у процесі судочинства[1]. Класифікація судових експертиз — це сформована наукою та практикою система уявлень про галузь експертного знання. Наука виявляє об'єктивні критерії, які дають змогу виділити наукові знання, що використовуються в судочинстві як спеціальні. Практика встановлює структурні елементи, які сприяють реалізації наукових знань в експертній діяльності[2].

Таким чином, будівельно-технічна експертиза тісно пов'язана із земельно-технічною та дорожньо-технічною, які виокремлюється як роди в класі інженерно-технічних експертиз[3].

З прийняттям 12.07.2001 року Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні»[4],

---

[1] *Клименко Н. І.* Судова експертологія : курс лекцій : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. Київ, 2007. С. 115.

[2] Інформація із Звіту про НДР: Удосконалення класифікації судових експертиз. Наук. кер. Сімакова-Єфремян Е. Б. ХНДІСЕ, КНДІСЕ та ін. № держреєстрації 0116U003867. Харків : ХНДІСЕ, 2018. 705 с.

[3] Вперше, як роди інженерно-технічних експертиз, земельно-технічна та дорожньо-технічна експертизи з'явились у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26 грудня 2012 р. № 1950/5 «Про внесення змін до наказу Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 р. № 53/5» (зміни до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень).

[4] Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність: Закон України від 12 липня 2001 року № 2658-ІІІ. *Офіційний вісник України* від 07.09.2001, № 34. Стор. 1. Ст. 157.

Національного Стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав»[1] до основних завдань будівельно-технічної експертизи віднесено визначення ринкової вартості нерухомого майна[2]. За нашою думкою, оціночно-земельна експертиза є окремим родом у класі інженерно-технічних експертиз.

У законодавстві України використовується термін «галузь знань» — основна предметна область освіти і науки, що включає групу споріднених спеціальностей, за якими здійснюється професійна підготовка. Відповідно до затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 266 Переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, за шифром галузі «19» — Архітектура та будівництво, кодами спеціальностей 191, 192, 193 передбачено спеціальності Архітектура та містобудування, Будівництво та цивільна інженерія, Геодезія та землеустрій[3]. Як бачимо, розподіл за родами судової експертизи лише умовно відповідає вказаній класифікації галузей знань.

Висновки. Таким чином, у складі інженерно-технічних експертиз, до сфери дослідження яких входять об'єкти будівництва, можна виокремити як види будівельно-технічну та оціночно-будівельну експертизи. Предметом судових будівельно-технічних та оціночно-будівельних експертиз слід вважати встановлювані на основі спеціальних знань у галузі будівництва фактичні дані та обставини справи (провадження), що мають доказове значення для будь-якого виду судочинства під час дослідження відповідних об'єктів будівництва: будівель та споруд, будівельних матеріалів, конструкцій та відповідних документів. Тобто, технічний зміст судових будівельно-технічних та оціночно-будівельних експертиз полягає в реалізації знань із будівництва шляхом дослідження відповідних об'єктів будівництва, аналізу технічної документації у межах предмета та завдань вказаних

[1] Про затвердження Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав» : постанова Кабінету Міністрів України від 10.09.2003 № 1440. *Офіційний вісник України* від 26.09.2003, № 37. Стор. 64. Ст. 1995.

[2] Про внесення змін та доповнень до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 08.10.98 № 53/5 : наказ Міністерства юстиції України 30.12.2004 № 144/5, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 19 січня 2005 р. за № 61/10341. *Офіційний вісник України* від 18.02.2005, № 5. Стор. 275. Ст. 325.

[3] Перелік галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 266. URL: http: //vnz.org.ua/zakonodavstvo/101-perelik-galuzej-znan-i-spetsialnostej (дата звернення 10.09.2019).

категорій експертиз відповідним суб'єктом через застосування відповідної системи методів дослідження. Ці особливості виділяють їх у самостійні роди судової експертизи.

References

Butyrin, A. Yu. (2007). *Metodiki issledovaniya ob"ektov sudebnoj stroitel'no-tekhnicheskoj ekspertizy okonnyh zapolnenij iz PVH; kvartir, povrezhdennyh zalivom (pozharom); mezhevyh granic zemel'nih uchastkov*. Moskva: Biblioteka eksperta [in Russian].

Butyrin, A. Yu., Orlov, Yu. K. (2011). *Stroitel'no-tekhnicheskaya ekspertiza v sovremennom sudoproizvodstve*: uchebnik. Moskva: RFCSE [in Russian].

Butyrin, A. Yu. (2005). *Stroitel'no-tekhnicheskaya ekspertiza v sudoproizvodstve Rossii*: dis. … dokt. yurid. nauk: 12.00.09 / MGYUA. Moskva: Gorodec [in Russian].

Butyrin A. Yu. (2006). *Teoriya i praktika stroitel'no-tekhnicheskoj ekspertizy*. Moskva: Gorodec [in Russian].

Butyrin, A. Yu. (1998). *Sudebnaya stroitel'no-tekhnicheskaya ekspertiza (teoreticheskie, metodicheskie i pravove osnovy)*. Moskva [in Russian].

Derzhavnyi klasyfikator budivel ta sporud DK 018–2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va507565–00 (data zvernennia: 27.08.2019) [in Ukrainian].

Hula, L. (2017). *Kharaktervstyka orhanizatsii budivelno-remontnykh robit yak obiektiv budivelno-tekhnichnoi ekspertyzy z vyznachennia kharakteru yikh vykonannia. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Seriia: Yurydychni nauky*, № 861. 432–439 [in Ukrainian].

Hula, L. *Osoblyvosti budivelno tekhnichnoi ekspertyzy z vyznachennia zavyshchennia danykh pro vartist vykonanykh budivelno remontnykh robit iz zaluchenniam biudzhetnykh koshtiv. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Seriia: Yurydychni nauky*. URL: Lviv Polytechnic National University Institutional Repository http://ena. lp. edu.ua (data zvernennia 01.09.2019) [in Ukrainian].

Klymenko, N. I. (2007). *Sudova ekspertolohiia*: Kurs lektsii: Navch. posib. dlia stud. yuryd. spets. vyshch. navch. zakl. Kyiv [in Ukrainian].

Komandyrov, O. V., Levchenko, O. V., Kysil, O. V. (2019). *Perspektyvy zastosuvannia bim-tekhnolohii (buildingin for mation modeling) v budivelno-tekhnichnii ekspertyzi. Visnyk ONDISE*. Vyp. 5, 2019. 86–89 [in Ukrainian].

Kontymyrova, V. V., Mazurova, V. V. (2019). *Pro aktualnist pytannia z orhanizatsii vyprobuvalnykh budivelno-tekhnichnykh laboratorii v ustanovakh sudovykh ekspertyz. Visnyk ONDISE.* Vyp. 5. 90–94 [in Ukrainian].

Perelik haluzei znan i spetsialnostei, za yakymy zdiisniuietsia pidhotovka zdobuvachiv vyshchoi osvity, zatverdzhenyi postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29 kvitnia 2015 r. № 266 URL: http://vnz.org.ua/zakonodavstvo/101-perelik-galuzej-znan-i-spetsialnostej. (data zvernennia 10.09.2019) [in Ukrainian].

Pro otsinku maina, mainovykh prav ta profesiinu otsinochnu diialnist: Zakon Ukrainy vid 12 lypnia 2001 roku № 2658-IP. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy* vid 07.09.2001, № 34, stor. 1, stattia 157, kod akta 19803/2001 [in Ukrainian].

Pro sudovu ekspertyzu: Zakon Ukrainy 25.02.1994 № 4038-XII. Holos Ukrainy vid 21.04.1994 (iz podalshymy zminamy ta dopovnenniamy) [in Ukrainian].

Pro sudovu praktyku z vyrishennia sporiv, poviazanykh z pravom pryvatnoi vlasnosti na zhylyi budynok: Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu SRSR vid 31 lypnia 1981 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004400–81 (data zvernennia 25.12.2018) [in Ukrainian].

Pro vnesennia zmin ta dopovnen do Instruktsii pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen ta Naukovo-metodychnykh rekomendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz, zatverdzhenykh nakazom Ministerstva yustytsii Ukrainy vid 08. 10. 98 № 53/5: nakaz Ministerstva yustytsii Ukrainy 30. 12. 2004 № 144/5. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy* vid 18. 02. 2005, № 5, stor. 275, stattia 325 [in Ukrainian].

Pro zatverdzhennia Instruktsii pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen ta Naukovo-metodychnykh rekomendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen, zatverdzhenykh nakazom Ministerstva yustytsii Ukrainy vid 08.10.98 № 53/5 (iz zminamy ta dopovnenniamy). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1998. № 46. St.172 [in Ukrainian].

Pro zatverdzhennia Natsionalnoho standartu № 1 «Zahalni zasady otsinky maina i mainovykh prav»: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10. 09. 2003 № 1440. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy* vid 26.09.2003, № 37, stor. 64, stattia 1995, kod akta 26384/2003 [in Ukrainian].

Puchko, D. V. (2019). *Problemni pytannia sudovoi budivelno-tekhnichnoi ekspertyzy. Aktualni pytannia sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*: zbirn. mater. mizhnarod. nauk.-prakt. konf., prysviachenoi 150-richchiu z dnia narodzhennia Zasl. prof. M. S. Bokariusa (Kharkiv, 18-19 kvit. 2019 r.). Kharkiv: KhNDISE. 310–312 [in Ukrainian].

Puchko, D. V. (2019). *Sovremennoe sostoyanie i perspektivy razvitiya sudebnoj stroitel'no-tekhnicheskoj ekspertizy v Ukraine*. *Criminalistics and Forensic Expertology : Science, Studies, Practice*. V. XV. Book II. Lietuvos Teismo Centras, Lietuvos Kriminnalistu Draugija. 311–326 [in Ukrainian].

Skybinska, Z. M., Zaiats, O. Ya. (2007). *Subiekty maloho pidpryiemnytstva ta osoblyvosti zastosuvannia sproshchenoi systemy opodatkuvannia, obliku ta zvitnosti u budivelnomu vyrobnytstvi. Naukovyi visnyk: zbirnyk naukovo-tekhnichnykh prats Natsionalnoho lisotekhnichnoho universytetu Ukrainy*, 2007. Vyp. 17.8. 244–248 [in Ukrainian].

Vershinina, O. S. (red.) (2007). *Prakticheskoe posobie stroitel'nogo eksperta*: Izd. 4-e. pererab. i dop. Moskva: Sputnik+ [in Ukrainian].

Voloshchuk, S. D., Krahin, A. V., Sednev, M. Yu. (2014). *Sudebnaya stroitel'no-tekhnicheskaya ekspertiza. Opredelenie ob"yomov i stoimosti faktycheski vypolnennyh proektno-izyskatel'skih rabot*: Uchebnoe posobie. Moskva: ASV [in Russian].

Zvit pro NDR: Udoskonalennia klasyfikatsii sudovykh ekspertyz. Nauk. ker. Simakova-Yefremian E. B. KhNDISE, KNDISE ta insh. № derzhreiestratsii 0116U003867. Kharkiv. KhNDISE, 2018 [in Ukrainian].

Д. В. Пучко

О ПРОБЛЕМНЫХ ВОПРОСАХ КЛАССИФИКАЦИИ СУДЕБНОЙ СТРОИТЕЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ

Анализ экспертной практики свидетельствует о том, что диапазон объектов и количество выполняемых строительно-технических исследований

постоянно возрастает. Учитывая актуальность данного рода судебной экспертизы как для расследования уголовных производств, так и для других видов судопроизводства, рассмотрены основные положения, связанные с формированием теоретической базы судебной строительно-технической экспертизы в аспекте ее классификации. На сегодня в Украине действующими являются Перечни видов судебных экспертиз и экспертных специальностей, по которым присваивается квалификация судебного эксперта специалистам научно-исследовательских учреждений судебных экспертиз Министерства юстиции Украины, а также специалистам, которые не работают в государственных специализированных учреждениях. Эти Перечни являются приложениями к Положению о квалификационных комиссиях и аттестации судебных экспертов, утвержденному приказом Министерства юстиции Украины от 03.03.2015 № 301/5. В соответствии с указанным документом, как отдельные виды судебных экспертиз, зафиксированы строительно-техническая, земельно-техническая, оценочно-строительная, оценочно-земельная и дорожно-техническая экспертизы по соответствующим видам экспертных специальностей. Предметом судебных строительно-технических и оценочно-строительных экспертиз следует считать устанавливаемые на основе специальных знаний в области строительства фактические данные и обстоятельства дела (производства), имеющие доказательственное значение для любого вида судопроизводства, в ходе исследования соответствующих объектов строительства: недвижимости, строительных материалов, конструкций и соответствующей технической документации. То есть, техническое содержание судебных строительно-технических и оценочно-строительных экспертиз заключается в реализации знаний по строительству путем исследования соответствующих объектов строительства, анализа технической документации в рамках предмета и задач указанных категорий экспертиз соответствующим субъектом путем применения соответствующей системы методов исследования. Эти особенности выделяют их в самостоятельные роды судебной экспертизы.

Ключевые слова: судебная строительно-техническая экспертиза, заключение эксперта, экспертная специальность, класс, род, вид судебной экспертизы, классификация судебных экспертиз.

D. Puchko

ABOUT CLASSIFICATION ISSUES OF FORENSIC CONSTRUCTION ENGINEERING EXAMINATIONS

Analysis of forensic science practice indicates that object range and number of performed construction and engineering researches are constantly increasing. Considering relevance of this kind of forensic science as for the investigation of criminal proceedings and for other types of legal proceedings, the basic provisions related to the theoretical base formation of forensic construction and engendering examinations in its classification aspect are considered. Currently, the lists of types of forensic examinations and forensic expert area of specializations are valid in Ukraine. According to these lists qualification of a forensic expert is assigned to experts of forensic science institutions the Ministry of Justice of Ukraine, as well as to specialists who do not work in state specialized institutions. These Lists are annexes to the Regulation: On Qualification Commissions and Certification of Forensic Experts approved by the No. 301/5 order of the Ministry of Justice of Ukraine dated 03.03.2015. According to the specified document, as separate types of forensic examinations, forensic construction engineering, forensic land lot evaluation

forensic building evaluation, forensic building evaluation and forensic road examination on corresponding types of expert areas of specialization are recorded. The subject of forensic construction engineering examination and land lot evaluation should be considered factual data and circumstances of the case (production) established on the basis of specialized expertise in construction field having evidentiary value for any type of legal proceedings while research on relevant construction objects: real estate, building materials, structures and related technical documentation. Thus, technical content of construction engineering examinations and forensic land lot evaluations involves forensic construction engineering implementation by examining relevant engineering sites analyzing technical documentation within the subject and tasks of the specified categories of examinations by the relevant subject by applying the appropriate system of research methods. These features distinguish them in independent kinds of forensic science.

Keywords: forensic construction and technical expertise, expert conclusion, expert specialty, class, kind, type of forensic science, classification of construction engineering examinations

Надійшла до редколегії 12.10.2019

DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.39
УДК 343.98:63

О. А. Назаров,
кандидат психологічних наук, доцент,
директор ТОВ «Київській міжнародний науково-дослідний інститут
психологічної експертизи і досліджень на поліграфі», м. Київ, Україна,
ORCID: https://orcid.org/0000–0002–3427–1162
e-mail: institute.expertise.Kyiv@gmail.com

ЮРИДИЧНІ ТА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ТОРГІВЛЕЮ ЛЮДЬМИ У СВІТІ

Стаття присвячена юридичним та соціально-психологічним особливостям злочинів, пов'язаним з торгівлею людьми. Наголошується, що дане питання знайшло відображення в різних міжнародних дослідженнях. Вказується на особливості кримінально-правової кваліфікації торгівлі людьми у світі. Висловлюються пропозиції по продовженню роботи щодо розробки методики судово-психологічної експертизи потерпілих за злочинами, пов'язаними із торгівлею людьми.

Ключові слова: злочин, торгівля людьми, експлуатація людини, немайнова шкода, уразливий стан, психічні проблеми, жертва торгівлі людьми.

Постановка наукової проблеми. Існування такого криміналізованого явища як торгівля людьми не залишає байдужими жодну країну світу. Існуванню бізнесу у вигляді торгівлі людьми сприяє підтримка з боку певних міжнародних кримінальних організацій для яких продаж і перепродаж людей стає прибутковим заняттям. Вважається, що у рабстві на теперішній час можуть знаходитися близько 21 мільйона чоловік, а прибуток від цього кримінального бізнесу може складати щонайменше 32 мільярда доларів щороку[1]. Проблема рабства завдає суттєвої шкоди психіці людини та може призвести до незворотних психічних змін негативного характеру в її особистості.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Вивченням проблеми торгівлі людьми активно почали займатися ще у XIX та на початку XX ст. такі вчені-дослідники як Ч. Ломброзо, Ф. Ліст, Ам-Рін Отто Генне, М. Гернет, Г. Феррaро, С. Гогель[2]. Встановленням міжнародних рис цього

[1] Боротьба з торгівлею людьми. URL: http://google-ukraine-blog.blogspot.com/2013/04/blog-post_10.html (дата звернення 14.04.2019).

[2] Преступление. Новейшие успехи науки о преступнике; Анархисты / Чезаре Ломброзо; [предисл. В. С. Овчинский]. Москва : ИНФРА-М, 2011. VI, 313, [2] с.: табл; 22 (Библиотека криминолога); *F. List, Frank Cass.* The Natural System of Political Economy, London, UK, 1983; *Otto Henne am Rhyn* (англ.). Encyclopaedia Britannica. URL: https: //www.britannica.com/biography/Otto-

© О. А. Назаров, 2019

злочину, а особливо вивченням проблеми торгівлі жінками та дітьми займалися І. І. Карпець, І. І. Лукашук, Ю. О. Решетов[1] та ін. Роль транснаціональних злочинних груп розглядали в своїх роботах А. І. Кононов, В. В. Лунєєв, А. С. Овчинський[2] та інші. Шляхи протидії торгівлі людьми через кримінологічні та кримінально-правові аспекти відображали в роботах О. М. Бандурка, В. В. Голіна, В. О. Іващенко, В. В. Лунєєв, Є. Л. Стрельцов, С. Д. Шапченко[3] та ін. Злочинна діяльність, пов'язана з торгівлею людьми, за статистичними даними має підвищені темпи росту та спонукає науковців різних країн до досліджень, які б допомогли як у розслідуванні цього ганебного кримінального явища, так і спробі компенсувати завдані моральні страждання та надати необхідну допомогу потерпілим від цього кримінального злочину.

Henne-am-Rhyn (дата обращения 5.01.2018); *А. А. Герцензон.* Михаил Николаевич Гернет, его жизнь, общественная и научная деятельность (1874–1953). История царской тюрьмы. Москва, 1960. Т. 1. С. 29; *K. Ferraro* (2006). Neither Angels nor Demons: Women, Crime, and Victimization. Boston: Northeastern University Press. First Published March 1, 2008. URL: https: //journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1077801208314080 (дата звернення 11.03.2019); *Гогель С. К.* Курс уголовной политики в связи с уголовной социологией; Сост. и вступ. ст. В. С. Овчинского, А. В. Федорова. Москва : ИНФРА-М, 2009. 386 с.

[1] *Карпец И .И.* Преступность: иллюзии и реальность. Москва : Российское право, 1992. 432 с.; *Лукашук И. И.* Международное право. Общая часть : учеб. для студентов юрид. фак. и вузов; Рос. акад. наук, Ин't государства и права, Академ. правовой ун-т. Изд. 3-е, перераб. и доп. Москва : Волтерс Клувер, 2005. 432 с.; *Решетов Ю. А.* Борьба с международными преступлениями против мира и безопасности. Москва : Междунар. отношения, 1983. 224 с.

[2] *Кононов А. И., Романов Н. А.* Общая характеристика политического экстремизма в современных условиях. Москва, 1994. 176 с.; *Лунеев В. В.* Преступность XX века: мировые, региональные и российские тенденции. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Волтерс Клувер, 2005. 912 с; *Овчинский А. С., Чеботарева С. О.* Матрица преступности. Под науч. ред. В. С. Овчинского. Москва : НОРМА, 2008. 112 с.

[3] *Даньшин І. М., Голіна В. В., Валуйська М. Ю. та ін.* Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник; за заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Харків : Право, 2009. 288 с.; *Иващенко В. А.* Криминологические и уголовно-правовые аспекты борьбы с торговлей женщинами и детьми : автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2000. 19 с.; Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані : монографія / за ред. проф. О. В. Козаченка, проф. Є. Л. Стрельцова. Миколаїв : Іліон, 2016. 768 с.; *Шапченко С.Д.* Склад злочину як кримінально-правовий феномен: сутність та основні форми існування. *Вісник Академії адвокатури України*. Київ : Видавничий центр Академії адвокатури України, 2009. № 1. С. 240–243; *Бандурка О. М.* Загальна характеристика проблеми торгівлі людьми. Співробітництво держави та громадськості з питань протидії торгівлі людьми: зб. наук. пр. Київ-Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. С. 9–13.

Мета дослідження. Проведення аналізу юридичних та соціально-психологічних особливостей злочину, пов'язаного з торгівлею людьми в контексті міжнародних соціально-психологічних практик та нормативно-правових актів.

Викладення основного матеріалу дослідження. В січні 2019 року була розпочата науково-дослідна робота по темі «Розробка методики судово-психологічної експертизи потерпілих за злочинами, пов'язаними із торгівлею людьми», виконавцями якої стали завідувач сектору криміналістичних, психологічних, інженерно-транспортних та товарознавчих досліджень Полтавського відділення Харківського НДІ судових експертиз Т. М. Єгорова, завідувач Полтавського відділення Харківського НДІ судових експертиз С. Г. Мороз та директор ТОВ «Київський міжнародний судово-експертний інститут психологічної експертизи і досліджень на поліграфі», кандидат психологічних наук, доцент О. А. Назаров. Протягом 6 місяців 2019 року було узагальнено велику кількість різноманітних даних наукової, науково-методичної літератури з юридичних та соціально-психологічних питань злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, які лише підтверджують наскільки актуальною є виконувана робота, яка має величезний міжнародний попит на кінцевий результат.

Згідно з міжнародними юридичними поняттями такий злочин, як «торгівля людьми» — це вербування і пересування людей з використанням засобів обману і примусу з метою експлуатації»[1]. Прикладом торгівлі людьми можуть бути факти продажу чоловіків, жінок і дітей через кордони країн і за їх межами з метою експлуатації на примусових секс-роботах, в якості домашньої прислуги та в інших різних галузях, включаючи рибальство, сільське господарство і будівництво, а також для виконання злочинних дій.

У світі, за даними різних досліджень, «торгівля людьми» є глобальною проблемою: в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні експлуатується близько 11,7 мільйона осіб, в Африці — 3,7 мільйона, в Латинській Америці і Карибському басейні — 1,8 мільйона, в Центральній і Південно-Східній Європі — 1,6 мільйона, в Європі — 1,5 мільйона. У країнах Близького Сходу, де є розвинена економіка, близько 600000[2]. Допомогою у вирішенні проблеми торгівлі людьми згідно із зібраними даними в світі займається близько 63 міжнародних недержавних

[1] United Nations (2000). Optional Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, Supplementing the United Nations Convention Against Transnational Organized Crime. General Assembly Resolution 55/25 (2000) UN. P. 26.

[2] International Labour Office (2012). ILO *Global Estimate of Forced Labour: results and methodology*. ILO. P.54.

організацій, які супроводжують і надають різну допомогу (соціальну, юридичну, психотерапевтичну) жертвам торгівлі людьми кожен день[1].

Найстаршою міжнародною правозахисною організацією в світі, яка засновує свою діяльність на договорах ООН проти рабства, є міжнародна організація Anti-Slavery International, офіційний Веб-сайт: www.antislavery.org. Anti-Slavery International була заснована в 1839 році в Лондоні, Великобританія. Значною заслугою організації є вплив на скасування рабства в Британській імперії. Дана організація має консультативний статус при Економічній і Соціальній Раді Організації Об'єднаних Націй і статус спостерігача в Міжнародній організації праці. Це нерелігійна, неполітична незалежна організація, яка тісно співпрацює з партнерськими організаціями з усього світу для боротьби з різними формами сучасного рабства.

У міжнародній практиці фахівці, які є найбільш затребуваними при наданні допомоги жертвам торгівлі людьми, отримали назву — «фахівці з психічного здоров'я» людини, до яких можуть належать представники таких професій як:

— психологи;
— психіатри;
— соціальні працівники;
— психотерапевти.

Всі, хто мають відношення до вирішення проблеми, пов'язаної з торгівлею людьми, розуміють, що серед потерпілих від даного злочину існує великий відсоток латентних жертв, що значно ускладнює вирішення цієї проблеми та надання необхідної допомоги усім потерпілим від злочину. Люди, які стали жертвами торгівлі людьми, можуть боятися розкрити інформацію про свій досвід через погрози заподіяння шкоди собі чи членам їх сімей з боку злочинців, ризику затримання або депортації, або можуть бути придушені почуттями сорому чи провини. Іншим може бути важко згадати й переказати свій досвід, травма може вплинути на повідомлення деталей і хронології подій, що є вкрай важливим для притягнення до відповідальності винних осіб, а тому робота фахівців з психічного здоров'я є вкрай важливою для відновлення правосуддя[2].

У світі злочин, пов'язаний з торгівлею людьми, є однією з форм сучасного рабства, тобто торговець людьми може використовувати людину за допомогою трьох засобів: із застосуванням сили, шахрайства або примусу, щоб, як правило, змусити її займатися комерційним сексом або фізичною роботою.

[1] List of organizations that combat human trafficking. URL: https: //en.wikipedia.org/wiki/List_of_organizations_that_combat_human_trafficking (date of access 12.05.2019).

[2] *Zimmerman C., Borland R.* Caring for Trafficked Persons: Guidance for Health Providers. International Organization for Migration. P. 98.

Таким чином, існує два види торгівлі людьми:

1. Фізична робота. Коли люди змушені виконувати фізичну роботу або надавати послуги під впливом сили, шахрайства або під примусом.

2. Комерційний секс. Коли дорослі змушені займатися сексом за гроші під впливом сили, шахрайства або примусу. При цьому слід мати на увазі, що якщо в торгівлю втягнуті неповнолітні, то вже сам факт скоєння ними комерційного статевого акту незалежно від наявності сили, шахрайства або примусу є ознакою злочину.

Так само в світі, існують визначення, що слід розуміти під силою, шахрайством і примусом в контексті скоєння злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми.

Сила включає в себе фізичну стриманість, фізичну шкоду, сексуальні зазіхання та побиття. Негативна інформація з моніторингу поведінки майбутньої жертви часто використовується злочинцями для контролю над жертвами, особливо на ранніх стадіях віктимізації, щоб зломити опір жертви в майбутньому.

Шахрайство включає в себе неправдиві обіцянки щодо роботи, заробітної плати, умов праці, любові, шлюбу або кращого життя. Згодом можуть статися нібито «несподівані зміни» в умовах роботи, компенсаційних або боргових угодах або характері відносин, що і робить раніше дані обіцянки шахрайськими.

Під примусом маються на увазі загрози заподіяння серйозної шкоди або фізичного обмеження щодо будь-якої особи, психологічні маніпуляції, конфіскація документів, а також загрози, які породжують сором і страх у зв'язку з шантажем обміну інформацією або фотографіями з іншими особами або повідомлення владі для притягнення до відповідальності.

За замовчуванням, уразливими в міжнародних практиках визнаються такі групи населення як:

1) особи, які зазнали насильства або нехтування в дитинстві;

2) діти, які беруть участь в системі не рідного виховання (усиновлення, які виховуються в дитбудинках, інтернатах);

3) швидка і бездомна молодь;

4) корінні американці, корінні гавайці і жителі тихоокеанських островів;

5) жертви насильства;

6) лесбіянки, геї, бісексуали, трансгендери (ЛГБТК);

7) робочі мігранти;

8) незареєстровані іммігранти;

9) расові та етнічні меншини;

10) люди з обмеженими можливостями;

11) люди з низькими доходами;

12) люди з історією зловживання психоактивними речовинами;

13) люди, спільноти яких зазнають травм між поколіннями[1].

Традиційно вважається, що уразливий стан потерпілих залежить від таких параметрів, як вік, фізичний або психічний їх стан, особливість сприйняття ними злочинної поведінки. У поведінці злочинців під час встановлення уразливого стану особливу роль відводять з'ясуванню того факту, чи були відомі і використані злочинцем психологічні, фізичні та сімейні проблеми жертви під час вчинення злочину, що лише підвищує стан уразливості жертви, оскільки спілкування злочинця з нею набуває маніпулятивного характеру.

З метою надання допомоги потерпілим від торгівлі людьми різні країни пропонують громадським, в тому числі і релігійним організаціям реєструватися як суб-грантоотримувачі Програми допомоги жертвам торгівлі людьми. Так, в США в 2017 фінансовому році національна мережа грантоотримувачів, що фінансуються HHS, надала безпосередню допомогу понад 1500 жертвам торгівлі людьми та їх сім'ям. Місцеві організації, що допомагають іноземним громадянам, які стали жертвами торгівлі людьми, можуть зареєструватися в якості субреципієнта для одного з одержувачів гранту в будь-якій точці США. Фінансування дозволяє постачальникам послуг надавати підтримку жертвам торгівлі людьми, включаючи оренду короткострокового і довгострокового житла, консультування з питань психічного здоров'я, освіти, професійної підготовки, правового захисту або фінансові консультації. Крім цього, в США в 2000 році був прийнятий Закон про захист жертв торгівлі людьми (скор. — TVPA), який є всеосяжним федеральним законом по боротьбі з торгівлею людьми. Закон передбачає тристоронній підхід до оцінки даного злочину, який включає: запобігання (профілактику), захист і судове переслідування злочинців[2]. До речі, в Україні схожий закон був прийнятий лише в 2011 році і отримав назву Закон України «Про протидію торгівлі людьми». Цей Закон визначає організаційно-правові засади протидії торгівлі людьми, гарантуючи гендерну рівність, основні напрями державної політики та засади міжнародного співробітництва у цій сфері, повноваження органів виконавчої влади, порядок встановлення статусу осіб, які постраждали від торгівлі людьми, та порядок надання допомоги таким особам[3]. Дослідження, які проводилися останні п'ять років в Україні (2013–2018), дозволяють стверджувати, Україна здебільшого зараз є джерелом, транзитером та країною призначення

[1] Office on trafficking in persons. *An Office of the Administraion for Children & Families.* URL: https: //www.acf.hhs.gov/otip/about/what-is-human-trafficking (date of access 17.04.2019).

[2] The Trafficking Victims Protection Act (TVPA) of 2000. 2013. P. 13.

[3] 18 жовтня — Європейський день боротьби з торгівлею людьми / Міністерство соціальної політики України. 18 Жовтня 2018. URL: https: //www.msp.gov.ua/news/16082.html (дата звернення 8.04.2019).

для чоловіків, жінок та дітей, які, переважно, піддаються примусовій праці та, меншою мірою, торгівлі з метою сексуальної експлуатації. Українські громадяни стають жертвами сексуальної експлуатації та примусової праці як в Україні, так і в Росії, Польщі, Молдові та інших частинах Європи, Казахстану та Близького Сходу. Деяких українських дітей та повнолітніх незахищених верств населення примушують до жебрацтва. Нечисленну кількість іноземних громадян, у тому числі з Молдови, Росії та Узбекистану, піддають примусовій праці в Україні. Жертв торгівлі людьми в Україні експлуатували у різноманітних галузях економіки, у тому числі на будівництві, в сільському господарстві, на виробництві, у домашній роботі, лісопромисловому виробництві, послугах з догляду та у вуличному жебрацтві; експерти повідомляють, що кількість жертв-іноземців в Україні різко скоротилася з початку бойових дій на сході України. Мігранти, які прямують через Україну незаконним шляхом, є незахищеними перед злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми. В України встановлено порядок надання офіційного статусу особі, яка постраждала від торгівлі людьми, термін якого діє протягом 2 років[1].

Окремо слід зосередити увагу на тому, що Україна була серед перших країн у Європі, яка у 1998 році встановила кримінальну відповідальність за торгівлю людьми. У Кримінальному кодексі України покарання за торгівлю людьми передбачено статтею 149, яка визначає ці злочинні дії як вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи.

А 18 жовтня 2007 року Європейським Парламентом на знак консолідації діяльності з підвищення рівня обізнаності щодо феномену торгівлі людьми та небайдужості громадськості до цього явища було започатковано Європейський день боротьби з торгівлею людьми**.**

Згідно з різними дослідженнями найбільш типовими психічними станами жертв торгівлі людьми є різні ознаки проблем з психічним здоров'ям, такі як депресія, тривога і посттравматичний стресовий розлад.

Дослідження, проведені в різних країнах, показують, що депресія, тривога, посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), а також самоушкодження і спроби самогубства поширені серед тих, хто вижили в торгівлі людьми[2]. Дослідження, проведені в Англії[3], виявили, що

[1] *Бугайчук К. Л.* Порядок встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми: інформаційно-науковий довідник. Харків : ХНУВС, 2017. 66 с.

[2] *Ottisova L., Hemmings S., Howard L. M., et al.* Prevalence and risk of violence and the mental, physical, and sexual health problems associated with human trafficking: an updated systematic review. *Epidemiology and Psychiatric Sciences*, 2016. № 25. P. 317–341.

[3] Там само.

симптоми депресії, тривоги і ПТСР були зареєстровані у 78 % жінок і 40 % чоловіків потерпілих, які пережили торгівлю людьми. Аналогічним чином, дослідження жертв торгівлі людьми в субрегіоні Великого Меконгу показало, що 61 % чоловіків і 67 % жінок, а також 57 % дітей повідомили про ймовірний стан депресії (тобто симптоми, які вказують на депресію, виміряну за допомогою стандартизованого скринінгового інструменту) і про ймовірне ПТСР у 46 % чоловіків, 44 % жінок і 27 % дітей[1].

Таким чином, у більшості тих, хто був врятований від торгівлі людьми та отримав статус потерпілого, було виявлено стан депресії, тривожності (занепокоєння), посттравматичний стресовий розлад або поставлений більш серйозний діагноз: розлад екстремального стресу (DESNOS), розвиток якого здебільшого пов'язують з наявністю таких обтяжуючих факторів у потерпілої особи як наявність ранньої травми дитинства, надзвичайного рівня переживання інтрузивної травми, недостатнього характерологічного функціонування тощо. На додаток до цих діагнозів у багатьох жертв сексуальної торгівлі також виникають вторинні психічні проблеми, такі як зловживання алкоголем і наркотиками, а також супутні медичні захворювання, які збільшують психологічний тягар, який відчувають жертви торгівлі людьми після злочину.

Поряд з поведінковими розладами у потерпілих можуть бути присутні соматичні хворобливі симптоми, які можуть переважати над поведінковими, наприклад головний біль, свербіння, соціальна абстиненція, відчуття неконтрольованої агресії, болю в животі або в області тазу, хронічна втома, безпідставна зміна поведінки, а також апатія (низька мотивація)[2].

Найбільш ефективними психодіагностичними інструментальними методами, за даними психологів, які дозволяли встановити уразливий стан потерпілих були:

— шкала діагностики генералізованого тривожного розладу (GAD–7);

— самоопитувальник стану здоров'я (PHQ);

— посттравматичний контрольний перелік симптомів (PCL-C).

Поширеними техніками психологічної допомоги, які позитивно змінювали стан потерпілих, виступали різні підходи таких напрямів психотерапії як:

— наративна експозиційна терапія (NET);

[1] *Kiss L., Pocock N., Naisanguansri V., et a.* Health of men, women, and children in post-trafficking services in Cambodia, Thailand, and Vietnam: an observational cross-sectional study. Lancet Global Health. 2015.P. 154–161.

[2] *Miller Cl, Duke G, Northam S.* Child sex-trafficking recognition, intervention, and referral: an educational framework for the development of health-care-provider education programs. *J Hum Trafficking*. 2016, № 2 (3). P. 177–200.

— когнітивно-поведінкова терапія, орієнтована на травми (TF-CBT);

— десенсибілізація і переробка рухів очей (EMDR)[1].

Висновки. На підставі вищезазначеного можна зробити висновок, що у світі велика кількість міжнародних організацій займається наданням допомоги у вирішенні проблем жертв торгівлі людьми, проте питання відшкодування немайнової шкоди, завданої жертвам торгівлі людьми, майже ніким не вирішується. Для постраждалих від вказаного злочину є достатньо типовими негативні психоемоційні стани: депресія, тривога, ПТСР. Страждання, заподіяні потерпілій фізичній особі внаслідок фізичного або психічного впливу на неї з боку злочинців, які займаються торгівлею людьми, потребують встановлення з боку експертів-психологів з метою подальшого їх відшкодування для повноцінного відновлення психічного здоров'я жертви. Робота щодо розробки методики судово-психологічної експертизи потерпілих за злочинами, пов'язаними із торгівлею людьми, має велике міжнародне значення з урахуванням своєї новизни та встановлення справедливості не тільки у вигляді притягнення до кримінальної відповідальності винних осіб, але й у вигляді встановлення немайнової шкоди, яка була завдана цим тяжким злочином потерпілим (чоловікам, жінка, дітям).

References

Bandurka, O. M. (2004). *Zagalna harakteristika problemi torgivli lyudmi. Spivrobitnictvo derzhavi ta gromadskosti z pitan protidiyi torgivli lyudmi*: Zb. nauk. pr. Kiyiv-Kharkiv: Vid-vo Nac. un-tu vnutr. sprav. 9–13 [in Ukrainian].

Borot'ba z torgivleyu lyud'mi. URL: http://google-ukraine-blog.blogspot.com/ 2013/04/blog-post_10.html [in Ukrainian].

Bugajchuk, K. L. (2017). *Poryadok vstanovlennya statusu osobi, yaka postrazhdala vid torgivli lyudmi*: informacijno-naukovij dovidnik. Kharkiv: HNUVS [in Ukrainian].

Danshin, I. M., Golina, V. V., Valujska, M. Yu. ta in. (2009). *Kriminologiya: Zagalna ta Osobliva chastini: pidruchnik*; za zag. red. V. V. Golini. 2-ge vid. pererob. i dop. Har'kov: Pravo [in Ukrainian].

Ferraro, K. (2008). *Neither Angels nor Demons: Women, Crime, and Victimization. Boston: Northeastern University Press. First Published March 1, 2008.* URL: https://journals. sagepub.com/doi/abs/10. 1177/1077801208314080 (data zvernennia 17.05.19).

General Assembly Resolution 55/25(2000) UN.

Gercenzon, A. A. (1960). *Mihail Nikolaevich Gernet, ego zhizn, obshestvennaya i nauchnaya deyatelnost (1874-1953). Gernet M. N. Istoriya carskoj tyurmy.* Moskva. T. 1 [in Russian].

[1] *Sukran Altun, Melanie Abas, Cathy Zimmerman, Louise M. Howard, Sian Oram*. Mental health and human trafficking: responding to survivors' needs. URL : https: //www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5618827/#r7 (date of access 28.04.2019).

International Labour Office (2012) ILO Global Estimate of Forced Labour: Results and Methodology. ILO.

Ivashenko, V. A. (2000). *Kriminologicheskie i ugolovno-pravovye aspekty borby s torgovlej zhenshinami i detmi*: avtoref. dis. na soiskanie nauk. stepeni kand. yurid. nauk: 12.00.08 Moskva [in Russian].

Karpec, I. I. (1992). *Prestupnost: illyuzii i realnost*. Moskva: Rossijskoe pravo [in Russian].

Kiss, L., Pocock, N., Naisanguansri, V. et al. (2015). *Health of men, women, and children in post-trafficking services in Cambodia, Thailand, and Vietnam: an observational cross-sectional study. Lancet Global Health*. 154–161.

Kononov, A. I., Romanov, N. A. (1994). *Obshaya harakteristika politicheskogo ekstremizma v sovremennyh usloviyah*. Moskva [in Russian].

Kurs ugolovnoj politiki v svyazi s ugolovnoj sociologiej / S. K. Gogel; Sost. i vstup. st. V. S. Ovchinskogo, A. V. Fedorova. (2009). Moskva: INFRA-M [in Russian].

List of organizations that combat human trafficking. URL: https://en. wikipedia.org/wiki/List_of_organizations_that_combat_human_trafficking (date of access 10.03.2019).

List, F. (1983). *The Natural System of Political Economy, Frank Cass*, London, UK.

Lukashuk, I. I. (2005). *Mezhdunarodnoe pravo. Obshaya chast: ucheb. dlya studentov yurid. fak. i vuzov*. Ros. akad. nauk, In't gosudarstva i prava, Akadem. pravovoj un't. Izd. 3'e, pererab. i dop. Moskva: Volters Kluver [in Russian].

Miller, CL, Duke, G, Northam, S. (2016). *Child sex-trafficking recognition, intervention, and referral: an educational framework for the development of health-care-provider education programs. J Hum Trafficking*. 2 (3). 177–200.

Office on trafficking in persons. An Office of the Administraion for Children & Families. URL: https://www.acf. hhs. gov/otip/about/what-is-human-trafficking (data zvernennia 16 04.2019).

Ottisova, L., Hemmings, S., Howard, L. M. et al. (2016). *Prevalence and risk of violence and the mental, physical, and sexual health problems associated with human trafficking: an updated systematic review. Epidemiology and Psychiatric Sciences*, 25, 317–341.

Otto Henne am Rhyn. Encyclopaedia Britannica. URL: https://www.britannica.com/biography/Otto-Henne-am-Rhyn (data zvernennia 4.04.2019).

Ovchinskij, A. S., Chebotareva, S. O. (2008). *Matrica prestupnosti*. Pod nauch. red. V. S. Ovchinskogo. Moskva: NORMA [in Russian].

Pravovij vpliv na nepravomirnu povedinku: aktualni grani: monografiya / za red. prof. O. V. Kozachenka, prof. Ye. L. Strelcova. Mikolayiv: Ilion, 2016 [in Ukrainian].

Prestuplenie. Novejshie uspehi nauki o prestupnike; Anarhisty / Chezare Lombrozo; [predisl. V. S. Ovchinskij]. Moskva: INFRA-M, 2011. VI, 313 [in Russian].

Luneev, V. V. (2005). *Prestupnost XX veka: mirovye, regionalnye i rossijskie tendencii*. 2-e izd., pererab. i dop. Moskva: Volters Kluver [in Russian].

Reshetov, Yu. A. (1983). *Borba s mezhdunarodnymi prestupleniyami protiv mira i bezopasnosti.* Moskva: Mezhdunar. otnosheniya [in Russian].

Shapchenko, S. D. (2009). *Sklad zlochinu yak kriminalno-pravovij fenomen: sutnist ta osnovni formi isnuvannya. Visnik Akademiyi advokaturi Ukrayini. Kyiv :*

Vidavnichij centr Akademiyi advokaturi Ukrayini. № 1. 240–243 [in Ukrainian].

Sukran Altun, Melanie Abas, Cathy Zimmerman, Louise M. Howard, Sian Oram. *Mental health and human trafficking: responding to survivors' needs*. URL: https://www.ncbi. nlm. nih. gov/pmc/articles/PMC5618827/#r7 (data zvernennia 17.05.2019).

United Nations (2000). *Optional Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, Supplementing the United*.

18 zhovtnya — Yevropejskij den borotbi z torgivleyu lyudmi / Ministerstvo socialnoyi politiki Ukrayini. 18 Zhovtnya, 2018. URL: https://www.msp.gov.ua/ news/16082. html [in Ukrainian].

Zimmerman, C. & Borland, R. (2009). *Caring for Trafficked Persons: Guidance for Health Providers. International Organization for Migration*.

О. А. Назаров

ЮРИДИЧЕСКИЕ И СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, СВЯЗАННЫХ С ТОРГОВЛЕЙ ЛЮДЬМИ В МИРЕ

Статья посвящена юридическим и социально-психологическим особенностям преступлений, связанных с торговлей людьми. Отмечается, что данный вопрос нашел отражение в различных исследованиях. Считается, что в рабстве в настоящее время могут находиться около 21 миллиона человек, а доход от этого криминального бизнеса может составлять не менее 32 миллиарда долларов ежегодно. В Азиатско-Тихоокеанском регионе эксплуатируется около 11, 7 миллионов человек, в Африке — 3, 7 миллионов, в Латинской Америке и Карибском бассейне — 1, 8 миллионов, в Центральной и Юго-Восточной Европе — 1, 6 миллионов, в Европе — 1, 5 миллиона. В странах Ближнего Востока, где есть развитая экономика около — 600 тысяч человек. Помощью в решении проблемы торговли людьми в мире занимается около 63 международных негосударственных организаций, сопровождающие и оказывающие различную помощь (социальную, юридическую, психотерапевтическую) жертвам торговли людьми каждый день. Отмечается, что старейшей международной правозащитной организацией в мире, которая основывает свою деятельность на договорах ООН против рабства является международная организация Anti-Slavery International, основанная в 1839 году в Лондоне, Великобритания. Расписаны два вида торговли людьми. Проведенный анализ позволил описать наиболее типичные психические состояния жертв торговли людьми, которые связаны с проблемой психического здоровья, а именно: депрессия, тревога, посттравматическое стрессовое расстройство. Акцентируется внимание на том, что страдания, причиненные потерпевшему физическому лицу в результате физического или психического воздействия на него со стороны преступников, занимающихся торговлей людьми, требуют возмещения для полноценного восстановления психического здоровья жертвы и установления справедливости не только в виде привлечения к уголовной ответственности виновных лиц, но и в виде неимущественной компенсации вреда, который был нанесен этим тяжким преступлением потерпевшим (мужчинам, женщинам, детям). Высказываются предложения по продолжению работы над разработкой методики судебно-психологической экспертизы потерпевших по преступлениям, связанным с торговлей людьми.

Ключевые слова: преступление, торговля людьми, эксплуатация человека, неимущественный вред, уязвимое состояние, психические проблемы, жертва торговли людьми.

O. Nazarov

LEGAL AND SOCIALLY-PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF CRIMES RELATED TO TRADE PEOPLE IN THE WORLD

The article is devoted to the legal and socio-psychological characteristics of crimes related to human trafficking. It is noted that this issue is reflected in various studies. It is believed that about 21 million people may be in slavery at the moment, and the income from this criminal business may be at least $ 32 billion annually. About 11. 7 million people are exploited in the Asia-Pacific region, 3. 7 million in Africa, 1. 8 million in Latin America and the Caribbean, 1. 6 million in Central and Southeast Europe, and 1 in Europe, 5 million. In the countries of the Middle East, where there is a developed economy of about 600 thousand people. About 63 international non-governmental organizations are involved in solving the problem of human trafficking in the world, accompanying and providing various assistance (social, legal, psychotherapeutic) to victims of human trafficking every day. It is noted that the oldest international human rights organization in the world, which bases its activities on the UN treaties against slavery, is the international organization Anti-Slavery International, founded in 1839 in London, United Kingdom. Painted two types of trafficking. The analysis made it possible to describe the most typical mental states of trafficked persons who are associated with the problem of mental health, namely: depression, anxiety, post-traumatic stress disorder. It is emphasized that the suffering caused to the injured individual as a result of the physical or mental impact on him by the criminals involved in trafficking in persons will require compensation for the full restoration of the victim's mental health and the establishment of justice not only in the form of bringing to justice the perpetrators, but also in the form of non-pecuniary compensation for the harm that was inflicted by the serious crime on the victims (men, women, children). Suggestions are made to continue the work on developing a methodology for forensic psychological examination of victims of crimes related to human trafficking.

Key words: crime, human trafficking, human exploitation, non-material harm, vulnerable condition, mental problems, human trafficking victim.

Надійшла до редколегії 12.10.2019

DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.40
УДК 343.98:159. 9

О. О. Сліпець,
старший науковий співробітник
Полтавського відділення Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна,
ORCID: https://orcid.org/0000–0003–0454–2707
e-mail: gannacok@gmail.com

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ТИПОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ

Розглянуті теоретичні аспекти судово-психологічної експертизи типологічних особливостей особистості підозрюваного (обвинуваченого): юридичне значення, видовий об'єкт та предмет, завдання, межі компетенції експерта, особливості категоріального апарату. Запропоновано формулювання основних понять, уточнення щодо критеріїв меж компетенції експерта.

Ключові слова: судово-психологічна експертиза, психологічна експертиза типологічних особливостей особистості, юридичне значення, об'єкт, предмет, межі компетенції, завдання психологічної експертизи типологічних особливостей, юридично значимі обставини, індивідуально-психологічні (типологічні) особливості особи, суттєвий вплив індивідуально-психологічних особливостей особи на її поведінку, підвищена підвладність впливу з боку інших людей, підвищена схильність до фантазування, підвищена жорстокість.

Постановка наукової проблеми. Доцільність застосування спеціальних психологічних знань для вирішення задач правозастосувальної практики вже доведена. Такими завданнями є оцінка внутрішніх причин дій особи, її індивідуальності, специфіки та динаміки емоційного стану у юридично значимих ситуаціях. Висновки судово-психологічної експертизи використовуються для встановлення кваліфікуючих ознак протиправного діяння, індивідуалізації кримінальної відповідальності, оцінки показань. Відсутність методик проведення психологічних експертиз окремих її предметних видів[1] ускладнює проведення досліджень експертами та їх оцінку замовником. Натепер здійснюється розроблення методики судово-психологічної експертизи типологічних особливостей особи. Формулювання теоретичних положень є необхідною базою побудови методики.

Аналіз основних досліджень і публікацій щодо теоретично-методичних аспектів психологічної експертизи показує, що попри їх обговорення протягом тривалого часу М. М. Коченовим, І. А. Кудрявцевим, Ф. С. Сафуановим, О. Д. Сітковською,

[1] Реєстр методик проведення судових експертиз. URL: http: //rmpse.minjust.gov.ua (дата звернення 26.06.2019).

© О. О. Сліпець 2019

Г. А. Огороднiковою, М. Л. А. Чепою, М. В. Костицьким, Н. В. Алiкiною, Т. М. Єгоровою, В. В. Єгоровим[1] та iншими, ці питання лишаються дискусійними. Авторами публікацій останніх років зосереджена увага на окремих теоретичних положеннях. Предметом інтересу М. В. Костицького[2] та В. В. Кошинця[3] є специфіка проведення судово-психологічної експертизи в рамках адміністративного процесу. Ці автори аналізують процесуальні та організаційні особливості проведення експертизи, надають своє бачення щодо етапів та процедури її проведення, які не повною мірою відповідають усталеній на даний час процедурі, етичним вимогам суб'єкта експертизи. М.-Л. А. Чепа звертається до проблеми об'єкта, предмета судово-психологічної експертизи, меж

[1] Див.: *Коченов М. М.* Судебно-психологическая экспертиза: теория и практика. Избранные труды. Москва : Генезис, 2010. 352 с.; *Кудрявцев И. А.* Судебная психолого-психиатрическая експертиза. Москва : Юрид. лит., 1988. С. 122–134; *Сафуанов Ф. С.* Судебно-психологическая экспертиза в уголовном процессе. Москва : Гардарика, 1998. С. 42–44; *Ситковская О. Д., Конышева Л. П., Коченов М. М.* Новые направления судебно-психологической экспертизы. Москва : Юлитинформ, 2000. С. 7–10; *Огородникова Г. А.* К вопросу о предмете, объекте и пределах судебно-психологической экспертизы. *Вестник Южно-Уральского государственного университета.* Челябинск : Изд-во ЮУрГУ, 2008. № 2 (102). Серия «Право». Выпуск 13. 119 с. URL: https: //www.twirpx.com (дата звернення 03.02.2019); *Чепа М.-Л. А.* Про предмет і об'єкт судової психологічної експертизи. *Актуальні проблеми навчання і виховання людей з особливими потребами : зб. наук. праць.* № 3 (5). 2007. С. 290–299; *Костицький М. В.* Особливості проведення судово-психологічної експертизи в адміністративному процесі. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького.* 2013. № 8. С. 10–16. URL : http: //nbuv.gov.ua/UJRN/Nivif (дата звернення 01.06.2019); *Алiкiна Н. В., Єгорова Т. М., Савкiна Т. В.* Вплив на судово-психологічну експертизу інтеграційних і диференційних процесів у сучасній психології. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. праць. Вип. 16 / ред. кол.: О. М. Клюєв, В. Ю. Шепітько та ін. Харків : Право, 2016. 500 с. С. 481–484; *Єгорова Т. М., Єгоров В. В.* Дискусійні питання щодо об'єкта і предмета судової психологічної експертизи. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. матеріалів міжнарод. наук.-практ. конф., присвяченої 150-річчю з дня народження Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 18–19 квіт. 2019 р.). Харків : ХНДІСЕ, 2019. С. 428–430.

[2] *Костицький М. В.* Особливості проведення судово-психологічної експертизи в адміністративному процесі. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького.* 2013. № 8. С. 10–16. URL : http: //nbuv.gov.ua/UJRN/Nivif (дата звернення 01.06.2019).

[3] *Кошинець В. В.* Використання спеціальних психологічних знань в адміністративному процесі. *Науковий вісник публічного та приватного права* : зб. наук. праць. Випуск 5. Т. 2. Київ : Науково-дослідний інститут публічного права, 2018. С. 111–116. URL: http: //www.nvppp.in.ua/vip/2018/5/tom_2/2.pdf (дата звернення 01.06.2019).

компетенції експерта[1]. Т. М. Єгорова та В. В. Єгоров запропонували визначення об'єкта судово-психологічної експертизи[2].

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми. Основні теоретичні аспекти експертизи індивідуально-психологічних (типологічних) особливостей описані низкою науковців, що визнані класиками: І. А. Кудрявцевим, Ф. С. Сафуановим, О. Д. Ситковською, Л. П. Конишевою, М. М. Коченовим[3]. У роботах згаданих авторів зроблено акцент на юридичному значенні психологічної експертизи індивідуальних особливостей особистості, наголошується на необхідності застосування принципу контекстуальності, системного підходу, обговорюється питання меж компетенції, згадано про методи дослідження. В монографіях та підручниках з юридичної та кримінальної психології висвітлено питання структури особистості особи, яка скоїла злочин, указано на юридичне значення встановлення індивідуально-психологічних особливостей особи для правильної кваліфікації діяння, встановлення вини, мотиву та цілі злочину, суспільної небезпечності обвинуваченого, вибору адекватної міри покарання, пошуку шляхів профілактики рецидивів протиправних дій[4]. Разом із цим в багатьох навчальних посібниках з судово-психологічної експертизи відсутні розділи, присвячені судово-психологічній експертизі індивідуально-психологічних (типологічних) особливостей особистості підозрюваного (обвинуваченого)[5].

---

[1] *Чепа М.-Л. А.* Про предмет і об'єкт судової психологічної експертизи. *Актуальні проблеми навчання і виховання людей з особливими потребами* : зб. наук. праць. № 3 (5). 2007. С. 290–299.

[2] *Єгорова Т. М., Єгоров В. В.* Дискусійні питання щодо об'єкта і предмета судової психологічної експертизи. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. матеріалів міжнарод. наук.-практ. конф., присвяченої 150-річчю з дня народження Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 18–19 квіт. 2019 р.). Харків : ХНДІСЕ, 2019. С 428–430.

[3] Див.: *Кудрявцев И. А.* Судебная психолого-психиатрическая експертиза. Москва : Юрид. лит., 1988. С. 122 –134; *Сафуанов Ф. С.* Судебно-психологическая экспертиза в уголовном процессе. Москва : Гардарика, 1998. С. 42–44; *Ситковская О. Д., Конышева Л. П., Коченов М. М.* Новые направления судебно-психологической экспертизы. Москва : Юлитинформ, 2000. С. 7–10.

[4] Див.: *Васильев В.Л.* Юридическая психология. Санкт-Петербург : Питер Пресс, 1997. С. 269–279; *Зелинский А.Ф.* Криминальная психология. Научно-практическое издание. Киев : Юринком Интер, 1999. 240 с.

[5] Див.: *Нагаев В. В.* Основы судебно-психологической экспертизы: учеб. пособие для вузов. Москва : ЮНИТА-ДАНА; Закон и право, 2000. 333 с.; *Саковская О. Н.* Судебно-психологическая экспертиза : текст лекций. М-во образования и науки Рос. Федерации, Яросл. гос. ун-т им. П. Г. Демидова. Ярославль : ЯрГУ, 2013. 63 с.; *Енгалычев В.Ф., Шипшин С. С.* Судебная психологическая экспертиза в уголовном и гражданском процессах: вопросы теории и практики : практикум для студ. фак. психологии высш. учеб. заведений (специалитет, бакалаврат, магистратура). Москва : Изд-во

Відтак, актуальною є подальше розроблення теоретичних положень судово-психологічної експертизи індивідуальних (типологічних) особливостей особистості, яка міститиме її вихідні теоретичні положення: юридичне значення, предмет, об'єкт, завдання, основні поняття, межі компетенції, алгоритм дій експерта, та розроблення методики даного виду експертизи.

Метою статті є формулювання теоретичних положень судово-психологічної експертизи типологічних особливостей особистості: об'єкта, предмета, юридичного значення, завдань, окреслення меж компетенції, дефініції основних понять.

Виклад основного матеріалу. *Юридичне значення* психологічної експертизи типологічних особливостей особистості випливає з принципів винної відповідальності, справедливості та індивідуалізації покарання.

Згідно з принципом винної відповідальності, в кримінальній справі обов'язковим є доведення, окрім об'єктивного, суб'єктивного боку складу злочину. На таку необхідність указують пункти 2 та 4 ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України, якими передбачено обов'язковість доказування форми вини, мотиву і мети вчинення кримінального правопорушення, обставин, які впливають на ступінь його тяжкості, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження[1].

Елементи суб'єктивного складу злочину відображають психологічні характеристики особи, яка обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, відображають наявність у її свідомості оцінки охоронюваних суспільних відносин, прогнозу результатів своїх дій, бажаність або допущення таких наслідків у зв'язку із задоволенням власних потреб[2]. Перераховані елементи свідомості охоплюються юридичними поняттями *вини* — відображення психічного ставлення особи до прогнозованих наслідків своїх дій, та *мотиву* — рушійної сили, яка спонукала людину до вчинення діяння.

Встановлення елементів суб'єктивного складу злочину є прерогативою слідства та суду, а наявність у них психологічного змісту є причиною потреби у спеціальних знаннях. Методами психології на даний час можливо встановити зміст та структуру основних мотиваційних ліній особистості, її спрямованість, ступінь

Московского психолого-социального университета ; Воронеж : МОДЭК, 2015. 456 с.

[1] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL : http: //zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651–17 (дата звернення 18.06.2019).

[2] Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; За заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ : Ін Юре, 2003. С. 69–70.

опосередкованості поведінки, особливості темпераменту, характеру, емоційно-вольової сфери, психологічні стани.

Кримінальний кодекс України[1] містить указівки на обставини, які обтяжують чи пом'якшують покарання. Згідно з ч. 1 ст. 66 Кримінального кодексу України, серед обставин, що пом'якшують покарання, є вчинення злочину внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин, вчинення злочину під впливом погрози, примусу або через матеріальну, службову чи іншу залежність. Значна варіативність індивідуальних особливостей людей не дозволяє створити універсальний перелік тяжких обставин та ситуацій, за яких особа оцінює погрозу як реальну. Обставиною, яка може пом'якшити покарання, є також щире каяття обвинуваченого. Висока вірогідність захисної поведінки, імітування розкаяння, демонстрування готовності до виправлення з метою пом'якшити покарання може стати перепоною для правильної оцінки суспільної небезпечності особи. Встановлення провідних мотивів особи, інших її індивідуально-психологічних особливостей, відношення правопорушника до об'єктивних умов протиправної ситуації можливе засобами психології.

Стаття 67 Кримінального кодексу України містить вичерпний перелік обставин, які обтяжують покарання. Констатація обставин, визначених в пунктах 3 (вчинення злочину на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату), 10 (вчинення злочину з особливою жорстокістю), може потребувати встановлення психологічних фактів. Такими фактами можуть бути негативне відношення обвинуваченого до людей інших національностей, релігійних переконань, поглядів.

Положення, подібне до розглянутих вище норм Кримінального кодексу України, містить Кодекс України про адміністративні правопорушення. Пунктом 3 статті 34 цього закону обставинами, які пом'якшують відповідальність за вчинене адміністративне правопорушення, названо його здійснення при збігу тяжких особистих, сімейних обставин, чи за інших обставин, визнаних тяжкими уповноваженою особою[2].

Отже, висновки судово-психологічної експертизи типологічних особливостей особистості можуть бути використані в кримінальному і адміністративному судочинстві із метою встановлення елементів суб'єктивного складу злочину та індивідуалізації покарання.

Об'єм завдань судово-психологічної експертизи обмежено юридично значимими обставинами. Зі змісту указаних вище норм Кримінального та Кримінального процесуального кодексів випливає те,

[1] Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III (редакція від 27.06.2019). URL: http: //zakon2.rada.gov.ua/ (дата звернення 29.06.2019).

[2] Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X (редакція від 03.07.2019). URL: https: //zakon.rada.gov.ua/ (дата звернення 03.07.2019).

що для встановлення елементів суб'єктивного складу злочину, ступеня суспільної небезпечності особи, індивідуалізації покарання мають значення мотиви та цілі особи, які сформувалися до делікту, специфіка її поведінки в період здійснення протиправного діяння після нього, а також у ході досудового розслідування та розгляду справи у суді. Отже, юридично значимі обставини можуть відноситися до будь-якого з цих періодів.

Таким чином, *юридичне значення* судово-психологічної експертизи типологічних особливостей особистості полягає у встановленні психологічних фактів: системи цінностей, провідних мотивів підекспертної особи, її характеру, темпераменту, емоційного стану, які виявилися в юридично значимій ситуації (в докримінальній, кримінальній, посткримінальній стадіях злочину, в період досудового слідства та розгляду справи у суді) та можуть бути психологічною підставою для встановлення суб'єктивного складу злочину і критеріїв індивідуалізації кримінальної відповідальності.

Судово-психологічна експертиза типологічних особливостей особистості вирішує діагностичні і ситуаційні завдання. В ході кожного дослідження необхідно діагностувати (віднести до певного типу) комплекс індивідуальних проявів особи, а також реконструювати спосіб реалізації встановлених властивостей у формі складного вольового акту в конкретній протиправній ситуації. Отже, *завданнями* судово-психологічної експертизи типологічних особливостей особистості є: встановлення домінуючих мотивів підекспертної особи, її характерологічних та динамічних особливостей, конкретних (які цікавлять слідство чи суд) особливостей характеру і особистості та спосіб їх вияву в конкретній протиправній ситуації.

Питання визначення *об'єкта і предмета* судово-психологічної експертизи є дискусійним. М.-Л. А. Чепа вказує на базове значення для коректної побудови судово-психологічного дослідження, визначення його об'єкта та предмета, наголошує на тому, що обсяг цих понять визначається спільним полем юриспруденції і психології. Автор вважає, що предметом судово-психологічної експертизи є обставини справи, які встановлюються у ході розгляду справи на основі спеціальних пізнань. Об'єктами психологічної експертизи М.-Л. Чепа називає фактичні дані, які мають матеріальні і нематеріальні (тобто, психологічні) властивості. Виходячи із того, що властивості психіки є ідеальними явищами, автор пропонує скоригувати положення ст. 1 Закону про судову експертизу, доповнивши його вказівками на можливість дослідження нематеріальних об'єктів[1].

Згідно з Науково-методичними рекомендаціями з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, об'єктом судово-психологічної експертизи є психічно здорові особи (підозрюваний, обвинувачений, підсудний, виправданий,

[1] Чепа М.-Л. А. Про предмет і об'єкт судової психологічної експертизи. *Актуальні проблеми навчання і виховання людей з особливими потребами* : Зб. наук. праць. № 3 (5). 2007. С. 290–299.

засуджений, свідок, потерпілий, позивач, відповідач, малолітні, неповнолітні, особи дорослого та похилого віку)[1].

Т. М. Єгорова та В. В. Єгоров показали невідповідність наданого в Методичних рекомендаціях визначення родового об'єкта змісту Закону України «Про судову експертизу», актуальному стану науки, прослідкували еволюцію розуміння науковцями поняття об'єкта судово-психологічної експертизи, дослідили проблему психічної норми, патології і психічного здоров'я та запропонували своє визначення об'єкта судово-психологічної експертизи. Це визначення відображає наявність спільного об'єктного поля психології та юриспруденції, актуальне розуміння психічного здоров'я та психічної норми, обмеження завдань психологічної експертизи юридично значимими обставинами, методичну специфіку дослідження психіки та відповідає змісту Закону України «Про судову експертизу». Згідно з визначенням, запропонованим Т. М. Єгоровою та В. В. Єгоровим, *об'єктом* судово-психологічної експертизи є людина як особистість (підекспертна особа) та сукупність джерел інформації, які відображають відомості про психічну діяльність підекспертного в юридично значимих обставинах. За такого розуміння об'єкта судово-психологічної експертизи *предметом* дослідження судово-психологічної експертизи є психологічні факти, що відображають сукупність психологічних явищ (психічних процесів, станів, типологічних особливостей та ін.), які виявляються в поведінці людини за юридично значимих обставин[2].

Загальні об'єкт та предмет судово-психологічної експертизи конкретизується у предметних видах судово-психологічної експертизи, згідно з експертними завданнями[3].

Таким чином, *об'єктом* психологічної експертизи типологічних особливостей особистості є людина як особистість (підозрюваний, обвинувачений), сукупність джерел інформації (матеріали кримінального провадження, інші документи, результати експериментально-психологічного обстеження), які відображають

[1] Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ М-ва юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5. URL: http: //zakon2.rada.gov.ua/ (дата звернення 28.02.2019).

[2] *Єгорова Т. М., Єгоров В. В.* Дискусійні питання щодо об'єкта і предмета судової психологічної експертизи. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : Харків : ХНДІСЕ, 2019. С. 428–430.

[3] *Єгорова Т. М., Алікіна Н. В., Савкіна Т. В.* Диференціальний підхід до проведення судової психологічної експертизи як підстава визначення її предметних видів. *Ароцкеровські читання* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 90-річчю від дня народж. видат. вченого-криміналіста, д-ра юрид. наук, проф. Л. Ю. Ароцкера (Полтава, 25 трав. 2017 р.). Харків : Право, 2017. С. 155–157.

індивідуально-психологічні (типологічні) особливості підекспертної особи та їх вияв в юридично значимих обставинах (в період часу, що відноситься до події злочину, у вчиненні якого його підозрюють чи обвинувачують, в період досудового розслідування та розгляду справи у суді).

Спеціальним (видовим) *предметом* судово-психологічної експертизи типологічних особливостей особистості є сукупність психологічних фактів, які відображають індивідуально-психологічні (типологічні) особливості особистості особи (підозрюваного, обвинуваченого) та специфіку його діяльності за юридично значимих обставин.

М. М. Коченов[1], Н. В. Алікіна, Т. М. Єгорова[2], О. Н. Саковська[3] слушно вказують на те, що помилкове розуміння *меж компетенції* експерта-психолога тягне за собою ряд небезпек, серед яких помилкові судові рішення, сумніви в науковій спроможності судово-психологічної експертизи. Науковцями по-різному вирішується питання визначення меж компетенції експерта-психолога. О. Н. Саковська, Ф. С. Сафуанов[4], окреслюють межі компетенції експерта-психолога переліком завдань, які можуть ставитися на вирішення експертизи. Значна варіативність формулювань питань, що їх ставлять на вирішення експертизи замовники, необхідність коригування списку завдань психологічної експертизи у зв'язку з розробкою нових її предметних видів, вказує на необхідність критеріїв, що окреслять межі компетенції експерта. Г. А. Огороднікова[5], посилаючись на П. С. Дагеля, І. М. Резніченка, В. В. Мельника, Д. П. Котова, пропонує окреслювати межі компетенції судового експерта-психолога юридичним, гносеологічним та моральним критеріями.

Згідно з *гносеологічним* критерієм, на вирішення психологічної експертизи допустимо ставити лише ті питання, відповіді на які можливо знайти засобами об'єктивних, обґрунтованих, перевірених в

[1] *Коченов М. М.* Судебно-психологическая экспертиза: теория и практика. Избранные труды. Москва : Генезис, 2010. 352 с.

[2] *Алікіна Н. В., Єгорова Т. М., Савкіна Т. В.* Вплив на судово-психологічну експертизу інтеграційних і диференційних процесів у сучасній психології. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. праць. Вип. 16 / ред. кол.: О. М. Клюєв, В. Ю. Шепітько та ін. Харків : Право, 2016. С. 481–484.

[3] *Саковская О. Н.* Судебно-психологическая экспертиза : текст лекцій. Ярославль, 2013.

[4] *Сафуанов Ф. С.* Судебно-психологическая экспертиза в уголовном процессе. Москва, 1998.

[5] *Огородникова Г. А.* К вопросу о предмете, объекте и пределах судебно-психологической экспертизы. *Вестник Южно-Уральского государственного университета.* Челябинск : Изд-во ЮУрГУ, 2008. № 2 (102). Серия «Право». Выпуск 13. 119 с. URL: https: //www.twirpx.com (дата звернення 03.02.2019).

експертній практиці методів наукової психології. Цей критерій також обмежує множину психологічних теорій, з позиції якої будується експертне дослідження. Зміст норм права містить приховане посилання про те, що людина є істотою, яка усвідомлено будує свою поведінку відповідно до поставленої мети і побудованим прогнозом. Як підкреслює Ф. С. Сафуанов, положення про те, що основним джерелом детермінування поведінки людини є її усвідомлена діяльність, і дозволяє застосовувати категорії відповідальності[1]. Отже, слід відмовитися від використання у сфері судово-психологічної експертизи теорій, які визначальними детермінантами поведінки людини вважають вплив середовища, несвідомі спонукання чи генетично задані «програми».

Юридичний критерій означає виключення з кола завдань експерта-психолога питань, що входять до компетенції юристів. Вимога дотримання юридичного критерію міститься в змісті статті 242 КПК України, якою заборонено проведення експертизи для з'ясування питань права[2]. Із застосуванням юридичного критерію пов'язані особливості застосування категоріального апарату судово-психологічної експертизи, розмежування юридичного та психологічного критеріїв кваліфікуючих ознак правових норм[3]. Слід враховувати, що вихід за межі компетенції експерта-психолога можливий і в області наближення предметного поля психології та інших наук (психіатрії, лінгвістики, мистецтвознавства, сексології). Тому пропонується застосування *предметного* критерію меж компетенції експерта-психолога, який полягає в обмеженні його кола завдань предметним полем психології та виключення питань юриспруденції та інших наук.

Моральний критерій меж компетенції стосується суб'єкта експертизи, вимог щодо кваліфікації експерта, до аспектів його професійної діяльності, які стосуються конфіденційності, поваги до гідності підекспертного, коректності тощо. На необхідність дотримання цих вимог указує ряд авторів. Н. В. Алікіна наголошує на необхідності високих стандартів професійної компетентності експерта-психолога, ретельного відбору кандидатів та поетапної індивідуальної підготовки

[1] *Сафуанов Ф. С.* Судебно-психологическая экспертиза в уголовном процессе. Москва, 1998. С. 33–44.

[2] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: http: //zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651–17 (дата звернення 18.06.2019).

[3] *Ситковская О. Д.*, *Конышева Л. П., Коченов М. М.* Новые направления судебно-психологической экспертизы. Москва : Юлитинформ, 2000. С. 7–10; *Сафуанов Ф. С.* Как построить предметный вид судебно-психологической экспертизы. *Психология и право.* 2017. № 1. С. 220–239. URL: 10.17759/psylaw.207070118. 10.12.2017 (дата звернення 20.06.2019).

експертів[1]. Г. А. Огороднікова вважає, що потрібно розширювати нормативну базу, яка регулює поведінку експертів[2]. О. О. Сліпець, С. Г. Мороз висловлюють думку про доцільність розробки етичного кодексу експерта-психолога[3]. М. В. Костицький, висловлюючись щодо суб'єкта судово-психологічної експертизи, зосереджується на особистісних рисах експерта, наявності професійного досвіду, лишаючи поза увагою питання отримання та підтвердження кваліфікації експерта, механізму та критеріїв оцінки його компетентності[4]. Вимоги щодо кваліфікації атестованого експерта, його професійної динаміки, законності поведінки, незалежності від стороннього впливу, відмови від отримання неправомірної вигоди, конфіденційності, коректності, недопущення дій на шкоду репутації колег, керівництва, установи, у якій працює експерт, та Держави відображені в ряді нормативних актів, що регулюють діяльність атестованих судових експертів[5]. Перевірка професійної компетентності експерта та його обізнаності щодо норм поведінки під час виконання професійних обов'язків, можливе засобами, передбаченими Положенням про експертно-кваліфікаціні комісії та атестацію судових

[1] *Алікіна Н. В.* Про розвиток судово-психологічної експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики :* зб. наук. праць. Вип. 5 / ред. кол.: М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько та ін. Харків : Право, 2005. С. 481–484.

[2] *Огородникова Г. А.* К вопросу о предмете, объекте и пределах судебно-психологической экспертизы. URL: https: //www.twirpx.com (дата звернення 03.02.2019).

[3] *Сліпець О. О., Мороз С. Г.* Щодо питань етики судового експерта-психолога. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. матеріалів міжнарод. наук.-практ. конф., присвяченої 150-річчю з дня народження Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 18–19 квіт. 2019 р.). Харків : ХНДІСЕ, 2019. С. 430–432.

[4] *Костицький М. В.* Психологічна експертиза в системі психологічної практики. *Юридична психологія*. 2015. № 1. С. 14–31. URL: http: //nbuv.gov.ua/ UJRN/urpp (дата звернення 01.06.2019).

[5] Див.: Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700–18 /card (дата звернення 26.06.2019); Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів : наказ Міністерства юстиції України від 03.03.2015 № 301/3. URL: https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show /z0249–15 (дата звернення 28.02.2019); Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ М-ва юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5. URL: http: //zakon2.rada.gov.ua/ (дата звернення 28.02.2019); Довідник кваліфікаційних характеристик посад працівників науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України : наказ МЮ України від 19.04.2012 № 611/5. URL: https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0611323–12 (дата звернення 28.02.2019).

експертів[1]. За порушення ряду етичних норм експерт може нести юридичну відповідальність.

Таким чином, встановлення меж компетенції судового експерта-психолога за предметним, гносеологічним та моральним критеріями дозволяє дотримуватися їх і в ході проведення експертиз типологічних особливостей особистості.

Особливістю функціонування категоріального апарату психології є використання частини її понять в інших сферах буття людини. Використання понять психології у повсякденному, «життєвому» розумінні може спрощувати, трансформувати їх зміст[2]. Включення психологічного знання у сферу застосування права приводить до використання понять психології у якості категоріального апарату юриспруденції, як наслідок, омонімії або наближеного звучання понять (такими є поняття мотиву, особи, дії, діяння). Указане потребує уточнення змісту категорій. Предмет, завдання судово-психологічної експертизи зумовлюють формування специфічних понять, зміст яких співвідноситься з юридичними критеріями. О. Д. Ситковська, Л. П. Конишева, М. М. Коченов, указують, що специфічні поняття судово-психологічної експертизи створюються шляхом введення поняття-обмежувача[3]. Ф. С. Сафуанов, виходячи із юридичного значення психологічної експертизи, показав співвідношення юридичних і психологічних критеріїв та відповідних понять для різних предметних видів[4]. Формування понять судово-психологічної експертизи шляхом введення поняття-обмежувача щодо категорій загальної психології, дозволяє надати визначення основних понять психологічної експертизи типологічних особливостей особистості. Такими поняттями, окрім наданих вище визначень об'єкта і предмета експертизи, є визначення індивідуально-психологічних (типологічних) особливостей обвинуваченого (підозрюваного), суттєвого впливу індивідуально-психологічних особливостей на поведінку обвинуваченого (підозрюваного), юридично значимої ситуації, підвищеної підвладності впливу з боку інших осіб, підвищеної схильності до фантазування, підвищеної жорстокості. Пропонуються наступні визначення.

[1] Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів : наказ Міністерства юстиції України від 03.03.2015 № 301/3. URL: https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show /z0249–15 (дата звернення 28.02.2019).

[2] Психологический словарь / под. ред. В. П. Зинченко. Б. Г. Мещерякова. 2-е изд., переработ. и доп. Москва : Астрель ; АСТ ; Транзиткнига, 2006. С. 118 –119.

[3] *Ситковская О. Д.* Новые направления судебно-психологической экспертизы. Москва : Юлитинформ, 2000. С. 7–10.

[4] *Сафуанов Ф. С.* Как построить предметный вид судебно-психологической экспертизы. URL: 10.17759/psylaw.207070118 (дата звернення 20.06.2019).

Індивідуально-психологічними (типологічними) особливостями обвинуваченого (підозрюваного) є ієрархічна система його особистісних властивостей (ціннісних орієнтацій, провідних мотивів), темпераменту, характеру, емоційно-вольової сфери, пізнавальної діяльності, усталених способів емоційного реагування тощо, які проявляються протягом його життя та виявилися в юридично значимій ситуації.

Юридично значимою ситуацією є період часу (може обіймати докримінальну, кримінальну, посткримінальну стадії делікту та ситуацію досудового розслідування і судового розгляду справи), протягом якого прояв індивідуально-психологічних особливостей обвинуваченого (підозрюваного) має значення для встановлення кваліфікуючих ознак злочину або обставин, що індивідуалізують (пом'якшують чи обтяжують) покарання.

Суттєвим впливом індивідуально-психологічних особливостей обвинуваченого (підозрюваного) на його поведінку в юридично значимій ситуації є такий їх вплив, який обмежує здатність особи до смислової оцінки ситуації та усвідомленого контролю за своєю поведінкою.

Підвищеною підвладністю впливу з боку інших людей є тенденція особи легко підпорядковуватися іншим людям через недостатньо критичне (раціональне) прийняття їх суджень і дій, що суттєво негативно впливає на її здатність до свідомого контролю за власною поведінкою.

Підвищеною схильністю до фантазування є недостатньо регульоване свідомістю продукування особою образів уяви.

Підвищеною жорстокістю є комплекс індивідуально-психологічних особливостей, який полягає у нехтуванні цінністю життя та добробутом живих істот, проявляється дефіцитом емпатії, готовністю до руйнівних дій щодо живих істот.

Висновки. Методики предметних видів судово-психологічної експертизи повинні ґрунтуватися на теоретичних положеннях судової психологічної експертизи, містити визначення об'єкта, предмета, меж компетенції, завдань, які зумовлені юридичним значенням психологічної експертизи кожного з предметних видів, містять вимоги щодо структури та змісту висновку експерта.

Межі компетенції експерта-психолога обмежуються предметним, гносеологічним та моральним (етичним) критеріями, які полягають у обмеженні кола вирішуваних завдань предметним полем психології, виключення із числа методів психологічної експертизи методологічних та методичних інструментів, які не відповідають вимогам науковості, наявності вимог до кваліфікації та поведінки суб'єкта експертизи.

Понятійний апарат кожного з предметних видів судово-психологічної експертизи формується на основі понять науки

психології шляхом обмеження їх об'єму відповідно до юридичного критерію кваліфікуючих ознак.

Сформульовані теоретичні положення судово-психологічної експертизи типологічних особливостей особи є основою для створення методики та її внесення до Реєстру методик проведення судових експертиз відповідно до Порядку, встановленому Міністерством юстиції України[1], є кроком до реалізації завдань науково обґрунтованого впровадження психологічних знань у практику судово-психологічної експертизи, унормування вимог до структури та змісту висновку експерта[2].

References

Alikina, N. V. (2005). *Pro rozvytok sudovo-psykholohichnoi ekspertyzy. Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*: zbirnyk naukovykh prats. Vyp. 5 / red. kol. : M. L. Tsymbal, V. Yu. Shepitko ta in. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

Alikina, N. V., Yehorova, T. M., Savkina, T. V. (2016). *Vplyv na sudovo-psykholohichnu ekspertyzu intehratsiinykh I dyferentsiinykh protsesiv u suchasnii psykholohii. Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky:* zbirnyk naukovykh prats. Vyp. 16 / red. kol. : O. M. Kliuiev, V. Yu. Shepitko ta in. Kharkiv: Pravo, 2016 [in Ukrainian].

Chepa, M.-L. A. (2007). *Pro predmet i obiekt sudovoi psykholohichnoi ekspertyzy. Aktualni problem navchannia I vykhovannia liudei z osoblyvymy potrebamy*: Zbirnyk naukovykh prats. № 3 (5). 290–299 [in Ukrainian].

Dovidnyk kvalifikatsiinykh kharakterystyk posad pratsivnykiv naukovo-doslidnykh ustanov sudovykh ekspertyz Ministerstva yustytsii Ukrainy: Nakaz MIu Ukrainy vid 19.04.2012 № 611/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ (data zvernennia 28.02.2019) [in Ukrainian].

Yehorova, T. M., Yehorov V. V. (2019). *Dyskusiini pytannia shchodo obiekta i predmeta sudovoi psykholohichnoi ekspertyzy. Aktualni pytannia sudovoi ekspertyzy I kryminalistyky*: zbirnyk materialiv mizhnarod. nauk.-prakt. konf., prysviachenoi 150-richchiu z dnia narodzhennia Zasl. prof. M. S. Bokariusa (Kharkiv, 18–19 kvit. 2019 r.). Kharkiv: KhNDISE [in Ukrainian].

Engalychev, V. F. (2015). *Sudebnaya psihologicheskaya ekspertiza v ugolovnom i grazhdanskom procesah : voprosy teorii i praktiki*: praktikum dlya stud. fak. psihologiivyssh. ucheb. zavedenij (specialitet, bakalavrat, magistratura) Moskva: Izd-vo Moskovskogo psihologo-social'nogo universiteta ; Voronezh: MODEK [in Russian].

Kochenov, M. M. (2010). *Sudebno-psikhologicheskaia ekspertiza: teoria i praktika. Izbrannye trudy*. Moskva: Genezis [in Russian].

Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia: ZakonUkrainy vid 07. 12. 1984 № 8073–Kh (redaktsiia vid 03.07.2019). URL: https://zakon.rada.gov.ua/ (data zvernennia 03.07.2019) [in Ukrainian].

[1] Про затвердження Порядку атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз : постанова Кабінету Міністрів України від 2 липня 2008 р. N 595. URL : https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/595–2008 (дата звернення 25.06.2019).

[2] *Алікіна Н. В.* Про розвиток судово-психологічної експертизи. *Теорія та практика судової експертизи ікриміналістики:* зб. наук. праць. Вип. 5 / ред. кол.: М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько та ін. Харків : Право, 2005. С. 481–484.

Koshynets, V. V. (2018). *Vykorystannia spetsialnykh psykholohichnykh znan v administratyvnomu protsesi. Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*: Zbirnyk naukovykh prats. Vypusk 5. T. 2. Kyiv : Naukovo-doslidnyi instytut publichnoho prava. URL: http://www.nvppp.in.ua/vip/2018/5/tom_2/2. pdf (data zvernennia 16.04.2019) [in Ukrainian].

Kostytskyi, M. V. (2013). *Osoblyvosti provedennia sudovo-psykholohichnoi ekspertyzy v administratyvnomu protsesi. Naukovo-informatsiinyi visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho.* № 8. URL: http://nbuv.gov.ua (data zvernennia 01.06.2019) [in Ukrainian].

Kostytskyi, M. V. (2015). Psykholohichna ekspertyza v systemi psykholohichnoi praktyky. Yurydychna psykholohiia. № 1. 14–31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urpp (data zvernennia 01. 06. 2019) [in Ukrainian].

Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Naukovo-praktychnyi komentar (2003). Yu. V. Baulin, V. I. Borysov, S. B. Havrysh ta in. ; Zazah. red. V. V. Stashysa, V. Ya. Tatsiia. Kyiv: In Yure [in Ukrainian].

Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III (redaktsiia vid 27.06.2019). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/ (data zvernennia 29.06.2019) [in Ukrainian].

Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (data zvernennia 18.06.2019) [in Ukrainian].

Kudryavcev, I. A. (1998). *Sudebnaya psihologo-psihiatricheskaya ekspertiza*. Moskva: Yurid. lit [in Russian].

Nagaev, V. V. (2000). *Osnovy sudebno-psihologicheskoj ekspertizy: ucheb. Posobie dlya vuzov*. Moskva: YUNITA-DANA, Zakon i pravo [in Russian].

Ogorodnikova, G. A. (2008). *K voprosu o predmete, ob» ekte I predelah sudebno-psihologicheskoj ekspertizy. Vestnik Yuzhno-Ural'skogo gosudarstvennogo universiteta*. Chelyabinsk: Izd-vo YUUrGU, № 2 (102). Seriya «Pravo». Vypusk 13. URL: https://www.twirpx.com (data zvernennia: 03.02.2019) [in Russian].

Polozhennia pro ekspertno-kvalifikatsiini komisii ta atestatsiiu sudovykh ekspertiv: Nakaz Ministerstva yustytsii Ukrainy vid 03.03.2015 № 301/3. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show /z0249-15 (data zvernennia 28.02.2019) [in Ukrainian].

Pro zapobihannia koruptsii: Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 № 1700-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18 (data zvernennia 26.06.2019) [in Ukrainian].

Pro zatverdzhennia Instruktsii pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta Naukovo-metodychnykh rekomendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen: nakaz M-va yustytsii Ukrainy vid 8 zhovtnia 1998 r. № 53/5. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/ (data zvernennia 28.02.2019) [in Ukrainian].

Pro zatverdzhennia poriadku atestatsii ta derzhavnoi reiestratsii metodyk provedennia sudovykh ekspertyz: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 02.07.2008 № 595. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595–2008 (data zvernennia 25.06.2019) [in Ukrainian].

Psihologicheskij slovar' (2006). Pod. red. V. P. Zinchenko. B. G. Meshcheryakova. 2-e izd., pererabot. idop. Moskva: Astrel': AST: Tranzitkniga [in Russian].

Reiestr metodyk provedennia sudovykh ekspertyz. URL: http://rmpse. minjust.gov.ua (data zvernennia 26. 06. 2019).

Safuanov, F. S. (1998). *Sudebno-psihologicheskaya ekspertiza v ugolovnom processe*. Moskva: Gardarika [in Russian].

Safuanov, F. S. (2017). *Kak postroit predmetnyi vid sudebno-psikhologicheskoi ekspertizy. Psikhologia i pravo*. № 1 [in Russian].

Sakovskaya, O. N. (2013). *Sudebno-psihologicheskaya ekspertiza*: tekst lekcij: M-vo obrazovaniya I nauki Ros. Federacii, Yarosl. gos. un-tim. P. G. Demidova. Yaroslavl': YArGU [in Russian].
Sitkovskaya, O. D. (2000). *Novye napravleniya sudebno-psihologicheskoj ekspertizy*. Moskva: Yulitinform [in Russian].
Slipets, O. O. (2019). *Shchodo pytan etyky sudovoho eksperta-psykholoha*. *Aktualni pytannia sudovoi ekspertyzy I kryminalistyky*: zbirnyk materialiv mizhnarod. nauk.-prakt. konf., prysviachenoi 150-richchiu z dnia narodzhennia Zasl. prof. M. S. Bokariusa (Kharkiv, 18–19 kvit. r.). Kharkiv: KhNDISE [in Ukrainian].
Vasil'ev, V. L. (1997). *Yuridicheskaya psihologiya*. Sankt-Peterburg: Piter Press [in Russian].
Vytiah z reiestru metodyk provedennia sudovykh ekspertyz. URL: http://www.minjust.gov.ua (data zvernennia 26. 06. 2019) [in Ukrainian].
Yehorova, T. M. (2017). *Dyferentsialnyi pidkhid do provedennia sudovo i psykholohichnoi ekspertyzy yak pidstava vyznachennia yii predmetnykh vydiv. Arotskerovski chytannia*: zb. Materialiv mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysviach. 90-richchiu vid dnia narodzh. vydat. vchenoho-krymainalista, d-ra yuryd. nauk, prof. L. Yu. Arotskera (Poltava, 25 trav. 2017 r.) / MIuU, KhNDISE. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
Zelinskij, A. F. (1999). *Kriminal'naya psihologiya*. Nauchno-prakticheskoe izdanie. Kyiv: Yurinkom Inter [in Russian].

Е. А. Слипец

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СУДЕБНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ ТИОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ЛИЦА

История использования психологических знаний с целью решения вопросов права насчитывает более ста лет. Всё это время отдельные теоретические вопросы судебно-психологической экспертизы остаются дискуссионными. Это справедливо и для психологической экспертизы индивидуально-психологических (типологических) особенностей личности подозреваемого (обвиняемого).

Цель статьи состоит в формулировании теоретических положений судебно-психологической экспертизы индивидуально-психологических (типологических) особенностей личности подозреваемого (обвиняемого) и главных понятий экспертизы этого вида.

Определение объекта и предмета судебно-психологической экспертизы локализировано в понятиях объекта и предмета судебно-психологической экспертизы типологических (индивидуально-психологических) особенностей личности подозреваемого (обвиняемого). Исходя из анализа юридического значения психологического изучения личности подозреваемого (обвиняемого) в уголовном и административном судопроизводстве, сформулированы задачи судебно-психологической экспертизы типологических особенностей личности подозреваемого (обвиняемого). Исходя из предмета психологии, юридического значения психологических фактов для установления юридических критериев, нормативных требований к квалификации и поведению эксперта, предложено уточнение относительно критерия определения пределов компетенции эксперта-психолога. Посредством применения понятия-ограничителя относительно общепсихологических категорий, предложено определение главных понятий судебно-психологической экспертизы типологических особенностей личности подозреваемого (обвиняемого).

Сформулированы теоретические положения судебно-психологической экспертизы психологических особенностей личности подозреваемого (обвиняемого): объект, предмет, юридическое значение, задачи, пределы

компетенции, основные понятия, которые являются элементом системы теоретических и методических положений судебно-психологической экспертизы и основой для создания методики судебно-психологической экспертизы типологических особенностей личности подозреваемого (обвиняемого).

Ключевые слова: судебно-психологическая экспертиза, психологическая экспертиза типологических особенностей личности подозреваемого (обвиняемого), юридическое значение, объект; предмет, пределы компетенции; задачи психологической экспертизы типологических особенностей личности подозреваемого (обвиняемого), юридически значимые обстоятельства, индивидуально-психологические (типологические) особенности личности подозреваемого (обвиняемого), существенное влияние индивидуально-психологических особенностей человека на его поведение, повышенная внушаемость, повышенная склонность к фантазированию, повышенная жестокость.

O. Slipets

THEORETICAL ASPECTS OF FORENSIS-PSYCHOLOGICAL EXAMINATION OF TYPOLOGICAL FEATURES OF PERSONALITY

Over more than a hundred years of history of the application of psychological knowledge to resolve issues of law remains a controversial series of theoretical provisions of forensic psychological examination. This is also true for the psychological examination of individual psychological (typological) features of the person.

The purpose of the article is to formulate theoretical provisions of forensic psychological examination of typological features of a person, main concepts.

Based on the definition of the object and subject of forensic psychological examination, the concept of object and subject of psychological examination of typological features of a person is formulated. On the basis of an analysis of the legal significance of the psychological study of a person of a suspect (accused) in criminal and administrative proceedings, the legal significance and tasks of forensic psychological examination of typological peculiarities are formulated. Proceeding from the subject of psychology, the legal significance of psychological facts for establishing legal criteria, the standardized requirements for qualification and the behavior of an expert, it is proposed to clarify the limits of competence of an expert psychologist. A means of applying the notion-limiter to general psychological categories, the definition of the basic concepts of forensic psychological examination typological features of the person.

The theoretical provisions of the forensic psychological examination of psychological peculiarities of a person are formulated: object, subject, legal significance, tasks, limits of competence, thesaurus, is an element of the system of theoretical and methodical foundations of forensic psychological examination and the basis for the creation of a method of forensic psychological examination of typological features of a person .

Key words: forensic psychological examination, psychological examination of typological features of a person, legal significance, object, object, limits of competence, tasks of psychological examination of typological features of a person; legally significant circumstances, individual-psychological (typological) features of the person, significant influence of individual psychological features of a person on her behavior, increased influence of influence on the part of other people, increased propensity to fantasy, increased brutality.

Надійшла до редколегії 12.10.2019

DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.41
УДК: 343.98

Т. Є. Балинян,
кандидат біологічних наук, провідний науковий співробітник
Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна

Л. М. Дереча,
кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник,
вчений секретар Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна,
ORCID: https://orcid.org/0000–0002–6044–2068,
e-mail: derecha@hniise.gov.ua

Ю. О. Носатенко,
завідувач сектору Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна

ДО ПИТАННЯ ЩОДО КОМПЛЕКСНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ БІОЛОГІЧНИХ ПОШКОДЖЕНЬ ВОЛОКНИСТИХ МАТЕРІАЛІВ МЕТОДОМ РАСТРОВОЇ ЕЛЕКТРОННОЇ МІКРОСКОПІЇ

У статті розглянуто комплексне дослідження біологічних пошкоджень волокнистих матеріалів методом растрової електронної мікроскопії. Викладено основні види та характеристики волокон та волокнистих матеріалів, види та механізм утворення пошкоджень. Наведено агенти біопошкоджень — мікробіологічні, фітологічні, зоологічні.

Проведення комплексного дослідження різних за характером пошкоджень різноманітних за волокнистою природою матеріалів дає можливість диференціації пошкоджень хімічного, механічного, термічного та біологічного характеру, виявлення мікроознак, що індивідуалізують той чи інший предмет (фактор) дії, впливу, збільшення потенціалу одержання слідової інформації про фактичні дані та обставини події у тих випадках, коли тільки за зовнішньо-морфологічними ознаками діагностувати пошкодження неможливо.

Ключові слова: судово-експертна діяльність, судова біологічна експертиза, судова трасологічна експертиза, комплексна експертиза, біологічні пошкодження волокнистих матеріалів, растрова електронна мікроскопія.

Постановка наукової проблеми. Важливе значення у справі підвищення ефективності роботи судово-експертних установ має використання сучасних досягнень науки і техніки.

Експертне дослідження об’єктів волокнистої природи є актуальним і перспективним для встановлення фактичних даних під час розслідування справ різних категорій. Об’єкти волокнистої природи належать до предметів повсякденного користування кожної людини, зустрічаються практично в кожній кримінальній ситуації з тяжких злочинів проти особи, є приналежністю злочинця, потерпілого та інших осіб, що мають відношення до події і складають елементи його

© Т. Є. Балинян, Л. М. Дереча,
Ю. О. Носатенко, 2019

матеріальної обстановки. Об'єкти волокнистої природи, зокрема одяг, безперервно взаємодіють з іншими об'єктами як волокнистої, так і іншої природи. Значна частина злочинів скоюється в умовах активної взаємодії суб'єкта злочину та інших осіб з різними предметами, у результаті чого на одязі, тілі правопорушника і потерпілого, знаряддях злочину, предметах злочинного посягання та інших об'єктах, пов'язаних з подією злочину, можуть залишатися різні волокна у вигляді слідів-нашарувань.

Розвиток криміналістичної експертизи волокнистих матеріалів та виробів з них ставить нові завдання, вирішення яких неможливо без всебічного дослідження як текстильних матеріалів, так і самих волокон. Усе більшого значення для розслідування злочинів набуває дослідження пошкоджень одягу в результаті застосування знарядь злочину, транспортних засобів тощо та розроблення на основі отриманих результатів експертних методик. Дослідження пошкоджень одягу є одним із основних напрямків комплексної трасологічної експертизи, експертизи матеріалів, речовин та виробів, а також біологічної експертизи.

Не зважаючи на той факт, що експертизи зі встановлення механізму утворення пошкодження (хімічного, термічного, механічного, біологічного) матеріалів, волокон призначаються досить часто, диференціація пошкоджень, встановлення механізму їх утворення викликають труднощі, що потребує розроблення нових технічних засобів та методик експертних досліджень.

Раніше проводилися лише окремі дослідження пошукового характеру деяких видів волокон. З сучасних методів дослідження морфологічних характеристик найбільш ефективним є метод растрової електронної мікроскопії (РЕМ), що забезпечує можливість безпосереднього вивчення об'єкта в великому діапазоні збільшень (від 10 до 100000х). В основі растрової електронної мікроскопії лежить спосіб отримання зображення поверхневих структур об'єкта шляхом реєстрації вторинних електронів, емітованих в результаті взаємодії поверхні об'єкта і сфокусованого потоку електронів в режимі сканування.

Як показали попередні дослідження, за допомогою використання растрової (скануючої) електронної мікроскопії (далі — РЕМ), яка дає можливість виявлення якісно нових мікроознак об'ємного характеру, можуть бути отримані найбільш ефективні результати. Однак на цей час методика експертного дослідження пошкоджень матеріалів волокнистої структури, поодиноких волокон з використанням РЕМ, відсутня.

Проведення комплексів експериментальних досліджень різних за характером пошкоджень різноманітних за волокнистою природою матеріалів дає змогу отримати інформаційний банк даних, можливість диференціації пошкоджень хімічного, механічного, термічного та

біологічного характеру, виявлення мікроознак, що індивідуалізують той чи інший предмет (фактор) дії, впливу, збільшення потенціалу одержання слідової інформації про фактичні дані та обставини події у тих випадках, коли тільки за зовнішньо-морфологічними ознаками діагностувати пошкодження неможливо.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Дослідженню волокон з метою з'ясування змін у структурі волокон, що відбуваються в результаті механічної обробки, відбілювання, впливу різних експлуатаційних факторів і зовнішніх умов присвятили роботи такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як В. М. Берегіна, С. В. Григорьєв, І. А. Єрмилова, К. В. Ілларіонова, К. А. Кострова, Т. О. Кузьміна, С. В. Путінцева та ін.[1].

Під час проведення експертизи волокнистих матеріалів та виробів з них виникає необхідність аналізу особливостей структури та утворення дефектів як на поверхні, так і всередині волокон. Важливе значення при дослідженні волокон має систематизація виявлених мікродефектів, механічних та інших пошкоджень за видами волокон тощо.

Серед основних вирішуваних питань судової експертизи волокон і волокнистих матеріалів є питання щодо встановлення механізму утворення їх пошкодження. Проведення таких досліджень дає змогу вирішувати ідентифікаційні, діагностичні та ситуаційні завдання. У процесі дослідження встановлюються характер пошкоджень та механізм їх утворення, вирішуються питання, пов'язані з ідентифікацією (ототожненням) знаряддя за пошкодженнями, що є на даному одязі тощо.

Проблема біопошкоджень є комплексною в науковому розумінні та багатогалузевою в практичному; в науковому відношенні базується на знаннях біології, хімії, трасології, матеріалознавства. У роботах вчених-хіміків, матеріалознавців та біологів проаналізовано деякі пошкодження текстильних волокон та засоби їх захисту від дії, зокрема, мікроорганізмів[2].

---

[1] Див., напр. : Криминалистическое исследование волокнистых материалов и изделий из них: Метод. пособ. для экспертов. Москва : ВНИИСЭ, 1986. Вып. IV. 139 с.; *Путінцева С. В.* Методичні вказівки до проведення лабораторних робіт з дисципліни «Теоретичні основи товарознавства». Херсон : ХНТУ, 2013. 12 с.; *Илларионова К. В., Берегина В. М., Ермилова И. А., Григорьев С. В.* Характеристика физико-механических показателей хлопковых волокон новых селекционных линий. *Текстильная промышленность*, 2006. № 1–2. С. 16–19.

[2] *Ермилова И. А*. Теоретические и практические основы микробиологической деструкции текстильных волокон и способов их защиты от воздействия микроорганизмов : дисс. ... д-ра техн. наук. Ленинград : ЛИТЛП им. С. М. Кирова, 1982. 470 с.; *Пехташева Е. Л., Нестеров А. Н., Заиков Г. Е., Софьина С. Ю.* Биостойкость природоокрашенных хлопковых волокон. *Вестник Казанского технологического университета*. 2012. № 5. С. 110–113;

Метою статті є комплексне дослідження біологічних пошкоджень волокнистих матеріалів методом растрової електронної мікроскопії.

Виклад основного матеріалу. Агенти біопошкоджень (біофактори) — це мікробіологічні (бактерії, мікроби, гриби, синьо-зелені водорості), фітологічні (мохи, лишайники, вищі рослини, водорості), зоологічні (комахи, птахи, ссавці). Для експертних досліджень одягу досить часто надходять предмети одягу з пошкодженнями, заподіяними, наприклад, комахами, гризунами (щурами, білками), хижими тваринами (вовками, лисицями), собаками при знаходженні трупа в лісі; п'явками, раками та іншими агентами біопошкоджень — при знаходженні трупа у воді. У таких випадках нерідко вирішуються питання щодо встановлення механізму утворення даних пошкоджень, їх диференціації з пошкодженнями іншого характеру, наприклад, механічного. Мікроорганізми діють на волокнисті матеріали насамперед за допомогою біохімічного впливу, а пошкодження комахами і тваринами за своїм характером мають спільні ознаки з механічними пошкодженнями і, в основному, є комбінованими.

Стійкість волокон і тканин до біопошкоджень залежить перш за все від природи волокон, з яких вони виготовлені. Найчастіше для експертних досліджень з мікробіологічними пошкодженнями надходять текстильні матеріали на основі натуральних волокон — бавовняних, лляних та інших, утилізованих сапрофітною мікрофлорою. Хімічні волокна і тканини, особливо синтетичні, є більш біостійкими, але і до них адаптуються мікроорганізми-біодеструктори.

Мікробіологічні пошкодження лляних, джутових та інших луб'яних волокон, а також тканин з них, проявляються у вигляді поодинокого прокрашування (появи кольорових плям або потемніння волокон) і супроводжуються появою гнильного запаху. На уражених луб'яних волокнах спостерігаються мікроскопічні поперечні тріщини і відколи, мікроотвори і раковини в стінках волокна. Дослідження відносної біостійкості луб'яних волокон показали, що найбільш стійкими є волокна манільської пеньки і джуту, найменш стійкими — волокна льону і конопель.

Наявність у бавовняному волокні целюлози, пектинових, азотовмісних та інших органічних речовин та їх висока гігроскопічність роблять його сприятливим середовищем для рясної мікрофлори. У більш сильному ступені мікроорганізмами

Пехташева Е. Л. Биоповреждения и предохранение непищевых материалов, Москва : Мастерство, 2002. 224 с.; *Пехташева Е. Л., Сапожникова А. И., Неверов А. Н., Синицин Н. М.* Оценка степени микробной обсемененности шерстяных волокон.*Технология текстильной промышленности*. *Известия ВУЗов*, 2003. № 2 (271). С. 18–20; *Brian J.McCarthy.* Biodeterioration in wool textile processing. *International Dyer*, 1980. № 164. P. 59–62.

пошкоджуються нижчі сорти бавовни, що мають велику вологість. Найбільш серйозні пошкодження бавовни виникають у процесі його зберігання.

У природних умовах виріб із бавовни широко використовується в контакті з ґрунтом (наметові тканини). У цих умовах одночасно з пошкодженням волокна зсередини відбувається пошкодження зовні. В цьому випадку основну роль в пошкодженні тканин відіграють целюлозоруйнуючі бактерії і гриби. Ключову роль у процесі руйнування волокна відіграє група бактерій із жовтопігментованими слизовими колоніями, які є представниками епіфіта мікрофлори, постійно присутньої на бавовняній рослині.

Пошкодження бавовняних волокон, тканин і текстильних виробів мікроорганізмами супроводжується спочатку появою забарвлених плям жовтого, помаранчевого, червоного, фіолетового та інших кольорів, потім з'являється гнильний запах і, нарешті, виріб втрачає свою міцність і руйнується, наприклад, пліснявою (рис. 1).

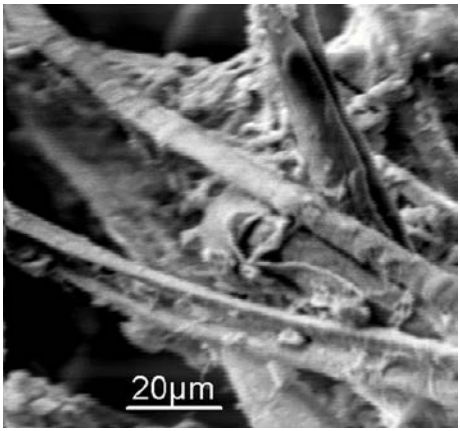

Рис. 1. Пошкодження пліснявою

Методами електронної мікроскопії встановлено, що процес деструкції бавовняного волокна під дією ферментів протікає найбільш інтенсивно в зонах з меншою щільністю фібрилярної структури.

Кожній стадії пошкодження бавовняного волокна відповідає певний вид деструкції волокна. Початкова ступінь пошкодження проявляється в поцятковані, коли внаслідок порушення стінки волокна його поверхня містить тріщини різної довжини і ширини. Здуття утворюються в результаті скупчення мікроорганізмів і продуктів їх життєдіяльності у великій кількості в певній ділянці волокна. Здуття можуть супроводжуватися розривом стінки волокна під тиском біомаси. В цьому випадку мікроорганізми і продукти їх життєдіяльності виступають назовні, що призводить до закочування

волокна в грудочки, а в пряжі — до її обривів, нерівномірності по товщині і міцності. Дія зовнішньої мікрофлори викликає пошкодження стінки. Найвищий ступінь деструкції — це розпад, розшарування волокна на окремі фібрили. Оформлена структура волокна при цьому відсутня. У всіх випадках пошкоджень на поверхні волокна може бути присутньою велика кількість грибного міцелію, який своїми гіфами пронизує все волокно або огортає його, що перешкоджає процесам прядіння і фарбування текстильних матеріалів.

Основний хімічний компонент вовни — білок кератин, який може бути живильним середовищем для розвитку мікроорганізмів. Руйнування вовни протікає в декілька стадій: спочатку мікроорганізми руйнують лускатий шар, а потім проникають у корковий шар волокна, хоча сам корковий шар не руйнується, оскільки розташований між клітинами прошарок міжклітинної речовини слугує живильним середовищем. У результаті порушується структура волокна: лусочки і клітини більше не пов'язані між собою, волокно розтріскується і розпадається. Активність мікробіологічних процесів, що розвиваються на вовняних волокнах, залежить від механічних пошкоджень волокна і попередньої обробки вовни.

Проникнення мікроорганізмів може відбуватися через зрізи волокна або через мікрощілини в лускатому шарі. Щілини можуть бути різного походження: механічного, хімічного та ін. Встановлено також, що вовна, яка зазнала інтенсивної механічної або хімічної обробки, легше руйнується мікроорганізмами, ніж вовна, яка не зазнала такої обробки. Під впливом мікроорганізмів спостерігаються структурні зміни вовни — пошкодження лускатого шару, повне його відшарування, розщеплення коркового шару.

Пошкодження вовняних волокон можна звести до декількох узагальнених видів, обумовлених особливостями їх структури: плямистість і обростання — скупчення бактерій або гіфів грибів і продуктів їх життєдіяльності на поверхні волокна; пошкодження лускатого шару, місцеве і поширене; розшарування коркового шару до веретеноподібних клітин; розпад веретеноподібних клітин.

Переважну роль у руйнуванні вовни, проте, відіграють бактерії. Гриби на вовну діють менш активно. Гриби створюють умови для подальшої життєдіяльності бактерій-руйнівників. Роль мікроскопічних грибів може зводитися також до розщеплення верхівок волокон, у результаті механічних зусиль зростаючих гіф. Таке розщеплення дозволяє бактеріям проникати всередину волокна. Вовна як джерело вуглецю грибами майже не використовується. Мікроорганізми впливають, в основному, на клітинно-мембранний комплекс, під дією яких відбувається зниження розривного навантаження і пожовтіння вовняних волокон.

Хімічні волокна — волокна (нитки), одержані промисловими засобами у заводських умовах. Залежно від вихідної сировини розділяються на три основні групи:

1) штучні волокна, отримані із природних органічних полімерів (наприклад, целюлози протеїнів) шляхом вилучення полімерів з природних речовин та хімічної дії на них;

2) синтетичні волокна виробляються із синтетичних органічних полімерів, отриманих шляхом реакції синтезу з низькомолекулярними сполуками (мономерами), сировиною для яких є продукти переробки нафти та кам'яного вугілля;

3) мінеральні волокна, отримані із неорганічних сполук.

Хімічні волокна, на відміну від натуральних, не мають своєї постійної і певної мікрофлори, тому в біодеструкції цих матеріалів основну участь можуть брати найбільш поширені види мікроорганізмів, що відрізняються підвищеною адаптивністю. Виникнення і прогресування біологічної деструкції поліамідних волокон багато в чому обумовлено їх властивостями і властивостями мікроорганізмів, їх видовим складом. В основному вид мікроорганізмів, які пошкоджують поліамідні та інші хімічні волокна, визначається умовами їх експлуатації, що формують мікрофлору, та її адаптивні можливості.

Наслідком макро-, мікро- і хімічних структурних змін є і зміна різних показників властивостей поліамідних волокон. Дослідження методом оптичної мікроскопії показали, що всі волокна, які піддавалися дії мікроорганізмів, мали пошкодження, характерні для синтетичних волокон — обростання, здуття, пошкодження стінки.

У результаті розвитку мікроорганізмів на поліамідних волокнистих матеріалах відбувається зміна морфології волокон, їх молекулярної і надмолекулярної структури, наслідком якої є зниження показників міцності властивостей, зміна кольору, поява запаху.

Синтетичні волокна за структурою принципово відрізняються від натуральних і штучних волокон і, будучи для мікроорганізмів стороннім субстратом, пошкоджуються ними важче: мікроорганізми, хоча і повільніше, але все ж здатні заселяти синтетичні тканини і утилізувати їх вуглець у процесі розвитку (тобто викликати біопошкодження). При вивченні біостійкості тканин з нітрону, лавсану, капрону було встановлено, що ґрунтові гриби і бактерії діють приблизно однаково на характеристики цих тканин, викликаючи підвищення ступеня набухання волокон, зниження міцності, зменшення відносного розривного подовження.

Синтетичні волокна — це потенційне джерело енергії і харчування мікроорганізмів. Перший етап процесу взаємодії мікроорганізмів із синтетичними волокнами правомірно розглядати з позицій теорії адгезії з урахуванням особливостей структури і властивостей мікроорганізмів як біологічної системи. Весь процес впливу мікроорганізмів на волокно можна умовно поділити на декілька етапів: прикріплення до волокна, зростання і розмноження на волокні, використання його як джерела живлення і енергії.

Пошкодженню хімічного волокна, протіканню процесів деструкції, що починаються з поверхні, багато в чому сприяють дефекти у вигляді тріщин, сколів, вм'ятин, які можуть виникнути в процесі отримання і обробки волокон. Не тільки фізична, а й хімічна неоднорідність може сприяти процесу біодеструкції синтетичних волокон. Наслідком структурних змін є зниження міцності властивостей волокон. Таким чином, найбільш швидкому виникненню і протіканню процесу біодеструкції синтетичних волокон сприяють слабка упорядкованість і мала ступінь орієнтації макромолекул волокон, їх низька щільність, невисока кристалічність, а також наявність дефектів в макро- і мікроструктурі волокон, пори і порожнечі в їх внутрішніх ділянках.

Штучні волокна і тканини одержують шляхом хімічної обробки натуральної целюлози, отриманої з деревини: ялини, сосни, ялиці. До штучних волокон на основі целюлози належать віскозні, ацетатні та ін. Ці волокна, отримані з натуральної сировини, є більш аморфними за своєю структурою, ніж вихідний високомолекулярний природний матеріал, і тому характеризуються меншою міцністю, підвищеною вологоємністю і здатністю набухати.

Віскозні волокна за хімічною структурою та мікробіологічною стійкістю близькі до звичайних бавовняних волокон. Біостійкість цих волокон невисока — багато целюлозолітичних мікроорганізмів здатні їх руйнувати.

Ацетатні волокна отримують з ацетилцелюлози — продукту етерифікації целюлози оцтовим ангідридом. Вони суттєво відрізняються за своїми властивостями від віскозних і більше походять на синтетичні волокна. Так, вони мають більш низьку гігроскопічність, менше набухають, менше втрачають міцність у мокрому стані. Вони більш стійкі до шкідливої дії целюлозолітичних ферментів бактерій і мікроскопічних грибів.

Серед штучних текстильних матеріалів нового покоління виділяються текстильні волокна з бамбука, вперше отримані в Японії. Бамбук має антимікробні властивості за рахунок присутності у волокні речовини «бамбокан». Волокна з бамбука відрізняються незвичайною пористою структурою, що робить їх набагато гігроскопічними, ніж волокна бавовни. Одяг із бамбукових волокон є благотворним, оскільки волога миттєво поглинається і випаровується тканиною за рахунок наявності пір, а сильні антимікробні властивості бамбука перешкоджають появі запаху поту.

Різні модифіковані віскозні волокна, наприклад, мікромодал і модал, отримані з деревини бука, на біостійкість практично не досліджувалися. Також відсутні відомості про біостійкість білкових штучних волокон, отриманих з молочного казеїну, протеїну соєвих бобів, маїсу, земляного горіха, кукурудзяних зерен.

Одними із найбільш розповсюджених пошкоджень волокнистих матеріалів є зоопошкодження, наприклад, пошкодження міллю.

Міль (Tineina) — комаха ряду лускокрилих, або метеликів. Личинки молі належить до кератофагів і живляться волосяним покривом. Вони пошкоджують хутро, шерсть, запаси хутряної і вовняної сировини, фетрові і повстяні прокладки в приладах, шкіряні палітурки книжок, одяг. Найбільш небезпечним і постійним шкідником, який вирізняється здатністю до масового цілорічного розмноження і завдає великих економічних збитків, є платтяна міль. Другою за шкідливістю вважають шубну міль. «Голодні» гусениці можуть пошкоджувати такі нехарчові, але доступні їм матеріали, як папір, картон, бавовняні, лляні та синтетичні тканини, полівінілхлоридні і поліетиленові плівки, ізоляцію телефонних проводів та ін. При огляді і дослідженні пошкоджених волокнистих матеріалів (хутра, вовни тощо) можуть бути виявлені незначні пошкодження поверхні матеріалів, малопомітне пошкодження ворсу, вигриз з країв, борозни на поверхні, помітне знищення ворсу, наскрізні пошкодження (отвори) (рис. 2, 3).

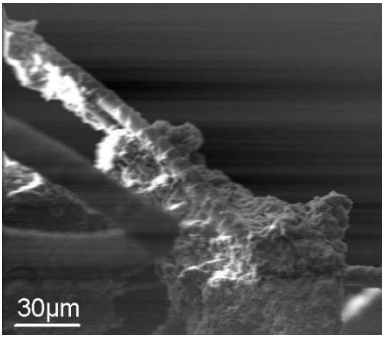

Рис. 2. Пошкодження міллю

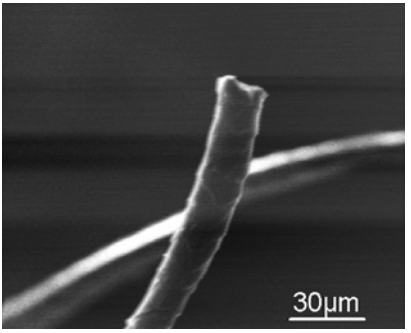

Рис. 3. Пошкодження міллю

Найбільш характерною особливістю, яка об’єднує гризунів, наприклад, щурів і мишей, є вкрай своєрідна будова щелепного апарату. На верхній і нижній щелепах розташовано по одній парі різців, вони дуже великі, позбавлені коріння і ростуть протягом всього життя тварини. Їх вільний кінець долотоподібнозагострений, передня стінка покрита товстим шаром емалі. Основна відмітна ознака для мишей — наявність зубчиків і виїмки на верхніх різцях. При огляді і вивченні пошкоджень можуть бути виявлені сліди зубів у вигляді неглибоких подряпин; по краю матеріалу на поверхні погризи, матеріал пошкоджений але не прогризений; матеріал прогризений.

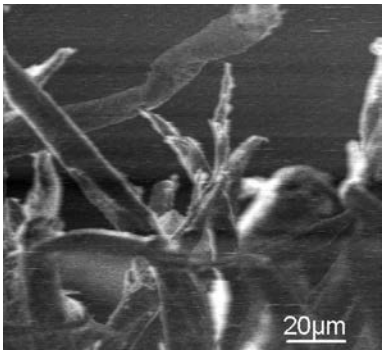
Найбільш часто для досліджень надходять предмети одягу, пошкоджені хижаками, а саме, псовими — собаками. Укус собаки в

більшості випадків відбувається через один або декілька шарів одягу. Одяг при укусі відіграє захисну роль і є першою слідосприймаючою поверхнею. При статичному укусі можна виявити пошкодження у вигляді витягування ниток або їх надривом від дії іклів. При дослідженні виворітного боку тканини можна виявити виступання і деформацію волокон і ниток в місці укусу, орієнтовані по напрямку дії зуба. У разі занурення зуба утворюється пошкодження тканини округлої або овальної форми, з волокнами і нитками (а іноді і краями), деформованими в напрямку дії зуба. При розправленні ниток та їх зіставленні спостерігається, що пошкодження утворилося в результаті розриву тканини, що у полі зору мікроскопу виявляється деформація тканого плетіння — згущення і розрідження. При повному стисненні щелеп через макет одягу можна виявити ознаки дії зубів — антагоністів, що проявляється в утворенні двох поруч розташованих пошкоджень, що мають різну спрямованість деформації ниток і різний обсяг пошкоджень. У більшості ж випадків при статичному укусі виявляються ділянки спресованості ниток округлої, трикутної або прямокутної форми, відповідні дії жувальних поверхонь зубів. Комбінація зазначених пошкоджень може свідчити про дію всієї щелепи, цілком придатні для ідентифікації стоматологічного статусу тварини. Сліди зубів добре відображаються на матеріалах тканого плетіння, натуральних і штучних шкірах, тканинах із синтетичним покриттям. Сліди зубів добре виявляються на трикотажі віскозного шовку, вовняних з домішкою синтетичних волокон матеріалах та інших тканинах. У цих слідах відбивається достатня для ідентифікації інформація.

Пошкодження на одязі при динамічному укусі собакою різноманітні: від надривів тканини розміром від 0,2х0,2 см до розривів довжиною до 15–20 см. Залежно від виду плетіння тканини, пошкодження можуть мати лінійну, кутоподібну, Т-образну, хвилясту або дугоподібну форму. Краї пошкоджень представлені витягнутими, нерівно перерваними розкошлатеними нитками, з елементами згущення і розрідження плетіння, як по краях пошкодження, так і на видаленні в місцях прокладки швів. При спробі людини скинути з себе тварину, яка в нього вчепилася, на одязі формується статико-динамічний укус: по краях пошкодження можна виявити спресованість ниток (статичний укус) з елементами згладжування в напрямку розриву, більш вираженого в безпосередній близькості до нього (динамічний слід).

Таким чином, за комплексною оцінкою пошкоджень одягу можна висловитися про дії щелепи тварини — верхня або нижня, формі і розмірах щелепи, розмірі і радіусі зубних дуг, формі жувальної поверхні зубів, рельєфі ріжучого краю і жувальної поверхні, взаєморозташуванні зубів, виду впливу (статичний або динамічний) і його напрямку (рис. 4, 5).

Виявлення і детальне дослідження пошкоджень волокнистих матеріалів (одягу) при комплексному дослідженні експертами-біологами, матеріалознавцями, трасологами дозволяє ідентифікувати предмет, що спричинив пошкодження, виявлені на одязі, порівнювати і співвідносити виявлені пошкодження, правильно їх оцінювати.

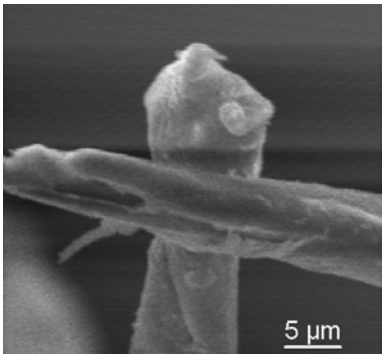

Рис. 4, 5 Пошкодження при укусі собаки

При вирішенні питання про вид пошкодження, за відсутності знаряддя пошкодження, експерт має зіставити ознаки, встановлені в досліджуваному пошкодженні, з відомими йому ознаками, характерними для різного роду механічних пошкоджень — різаних, колотих, рубаних, колото-різаних та інших, і дійти висновку про вид знаряддя, яким нанесено досліджуване пошкодження.

Висновки. Таким чином, проведення комплексів експериментальних досліджень різних за характером пошкоджень різноманітних за волокнистою природою матеріалів дає змогу отримання інформаційного банка даних, можливість диференціації пошкоджень хімічного, механічного, термічного та біологічного характеру, виявлення мікроознак, що індивідуалізують той чи інший предмет (фактор) дії, впливу, збільшення потенціалу одержання слідової інформації про фактичні дані та обставини події у тих випадках, коли тільки за зовнішньо-морфологічними ознаками діагностувати пошкодження неможливо.

Отримані дані свідчать про ефективність обраного напряму досліджень. Результати проведених досліджень є позитивними для створення оптимальної схеми досліджень, методики мікроскопічних досліджень пошкоджень матеріалів волокнистої природи з метою вирішення діагностичних, ідентифікаційних та ситуаційних завдань судової експертизи.

References

Brian, J. McCarthy (1980). *Biodeterioration in wool textile processing. International Dyer*. № 164. 59–62.

Ermilova, I. A. (1982). *Teoreticheskie i prakticheskie osnovyi mikrobiologicheskoy destruktsii tekstilnyih volokon i sposobov ih zaschityi ot vozdeystviya mikroorganizmov*: diss. ... d-ra tehn. nauk. Leningrad: LITLP im. S. M. Kirova [in Russian].

Illarionova, K. V. Beregina, V. M., Grigorev, S. V. Ermilova, I. A. (2006). *Harakteristika fiziko-mehanicheskih pokazateley hlopkovyih volokon novyih selektsionnyih liniy. Tekstilnaya promyishlennost*, № 1–2. 16–19 [in Russian].

Kriminalisticheskoe issledovanie voloknistyih materialov i izdeliy iz nih: Metod. posob. dlya ekspertov. Moskva, VNIISE, 1986. Vyip. IV [in Russian].

Pehtasheva, E. L. (2002). *Biopovrezhdeniya i predohranenie nepischevyih materialov*. Moskva: Masterstvo [in Russian].

Pehtasheva, E. L. Nesterov, A. N., Zaikov, G. E., Sofina, S. Yu. (2012). *Biostoykost prirodookrashennyih hlopkovyih volokon. Vestnik Kazanskogo tehnologicheskogo universiteta*. № 5. 110-113 [in Russian].

Pehtasheva, E. L. Sapozhnikova, A. I., Neverov, A. N., Sinitsin, N. M. (2003). *Otsenka stepeni mikrobnoy obsemenennosti sherstyanyih volokon. Tehnologiya tekstilnoy promyishlennosti. Izvestiya VUZov*, № 2(271). 18–20 [in Russian].

Putintseva, S. V. (2013). *MetodichnI vkazIvki do provedennya laboratornih robIt z distsiplini «Teoretichni osnovi tovaroznavstva»*. Herson: HNTU [in Ukrainian].

Т. Е. Балинян, Л. Н. Дереча, Ю. А. Носатенко

К ВОПРОСУ О КОМПЛЕКСНОМ ИССЛЕДОВАНИИ БИОЛОГИЧЕСКИХ ПОВРЕЖДЕНИЙ ВОЛОКНИСТЫХ МАТЕРИАЛОВ МЕТОДОМ РАСТРОВОЙ ЭЛЕКТРОННОЙ МИКРОСКОПИИ

В статье рассмотрена необходимость комплексного исследования биологических повреждений волокнистых материалов методом растровой электронной микроскопии. Изложены основные виды и характеристики волокон и волокнистых материалов, виды их повреждений, в частности, биологических, и механизм их образования. Показано, что при современных методах исследования морфологических характеристик наиболее эффективным является метод растровой электронной микроскопии, который обеспечивает возможность непосредственного изучения объекта в большом диапазоне увеличений. Использование растровой электронной микроскопии дает возможность выявления качественно новых микропризнаков объемного характера при проведении исследований волокнистых материалов. Рассмотрены агенты биоповреждений (биофакторы) — микробиологические (бактерии, микробы, грибы, сине-зеленые водоросли), фитологические (мхи, лишайники, высшие растения, водоросли), зоологические (насекомые, птицы, млекопитающие). Акцентировано внимание на исследовании повреждений, образованных в результате действия плесени, причиненных молью, собаками и др.

Проведение комплексного исследования различных по характеру повреждений разнообразных по волокнистой природе материалов позволяет получить информационный банк данных, возможность дифференциации повреждений химического, механического, термического и биологического характера, выявить микропризнаки, индивидуализирующие тот или иной предмет (фактор) действия, влияния, увеличение потенциала получения

следовой информации о фактических данных и обстоятельств события в тех случаях, когда только по внешне-морфологическим признакам диагностировать повреждения не представляется возможным. Полученные данные свидетельствуют об эффективности выбранного направления исследований. Результаты проведенных исследований являются положительными для создания оптимальной схемы исследований, методики микроскопических исследований повреждений материалов волокнистой природы с целью решения диагностических, идентификационных и ситуационных задач судебной экспертизы.

Ключевые слова: судебно-экспертная деятельность, судебная биологическая экспертиза, судебная трасологическая экспертиза, комплексная экспертиза, биологические повреждения волокнистых материалов, растровая электронная микроскопия.

T. Balinyan, L. Derecha, Yu. Nosatenko

TO THE QUESTION OF AN INTEGRATED RESEARCH OF BIOLOGICAL DAMAGE TO FIBROUS MATERIALS BY THE METHOD OF RASTER ELECTRON MICROSCOPY

The article considers the need for a comprehensive study of biological damage to fibrous materials by scanning electron microscopy. The main types and characteristics of fibers and fibrous materials, their types of damage, in particular, biological, and the mechanism of their formation are described. It is shown that with modern methods for studying morphological characteristics, the most effective is the method of scanning electron microscopy, which makes it possible to directly study the object in a wide range of magnifications. The use of scanning electron microscopy makes it possible to identify qualitatively new volumetric microsigns when conducting studies of fibrous materials. Biological damage agents (biofactors) are considered — microbiological (bacteria, microbes, fungi, blue-green algae), phytological (mosses, lichens, higher plants, algae), zoological (insects, birds, mammals). Attention is focused on the study of injuries caused by mold caused by moths, dogs, etc.

Conducting a comprehensive study of various types of damage to materials of various fibrous nature allows us to obtain an information database, the possibility of differentiating chemical, mechanical, thermal and biological damage, identifying microsigns that individualize one or another object (factor) of action, influence, increasing the potential for obtaining trace information about the actual data and circumstances of the event in those cases when only by external morphological features of the diagnosis It is not possible to repair damage. The data obtained indicate the effectiveness of the chosen research area. The results of the studies are positive for creating the optimal research scheme, methods of microscopic studies of damage to materials of fibrous nature in order to solve diagnostic, identification and situational tasks of forensic examination.

Key words: forensic science activity, forensic biological examination, forensic traological examination, integrated examination, biological damage to fibrous materials, scanning electron microscopy.

Надійшла до редколегії 12.10.2019

DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.42
УДК 343.98

В. П. Симоненко,
завідувач сектору Сумського відділення Харківського НДІСЕ,
м. Суми, Україна,
e-mail: svhndise.bud@gmail.com

І. В. Демузенко,
старший судовий експерт Сумського відділення Харківського НДІСЕ,
м. Суми, Харків, Україна,
e-mail: svhndise.bud@gmail.com

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВСТАНОВЛЕННЯ ПРИЧИН ТЕХНІЧНИХ ПОШКОДЖЕНЬ МАЙНА ТА ВИЗНАЧЕННЯ МАТЕРІАЛЬНОЇ ШКОДИ ВНАСЛІДОК ЗАЛИТТЯ

У статті наведено деякі проблемні питання, що виникають при проведенні досліджень причин технічних пошкоджень майна та визначення матеріальної шкоди внаслідок залиття. Зазначено про актуальність тематики статті, що підкреслюється наявністю відповідних методик, що були розроблені фахівцями державних спеціалізованих установ, зокрема, судовими експертами Київського науково-дослідного інституту судових експертиз та Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз. Приведено визначення чинного законодавства щодо матеріальної шкоди.

У статті також значиться про необхідність встановлення належного відповідача у цивільних спорах, що виникають при розгляді питань матеріальної шкоди, згідно з діючими положеннями про утримання та обслуговування житлового фонду. Фіксація пошкоджень здійснюється за допомогою акту про залиття, натурного обстеження, фотофіксації.

Ключові слова: пошкодження майна, залиття, матеріальна шкода, збитки.

Постановка проблеми. До переліку питань, які вирішуються за допомогою будівельно-технічної експертизи, відносяться визначення розміру матеріальної шкоди об′єкта (будівлі, квартирі, приміщенню тощо) та встановлення технічних причин виникнення пошкоджень об′єкта внаслідок його залиття.

В експертній практиці одним з проблемних питань при проведенні такого виду досліджень та складання висновків є встановлення технічних причин виникнення пошкоджень об′єкту внаслідок його залиття.

Стан дослідження проблеми. Оскільки приведене проблемне питання належить до експертних завдань, що зазначені у «Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень»[1], експертами державних

[1] Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказом Міністерства юстиції України 08.10.98 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від

© В. П. Симоненко, І. В. Демузенко, 2019

спеціалізованих експертних установ у свій час були розроблені відповідні методики, зокрема:

— методика «Визначення причин заливання з урахуванням нових технологій та визначення матеріальної шкоди за його наслідками», розроблена Київським НДІСЕ (реєстраційний код 10.6.11);

— методика «Дослідження пошкоджень (дефектів) квартир внаслідок їх заливання», розроблена Одеським НДІСЕ (реєстраційний код 10.06.03).

Метою статті є висвітлення окремих проблемних питань, що виникають при виконанні таких досліджень.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Постанови Пленуму Верховного Суду України від 27.03.1992 № 6 «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди»[1], розглядаючи позови про відшкодування шкоди, суди керуються тим, що шкода, заподіяна особі і майну громадянина, підлягає відшкодуванню в повному обсязі особою, яка її заподіяла, за умови, що дії останньої були неправомірними, між ними і шкодою є безпосередній причинний зв'язок та є вина зазначеної особи.

Статтею 12 Цивільного процесуального кодексу України[2] обумовлене здійснення цивільного судочинства на засадах змагальності сторін, що передбачає для кожної із сторін доведення обставин, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень.

Відповідно до статті 7 Закону України «Про житлово-комунальні послуги»[3] споживач (фізична або юридична особа, яка є власником (співвласником) нерухомого майна, або за згодою власника інша особа, яка користується об'єктом нерухомого майна і отримує житлово-комунальну послугу для власних потреб та з якою або від імені якої укладено відповідний договір про надання житлово-комунальної послуги) має право на відшкодування збитків, завданих його майну та/або приміщенню, шкоди, заподіяної його життю чи здоров'ю внаслідок неналежного надання або ненадання житлово-комунальних послуг. Виконавець зобов'язаний: забезпечувати своєчасність та відповідну якість житлово-комунальних послуг згідно із законодавством та умовами договору, в тому числі шляхом створення систем управління

26.12.2012 № 1950/5). URL: http: //search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/REG3145.html (дата звернення 18.06.2019).

[1] Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди : постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.03.1992 № 6. URL: https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006700–92 (дата звернення 18.06.2019).

[2] Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*.2004, № 40–41, 42. Ст.49.

[3] Про житлово-комунальні послуги : Закон України від 9 листопада 2017 року № 2189-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2018, № 1. Ст.1.

якістю відповідно до національних або міжнародних стандартів; здійснювати контроль за технічним станом інженерного обладнання будинків, квартир, приміщень; утримувати в належному технічному стані, здійснювати технічне обслуговування та ремонт внутрішньо-будинкових мереж, вживати заходи щодо ліквідації аварійних ситуацій, усувати порушення якості послуг у терміни, встановлені договором та/або законодавством.

Відповідно до статті 8 Закону України «Про житлово-комунальні послуги» управитель (фізична особа-підприємець або юридична особа-суб'єкт підприємницької діяльності, яка за договором із співвласниками забезпечує належне утримання та ремонт спільного майна багатоквартирного будинку і прибудинкової території та належні умови проживання і задоволення господарсько-побутових потреб) зобов'язаний: утримувати належним чином майно, визначене договором з власником (співвласниками); забезпечити умови для своєчасного проведення капітального і поточного ремонтів відповідно до встановлених стандартів, нормативів, норм та правил; забезпечити належні експлуатацію та утримання майна, що перебуває на його балансі.

Згідно з Типовим переліком послуг з утримання будинків і споруд та прибудинкових територій та Типового договору про надання послуг з утримання будинків і споруд та прибудинкових територій[1], затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 20.05.2009 № 529, до складу цих послуг належать зокрема технічне обслуговування внутрішньобудинкових систем тепло- і гарячого холодного водопостачання водовідведення і зливної каналізації та поточний ремонт конструктивних елементів, внутрішньо-будинкових систем гарячого і холодного водопостачання, водовідведення, теплопостачання, зливової каналізації і технічних пристроїв будинків.

При визначенні робіт, які відносяться до технічного обслуговування поточного ремонту або капітального, слід керуватися Примірним переліком послуг з утримання будинків і споруд та прибудинкових територій та послуг з ремонту приміщень будинків споруд.

Технічне обслуговування жилих будинків, крім іншого, є комплексом робіт, спрямованих на підтримку справності та роботи технічного обладнання. Система технічного обслуговування жилих будинків повинна забезпечувати безпечне та безперебійне функціонування будинків, інженерних мереж та обладнання протягом установленого терміну служби будинку. Технічне обслуговування жилих будинків включає роботи з контролю за його станом, забезпечення

[1] Про затвердження Типового договору про надання послуг з утримання будинків і споруд та прибудинкових територій : постанова КМУ від 20 травня 2009 р. № 529. URL: https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/529–2009-п (дата звернення 18.06.2019).

справності, працездатності, наладки і регулювання інженерних систем тощо. Контроль за технічним станом здійснюється шляхом впровадження системи технічного огляду жилих будинків. Система технічного огляду жилих будинків включає проведення планових (загальних, профілактичних) та позапланових оглядів.

Крім того, з листа Державного комітету України з будівництва та архітектури за № 7/7-401 від 30.04.2003 року[1] вбачається, що поточний ремонт будівлі — це комплекс ремонтно-будівельних робіт, який передбачає систематичне та своєчасне підтримання експлуатаційних якостей та попередження передчасного зносу конструкцій і інженерного обладнання. Якщо будівля в цілому не підлягає капітальному ремонту, комплекс робіт поточного ремонту може врахувати окремі роботи, які класифікуються як такі, що відносяться до капітального ремонту (крім робіт, які передбачають заміну та модернізацію конструктивних елементів будівлі). Поточний ремонт повинен проводитися з періодичністю, що забезпечує ефективну експлуатацію будівлі або об'єкта з моменту завершення його будівництва (капітального ремонту) до моменту постановки на черговий капітальний ремонт (реконструкцію). У вказаному листі визначено також, що капітальний ремонт будівлі — це комплекс ремонтно-будівельних робіт, який передбачає заміну, відновлювання та модернізацію конструкцій і обладнань будівель в зв'язку з їх фізичною зношеністю та руйнуванням, поліпшенням експлуатаційних показників, а також покращання планування будівлі і благоустрою території без зміни будівельних габаритів об'єкта.

Роботи по заміні труб відносяться до робіт капітального характеру які не враховуються у тарифах на послуги з утримання будинків і споруд та прибудинкових територій. Згідно з Житловим кодексом України фінансування капітального ремонту житлового фонду здійснюється за рахунок його власника а саме: в будинках комунальної власності — за рахунок місцевого бюджету; в будинках державної власності — за рахунок коштів підприємства установи організації яким належить цей будинок; у будинках житлово-будівельних кооперативів — за рахунок коштів кооперативу; в будинках громадського житлового фонду — за рахунок коштів власників фонду. Періодичність проведення ремонту за кожним видом будівель, враховуючи їх технічний стан, встановлюється для кожного регіону місцевими органами влади.

Саме житлово-експлуатуюча організація (управитель) несе обов'язки по утриманню внутрішньо-будинкових систем, а отже може нести відповідальність внаслідок неналежного виконання своїх обов'язків.

[1] Щодо віднесення ремонтно-будівельних робіт до капітального та поточного ремонтів : лист Державний комітет України з будівництва та архітектури від 7/7–401 від 30.04.2003. URL: https: //zakon.rada.gov.ua/rada/show/v–401509–03 (дата звернення 18.06.2019).

Щодо відповідальності підприємств, що надають комунальні послуги, слід зазначити, що відповідно до Правил надання послуг з централізованого опалення, постачання холодної та гарячої води і водовідведення, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 21 липня 2005 року № 630[1] точками розподілу, в яких здійснюється передача послуг від виконавця споживачеві, є: з централізованого опалення — відгалуження від стояків у межах квартири; з постачання холодної та гарячої води — після першої водозапірної арматури на відгалуженні від стояка у квартирі споживача; водовідведення — зливний отвір санітарно-технічних приладів. Відповідно до ст. 7 Закону України «Про житлово-комунальні послуги» виконавець зобов'язаний утримувати в належному технічному стані, здійснювати технічне обслуговування та ремонт внутрішньо-будинкових мереж, вживати заходи щодо ліквідації аварійних ситуацій, усувати порушення якості послуг у терміни, встановлені договором та/або законодавством. Таким чином, споживач послуг несе відповідальність лише у тому разі, якщо причиною залиття виявиться несправність/пошкодження, що знаходиться після точки розподілу комунальних послуг.

Особа, майно якої зазнало пошкоджень внаслідок залиття, має доводити, що причиною залиття є пошкодження, яке знаходиться в точці розподілу, де здійснюється передача послуг від виконавця споживачеві.

Таким чином, для розгляду цивільного спору з питань відшкодування збитків внаслідок залиття потрібне визначення належного відповідача, оскільки, наприклад, не завжди протікання з боку вище розташованої квартири свідчить про наявність вини сусіда. Цілком імовірно, що в певних випадках належним відповідачем може бути як балансоутримувач будинку, так і постачальник житлово-комунальних послуг. Отже, доцільно визначити розмежування відповідальності між власником вище розташованої квартири та іншими суб'єктами. Для цього як раз і необхідне точне встановлення причини залиття, що проводиться безпосередньо експертом-будівельником за умови забезпечення доступу для належного обстеження.

У «Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень» зазначено, що для вирішення судовим експертом питань щодо визначення пошкоджень та руйнувань об′єкта і його конструктивних елементів та причин їх виникнення необхідне надання матеріалів технічної інвентаризації, актів (звітів) попередніх обстежень та досліджень.

Фіксація факту залиття об′єкта (квартири, приміщення) здійснюється за допомогою акту залиття, що складається відповідно до

[1] Про затвердження Правил надання послуг з централізованого опалення, постачання холодної та гарячої води і водовідведення та типового договору про надання послуг з централізованого опалення, постачання холодної та гарячої води і водовідведення : постанова КМУ від 21 липня 2005 р. № 630. URL: https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/630–2005-п (дата звернення 18.06.2019).

вимог п. 2.3.6 «Правил утримання жилих будинків та прибудинкових територій»[1].

Додатком 4 встановлено форму акту про залиття, згідно якої факт залиття квартири та його наслідків фіксується актом комісійного обстеження квартири за участю представників організації (підприємства), яка, відповідно до укладеної угоди, є виконавцем послуг з утримання будинків і споруд та прибудинкових територій, представників організації (підприємства), яка, відповідно до укладеної угоди, обслуговує внутрішньо-будинкові системи опалення, водопостачання та водовідведення, представника (власника) будинку, будинкового комітету та затверджується начальником організації (підприємства), яка, відповідно до укладеної угоди, надає послуги з утримання будинків і споруд та прибудинкових територій.

При цьому, присутність зацікавлених осіб як від потерпілої, так і від винної сторін, є обов'язковою.

В акті повинні бути відображені: дата складання акта; прізвища, ініціали та займані посади членів комісії; прізвище, ім'я, по батькові власника, наймача, орендаря, квартири, що зазнала шкоди; адреса квартири, поверх, форма власності; прізвище, ім'я, по батькові власника, наймача, орендаря квартири, з вини якого сталося залиття; адреса квартири, поверх, форма власності; характер залиття та його причини; завдана матеріальна шкода, обсяги необхідного ремонту приміщень квартири, перелік пошкоджених внаслідок залиття речей та їх орієнтовна вартість; висновок комісії щодо встановлення вини особи, яка вчинила залиття.

Акт обов'язково має бути підписаний всіма членами комісії. Відмова від підпису складеного акта присутніми особами від потерпілої сторони та з боку винної не впливає на його чинність: у такому випадку в акті має бути зазначено що згадані особи (прізвище ім'я по батькові) підписувати складений акт відмовилися з тих чи інших причин.

Також «Правилами утримання жилих будинків та прибудинкових територій» визначено, що з актом про залиття повинні бути ознайомлені мешканці відповідних квартир (власники приміщень) шляхом його підписання. Окрім цього, в актах повинна бути вказана чітка причина залиття, як того вимагає Додаток 4 до п. 2.3.6 зазначених Правил: «чітко зазначити причини, а саме несанкціоноване втручання мешканців кв. № у роботу системи (заміна радіаторів, трубопроводів, вентилів, рушникосушарок тощо), незадовільне технічне обслуговування систем, передчасний вихід з ладу радіаторів опалення, трубопроводів, вентилів, гнучких підводок та ін.».

[1] Про затвердження Правил утримання жилих будинків та прибудинкових територій : наказ Державного комітету України з питань житлово-комунального господарства від 17.05.2005. № 76. URL: https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0927–05 (дата звернення 18.06.2019).

Після отримання вихідних даних для проведення такого виду будівельно-технічних експертиз (досліджень), як-то: технічних паспортів на об′єкти та актів про залиття, наступним етапом є натурне обстеження.

Експертне обстеження включає в себе проведення замірів пошкоджених внаслідок залиття конструкцій, опоряджувальних матеріалів тощо.

Керуючим документом для експерта при проведенні таких обстежень є «Методика встановлення фактичних обсягів і вартості виконаних будівельних робіт за звітною документацією», розроблена Харківським НДІСЕ у 2006 році.

Крім того, для всебічного дослідження причин залиття необхідне обстеження об′єктів (квартири, приміщення), що розташовані над об′єктом та зазнали пошкоджень. Для цього потрібне детальне дослідження водопровідних труб, запірної арматури, їх технічного стану, улаштування, підключення, стикування елементів системи у відповідності до діючих будівельних норм і правил.

Без забезпечення доступу до вузлів мережі водопостачання для детального обстеження надання висновку щодо причин залиття та виникнення відповідних пошкоджень є неможливим.

Наступний етап — визначення розміру збитків, спричинених заливтям. Як правило, визначення розміру збитків проводиться шляхом складання кошторису на базі таких програмних комплексів, як АВК, «Строительные технологии — СМЕТА^{TM}» тощо.

Вартість відшкодування збитків розраховується відповідно до ДСТУ Б Д. 1. 1-1:2013 «Правила визначення вартості будівництва».

При цьому, вихідними даними щодо вартості будівельних матеріалів можуть бути товарні накладні, квитанції, чеки на придбання таких матеріалів при виконанні власником опоряджувальних та інших ремонтних робіт.

Отримання таких вихідних даних заявляється експертом при складанні клопотання на адресу органу, що призначив проведення будівельно-технічної експертизи.

Положеннями Цивільного кодексу України[1] щодо відшкодування збитків передбачено наступне:

«ст. 22 п. 1. Особа, якій завдано збитків у результаті порушення її цивільного права, має право на їх відшкодування.

Ст. 22 п. 2. Збитками є:

1) втрати, яких особа зазнала у зв’язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки)…»

Оскільки йдеться про реальні збитки, повинна розраховуватися вартість відновлення фізичного становища об′єкта, що існувало до порушення цивільного права.

[1] Цивільний кодекс України від 6 січня 2003 року № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*, 2003, № № 40–44. Ст. 356.

Для цього визначається фізичний знос внутрішнього оздоблення (опоряджувальних робіт) об′єкта (квартири, приміщень) відповідно до діючих методик та правил, зокрема, Стандарту Міністерства з питань ЖКГ України СОУ ЖКГ 75. 11–35077234. 0015 :2009 «Житлові будинки. Правила визначення фізичного зносу житлових будинків» [1].

Висновки. Всебічне вивчення вихідних даних при проведенні обстеження дозволяє надати чіткий, неупереджений висновок щодо технічних причин виникнення пошкоджень та матеріальних збитків внаслідок залиття.

Викладена інформація може бути використана під час проведення судових будівельно-технічних експертиз з питань технічних причин виникнення пошкоджень та матеріальних збитків внаслідок залиття.

References

Doslidzhennia poshkodzhen (defektiv) kvartyr vnaslidok yikh zalyttia: metodyka Ministerstva yustytsii Ukrainy, rozroblena Odeskym NDISE (reiestratsiinyi kod 10.06.03). URL: http://rmpse.minjust.gov.ua/search/5 (data zvernennia 18.06.2019) [in Ukrainian].

DSTU B D. 1. 1-1:2013 «Pravyla vyznachennia vartosti budivnytstva». Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy. URL: http://budstandart.ua/ normativ-document. html?id_doc=53879&minregion=21001 (data zvernennia 18.06.2019) [in Ukrainian].

Metodyka vstanovlennia faktychnykh obsiahiv i vartosti vykonanykh budivelnykh robit za zvitnoiu dokumentatsiieiu: metodyka Ministerstva yustytsii Ukrainy (reiestratsiinyi kod 10.6.17). URL: http://rmpse. minjust.gov.ua/search/6 (data zvernennia 18.06.2019) [in Ukrainian].

Pro praktyku rozghliadu sudamy tsyvilnykh sprav za pozovamy pro vidshkoduvannia shkody: Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 27.03.1992 № 6. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006700–92 (data zvernennia 18. 06. 2019) [in Ukrainian].

Pro zatverdzhennia Instruktsii pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen ta Naukovo-metodychnykh rekomendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen: nakaz Ministerstva yustytsii Ukrainy vid 08.10.98 № 53/5 (u redaktsii nakazu Ministerstva yustytsii Ukrainy vid 26.12.2012 r. № 1950/5). Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705–98 (data zvernennia 18. 06. 2019) [in Ukrainian].

Pro zatverdzhennia Pravyl nadannia posluh z tsentralizovanoho opalennia, postachannia kholodnoi ta hariachoi vody i vodovidvedennia ta typovoho dohovoru pro nadannia posluh z tsentralizovanoho opalennia, postachannia kholodnoi ta hariachoi vody i vodovidvedennia: Postanova KMU vid 21 lypnia

[1] Про затвердження СОУ ЖКГ 75.11–35077234.0015: 2009 «Житлові будинки. Правила визначення фізичного зносу житлових будинків» : наказ Міністерства з питань житлово-комунального господарства України 03.02.2009 № 21. URL: https: //zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0021662–09 (дата звернення 18.06.2019).

2005 r. № 630 « URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/630–2005-p (data zvernennia 18. 06. 2019) [in Ukrainian].

Pro zatverdzhennia pravyl utrymannia zhylykh budynkiv ta prybudynkovykh terytorii: nakaz Derzhavnoho komitetu Ukrainy z pytan zhytlovo-komunalnoho hospodarstva vid 17.05.2005 № 76. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0927–05 (data zvernennia 18. 06. 2019) [in Ukrainian].

Pro zatverdzhennia Prymirnoho pereliku posluh z utrymannia budynkiv i sporud ta prybudynkovykh terytorii ta posluh z remontu prymishchen, budynkiv, sporud: nakaz Derzhavnoho komitetu Ukrainy z pytan zhytlovo-komunalnoho hospodarstva vid 10 serpnia 2004 roku № 150 «. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy. URL: http://search. ligazakon.ua/l_doc2. nsf/link1/REG9645. html (data zvernennia 18. 06. 2019) [in Ukrainian].

Pro zatverdzhennia SOU ZhKH 75. 11–35077234. 0015: 2009 «Zhytlovi budynky. Pravyla vyznachennia fizychnoho znosu zhytlovykh budynkiv: nakaz Ministerstva z pytan zhytlovo-komunalnoho hospodarstva ukrainy vid 03.02.2009 № 21. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0021662–09 (data zvernennia 18.06.2019) [in Ukrainian].

Pro zatverdzhennia Typovoho dohovoru pro nadannia posluh z utrymannia budynkiv i sporud ta prybudynkovykh terytorii: Postanova KMU vid 20 travnia 2009 r. № 529 (zi zminamy). Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/529–2009-p (data zvernennia 18. 06. 2019) [in Ukrainian].

Pro zhytlovo-komunalni posluhy: Zakon Ukrainy vid 9 lystopada 2017 roku № 2189-VIII (zi zminamy). Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2189-19 (data zvernennia 18. 06. 2019) [in Ukrainian].

Shchodo vidnesennia remontno-budivelnykh robit do kapitalnoho ta potochnoho remontiv: Lyst Derzhavnoho komitet Ukrainy z budivnytstva ta arkhitektury vid 30. 04. 2003 № 7/7-401. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-401509–03 (data zvernennia 18.06.2019) [in Ukrainian].

Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy 16 sichnia 2003 roku № 435-IV // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/435-15 (data zvernennia 18.06.2019) [in Ukrainian].

Vyznachennia prychyn zalyttia z urakhuvanniam novykh tekhnolohii ta vyznachennia materialnoi shkody za yoho naslidkamy: metodyka Ministerstva yustytsii Ukrainy, rozroblena Kyivskym NDISE (reiestratsiinyi kod 10.6.11). URL: http://rmpse. minjust.gov.ua/search/6 (data zvernennia 18.06.2019) [in Ukrainian].

В. П. Симоненко, И. В. Демузенко

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ УСТАНОВЛЕНИЯ ПРИЧИНЫ ТЕХНИЧЕСКИХ ПОВРЕЖДЕНИЙ ИМУЩЕСТВА И ОПРЕДЕЛЕНИЯ МАТЕРИАЛЬНОГО УЩЕРБА В РЕЗУЛЬТАТЕ ЗАЛИТИЯ

В статье приведены некоторые проблемные вопросы, которые возникают при проведении исследований причин технических повреждений имущества и определения материального ущерба в результате залития. Отмечена актуальность тематики статьи, которая подчеркивается наличием соответствующих методик разработанных специалистами государственных

специализированных учреждений, в частности, судебными экспертами Киевского научно-исследовательского института судебных экспертиз и Одесского научно-исследовательского института судебных экспертиз. Приведено определение действующего законодательства относительно материального ущерба.

В статье также указывается на необходимость установления надлежащего ответчика в гражданских спорах, которые возникают при рассмотрении вопросов материального ущерба, согласно действующих положений о содержании и обслуживании жилищного фонда. Фиксация повреждений осуществляется с помощью акта о заливке, натурного обследования, фотофиксации.

Ключевые слова: повреждение имущества, залитие, материальный ущерб, убытки.

V. Simonenko, I. Demuzenko

SOME ISSUES OF ESTABLISHING THE REASON FOR TECHNICAL DAMAGE TO THE PROPERTY AND DETERMINATION OF THE MATERIAL DAMAGE AS A RESULT OF THE PURPOSE

According to the Resolution of Plenum of the Supreme Court of Ukraine of 27. 03. 1992 № 6 «About practice of consideration by courts of civil cases on claims for compensation of harm» , considering claims for compensation of harm, courts are guided by that the harm caused to the person and property of the citizen is subject to compensation in full by the person which caused it, provided that actions of the last were illegal, between them and damage is the direct causal connection and there are wines of the specified person

The article presents some of the problematic issues that arise in the study of the causes of technical damage to property and the definition of material damage as a result of flooding. The relevance of the subject of the article, which is emphasized by the availability of appropriate techniques developed by specialists of state specialized institutions, in particular, forensic experts of the Kyiv research Institute of forensic examinations and the Odessa research Institute of forensic examinations. The definition of the current legislation on material damage is given.

The article also points to the need to establish an appropriate defendant in civil disputes that arise when considering material damage, in accordance with the current provisions on the maintenance and maintenance of the housing stock. Fixing of damages is carried out by means of the act of pouring, full-scale inspection, photo fixation.

A comprehensive study of the initial data during the survey allows us to provide a clear, impartial opinion on the technical causes of damage and material losses due to flooding.

The above information can be used in judicial construction and technical expertise on technical causes of damage and material damage due to flooding.

Key words: property damage; flooding; material damage; losses.

Надійшла до редколегії 12.10.2019

DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.43
УДК 343.98

Н. Л. Чумаченко,
провідний судовий експерт
Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна,
ORCID: https://orcid.org/0000–0001–7594–3335
e-mail: ch-n-l@ukr.net

ВИРІШЕННЯ ПИТАНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ВИКОРИСТАННЯМ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК НЕ ЗА ЦІЛЬОВИМ ПРИЗНАЧЕННЯМ ПРИ ПРОВЕДЕННІ СУДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Зазначено нормативно-правові та законодавчі акти України, що регулюють питання з контролю за використанням земельних ділянок і визначення розміру шкоди під час використання земельної ділянки не за цільовим призначенням. Наведено порядок визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок використання земельної ділянки не за цільовим призначенням. Визначено межі компетенції судового експерта — економіста при проведені економічних досліджень, пов'язаних з визначенням розміру шкоди, заподіяної внаслідок використання земельної ділянки не за цільовим призначенням.

Ключеві слова: земля, контроль за використанням земельної ділянки, державний інспектор, використання не за цільовим призначенням, розрахунок розміру шкоди.

Постановка наукової проблеми. Усі землі України за основним цільовим призначенням поділяються на категорії, що мають особливий правовий режим. Нецільове використання земельних ділянок, що супроводжується відхиленням від вимог затвердженої в установленому порядку документації із землеустрою, останнім часом стає одним із найбільш поширених порушень земельного законодавства. Законодавство передбачає, що збитки, заподіяні внаслідок порушення законодавства України про охорону земель, підлягають відшкодуванню в повному обсязі.

В експертній практиці виникають питання щодо підтвердження розрахунку розміру шкоди, заподіяної внаслідок використання земельної ділянки не за цільовим призначенням, проведеного уповноваженим органом. На цей час відсутній деталізований алгоритм дослідження, який може допомогти при проведені експертних досліджень, пов'язаних з визначенням розміру шкоди, заподіяної внаслідок використання земельної ділянки не за цільовим призначенням.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Слід зазначити, що дослідження, безпосередньо пов'язані із цією тематикою, в Україні практично не здійснювались. Проте зростання діяльності, пов'язаної із зміною цільового призначення земельної ділянки привернули увагу вчених до цієї проблеми. Цьому питанню присвячено роботи таких

© Н. Л. Чумаченко, 2019

науковців, як Е. В. Кривов`яз, А. Г. Мартин[1], якими висвітлено теоретичні засади і практичні способи визначення розміру збитків, заподіяних суспільству внаслідок нецільового використання земель. Розроблено еколого-економічний механізм здійснення контролю за використанням і охороною земель та відшкодування вже заподіяних збитків суспільству внаслідок порушення правил землекористування, що базується не лише на притягненні порушника до адміністративної відповідальності, а й відшкодуванні ним збитків, заподіяних суспільству нецільовим використанням земельної ділянки.

Метою статті є розробка алгоритму дослідження при вирішені питань пов'язаних з використанням земельних ділянок не за цільовим призначенням при проведені судової економічної експертизи, який базується на діючих законодавчих та нормативно-правових актах України, що регулюють питання з контролю за використанням земельних ділянок і розрахунку розміру шкоди, заподіяної внаслідок використання земельної ділянки не за цільовим призначенням та визначення меж компетенції судового експерта-економіста при вирішенні питань, пов'язаних з розрахунком розміру шкоди, заподіяної внаслідок використання земельної ділянки не за цільовим призначенням.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи практику призначення судових економічних експертиз, слід зазначити, що значно зросла кількість судових спорів, пов'язаних із порушенням використання земельної ділянки згідно з її цільовим призначенням та кількість досліджень щодо призначення судової економічної експертизи із питання документального підтвердження розрахунку розміру шкоди заподіяної внаслідок використання земельних ділянок не за цільовим призначенням.

Цільове призначення є однією із базових характеристик будь-якої земельної ділянки, яка визначає її правовий режим.

Актуальність цієї теми зумовлена перш за все з набранням чинності, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 25 липня 2007 р. № 963 «Методики визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу» (далі — Методика № 963)[2].

---

[1] *Кривов'яз Є. В., Мартин А. Г.* Організаційно-економічний механізм відшкодування збитків, спричинених нецільовим використанням земель : монографія. Київ : Компринт, 2015. 206 с.

[2] Методика визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу: постанова Кабінету Міністрів України від 25 липня

Ця Методика № 963 спрямована на визначення розміру шкоди, заподіяної державі, територіальним громадам, юридичним та фізичним особам, на всіх категоріях земель внаслідок використання земельних ділянок не за цільовим призначенням.

Відповідно до частини першої статті 14 Конституції України земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави, яка полягає в забезпеченні раціонального використання земельних ресурсів, збереженні й відтворенні родючості ґрунтів, захисті їх від псування і забруднення, реалізації громадянами, юридичними особами та державою їхніх прав власності та землекористування відповідно до закону. Важлива роль у захисті прав і законних інтересів громадян, юридичних осіб та держави в земельних і пов'язаних із ними майнових правовідносинах належить судам.

Земельні відносини в Україні регулюються Земельним Кодексом України (прийнятим відповідним Законом України від 25.10.2001р. № 2768-III), у ст. 4 якого визначено, що завдання земельного законодавства є регулювання земельних відносин з метою забезпечення права на землю громадян, юридичних осіб, територіальних громад і держави, раціонального використання й охорони земель.

Склад та цільове призначення земель України визначено главою 4 розділу II Земельного кодексу України, згідно з вимогами якої землі України за основним цільовим призначенням поділяються на відповідні категорії, встановлення та зміна яких здійснюється у визначеному законом порядку, і недотримання цього порядку тягне відповідні наслідки.

У статті 19 Земельного кодексу України наведена класифікація земель України, залежно від їх основного цільового призначення за дев'ятьма категоріями: землі сільськогосподарського призначення, землі житлової і суспільної забудови, землі природо-заповідного та іншого природоохоронного призначення, землі оздоровчого призначення, землі рекреаційного призначення, землі історико-культурного призначення, землі лісогосподарського призначення, землі водного фонду, землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення.

Відповідно до статті 96 Земельного кодексу України землекористувач зобов'язаний забезпечити використання земельної ділянки за цільовим призначенням.

До земель житлової та громадської забудови належать земельні ділянки в межах населених пунктів, які використовуються для розміщення житлової забудови, громадських будівель і споруд, інших об'єктів загального користування. Використання земель житлової та

2007 р. № 963. URL: https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/963–2007-п (дата звернення 16.03.2019).

громадської забудови здійснюється відповідно до генерального плану населеного пункту, іншої містобудівної документації, плану земельно-господарського устрою з дотриманням державних стандартів і норм, регіональних та місцевих правил забудови, що передбачено статтями 38, 39 Земельного кодексу України.

У гл. 32 «Контроль за використанням та охороною земель» Земельного кодексу України від 25.10.2001г. № 2768-III визначено:

«ст. 187 контроль за використанням та охороною земель полягає в забезпеченні додержання органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями і громадянами земельного законодавства України.

ст. 188 — державний контроль за використанням та охороною земель здійснюється уповноваженими органами виконавчої влади по земельних ресурсах, а за додержанням вимог законодавства про охорону земель — спеціально уповноваженими органами з питань екології та природних ресурсів. Порядок здійснення державного контролю за використанням та охороною земель встановлюється законом.

ст. 189 — самоврядний контроль за використанням та охороною земель здійснюється сільськими, селищними, міськими, районними та обласними радами.

ст. 190 — громадський контроль за використанням та охороною земель здійснюється громадськими інспекторами, які призначаються відповідними органами місцевого самоврядування і діють на підставі положення, затвердженого центральним органом виконавчої влади по земельних ресурсах».

Державний контроль за використанням та охороною земель усіх категорій та форм власності здійснює центральний орган виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної політики у сфері нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі, що передбачено ст. 5 Закону України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» від 19 червня 2003 р. № 963-IV (далі — Закон № 963)[1].

Державний контроль за використанням та охороною земель здійснюється шляхом перевірок.

Статтею 10 Закону № 963 визначено:

«Державні інспектори у сфері державного контролю за використанням та охороною земель і дотриманням вимог законодавства України про охорону земель мають право:

безперешкодно обстежувати в установленому законодавством порядку земельні ділянки, що перебувають у власності та користуванні

[1] Про державний контроль за використанням та охороною земель : Закон України від 19 червня 2003 № 963-IV. 2003. № 3. Ст. 350 URL: https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-15 (дата звернення 8.04.2019).

юридичних і фізичних осіб, перевіряти документи щодо використання та охорони земель;

давати обов'язкові для виконання вказівки (приписи) з питань використання та охорони земель і дотримання вимог законодавства України про охорону земель відповідно до їх повноважень, а також про зобов'язання приведення земельної ділянки у попередній стан у випадках, установлених законом, за рахунок особи, яка вчинила відповідне правопорушення, з відшкодуванням завданих власнику земельної ділянки збитків;

складати акти перевірок чи протоколи про адміністративні правопорушення у сфері використання та охорони земель і дотримання;

вимог законодавства про охорону земель та розглядати відповідно до законодавства справи про адміністративні правопорушення, а також подавати в установленому законодавством України порядку до відповідних органів матеріали перевірок щодо притягнення винних осіб до відповідальності;

у разі неможливості встановлення особи правопорушника земельного законодавства на місці вчинення правопорушення доставляти його до органів Національної поліції чи до приміщення виконавчого органу сільської, селищної, міської ради для встановлення особи порушника та складення протоколу про адміністративне правопорушення;

викликати громадян, у тому числі посадових осіб, для одержання від них усних або письмових пояснень з питань, пов'язаних з порушенням земельного законодавства України;

передавати до органів прокуратури, органів досудового розслідування акти перевірок та інші матеріали про діяння, в яких вбачаються ознаки кримінального правопорушення;

проводити у випадках, встановлених законом, фотографування, звукозапис, кіно- і відеозйомку як допоміжний засіб для запобігання порушенням земельного законодавства України;

звертатися до суду з позовом щодо відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, а також повернення самовільно чи тимчасово зайнятих земельних ділянок, строк користування якими закінчився».

Постановою Кабінету Міністрів України від 14.01.2015 № 15 затверджено «Положення про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру», яким передбачено, що державний нагляд (контроль) в агропромисловому комплексі в частині дотримання земельного законодавства, використання та охорони земель усіх категорій і форм власності, родючості ґрунтів здійснює Держгеокадастр[1].

[1] Положення про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру: Постанова Кабінету Міністрів України від 14.01.2015

Територіальним органом Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру та їй підпорядковане є Головне управління Держгеокадастру в області, що визначено «Положенням про Головне управління Держгеокадастру в області» затвердженим наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 29.09.2016 № 333, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 25.10.2016 № 1391/29521 (далі — Положення)[1].

Цим Положенням передбачено, що Головне управління Держгеокадастру в області обстежує земельні ділянки, які підлягають рекультивації, та видає спеціальні дозволи на зняття та перенесення ґрунтового покриву земельних ділянок відповідно до проектів, затверджених у встановленому порядку, а також обстежує земельні ділянки, яким заподіяна шкода внаслідок їх самовільного зайняття, використання не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу та розраховує розмір шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання їх не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву без спеціального дозволу, та вживання заходів щодо її відшкодування в установленому законодавством порядку (п. 4. п.п. 31, п.п. 34).

В межах своїх повноважень посадові особи Головного управління мають право складати акти перевірок чи протоколи про адміністративні правопорушення у сфері використання та охорони земель і дотримання вимог законодавства про охорону земель та розглядати, відповідно до законодавства, справи про адміністративні правопорушення, а також подавати в установленому законодавством порядку до відповідних органів матеріали перевірок щодо притягнення винних осіб до відповідальності; давати обов'язкові для виконання вказівки (приписи) з питань використання та охорони земель і дотримання вимог законодавства про охорону земель відповідно до їх повноважень, а також про зобов'язання приведення земельної ділянки у попередній стан у випадках, установлених законом, за рахунок особи, яка вчинила відповідне правопорушення, з відшкодуванням завданих власнику земельної ділянки збитків (п. 6. Положення).

Отже, державний нагляд (контроль) у частині дотримання земельного законодавства, використання та охорони земель усіх категорій та форм власності, покладено на Держгеокадастр.

Методикою № 963 передбачено, що розрахунок розміру шкоди, заподіяної внаслідок використання земельних ділянок не за цільовим

№ 15. URL: https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/15–2015-п (дата звернення 10.05.2019).

[1] Положення про Головне управління Держгеокадастру в області : наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 29.09.2016 № 333. URL: https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1391-16 (дата звернення 11.03.2019).

призначенням, проводиться Держекоінспекцією та її територіальними органами або Держгеокадастром та його територіальними органами.

Під час проведення судової економічної експертизи, при визначенні розміру шкоди, заподіяної внаслідок використання земельної ділянки не за цільовим призначенням, необхідно встановити, чи мають місце в матеріалах справи відповідні розрахунки розміру шкоди, складені компетентними органами.

При проведенні дослідження судовому експерту-економісту необхідно звернути увагу на інформацію про земельну ділянку, а саме функціональне використання земельної ділянки та до якої категорії земель за основним цільовим призначенням відноситься земельна ділянка.

Порядок визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок використання земельної ділянки не за цільовим призначенням, визначено п. 5 Методики № 963: для всіх категорій земель (крім земель житлової та громадської забудови) за такою формулою:

$$Ш_ц = П_н \times 0,33 \times (Н_п + Н_ф \times К_р) \times К_о \times К_і \ (3),$$ де

$Ш_ц$ _ розмір шкоди, заподіяної внаслідок використання земельної ділянки не за цільовим призначенням, гривень;

$П_н$ — площа земельної ділянки, яка використовується не за цільовим призначенням, гектарів;

0, 33 — коефіцієнт для врахування частки середньорічного доходу, що перерозподіляється через державний та місцеві бюджети;

$Н_п$ — середньорічний дохід, який можна отримати від використання земель за цільовим призначенням, визначений у додатку 1, з урахуванням переліків, наведених у додатках 2 і 3;

$К_і$ — коефіцієнт індексації нормативної грошової оцінки земель, який дорівнює добутку коефіцієнтів індексації нормативної грошової оцінки земель за 2007 та наступні роки, що визначаються відповідно до Порядку проведення індексації грошової оцінки земель, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 травня 2000 р. № 783 (Офіційний вісник України, 2000 р., № 20. Ст. 823);

$Н_ф$ — середньорічний додатковий дохід, отриманий внаслідок фактичного використання земельної ділянки не за цільовим призначенням, визначений у додатку 8;

$К_р$ — коефіцієнт, що застосовується для врахування регіональної відмінності формування середньорічного доходу, отриманого від фактичного використання земельної ділянки не за цільовим призначенням, визначений у додатку 9;

$К_о$ — коефіцієнт, що застосовується для врахування природоохоронної цінності, наявності обмежень (обтяжень), які зумовлюють особливий режим використання земельної ділянки, визначений у додатку 10;

для земель житлової та громадської забудови за такою формулою:

$Ш_ц = П_н \times 0,33 \times (Н_{пз} \times К_н \times К_к + Н_ф \times К_р) \times К_о \times К_і$ (4),

де $Ш_ц$, $П_н$, $Н_ф$, $К_р$, $К_о$ та коефіцієнт 0,33 — мають таке саме значення, як у формулі 3;

$К_і$ — коефіцієнт індексації нормативної грошової оцінки земель, який дорівнює добутку коефіцієнтів індексації нормативної грошової оцінки земель за 2007 та наступні роки, що визначаються відповідно до Порядку проведення індексації грошової оцінки земель, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 травня 2000 р. № 783;

$Н_{пз}$ — середньорічний дохід, який можна отримати від використання земель житлової та громадської забудови за цільовим призначенням відповідно до групи населених пунктів за чисельністю населення, визначений у додатку 5;

$К_н$ — коефіцієнт, що застосовується до населених пунктів обласного значення, мм. Києва та Севастополя, визначений у додатку 6;

$К_к$ — коефіцієнт, що застосовується до населених пунктів, віднесених до курортних, визначений у додатку 7.

Підставою для здійснення розрахунку розміру шкоди, заподіяної внаслідок використання земельної ділянки не за цільовим призначенням, є матеріали справи про адміністративне провадження складені державними інспекторами, які підтверджують факт вчинення правопорушення, а саме:

— акт перевірки дотримання вимог земельного законодавства;

— протокол про адміністративне правопорушення;

— припис (з вимогою усунення порушення земельного законодавства);

— акт обстеження земельної ділянки.

Об’єктом дослідження за даним видом експертиз є Розрахунок розміру шкоди завданої внаслідок використання земельної ділянки не за цільовим призначенням.

Судовий експерт-економіст зазначає, що оцінка акту перевірки дотримання вимог земельного законодавства, складеного контролюючим органом, в частині обґрунтованості встановлених порушень щодо недотримання вимог земельного та природоохоронного законодавства в результаті використання земельної ділянки не за цільовим призначенням, не належить до компетенції судового експерта-економіста, оскільки передбачає встановлення фактичних обставин справи та юридичну оцінку дій.

Тому судовий експерт-економіст проводить дослідження правильності визначення безпосередньо розміру шкоди, наведеного в наданому на дослідження розрахунку, складеному державним інспектором.

Таким чином, під час дослідження судовий експерт для підтвердження розрахунку розміру шкоди використовує інформацію щодо земельної ділянки використаної не за цільовим призначенням,

зазначену в вищенаведених документах, та вихідні дані, які наведені у додатках до Методики № 963.

Отже, у ході проведення судової економічної експертизи можливо вирішувати питання щодо арифметичного підтвердження розрахунку розміру шкоди, виконаного відповідними контролюючими органами із застосуванням Методики № 963.

Враховуючи зазначене, економічне дослідження проводиться з питання підтвердження розрахунків розміру шкоди, проведених контролюючими органами із застосуванням Методики № 963, а саме:

– судова економічна експертиза перевіряє правильність розрахунку розміру шкоди, заподіяної внаслідок використання земельної ділянки не за цільовим призначенням для всіх категорій земель (крім земель житлової та громадської забудови) за формулою 3 та для земель житлової та громадської забудови за формулою 4, які передбачені п. 5 № 963 та визначає арифметичну правильність розрахунку, складеного державним інспектором.

Висновки. Підсумовуючи викладене, відмітимо, що результатом дослідження судового експерта-економіста слід вважати саме висновок щодо арифметичної правильності розрахунку розміру шкоди, який виконано відповідним контролюючим органом.

При цьому, кваліфікація земель, які були використані не за цільовим призначенням, передбачає вирішення питань права, що не належить до компетенції судового експерта-економіста, про що доцільно вказати у висновках експертизи.

Наведений перелік чинного законодавства України може допомогти при проведенні експертних досліджень і вирішенні питань, пов'язаних з визначенням розміру шкоди, заподіяної внаслідок використання земельної ділянки не за цільовим призначенням.

References

Metodyka vyznachennia rozmiru shkody, zapodiianoi vnaslidok samovilnoho zainiattia zemelnykh dilianok, vykorystannia zemelnykh dilianok ne za tsilovym pryznachenniam, zniattia gruntovoho pokryvu (rodiuchoho sharu gruntu) bez spetsialnoho dozvolu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25 lypnia 2007 r. № 963. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963–2007-p (data zvernennia 7.05.2019) [in Ukrainian].

Pro derzhavnyi kontrol za vykorystanniam ta okhoronoiu zemel: Zakon Ukrainy vid 19 chervnia 2003 r. № 963-IV, 2003. № 39. st. 350. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-15 (data zvernennia 16.05.2019) [in Ukrainian].

Polozhennia pro Derzhavnu sluzhbu Ukrainy z pytan heodezii, kartohrafii ta kadastru: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 14.01.2015. № 15. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/15–2015-p (data zvernennia 16.03.2019) [in Ukrainian].

Polozhennia pro Holovne upravlinnia Derzhheokadastru v oblasti: nakaz Ministerstva ahrarnoi polityky ta prodovolstva Ukrainy vid 29.09.2016. № 333. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1391-16 [in Ukrainian].

Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 r., VR-1996. № 3. St. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr (data zvernennia 13.03.2019) [in Ukrainian].

Zemelnyi kodeks Ukrainy vid 25.10.2001 r. № 2768-III, VR–2002, № 3–4. St. 27. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14 (data zvernennia 13.03.2019) [in Ukrainian];

Н. Л. Чумаченко

РЕШЕНИЕ ВОПРОСОВ, СВЯЗАННЫХ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ЗЕМЕЛЬНЫХ УЧАСТКОВ НЕ ПО ЦЕЛЕВОМУ НАЗНАЧЕНИЮ ПРИ ПРОВЕДЕНИИ СУДЕБНОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ

Проанализированы нормативно-правовые и законодательные акты Украины, регулирующие вопросы по контролю за использованием земельных участков и определению размера ущерба от использования земельного участка не по целевому назначению. Приведен порядок определения размера ущерба, причиненного в результате использования земельного участка не по целевому назначению, утвержденный Постановлением Кабинета Министров Украины от 25 июля 2007г. № 963 в «Методике определения размера ущерба, причиненного вследствие самовольного занятия земельных участков, использования земельных участков не по целевому назначению, снятия грунтового покрова (плодородного слоя почвы) без специального разрешения». Рассмотрены нормативно-правовые акты Украины, устанавливающие компетентные органы, на которые возложен государственный надзор (контроль) в части соблюдения земельного законодательства, использования и охраны земель всех категорий и форм собственности. Приведен перечень документов, которые подтверждают факт совершения правонарушения и которые являются основанием для осуществления расчета размера ущерба, причиненного в результате использования земельного участка не по целевому назначению. Отмечена необходимость исследования по данному виду экспертиз «Расчета размера ущерба причиненного в результате использования земельного участка не по целевому назначению», составленного соответствующим компетентным органом, а также изложены некоторые способы и приемы исследования документов. Определены границы компетенции судебного эксперта-экономиста при проведении экономических исследований, связанных с определением размера ущерба, причиненного в результате использования земельного участка не по целевому назначению.

Ключевые слова: земля, контроль за использованием земельного участка, государственный инспектор, использование не по целевому назначению.

N. Chumachenko

RESOLUTION OF ISSUES RELATED TO THE USE OF LAND PLOTS NOT FOR THE PURPOSE PURPOSE WHEN CARRYING OUT A JUDICIAL ECONOMIC EXPERTISE

The relevance of the census is by the fact that it is the first-rate property for all significant means of justice, disputable persons, as well as perusal of civil rights, and of the rest of the country, and at the same time, at the same time, at the same time, N 963 «Techniques for rozmiru shkodi, zapodiyanono ї vnasdok samovilny zaynyattya land dilyanok, vikoristannya land dilyanok not for the whole

ryazanennyam, knowing the ground crookedness (I'm using the same mask, I didn't have a draw).

The Method № 963 is hidden on the assignment to the distributor, the authorities, the territorial communities, the legal entities, the legal entities, all the categories of land in the land and land areas, not the main reason, which is not the main reason.

The state monopoly (control) at the part of the land legislation, the victorious and the safeguarding of the lands of all categories and the forms of authority, is attached to the Derzhgeokadastre.

It is prescribed by the Law of Ukraine «On state control over the damage and protection of land» from 19 June 2003, p. N 963-IV of the sovereign control over the victorians and the defense of the earths can be crossed by the cross.

In response to a visit to the Roshraunker Rozmir, to be under the supervision of the Victory Day in the land of the Red Army, not in accordance with the appropriate standards, refer to the administrative provisions of the state registrars and the workers, but also to the lawyers in the field

— *The act of registration of the law of land legislation;*
— *protocol on administrative law enforcement;*
— *pripis (with the usushenya pushenenya land legislation);*
— *act of land registration.*

The procedure for the assignment to the distributor of the schoolchildren, according to the rules of the localization of the land of the girls, is not the same as the assignment of the procedure, clause 5 of Method № 963.

An overview of the data for this type of expertise є Rosrahunok rozmiru shkodi, zavdo їnask dikoristannya land dylyanki not for the purpose.

Judicial examiner — economist to carry out the completion of the correctness of the assignment to the direct ordering of the skoda, induced in the above-mentioned Rosrahunka for the complete assembly of the Inspector.

The result of the ship examiner's examination of the economist's case is that of the hanging of the vessel itself, at the same time as the control body of the Technique № 963.

Keywords: land, control of landowners, state inspectors, copying of goods, not the main assignment of rozrahunok rozmiru shkodi.

Надійшла до редколегії 12.10.2019

DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.44
УДК: 343.98

О. Ю. Грошева,
аспірант Харківського НДІСЕ, заступник голови
Харківського апеляційного суду, м. Харків, Україна,
ORCID: https://orcid.org/0000–0003–1858–4502
e-mail: grosheva63@gmail.com

ЩОДО СТВОРЕННЯ МЕТОДИКИ КОМПЛЕКСНОГО ЕКСПЕРТНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СЛІДІВ РОСЛИННОГО ПОХОДЖЕННЯ

Досліджено проблемні питання розроблення методики судово-експертного дослідження механізму утворення слідів рослинного походження (плям зелені) на предметах-носіях (одязі). На підставі аналізу спеціальної літератури, експертної практики та експериментальних досліджень, розроблено основні положення вказаної методики.

За своєю сутністю механізм утворення нашарувань для будь-якого слідоутворюючого об'єкта має загальні ознаки слідоутворення, але на механізм формування слідів впливають і властивості об'єкта, що залишає слід (у даному випадку рослинного покрову ділянки місцевості, де вчинено злочин), і властивості слідосприймаючої поверхні предмета (наприклад, одягу), на якій залишаються сліди.

Сформульовано висновки та надано відповідні пропозиції з метою формування методики експертного дослідження, яка відсутня на сьогоднішній день.

Ключові слова:судова експертиза, судово-експертна методика, плями зелені, нашарування рослинного походження; механізм утворення нашарувань.

Постановка наукової проблеми. Слід — є поняттям, що має багатозначне тлумачення. До різноманітних біологічних слідів, що походять від людини або тварини, належать кров, виділення організму, волосся, біологічні тканини тощо; до слідів рослинного походження — нашарування чи відшарування рослинних мікрочасток, плями зелені тощо. У статті вбачається за доцільне зосередити увагу на комплексному аспекті дослідження біологічних слідів, а саме — слідів рослинного походження — як об'єкта комплексної судової біолого-трасологічної експертизи, оскільки дане питання у спеціальній літературі досліджено недостатньо, а відповідна методика — відсутня.

Аналіз основних досліджень. Передусім зазначимо, що в окремих роботах науковців зверталася увага на з'ясування сутності слідів злочину в криміналістиці, а саме, на етимологію цього слова; історичні аспекти розвитку вчення про сліди; механізм утворення; особливості прояву; доказове та інше значення, як джерела інформації; загальні правила виявлення цих слідів, їх фіксацію та вилучення тощо.

Судова практика свідчить про те, що для прийняття правильного і об'єктивного рішення у справі важливе значення має використання спеціальних знань у судочинстві у формі судової експертизи, в тому числі, комплексної. Комплексна судова експертиза, як правило, є

© О. Ю. Грошева, 2019

складним дослідженням, оскільки інтегрує знання різних галузей науки. У даній роботі мова піде про комплексні біолого-трасологічні дослідження. Відзначимо, що як окремі категорії, судово-біологічна та судово-трасологічна експертизи мають досить розроблену наукову базу, в той же час, що стосується їх інтеграції у вигляді комплексних досліджень, то існує дефіцит відповідних методик.

Розглядаючи форми комплексної біолого-трасологічної експертизи, не торкаючись судово-медичного аспекту, слід виокремити комплексну ботаніко-трасологічну та комплексну зоолого-трасологічну експертизи, виходячи з видів експертних спеціальностей, кваліфікацію за якими мають судові експерти, які беруть участь в їх проведенні. Кваліфікація судового експерта присвоюється відповідно до Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів, яким передбачені наступні спеціальності: у галузі судової біології — 9.1 «Дослідження об'єктів рослинного походження», 9.2 «Дослідження об'єктів тваринного походження» ; у галузі судової трасології — 4.1 «Дослідження слідів людини та слідів тварин»[1]. Що ж стосується слідів, що утворюються від об'єктів рослинного походження, то окрема спеціальність щодо саме слідів у вказаному Переліку відсутня.

Розробка теоретичних і методичних основ комплексного дослідження слідів тваринного і рослинного походження в сучасних умовах має як теоретичне, так і прикладне значення. Практика виробництва таких експертиз є мало вивченою. Здебільшого, наявні наукові праці присвячені слідам біологічного походження, дослідження яких не вимагає застосування комплексу знань в галузі трасології та біології. Так, в роботах вчених і практиків розглянуті поняття і класифікація слідів біологічного походження; поняття, механізм утворення і класифікація слідів біологічного походження; їх місце в системі наукових знань і компетенція експертів; загальні положення виявлення, фіксації та вилучення; особливості суб'єктного розпізнавання інформації, що міститься в слідах біологічного походження; загальні положення їх виявлення і фіксації криміналістичної інформації; особливості виявлення, фіксації і вилучення слідів крові та інших слідів біологічного походження; питання призначення експертизи, формулювання висновків і їх оцінка наслідком (судом), доказове значення слідів в розкритті злочинів на прикладі слідів тварин тощо[2]. За результатами огляду літературних

[1] Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів: затв. наказом Міністерства юстиції України від 03.03.2015 № 301/5. *Офіційний вісник України.* № 17. Ст. 468 (із змінами та доповненнями).

[2] Див., напр.: *Аистов И. А.* Использование следов биологического происхождения при расследовании преступлений : дис…канд. юрид. наук. 12.00.09. Саратов, 2000. 260 с.; *Кисляк С. Е.* Криминалистическое исследование биологических следов человека в расследовании преступлений против

джерел ми дійшли до висновку про те, що найбільша увага науковців зосереджувалася на судово-медичному вивченні механізму утворення саме слідів крові та компетенції судового експерта (судових експертів), який (які) має (мають) займатися такими дослідженнями. Дискусія точиться навколо того, до чиєї компетенції належить цей вид експертизи: судового медика, криміналіста, трасолога або це комплексне дослідження[1]. Велика кількість робіт присвячена й питанням вивчення безпосередньо ознак нашарувань крові. Так, видатним судовим медиком М. С. Бокаріусом уперше була розроблена своєрідна класифікація слідів крові (плями, бризки, патьоки, мазки, помарки, відбитки, калюжі тощо)[2], яка у подальшому змінювалася та доповнювалася іншими вченими[3].

личности : автореф. дис. канд. юрид. наук. 12.00.09. Волгоград, 1998. 19 с.; *Кисин М. В. Митричев В. С.* Судебно-биологическая экспертиза волос животных. Выпуск 1. М., 1996. 90 с.; *Кисин М. В., Туманов А. К.* Следы крови. Москва, 1972. 86 с.; *Лозинский Т. Ф., Шишкин В. М., Иванов Н. В.* Обнаружение следов биологического происхождения при осмотрах мест происшествий, связанных с хищениями из металлических хранилищ. Москва, 1995. 28 с.; *Мазурок О. Я.* Виявлення, фіксація та вилучення слідів крові під час розслідування фактів безвісного зникнення особи. *Криміналістичний вісник.* № 2 (24), 2015. С. 99–103; *Майорова Е. И.* Концептуальные основы судебно-биологической экспертизы : дис…д-ра юрид. наук. 12.00.09. Москва, 1996. 374 с.; Особливості збирання у досудовому провадженні біологічних слідів людини: методичні рекомендації. Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2016. 44 с.; *Цэрэнчимэд Гантулга.* Доказательственное значение следов в раскрытии преступлений: на примере следов животных : дис…канд. юрид. наук. 12.00.09. Москва, 2009. 150 с.; *Сімакова-Єфремян Е. Б.* Комплексні судово-експертні дослідження: теорія та практика : монографія. Харків : Право, 2016. 456 с.

[1] *Шиканов В. И.* Комплексная экспертиза и ее применение при расследовании убийств. Иркутск, 1976. 230 с.; *Шиканов В. И.* Криминалистическое значение следов крови. Иркутск, 1974, 143 с.; *Корухов Ю. Г.* Криминалистическое значение следов крови на одежде: автореферат канд. дис. Москва, 1957. 16 с.; *Рассейкин Д. П.* Расследование преступлений против жизни. Саратов, 1965. 115 с.

[2] *Бокариус Н. С.* Первоначальный наружный осмотр трупа. Харьков, 1925, 186 с.; *Бокариус Н. С.* Наружный осмотр трупа на месте происшествия или обнаружения его. Харьков, 1929. 188 с.

[3] Див., напр.: *Геньбом Р. Г., Корнеева-Асадчих Н. П.* Судебно-медицинское исследование вещественных доказательств. Москва, 1972. 203 с.; *Кисин М. В., Туманов А. К.* Следы крови. Москва, 1972. 86 с.; *Кноблох Э.* Медицинская криминалистика. Прага, 1960. 419 с.; *Попов В. И.* Осмотр места происшествия. Москва, 1959. 231 с.; Трасологическое исследование следов крови на одежде: методическое письмо / сост. Тахо-Годи Х. М. Москва, 1970, 24 с.; *Эдель Ю. П.* О следах свободно падающих (с неподвижных и движущихся предметов) капель крови на горизонтальной плоскости. *Материалы докладов и рекомендаций научной конференции общества судебных медиков Казахстана*. Алма-Ата, 1968. С. 404–405; *Kirk L. P.* Beseitung von Blutspuren durch Waschen. Kriminalistik, 1954. 327 p; *Laber T. L.* Diameter of a bloodstain as a function of

Крім того, у розробленій Е. Б. Сімаковою-Єфремян класифікації комплексних судових експертиз наводиться така категорія, як комплексна судова біологічна і трасологічна експертиза, а також наводяться завдання, які вирішуються з її допомогою (встановлення механізму утворення слідів біологічної природи, ідентифікація об'єктів за слідами біологічної природи; в т. ч. встановлення належності об'єктів до одного цілого (у випадках, коли методами трасології це неможливо встановити). Цим же автором зроблено висновок про те, що існує необхідність у розробці спеціалізованих методик комплексної криміналістичної біолого-трасологічної експертизи[1]. Що стосується методики встановлення нашарувань ґрунту на одязі, то це питання розроблювалося ще в середині дев'яностих років минулого століття [2]. Як предмет цієї експертизи слід розглядати фактичні дані (обставини) справи, які є важливими для судочинства, що встановлюються в результаті рішення експертами загального (інтеграційного) завдання на основі синтезу спеціальних знань в області трасології та біології (ботаніки, зоології) шляхом дослідження об'єктів біологічної природи з метою вирішення інтеграційних завдань.

Підсумовуючи вищевикладене, слід зробити висновок, що потрібна розробка теоретичних і методичних основ комплексної судової біолого-трасологічної експертизи, взагалі, та методики встановлення нашарувань (плям) зелені, зокрема.

Формування мети. На підставі експериментальних досліджень розробити основні положення методики встановлення механізму утворення плям зелені.

Виклад основного матеріалу. Через слабку розробленість загальних методичних підходів до вирішення експертного завдання із встановлення механізму утворення слідів біологічного походження, експерти використовують свої знання, застосовані ними в інших видах досліджень механізму слідоутворення, що не є невиправданим. Очевидним є той факт, що механізм слідоутворення залежить як від

origin, distance fallen and Vume of drop. I. A. B, P. A. New, 1985. V.2. N l. P. 12–16; *Lichte T.* Dtsch.Z.gerichtl.Med. 1939. N22. 387 s; *McDonell H. L.* Interpretation of Bloodstains: Physical Considerations. Legal Medicine Annual, Cyril Wecht, Ed. New York: Appleton-Century-Crofts, 1971. P. 91–136; *Prokop O.* Lehrbuch der gerichlichen Medizin. Berlin, 1960. 611 s. та ін.

[1] *Сімакова-Єфремян Е. Б.* Комплексні судово-експертні дослідження: теорія та практика : монографія. Харків : Право, 2016. 456 с.

[2] Див., напр.: *Єфремян Е. Б.* Про експертне дослідження механізму утворення ґрунтових нашарувань на предметах-носіях. *Криміналістика та судова експертиза.* Київ, 1992. Вип. 44. С. 100–105; *Єфремян Е. Б.* Про класифікацію задач комплексних криміналістичних ґрунтознавсько-трасологічних досліджень. *Криміналістика та судова експертиза.* Київ, 1993. Вип. 46. С. 91–96; *Ефремян Э. Б., Хлесткова Е. А.* Возможности комплексной криминалистической почвенно-трасологической экспертизы. *Экспертная техника*. Москва : ВНИИСЭ, 1994. Вып. 119. С. 18–22.

характеру і виду контактування, так і від властивостей слідоутворюючого та слідоприймаючого об'єктів, які неодмінно мають бути вивчені в процесі розроблення методики. Наприклад, нашарування плям зелені можуть утворитися як у процесі підготовки та вчинення злочину, так і його приховування: при динамічному (переміщенні тіла волоком в різних позиціях), статичному (тіло падає, лежить) контактах або ж їх комбінації (в процесі боротьби й ін.).

Встановлення механізму слідоутворення допоможе суду в процесі розгляду справи відновити картину злочину на певних його стадіях (підготовки, вчинення або приховування). Оцінюючи результати судової експертизи, виконаної із застосуванням такої методики, суд отримає можливість зіставити встановлені експертами факти з даними, що містяться в інших джерелах доказів, наприклад, показання підозрюваного (обвинуваченого), потерпілого або свідків, і в підсумку — встановити істину у справі для прийняття законного та обґрунтованого рішення.

Завдання із встановлення механізму утворення плям зелені можливо вирішити тільки шляхом проведення комплексної судової біолого-трасологічної експертизи, адже для встановлення механізму утворення слідів важливу роль відіграють як знання у галузі судової трасології, так і в галузі судової біології (ботаніки). Якщо рослинний покров тієї чи іншої ділянки місцевості не густий і спостерігаються прогалини рослинності, то питання щодо механізму утворення нашарувань треба вирішувати ще й із залученням експерта в галузі судової ґрунтознавчої експертизи. Як бачимо, є всі підстави для організації комплексного дослідження. Ще у минулому столітті М. С. Романов підкреслював, що використання в судово-слідчій практиці як слідів субстратного характеру (нашарування речовини), так і слідів-відображень зовнішньої структури (відбитки), здійснюється виходячи з їхньої трасологічної природи, а жорстке протиставлення їх призводить до негативних наслідків[1]. Ми підтримуємо цю точку зору, оскільки тільки інтеграція знань судового біолога (ботаніка) про природу нашарування рослинного походження в сукупності зі спеціальними знаннями експерта-трасолога щодо ознак механізму слідоутворення приведе до отримання науково-обґрунтованого результату.

Однак не тільки вивчення природи нашарування має значення для встановлення механізму слідоутворення. Важливо вивчити й властивості об'єкта-носія. У нашому випадку — це одяг, який вступає у взаємодію з рослинним покровом, та знаходиться на людині у певному стані й володіє певними властивостями. Так, матеріали одягу, залежно від виду волокон, що входять до їх складу, виду переплетення тощо можуть проявляти гідрофільність (властивість добре зволожуватися (просочуватися рідиною) та гідрофобність (властивість не

[1] *Романов Н. С.* Теоретические вопросы судебной трасологии. *Сб. науч. трудов ВНИИСЭ.* Москва, 1986. С. 112–124.

зволожуватися або слабко зволожуватися). Оскільки рослина в середньому на 80 % складається із води, то вказані властивості матеріалу одягу впливають на характер відображення нашарувань зелені на матеріалі одягу, що володіє відповідними властивостями. Крім того, важливе значення має вид матеріалу одягу (тканина, трикотаж, нетканий матеріал тощо). Саме тому, під час розроблення методики слід дослідити властивості та стан об'єкта-носія.

Нарешті, визначальним під час розроблення методики встановлення механізму утворення плям зелені є вивчення трасологічних ознак самого нашарування. При цьому слід вивчити ознаки кожного окремого сліду-нашарування, а потім зробити синтез отриманих результатів за сукупністю всіх слідів.

З метою розроблення методики встановлення механізму утворення нашарувань зелені, нами проведено серію експериментів. Перша стадія — підготовча. Нами була виготовлена певна кількість контейнерів для експериментальних досліджень. Це були мішечки невеликих розмірів із різних видів матеріалів — тканини, трикотажу, нетканих матеріалів (див рис. 1–4).

Рис. 1–2. Підготовлені для експериментів контейнери

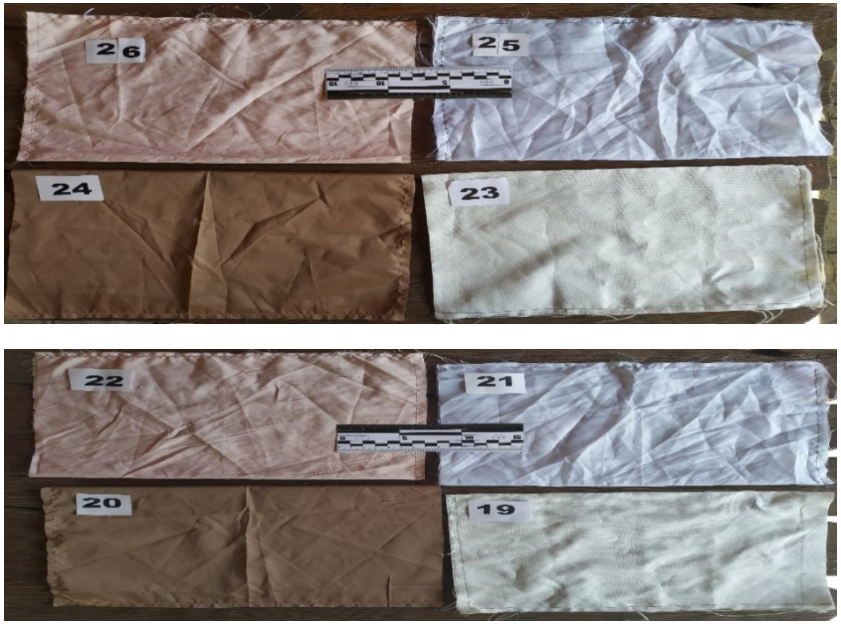

Рис. 3–4. Підготовлені для експериментів контейнери, матеріали яких проявляють гідрофільні та гідрофобні властивості

Контейнери наповнювалися сипучою речовиною (під час експерименту ми використовували на кожний мішечок 2 кг сухого піску, щоб контейнер отримав певну вагу для зручності проведення експериментів), зашморгувався (щільно обмотувався мотузкою, щоб пісок не висипався), означався його умовний верх (там, де зашморг) та низ (там, де торцевий шов). Підбір матеріалів здійснювався таким чином, щоб вони володіли як гідрофільними (здатністю швидко просочуватися вологою), так і гідрофобними (не здатністю або слабкою здатністю просочуватися вологою) властивостями. Встановлення цієї здатності проводилося шляхом нанесення невеликої кількості води на поверхню мішечка. Гідрофільні матеріали одразу ж просочувалися вологою, а гідрофобні — тривалий час не просочувалися, а з деяких з них — крапля води скачувалася, не промочивши матеріал (див, відповідно, рис. 5 та рис. 6).

Рис. 5. Прояв властивості гідрофільності (крапля води швидко всмокталася у матеріал)

Рис. 6. Прояв властивості гідрофобності (крапля води не всмоктується у матеріал)

Експерименти проводилися з обох сторін контейнерів (оскільки експериментальні сліди заплановано отримувати як на умовному лицьовому, так і на зворотному боках контейнера). Після цього контейнери готові до експериментів (див. рис. 7).

Рис. 7. Підготовлені до експериментів контейнери

Наступний крок — підбір ділянок місцевості з травостоєм: газон, луг із рослин з широким листям, луг із квіткових рослин тощо (див., наприклад, фото № 8).

Рис. 8. Ділянка для проведення експерименту (луг із квіткових рослин)

Метою подальшої серії експериментів було виявлення ознак, характерних для статичного та динамічного контактування. Перша серія експериментів проводилася для вивчення ознак слідів статичного контакту. В ході експерименту кожний із підготовлених контейнерів щільно притискався до поверхні з травостоєм різних властивостей (здійснювалося щільне

статичне контактування). В результаті отримано статичні сліди. Після фотофіксації сліди вивчалися та описувалися їх ознаки (див., наприклад, рис. 9–12).

Рис. 9–12. Результати статичного (без переміщення) контактування експериментальних контейнерів з поверхнею, покритою рослинним покровом (газон (контейнер 9), луг із рослин з широким листям (контейнер 8), луг із квіткових рослин (контейнери 6, 5)

Отримані сліди статичного контакту характеризуються певними комплексами ознак контактування (див. рисунок 13):

— зони нашарувань характеризуються локальними групами слідів (плям) зелені;

— часто зони нашарувань супроводжуються залишками окремих рослинних часток, що походять від ділянки, покритої рослинним покровом (це надає можливостей для проведення, у разі необхідності, ідентифікації певної ділянки);

— окремі плями зелені, що розташовуються в зонах контактування, мають чіткі границі;

— інтенсивність просочування у матеріал, в основному — рівномірна; нерівномірність просочування у матеріал в зоні окремої плями спостерігається у випадках, коли рослина занадто виступає над поверхнею рослинного покрову;

— на ділянках із соковитою рослинністю просочування в матеріал більш інтенсивне через гідрофільні властивості цього матеріалу;

— у локальних зонах слідів статичного впливу нашарування розташовуються між нитками переплетення матеріалу у випадках щільного статичного контактування, а при нещільному контактуванні — на опорній поверхні матеріалу;

— волокна, що виступають над опорною поверхнею матеріалу, не фіксуються нашаруваннями у певному напрямку (виступають вільно);

— окремі плями повторюють за формою обриси фрагментів листя та стебла рослин, що потрапили у зону контактування.

Таким чином, сукупність наведених ознак контактування свідчить про характер контакту і є достатньою для формулювання висновку про утворення плям зелені в результаті статичного контакту поверхні матеріалу з покритою рослинністю поверхнею.

Рис. 13. Детальний знімок слідів (без переміщення) контактування експериментального контейнера (трикотаж, що проявляє слабкі гідрофільні властивості) з поверхнею, покритою рослинним покровом (луг із рослин з широким листям (контейнер 8)

На другій стадії серії експериментів здійснювався динамічний контакт: переміщення (з натисненням на контейнер) по поверхні різних ділянок, покритих рослинністю. Переміщення проводилося у різних напрямах — в бік умовного верху контейнера та навпаки (в бік його низу). Таким

чином, ми отримали надійні комплекси ознак, що свідчать про характер контакту за окремими нашаруваннями зелені в різних умовах слідоутворення та напрямок переміщення умовного тіла під час динамічного контакту. Результати експериментальних досліджень динамічного контактування наведені на рис. 14–19.

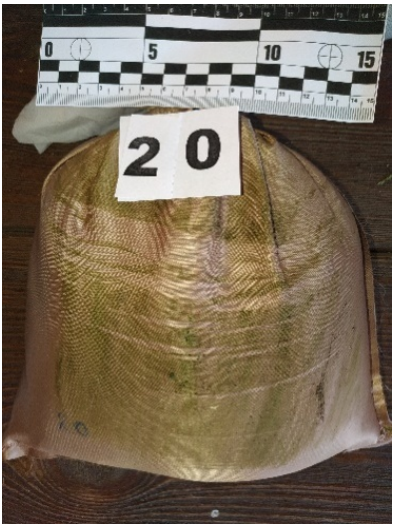

Рис. 14–17

Рис. 18–19. Результати динамічного (переміщення у бік верху на низу контейнера) контактування експериментальних контейнерів із матеріалів різних властивостей гідрофільності з поверхнею, покритою рослинним покровом

Аналіз нашарувань зелені дозволяє виокремити комплекс надійних у діагностичному аспекті ознак:

— слід локалізований в одному нашаруванні, що має нечіткі обриси;

— незалежно від щільності контактування при переміщенні нашарування щільно проникає у матеріал;

— інтенсивність нашарування не змінюється у бік переміщення, що пояснюється природою слідоутворюючого об'єкта;

— на поверхні нашарування спостерігається «чергування» забруднених та незабруднених зеленню ділянок, що мають чіткі межі (незабруднені ділянки утворюються за рахунок формування складок матеріалу під час переміщення);

— у певних випадках за формою незабрудненої ділянки можна судити про напрямок переміщення (більш дуговидна (вигнута) форма притаманна напряму, протилежному переміщенню);

— якщо скласти незабруднені ділянки нашарування у складки, то їхній гребінь буде спрямований у напрямку, протилежному переміщенню;

— нашарування зелені не фіксують волокна, які виступають над опорною поверхнею у бік переміщення, що пояснюється меншою щільністю речовини нашарування порівняно із щільністю матеріалу;

— нашарування зелені характеризуються наявністю ліній-трас, паралельних напряму переміщення, які розташовуються перпендикулярно забрудненим та незабрудненим ділянкам слідів, що чергуються. Ці лінії-траси утворюються за рахунок відображення виступаючих частин рослин, які більш інтенсивно «віддають» речовину зелені слідосприймаючому об'єкту.

Наведений комплекс ознак є достатнім для формулювання висновку про динамічний характер та напрямок контактування, в результаті якого утворюється слід зелені.

Досліджуючи часові критерії нашарувань зелені, ми дійшли висновку, що практично вони зберігаються протягом тривалого періоду, тому є надійними для діагностування механізму слідоутворення.

Таким чином, проведена серія експериментів свідчить про можливість діагностики характеру контакта за окремими нашаруваннями зелені, що дає можливість перейти до другої частини експериментів безпосередньо під час відтворення типових ситуацій злочину.

.

Рис. 20. Детальний знімок сліду переміщення експериментального контейнера (тканина, що проявляє гідрофільні властивості) з поверхнею, покритою рослинним покровом (газон (контейнер 15))

Під час проведення наступної серії експериментів із статистами відтворювалися різні види контактування безпосередньо в умовах, що імітують обставини вчинення злочинів. З цією метою на тіло статиста послідовно надягалися комплекти одягу, виготовленого із різноманітних матеріалів (тканина, трикотаж, нетканий матеріал тощо), які проявляють як гідрофільні, так і гідрофобні властивості. Після кожного перевдягання тіло статиста піддавалося різним за характером контактам в умовах, наближених до обставин взаємодії з ділянками рослинного покрову (падіння тіла, різні види та напрями волочіння, хаотичні переміщення, характерні для боротьби тощо). Після фотофіксації всіх утворених слідів, проводився аналіз виявлених ознак слідів, їх опис, узагальнення всіх отриманих результатів та розроблення алгоритму послідовних дій судових експертів з метою встановлення механізму утворення плям зелені на предметах одягу.

Результати вказаних експериментів із статистами, одягненими в спеціально підготовлений для експериментів одяг, на ділянках місцевості із різним рослинним покровом ми плануємо оприлюднити у нашій наступній публікації.

Безумовно, для будь-якої методики важливо не тільки розробити алгоритм, що є її основним елементом, а й визначити предмет дослідження, його завдання, орієнтовний перелік вирішуваних питань, об'єкти та суб'єкти дослідження, а також сукупність застосовуваних методів, прийомів, способів та апаратури. Розроблення цих елементів має передувати у структурі методики безпосередньому алгоритму дій судових експертів. У методиці мають обов'язково наводитися рекомендації з оцінки отриманих результатів та з підготовки матеріалів для призначення комплексної судової біолого-трасологічної експертизи.

Висновки. Підсумовуючи результати проведеного вище дослідження, ми можемо зробити такі умовиводи. Для прийняття правильного і об'єктивного рішення у справі важливе значення має використання спеціальних знань у формі судової експертизи, в тому числі, комплексної. Комплексна судова експертиза, як правило, є складним дослідженням, оскільки інтегрує знання різних галузей науки. Як окремі категорії, судово-біологічна та судово-трасологічна експертизи мають досить розроблену наукову базу, в той же час, що стосується їх інтеграції у вигляді комплексних досліджень, то існує дефіцит відповідних методик. Це безпосередньо стосується необхідності розроблення методики встановлення нашарувань зелені на об'єктах-носіях (предметах одягу). Проведено серію експериментів, за результатами яких виявлені комплекси ознак, за якими можливо встановити характер контактування (статичний, динамічний) та напрямок переміщення при динамічному контакті. Це дозволило зробити висновок про доцільність проведення наступної серії експериментів, які б імітували обставини контактування одягу з

рослинним покровом різних ділянок місцевості під час вчинення злочину. У сукупності проведені експерименти стануть підґрунтям для створення методики встановлення механізму утворення нашарувань зелені на предметах одягу.

References

Aistov, I. A. (2000). *Ispol'zovanie sledov biologicheskogo proishozhdenija pri rassledovanii prestuplenij* : dis. …kand. jurid. nauk. 12.00.09. Saratov. 260 s. [in Russian].

Bokarius, N. S. (1929) *Naruzhnyj osmotr trupa na meste proisshestvija ili obnaruzhenija ego*. Har'kov [in Russian].

Bokarius, N. S. (1925) *Pervonachal'nyj naruzhnyj osmotr trupa*. Har'kov, 1925 [in Russian].

Cjerjenchimjed, Gantulga (2009). *Dokazatel'stvennoe znachenie sledov v raskrytii prestuplenij: na primere sledov zhivotnyh*: dis. kand. jurid. nauk. 12.00.09. Moskva [in Russian].

Efremjan, Je. B., Hlestkova, E. A. (1994). *Vozmozhnosti kompleksnoj kriminalisticheskoj pochvenno-trasologicheskoj jekspertizy. Jekspertnaja tehnika.* Moskva: VNIISJe, Vyp. 119. 18–22 [in Russian].

Gen'bom, R. G., Korneeva-Asadchih, N. P. (1972). *Sudebno-medicinskoe issledovanie veshhestvennyh dokazatel'stv*. Moskva [in Russian].

Jedel', Ju. P. (1968). *O sledah svobodno padajushhih (s nepodvizhnyh i dvizhushhihsja predmetov) kapel' krovi na gorizontal'noj ploskosti. Materialy dokladov i rekomendacij nauchnoj konferencii obshhestva sudebnyh medikov Kazahstana*. Alma-Ata. 404–405 [in Russian].

Kirk, L. P. (1954). *Beseitung von Blutspuren durch Waschen. Kriminalistik*, 327 p.

Kisin, M. V. Mitrichev, B. C. (1996). *Sudebno-biologicheskaja jekspertiza volos zhivotnyh*. Vypusk 1. Moskva [in Russian].

Kisin, M. V., Tumanov, A. K. (1972). *Sledy krovi*. Moskva [in Russian].

Kisljak, S. E. (1998). Kriminalisticheskoe issledovanie biologicheskih sledov cheloveka v rassledovanii prestuplenij protiv lichnosti. Dis. kand. jurid. nauk. 12.00.09. Volgograd [in Russian].

Knobloh, Je. (1960). *Medicinskaja kriminalistika*. Praga [in Russian].

Koruhov, Ju. G. (1957). *Kriminalisticheskoe znachenie sledov krovi na odezhde*: avtoreferat kand. dis. Moskva [in Russian].

Laber, T. L. (1985). *Diameter of a bloodstain as a function of origin, distance fallen and Vumeofdrop*. I. A. B, P. A. New, V. 2. N l. P. 12–16.

Lozinskij, T. F., Shishkin, V. M., Ivanov, N. V. (1995). *Obnaruzhenie sledov biologicheskogo proishozhdenija pri osmotrah mest proisshestvij, svjazannyh s hishhenijami iz metallicheskih hranilishh*. Moskva [in Russian].

Majorova, E. I. (1996). *Konceptual'nye osnovy sudebno-biologicheskoj jekspertizy*: dis. d-ra jurid. nauk. 12.00.09. Moskva [in Russian].

Mazurok, O. Ya. (2015). *Vyiavlennia, fiksatsiia ta vyluchennia slidiv krovi pid chas rozsliduvannia faktiv bezvisnoho znyknennia osoby. Kryminalistychnyi visnyk.* № 2(24). 99–103 [in Ukrainan].

McDonell, H. L. (1971). *Interpretation of Bloodstains: Physical Considerations. Legal Medicine Annual*, Cyril Wecht, Ed. New York: Appleton-Century-Crofts, P. 91–136.

Osoblyvosti zbyrannia u dosudovomu provadzhenni biolohichnykh slidiv liudyny: metodychni rekomendatsii. Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav Ukrainy. Kyiv, 2016 [in Ukrainan].

Polozhennia pro ekspertno-kvalifikatsiini komisii ta atestatsiiu sudovykh ekspertiv: zatv. nakazom Ministra yustytsii Ukrainy vid 03.03.2015 № 301/5. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. № 17. St. 468 (iz zminamy ta dopovnenniamy) [in Ukrainan].

Popov, V. I. (1959) *Osmotr mesta proisshestvija*. Moskva [in Russian].

Prokop, O. (1960). *Lehrbuch der gerichlichen Medizin*. Berlin.

Rassejkin, D. P. (1965). *Rassledovanie prestuplenij protiv zhizni*. Saratov [in Russian].

Romanov, N. S. (1986). *Teoreticheskie voprosy sudebnoj trasologii. Sb. nauch. trudov VNIISJe.* Moskva. 112–124 [in Russian].

Shikanov, V. I. (1976). *Kompleksnaja jekspertiza i ee primenenie pri rassledovanii ubijstv*. Irkutsk [in Russian].

Shikanov, V. I. (1976). *Kriminalisticheskoe znachenie sledov krovi.* Irkutsk [in Russian].

Simakova-Yefremian, E. B. 92016). *Kompleksni sudovo-ekspertni doslidzhennia: teoriia ta praktyka*: monohrafiia. Kharkiv: Pravo [in Ukrainan].

Trasologicheskoe issledovanie sledov krovi na odezhde: metodicheskoe pis'mo /sost. Taho-Godi H. M. Moskva, 1970 [in Russian].

Yefremian, E. B. (1992). *Pro ekspertne doslidzhennia mekhanizmu utvorennia gruntovykh nasharuvan na predmetakh-nosiiakh. Kryminalistyka ta sudova ekspertyza*. Kyiv, Vyp. 44. 100–105 [in Ukrainan].

Yefremian, E. B. (1993). *Pro klasyfikatsiiu zadach kompleksnykh kryminalistychnykh gruntoznavsko-trasolohichnykh doslidzhen. Kryminalistyka ta sudova ekspertyza*. Kyiv, Vyp. 46. 91–96 [in Ukrainan].

Е. Ю. Грошевая

О СОЗДАНИИ МЕТОДИКИ КОМПЛЕКСНОГО ЭКСПЕРТНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ СЛЕДОВ РАСТИТЕЛЬНОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ

Исследован вопрос о целесообразности разработки методики установления механизма образования следов растительного происхождения на предметах одежды. На основе анализа специальной литературы приводится аргументация о необходимости разработки такой методики. Для принятия правильного и объективного решения по данному делу важное значение имеет использование специальных знаний в форме судебной экспертизы, в том числе, комплексной. Комплексная судебная экспертиза, как правило, является сложным исследованием, поскольку интегрирует знания различных отраслей науки. Как отдельные категории, судебно-биологическая и судебно-трасологическая экспертизы имеют достаточно разработанную научную базу, в то же время, что касается их интеграции в виде комплексных исследований, то существует дефицит соответствующих методик. Это непосредственно касается необходимости разработки методики установления наслоений зелени на объектах-носителях (предметах одежды). Утверждается, что только интеграция знаний судебного биолога (ботаника) о природе наслоений растительного происхождения в совокупности со специальными знаниями эксперта трасолога по признакам механизма следообразования приведет к получению научно обоснованного результата. Проведена серия экспериментов, по результатам которых выявлены комплексы признаков, достаточных для установления характера контакта (статический, динамический) и направления

перемещения при динамическом контакте. Это позволило сделать вывод о целесообразности проведения следующей серии экспериментов, которые имитировали бы обстоятельства контакта одежды с растительным покровом различных участков местности во время совершения преступления. В совокупности проведенные эксперименты станут основой для создания методики установления механизма образования наслоений зелени на предметах одежды.

Ключевые слова: судебная экспертиза, судебно-экспертная методика, пятна зелени, наслоения растительного происхождения, механизм образования наслоений.

O. Grosheva

ABOUT TECHNIQUE CREATION OF AN INTERDISCIPLINARY RESEARCH ON VEGETABLE ORIGIN TRACES

Issue of developing appropriateness a technique for establishing a mechanism for formation of vegetable origin traces on clothing items is investigated. Argument is given about the need to develop such a technique is based on special literature analysis. It is important to use specialized expertise in the form of forensic science including interdisciplinary research to make a correct and objective decision in this case. As a rule, interdisciplinary forensics is an interdisciplinary research because it integrates the knowledge of various branches of science. As separate categories, forensic biological examination and forensic trace evidence analysis have a sufficiently developed scientific base. At the same time, regarding their integration in the form of interdisciplinary researches; there is a shortage of appropriate techniques. This directly relates to the need of developing a technique for establishing green layers on object carriers (garments). It is argued that only integration of the forensic biologist (botanist) knowledge about the nature of vegetable origin layering in combination with the specialized expertise of a forensic trace evidence expert based on tracing mechanisms will lead to a scientifically based result. A series of experiments was carried out which results revealed complexes of signs enough to establish the contact nature (static, dynamic) and the movement direction during dynamic contact. This allowed us to conclude that next series of experiments would be expedient which would simulate circumstances of the contact of clothes with the vegetation of various terrain sections during the crime commission. Together, the experiments will become the basis for creating technique for the mechanism detection of green layer formation on clothing.

Keywords: forensic examination, forensic expert technique, green spots, vegetable origin layering; layering mechanism.

Надійшла до редколегії 12.10.2019

DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.45
УДК 343.98

Т. А. Заніна,
старший науковий співробітник
Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна,
ORCID: https://orcid.org/0000–0002–2476–860X
e-mail: tanyazan_@ukr.net

А. П. Копитько,
старший науковий співробітник Харківського НДІСЕ,
м. Харків, Україна,
ORCID: https://orcid.org/0000–0002–8852–1024
e-mail: k_oalla@ukr.net

О. В. Мануленко,
науковий співробітник Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна,
ORCID: https://orcid.org/0000–0001–7954–1261
e-mail: maleksaa@ukr.net

КОМПЛЕКСНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФАЛЬСИФІКОВАНОЇ ТА КОНТРАФАКТНОЇ ПРОДУКЦІЇ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Експертиза контрафактної та фальсифікованої продукції вимагає комплексного підходу. В даній статті розглянуті поняття «фальсифікація» та «контрафакція», наведені їх класифікації; обґрунтована необхідність в проведенні комплексного дослідження; наведені основні питання, розглянуті основні завдання, що вирішуються експертами в різних галузях знань при дослідженні контрафактної та фальсифікованої продукції. Експертиза контрафактної та фальсифікованої продукції в залежності від того, яка саме продукція підлягає аналізу, вимагає цілого комплексу експертних досліджень: товарознавча експертиза, експертиза речовин та матеріалів, експертиза документів, експертиза у сфері інтелектуальної власності, хіміко-біологічна експертиза та ін.

Ключові слова: фальсифікація, контрафакція, експертиза в сфері інтелектуальної власності, товарознавча експертиза, експертиза речовин і матеріалів, трасологічна експертиза, експертиза документів, хіміко-біологічна експертиза.

Постановка наукової проблеми. Експертиза контрафактної та фальсифікованої продукції в залежності від того, який саме товар підлягає аналізу, вимагає цілого комплексу експертних досліджень: товарознавча експертиза, експертиза речовин та матеріалів, документальна експертиза, експертиза у сфері інтелектуальної власності. У випадках, коли продукція пов’язана з інформаційними технологіями, додається ще і комп’ютерно-технічна експертиза. Експертиза контрафактної та фальсифікованої продукції є одним із засобів отримання доказів та повинна проводитися в суворій відповідності з чинним законодавством і відомчими нормативними актами.

© Т. А. Заніна, А. П. Копитько,
О. В. Мануленко, 2019

Аналіз основних досліджень і публікацій. Теоретичний аспект проблеми фальсифікації та контрафакції висвітлено С. П. Єськовою, В. В. Ковардою у статті «Контрафактная и фальсифицированная продукция: понятия, сущность, отличительные особенности»[1] та розглянуто С. Л. Пановим у статті «Соотношение понятий «контрафактная», «фальсифицированная», «пиратская» продукция: теоретический аспект»[2].

Мета і завдання дослідження. В даній статті розглянуто проблему організації та проведення комплексної експертизи контрафактної та фальсифікованої продукції.

Викладення основного матеріалу. На даний час не існує загального єдиного методичного підходу до організації та проведення комплексної експертизи контрафактної та фальсифікованої продукції. В даній статті обґрунтована необхідність в проведенні комплексного дослідження; наведені основні питання, розглянуті основні завдання, що вирішуються експертами в різних галузях знань при дослідженні контрафактної та фальсифікованої продукції.

Ринок продовольчих і непродовольчих товарів нескінченним потоком заповнюється неякісною фальсифікованою та контрафактною продукцією. Виявлена фальсифікована продукція оформлена не гірше, ніж виготовлена на спеціалізованих підприємствах. Це стало можливим в результаті використання в злочинних цілях різного устаткування, наприклад, копіювально-розмножувальної техніки, що дозволяє копіювати атрибутику етикеток та інших реквізитів на такому рівні, що не фахівцю встановити їх підробку вкрай важко.

Шкоду, що наноситься контрафактною і фальсифікованою продукцією, можна розділити на кілька груп: збиток в економіці держави у вигляді ненадходження податкових та інших платежів до бюджетів держави та державних позабюджетних фондів; збиток престижу країни, підрив інвестиційного клімату; збиток власникам авторських прав на продукцію і прав на товарні знаки; шкода здоров'ю споживачів контрафактної та фальсифікованої продукції.

Для ефективної боротьби з виробництвом і поширенням контрафактної та фальсифікованої продукції, для позитивного вирішення питання про порушення кримінальних справ і надалі успішного їх розслідування важлива надійна доказова база. Основою такої бази нерідко стають результати експертних досліджень контрафактної та фальсифікованої продукції.

---

[1] *Еськова С. П., Коварда В. В.* Контрафактная и фальсифицированная продукция: понятия, сущность, отличительные особенности. *Молодой ученый.* 2016. № 20. С. 306–308. URL: https: //moluch.ru/archive/124/34275/ (дата звернення 15.07.2019).

[2] *Панов С. Л.* Соотношение понятий «контрафактная», «фальсифицированная», «пиратская» продукция: теоретический аспект. *Право и политика.* 2008. № 2. С. 453–458.

Аналіз експертної практики дозволив виявити об'єкти, які найчастіше надходять для експертного дослідження в Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (надалі ХНДІСЕ) з метою виявлення ознак відмінності від оригінальної продукції. Даний аналіз показує, що із загальної кількості об'єктів, що надходять на дослідження з метою визначення відповідності чи невідповідності оригінальної продукції, ще п'ять років тому переважали комп'ютерні DVD та музичні CD-диски.

Дана картина з роками стала зазнавати суттєвих змін. На сьогоднішній момент переважна більшість досліджуваних об'єктів — це продовольчі та непродовольчі товари.

В ХНДІСЕ у великій кількості досліджується продукція з ознаками фальсифікації та контрафакції, вилучена правоохоронними органами. Експертами проводяться дослідження найрізноманітнішої продукції: продовольчі товари, пральні порошки, парфюмерно-косметична продукція, тютюнові вироби, моторні мастила та ін.

Експертиза контрафактної та фальсифікованої продукції в залежності від того, який саме товар підлягає аналізу, вимагає цілого комплексу експертних досліджень: товарознавча експертиза (споживчі характеристики продукції, відповідність стандартам), експертиза речовин та матеріалів (для визначення, з яких матеріалів чи речовин виготовлено продукцію), документальна експертиза (інструкції до товару, супровідні документи, гарантійні талони, сертифікати тощо), експертиза у сфері інтелектуальної власності (тотожність або схожість до ступеню змішування зареєстрованих знаків для товарів і послуг та позначень, нанесених на досліджувану продукцію; наявність всіх суттєвих ознак запатентованого промислового зразка в оформленні зовнішньої форми продукції або її упакування). У випадках, коли продукція пов'язана з інформаційними технологіями, додається ще і комп'ютерно-технічна експертиза (для перевірки та аналізу програмних продуктів).

Експертні дослідження здатні відповісти на широке коло питань, вирішення яких сприятиме розкриттю і розслідуванню злочину. Ефективність одержуваної інформації при проведенні таких досліджень багато в чому визначається не тільки правильністю фіксації та вилучення речових доказів, але і послідовністю призначення тієї чи іншої експертизи і накладає певні вимоги на їх виробництво.

Для встановлення факту контрафакції та фальсифікації, їх форми і виду, правоохоронними органами перед експертами ставляться наступні питання:

— Чи є позначення, нанесені на вилучену в ході обшуку продукцію, тотожними або схожими зі знаком для товарів та послуг за свідоцтвом № XXXX?

— Чи можна ідентифікувати знаки для товарів і послуг, нанесені на вилучених зразках, з продукцією компаній-виробників?

— Яке найменування та призначення товарів наданих на дослідження?

— Чи відповідають маркувальні дані дійсним товарним характеристикам товару?

— Чи відповідає якість виробу вимогам Державного стандарту України (надалі ДСТУ) за органолептичними показниками?

— Чи відповідає маркування та пакування товару, вилученого під час обшуку, оригінальним зразкам? Якщо ні, то за якими ознаками?

— Які речовини (матеріали) містять зразки, що надані на дослідження? Якщо ці речовини належать до об'єктів біологічного походження, то яка їх таксономічна належність?

— Чи входять до складу наданих на дослідження зразків шкідливі речовини (матеріали, домішки), що становлять загрозу для життя і здоров'я людей?

— Яким саме способом виготовлені марки акцизного податку та етикетки, що нанесені на вилучену продукцію?

— Чи виготовлені надані на дослідження зразки промисловим або не промисловим способом?

А також інші розноманітні питання, які ставляться в залежності від виду об'єктів дослідження та поставлених перед слідством завдань.

Для вирішення цих питань необхідне проведення комплексного дослідження вилученої продукції із застосуванням спеціальних знань у різних галузях науки і техніки.

Терміни «контрафакт» і «фальсифікат» часто використовуються як синоніми. Подібне має місце не тільки в повсякденному житті, але і в спеціальній літературі, в засобах масової інформації. Однак, з юридичної точки зору це два самостійних поняття.

Контрафакція (лат. contrafactio, франц. Contrefaction — підробка) — це незаконне використання окремими організаціями (фірмами) відомих на ринку фірмових товарних знаків, з метою отримання доходів від виробництва і реалізації товарів, схожих з товарами відомих фірм-виробників в цілях недобросовісної конкуренції та введення в оману покупця (набувача), ведення «справи» під чужим ім'ям, незаконне використання чужого патенту при виготовленні та продажу товарів[1]. Термін «контрафакція» має місце в законодавстві багатьох країн, а даний вид діяльності переслідується за законом відповідної держави.

Найбільш поширеними видами контрафактної продукції є:

— продаж товарів з використанням позначень, тотожних або схожих до ступеня змішування з відомими торговими марками інших товаровиробників;

[1] *Еськова С. П., Коварда В. В.* Контрафактная и фальсифицированная продукция: понятия, сущность, отличительные особенности. *Молодой ученый.* 2016. № 20. С. 306–308. URL: https: //moluch.ru/archive/124/34275/ (дата звернення 15.07.2019).

— підробка зовнішнього вигляду промислових виробів, порушення прав на промисловий зразок;

— незаконне виробництво і використання творів літератури, науки, мистецтва, комп'ютерних програм та аудіовізуальної продукції.

— контрафактною є також продукція, виготовлена з неправомірним використанням технології, яка охороняється як винахід чи корисна модель.

Фальсифікація (від лат. falsifico — підробляю) — дії, спрямовані на обман покупця та / або споживача шляхом підробки об'єкта купівлі-продажу з корисливою метою. Тому фальсифікація, в широкому розумінні, може розглядатися як дії, спрямовані на погіршення тих чи інших споживчих властивостей товару або зменшення його кількості при збереженні найбільш характерних показників[1].

Згідно з українським законодавством про захист прав споживачів: фальсифікована продукція — продукція, виготовлена з порушенням технології, неправомірним використанням знака для товарів та послуг, копіюванням форми, упаковки, зовнішнього оформлення чи неправомірним відтворенням товару іншої особи[2].

Різновиди фальсифікації:

1. Асортиментна: здійснюється шляхом повної або часткової заміни товару його замінниками із збереженням кількох або однієї ознак.

Контрафакція є одним із способів асортиментної фальсифікації.

Контрафакція (від лат. contrafactio) — підробка. Контрафактна продукція є різновидом фальсифікованої продукцією на рівні торгової марки. Для контрафактної продукції використовуються два види фальсифікації: асортиментна та інформаційна, але існують і інші види контрафікції.

2. Якісна: підробка товарів за допомогою харчових чи нехарчових добавок для поліпшення органолептичних властивостей при збереженні або втраті інших споживчих якостей або заміна товару на такий же іншого сорту;

3. Кількісна: введення в оману споживача за рахунок значних відхилень параметрів товару, що перевищують гранично допустимі норми відхилень (недовага або обмір);

4. Вартісна: введення в оману споживача шляхом продажу низькоякісного товару за ціною високоякісного. Супроводжує всі інші види фальсифікації.

---

[1] *Еськова С. П., Коварда В. В.* Контрафактная и фальсифицированная продукция: понятия, сущность, отличительные особенности. Молодой ученый. 2016. № 20. С. 306–308. URL: https: //moluch.ru/archive/124/34275/ (дата звернення 15.07.2019).

[2] Про захист прав споживачів : Закон України від 12 травня 1991 р. № 1023-XII. URL: http: //zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1023–12 (дата звернення 15.07.2019).

5. Інформаційна: введення в оману споживача шляхом надання неточної або спотвореної інформації про товар.

Поняття «контрафакція» і «фальсифікація» мають відмінності з правової точки зору: під першим розуміється порушення інтелектуальних прав, а під другим — порушення технології виробництва[1].

Експертиза по визначенню контрафактної та фальсифікованої продукції являє собою процедуру, спрямовану на виявлення ознак підробки товарів (тобто фальсифікацію) або неправомірного використання зареєстрованих товарних знаків (тобто контрафакцію). Експертиза по визначенню контрафакту і фальсифікату проводиться також з метою встановлення ознак продукції, для чого здійснюється ідентифікаційна експертиза.

Експертиза контрафакту і фальсифікату спрямована на дослідження зразків продукції і використовуваних позначень, в тому числі товарних знаків, на предмет відповідності оригіналу. В ході роботи може проводитися експертиза товарів неналежної якості, яка також спрямована на виявлення підробок серед продуктів і виробів.

Експертиза контрафакту / фальсифікату покликана вирішувати наступні завдання:

— визначення контрафакту / фальсифікату;

— підтвердження автентичності продукції;

— визначення змін у складі фальсифікованої або контрафактної продукції, її властивості та якості;

— виявлення ознак контрафакту і фальсифікату.

Для того, щоб визначити, чи є досліджуваний об’єкт фальсифікованим та / або контрафактним, необхідно вирішити діагностичне завдання, зокрема, відповісти на питання: чи відповідає (не відповідає) об’єкт обов’язковим вимогам, що пред’являються до нього. Якщо не відповідає, то в чому причина цього відхилення?

Як правило, експертизи контрафактної або фальсифікованої продукції являють собою порівняльний аналіз товарів виробника оригінальної продукції і вилучених в ході яких-небудь слідчих дій або оперативно-розшукових заходів.

Важливе значення при дослідженні фальсифікованої та контрафактної продукції мають зразки для порівняльного дослідження. До зразків порівняння відносять порівняльні зразки, стандартні і еталонні зразки, для яких свідомо відомі їх характеристики, зокрема, місце виготовлення, справжність, хімічний склад, фізико-хімічні показники та інші суттєві властивості.

Експерту для проведення дослідження необхідно мати в своєму розпорядженні легітимний зразок, з яким буде порівнюватись спірний

[1] *Панов С. Л.* Соотношение понятий «контрафактная», «фальсифицированная», «пиратская» продукция: теоретический аспект. *Право и политика.* 2008. № 2. С. 453–458.

об'єкт, і відповісти експерт може лише на питання відповідності чи невідповідності виявлених ознак досліджуваного об'єкта зразку.

Вирішення питань, щодо ідентифікації позначень, нанесених на досліджувані об'єкти, та встановлення їх тотожності або схожості до ступеню змішування зі знаком для товарів і послуг компанії виробника, входить до компетенції експертів в галузі інтелектуальної власності.

В умовах ринку товарний знак, інформаційні та інші нематеріальні властивості товарів самі стали товаром, тому матеріалізація товарного знака у вигляді нанесення цього знака на товар без дозволу розглядається як його фальсифікація.

Зміст дослідження об'єкта в цьому випадку полягає у вирішенні діагностичної задачі з метою визначення відповідності (невідповідповідності) досліджуваного об'єкта вимогам, що пред'являються до законних товарів, тобто товарів із зареєстрованим товарним знаком і фірмовим найменуванням.

Експертиза справжності є одним з найскладніших видів експертиз. Вона може виконуватися:

— при наявності аналога;

— при відсутності аналога.

Якщо аналог є, проводять роздільне дослідження зразка і аналога за одними і тими ж показниками і за порівняльною оцінкою роблять висновок про фальсифікацію об'єкта або його справжності. Якщо аналога немає, експерт визначає номенклатуру показників, за якою можна визначити приналежність об'єкта до тієї чи іншої групи товарів. За цими показниками визначають справжність продукції.

Об'єктами товарознавчої експертизи при встановленні оригінальності товару або його фальсифікації є товари, упаковка, маркування, товаросупровідні документи. При проведенні дослідження обов'язковою умовою є використання для порівняння зразка оригінального товару (аналога). При відсутності зразка-аналога допускається застосування науковообґрунтованих нормованих показників достовірності (аутентичності).

Однією з процедур визначення відповідності товару встановленим вимогам є ідентифікація. Результатом ідентифікації є підтвердження відповідності або встановлення невідповідності асортиментних, якісних, кількісних характеристик і товарної інформації. При виявленні невідповідності продукція відноситься до фальсифікованої.

Основними критеріями при дослідженні товару є його товарна характеристика, показники якості, технічний або технологічний стан, споживча цінність і споживча привабливість.

Основними товарними характеристиками, необхідними для ідентифікації об'єктів дослідження, є наступні дані: бренд; модель виробу; комплектність; матеріал виготовлення; країна-виробник; дата

придбання і термін експлуатації; технічна характеристика; особливості оформлення та виконання, залежно від групи товарів[1].

При встановленні оригінальності товару або його фальсифікації проводиться аналіз товарної інформації, що міститься в товаросупровідних документах, до яких відносяться транспортні документи (товарно-транспортна накладна, залізнична накладна, коносамент та ін.), сертифікати та декларації відповідності, посвідчення якості та безпеки, експлуатаційні документи (паспорти, інструкції, настанови), акти відбору проб та ін.

Наступним етапом дослідження є аналіз товарної інформації, наведеної в маркуванні. Носіями її можуть бути споживча і транспортна упаковка, етикетки, бирки, ярлики, контрольні стрічки, штампи та ін. Далі проводиться перевірка відповідності товарної інформації, що міститься в маркуванні, обов'язковим вимогам діючих стандартів.

Неповна, недостовірна або спотворена інформація в маркуванні або в товаросупровідних документах найчастіше є ознакою фальсифікованих і контрафактних товарів. До найбільш часто замовчуваних або спотворюваних відомостей відносяться: країна походження, найменування та юридична адреса виробника, склад, категорії якості, дати випуску продукції з виробництва та / або закінчення терміну придатності.

Хіміко-біологічна експертиза є необхідною для визначення доброякісності продукту, відповідності його санітарно-гігієнічним показникам, державним стандартам і нормативам. Найчастіше саме цей тип експертизи застосовується при вирішенні спірних питань, що стосуються охорони здоров'я, захисту прав споживачів щодо фальсифікованої продукції.

В рамках комплексної трасолого-технологічної експертизи та техніко-криміналістичної експертизи документів проводиться визначення способу виготовлення представлених на дослідження речових доказів, виявлення порушень технології виробництва, встановлення відповідності способу і якості відтворення оригінальним зразкам, дослідження графічних зображень на етикетках, марках акцизного податку та ін.

Практично в кожній техніко-криміналістичній експертизі документів перед експертом ставляться питання про спосіб друку обкладинки (етикетки, вкладного буклету, спеціальної марки, пачки і т. д). Питання можуть бути:

— діагностичного характеру з метою встановлення відповідності (невідповідності) вимогам правовласника (виробника) на досліджувану поліграфічну продукцію, а також безпосередньо зразку досліджуваної продукції;

[1] *Замедлина Е. А.* Товароведение и экспертиза товаров : учеб. пособ. Москва : РИОР, 2005. 156 с.

— ідентифікаційні, для встановлення тотожності конкретної друкованої форми, або двох і більше примірників готової поліграфічної продукції.

Рішення деяких експертних завдань неможливе без дослідження матеріалів упаковки. До них можна віднести папір, клей, фарбу. Дослідження паперу, фарб, клею полягає у визначенні їх групової приналежності, виду, роду матеріалів, визначенні споживчого призначення матеріалу чи виробу з нього, встановлення часу виготовлення і джерела походження матеріалу.

Одним із завдань експертизи трасологічного дослідження об'єктів є встановлення загального джерела походження виробу і ототожнення виробничого обладнання, використаного для його виготовлення.

В ході судово-трасологічних досліджень з'ясовуються питання можливості використання даного конкретного обладнання для виготовлення конкретних предметів. Наприклад, чи не цей сканер використовувався для введення зображення в комп'ютер, чи міг цей принтер використовуватися для виготовлення копій, чи не ця вилучена копіювальна техніка застосовувалася для отримання зображення упаковки, етикеток та ін.

Взагалі, експертиза контрафактної та фальсифікованої продукції є одним із засобів отримання доказів, проводиться в суворій відповідності з чинним законодавством і відомчими нормативними актами. Тактика призначення і проведення експертиз залежить від конкретної слідчої ситуації, наявних сил, засобів і методів.

Висновок за результатами комплексного дослідження передбачає не тільки вирішення питання про оригінальність продукції, але і визначення у разі фальсифікації її форми і виду. Так, товар може бути справжнім в частині інтелектуальної власності, але може бути фальсифікованим в частині споживчих властивостей або ж просто дефектним. Крім того, слід враховувати не тільки незаконне привласнення товарного знака, найменування (марки), але і підробку якісної і кількісної характеристик товару.

Висновки. Експертиза по дослідженню фальсифікованої та/або контрафактної продукції відноситься до найбільш складної експертизи та потребує комплексного підходу із залученням великої кількості фахівців в різних галузях знань, вимагає великого досвіду, наявності інформаційного та технічного забезпечення.

References

Pro zakhyst prav spozhyvachiv: Zakon Ukrainy vid 12 travnia 1991 r. № 1023-XII. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1023-12 (data zvernennia 15.07.2019) [in Ukrainian].

Es'kova, S. P., Kovarda, V. V. (2006). *Kontrafaktnaja i fal'sificirovannaja produkcija: ponjatija, sushhnost', otlichitel'nye osobennosti. Molodoj*

uchenyj. № 20. S. 306–308. URL: https://moluch. ru/archive/124/34275/ (data zvernennia 15.07.2019) [in Russian].

Zamedlyna, E. A. (2005). *Tovarovedenye y ekspertyza tovarov*: uchebnoe posobye. Moskva: Ryor [in Russian].

Panov, S. L. *Sootnoshenye poniatyi «kontrafaktnaia», «falsyfytsyrovannaia», «pyratskaia» produktsyia: teoretycheskyi aspekt. Pravo y polytyka*. 2008. № 2. 453–458 [in Russian].

Т. А. Занина, А. П. Копытько, А. В. Мануленко

КОМПЛЕКСНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ФАЛЬСИФИЦИРОВАННОЙ И КОНТРАФАКТНОЙ ПРОДУКЦИИ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Экспертиза контрафактной и фальсифицированной продукции требует комплексного подхода. В данной статье рассмотрены понятие «фальсификация» и «контрафакция», приведены их классификации; обоснована необходимость в проведении комплексного исследования; приведены основные вопросы и задачи, решаемые экспертами в различных областях знаний при исследовании контрафактной и фальсифицированной продукции. Экспертиза контрафактной и фальсифицированной продукции в зависимости от того, какой именно товар подлежит анализу, требует целого комплекса экспертных исследований: товароведческая экспертиза (потребительские характеристики продукции, соответствие стандартам), экспертиза веществ и материалов (для определения, из каких материалов или веществ изготовлена продукция), документальная экспертиза (инструкции к товару, сопроводительные документы, гарантийные талоны, сертификаты и т. п), экспертиза в сфере интеллектуальной собственности (тождество или сходство до степени смешения зарегистрированных знаков для товаров, услуг и обозначений, нанесенных на исследуемую продукцию; наличие всех существенных признаков запатентованного промышленного образца в оформлении внешней формы продукции или ее упаковки), химико-биологическая экспертиза и др.

В целом, экспертиза контрафактной и фальсифицированной продукции является одним из средств получения доказательств, проводится в строгом соответствии с действующим законодательством и ведомственными нормативными актами. Тактика назначения и проведения экспертиз зависит от конкретной следственной ситуации, имеющихся сил, средств и методов.

Заключение по результатам комплексного исследования предусматривает не только решение вопроса об оригинальности продукции, но и определение в случае фальсификации ее формы и вида. Так, товар может быть настоящим в части интеллектуальной собственности, но может быть фальсифицированным в части потребительских свойств или же просто дефектным. Кроме того, следует учитывать не только незаконное присвоение товарного знака, наименования (марки), но и подделку качественной и количественной характеристик товара.

Экспертиза по исследованию фальсифицированной и/или контрафактной продукции относится к наиболее сложной экспертизе и требует комплексного подхода с привлечением большого количества специалистов в различных областях знаний, требует большого опыта, наличия информационного и технического обеспечения.

Ключевые слова: фальсификация, контрафакция, экспертиза в сфере интеллектуальной собственности, товароведческая экспертиза, экспертиза

веществ и материалов, трасологическая экспертиза, экспертиза документов, химико-биологическая экспертиза.

T. Zanina, A. Kopytko, A. Manuilenko

COMPLEX RESEARCH OF COUNTERFEIT AND COUNTERFEIT PRODUCTS: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

Examination of counterfeit and adulterated products requires a comprehensive approach. This article discusses the concept of «fraud» and «counterfeiting», given their classification; the need to conduct comprehensive research; the main issues and challenges addressed by experts in various fields of knowledge in the study of counterfeit products. Examination of counterfeit and adulterated products, depending on which product is subject to analysis, requires a whole complex of expert studies: commodity examination (consumer characteristics of products, compliance with standards), examination of substances and materials (to determine what materials or substances the products are made of), documentary examination (product instructions, accompanying documents, warranty cards, certificates, etc), examination in the field of intellectual property (identity or similarity to the degree of confusion of registered marks for goods and services and designations applied to the studied products; presence of all essential features of the patented industrial design in the design of the external form of products or its packaging), chemical and biological examination, etc.

In General, the examination of counterfeit and falsified products is one of the means of obtaining evidence, carried out in strict accordance with the current legislation and departmental regulations. Tactics of appointment and carrying out examinations depends on a concrete investigative situation, available forces, means and methods.

The conclusion on the results of a comprehensive study provides not only the solution of the question of originality of products, but also the definition in the case of falsification of its form and type. Thus, the goods may be real in terms of intellectual property, but may be falsified in terms of consumer properties or simply defective. In addition, it is necessary to take into account not only the misappropriation of a trademark, name (brand), but also the forgery of qualitative and quantitative characteristics of the goods.

Examination for the study of counterfeit and / or counterfeit products is one of the most complex examination and requires a comprehensive approach involving a large number of specialists in various fields of knowledge, requires a lot of experience, availability of information and technical support.

Key words: falsification, counterfeiting, falsified products; counterfeit products, expertise in the field of intellectual property, merchandising expertise, expertise of substances and materials, technical expertise, technical and forensic examination of documents a comprehensive study

Надійшла до редколегії 12.08.2019.

ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ ВИЩОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ В ХАРКІВСЬКОМУ НАУКОВО-ДОСЛІДНОМУ ІНСТИТУТІ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ім. ЗАСЛ. ПРОФ. М. С. БОКАРІУСА

Сучасну судово-експертну діяльність неможливо уявити без такої складової, як кадрова робота. Реалії сьогодення висувають все нові вимоги до рівня кваліфікації працівників спеціалізованих судово-експертних установ. Відповіддю на потреби практики стало відкриття у 2018 році у Харківському науково-дослідному інституті судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (ХНІДСЕ) аспірантури з підготовки фахівців на третьому освітньо-науковому рівні навчання (доктор філософії PhD) за спеціальністю 081 Право (за адміністративно-правовим, криміналістичним та судово-експертним профілями). Цей напрям діяльності Інституту стрімко розвивається. Так, протягом 2019 року до аспірантури ХНДІСЕ додано докторантуру, збільшено ліцензійні обсяг набору, отримали можливість навчатись іноземні громадяни. Підтвердженням такого розвитку є результати другого набору до аспірантури та докторантури ХНДІСЕ — зараховано 1 докторанта; 6 аспірантів заочного навчання та 7 осіб на навчання поза аспірантурою. Навчальний процес і керівництво аспірантами забезпечують провідні науковці ХНДІСЕ — доктори наук, професори: О. М. Клюєв, О. П. Угровецький, Е. Б. Сімакова-Єфремян, І. А. Петрова, О. П. Снігерьов, Є. М. Попович та інші.

Не тільки аспіранти та докторанти ХНДІСЕ, а й працівники інших установ і організацій отримали у 2019 році унікальну можливість — захищати свої наукові напрацювання у спеціалізованій вченій раді К 64.896.01 ХНДІСЕ, яка розпочала свою роботу у 2019 році. Приємно, що першими цю можливість використали наукові співробітники саме ХНДІСЕ, які успішно захистили дисертації та отримали науковий ступінь кандидата юридичних наук, з чим їх радо привітали всі працівники установи.

Дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 — адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право захистив провідний науковий співробітник ХНДІСЕ ***Анатолій Анатолійович Русецький***. Захист роботи за темою «Адміністративно-правове забезпечення взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів на регіональному рівні в Україні» відбувся 16 березня 2019 року на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.700.01 у Харківському національному університеті внутрішніх справ. Науковий керівник — доктор юридичних наук,

професор, заслужений юрист України О. М. Клюєв. Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор О. І. Міколенко; доктор юридичних наук, доцент А. Л. Борко; доктор юридичних наук, доцент О. Ю. Дрозд.

У дисертації А. А. Русецького знайшло відображення теоретичне узагальнення та нове вирішення наукової проблеми, що полягає у визначенні сутності та особливостей адміністративно-правового забезпечення взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів на регіональному рівні в Україні. Окреслено поняття взаємодії й координації діяльності правоохоронних органів на регіональному рівні, запропоновано критерії розмежування, визначено мету, принципи та завдання взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів на регіональному рівні. У роботі наведено характеристику сутності та особливостей регіону, як об'єкта адміністративно-правової охорони та визначено місце організації взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів. Дисертантом здійснено історико-правовий аналіз взаємодії й координації діяльності правоохоронних органів на регіональному рівні; розкрито правові засади взаємодії й координації та окреслено місце серед них адміністративно-правового регулювання. Також визначено поняття та представлена система правоохоронних органів, які взаємодіють на регіональному рівні, та особливості координації їх правоохоронної діяльності. Дисертантом проаналізовано компетенцію правоохоронних органів, як суб'єктів взаємодії та координації на регіональному рівні; окреслені юридичні гарантії та юридична відповідальність правоохоронних органів як суб'єктів взаємодії та координації на регіональному рівні. У дисертації розкрито сутність і структуру адміністративно-правового механізму взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів на регіональному рівні. На основі аналізу зарубіжного досвіду та виявлених можливостей його використання в Україні в дисертації узагальнено напрями вдосконалення взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів на регіональному рівні. Для цього опрацьовано способи оптимізації системи суб'єктів, які організовують взаємодію та координацію діяльності правоохоронних органів на регіональному рівні, та запропоновано критерії оцінювання ефективності такої взаємодії й координації.

Дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 — адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право захистила старший науковий співробітник ХНДІСЕ ***Серафима Геннадіївна Гаспарян.*** Захист роботи за темою «Адміністративно-правові засади кадрового забезпечення судово-експертних установ України» відбувся 2 липня 2019 року на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.896.01 у Харківському науково-дослідному інституті судових експертиз ім.

Засл. проф. М. С. Бокаріуса Міністерства юстиції України. Науковий керівник — доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України О. М. Клюєв. Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України О. М. Музичук; кандидат юридичних наук, доцент Н. В. Гришина.

Дисертаційна робота С. Г. Гаспарян присвячена комплексному дослідженню сутності, змісту та особливостей адміністративно-правових засад кадрового забезпечення судово-експертних установ та напрямів їх удосконалення з урахуванням вітчизняної практики й закордонного досвіду. У роботі проведено історико-правовий аналіз становлення та розвитку кадрового забезпечення судово-експертних установ України. Охарактеризовано етапи становлення кадрового забезпечення судово-експертної діяльності в Україні; з'ясовано сутність та особливості, а також принципи та функції кадрового забезпечення судово-експертних установ України. У роботі наведено характеристику правового регулювання кадрового забезпечення судово-експертних установ України та окреслено місце в ньому адміністративного законодавства. Систематизовано вимоги до осіб, що можуть бути судовими експертами спеціалізованих судово-експертних установ України та визначено межі їх компетенції. У роботі обґрунтовано доцільність оптимізації критеріїв оцінювання якості кадрового складу судово-експертних установ України. Аналіз адміністративних процедур кадрового забезпечення судово-експертних установ України дозволив уточнити форми та методи кадрового забезпечення судово-експертних установ України. У свою чергу, аналіз закордонного досвіду кадрового забезпечення судово-експертних установ надав можливість виявити перспективи його використання в Україні та виділити основні напрями вдосконалення адміністративного законодавства, що регулює кадрове забезпечення судово-експертних установ України.

Дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 — кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність захистила старший науковий співробітник ХНДІСЕ ***Ірина Миколаївна Попович***. Захист роботи за темою «Процесуальне положення сторін у досудовому розслідуванні: теоретичні, законодавчі та функціональні аспекти» відбувся 2 липня 2019 року на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.896.01 у Харківському науково-дослідному інституті судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса Міністерства юстиції України. Науковий керівник — доктор юридичних наук, професор М. В. Даньшин. Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України О. В. Капліна; кандидат юридичних наук О. В. Мартовицька.

Дисертацію І. М. Попович присвячено дослідженню процесуального положення сторін обвинувачення та захисту, що діють на стадії досудового розслідування змагального кримінального провадження України. На базі положень теорії кримінального процесу, міжнародних правових актів, чинного Кримінального процесуального кодексу України та результатів аналізу прокурорсько-слідчої практики визначено та представлено в роботі процесуальне положення як владних суб'єктів досудового розслідування, так і всіх учасників, які захищають або представляють свої власні інтереси у ньому. У дисертації наголошено, що чинний КПК України неповно врегулював змагальність сторін на досудовій стадії кримінального провадження — досудовому розслідуванні; виявлено багато суттєвих прогалин і недосконалостей, які значно ускладнюють процес проведення досудового розслідування в умовах змагальності сторін, що вимагає як внесення змін і доповнень до кодифікованого закону, так й активізації наукових досліджень з означеної проблематики. Одержані в результаті проведеного дисертаційного дослідження результати дозволили сформулювати низку висновків і пропозицій, які мають як теоретичне, так і законодавче та практичне значення.

Дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата фармацевтичних наук за спеціальністю 15.00.02 — фармацевтична хімія та фармакологія діяльність захистив старший науковий співробітник ХНДІСЕ ***Ігор Володимирович Сич***. Захист роботи за темою «Синтез, хімічні та біологічні властивості 5-заміщених похідних 2-тіо(аміно)-1,3,4-тіадіазолу» відбувся 7 червня 2019 року на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.605.01 у Національному фармацевтичному університеті. Науковий керівник — доктор фармацевтичних наук, професор Л. О. Перехода. Офіційні опоненти: доктор хімічних наук, професор С. М. Коваленко; доктор фармацевтичних наук, професор А. М. Демченко.

У дисертаційній роботі І. В. Сича знайшли відображення синтез і дослідження фізико-хімічних та біологічних властивостей 81 нової сполуки 5-заміщених похідних 2-тіо(аміно)-1,3,4-тіадіазолу. Дисертантом запропоновані препаративні способи одержання та здійснено синтез означених сполук. Так, шляхом циклізації синтезовано напівпродукти, які хімічно модифіковані та використані для синтезу раніше невідомих сполук. Для підтвердження будови синтезованих сполук використані елементний аналіз, спектроскопія ^{1}Н ЯМР, мас-спектрометрія, УФ- та ІЧ-спектроскопія. За результатами фармакологічного скринінгу виявлені сполуки з високою антимікробною, помірною протигрибковою активністю, вираженою діуретичною та високою протисудомною дією. На основі проведеного QSAR-аналізу виявлені важливі закономірності взаємозв'язку «структура — протисудомна дія» для подальшого дослідження

«сполука-лідер» N-(5-етил-[1,3,4]тіадіазол-2-іл)-2-нітробензамід, протисудомна активність якої статистично достовірно перевищує активність референт препарату Депакіну. Сполука належить до 4 класу токсичності згідно з результатами комп'ютерного прогнозу. Отримані результати молекулярного докінгу «сполуки-лідера» до судомних біомішеней свідчать на користь ГАМК-ергічного механізму її дії. У роботі представлено проект МКЯ на N-(5-етил-[1,3,4]тіадіазол-2-іл)-2-нітробензамід як перспективну сполуку антиконвульсивної дії.

Дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 — адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право захистив завідувач Сумського відділення ХНДІСЕ ***Сергій Михайлович Науменко.*** Захист роботи за темою «Адміністративно-правові засади взаємодій експертних установ з правоохоронними органами» відбувся 26 червня 2019 року на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 55.051.07 у Сумському державному університеті. Науковий керівник — доктор юридичних наук, професор В. В. Пахомов. Офіційні опоненти: доктор юридичних наук І. О. Кравченко; кандидат юридичних наук В. О. Невядовський.

Дисертаційна робота С. М. Науменка присвячена комплексному дослідженню сутності, змісту та особливостей адміністративно-правових засад взаємодії експертних установ з правоохоронними органами й напрямів їх удосконалення з урахуванням вітчизняної практики та зарубіжного досвіду. Визначено систему правоохоронних органів, які взаємодіють з експертними установами та розкрито зміст даної взаємодії; виявлено завдання та функції експертних установ, як суб'єктів взаємодії з правоохоронними органами. Досліджено компетенцію експертних установ та окреслено їх права й обов'язки при взаємодії з правоохоронними органами, а також юридичні гарантії експертних установ у взаємовідносинах із правоохоронними органами; висвітлено зміст й особливості юридичної відповідальності експертів. У дисертації знайшли відображення сутність і структура адміністративно-правового механізму взаємодії експертних установ з правоохоронними органами. Виокремлено основні напрями взаємодії експертних установ із правоохоронними органами та визначено порядок їх реалізації. Систематизовано адміністративно-правові форми та методи взаємодії експертних установ із правоохоронними органами. На основі аналізу зарубіжного досвіду організації взаємодії експертних установ із правоохоронними органами встановлено можливості його використання в Україні. Обґрунтовано основні напрями вдосконалення адміністративного законодавства, яке регулює взаємодію експертних установ із правоохоронними органами.

Дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.03 — економіка та управління

національним господарством захистила завідувач сектору Полтавського відділення ХНДІСЕ ***Світлана Геннадіївна Мороз***. Захист роботи за темою «Регуляторна політика розвитку малого підприємництва в Україні» відбувся 1 липня 2019 року на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.840.01 у Львівському торговельно-економічному університеті. Науковий керівник — доктор економічних наук, професор М. Ю. Барна. Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор, Т. Г. Васильців; кандидат економічних наук Т. А. Піхняк.

У дисертації С. Г. Мороз вирішена сукупність завдань щодо наукового обґрунтування теоретико-методичних і прикладних засад формування та реалізації регуляторної політики розвитку малого підприємництва в Україні. Об'єктом дослідження є процес розвитку малого підприємництва, а предметом — інструменти та засоби формування та реалізації регуляторної політики розвитку малого підприємництва в Україні. Обґрунтовано концептуальні засади формування та реалізації регуляторної політики та її інструментів. Розроблено теоретико-методичні основи та особливості розвитку сектору малого підприємництва як об'єкта державної регуляторної політики. Акцентовано увагу на світовому досвіді реалізації державної регуляторної політики у сфері розвитку малого підприємництва. Здійснено аналіз стану функціонування та розвитку сектору малого підприємництва. Надано характеристику регуляторної політики у сфері розвитку малого бізнесу в Україні. Оцінено інституційно-правове забезпечення реалізації регуляторної політики розвитку малого підприємництва в Україні. Обґрунтовано систему механізмів державної регуляторної політики розвитку малого підприємництва. Визначені стратегічні пріоритети реалізації регуляторної політики розвитку малого підприємництва та напрями вдосконалення інституційно-правового забезпечення реалізації регуляторної політики розвитку малого підприємництва.

Інформацію підготувала І. А. Петрова,
головний науковий співробітник Харківського НДІСЕ,
доктор юридичних наук, професор

УЧАСТЬ У МІЖНАРОДНІЙ НАУКОВО-ПРАКТИЧНІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ

6-7 червня 2019 року на базі Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника відбулася IV Міжнародна науково-практична конференція «Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини: актуальні виклики сучасності».

На конференції отримали висвітлення питання реалізації національної музейної політики та її законодавчого забезпечення, діяльність музеїв, їх роль у збереженні культурної спадщини, стан реставрації музейних колекцій, а також міжнародний досвід наукових досліджень з музеєзнавства та реставрації.

Учасники конференції

Важливість та актуальність запропонованих до обговорення питань реставрації та збереження музейних колекцій підкреслена вагомим представництвом іноземного дипломатичного корпусу та його дуаєном Послом Туркменістану в Україні Аманмурадовим Нурберди. Учасників конференції вітали також Посол Литовської Республіки в Україні Марюс Януконіс та директор представництва Польської Академії Наук у Києві Генрік Собчук. У своїх промовах усі вони підкреслили важливість міжнародного культурного діалогу та співпрацю у сфері реставраційної

діяльності. Зарубіжні гості представляли різні установи і, зокрема, Державний історико-культурний заповідник «Авей» (м. Газах, Азербайджан), Державний історико-культурний заповідник «Кешікчідаг» (м. Акстафа, Азербайджан), Художній музей Литви, Реставраційний центр імені Пранаса Гудінаса (м. Вільнюс), Музей «Замковий комплекс «Мир» (Республіка Білорусь), Інститут Гуманістики Вищої Професійної Школи імені В. Пілецького (Республіка Польща), Жешівський Університет (Республіка Польща), Бакинський державний університет (Азербайджан), Прешовський університет (Словакія).

Від Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса у конференції взяла участь старший науковий співробітник Ольга Сергіївна Пукліч, яка обмінялася з учасниками досвідом щодо актуальних питань і проблем в галузі мистецтвознавства, а саме: атрибуції творів мистецтва та техніко-технологічних методів дослідження.

Метою проведення конференції стало визначення сучасного стану реставрації пам'яток Музейного фонду України, визначення рівня реставраційного забезпечення збереження пам'яток культурної спадщини, дослідження проблем розвитку реставраційної галузі у контексті музеєзнавства.

Учасники конференції — фахівці науково-дослідних інститутів, музейних установ, реставраційних центрів, закладів вищої освіти, аспіранти та докторанти, студенти отримали підготовлений організаторами збірник наукових праць.

Інформацію підготувала К. Силенок

МІЖВІДОМЧИЙ НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ СЕМІНАР «ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЗА КОРУПЦІЙНИМИ ЗЛОЧИНАМИ»

12 липня 2019 року на базі Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса проведено міжвідомчий науково-практичний семінар для співробітників Національного антикорупційного бюро України (далі — НАБУ) «Проблемні питання призначення та проведення судових експертиз у кримінальних провадженнях за корупційними злочинами».

У заході брали участь директор Національного антикорупційного бюро України Артем Сергійович Ситник, керівник Головного підрозділу детективів НАБУ Андрій Володимирович Калужинський, інші співробітники НАБУ.

Учасники міжвідомчого науково-практичного семінару

Із вступним словом виступив директор ХНДІСЕ, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України Олександр Миколайович Клюєв, який привітав усіх присутніх і окреслив основні тенденції розвитку судово-експертної діяльності. Велике доказове значення в процесі досудового розслідування корупційних злочинів, поряд із залученням спеціалістів, наданням ними консультацій, має судова експертиза - як одна з основних форм використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві. Ефективність використання спеціальних знань під час розслідування корупційних злочинів повною мірою залежить від рівня і якості організаційно-методичного забезпечення взаємодії між судово-експертними установами та співробітниками Національного антикорупційного бюро України. Олександр Миколайович Клюєв висловив сподівання, що семінар стане важливим заходом, який сприятиме підвищенню ефективності судово-експертної діяльності та взаємодії працівників НАБУ з експертними установами.

Директор Національного антикорупційного бюро України Артем Сергійович Ситник у своєму виступі підкреслив, що семінар надасть змогу визначити коло проблемних питань, які існують у діяльності НАБУ в аспекті залучення судових експертів; виокремити шляхи вирішення проблем, що виникають під час проведення експертних досліджень, обмінятися досвідом, ознайомитися з новими

напрацюваннями, досягненнями, відкриттями, методиками призначення та проведення судових експертиз.

Обговорення питань, що були включені до програми міжвідомчого науково-практичного семінару «Проблемні питання призначення та проведення судових експертиз у кримінальних провадженнях за корупційними злочинами» для співробітників Національного антикорупційного бюро України проведено на високому науковому рівні.

За результатами роботи семінару видано збірник матеріалів «Особливості підготовки матеріалів для призначення та проведення судових експертиз у кримінальних провадженнях за корупційними злочинами».

Інформацію підготувала К. Силенок

XV МІЖНАРОДНИЙ КОНГРЕС «КРИМІНАЛІСТИКА ТА СУДОВА ЕКСПЕРТОЛОГІЯ: НАУКА, НАВЧАННЯ, ПРАКТИКА»

19-21 вересня 2019 р. в Каунасі (Литва) у Представницькому палаці Збройних сил Литви «Ramovė» відбувся XV Міжнародний конгрес «Криміналістика та судова експертологія: наука, навчання, практика». Організатори заходу — Литовське криміналістичне товариство, Центр судової експертизи Литви та Університет імені Миколаса Ромеріса. В роботі конференції взяли участь 140 представників з 17 країн: Азербайджану, Білорусі, Великобританії, Греції, Естонії, Італії, Казахстану, Латвії, Литви, Німеччини, Польщі, Росії, Словаччини, США, України, Чехії та Швейцарії. Робочими мовами конференції були обрані: литовська, англійська та російська (з синхронним перекладом). За результатами проведеного заходу було опубліковано 2-х томний збірник статей.

Тематика конгресу включала пленарні та постерні доповіді за наступними напрямками: 1) Інноваційні методи навчання в криміналістиці та судовій експертології; 2) Спеціальні знання як інструмент впровадження сучасних наукових досягнень в юрисдикційні процеси; 3) Перспективи застосування поліграфа та методів психофізіологічних досліджень — правове регламентування та практика; 4) Сучасні цифрові технології в криміналістиці та судовій експертизі; 5) Особливості сучасних криміналістичних методик; 6) Сучасна криміналістична тактика — новий погляд на її суб'єктів; 7) Криміналістична тактика — криміналістична стратегія — криміналістична політика? 8) Перспективи спільних міжнародних наукових програм — час не чекає; 9) Класична теорія криміналістики і сучасна практика.

Міжнародний конгрес було розпочато 19 вересня 2019 р. виступом оркестру Збройних сил Литви, після чого з привітальним словом до учасників наукового заходу звернувся ректор Університету імені Миколаса Ромеріса проф. др. Інга Жаленєне, директор Центру судової експертизи Литви др. Гедріус Мозурайтіс та голова Литовського криміналістичного товариства проф. др. Снєгуолє Матулієне.

Після вітального слова до учасників заходу звернувся Президент Міжнародного Конгресу Криміналістів проф. габ. др. Валерій Шепітько (Україна), який виконав почесну місію і вручив Снєгуолє Матулієне «Срібну медаль Герберта Маннса» за видатне служіння суспільству в розвитку і популяризації криміналістики. Після урочистого відкриття конгресу відбулося фотографування учасників заходу.

Міжнародний конгрес проходив в режимі пленарного засідання. Модераторами першої сесії першого дня наукового заходу виступили проф. габ. др. Валерій Шепітько (Україна) та проф. др. Гендрік Малєвскі (Литва). З доповідями виступили: «Віртуальна реальність» — др. Тілл Сіберт (Швейцарія); «Актуальні питання поліграфологічних досліджень» — мгр. Оксана Стівенсон і проф. др. Джон Уайт (США);

«Розвиток наукових уявлень про тактику криміналістики та сучасні тенденції» — проф. габ. др. Валерій Шепітько (Україна); «Чи є необхідність в спеціальному законі про судових експертів» — проф. габ. др. Тадеуш Томашевскі (Польща); «Інформаційні фікції в розслідуванні злочинів» — проф. габ. др. Валерій Тіщенко (Україна); «Новий погляд на криміналістичну документацію та її використання» — проф. др. Юзеф Мєтенко та Самек Міріам Метенкова (Словаччина); «Концепція приватної теорії інформаційно-комп'ютерного забезпечення криміналістичної діяльності: предмет, об'єкти, система, закономірності» — проф. габ. др. Олена Россинська (Росія); «Німецька асоціація криміналістів — місія міждисциплінарного криміналістичного зближення в німецькомовних країнах» — др. Сілке Бродбек та проф. др. Петра Хасселманн (Німеччина); «Комплексна наукова концепція криміналістичної дидактики та розвитку компетенцій для співробітників правоохоронних органів та органів юстиції та моделі її реалізації» — проф. др. Відмантас Егідіюс Курапка та проф. др. Гендрік Малєвскі (Литва). Перший день конгресу закінчився дискусіями за темами доповідей. Особливу увагу було приділено зближенню колег з Литви, Польщі та України за допомогою неурядових організацій, що об'єднує криміналістів — Литовського та Польського криміналістичних товариств і Міжнародного Конгресу Криміналістів (Україна). В результаті дискусії були розглянуті установчі документи Європейської Федерації криміналістичних товариств (зі штаб-квартирою в Вільнюсі, Литва). Німецька асоціація

криміналістів виявила зацікавленість в даному об'єднанні. Перший день конгресу закінчився урочистим прийняттям.

20 вересня 2019 року відбувся другий день міжнародного конгресу, який включав чотири сесії. Модераторами другої сесії заходу виступили проф. габ. др. Тетяна Моїсеєва (Росія) та проф. др. Відмантас Егідіюс Курапка (Литва). З доповідями виступили: «Методологія криміналістики: дискусії, тенденції, перспективи» — проф. габ. др. Віктор Шевчук (Україна); «Злочини на ґрунті ненависті в Чеській Республіці, викликані ісламською фобією: сучасний аналіз» — доц. др. Марек Фриштак та мгр. Давид Чеп (Чехія);

«Систематизація криміналістичних знань: сучасні тенденції» — др. Вікторія Яремчук (Україна); «Використання інноваційних цифрових технологій в медицині: криміналістичні аспекти» — проф. габ. др. Ірина Перепечіна та Дмитро Перепечін (Росія); «Уніфікація підготовки судових експертів як необхідна умова міжнародної інтеграції судово-експертної діяльності» — проф. габ. др. Тетяна Моїсеєва (Росія); «Інституційні механізми контртерористичних стратегій» — др. Ян Проважнік (Чехія); «Боротьба проти екстремізму: криміналістичні аспекти (досвід Азербайджанської Республіки)» — доц. др. Бахтіяр Алієв (Азербайджан); «Незаконний обіг сигарок як одна з форм організованої злочинності і міжнародне криміналістичне співробітництво в боротьбі з нею» — Юргіта Балтрунєне (Литва); «Аналіз норм, що передбачають кримінальну відповідальність за злочини на ґрунті ненависті та приклади підбурюючих промов: виконання роботи та прогноз нових наукових досліджень» — доц. др. Жанета Навіцкіене і Віліус Величка (Литва); «Можливості використання спеціальних знань на досудовій стадії адміністративного розгляду» — проф. др. Еглє Білевічюте та Кароліс Курапка (Литва); «Протидія розслідуванню та система дій по його нейтралізації» — проф. габ. др. Станіслав Ялишев (Росія).

Модераторами третьої сесії стали проф. габ. др. Тадеуш Томашевскі (Польща) та проф. др. Гендрік Малєвскі (Литва). З доповідями виступили: «Форми реалізації кримінальної політики з протидії злочинам проти правосуддя» — доц. габ. др. Михайло Шепітько (Україна); «Перешкоджання розслідуванню злочинів: процесуальні та тактичні аспекти» — проф. др. Рішардас Бурда (Литва); «Криміналістичні проблеми пов'язані з технологіями blockchain та криптовалюта» — проф. габ. др. Ігор Комаров (Росія); «Доведення до самогубства: методи та технології» — др. Леся Керик (Україна); «Проблеми використання спеціальних знань в судовому розгляді» - др. Ірина Шепітько (Україна); «Стратегія криміналістики в межах кримінального процесу щодо юридичної особи (як обвинуваченого)» — мгр. Ян Малий (Словаччина); «Реформа поліції: проблеми, помилки, очікування» — др. Гедімінас Буцюнас (Литва);

«Нова технологія виявлення невидимих відбитків пальців» — Оуен Ленг (Сполучене Королівство).

Модераторами четвертої сесії виступили доц. др. Марек Фришстак (Чехія) та проф. др. Ришардас Бурда (Литва). З доповідями виступили: «Вплив наркотичних і психотропних речовин на причини ДТП» — проф. габ. др. Віра Калводова, мгр. Катаріна Кандова та мгр. Марцела Лукашова (Чехія); «Особливості тактики допиту в кримінальному процесі Латвії» — др. Володимир Терехович та доц. др. Еліта Німанде (Латвія); «Тактичне рішення у системі понять криміналістики» — доц. др. Олег Булулуков (Україна); «Оперативно-розшукові дії в Республіці Польща» — проф. габ. др. Мєчислав Гоц та Яцек Кудла (Польща); «Деякі проблеми проведення обшуку за законодавством Республіки Білорусь» — доц. др. Сергій Рибак та Дмитро Романюк (Білорусь); «Розпізнавання осіб за функціональними і динамічними ознаками» — доц. др. Мартін Самек (Словаччина); «Діяльність спеціальних підрозділів поліції на місці проведення криміналістичної акції» — доц. др. Мартін Лаца (Словаччина); «Facebook: онлайн-портрет злочинця» — доц. габ. др. Олеся Ващук (Україна); «Роль психолога в кримінальному праві Литви» — Раса Іжганаіте (Литва); «Запобіжний захід «Інтенсивний нагляд»: проблема дисонансу між ефективністю заходів примусу і втручанням в особисте життя» — проф. др. Раймундас Юрка та Єва Женгеліте (Литва); «Інтервенційна програма зі зміни агресивної поведінки, її застосування в Литві» — доц. др. Рокас Ущіла (Литва); «Допит осіб, які мають психічні та (або) поведінкові розлади» — проф. др. Йоланта Заянцкаускієне, проф. др. Снєгуолє Матулієне, Ажуолас Волкас (Литва).

Модераторами п'ятої сесії виступили проф. габ. др. Олена Россинська (Росія) та др. Гедріус Мозураітіс (Литва). З доповідями виступили: «Вбивча сила експансивних снарядів вистрілених з нарізних мисливських рушниць» — проф. габ. др. Віолетта Квятковська-Вуйцикевич та доц. др. Лешек Степка (Польща); «Графологія або експертиза документів? Майбутні перспективи Судової школи графології» — проф. др. Павлос Кіпурас (Греція / Італія); «Судова експертиза в сфері водного транспорту в Україні» — доц. др. Артем Ріпенко (Україна); «Історія використання поліграфа в Росії» — доц. др. Ярослава Комісарова (Росія) та Хамзін Саїд (Росія / США); «Судово-генетична експертиза: проблема «штучної» ДНК та хімерізма» — доц. др. Віталій Кірвель (Білорусь).

Міжнародний конгрес другого дня заходу супроводжувався дискусіями та перевами на каву після дискусій, а також обідом. Другий день конгресу завершився урочистим прийомом, на якому учасники мали можливість поспілкуватися в неформальній обстановці.

21 вересня 2019 р. відбувся заключний третій день міжнародного конгресу, який включав дві сесії. Модераторами шостої сесії виступили проф. др. Віра Калводова (Чехія) та доц. др. Андрій Горбатков (Литва),

а сьомої сесії — проф. др. Юзеф Мєтенко (Словаччина) та доц. др. Габріелє Юодкайте-Гранскієнє (Литва). З доповідями виступили: «Наукове забезпечення судово-експертної діяльності в Білорусі на сучасному етапі» — доц. др. Надзєя Шакель та Ігор Мороз (Білорусь); «Комплексна експертиза — ліки (рецепт) на чорні дні криміналістики» — проф. габ. др. Анна Козічак (Польща); «Експертиза банкнот» — Матей Барта (Словаччина); «Сучасні методи захисту документів, що засвідчують особу в Польщі» — габ. др. Рената Влодарчик (Польща); «Використання результатів лінгвістичної експертизи в доведенні у кримінальних справах» — доц. др. Світлана Кушніренко та доц. др. Антон Харатішвілі (Росія); «Судова лінгвістична експертиза в розслідуванні злочинів» — др. Людмила Свиридова (Україна); «Дослідження копій підпису: можливості та загрози» — Раса Тамошюнайте (Литва) та ін.

Учасники XV Міжнародного Конгресу

За результатами виступів були проведені дискусії, а також підбито підсумки Конгресу. Наступний 16 (позачерговий) міжнародний конгрес «Криміналістика та судова експертологія: наука, навчання, практика» буде проходити в Братиславі (Словаччина) у вересні 2020.

Информацію підготував доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України М.В. Шепітько

НА БАЗІ ХАРКІВСЬКОГО НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ІМ. ЗАСЛ. ПРОФ. М. С. БОКАРІУСА ПРОЙШОВ СЕМІНАР З ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ОЦІНЮВАЧІВ ТА СУДОВИХ ЕКСПЕРТІВ ЗА ТЕМОЮ «НОВЕЛИ ТА ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ВАРТОСТІ КОЛІСНИХ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ»

20 вересня 2019 року на базі Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, за ініціативою Всеукраїнського громадського об'єднання «Союз експертів України», відбувся семінар з підвищення кваліфікації оцінювачів та судових експертів за темою «Новели та проблеми визначення вартості колісних транспортних засобів».

Робота семінару розпочалася з вітальних слів Президента Всеукраїнського громадського об'єднання «Союз експертів України», кандидата юридичних наук Ігоря Вадимовича Стародубова та заступника директора з наукової роботи Харківського НДІСЕ, доктора юридичних наук, старшого наукового співробітника Елли Борисівни Сімакової-Єфремян.

Учасники семінару

Під час роботи семінару обговорювалося широке коло актуальних питань оціночної та експертної діяльності. Зокрема, Ігор Вадимович Стародубов звернув увагу учасників семінару на пропозицію внесення змін до «Методики товарознавчої експертизи та оцінки колісних транспортних засобів», затвердженої наказом Міністерства юстиції України, та Фондом державного майна України від 24.11.2003 №142/5/2092 у редакції наказу МЮ і ФДМ України від 24.07.2009 р. № 1335/5/1159, яка викликала активну дискусію серед судових експертів щодо доцільності таких нововведень.

Учасники семінару були ознайомлені із остаточними звітами про науково-дослідну роботу за темами: «Розробка методичних рекомендацій щодо визначення вартості аварійно пошкоджених колісних транспортних засобів у разі недоцільності їх відновлення» та «Розробка методичних рекомендацій з проведення автотоварознавчих експертиз колісних транспортних засобів, обладнаних електричними та гібридними двигунами». Поза увагою не залишилась й інформація стосовно наукових розробок, які плануються до включення до тематичного плану НДР НДУСЕ Міністерства юстиції України на 2020 рік, а також результатів рецензування експертних висновків.

Особливу увагу учасників семінару було зосереджено на проблемних питаннях оціночної та експертної діяльності, які викликали жваве обговорення.

Робота семінару завершилася врученням судовим експертам та оцінювачам Сертифікату учасника семінару.

Інформацію підготував
завідувач лабораторії товарознавчих досліджень
та досліджень об`єктів інтелектуальної власності,
кандидат юридичних наук О. О. Михальський

ПРЕДСТАВНИКИ ХАРКІВСЬКОГО НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ІМ. ЗАСЛ. ПРОФ. М. С. БОКАРІУСА ВЗЯЛИ УЧАСТЬ У МІЖНАРОДНІЙ НАУКОВО-ПРАКТИЧНІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ «АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ, ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ»

25-27 вересня 2019 року делегація Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз взяла участь у роботі міжнародної науково-практичної конференції за темою «Актуальні питання судово-експертної діяльності, сучасні проблеми, тенденції та перспективи», присвяченої 15-річчю створення Національного бюро експертиз Національної академії наук Республіки Вірменія.

У межах конференції проведено пленарні та секційні засідання, тематичні воркшопи та круглі столи, які охоплюють правові, організаційні, а також професійні аспекти різних напрямків судово-експертної діяльності. Розглянуті теоретичні та методичні проблеми окремих видів судової експертизи.

Делегацію Харківського НДІСЕ очолював директор інституту, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України Олександр Миколайович Клюєв. У роботі конференції взяли участь заступник директора з наукової роботи, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник Елла Борисівна Сімакова-Єфремян, заступник директора з експертної роботи, кандидат юридичних наук Олександр Олександрович Свідерський, помічник директора Серафима Геннадіївна Гаспарян. Усіма учасниками підготовлено доповіді.

Під час виступу Олександр Миколайович Клюєв зазначив, що взаємодія та співпраця між Харківським НДІСЕ та Національним бюро експертиз Національної академії наук Республіки Вірменія має довгу та плідну історію.

Делегація ХНДІСЕ на міжнародній науково-практичній конференції

Ще у далекому 1929 році, для ознайомлення з роботою Харківського інституту науково-судової експертизи, прибула група судових медиків з Єревану на чолі із завідувачем кафедри судової медицини Єреванського медичного інституту, доцентом Е. Т. Шек-Осепяном. Делегація була у захваті від побаченого, адже інститут був обладнаний на рівні кращих світових судово-експертних закладів, а методика викладання, розроблена Миколою Сергійовичем Бокаріусом, вражала своєю глибиною, насиченістю найкращими практичними прикладами й авангардністю запропонованих наукових розробок. Сьогодні така співпраця здійснюється, а взаємні контакти міцніють. Так, через 90 років ми бачимо відродження традицій давнього партнерства. У 2019 році наші вірменські колеги, на чолі з директором Національного бюро експертиз Національної академії наук Республіки Вірменія

А. Н. Овсепяном приїздили на святкування 150-річчя з дня народження засновника Харківського НДІСЕ — М. С. Бокаріуса та взяли участь у міжнародній науково-практичній конференції з нагоди ювілею.

Міжнародна науково-практична конференція — чудова нагода для дискусії в колі колег, фахівців, однодумців. Це дає можливість почути один одного і спільно опрацювати вектори розвитку судово-експертних установ, виробити спільні стратегічні напрями подальшого розвитку, обмінятися передовим досвідом застосування новітніх технологій та інноваційного устаткування при здійсненні судових експертиз. Цей захід став добрим доробком у розширенні сфер взаємодії Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса із Національним бюро експертиз Національної академії наук Республіки Вірменія.

У своєму виступі Елла Борисівна Сімакова-Єфремян підкреслила, що сьогоднішній візит української делегації до Національного бюро експертиз Національної академії наук Республіки Вірменія свідчить про плідні перспективи розвитку взаємних відносин. Вона підкреслила, що міжнародна науково-практична конференція надасть учасникам наснаги, а судово-експертній галузі різних держав — новий імпульс для руху вперед.

У межах пленарних та секційних засідань учасники обговорили актуальні питання розвитку судової експертизи, міжнародне співробітництво в рамках європейських проектів, особливості проведення різноманітних видів судових експертиз тощо. У ході заходу розглянуто гострі, дискусійні питання призначення та проведення судових експертиз у різних видах судочинства. Так, Олександр Олександрович Свідерський взяв участь у секційному засіданні з актуальних питань судової експертизи обставин дорожньо-транспортних пригод та презентував доповідь «Дослідження обставин дорожньо-транспортних пригод, що трапилися в умовах обмеженої обзорності, із застосуванням програмного комплексу», а помічник директора інституту Серафима Геннадіївна Гаспарян присвятила свою доповідь адміністративним процедурам кадрового забезпечення судово-експертних установ України.

Крім того, в ході конференції презентовано перший випуск «Вірменського журналу судової експертизи та криміналістики», у якому опубліковано наукову статтю директора ХНДІСЕ Олександра Миколайовича Клюєва «Судовий експерт у адміністративному провадженні України».

За матеріалами, що надійшли на адресу організаційного комітету, опубліковано збірник тез доповідей та прийнято резолюцію конференції.

Інформацію підготувала
заступник директора з наукової роботи,
доктор юридичних наук, старший науковий співробітник
Е. Б. Сімакова-Єфремян

УЧАСТЬ У НАУКОВО-ПРАКТИЧНОМУ СЕМІНАРІ «СУЧАСНІ МЕТОДИ ПРОВЕДЕННЯ АВТОТЕХНІЧНИХ, ТРАНСПОРТНО-ТРАСОЛОГІЧНИХ, АВТОТОВАРОЗНАВЧИХ ЕКСПЕРТИЗ ТА ДОСЛІДЖЕНЬ»

28-29 вересня 2019 року на базі Львівського науково-дослідного інституту судових експертиз відбувся науково-практичний семінар «Сучасні методи проведення автотехнічних, транспортно-трасологічних, автотоварознавчих експертиз та досліджень». Із вступним словом на семінарі виступив директор Львівського НДІСЕ Ігор Сергійович Ястреб. Від Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса у роботі семінару взяв участь Андрій Васильович Лубенцов — завідувач лабораторії інженерно-транспортних досліджень. Учасниками заходу також були представники інших судово-експертних установ України й зарубіжних країн, правоохоронних органів.

Учасники семінару

Семінар пройшов у форматі активного обговорення таких актуальних питань, як методика оцінювання міцності й довговічності елементів конструкцій, алгоритм роботи на стадії досудового розслідування дорожньо-транспортних пригод, аналіз стану безпеки на залізничних переїздах, система забезпечення безпеки руху на

залізничному транспорті, оцінка ринкової вартості транспортних засобів, засоби експертного дослідження причин та часу руйнування деталей, аналіз причин руйнування деталей транспортних засобів.

Особливу увагу було зосереджено на практичних аспектах застосування спеціального програмного забезпечення «PC-CRASH» під час проведення автотехнічних, транспортно-трасологічних, автотоварознавчих експертиз і досліджень. Дана комп'ютерна програма слугує для аналізу і моделювання дорожньо-транспортних пригод. Важливою перевагою програми є можливість вести розрахунок параметрів руху автотранспортних засобів й інших об'єктів в динаміці - з урахуванням дійсних їх параметрів, а також навколишнього середовища та керуючих впливів. Крім того, у програмі знайшли застосування і кінематичні модулі розрахунку. Результати моделювання, отримані за результатами роботи з програмою «PC-CRASH», можуть бути представлені як текстові файли, що містять вихідні та розрахункові дані, а також виводяться у вигляді діаграм і таблиць. Для візуалізації виконаного моделювання служать - 2D і 3D анімації. Крім того, виконане моделювання можна додати до експертного висновку у вигляді проектного файлу.

Учасники семінару обмінялися досвідом і думками із запрошеними європейськими колегами, які працюють у сфері судової експертизи та криміналістики.

Інформацію підготував
завідувач лабораторії інженерно-транспортних досліджень,
кандидат юридичних наук А. В. Лубенцов

УЧАСТЬ У МІЖНАРОДНІЙ НАУКОВО-ПРАКТИЧНІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ «ЕКОНОМІКА ТА ФІНАНСИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ЗМІН: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДИСКУРС»

28 жовтня 2019 року делегація від Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса у складі: директора інституту, доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України Олександра Миколайовича Клюєва, заступника директора інституту з експертної роботи, кандидата юридичних наук Олександра Олександровича Свідерського та помічника директора інституту, кандидата юридичних наук Серафими Геннадіївни Гаспарян прийняла участь у Міжнародній науково-практичній конференції «Економіка та фінанси в умовах глобальних змін: національний та міжнародний дискурс».

Конференцію проведено за підтримки та участі в ній представників Херсонської обласної ради Департаменту освіти і науки Херсонської обласної державної адміністрації; делегацій з Німеччини (Європейська асоціація науки та освіти, Спілка підприємців); Ізраїлю; США; Республіки Молдова (Національний інститут економічних

досліджень Академії наук Молдови) та Республіки Білорусь (Університет прикладних наук); професорсько-викладацького складу ВЗО «Міжнародний університет бізнесу і права»; Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса; представників вищих навчальних закладів; фінансистів, банкірів, представників бізнесу та інших.

Із вітальним словом захід відкрив кандидат юридичних наук, професор, ректор ВЗО «Міжнародний університет бізнесу і права» Сергій Сергійович Ненько, який у своєму виступі акцентував увагу на важливості аналізу тенденцій та основних напрямів формування економічної політики в Україні та світі.

Делегація ХНДІСЕ на міжнародній науково-практичній конференції

Із цікавими доповідями за темами заходу виступили: Олександр Миколайович Клюєв — директор ХНДІСЕ, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України; Райнер Шамбергер — голова Спілки Підприємців Мюнхена, почесний доктор ПВНЗ «Міжнародний університет бізнесу і права», доктор філософії; Гельмут Ф. Шрайнер — почесний голова компанії Schreiner Group (Шрайнер груп, Німеччина), філантроп, філософ, професор ПВНЗ «Міжнародний університет бізнесу і права»; Ігор Олександрович Соловйов — доктор економічних наук, професор; Сергій Сергійович

Ненько — ректор ВЗО «Міжнародний університет бізнесу і права», кандидат юридичних наук, доцент; Олена Вславіївна Лепьохіна — доктор економічних наук, професор та багато інших.

У ході конференції велику зацікавленість наукового співтовариства вчених і гостей викликали питання застосування інноваційного підприємництва, формування нових банківських стратегій, діджиталізація в розвитку європейського права та становлення зеленої енергетики. Обговорення цих питань стало першим кроком для розроблення новітніх видів екологічних досліджень, методик та методичних рекомендацій економічної спрямованості.

Під час проведення конференції в рамках розширення міжнародних зв'язків та посилення міжнародного співробітництва відбулося засідання президії Міжнародної Академії Права і Справедливості — IALA, за результатами якого (із врученням відповідних дипломів) до лав Академії обрано: дійсним членом (академіком) — першого заступника директора ХНДІСЕ, доктора юридичних наук, доцента, заслуженого юриста України Олега Петровича Угровецького; членом-кореспондентом — заступника директора ХНДІСЕ з експертної роботи, кандидата юридичних наук Олександра Олександровича Свідерського.

Інформацію підготувала
кандидат юридичних наук С. Г. Гаспарян

УЧАСТЬ ПРЕДСТАВНИКІВ ХАРКІВСЬКОГО НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ІМ. ЗАСЛ. ПРОФ. М. С. БОКАРІУСА В МІЖНАРОДНОМУ ПРОЕКТІ «ДІЯ — ЄС»

З 12 по 14 листопада 2019 року в м. Львів відбулося 4-те засідання Української Робочої Групи з дослідження психоактивних речовин (далі — УРГ ДПАР) у межах міжнародного проекту «ДІЯ — ЄС». Проект здійснюється на підставі Рамкової Угоди між Урядом України та Комісією Європейських Співтовариств (Закон України від 03.09.2008 № 360-VI) і Меморандуму про взаєморозуміння.

У заході взяла участь завідувач сектору фізичних та хімічних досліджень Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса Марина Зарубіна.

Засідання відкрив Регіональний координатор проекту «ДІЯ — ЄС» пан Хосе Мануель Колодрас. З промовами також виступили керівник УРГ ДПАР, начальник Управління експертного забезпечення правосуддя Міністерства юстиції України Наталія Ткаченко та

заступник директора Львівського науково-дослідного експерно-криміналістичного центру Ярослав Палій.

Обговорено останню версію проекту нормативно-правового акта, підготовленого представниками Донецького науково-дослідного експерно-криміналістичного центру МВС щодо обігу стандартних зразків. Представлено презентацію наукового аналітика з питань захисту і безпеки, к. ф. н. пана Томаса Нефау про Проект «EU4MD» та Європейську систему раннього виявлення наркотиків. По закінченню зустрічі делегація відвідала Львівський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України.

Учасники засідання УРГ ДПАР

Участь в таких заходах та подальша співпраця сприяє розробленню ефективної стратегії протидії незаконному обігу наркотичних речовин природного й синтетичного походження.

Інформацію підготувала
завідувач сектору лабораторії криміналістичних досліджень
М. В. Зарубіна

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ СЕМІНАР З ПРОБЛЕМНИХ ПИТАНЬ СУДОВОЇ АВТОТЕХНІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

18 листопада 2019 року в Харківському науково-дослідному інституті судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса відбувся науково-практичний семінар з проблемних питань судової автотехнічної експертизи.

Модератор заходу — завідувач лабораторії інженерно-транспортних досліджень Харківського НДІСЕ Андрій Васильович Лубенцов. У засіданні взяли участь співробітники лабораторії інженерно-транспортних досліджень, представники Полтавського, Сумського відділення ХНДІСЕ та інші фахівці у сфері судової автотехнічної експертизи.

У ході засідання обговорювались актуальні питання щодо особливостей проведення експертиз двигунів внутрішнього згоряння, досліджень зіткнень транспортних засобів зі спеціальними сигналами; використання в експертній практиці параметрів гальмування сучасних транспортних засобів; впровадження сучасних інформаційних технологій; питання, пов'язані з оглядом місць скоєння ДТП та їх вплив на результати висновку експерта тощо.

Увага приділялась обговоренню Переліку відповідності галузей знань і спеціальностей вищої освіти, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта за спеціальністю 10.2 «Дослідження технічного стану транспортних засобів».

Учасники науково-практичного семінару

У результаті активного обговорення прийнято оптимальні рішення за важливими питаннями розвитку судової автотехнічної експертизи.

Інформацію підготував
завідувач лабораторії інженерно-транспортних досліджень
кандидат юридичних наук А. В. Лубенцов

ЗАСІДАННЯ МІЖНАРОДНОГО КРУГЛОГО СТОЛУ «ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИ ТА ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ В КРИМІНАЛІСТИЦІ, СУДОВІЙ ЕКСПЕРТИЗІ ТА ЮРИДИЧНІЙ ПРАКТИЦІ»

12 грудня 2019 року на базі Національної академії правових наук України відбулося засідання міжнародного круглого столу «Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці». Матеріали доповідей підготували вчені України і зарубіжних країн.

Безпосередню участь у заході взяла декан Академії громадської безпеки Університету Міколаса Ромеріса (Литва) Сніеголе Матуліене; представники кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого; Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса; кафедри судової медицини, медичного правознавства імені заслуженого професора М. С. Бокаріуса Харківського національного медичного університету; співробітники Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса та інші науковці.

Відкрив роботу заходу модератор міжнародного круглого столу доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, завідувач кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Валерій Юрійович Шепітько, який окреслив основні питання роботи круглого столу та наголосив на важливості впровадження інноваційних методів у криміналістику та судову експертизу.

Із доповіддю про формалізацію як інноваційний засіб оптимізації досудового розслідування виступив доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, головний учений секретар Національної академії правових наук України Володимир Андрійович Журавель. Інноваційним напрямкам розвитку криміналістики була присвячена доповідь доктора юридичних наук, професора, професора кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Віктора Михайловича Шевчука.

Від Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса у заході взяла участь заступник директора з наукової роботи, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник Елла Борисівна Сімакова-Єфремян з доповіддю за темою «Впровадження новітніх методів експертних досліджень та підходів до здійснення судово-експертної діяльності — необхідний фактор експертного забезпечення правосуддя».

Засідання учасників міжнародного круглого столу

Під час наукового заходу активно обговорювалися проблемні питання, пов'язані з обґрунтуванням необхідності розвитку інноваційної діяльності в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці. Усі учасники круглого столу виступили з ґрунтовними доповідями за темою заходу.

У ході засідання відбулися наукові дискусії, прийнято відповідні рішення. За результатами роботи міжнародного круглого столу опубліковано збірник матеріалів «Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці».

Інформацію підготувала
заступник директора з наукової роботи Харківського НДІСЕ,
доктор юридичних наук, старший науковий співробітник
Е. Б. Сімакова-Єфремян

ІІІ МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ «ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ З ПИТАНЬ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ»

12 грудня 2019 року в м. Київ відбулася ІІІ Міжнародна науково-практична конференція «Проблеми теорії та практики судової експертизи з питань інтелектуальної власності» («Крайнєвські читання») з нагоди 15-річчя діяльності Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України.

Науково-практична конференція проводилась з метою вивчення та розвитку наукової спадщини відомого науковця та судового експерта, першого директора Центру Петра Павловича Крайнєва (1952-2014 рр.), та формування сучасних теоретичних і методичних основ судової експертизи об'єктів права інтелектуальної власності.

Директор Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Владислав Леонідович Федоренко у своїй промові поряд з іншими питаннями становлення та розвитку центру, згадав про багаторічне та продуктивне співробітництво між Науково-дослідним центром судової експертизи з питань інтелектуальної власності та Харківським науково-дослідним інститутом судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса.

У ІІІ «Крайнєвських читаннях» взяли участь представники Харківського НДІСЕ, Київського НДІСЕ, Дніпропетровського НДІСЕ, Одеського НДІСЕ, Бюро судових експертиз Національної академії наук Республіки Вірменія. Також була присутня начальник Управління експертного забезпечення правосуддя Департаменту з питань судової роботи та банкрутства Міністерства юстиції України, кандидат юридичних наук Наталія Миколаївна Ткаченко.

Від Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса у заході взяла участь провідний науковий співробітник, кандидат юридичних наук Інна Володимирівна Сабадаш.

На розгляд учасників ІІІ «Крайнєвських читань» виносились актуальні питання:

• теорія, історія та методологія судової експертизи з питань інтелектуальної власності;

• наукова спадщина судового експерта і вченого П. П. Крайнєва (1952-2014 рр.);

• проблеми реформування судово-експертної діяльності у сфері інтелектуальної власності;

• судова експертиза у сфері технічної творчості (винаходи, корисні моделі, промислові зразки);

• судова експертиза комерційних (фірмових) найменувань і торговельних марок;

• економічні дослідження та експертизи у сфері інтелектуальної власності;

• експертиза комп'ютерних програм, баз даних та телекомунікаційних засобів (систем);

• шляхи розвитку та вдосконалення науки і освіти у сфері захисту інтелектуальної власності та ін.

І.В. Сабадаш на «Крайнєвських читаннях»

Із доповідями виступили: судові експерти відділу товарознавчих експертиз Національного бюро судових експертиз Національної академії наук Республіки Вірменія Анна Ашотівна Арутунян і Шушанік Ашотівна Мовсіян; партнери Патентно-юридичної Агенції «Дубинський і Ошарова», адвокат, патентний повірений Вікторія Юріївна Сопільняк та Антон Миколайович Коваль; учений секретар Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Мін'юсту, кандидат економічних наук, судовий експерт Лілія Павлівна Тимощик; директор Unicheck Україна Андрій Сідляренко.

У ході конференції розглядались важливі питання, присвячені формуванню сучасних теоретичних і методичних основ судової експертизи об'єктів права інтелектуальної власності. Матеріали конференції розраховані на судових експертів, суддів, адвокатів, оцінщиків, досвідчених і починаючих науковців, представників громадськості, а також на всіх, хто поділяє цінності права на об'єкти інтелектуальної власності.

Участь у таких заходах та подальша співпраця сприяє прогресивному розвитку науки та експертної діяльності.

Інформацію підготувала
провідний науковий співробітник Харківського НДІСЕ,
кандидат юридичних наук І. В. Сабадаш

Наші ювіляри

Клюєв Олександр Миколайович

Народився 29 грудня 1963 року в Харкові. У 1991 році закінчив Харківський інженерно-економічний інститут (нині — Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця), у 1997 році — ад'юнктуру Харківського інституту внутрішніх справ (нині — Харківський національний університет внутрішніх справ), у 2018 році — Класичний приватний університет.

З 1986 до 2006 року служив в органах внутрішніх справ України та в органах податкової міліції Державної податкової адміністрації у Харківській області. У 2006–2008 роках працював заступником голови Харківської обласної ради, у 2010 році — завідувачем лабораторії з проблем наукової організації навчального процесу навчально-наукового інституту права, економіки та соціології Харківського національного університету внутрішніх справ.

З 2011 по 2016 рік — проректор з наукової роботи з виконанням обов'язків професора кафедри адміністративного, кримінального права і процесу Приватного вищого навчального закладу «Міжнародний університет бізнесу і права» (м. Херсон).

Високий професіоналізм та націленість на результат допомогли О. М. Клюєву отримати підтримку громадян та стати депутатом обласної ради Дергачівського району, а згодом — заступником голови Харківської обласної ради.

За свою трудову діяльність Олександр Миколайович також працював проректором з наукової роботи з виконанням обов'язків професора кафедри адміністративного, кримінального права і процесу Приватного вищого навчального закладу Міжнародного університету бізнесу і права, де його допитливість та всебічність знань знайшли вихід і проклали шлях до нових відкриттів у науці.

З 2016 року призначений директором Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса. За час роботи О. М. Клюєва інститут зазнав значних

покращень: збільшилась кількість напрямів експертних досліджень, наукових робіт установи, активізувалися міжнародні зв'язки, будівлю інституту повністю реставровано, а за останні п'ять років проведено чисельну кількість експертиз. Інститут став членом провідної організації у галузі судової експертизи — Європейської мережі судово-експертних установ (ENFSI). Лабораторії ХНДІСЕ отримали Атестат про акредитацію на відповідність вимогам міжнародного стандарту ISO/IEC 17025 за дванадцятьма напрямками експертних досліджень. Продовжено роботу з акредитації лабораторій ХНДІСЕ у відповідності до міжнародного стандарту ISO/IEC 17020, який дає змогу правоохоронним органам, органам суду і прокуратури, іншим особам бути впевненими в тому, що інститут може надати технічно компетентну та ефективну експертизу з незмінно надійними результатами.

Під керівництвом О. М. Клюєва в інституті відкрито відділ аспірантури та докторантури, отримано ліцензії на освітню діяльність у сфері вищої освіти на третьому освітньо-науковому рівні. Також успішно працює спеціалізована вчена рада з правом прийняття до розгляду та проведення захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальностями: 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» та 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність».

Олександр Миколайович очолює редакційну колегію збірника наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики», який з 2019 року публікується двічі на рік. З 2020 року інститутом також двічі на рік буде видаватися журнал «Архів кримінології та судових наук».

О. М. Клюєв активно займається науковою діяльністю: опубліковано значну кількість наукових праць, статей у наукових фахових та зарубіжних виданнях, монографій та навчальних посібників.

Тільки у 2019 році став автором і співавтором більше двох десятків наукових праць, серед яких навчальний посібник «Судові експертизи у цивільному та господарському провадженні»; наукове видання «До 150-річчя з дня народження Заслуженого професора Миколи Сергійовича Бокаріуса»; практичний посібник з питань призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень; Методика дослідження дій особового складу органів управління та пожежно-рятувальних підрозділів під час проведення пожежно-технічної експертизи; участь у розробці навчального посібника «Судові експертизи у цивільному та господарському провадженні»; наукові статті «Практика судових експертиз у справах про правопорушення природоохоронного законодавства у світі апроксимації українського законодавства до права Європейського союзу», «Проблеми розвитку професійного рівня працівників судово-

експертних установ Міністерства юстиції України», «Удосконалення експертного забезпечення правосуддя: теоретичні, правові та організаційні аспекти», низка патентів та чотири наукові публікації, що реферуються у міжнародних наукометричних базах тощо.

Творчий підхід до вирішення будь-яких завдань, твердість характеру, оптимізм та одночасно дисциплінованість і напористість допомогли О. М. Клюєву досягти чималих висот й отримати справжній авторитет серед співробітників судово-експертних установ України і зарубіжжя, працівників правоохоронних органів.

Редакційна колегія збірника наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» вітає Олександра Миколайовича Клюєва з ювілеєм і бажає здоров'я, благополуччя, плідної наукової діяльності та подальших творчих успіхів.

Угровецький Олег Петрович

У 2019 року відсвяткував 55-ту річницю з дня народження перший заступник директора Харківського науково-дослідного інституту ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса доктор юридичних наук, доцент, заслужений юрист України Олег Петрович Угровецький, який народився у селі Гути Богодухівського району Харківської області.

Із 1982 року по 1986 рік навчався у Харківському вищому військовому училищі тилу МВС, яке закінчив з відзнакою та отримав кваліфікацію інженера-економіста. Згодом продовжив навчання у Національній юридичній академії імені Ярослава Мудрого за спеціальністю "правознавство", захистив кандидатську, а потім — і докторську дисертацію.

Майже чверть століття О. П. Угровецький віддав служінню Батьківщині в лавах Збройних сил та органах внутрішніх військ МВС України. За свою довгу трудову діяльність Олег Петрович неодноразово проявляв себе як досвідчений керівник, висококваліфікований фахівець та смілива людина.

Після вибуху четвертого енергоблоку Чорнобильської АЕС, був учасником ліквідації аварії та її наслідків. Згодом брав активну участь у заходах з охорони громадського порядку в зоні конфлікту у Нагорному Карабасі, де разом з іншими військовослужбовцями допомагав врегулювати складну ситуацію між конфліктуючими сторонами.

Певний час обіймав керівні посади у Державній податковій службі Харківської області. Займався питаннями адміністрування у Харкові. За період служби у ДПА та МВС України був нагороджений багатьма нагрудними знаками пошани, має звання генерал-майора МВС.

Працював у Херсонському Приватному вищому навчальному закладі Міжнародного університету бізнесу і права на посаді завідувача кафедри адміністративного, кримінального права і процесу, обіймав посаду професора в Харківському національному університеті внутрішніх справ, де зарекомендував себе як провідний висококваліфікований фахівець. Його ерудованість, кмітливість, ініціативність, прагнення завжди дійти до істини сприяли вагомим результатам, яких він досяг.

Із 2017 року Олег Петрович працює в Харківському науково-дослідному інституті судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса. Бере актину участь у наукових конференціях, семінарах, круглих столах тощо, підвищує престиж інституту в Україні та на міжнародній арені. Олег Петрович здійснив вагомий внесок у розвиток науки, експертної діяльності ХНДІСЕ. Він є дійсним членом редакційної колегії збірника наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики».

У 2019-му, ювілейному для себе, році долучився до підготовки таких наукових праць, як наукове видання «До 150-річчя з дня народження Заслуженого професора Миколи Сергійовича Бокаріуса»; навчальний посібник для працівників правоохоронних органів «Особливості підготовки матеріалів для призначення судових експертиз»; отримав авторське право на комп'ютерну програму «Програмне забезпечення для автоматизованого робочого місця з визначення загальної мінералізації водних розчинів». Є автором наукових статей: «До питання судових витрат, пов'язаних із залученням судового експерта в адміністративному судочинстві», «Напрямки формування сучасного теоретичного підґрунтя судово-експертної діяльності в Україні» та ін. Має наукові публікації, що реферуються у міжнародних наукометричних базах Scopus, Web of Sciens.

Редакційна колегія збірника наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» вітає Олега Петровича Угровецького з ювілеєм і бажає йому доброго здоров'я, благополуччя, творчої наснаги та плідної наукової праці.

Дубинка Вікторія Іванівна

Старший судовий експерт сектору трасологічних досліджень лабораторії криміналістичних досліджень Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса Вікторія Іванівна Дубинка народилася 1 квітня 1964 року в м. Харків.

У 1987 році закінчила Харківський політехнічний інститут за спеціальністю «Хімічна технологія скла і силікатів» та отримала кваліфікацію «інженер хімік-технолог».

Свій трудовий шлях Вікторія Іванівна почала у 1987 році інженером заводу «Комунар». З 1993 року робила рішучі кроки у науковій та експертній діяльності — спочатку як молодший науковий співробітник лабораторії судово-фізичних і хімічних досліджень Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса. З 1998 року — науковий співробітник лабораторії судово-трасологічних досліджень, з 2001 року — старший науковий співробітник лабораторії судово-трасологічних та фоноскопічних досліджень, з 2006 року — старший науковий співробітник лабораторії судово-трасологічних, балістичних, вибухотехнічних досліджень та технічних досліджень документів, з 2011 року перебуває на посаді старшого судового експерта лабораторії криміналістичних досліджень ХНДІСЕ.

За свій довгий шлях в експертній діяльності Вікторія Іванівна, завдяки своєму багаторічному досвіду, виконала незліченну кількість експертиз та експертних досліджень, використовуючи передовий досвід проведення експертиз.

Вікторія Іванівна активно займається науковою роботою. У науковому доробку вона має опубліковані наукові статті у різних фахових виданнях. Протягом роботи у ХНДІСЕ В. І. Дубинка була виконавцем багатьох науково-дослідних тем, зокрема: «Криміналістичне дослідження зовнішніх дзеркал заднього виду транспортних засобів з метою вирішення діагностичних завдань», «Методика встановлення послідовності виконання штрихів, утворених електрофотографічним способом та пастами для кулькових ручок за відсутністю ділянок взаємного перетину», «Розробка методики діагностичних та ідентифікаційних досліджень слідів тварин» тощо.

Наполегливість, сумлінність та професіоналізм таких фахівців, як В. І. Дубинки у поєднанні з безцінним теоретичним і практичним досвідом є важливим чинником ефективної роботи Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса.

Редакційна колегія збірника наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» щиро вітає шановну Вікторію Іванівну Дубінку з ювілеєм і бажає їй щастя, міцного здоров'я та добробуту.

Єгорова Тетяна Михайлівна

Завідувач сектору криміналістичних, психологічних та інженерно-транспортних досліджень Полтавського відділення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, судовий експерт першого кваліфікаційного класу, народилася 14 жовтня 1954 року у м. Дніпропетровськ.

У 1979 році закінчила психологічний факультет Московського державного педагогічного інституту. Працювала психологом в Охтирському профтехучилищі для делінквентних підлітків, медичним психологом у Полтавській обласній психіатричній лікарні імені О. Ф. Мальцева, старшим викладачем кафедри психології Полтавського національного державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

Т. М. Єгорова є однією з перших працівниць, які створювали колектив судових експертів Полтавського відділення від дня його заснування. З листопада 2000 року працювала за цивільно-правовим договором, з серпня 2001 року — на посаді наукового співробітника, з травня 2003 року — на посаді старшого наукового співробітника, з лютого 2018 року — на посаді завідувача сектору Полтавського відділення ХНДІСЕ.

Із перших днів роботи організувала напрямок судово-психологічних досліджень, з 2000 року є членом секції судової психологічної експертизи, з 2015 року — голова секції судової психологічної експертизи науково-консультативної ради та методичної з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України.

На базі багаторічного викладацького та методичного досвіду, активно висвітлювала у проведених нею лекціях, семінарах, у ЗМІ тощо завдання судово-психологічної експертизи; розробила методичну структуру висновків судово-психологічних досліджень щодо діяльності фінансових пірамід; серійних убивств; терористичних актів; злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями; злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми; злочинів, вчинених проти життя, здоров'я і морального розвитку дітей; заподіяння моральної шкоди потерпілим (позивачам); емоційного стану особи під час укладення правочину (угоди) та ін. За час роботи виконала понад 800 експертиз та експертних досліджень, які провела на високому професійному рівні.

Бере активну участь у науково-методичній роботі Харківського НДІ судових експертиз, у міжнародних наукових конференціях (має понад 40 наукових публікацій), є керівником 8-ми науково-дослідних робіт та співвиконавцем 5-ти НДР; розробила новий вид психологічних досліджень за відеоматеріалами і є автором чотирьох методик, внесених до Реєстру методик проведення судових експертиз.

Як науковець, судовий експерт, відповідальний і чуйний наставник, користується авторитетом і повагою, постійно надає методичну допомогу молодим працівникам, проводить стажування експертів-психологів, які працюють в експертних установах МЮ України.

В своєму науковому доробку має велику кількість наукових праць, статей у наукових фахових та зарубіжних виданнях, монографій серед яких: «Комплексна судова психолого-психіатрична експертиза суїцидів: методичні рекомендації» (2012 рік), «Неосудність: юридичні критерії і психіатричні підстави» (2003 рік), «Дискусійні питання щодо об'єкта та предмета судової психологічної експертизи» (2019) рік та багато інших.

За ретельне ставлення та сумлінне виконання обов'язків, значний особистий внесок у розвиток судової експертизи Т. М. Єгорова неодноразово нагороджена почесними грамотами, їй оголошувалися подяки.

Редакційна колегія збірника наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» щиро вітає шановну Тетяну Михайлівну Єгорову з ювілеєм і бажає їй рішучості, нових ідей та невичерпного натхнення.

Клімчук Алла Федорівна

Алла Федорівна Клімчук народилася 12 березня 1949 року у Харкові. У 1976 р. закінчила Харківський політехнічний інститут за фахом «Хімічна технологія органічних речовин». Багато часу віддала саме інженерній діяльності. З 1978 р. обіймала посаду інженера-технолога заводу відомих у світі побутових холодильників «Памір» у м. Душанбе, що був побудований фахівцями Німецької Демократичної Республіки, Угорщини та Чехословаччини, та працівники якого вважалися висококваліфікованими спеціалістами своєї справи. З 1989 р. — інженер кафедри технологій органічних речовин Українського заочного політехнічного інституту.

Значну частину життя А. Ф. Клімчук присвятила роботі в Харківському науково-дослідному інституті судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, до якого прийшла на роботу у квітні 1990 року на посаду молодшого наукового співробітника лабораторії фізичних та хімічних досліджень.

У 1991 році їй було присвоєно кваліфікацію судового експерта за спеціальністю — «Дослідження нафтопродуктів і паливно-мастильних матеріалів», у 1995 р. — «Дослідження спиртомістких сумішей», 2009 р. — «Дослідження речовин хімічних виробництв та спеціальних хімічних речовин». Нею проведено більше 2000 експертиз, якість яких відповідає високому рівню сучасних вимог.

З 2005 р. — наставник молодих судових експертів. Допомогла багатьом ученим відкрити нові горизонти досліджень у галузях фізичних, хімічних, біологічних знань. Багато з них вже здобули наукові ступені та сьогодні працюють на користь Батьківщини. Крім того, А. Ф. Клімчук має багатий досвід рецензування висновків як експертів ХНДІСЕ, так і інших судово-експертних установ Міністерства юстиції України. У 2007 році Аллі Федорівні присвоєно 1 кваліфікаційний клас судового експерта.

А. Ф. Клімчук оволоділа багатьма методами криміналістичного дослідження: тонкошарової, газо-рідинної хроматографії, спектрофотометричним методом в УФ- та видимій області спектру тощо. Постійно підвищує свій професійний рівень шляхом вивчення нової криміналістичної та спеціальної літератури, виявляє жагу до засвоєння нових знань.

Нині А. Ф. Клімчук приймає участь у виконанні наукової роботи за темою: «Методика дослідження бінарних та складних сумішей нафтопродуктів». Великий науковий досвід та багатогранність загальних знань дали їй змогу зробити значний вплив на розвиток методичного забезпечення судово-експертної діяльності — за результатами розроблених методик надруковано 18 наукових праць.

Алла Федорівна зарекомендувала себе як дисциплінований, ініціативний працівник, який користується повагою серед науково-експертної спільноти України. Допомагає робітникам слідчих та судових установ та надає їм методичну допомогу в питаннях відбору зразків на місці події, формулювання питань під час призначення експертиз.

Редакційна колегія збірника наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» вітає Аллу Федорівну Клімчук зі славетним ювілеєм і бажає міцного здоров'я, добробуту та подальших успіхів у всіх справах.

Мамонтова Людмила Вікторівна

Людмила Вікторівна Мамонтова народилася 7 лютого 1949 року в Харкові. У 1973 році закінчила Харківський інженерно-економічний інститут за спеціальністю «Організація механізованої обробки економічної інформації» та отримала кваліфікацію інженера-економіста.

У Харківському науково-дослідному інституті судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса Людмила Вікторівна почала працювати з 1991 року: спочатку на посаді економіста, а з 1992 року — завідувача фінансово-економічним відділом. З 2013 року — провідний судовий експерт сектору досліджень документів з використанням бюджетних та кредитних коштів лабораторії економічних досліджень, з 2015 — науковий співробітник сектору досліджень документів з оподаткування лабораторії економічних досліджень, з 2016 — старший науковий співробітник цієї лабораторії ХНДІСЕ.

Л. В. Мамонтовою виконано понад 450 експертиз різної категорії складності, всі на належному науково-практичному рівні. Людмила Вікторівна проводить рецензування висновків експертних досліджень та висновків економічних експертиз співробітників ХНДІСЕ, Полтавського та Сумського відділень ХНДІСЕ, НДУСЕ Міністерства юстиції України, а також приймає участь у семінарах та навчанні експертів — осіб підприємницьких структур та громадян.

Людмила Вікторівна завжди вивчає актуальні нормативні акти стосовно різних напрямків господарської діяльності підприємств та інші документи, задля забезпечення належного рівня виконання експертиз та експертних досліджень. Вона також приймає участь у науково-дослідній роботі, зокрема, активно публікує статті в журналах та збірниках наукових праць.

Безцінний життєвий досвід Людмили Вікторівни, практичні знання, навички в експертній діяльності є орієнтиром для молодих поколінь експертів і науковців та гідним прикладом для наслідування.

Редакційна колегія збірника наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» щиро вітає шановну Людмилу Вікторівну Мамонтову з ювілеєм і бажає їй міцного здоров’я, творчої наснаги та благополуччя.

Наші автори

Авдєєва Г. К., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна, e-mail: gkavdeeva@gmail.com

Адамова Д. В., судовий експерт Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна, e-mail: alanarex@ukr.net

Аніщенко О. В., кандидат економічних наук, завідувач лабораторії Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна, e-mail: olga_lsed@ukr.net

Балинян Т. Є., кандидат біологічних наук, провідний науковий співробітник Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна

Батіг А. В., старший науковий співробітник Львівського НДІСЕ, магістр, м. Львів, Україна, e-mail: batigasha1992@gmail.com

Богданюк І. В., кандидат юридичних наук, завідувач лабораторії Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна, e-mail: bogdanyuk. hniise@gmail.com

Борисенко І. В., кандидат юридичних наук, доцент кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна, e-mail: igorborisenko5554@gmail.com

Брендель О. І., завідувач сектору Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна, e-mail: olgabrenda@ukr.net

Бубліков А. В., старший науковий співробітник Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна, e-mail: andriy.bublikov7@gmail.com

Булулуков О. Ю., кандидат юридичних наук, доцент кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна, e-mail: oblehrer@gmail.com

Вітер Д. В., аспірант Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна, e-mail: viterdv@ukr.net

Гаспарян С. Г., кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна, e-mail: femida2015@ukr.net

Голомісюк Є. А., завідувач сектору Харківського НДКЦ МВС України, м. Харків, Україна, e-mail: golomisuk@gmail.com

Грошева О. Ю., аспірант Харківського НДІСЕ, заступник голови Харківського апеляційного суду, м. Харків, Україна, e-mail: grosheva63@gmail.com

Данильченко О. Л., старший науковий співробітник Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна, e-mail: dans2008@ukr.net

Демузенко І. В., старший судовий експерт Сумського відділення Харківського НДІСЕ, м. Суми, Харків, Україна, e-mail: svhndise.bud@gmail.com

Дереча Л. М., кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник, вчений секретар Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна, e-mail: derecha@hniise.gov.ua

Євсєєв П. О., головний судовий експерт Харківського НДКЦ МВС України, м. Харків, Україна, e-mail: kazino20062017@gmail.com

Забуга А. В., судовий експерт Дніпропетровського НДІСЕ, м. Дніпро, Україна, e-mail: dniprondise@ukr.net

Заніна Т. А., старший науковий співробітник Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна, e-mail: tanyazan_@ukr.net

Зарченко М. В., судовий експерт Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна, e-mail: Zarchenko_m@ukr.net

Кирилова Л. І., старший науковий співробітник Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна, e-mail: Kyrylova.Lora@qmail.com

Контимирова В. В., в. о. директора Донецького НДІСЕ, вчений секретар, м. Слов'янськ, Україна, e-mail: kontimirovaviktoria@gmail.com

Копитько А. П., старший науковий співробітник Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна, e-mail: k_oalla@ukr.net

Косміна Н. М., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу Харківського НДЕКЦ МВС України, м. Харків, Україна, e-mail: n.n.kosmina@ukr.net

Кузишин А. Я., науковий співробітник Львівського НДІСЕ, аспірант, м. Львів, Україна, e-mail: kuzyshyn1993@gmail.com

Курдес Е. П., науковий співробітник Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна, e-mail: kurdws-natalia@ukr.net

Кучеренко Р. Й., старший науковий співробітник Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна, e-mail: kucherenko_raisa@ukr.net

Лилова Ю. Ю., завідувач лабораторії Дніпропетровського НДІСЕ, м. Дніпро, Україна, e-mail: dniprondise@ukr.net

Ліодорова Ю. Г., старший експерт Криміналістичного управління державної поліції Латвії, м Рига, Латвійська Республіка, e-mail: kik@inbox.lv

Мазурова В. В., в. о. заступника директора, завідувач лабораторії Донецького НДІСЕ, м. Слов'янськ, Україна, e-mail: valentinamazurova29@gmail.com

Мануленко О. В., науковий співробітник Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна, e-mail: maleksaa@ukr.net

Маркіна О. О., начальник відділу Київського НДІСЕ Міністерства юстиції України, судовий експерт-економіст, м. Київ, Україна, e-mail: oksana.markina@kndise.gov.ua

Марченко Т. В., старший судовий експерт Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна, e-mail: tanyamarchenko@ukr.net

Муха О. А., кандидат технічних наук, доцент кафедри аерології та охорони праці Дніпропетровського НДІСЕ, м. Дніпро, Україна, e-mail: mukha.o.a@nmu.one

Маміконян К. О., кандидат економічних наук, доцент, начальник відділу Національного бюро експертиз Республіки Вірменія, м. Єреван, Республіка Вірменія, e-mail: mamikonyankaren@gmail.com

Назаров О. А., кандидат психологічних наук, доцент, директор ТОВ «Київський міжнародний судово-експертний інститут психологічної експертизи і досліджень на поліграфі», м. Київ, Україна, e-mail: institute.expertise.kiev@gmail.com

Наранович О. В., старший науковий співробітник Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна, e-mail: olegnar@meta.ua

Науменко С. М., кандидат юридичних наук, завідувач Сумського відділення Харківського НДІСЕ, м. Суми, Україна, e-mail: svhndise@meta.ua

Носатенко Ю. О., завідувач сектору Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна

Овсянникова І. М., старший науковий співробітник Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна, e-mail: inessa_ovs@ukr.net

Онопрієнко С. А., завідувач лабораторії Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна, e-mail: osa-sa@ukr.net

Осипенко К. О., науковий співробітник Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна, e-mail: K_osipenko77@ukr.net

Павлюк Н. В., кандидат юридичних наук, асистент кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна, e-mail: nat.pavluk.np@gmail.com

Парфило І. В., аспірант кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна, e-mail: parfilo.igor@gmail.com

Поваляєв С. І., кандидат технічних наук, доцент, доцент Харківського національного автомобільно-дорожнього університету, м. Харків, Україна, e-mail: povalyaevsi@ukr.net

Попович І. М., кандидат юридичних наук, науковий співробітник Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна, e-mail: irina-popovich@email.ua

Пугачова І. Л., старший науковий співробітник Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна, e-mail: pugacheva-i-l@ukr.net

Пугачова Л. Ф., завідувач сектору Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна, e-mail: puqachevaluda@ukr.net

Пучко Д. В., аспірант Харківського НДІСЕ, прокурор Харківської місцевої прокуратури № 2 Харківської області, юрист 1 класу, м. Харків, Україна, e-mail: puchko06111990@gmail.com

Роман А. І., старший науковий співробітник Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна, e-mail: anna_roman@ukr.net

Сабадаш В. В., кандидат технічних наук, доцент, завідувач сектору Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна, e-mail: vladimir10111960@gmail.com

Савченко І. О., завідувач сектору Сумського відділення Харківського НДІСЕ, м. Суми, Україна, e-mail: svhndise@ukr.net

Сараєв О. В., доктор технічних наук, доцент, декан автомобільного факультету Харківського національного автомобільно-дорожнього університету, м. Харків, Україна, e-mail: sarayev9@gmail.com

Свідерський О. О., кандидат юридичних наук, заступник директора з експертної роботи Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна, e -mail: hniise@hniise.gov.ua

Симоненко В. П., завідувач сектору Сумського відділення Харківського НДІСЕ, м. Суми, Україна, e-mail: svhndise.bud@gmail.com

Сімакова-Єфремян Е. Б., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, заступник директора з наукової роботи Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна, e-mail: simakova@hniise.gov.ua

Сліпець О. О., старший науковий співробітник Полтавського відділення Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна, e-mail: gannacok@gmail.com

Снігерьов О. П., доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна

Соловей О. В., судовий експерт Рівненського НДЕКЦ України, м. Рівне, Україна, e-mail: mr.solovei11@gmail.com

Солоний О. В., старший судовий експерт Вінницького НДКЦ МВС України, м. Вінниця, Україна, e-mail: alexeysunnyua@gmail.com

Спасенко І. О., науковий співробітник Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна, e-mail: spasenkoirina@ukr.net

Спасенко К. О., кандидат юридичних наук, асистент кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Україна, e-mail: spasenkokrim@gmail.com

Тарарака І. А., судовий експерт Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна, e-mail: malva. km@gmail.com

Тарасютіна С. В., завідувач лабораторії Донецького НДІСЕ, м. Слов'янськ, Україна, e-mail: ex0953191170@gmail.com

Ткаченко Н. М., кандидат юридичних наук, директор Департаменту експертного забезпечення правосуддя Міністерства юстиції України, м. Київ, Україна, e-mail: metod@minjust.gov.ua

Угровецький О. П., доктор юридичних наук, доцент, заслужений юрист України, перший заступник директора Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна, e-mail: hniise@hniise.gov.ua

Устименко В. А., судовий експерт лабораторії Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна, e-mail: viktor_u47@ukr.net

Філіпенко Н. Є., кандидат юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна, e-mail: filipenko_natalia@ukr.net

Хараберюш І. Ф., професор кафедри права та публічного адміністрування Маріупольського державного університету, доктор юридичних наук, професор, м. Маріуполь, Україна, e-mail: hif52.04@gmail.com

Хомутенко О. В., кандидат економічних наук, провідний науковий співробітник Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна, e-mail: lsed@ukr.net

Чернов В. Г., кандидат технічних наук, судовий експерт Харківського НДКЦ МВС України, м. Харків, Україна, e-mail: vadimchernov1971@gmail.com

Чорний С. В., кандидат технічних наук, доцент, провідний науковий співробітник Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна, e-mail: svch1mail@yahoo.com

Чумаченко Н. Л., провідний судовий експерт Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна, e-mail: ch-n-l@ukr.net

Чупрун В. Т., завідувач сектору лабораторії Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна, e-mail: chvt5676@gmail.com

Шайхлісламова І. А., кандидат технічних наук, доцент кафедри аерології та охорони праці Дніпропетровського НДІСЕ, м. Дніпро, Україна, e-mail: shaikhlislamova.i.a@nmu.one

Шарапова О. В., кандидат технічних наук, доцент, провідний науковий співробітник Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна, e-mail: elena.sharapova@hniise.gov.ua

Шевчук В. М., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна, e-mail: Shevchuk_viktor@ukr.net

Шепітько В. Ю., доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, завідувач кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна, e -mail: kafkrim1@gmail.com

Шипілов М. Ю., судовий експерт лабораторії Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна, e-mail: shmaxim75@gmail.com

ВИМОГИ ДО СТАТТІ, ЩО ПОДАЄТЬСЯ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ «ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ І КРИМІНАЛІСТИКИ»

ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ

Відповідність статті тематиці збірника: на сторінках наукового фахового видання публікуються науково-теоретичні та практичні матеріали щодо висвітлення сучасних проблем криміналістики, актуальних питань проведення різних видів судових експертиз і застосування спеціальних знань у судочинстві.

Науковий стиль викладення матеріалу (точність, логічність, лаконічність, зрозумілість, зв'язаність, цілісність, завершеність) і його високий науковий рівень.

Структурні елементи статті:

а) **постановка наукової проблеми**, її зв'язок з науково-практичними інтересами (слід розкрити суть і стан наукової проблеми в загальному вигляді, теоретичну, практичну значимість дослідження, зв'язок із науково-практичним завданням, обґрунтування актуальності дослідження);

б) **аналіз останніх досліджень і публікацій** з обраної тематики статті, окреслення проблемного поля дослідження, якому присвячено статтю з обовязковим посиланням на авторів та їх праці;

в) **мета статті** (слід сформулювати основну тезу публікації, яка відрізняється від розглянутих раніше досліджень з обраної теми, мета має формуватися з окреслення проблеми та аналізу досліджень останніх років, поглиблення існуючих підходів, концентрування уваги на введеній у науковий обіг термінології, теоріях, закономірностях, уточненнях відомих раніше положень);

г) **викладення основного матеріалу дослідження** з отриманими результатами (у цій частині публікації слід розкрити важливі теоретичні положення та результати дослідження, отримані наукові факти, ідеї, думки, закономірності, концепції, тенденції подальшого розвитку теми, особистий внесок автора дослідження);

д) **висновки** (у цій частині зазначаються основні результати проведеного дослідження, у яких сформульована наукова новизна, теоретичне й практичне значення, у формі синтезу матеріалу публікації в чіткій, послідовній, логічно викладеній формі згідно з поставленою метою);

є) **references** (список літератури, транслітерований в романському алфавіті й оформлений згідно з міжнародним стандартом APA);

1. 4. Наукова новизна результатів дослідження має характеризуватися такими ознаками: раціональність, обґрунтованість, достовірність, логічна несуперечливість, відповідність основоположним принципам науки.

ВИМОГИ ДО ОБСЯГУ

Загальний обсяг наукової статті (відомості про автора, назва статті, анотація, ключові слова, текст статті, підрядкові бібліографічні посилання, розширене резюме, References — має бути 10–20 сторінок.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ

Стаття подається до друку українською або англійською мовами.

Текст статті повинен бути надрукований у текстовому редакторі MS Word (у форматі doc; docx); формат паперу А4; орієнтація сторінок: книжкова із вирівнюванням по ширині з відступом з усіх сторін по 20 мм; шрифт: Times

New Roman (розмір шрифту — 14 pt); міжрядковий інтервал — 1, 5. **Текст не має містити переноси і макроси**.

У статті інформацію необхідно подавати в такій послідовності.

Інформацію про автора (співавторів) публікації необхідно зазначати з вирівнюванням по центру (ПІБ українською мовою, науковий ступінь, вчене звання, відомості про обрання членом Національної академії наук України, Національної академії правових наук України, почесне звання, посада, місце роботи, населений пункт, країна, Researcher ID, ORCID ID, адреса електронної пошти).

В одній публікації допускається не більше **трьох** співавторів.

Шифр за Універсальною десятковою класифікацією (DOI УДК) має бути зазначено з вирівнюванням по лівому краю (скорочені таблиці DOI УДК українською мовою містяться на веб-сайті DOI УДК) .

Назву статті потрібно подавати напівжирним шрифтом великими літерами з вирівнюванням по центру, без скорочень літерних абревіатур. Назва публікації повинна відтворювати зміст статті та відповідати поставленим завданням, науковим результатам і висновкам.

Текст звичайної анотації 600–700 знаків (мовою статті); тексти розширених анотацій (резюме) не менше 1800 знаків (англійською та російською).

Анотація (резюме) має складатися із таких частин:

а) окреслення наукової проблеми;

б) мета;

в) використані методи дослідження (зазначаються якщо містять новизну і є важливими, зважаючи на предмет статті);

г) основні результати дослідження;

ґ) Висновки.

Усі структурні частини анотації мають починатися з абзацу. Назви структурних частин анотації, крім мети, не зазначаються.

д) ключові слова мають відповідати змісту статті, відображати тематику публікації. Ключові слова подаються в називному відмінку через кому.

Анотація (резюме) та ключові слова друкуються шрифтом Times New Roman (кегль — 12 pt), міжрядковий інтервал — 1, 0, курсив.

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ

Все друкується 14–м кеглем з міжрядковим інтервалом 1, 5
Мовою публікації всі відомості подаються на початку статті,
іншими мовами — в кінці

DOI УДК _____

Ім’я, по батькові, прізвище 1–го автора,
науковий ступінь, вчене звання,
місце роботи, місто, країна;
*ORCID: http://orcid.org/****-****-****-****
e-mail: _____@_____
Ім’я, по батькові, прізвище 2–го автора,
науковий ступінь, вчене звання,
місце роботи, місто, країна;
*ORCID: http://orcid.org/****-****-****-****
e-mail: _____@_____

НАЗВА СТАТТІ

Текст звичайної анотації.

Ключові слова: … . … . … . … . … . … . … . … . … . … . … . ….
Постановка наукової проблеми. … . … …
Аналіз основних досліджень і публікацій. … . … . . .
Мета статті. … . … . … . … . … . … . … . … . … . … . … . … . … …
Викладення основного матеріалу дослідження. … . … . … . . .
Висновки. … . … . . .
…
References
1. ……
2. ……
Фамилия, имя, отчество 1–го автора, Фамилия, имя, отчество 2–го автора … .
Название статьи
Текст аннотации (резюме)
Ключевые слова: … . … . … . … . … . … . … . … . … . … . … . . .
Full Name 1–го автора, Full Name 2–го автора … .
Name of the article
Текст анотації (резюме) (English language).
Key words: … . …
Відомості про авторів іншими (крім мови публікації) мовами
Надати такі відомості двома мовами з трьох –
англійською, російською, українською в такому порядку:
Ім'я, по батькові, прізвище 1–го автора,
науковий ступінь, вчене звання,
місце роботи, місто, країна;
*ORCID: http://orcid.org/****-****-****-****
e-mail: _____@_____
Ім'я, по батькові, прізвище 2–го автора,
науковий ступінь, вчене звання,
місце роботи, місто, країна;
*ORCID: http://orcid.org/****-****-****-****
e-mail: _____@_____

Викладення тексту статті здійснюється з дотриманням вимог до змісту.

У тексті статті мають бути дотримані загальні правила цитування й посилання на використані джерела та вимоги Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» і міжнародного стилю цитування й посилання в наукових роботах **APA style**, що застосовується у *суспільних науках (соціології, юриспруденції, психології, історії тощо)*.

Цитування повинно бути повним, без довільного скорочення авторського тексту та без перекручень думок автора. Пропуск слів, речень, абзаців під час цитування здійснюється без перекручення авторського тексту та позначається трьома крапками, які розміщуються у відповідному місці цитати (на початку, у середині, у кінці). Якщо перед випущеним текстом або за ним стояв розділовий знак, то він не зберігається;

Кожна цитата обов'язково супроводжується посиланням на джерело, бібліографічний опис якого повинен бути оформлений залежно від його виду (первинне чи вторинне джерело) згідно з Національним стандартом України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» ;

При непрямому цитуванні (переказі, викладенні думок інших авторів своїми словами) необхідно бути гранично точним у викладенні думок авторів і коректним щодо оцінювання їх результатів і наводити відповідні посилання на джерела. Непряма цитата не береться в лапки. Знак виноски ставиться після відповідної пунктуації у кінці непрямої цитати чи безпосередньо після слова (фрази), до якого (якої) він належить. Якщо слово (фраза), якого (якої) стосується знак виноски, зазначено в дужках, знак виноски розміщується перед дужкою, що закриває таке слово чи фразу;

Якщо автор статті, наводячи цитату, виділяє у ній деякі слова, робиться спеціальне застереження, тобто після тексту, що пояснює виділення, ставиться крапка, тире й указуються ініціали автора статті, виділені курсивом, а весь текст застереження береться у круглі дужки. Варіантами таких застережень є: (курсив наш — *ініціали автора*), (підкреслено мною — *ініціали автора*), (розрядка моя — *ініціали автора*).

Термінологію та основні положення статті необхідно (за потреби) виділяти курсивом.

У тексті статті можна подавати ілюстрації (таблиці, діаграми, графіки, схеми, формули). Ілюстрації повинні відповідати тексту статті, а текст — ілюстраціям. Назви ілюстрацій потрібно розміщувати після їх номерів. За необхідності ілюстрації можна доповнити пояснювальними відомостями (підрисунковий підпис).

Підпис під ілюстрацією має складатися з чотирьох основних елементів: найменування графічного сюжету, що позначається скороченим словом «Рис.» ; порядкового номера ілюстрації, який вказується без знаку номера арабськими цифрами; тематичного заголовка ілюстрації, що містить текст зі стислою характеристикою зображення; експлікації, яка будується так: деталі сюжету позначають цифрами, які виносять у підпис, супроводжуючи їх текстом. Експлікація не замінює загального найменування сюжету, а лише пояснює його.

У тому місці, де викладається тема, пов’язана з ілюстрацією, і де читачеві треба вказати на неї, потрібно розмістити посилання у вигляді виразу в круглих дужках «(Рис. 1.)» чи звороту на кшталт: «…як убачається з рис. 1» або «…як показано на рис. 1».

Ілюстрації потрібно оформлювати **окремими файлами** у форматах tiff, pdf, jpeg належної якості. Роздільна здатність має бути не менш як 300 dpi, а розмір зображення — не менш як 1060 × 1410 pixel. **Не допускається** перефотографування або сканування ілюстрацій із друкованих джерел. У векторних форматах текст необхідно переводити в криві.

Під час підготовки таблиць потрібно враховувати, що за змістом вони поділяються на аналітичні та неаналітичні. Аналітичні таблиці — це результат оброблення й аналізу цифрових показників. Як правило, після таких таблиць необхідно робити узагальнення про нове (виведене) знання, наприклад: «із таблиці вбачається, що…». До неаналітичних таблиць потрібно вміщувати здебільшого необроблені статистичні дані, необхідні лише для подання інформації або констатації певного стану речей.

Кожна таблиця повинна мати порядковий номер і тематичний заголовок, які необхідно розмістити над нею симетрично до тексту. Тематичний заголовок і слово «Таблиця» подаються з великої літери.

Таблиці необхідно виконувати в текстовому редакторі MS Word (у форматі rtf або docx).

Діаграми та графіки мають бути зроблені за допомогою векторних редакторів MS, MS Excel, Visio. Схеми мають бути оформлені у векторному форматі (doc, docx, rtf, vsd) і **обовязково згруповані**.

Формули потрібно виконувати з використанням редактора формул MS Equation 3. 0, Math Type сумісному з MS Office 2003, 2007 або 2010.

Діаграми, графіки, схеми, формули не потрібно розміщувати в окрему рамку або поверх тексту. Текст має бути зверху та знизу без використання обтікання.

У тексті статті необхідно використовувати підрядкові бібліографічні посилання.

Підрядкові бібліографічні посилання потрібно розміщувати як примітку в нижній частині сторінки (полоси набору), відмежовуючи від основного тексту горизонтальною рискою. Підрядкові бібліографічні посилання необхідно пов'язувати з текстом документа за допомогою знаків виноски, які подавати на верхній лінії шрифту після відповідного фрагмента в тексті (наприклад: Текст[1]) і перед підрядковим посиланням (наприклад: [1]Посилання).

Під час нумерування підрядкових бібліографічних посилань потрібно застосовувати наскрізне нумерування в межах усієї статті (арабськими цифрами).

Підрядкові бібліографічні посилання повинні бути надруковані у текстовому редакторі MS Word з вирівнюванням по ширині; шрифт: Times New Roman.

УПОРЯДКУВАННЯ СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ (References)

Назва списку використаних джерел — Reference. Заголовок розміщується по центру звичайним накресленням шрифту, без лапок.

References необхідно розміщувати після тексту статті, за абеткою. Він надає інформацію, необхідну для того, щоб знайти і отримати будь-яке джерело, процитоване в тексті документа. Кожне джерело, процитоване в роботі, має з'явитися у списку використаних джерел. Так само, кожен запис у списку використаних джерел має бути згаданим в тексті роботи.

Після кожного посилання необхідно в дужках зазначити мову оригіналу джерела, наприклад — [in Ukrainian] або [in Russian].

Транслітерацію потрібно здійснювати залежно від мови оригіналу джерела: для української мови застосовувати офіційну транслітерацію, затверджену постановою Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 р. № 55; для російської мови застосовувати транслітерацію згідно з вимогами наказу ФМС Росії від 3 лютого 2010 р. № 26.

Цитований матеріал наводиться в алфавітному порядку за прізвищем автора (редактора/укладача, якщо немає автора). Якщо матеріал не має автора, його необхідно розподілити за першою літерою його назви.

Якщо в бібліографічному описі зазначено кілька робіт одного й того ж автора, редактора або упорядника, тоді записи розташовуються в хронологічному порядку за роками видання в порядку зростання.

Якщо бібліографічний опис джерела займає кілька рядків, тоді перший рядок опису вирівнюється по ширині — з відступом у 1 см без нумерації.

Наприклад:

Bytiak, Yu. P. (2005). *Derzhavna sluzhba v Ukraini: orhanizatsiino-pravovi z*asady. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

Правила бібліографічного опису для References:

Книги та електронні книги

Автор, А. А. (Рік публікації). *Назва роботи: Підзаголовок роботи*. Місце видання: Видавець.

Глави у книзі

Автор, А. А. (Рік публікації). Назва глави. Редактор (ред.), *Назва книги*. Місце видання: Видавець.

Книга без автора

Назва книги. (Рік публікації). Назва глави. Місце видання: Видавець.

Глави в енциклопедії

Автор, А. А. (Рік публікації). Назва глави. Редактор (ред.), *Назва книги*. (Том, с. __-__). Місце видання: Видавець.

Посилання на електронний ресурс

Назва ресурсу. (Дата публікації). *Назва публікації.* URL: http://

Електронна книга без DOI

Автор, А. А. (Рік публікації). *Назва роботи: Підзаголовок роботи*. URL: http://

Електронна книга з DOI

Автор, А. А. (Рік публікації). *Назва роботи: Підзаголовок роботи*. DOI:

Стаття у журналі

Автор, А. А. (Рік публікації). Назва статті. *Назва журналу*, *номер загальний* (номер поточний), інтервал сторінок __-__. DOI:

Автор, А. А. (Рік публікації). Назва статті. *Назва журналу*, *номер загальний* (номер поточний), інтервал сторінок __-__. URL: http://

Стаття з газети

Автор, А. А. (Дата публікації). Назва статті. *Назва журналу*, *номер загальний* (номер поточний), інтервал сторінок __-__. URL: http://

Автор, А. А. (Дата публікації). Назва статті. *Назва журналу*, *номер загальний* (номер поточний), сторінка.

Сайти, Інтернет-посилання та соціальні медіа

Автор, А. А. (Дата публікації). Назва статті. URL: http://

Назва статті. URL: http://

Сторінка з Facebook

Автор, А. А [Псевдонім] (Дата публікації). Назва публікації [сторінка Facebook] Дата отримання з http://

Вікіпедія

Назва публікації (Дата публікації). Отримано з *Wikipedia*. Дата звернення, URL: http://

Допис у блозі

Автор, А. А. (Дата публікації). Назва статті [Запис у блозі] URL: http://

Фільми (DVDs, відеофайли)

Продюсер А. А. (Продюсер), Режисер Б. Б. (Режисер). (Рік). *Назва фільму* [Формат файлу].

Країна походження: студія.

Відео, онлайн (потокове відео)

*Назва публікації [*Формат файлу]. (Дата публікації). URL: http://

Відео, Інтернет (YouTube)

Автор, А. А [Псевдонім] (Дата публікації). *Назва публікації [*Формат файлу]. URL: http://

Музика

Композитор А. А. (Рік копірайту). Назва композиції [Записано Б. Б. Виконавець, якщо відрізняється від композитора]. За назвою *Альбому* [Запис:

CD, касета тощо]. Місце видання: Студія. (Дата запису, якщо вона відрізняється від дати авторства пісні).

Телевізійні серії, епізод

Режисер, В. W. (Сценаріст), & Директор, Д. Д. (Директор). (Дата публікації). Назва епізоду [Епізод телесеріалу]. У П. Продюсера (Продюсер), *Назва серії*. Місто, держава походження: студія або дистриб'ютор.

Телевізійна програма — трансляція

Прізвище, Ім'я (Ведучий). (Дата трансляції). *Програма* [Телевізійна трансляція]. Місто, держава походження: студія.

Живопис

Художник (Дата написання полотна). *Назва* [Жанр]. Місто, держава походження: музей

Карта, діаграма, малюнок, таблиця, графік

Автор, А. (Дата). *Назва* [Формат]. Масштаб. Місце видання: Видавець.

Приклади оформлення References та підрядкових виносок відповідно до APA-стилю з урахуванням ДСТУ 8302:2015 та наказу МОН № 40 від 12. 01. 2017 р.

Список літератури (для виносок)	References
Однотомні видання	
Один-чотири автори	
Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія. Харків: Апостиль, 2012. 364 с.	Zhuravel, V. A. (2012). *Kriminalistichni metodiki: suchasni naukovi koncepcii*. Kharkiv: Apostyle [in Ukrainian].
Johnson L. K. Bombs, bugs, drugs and thugs: intelligence and America's quest for security. New York; London: New York University Press, 2000. 326 p.	Johnson, L. K. (2000). Bombs, bugs, drugs and thugs: intelligence and America's quest for security. New York; London: New York University Press.
Кузьмічов В. С., Пиріг І. В. Використання спеціальних знань під час розслідування вантажів на залізничному транспорті: монографія. Дніпропетровськ: Ліра, 2008. 400 с.	Kuzmichov, V. S., Pyrih I. V. (2008). *Vykorystannia spetsialnykh znan pry rozsliduvanni vantazhiv na zaliznychnomu transporti*. Dnipropetrovsk: Lira [in Ukrainian].
Комаров В. В., Світлична Г. О., Удальцова І. В. Окреме провадження: монографія / за ред. В. В. Комарова. Харків: Право, 2011. 312 с.	Komarov, V. V., Svitlychna, H. O., Udaltsova, I. V. (2011). *Okreme provadzhennia*. V. V. Komarov (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
Чотири і більше авторів	
Григоренко Є. І., Григоренко Я. О., Козлов В. І. та ін. Колективні політичні права і свободи людини та громадянина в Україні: проблеми теорії та практики: монографія / Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2013. 352 с. [1]	Hryhorenko, Ye. I., Hryhorenko, Ya. O., Kozlov, V. I. et al. (2013). *Kolektyvni politychni prava i svobody liudyny ta hromadianyna v Ukraini: problemy teorii ta praktyky*. Kharkiv [in Ukrainian].

[1] Якщо авторів більше 7, то замість «та ін.» ставляться три крапки ...

Без автора	
Конституція України: наук. -практ. комент. / редкол. : В. Я. Тацій (голова) та ін. 2-е вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2012. 1128 с.	*Konstytutsiia Ukrainy: nauk.-prakt. koment. V. Ya. Tatsii* (Ed.) et al. (2012). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
Протидія терористичній діяльності: міжнародний досвід і його актуальність для України: матеріали міжнар. наук. -практ. конф. (м. Київ, 30 верес. 2016 р.). Київ, 2016. 432 с.	*Protydiia terorystychnii diialnosti: mizhnarodnyi dosvid i yoho aktualnist dlia Ukrainy*. (2016). *Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 30 veres. 2016 r.) — International Scientific and Practical Conference*. Kyiv [in Ukrainian].
Основи судової експертизи: навчальний посібник для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта / Авт. -уклад. Л. М. Головченко, А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Ефпемян. Харків: Право, 2016. 418 с.	*Osnovy sudovoii ekspertyzy: navchalnyi posibnyk dlia fakhivtsiv, yaki maiut namirotrymaty abo pidtverdyty kvalifikatsiu sudovogo eksperta.* (2016). Avt. -uklad. L. M. Golovchenko, A. I. Lozovyi, E. B. Simakova-Yefremian. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
Багатотомні видання	
Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. / Акад. прав. наук України. Харків: Право, 2009. Т. 2: Конституційні засади правової системи України і проблеми її вдосконалення / за заг. ред. Ю. П. Битяка. 576 с.	*Pravova systema Ukrainy: istoriia, stan ta perspektyvy*. (Vols. 1–5); Vol. 2: *Konstytutsiini zasady pravovoi systemy Ukrainy i problemy yii vdoskonalennia*. (2009). Yu. P. Bytiak (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
Кримінальне право України. Загальна частина: підручник: у 2 т. / за ред. : В. В. Сташис, В. Я. Тацій. 4–те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2010. Т. 1. 456 с.	*Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna. V. V. Stashys, V. Ya. Tatsii* (Eds.). (2010). (Vols. 1–2; Vol. 1). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
Дисертації	
Сімакова-Єфремян Е. Б. Теоретико-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень: дис. ... д-ра юрид. наук:12.00.09. Харків, 2017.	Simakova-Yefremian, E. B. *(*2017). *Teoretyko-pravovi ta metodologichni zasady kompleksnykh sudovo-ekspertnykh doslidzhen*. (Dyser. doktora urydychnykh nauk za spetsialnistiu 12. 00. 09), Kharkiv [in Ukrainian].
Костенко В. О. Економіко-правове забезпечення використання та охорони земель: дис. … канд. юрид. наук. Харків, 2015. 183 с.	Kostenko, V. O. (2015). *Ekonomiko-pravove zabezpechennia vykorystannia ta okhorony zemel*. Candidate's thesis. Kharkiv [in Ukrainian].

Автореферати дисертацій	
Гаспарян С. Г. Адміністративно-правові засади кадрового забезпечення судово-експертних установ України: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Харків, 2016. 24 с.	Hasparian, S. H. (2016). *Administratyvno-pravovi zasady kadrovoho zabezpechennia sudovo-ekspertnykh ustanov Ukrainy*. (Extended abstract of candidate's thesis). Kharkiv [in Ukrainian].
Стандарти	
ДСТУ ISO 6107-1:2004. Якість води. Словник термінів. Частина 1 (ISO 6107-1:1996, IDT) [Чинний від 2005–04–01]. Вид. офіц. Київ: Держспоживстандарт України, 2006. 181 с.	DSTU ISO 6107-1:2004. (2006). *Yakist vody. Slovnyk terminiv. Chastyna* 1 (ISO 6107-1:1996, IDT) [Chynnyi vid 2005–04–01]. Vyd. ofits. Kyiv: Derzhspozhyvstandart Ukrainy [in Ukrainian].
Архівні документи	
Матеріали Ради Народних комісарів Української Народної Республіки. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 1061. Оп. 1. Спр. 8–12. Копія; Ф. 1063. Оп. 3. Спр. 1–3.	*Materialy Rady Narodnykh komisariv Ukrainskoi Narodnoi Respubliky. TsDAVO Ukrainy* (Tsentr. derzh. arkhiv vyshch. orhaniv vlady ta upr. Ukrainy). F. 1061. Op. 1. Spr. 8–12. Kopiia; F. 1063. Op. 3. Spr. 1–3 [in Ukrainian].
Бібліографічні покажчики	
Володимир Володимирович Сташис: (до 85-річчя від дня народж. та 60-річчя наук. -пед. і громад. діяльності) / Нац. акад. прав. наук України ; упоряд. : В. І. Борисов, В. І. Тютюгін, Л. М. Демидова. Харків: Право, 2010. 108 с. (Біографія і бібліографія вчених-правознавців).	*Volodymyr Volodymyrovych Stashys: (do 85–richchia vid dnia narodzh. ta 60–richchia nauk. -ped. i hromad. diialnosti).* (2010). V. I. Borysov, V. I. Tiutiuhin, L. M. Demydova (Eds.); Nats. akad. prav. nauk Ukrainy. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
Розділ книги	
Борисова В. И. Право частной собственности в системе социально-экономических прав и свобод граждан и пути его реализации. *Харьковская цивилистическая школа: право собственности:* монография / под ред. И. В. Спасибо-Фатеевой. Харьков: Право, 2012. Разд. 3, гл. 1. С. 87–99.	Borysova, V. Y. (2012). *Pravo chastnoi sobstvennosty v systeme sotsyalno-ekonomycheskykh prav y svobod hrazhdan y puty eho realyzatsyy. Kharkovskaia tsyvylystycheskaia shkola: pravo sobstvennosty* — Kharkov Civil School: Ownership. Y. V. Spasybo-Fateeva (Ed.). Kharkov: Pravo, part. 3, ch. 1, 87–99 [in Russian].
Матеріали конференцій, круглих столів	
Матарикіна О. В. Актуальність молекулярно-генетичної експертизи на етапі сучасного розвитку криміналістики. Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального права процесу: тези доповіді на міжнарод. наук. -практ.	Matarykina, O. V. (2017). *Aktualnist molekuliarno-henetychnoi ekspertyzy na etapi suchasnoho rozvytku kryminalistyky. Suchasni tendentsii rozvytku kryminalistyky ta kryminalnoho protsesu: tezy dop. mizhnar. nauk.-prakt. konf. do 100–*

конф. do 100-річчя від дня народження проф. м. В. Салтевського, Харків, 8 листоп. 2017 р. (Харків, 8, листопада. 2017) URL: https://www.naiau. Kyiv.ua/files/naukova-diyalnist/naukovi zaxodi /zbirnuki /2015/zb-krum-ekspert. pdf (дата звернення 19 листопада, 2018).	*richchia vid dnia narodzhennia prof. M. V. Saltevskoho, Kharkiv, 8 lystop. 2017 r.* Kharkiv, 8, November. https://www.naiau. Kyiv.ua/files/naukova-diyalnist/naukovi zaxodi /zbirnuki /2015/zb-krum-ekspert. pdf [in Ukrainian].
Стаття з продовжуваного видання	
Гетьман А. П., Лозо В. І. Державно-правові проблеми подолання екологічної кризи в епоху глобалізації. *Проблеми законності*. 2013. Вип. 123. С. 65–77.	Getman, A. P., Lozo, V. I. (2013). Derzhavno-pravovi problemy podolannia ekolohichnoi kryzy v epokhu hlobalizatsii. *Problemy zakonnosti — Problems of Legality*, issue 123, 65–77 [in Ukrainian].
Стаття з періодичного видання (журнал, газета)	
Петришин О., Серьогіна С. Змішана республіканська форма державного правління: питання теорії та практики. *Право України.* 2009. № 10. С. 57–60.	Petryshyn, O., Serohina, S. (2009). Zmishana respublikanska forma derzhavnoho pravlinnia: pytannia teorii ta praktyky. *Pravo Ukrainy — Law of Ukraine*, 10, 57–60 [in Ukrainian].
Тацій В. Я., Тютюгін В. І., Пономаренко Ю. А. Виклики сучасності і кримінальне право. *Голос України*. 2016. 29 січ. (№ 16). С. 6–7.	Tatsii, V. Ya., Tiutiuhin, V. I., Ponomarenko, Yu. A. (2016). Vyklyky suchasnosti i kryminalne pravo. *Holos Ukrainy — Voice of Ukraine*, 29 sich. (№ 16), 6–7 [in Ukrainian].
Benjamin A. C. The ethics of scholarship: A discussion of problems that arise in its application. *Journal of Higher Education*. 1960. Vol. 31, № 9. P. 471–480.	Benjamin, A. C. (1960). The ethics of scholarship: A discussion of problems that arise in its application. *Journal of Higher Education.* Vol. 31, 9, 471–480.
ЕЛЕКТРОННІ РЕСУРСИ	
Гетьман Є. А. Підзаконні нормативно-правові акти органів виконавчої влади України та іноземних держав: порівняльна характеристика. *Теорія і практика правознавства:* електрон. наук. фахове вид. 2016. Вип. 1 (9). URL: http://tlaw. nlu. edu.ua/article/view/66302 (дата звернення: 17. 06. 2016).	Hetman, Ye. A. (2016). Pidzakonni normatyvno-pravovi akty orhaniv vykonavchoi vlady Ukrainy ta inozemnykh derzhav: porivnialna kharakterystyka. *Teoriia i praktyka pravoznavstva — Theory and Practice of Jurisprudence, issue 1 (9).* URL: **http://tlaw. nlu. edu.ua/article/view/66302** [in Ukrainian].
Карнаух Б. П. Тлумачення договору: короткий нарис із наднаціональної і транснаціональної точок зору. *Проблеми законності*. 2016. Вип. *135.*	Karnaukh, B. P. (2016). Tlumachennia dohovoru: korotkyi narys iz nadnatsionalnoi i transnatsionalnoi tochok zoru. *Problemy zakonnosti —*

С. 39–51. DOI: http://dx. doi.org/10. 21564/2414–990x. 135. 83852. (дата звернення: 17. 03. 2017).	***Problems of Legality*,** issue 135, 39–51. DOI: http://dx. doi.org/10. 21564/2414–990x. 135. 83852 [in Ukrainian].
Аналіз стану здійснення судочинства в 2015 році (за даними судової статистики). URL: http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu. nsf/(documents)/D7F9F72E78DA88EC C2257F730036F282 (дата звернення: 17. 03. 2017).	*Analiz stanu zdiisnennia sudochynstva v 2015 rotsi (za danymy sudovoi statystyky*. URL: http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu. nsf/(documents)/D7F9F72E78DA88E CC2257F730036F282 [in Ukrainian].

ЗАКОНОДАВЧІ ТА НОРМАТИВНІ ДОКУМЕНТИ

Кримінальний кодекс України: Закон України від 05. 04. 2001 р. № 2341–III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. ст. 131.	*Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy* vid 05. 04. 2001 r. № 2341–III. (2001). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 25–26, art. 131.
Про судову експертизу: закон України від 25.02.1994 № 4038–XII *Вісник Верховної Ради України*. 1994. № 28. ст. 232. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038–12 (дата звернення 27. 05. 2019).	*Pro sudovu ekspertyzu*: *Zakon Ukrainy* vid 25.02.1994 № 4038–XII. (1994). http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show /4038–12 [in Ukrainian].
Про порядок класифікації надзвичайних ситуацій: Постанова Кабінету Міністрів України від 15. 06. 1998 р. № 1099. *Офіційний вісник України*. 1998. № 28. ст. 1062.	*Pro poriadok klasyfikatsii nadzvychainykh sytuatsii: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid* 15. 06. 1998 r. **№** 1099. (1998). *Ofitsijnyj visnyk Ukrainy — Official Gazette of Ukraine*, 28, art. 1062.
Про затвердження Довідника кваліфікаційних характеристик посад працівників науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України: наказ МЮ України від 19. 04. 2012 № 611/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0611 323–12 (дата звернення: 17. 03. 2017).	*Pro zatverdzhennia Dovidnyka kvalifikatsiinykh kharakterystyk posad pratsivnykiv naukovo-doslidnykh ustanov sudovykh ekspertyz Ministerstva yustytsii Ukrainy: nakaz M-va yustytsii Ukrainy vid 19. 04. 2012* (2012). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show /v0611323–12 [in Ukrainian].
Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: затв. наказом М-ва юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 (у ред. наказу від 26. 12. 2012 р. № 1950/5). *Офіційний вісник України*. 2013. № 3. ст. 91.	*Instruktsiia pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen: zatv. nakazom M-va yustytsii Ukrainy vid* 08.10.1998 r. № 53/5 (u red. nakazu vid 26. 12. 2012 r. № 1950/5). (2013). *Ofitsijnyj visnyk Ukrainy — Official Gazette of Ukraine*, 3, art. 91.

Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних дослідженьта Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5 URL:http://search. ligazakon.ua/l_doc2. nsf/link1/ed_2009_06_01/an/445644/REG3145. html (дата звернення: 17. 03. 2017).	*Pro zatverdzhennia Instruktsii pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta Naukovo-metodychnykh reko-mendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen: nakaz M-va yustytsii Ukrainy vid 08 zhovt. 1998 r. № 53/5*. (1998) *Ofits visnyk Ukrainy — Official Bulletin of Ukraine*. № 46 [in Ukrainian].
Про запобігання корупції: закон України від 14. 10. 2014 р. № 1700–VII. Дата оновлення: 12. 03. 2017. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1700–18/page (дата звернення: 17. 03. 2017).	*Pro zapobihannia koruptsii: Zakon Ukrainy vid* 14. 10. 2014 r. № 1700–VII. (2014). *Data onovlennia:* 12. 03. 2017. http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1700–18/page
Ухвала апеляційного суду Полтавської області від 27 серпня 2014 р., судова справа № 551/818/14–к. URL: http://www.reyestr. court.gov.ua/Review/ 411319 92 (дата звернення: 17. 06. 2016).	*Ukhvala apeliatsiinoho sudu Poltavskoi oblasti vid 27 serpnia 2014 r., sudova sprava* № 551/818/14–k. (2014). URL: http://www.reyestr. court.gov.ua/Review/ 41131992

ВИМОГИ ДО ПОДАННЯ

Автору (співавторам) необхідно надати про себе довідку такого змісту (назва файлу має складатися з прізвища (прізвищ) автора (співавторів) і дати направлення до редакції з поміткою «довідка»).

«**ДОВІДКА**
про автора (співавторів) наукової статті,
що подається для опублікування у
ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ «ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ І КРИМІНАЛІСТИКИ»

Назва наукової статті	
Галузь науки, спеціальність з якої підготовлено статтюбдд	
Прізвище, ім’я, по батькові автора (співавторів) (українською та англійською мовами)	
Науковий ступінь (шифр наукової спеціальності)	
Вчене звання (назва кафедри або шифр спеціальності)	
Відомості про обрання членом Національної академії наук України, Національної академії правових наук України	
Почесне звання	
Посада	
Місце роботи	
Населений пункт, країна	

Ідентифікатор ORCID (за наявності)	
Researcher ID (за наявності)	
Поштова адреса (для листування)	
Адреса електронної пошти	
Контактний номер телефону	
Адреса у соціальних мережах (Facebook, LinkedIn, G+, ResearchGate)	
Месенджери (тільки для зв'язку) (Viber, WhatsApp, Telegram, Skype)	

Автору (співавторам) необхідно надати в електронному вигляді у форматі jpg або tiff якісне кольорове фото (якісні кольорові фото) розміром 9 × 12 см із роздільною здатністю не менш як 300 dpi (назва файлу (файлів) має складатися з прізвища (прізвищ) автора (співавторів) і дати направлення до редакції з поміткою «фото»).

Надіславши наукову статтю та інші матеріали, передбачені в пп. 4. 1–4. 3 Вимог до наукової статті, що подається для опублікування в збірнику «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики», автор (співавтори) повністю та беззастережно приймає (приймають) умови Ліцензійного договору на використання твору.

Звертаємо увагу, що автору (співавторам) не потрібно надсилати рецензію доктора (кандидата) юридичних наук, який є фахівцем у галузі знань, що стосується тематики поданої статті, та рекомендацію до опублікування у формі витягу з протоколу засідання кафедри (відділу) закладу вищої освіти (наукової установи), оскільки кожна подана для опублікування в збірнику «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» стаття проходить якісне незалежне подвійне сліпе рецензування (англ. мовою double-blind peer review), коли рецензент не знає, хто є автором наукової статті, а автору невідомо, хто рецензент його статті.

Аналіз і критична оцінка наукових статей, висловлення зауважень і надання пропозицій щодо їх доопрацювання та поліпшення здійснюються рецензентами.

Автор (співавтори) несе (несуть) відповідальність за достовірність викладеного матеріалу, належність останнього йому (їм) особисто та якість перекладу цитат з іншомовних джерел.

Матеріали, надані з порушенням зазначених вимог, не публікуються.

Редакційна колегія має право рецензувати (подвійне сліпе рецензування), редагувати, скорочувати та відхиляти статті.

Авторські права та ліцензування

Ліцензійні умови: автори зберігають авторське право, а також надають право редакційній колегії Збірника публікувати оригінальні наукові статті, що містять результати експериментальних і теоретичних досліджень і не знаходяться на розгляді для опублікування в інших віданнях. Всі матеріали поширюється на умовах ліцензії **Creative Commons Attribution License International CC-BY**, яка дозволяє іншим розповсюджувати роботу з визнанням авторства цієї роботи і першої публікації в цьому Збірнику.

Зміст

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ 3

АКТУАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ І ЧИТАЧІВ 6

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ 7

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛІСТИКИ

В. Ю. Шепітько, Г. К. Авдєєва
ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ НАУКОВО-ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ ТА ІННОВАЦІЙНИХ ПРОДУКТІВ У ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПРАВОПОРЯДКУ 11

В. М. Шевчук
ТАКТИКО-КРИМІНАЛІСТИЧНІ КОМПЛЕКСИ В ТЕОРІЇ КРИМІНАЛІСТИКИ ТА ПРАКТИЦІ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ: ПРОБЛЕМИ, ДИСКУСІЇ, НОВАЦІЇ 27

І. В. Борисенко, О. Ю. Булулуков
ОСОБЛИВОСТІ ПРИЙНЯТТЯ ТАКТИЧНИХ РІШЕНЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ОКРЕМИХ ВИДІВ УБИВСТВ 45

К. О. Спасенко
ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ТА ВЕРСІЇ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ПОРУШЕНЬ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ РОБІТ З ПІДВИЩЕНОЮ НЕБЕЗПЕКОЮ 62

І. В. Парфило
РОЗСЛІДУВАННЯ ФАЛЬСИФІКАЦІЇ ТА ОБІГУ ФАЛЬСИФІКОВАНИХ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ: ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ СЛІДЧОГО 72

І. Ф. Хараберюш
ОКРЕМІ ПОГЛЯДИ ЩОДО СПІВВІДНОШЕННЯ СПЕЦІАЛЬНОЇ ТЕХНІКИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТЕХНІКИ 88

Н. В. Павлюк
РОЛЬ ВІДЕОФІКСАЦІЇ ПІД ЧАС ДОПИТУ ЗА УЧАСТЮ НЕПОВНОЛІТНІХ ПІДОЗРЮВАНИХ 103

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Е. Б. Сімакова-Єфремян
ДО ПИТАННЯ ПРО ВВЕДЕННЯ У КРИМІНАЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ПОНЯТТЯ «ВИСНОВОК СПЕЦІАЛІСТА» 110

Н. М. Ткаченко
ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (НА ПРИКЛАДІ МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ) 121

О. П. Снігерьов, А. В. Бубліков, Е. П. Курдес
МІСЦЕ ЕКСПЕРТА В СИСТЕМІ СУБ'ЄКТІВ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ. 139

Н. Є. Філіпенко, О. П. Угровецький, О. В. Шарапова
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЕКСПЕРТНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ: ПОНЯТТЯ ТА ЗАВДАННЯ 1 51

С. А. Онопрієнко, О. В. Наранович, І. О. Спасенко
ЩОДО ПИТАННЯ ПРОВЕДЕННЯ МІЖЛАБОРАТОРНИХ ПОРІВНЯНЬ ПІД ЧАС СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 163

С. Г. Гаспарян
МІСЦЕ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ НОРМ У ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДОВО-ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ. 1 75

І. М. Попович, О. О. Свідерський
ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В ГОСПОДАРСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ 1 89

С. М. Науменко
ЗМІСТ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПОВНОВАЖЕНЬ ЕКСПЕРТІВ ЯК СУБ'ЄКТІВ ВЗАЄМОДІЇ З ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ. 2 06

І. М. Овсянникова
ОСНОВНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ 2 15

О. В. Соловей
ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАЦІВНИКІВ ЕКСПЕРТНОЇ СЛУЖБИ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ. 2 30

СУДОВІ ПОЧЕРКОЗНАВЧА, ЛІНГВІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗИ, ЕКСПЕРТИЗА ВІДЕО-, ЗВУКОЗАПИСУ

А. В. Забуга, Ю. Ю. Лилова
ДО ПИТАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДПИСІВ, ВИКОНАНИХ ОСОБАМИ ПОХИЛОГО ТА СТАРЕЧОГО ВІКУ. 2 39

С. В. Чорний, О. І. Брендель, А. І. Роман
ВИЯВЛЕННЯ ОЗНАК РЕДАГУВАННЯ ЦИФРОВИХ ЗОБРАЖЕНЬ ЗА ДОПОМОГОЮ МЕТОДУ СТЕГАНОГРАФІЧНОГО АНАЛІЗУ ШУМІВ . . 2 51

СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА ЗБРОЇ ТА СУДОВА ТРАСОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА

І. В. Богданюк, В. Т. Чупрун, В. А. Устименко, М. Ю. Шипілов
ОСОБЛИВОСТІ СУДОВО-ЕКСПЕРТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ВИПАДКІВ АРТИЛЕРІЙСЬКИХ ОБСТРІЛІВ 2 62

О. В. Солоний
ВСТАНОВЛЕННЯ АНТРОПОЛОГІЧНИХ ДАНИХ ОСОБИ ЗА ЇЇ СЛІДАМИ НІГ (ВЗУТТЯ), ВРАХОВУЮЧИ СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ ЛЮДИНИ 2 79

В. Г. Чернов, Є. А. Голомісюк, П. О. Євсєєв
ОСОБЛИВОСТІ ЕКСПЕРТНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СЛІДІВ ДІЇ ВІДМИЧОК НА ВНУТРІШНІХ ПОВЕРХНЯХ ЦИЛІНДРОВИХ МЕХАНІЗМІВ ЗАМКІВ 290

Н. Н. Космина
ИССЛЕДОВАНИЕ МЕТОДОМ ТОНКОСЛОЙНОЙ ХРОМАТОГРАФИИИ СИЛЬНОДЕЙСТВУЮЩИХ И ЯДОВИТЫХ ВЕЩЕСТВ НА ПРИМЕРЕ КЛОФЕЛИНА И АТРАКУРИЯ 307

СУДОВА ІНЖЕНЕРНО-ТЕХНІЧНА ЕКСПЕРТИЗА

С. І. Поваляєв, О. В. Сараєв
МОДЕЛЮВАННЯ МЕХАНІЗМУ ПЕРЕКИДАННЯ ТРАНСПОРТНОГО ЗАСОБУ В ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНОЇ ПРИГОДИ. 318

В. В. Сабадаш, М. В. Зарченко, І. А. Тарарака
РОЛЬ ІНЖЕНЕРНО-ЕКОЛОГІЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ У ВИЗНАЧЕННІ ІСТОСТНОСТІ ШКОДИ ДОВКІЛЛЮ ПРИ ЗНИЩЕННІ ЗЕЛЕНИХ НАСАДЖЕНЬ 327

А. В. Батіг, А. Я. Кузишин
ДОСЛІДЖЕННЯ ВИПАДКІВ СХОДУ РУХОМОГО СКЛАДУ З РЕЙОК ЗА ДОПОМОГОЮ МАТЕМАТИЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ. 338

Ю. Г. Лиодорова, К. О. Мамиконян, О. А. Маркина
СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ МЕТОДОВ ПО ОПРЕДЕЛЕНИЮ НЕПЛАТЕЖЕСПОСОБНОСТИ КОМПАНИИ ПРИ ПРОВЕДЕНИИ ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЭКСПЕРТИЗ. 349

СУДОВА ЕКОНОМІЧНА ЕКСПЕРТИЗА

О. В. Аніщенко, О. Л. Данильченко
ЗБИТКИ ЯК ПРЕДМЕТ СУДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ 365

Т. В. Марченко
ПИТАННЯ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ЕКСПЕРТИЗ З ДОКУМЕНТАЛЬНОГО ПІДТВЕРДЖЕННЯ НЕСТАЧІ ПАЛИВНО-МАСТИЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ 376

І. О. Савченко
ОСОБЛИВОСТІ ЕКСПЕРТНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ РОЗМІРУ ФАКТИЧНИХ ВИТРАТ ПЕНСІЙНОГО ФОНДУ НА ВИПЛАТУ І ДОСТАВКУ ПЕНСІЙ ЗА ВІКОМ, ПРИЗНАЧЕНИХ НА ПІЛЬГОВИХ УМОВАХ 391

Д. В. Вітер
СУДОВО-ЕКОНОМІЧНА ЕКСПЕРТИЗА У ДОВЕДЕННІ ОБСТАВИН, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ОБОВ'ЯЗКОВОМУ ДОКАЗУВАННЮ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ФІНАНСУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ЦІЛЬОВИХ ПРОГРАМ 401

О. В. Хомутенко
СУДОВА ЕКОНОМІЧНА ЕКСПЕРТИЗА ЯК РЕГІОНАЛЬНИЙ ІНСТРУМЕНТ ПІДТРИМКИ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ 4 13

С. В. Тарасютіна
ОСОБЛИВОСТІ ТОВАРОЗНАВЧОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТОВАРІВ МЕДИЧНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ. 4 22

СУДОВІ БУДІВЕЛЬНО-ТЕХНІЧНА ТА ОЦІНОЧНО-БУДІВЕЛЬНА ЕКСПЕРТИЗИ; ЗЕМЕЛЬНО-ТЕХНІЧНА ТА ОЦІНОЧНО-ЗЕМЕЛЬНА ЕКСПЕРТИЗИ

В. В. Контимирова, В. В. Мазурова
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРОВЕДЕННЯ БУДІВЕЛЬНО-ТЕХНІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ВИПРОБУВАЛЬНИХ ЛАБОРАТОРІЙ. 433

О. А. Муха, І. А. Шайхлісламова
ЕКСПЕРТНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИЧИННОГО ЗВ'ЯЗКУ ПРИ ОРГАНІЗАЦІЇ РОБІТ НА ВИЇМКОВІЙ ДІЛЬНИЦІ. 4 42

Л. Ф. Пугачова, Л. І. Кирилова, Р. Й. Кучеренко
ДОЗВІЛЬНІ ДОКУМЕНТИ, ЩО РЕГЛАМЕНТУЮТЬ ВИКОНАННЯ БУДІВЕЛЬНИХ РОБІТ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ. 4 53

І. Л. Пугачова, К. О. Осипенко, Д. В. Адамова
ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОСЛІДЖЕНЬ З РОЗПОДІЛУ ЖИТЛОВИХ БУДИНКІВ СТАРОЇ ЗАБУДОВИ 4 68

Д. В. Пучко
ЩОДО ПРОБЛЕМНИХ ПИТАНЬ КЛАСИФІКАЦІЇ СУДОВОЇ БУДІВЕЛЬНО-ТЕХНІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ. 4 78

СУДОВА ПСИХОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА

О. А. Назаров
ЮРИДИЧНІ ТА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ТОРГІВЛЕЮ ЛЮДЬМИ У СВІТІ. 4 91

О. О. Сліпець
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ТИПОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ..... 5 03

КОМПЛЕКСНА ЕКСПЕРТИЗА

Т. Є. Балинян, Л. М. Дереча, Ю. О. Носатенко
ДО ПИТАННЯ ЩОДО КОМПЛЕКСНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ БІОЛОГІЧНИХ ПОШКОДЖЕНЬ ВОЛОКНИСТИХ МАТЕРІАЛІВ МЕТОДОМ РАСТРОВОЇ ЕЛЕКТРОННОЇ МІКРОСКОПІЇ. 5 19

В. П. Симоненко, І. В. Демузенко
ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВСТАНОВЛЕННЯ ПРИЧИН ТЕХНІЧНИХ ПОШКОДЖЕНЬ МАЙНА ТА ВИЗНАЧЕННЯ МАТЕРІАЛЬНОЇ ШКОДИ ВНАСЛІДОК ЗАЛИТТЯ 5 32

Н. Л. Чумаченко
ВИРІШЕННЯ ПИТАНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ВИКОРИСТАННЯМ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК НЕ ЗА ЦІЛЬОВИМ ПРИЗНАЧЕННЯМ ПРИ ПРОВЕДЕННІ СУДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ. 5 42

О. Ю. Грошева
ЩОДО СТВОРЕННЯ МЕТОДИКИ КОМПЛЕКСНОГО ЕКСПЕРТНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СЛІДІВ РОСЛИННОГО ПОХОДЖЕННЯ. 5 53

Т. А. Заніна, А. П. Копитько, О. В. Мануленко
КОМПЛЕКСНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФАЛЬСИФІКОВАНОЇ ТА КОНТРАФАКТНОЇ ПРОДУКЦІЇ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ. 5 70

ПІДГОТОВКА НАУКОВЦІВ ВИЩОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ. 5 81

НОВИНИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ. 587

НАШІ ЮВІЛЯРИ. 6 12
Клюєв Олександр Миколайович 612
Угровецький Олег Петрович 614
Дубинка Вікторія Іванівна. 6 15
Єгорова Тетяна Михайлівна. 6 16
Клімчук Алла Федорівна 6 18
Мамонтова Людмила Вікторівна 6 19

НАШІ АВТОРИ 620
ВИМОГИ ДО СТАТТІ, ЩО ПОДАЄТЬСЯ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ «ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ І КРИМІНАЛІСТИКИ». 6 24

Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса (ХНДІСЕ) є державною спеціалізованою науковою установою, яка належить до сфери управління Міністерства юстиції України і відповідно до законодавства України здійснює наукову, судово-експертну, науково-технічну, науково-організаційну й освітню діяльність у галузі судової експертизи, криміналістики та права.

Метою діяльності ХНДІСЕ є задовільнення потреб органів досудового розслідування, судових та інших державних органів, а також юридичних і фізичних осіб у забезпеченні їх незалежною, кваліфікованою та об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки й техніки.

ХНДІСЕ здійснює підготовку наукових кадрів вищої кваліфікації — докторів філософії за власною освітньо-науковою програмою; підготовку фахівців у галузі судової експертизи та підвищення кваліфікації експертних кадрів; науково-методичну та інформаційну діяльність у галузі судової експертизи, криміналістики й права.

Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса очолює доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України Олександр Миколайович Клюєв.

Директор ХНДІСЕ О.М. Клюєв зміцнив і розширив міжнародні зв'язки інституту шляхом укладання договорів про співпрацю з державними експертними установами країн Європи та Азії, вступу до міжнародної організації ENFSI. ХНДІСЕ отримав акредитацію системи якості лабораторій ISO/IEC 17025, здобув ліцензію на освітню діяльність у сфері вищої освіти на третьому освітньо-науковому рівні (підготовка докторів філософії). Наказом МОН України від 07.11.2018 р. № 1218 у Харківському НДІСЕ створено спеціалізовану вчену раду К 64.896.01.

Інститут активно взаємодіє з органами прокуратури, Національної поліції України, Службою безпеки України, Державною фіскальною службою України, судовими органами, органами державної влади й місцевого самоврядування, а також із фізичними та юридичними особами.

В інституті працюють висококваліфіковані науковці: 12 докторів наук, 36 кандидатів наук, 9 професорів, 14 — мають учені звання доцентів і старших наукових співробітників, а також інші наукові працівники та судові експерти найвищої кваліфікації.

ХНДІСЕ
вул. Золочівська, 8а
м. Харків, 61177
Тел. (057) 372-12-20
Тел./факс (057) 372-20-01
E-mail: hniise@hniise.gov.ua
Web: http://hniise.gov.ua

Полтавське відділення
вул. Чураївни, 1/1
м. Полтава, 36004
Тел. (0532) 57-21-07, 57-21-13

Сумське відділення
вул. Г. Кондратьєва, 27
м. Суми, 40000
Тел. (542) 70-19-27
Тел./факс (542) 70-19-27, 70-19-28

Наукове видання

Теорія та практика
судової експертизи і криміналістики

Збірник наукових праць

Випуск 20

Підписано до друку 24.12.2019. Формат 60х90\16. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 40,0.
Тираж 200 прим.
Видавництво «Право» Національної академії правових наук України та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.
Україна, 61002, Харків, вул. Чернишевська, 80а
Тел./факс (057) 716-45-53
Сайт: pravo-izdat.com.ua
Свідоцтво про внесення суб`єкта видавничої справи до Державного реєстре видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011

Виготовлено в друкарні ТОВ «Промарт»
Тел. (057) 717-28-80